

أَعْلَاءُ السُّنَنِ

SÜNNETİN YÜCELTİLMESİ

# HADİSLERLE HANEFİ FIKHI

## MUKADDİME -I-



Hadîs Usûlü

İmâm-ı A'zâm Ebû Hanife (r.a.)  
ve Muhaddis Ashâbı

Eşref Ali et-TEHANEVÎ  
Zafer Ahmed el-Osman et-TEHANEVÎ

MİSVAK NEŞRİYAT

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.), başta tâbiîn imâmları olmak üzere dörtbin kadar kişiden ve bu ilmi büyük bir i'tina ile öğrenmiş olduğundan İmâm-ı Zehebî ve onun gibi meşhûr tarihçiler yanında hâfız muhaddisler tabakasına dâhildir. (Hadîs hâfızı; Hadîs ilminin bir çok esâs ve detaylarını ezbere bilen, yüzbin hadîsi senetleriyle birlikte ezberlemiş olan kimse demektir.)

Mevlânâ Mevlevî Zafer Ahmed tarafından İ'lâü's-Sünen'e giriş olmak üzere hazırlanmış olan hadis içerikli mukaddimenin tamamlayıcısı mahiyetindedir. Böylece her iki kısmıyla Mukaddime-I ve Mukaddime-II, hem hadis hem de fıkıh konularını içermiş olacak, her ikisini de konu edinen İ'lâü's-Sünen'e uygun düşecektir.

Hanefî fıkhnı hadis delilleriyle ispat eden bu kitabın basılıp okunmasıyla öteden beri Hanefîlere yöneltilen bir haksız itiraz da defedilmiş olur. O itiraz da şudur: Hanefîler sünnet ve hadîsten çok, rey ve kıyasa itimat etmişlerdir. Bu kitap sayesinde bu ithamın asılsız olduğu belgelenmiş olur.

Kısaca söylemek gerekirse, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadis bilmezdi, iddiasının aksine o, Kitap ve sünneti bilen, ilminde ictihâd eden, re'yinde isâbetli olan büyük bir imâmdır. Hem kendi çağdaşı hem de daha sonra gelen büyük âlimler onun yüceliğine tanıklık etmişler, ilmî payesini teslim etmişlerdir.



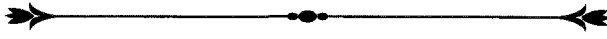
86054791217

اِغْلَاءُ السُّنَنِ

SÜNNETİN YÜCELTİLMESİ

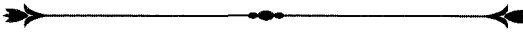
# HADİSLERLE HANEFİ FIKHI

## MUKADDİME -I-



Hadîs Usûlü  
(*Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs*)

İmâm-ı A'zâm Ebû Hanife (r.a.)  
ve Muhaddis Ashâbı



Eşref Ali et-TEHÂNEVÎ  
Zafer Ahmed el-Osmanî et-TEHÂNEVÎ

Tercüme:  
Macit BİLGE

MİSVAK NEŞRİYAT

ISBN: 978-975-4791-20-0 (Tk)  
ISBN: 978-605-4791-21-7 (M1)

İ'lâü's Sünen  
Sünnetin Yüceltilmesi

Hadislerle  
HANEFİ FIKHI

# MUKADDİME -I-

Hadîs Usûlü  
(Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs)

İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)  
ve Muhaddis Ashâbı

Müellif:  
Eşref Ali et-Tehânevi  
Zafer Ahmed el-Osmanî et-Tehânevi

Tercüme:  
Macit BİLGE

Misvak Neşriyat Yayın No: 21  
Sertifika No: 16360  
İstanbul, Mart 2018

Baskı:  
Aktif Matbaa ve Reklam  
Hiz. San. Tic. Ltd. Şti.  
Sertifika No: 13978

**MİSVAK NEŞRİYAT**  
**Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.**

Ergenekon Cad. No: 68/C Feriköy - Şişli - İstanbul  
Tel: (0212) 511 25 64-511 47 13 Faks: (0212) 526 81 83  
www.misvak.com.tr • bilgi@misvak.com.tr



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ  
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

## MÜELLİFİN HAL TERCÜMESİ

Müellif; Allâme, muhakkık, çok araştıran, müdakkik, sebt, huccet, müfessir, muhaddis, fakîh, usûlcu, ilimde ileri, ihkâm edici, tarihçi, edip/edebiyatçı, vera' sahibi, zâhid, sûfî, gözleri açık Zafer Ahmed ibn Latif el-Osmanî (veya el-Osmanî) et-Tehânevî'dir. Kendisi -Allâhu Te'âlâ ömrünü bereketlendirsın- 13 Rebîü'l-Evvel 1310/1892 senesinde Hindistan'ın en büyük ilim merkezi olan Diyobend şehrinde Darü'l-Ulum'a yakın olan baba evinde doğdu. Kendisi üç yaşında iken annesi vefat etti. Ondan sonra nenesi onu büyüttü ve ona en güzel terbiyeyi verdi. Bu kadın hacı olmuş saliha bir kadındı. Kendisi de onun salâhat ve takvasını örnek aldı. Beş senesi tamamlanınca Diyobend'in ünlü hâfızları yanında Kur'ân-ı Kerîm öğrenmeye başladı. Hocaları Darü'l-Ulum müderrisi Hafız Namdar, onun yardımcısı Ğulam Resul ve nenesinin kardeşi Mevlâna Nezir Ahmed'dir. Yedi yaşını tamamlayınca, büyük şeyh Mevlânâ Muhammed Yasin yanında Urduca ve Farsça yazılan kitapları, matematik ve geometri üzerine yazılanları okumaya başladı. Şeyh Muhammed Yasin, şimdiki Pakistan ulemâsının en büyüğü olan ve Kerateşî'nin müftiy-i a'zamı olan ve bu şehirde Darü'l-Ulumi'l-İslâmiyye'yi tesis eden Mevlânâ Allâme Şeyh Muhammed Şefî' ed-Diyobendî'nin -bereketli gölgesi uzun ve ömfü medid olsun- babasıdır.

Ondan sonra kendisi Diyobend'den dayısı, Hâkîmü'l Ümmet Mevlâna Muhammed Eşref Ali et-Tehânevî'nin -kaddesellahu sırrahu- bulunduğu Tehâne Behun'a intikal edip dayısının rahle-i tedrisine girdi ve onun yanında allâme Mevlâna Muhammed Abdullah el-Kenkûhî'den Arapça olarak

sarf, nahv ve edep (edebiyat) ilimleri ile ilgili dersler aldı, Hâkîmü'l Ümmet dayısında da tecvid ilmini, onun kendi telifi olan “*et-Telhisatü'l-Aşr*” kitabını ve Celâlüddin Rûmî'nin *Mesnevi*'sini okudu. et-Tehanevî'nin kardeşi âlim Mevlâna Said Ahmed'de de yine *Telhisat*'ı okudu. Ondan sonra Hâkîmü'l Ümmet olan dayısı büyük kitabı olan *Beyânü'l-Kur'ân* kitabını Urdu diliyle yazınca kendisi onu Kânbur şehrine götürdü ve onu Câmiü'l-Ulûm medresesinin ders programına dahil etti. Çünkü bu medreseyi Kânbur'da iken dayısı tesis etmiş ve onun tedris ve ta'lim görevini en başarılı öğrencisi olan Mevlâna Muhammed İshak el-Berdevanî ve Mevlâna Muhammed Reşid el-Kânburî'ye vermişti. Şeyhimiz de bunların yanında o ülkelerdeki medreselerde ders olarak okutulan hadis kitaplarını okudu. Bunlar Buharî'nin *Sahih*'i, Müslüm'ün *Sahih*'i, Ebû Davûd'un *Sünen*'i, Nesaî'nin *Sünen*'i, Tirmizî'nin *Sünen*'i, İbn Mâce'nin *Sünen*'i ve *Mişkâtü'l-Mesâbih*'tir. Bunların yanında müstalah (ıstılah) ve hadis ilimleri kitaplarını, fıkıh, tefsir, edebiyat ve bir miktar aklî ilimler okudu. Bütün bunlar Darü'l-Ulum medresesinin zorunlu program maddeleriydi.

Yetenekleri ve ciddî çalışmasıyla üstün talebelerin de üstünde bir faikiyet ve imtiyazla şer'î ve aklî ilimlerin diplomasını aldıktan sonra Sehar Nüfur şehrine intikal etti ve Mezâhirü'l-Ulûm medresesine girdi. Orada ârif-i billâh, muhaddis ve fakih, *Bezlü'l-Mechud fi Şerhi Sünen-i Ebû Davud* kitabının müellifi Mevlâna Halil es-Sehar Nüfurî'nin verdiği hadis-i şerif derslerine katıldı. Bir müddet ârif, muhaddis imâmın derslerine devam ettikten sonra kendisi ona hadis, hadis ilimleri ve diğer naklî ve aklî ilimlerin icazetini verdi ve kendisi 1328/1910 senesinde en yüksek medreseden ilimleri tamamlama ve bitirme diplomasını aldı. O sırada kendisi henüz on sekiz yaşındaydı. Bu küçük yaşta ilim mertebesinin zirvesine ulaşmak ancak çok ender bulunan dahilere nasip olabilen bir başarıdır. Sözü edilen medresede kaldığı süre içinde mantık, hendese/geometri ve yüksek matematik derslerine de bu derslerin hocaları yanında iştirâk etti. Medresenin yöneticisi Mevlâna Abdüllatif ve Mevlâna Abdulkadir el-Bencabî de bu müderris hocalardandı.

Üstünlüğü, zekâsının ileri seviyede olması ve dehası göz önünde tutularak kendisi adı geçen medreseye müderris olarak tayin edildi ve orada

yedi sene kadar fıkıh, usûl, mantık, felsefe ve daha başka ilimleri ders verdi. Ondan sonra oradan Tehane Behun'daki İmdâdü'l-Ulum medresesine geçti ve orada medrese programına dahil olan sünnet ve hadis kitaplarını tedris etti. Bunlar, yukarıda zikredilen yedi kitaptır. Bunun yanında fıkıh ve tefsir tedris etti. Güzel anlattı ve faydalı oldu. Onun elinde bir cemaat kadar nadir ve mümtaz ulemâ yetiştirdi ve bunlar ilmi etrafa yaydılar ve şeriatin yolunu insanlara aydınlattılar.

Şeyhimiz, ders ve fetva vermekle meşğul iken, Hâkîmü'l Ümmet ona *İ'lâû's-Sünen* kitabını telif etme görevini de verdi. Kendisi bu görevi de en iyi şekilde yerine getirdi. Ve bu büyük kitabı telif etmek için yirmi sene harcadı. Bu sabırlı çalışmanın sonunda on sekiz ciltlik kitabı tamamladı, ondan sonra ona birer cilt halinde iki mukadimme ekledi. Sonra bunlara "*İncâu'l-Vatan Anî'l-İzdirâi Bi İmâmi'z-Zemen*" adını verdiği bir cilt daha ilâve etti. Böylece ansiklopedi değerindeki bu hacimli kitabın ciltleri yirmi bire ulaştı. Bu son ciltte İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve talebelerinin hal tercümelerini en geniş bir biçimde yazdı. Ancak talebelerinden sadece hem fakîh, hem de muhaddis olanları anlattı.

Bundan sonra Mevlâna Hâkîmü'l Ümmet ona el-Cessas'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* kitabı -bu kitap on cilttir- tarzında "*Delâilü'l-Kur'ân Alâ Mesâilü'n-Nu'mân*" adında bir kitap telif etmesini emretti. Kendisi bu kitabın telifine de başladı ve Nisâ suresine kadar getirdiği iki büyük cildi tamamladı ve bunlar 1387/1967 senesinde Kerateş'de basıldılar. Kalanı tamamlamak için Şeyhimizin kitap üzerindeki çalışması devam ediyor. Bu kitap için fakîh ve âlimlerin diliyle "Onu okumak kalıcı bir nimet ve büyük bir zafer ve fetihtir" demek layıktır.

Müellif, Tehane Behun'da ikamet ettiği müddet içinde Urdu diliyle de müteaddid kitaplar telif etmiştir. Bunlardan burada, "*el-Kavlü'l-Metin Fi'l-İhfâi Bi Âmin*", "*Şakku'l-Ğayn An Hakki Raf'il' Yedeyn*", "*Rahmetü'l-Kuddus fî Tercemeti Behceti'n-Nufus*", "*Fatihâtü'l-Kelâm fî'l-Kırâeti Halfe'l-İmâm*" kitaplarını sayabiliriz. Şeyhimiz bu son kitapta, imâmın arkasında kılınan namazlarda ve bilhassa cehrî olanlarda Fatîha okumanın vacip olmadığını, ancak sırî/ gizli olan namazlarda okumanın caiz oldu-

ğunu tahkik etmiştir. Nitekim İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den de bu yönde bir rivâyet vardır.

Ben kendisini ziyaret ettiğim sırada, bunu bana söyledi. Ben, "İmâm Muhammed de imâmın arkasındaki gizli namazlarda okumayı caiz görmüştür" dedim. Kendisi, "Evet, o da caiz görmüştür. Fakat Kemal ibn Hümâm, İmâm Muhammed'in bunu caiz gördüğünü inkâr etmiştir" dedi. Şeyhimizin bir telifi de Arapça olarak yazdığı "*Keşfü'd-Düca an Vechi'r-Riba*" risalesidir. Bu risale tek başına da, *el-Fetâve'l-İmdâdiyye*'nin içinde de basılmıştır. Bu sonuncusu ise, yedi büyük cilt halindedir ve kendisinin Hâkîmü'l Ümmet olan dayısına gelen fıkıh ve diğer ilimlerle ilgili sorulara verdiği fetvaları ve cevapları kapsar. Hâkîmü'l Ümmet bu fetva kitabına "*İmdâdî'l-Ahkâm fî Mesâilî'l-Helâli ve'l-Haram*" adını vermiştir.

Şeyhimiz ondan sonra Burma'ya bağlı Bernekûn'daki el-Medrese-tü'l-Muhammediyye'ye intikal etti ve orada iki sene kadar va'z, irşad ve tebliğle meşgul oldu. Ondan sonra tekrar Tehane Behun'a döndü ve hem *Delâilü'l-Kur'ân* çalışmasını sürdürdü, hem de insanları dinleri konusunda bilgilendirmek için fetvalar verdi. Ondan sonra, henüz Pakistan devleti kurulmadan önce bu bölgenin doğusundaki Dakka'ya rihlet etti ve oranın üniversitesine hadis, fıkıh ve usûl müderrisi tayin edildi. Bir müddet sonra Dakka'daki Yüksek Medrese'nin Baş müderrisliği görevine getirildi ve bu görevde sekiz sene kaldı. Kendisi bu sırada el-Camiatü'l-Kur'âniyye-tü'l-Arabiyye'yi tesis etti. Bu medrese, şimdi Pakistan'ın doğu bölgesinde Kur'ân, hadis, fıkıh ve diğer İslâmî ilimleri öğreten en verimli yüksek medrese durumundadır.

En son şimdi olduğu yere, Haydarâbad'a bağlı Eşrefâbad'a göç etti ve buradaki Darü'l-Ulumi'l-İslâmiyye'de baş müderris sıfatıyla hadis-i şerif tedris etmeyi üzerine aldı. Ve ondan bu yana hem bu tedrisi yapıyor, hem soru soran ve fetva isteyen Müslümanlara fetva veriyor, hem de çalışmasıyla, diyânet, salâhat ve takvasıyla talebeye ve diğerlerine faydalı ve güzel örnek oluyor. Allâhü Te'âlâ onun şerefli ömrünü uzatsın, iyiliklerini ve ilmini bereketlendirsın, ona bol bir sağlık ve âfiyet elbisesi giydirdsin, ta ki, faydası kat kat artsın, eserleri tamamlansın ve büyük rıza ve rıdvân'a ulaşsın. Âmin.

## TAKRİZ

İmâm, hemmam (himmeti yüce), değerli âlimlerin başı, insanlığın süsü, Şeyhü'l-İslâm, Ümmet-i Muhammed'in hekîmi (Hâkîmü'l Ümmet), dosdoğru olan İslâmiyetin müceddidi, milletin tacı, ümmetin siracı (ışığı), müttakî ve temiz, muhaddis, müfessir, fakîh, veli, hâfız, sika, sebt, huccet Mevlânâ Şeyh Eşref Ali et-Tehanevî (kaddessellahu sırrahu/Allah sırrını takdis etsin, iki cihanda derecelerini yükseltsin ve Müslümanları onun söz ve kelimelerinden faydalandırsın), bir gün kendi has meclisinde, *İ'lâü's-Sünen* kitabını medh sadedinde olan şu cümleleri sarf etti:

Allah'a hamd olsun, Tehane Behun'daki İmdadiyye Hangahında büyük bir çalışma (kitap) ortaya çıktı. Bunun bir benzeri Hindistan'ın en büyük ilim merkezlerinde bile mevcut değildir. Bu çalışma, her konuda âlimler ve mezhepler arasındaki ihtilaflarda İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe en-Nu'man (r.a.)'i teyid eden hadisleri toplamaktır. Fıkıh ilminin tertibi üzere tertiple-nen bu büyük çalışmanın adı *İ'lâü's-Sünen*'dir. Bu hadisleri bilmedikleri için hadisle amel ettiklerini iddia eden ve yüksek dereceli fakîhlerin taklid edilmesini eleştiren haşeviler (içsiz ve içi boş kabuklar) ve hatta bir kısım Hanefîler zannederler ki, bu fakîhlerin mezhepleri ve bilhassa İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebi bir çok meselede hadise muhalefet etmiştir. Bu değerli kitabın *İ'lâü's-Sünen*'in- telif edilmesiyle has ve âmm herkese ayan ve beyan oldu ki, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in hiçbir meseledeki görüşü kitap ve sünnete (Kur'ân ve Hadise) muhalif değildir. Bu kitabın telif edilmiş olmasından dolayı Allah'a ziyâdesiyle hamd olsun. Biz bu çalışma için uzun bir müddet çaba sarf ettik ve çok miktarda mal infak ettik ve sonunda Allâhü Te'âlâ'nın fazl ve keremiyle çalışma



tamamlandı ve kitap ortaya çıktı. Faydalı ve güzel işlerin kendi İzzet ve Celâliyle tamamlandığı Allah'a hamd olsun ve O'na bundan dolayı milyon kere şükür olsun.

Kendileri (rahimehullah) bir gün de şu meâlde bir şey söylediler: “Eğer Tehane Behun'daki İmdadiyye Hangahında yalnızca *İ'lâû's-Sünen* telif edilmiş olsa, bu o medrese için üstünlük ve şeref olarak yeterlidir. Çünkü kendi konusunda bu kitabın benzeri yoktur.”

Ve kendileri (rahimehullah), kitabın tamamlanan dördüncü cüz'ünü dikkatle gözden geçirdikten sonra şunu söylediler: “Allah'a hamd, O'nu Resûlü'ne selâm olsun. Ben buraya kadar tamamlanmış olan bu kitabın dördüncü cüz'ünü gözden geçirince bana büyük bir sevinç geldi ve ben onu açığa vurmak zorunda kaldım. Bu sebeple o telifi övdüm ve onu telif edene dua ettim ve kendisini sevindirmek için naçiz bir hediye olmak üzere ona kendi abamı verdim. Ümidim odur ki, Allâhü Te'âlâ kendi dînine hizmet edenlere böyle küçük teşvikler ve sevindirmelerle de olsa hizmet etme ve katkı yapma şerefini bana da nasip etsin.

Allâhü Te'âlâ benim de, dine hizmet eden herkesin de hizmet konusundaki ümit, dilek ve beklentilerini kendi fazlı ve bütün mahlukatın efendisi bereketiyle gerçekleştirsin. Allah'ın salatı ve selamı muttasıl ve aralıksız Onun, âl ve ashâbının üzerinde olsun. Cemaziye'l-Âhir, 1346/1927

**Zafer Ahmed el-Osman et-TEHÂNEVÎ**

## TAKRİZ

Allâme, muhakkîk, cumhuriyetten önceki Osmanlı ülkesi Türkiye’de Şeyhü’l-İslâm’ın nâib’i (vekili), ondan sonra da Mısır ülkesinin süsü, faziletin sahibi üstad Mevlânâ Muhammed Zahid el-Kevserî rahimehüllah, “Hindistan âlimlerinin hadis-i nebevîye hizmetteki payı” makalesinde şunu söylemiştir:

“Hadis hizmetine allâme, yekta, büyük âlim, benzersiz, Hindistan ülkesindeki şeyhlerin şeyhi, büyük muhaddis, eleştiren, gören büyük di-mağ, Hâkîmü’l Ümmet mevlâmız Muhammed Eşref et-Tehânevî de önem vermiş ve bu minvalde küçüklü büyüklü beş yüz kadar kitap yazmıştır. Kendileri -Allah ömrünü uzatsın- benzerleri görülmeyen *İhyâü’s-Sünen* ve *Câmiü’l-Âsâr* kitaplarını da telif etmiştir. Bu kitaplara medih ve övgü olarak, onları bu büyük müellifin yazmış olması bile yeterlidir. İki kitap da Hindistan’da basılmış ve kısa sürede tükenmiştir. Çünkü bu Rabbanî âlimin eserlerini almaya ve okumaya karşı rağbetli olanların sayısı oldukça fazladır. Kendisi şu anda doksan yaşına yaklaşmaktadır. Allâhü Te‘âlâ ömrünü uzatsın. Kendisi Hind ülkesinin bereketidir ve bu ülkenin âlimleri yanında yüksek bir değer ve dereceye sahiptir. Öylesine ki, ona “Hâkîmü’l Ümmet” ismini vermişlerdir.

Bu celil âlim kendi talebesi ve bacısının oğlu, kendi yanında hadis ilimlerinden mezun olmuş, muhaddis, eleştirmen, parlak bir fakîh mevlâmız Zafer Ahmed et-Tehânevî’ye -bereketleri ziyâde olsun- işaret ederek fikhî bâblarındaki ahkâm hadislerini toplamasını ve böylece o bâbların delillerini en geniş şekilde göstermesini istedi. Kendisi de bu işaret ve murad üzerine delil oluşturan hadisleri ulaşılması zor olan kaynaklardan alıp biraraya

getirdi ve sayfanın altında her hadis üzerinde hadis sanatının gerektirdiği takviye, tevhin, almak, reddetmek tarzında konuştu ve mezheplerin farklı görüşlerini yansıttı.

Bu gayretli âlim yirmi seneye kadar bu çetin işle meşgul oldu ve sonunda Allâhü Te‘âlâ’nın tevfik ve inâyetiyle gâye edindiği kitabı yirmi cüz halinde tamamladı ve adını “*İ‘lâü’s-Sünen*” koydu. Ve onun için hadis usûlü konusunu işlediği gâyet faydalı bir mukaddime de hazırladı.

Hakkı söylemek lazımdır. Ben kendim bu kitabın bu şekilde telif edilmesinden, hadislerin toplanmasından ve her hadis üzerinde sanatın gerektirdiği şekilde metin ve sened yönleriyle açıklama ve yorum yapmasından ve kendi mezhebini teyid etmeye çalışırken tekellûf ve zorlamaya tevessül etmemesinden dehşete düştüm. Evet, kendisi mezheplerin görüşleri üzerinde konuşurken ölçüsü ve rehberi insaf olmuştur. Buna da çok imrendim. İşte gerçek ricâlin/adamların himmeti ve kahramanların sabrı böyle olur. Allâhü Te‘âlâ hayır ve âfiyet içinde onun ömrünü uzatsın ve onu, bunun benzeri daha başka faydalı eserler de telif etmeye muvaffak etsin.

Bu büyük kitap Hindistan’da müellifi tarafından taş baskı şeklinde basılmıştır. Fakat keşke Mısır’daki büyük matbaa sahiplerinden birisi bu kitabı getirip burada güzel Mısır baskısıyla bassaydı. Bunu yapan olursa, ilme teşekkürü gerektiren bir hizmet yapmış ve bu alandaki bir boşluğu doldurmuş olur. Hanefî fikhını hadis delilleriyle ispat eden bu kitabın basılıp okunmasıyla öteden beri Hanefîlere yöneltilen bir haksız itiraz da defedilmiş olur. O itiraz da şudur: Hanefîler sünnet ve hadisten çok, rey ve kıyasa itimat etmişlerdir. Bu kitap sayesinde bu ithamın asılsız olduğu belgelenmiş olur.

## I. HADİS USÛLÜ

### KAVÂİD Fİ ULÛMÎ'L-HADİS (Hadîs İlminin Kuralları)

*Bismillâhirrahmânirrahîm*

Ehl-i İslâm'ın kalplerini sünnetle diriltten ve onların sünnete ittibâını ve onu dinlemekten zevk ve rahatlık duymalarını sağlayan, tuğyan ehlinin nefislerini ise bid'at ile öldüren ve onları sünnete muhalefet ve bid'atta ısrar etme batağında bırakan Allah'a hamd olsun. Şahidlik ederim ki, Allah (c.c.)'den başka ilâh yoktur, O birdir ve ortaksızdır, kalplerin inkıyadını da bundan imtinâ etmesini de bilendir, hakta birleştiklerinde de ondan ayrıldıklarında da onlara muttalî olandır. Ve şahidlik ederim ki, Efendimiz ve Seyyidimiz Muhammed aleyhissalatu vesselâm O'nun kulu ve Resûlü'dür. Bâtılın sözü yükselmişken onunla alçalmıştır, O'nun yüzüyle hidâyetin nurları parlamış ve hakkın hucceti kesilmişken O'nunla güçlenmiştir. Gök yüksekliğinde ve yer genişliğinde devam ettikleri müddetçe O'na, O'nun âline ve ashâbına salat ve selâm olsun. Bunlar taği ve baği olanların ordularını kırmışlar, surlarını ve kalelerini feth etmişler ve kendilerinden sonra gelenler için O'nun sözlerini, fiillerini ve hallerini hıfz ve muhafaza etmişler ve böylelikle O'nun yüksek değerli sünnetleri zayi olmaktan emin olmuştur. Aynı ihsan ve iyilikle onların izinde gidenlere ve billâssa en büyük imâmımız olan Ebû Hanîfe en-Nu'man (r.a.)'e de salat ve selâm olsun. Allah kendisinden râzı olsun ve onu da râzı ve memnun etsin. Çünkü Allâhü Te'âlâ onu fazl ve rıdvan'ını fazlasıyla ayrıcalıklı kılmış ve bütün insanları fıkıh ilminde ona tabî ve baği kılmıştır. Nitekim bunu önde gelenlerin en önde olanları da itiraf ve kabul etmişlerdir. Allah Resûlü (s.a.v.)

de, “*Din, Süreyya yıldızında olsa, onu alıp getirir*” sözüyle kendisine işârette bulunmuştur. Bu salat ve selâmlar ay ve güneş döndükçe ve yerle gök durdukça devam etsinler.

Bundan sonra; şübhe yoktur ki, kıymetli olan zamanın kendisi için sarf edilmeye en layık olan ve önemin en büyüğüyle imtiyaz kazanmış olan, beşeriyetin ve varlığın en hayırlısı olandan telakki edilen (alınan) şer‘î ilimlerle meşgul olmaktır. Hiçbir akıl sahibi şübhe etmez ki, bu ilimlerin kaynağı ve dayanağı uyulması farz olan Allah’ın kitabıyla Mustafa (seçilmiş) olan peygamberinin sünnetidir. Diğer ilimler ise ya bu iki kaynağın anlaşılması için alet ve vasıtadrlar veya onlara yabancı ve onlara karşıdırlar. Birinci durumda bu ilimler de faydalı ve matlubturlar, ikinci durumda ise onlar zararlı ve metrûkturlar.

Bu zamanın fitnelerinden birisi odur ki, bir kısım müteşedditler, Ebû Hanîfe en-Nu‘man (r.a.)’in ictihad ve istihraçlarına usûl oluşturan sünnetlerin -zayıflık bahanesiyle- iptaline çalışıyorlar ve bu vesileyle kendisi hakkında dillerini ta’n/itiraz, iftira ve bühtanla uzatıyorlar ve onun mezhebinin sahih olan sünnetten ve Kur’ân’dan delil ve burhanının bulunmadığını söylüyorlar. Allah’a yemin olsun ki, bunların söyledikleri açık bir iftira ve ne temeli, ne binası bulunmayan kuru bir iddiadır.

Bu sebeple, Hanefî imâmların mezhebindeki önemli furu’ ve meseleler için hadisten deliller göstermek ve bu sûretle bağı olan/haddini aşan taife-nin hucetini bozmak, tâğî olan/azgınlık yapan topluluğun dilini kesmek ve sünnet ehlinin kalbini doğan güneşler gibi olan kuvvetli delillerin parlayan nurlarıyla aydınlatmak, âli isnadlar ve galî (pahalı, değeri yüksek) metinler sevk etmek, hadisleri rivâyet âlimlerinin kabul ettikleri ölçü ve kriterlerle tashih veya tahsin etmek, ihtiyaç duyulan yerlerde ictihad ve istinbatları dirayet âlimleri nezdinde makbul olan kaide ve usûllerle takrir, teyid ve ifade etmek için şiddetli ihtiyaç hasıl oldu. Bunu gören kendi zamanında ilim ve amelin sultanı, hayır teşebbüslerinde herkesi geçen, mucizeye benzer işler yapan, İslâm milletinin/dininin müceddidi, kâmil evliyânın en şerefliisi, râsih (derin) âlimlerin öncüsü, müttakî, temiz, muhaddis, fakîh, veli, şeyh, hafız, sika, sebt, allâme kendi zamanında Allah’ın hucyeti, her taraftaki ulemânın hikmet ve fetanetine boyun eğdiği Mev-

lâna Seyyid Eşref Alî (k.s.) bu ihtiyacı karşılamak üzere harekete geçti ve fıkıh bablarını takip ederek zikredilen ihtiyacı karşılayacak bir kitap yazmaya başladı ve ona “*İhyâü’s-Sünen*” adını verdi. Fakat ara verdiği bir sırada bu kitap kayboldu ve ondan bir şey kalmadı. Bir miktar zaman geçtikten sonra aynı amaçlı kitabı öncekinin üslubundan farklı bir üslupla tekrar yazmaya başladı ve bu sefer ona, “*Câmiü’l-Âsâr*” ismini verdi. Bu kitap -Allah’a hamd olsun- piyasaya çıktı, fakat o namaz bâblarından öteye gitmemişti. Ve ondan sonra kendisi- Allah ömrünü uzatsın- bu kitabı tamamlamak ve ikmal etmek için boş vakit bulamadı. Çünkü sâlikler ve zâkirler her taraftan yoğun bir şekilde ona gelip gidiyor ve onun irşadıyla Allah’a vâsıl olmaya çalışıyorlardı. Bunun üzerine kendisi kendi yanında ilim hizmetiyle meşgul olan bir hizmetçisine bu kitabı tamamlamasını ve elini çabuk tutmasını emretti ve her yazdığını kendisinin kontrol etmesi ve ıslah, tahsin ve tecmil sûretiyle güzelleştirmesi için kendisine arz etmesini istedi. Bu ilim hizmetçisi birkaç cüz’ yazdı, fakat bunlar şeyhin istediği gibi olmadı. Çünkü bu kişi şeyhin nakzettği bazı şeyleri kabul ve onun kabul ettiği bazı şeyleri nakz ve red tarzında yazmıştı.

Bundan sonra kendileri bu ağır yükü benim taşımamı ve bu büyük işi benim yapmamı istediler. Ben de ilminin denizinden istimdat edeceğimi ve nûrunun ay ve yıldızlarından iktibas edeceğimi düşünerek emrine imtisal ettim ve başlayıp birkaç cüz’ telif ettim. Bunlar kendi yanlarında maksat ve merrama uygun düştüler ve üzerlerine kendilerinden gelen kabul nesimleri esti ve kendileri bu silsileye “*İ’lâü’s-Sünen*” adını verdiler. Bu cüzler basıldı ve Allah’ın izni ve O’nun hamdiyle geçen zaman içinde şöhrat ve rağbet buldu.

Bunun üzerine kendileri, önceki talebenin yazdıklarındaki hata ve kaymaları düzeltmemi istedi. Ve onların da eklenmesiyle oluşan bu büyük kitaba aceleyle bir mukaddime yazmamı emretti. Bu mukaddime kitabı mütalaa edecek onlara her baba taalluk eden zorunlu bilgiyi sunacak ve hadisleri tashih ve tahsinde esas aldığımız kriter ve ölçüleri açıklayacaktır. Bu ölçülerden bir kısmını bütün muhaddisler kabul ve istihsan etmişler, bir kısmında ise Hanefî cemaati diğer muhaddislere muhalefet etmişlerdir. Sonuçta her bir taifenin tashih, tahsin ve taz’ifte kendi usûl ve kuralları vardır.

Sen bunları görüp öğrendiğin zaman biz Hanefî taifesine ta‘n ve itiraz edenlerin ta‘n ve itirazlarının mahiyetini anlayacaksın. Çünkü bunlar şunu söylüyorlar: “Hanefîler zayıf hadislerle ihticaç etmişlerdir. Bunun sebebi ise muhaddislerin usûllerinden habersiz olmaları ve onların kaide ve ölçülerini bilmemeleridir.”

Halbuki, bazı muhaddislerin yanında zayıf olan nice hadisler, diğer bazıları yanında sahihtirler ve bunun aksî de varittir. Çünkü hadislerin sıhhatini değerlendirmede kullanılan ölçüler zannîdirler ve büyük çapta muhaddis ve müctehidin kendi ilmî zevk ve ictihadına dayanırlar. Bu böyle olduğu için, başka muhaddis ve müctehidlere muhalefet eden muhaddis ve müctehide levh ve itab edilmez. Görmüyor musun, bazı ölçülerde Müslim, Buhârî’ye muhalefet etmiştir. Ve meselâ onlardan biri (Buhârî), an‘ane tarzındaki senedi kabul etmek için alttaki ravinin üstteki raviyle en az bir kere buluşmasını şart koşturmuş, diğeri (Müslim) ise bunu şart koşturmuş, ikisinin aynı asırda yaşamaları ve buluşmuş olmalarının mümkün ve muhtemel olması şartıyla yetinmiştir. Âlimlerin ve büyük muhaddislerin çoğu da bu husûsta kendisine uymuşlardır.

Keza; İbn Hibban meçhul olan ravinin rivâyetini kabul etmek ve onunla ihticaç etmek konusunda muhaddislerin cumhuruna (ekseriyetine) muhalefet etmiştir. Onun bu husûsta gerekli gördüğü tek şart, hem meçhul raviden sonraki, hem de ondan önceki ravilerin sika olmaları ve hadisin münker (bilinen sabitelere) muhalif olmamasıdır. Peki bu böyle iken, Hanefîler de bazı usûl ve ölçülerde muhalif davransalar ne lazım gelir? Sonuçta Allah Resûlü (s.a.v.)’den başka herkesin kabul ve red edilecek yönleri vardır. Ve de rüzgar doğu ve batıdan estikleri sürece bu böyle gidecektir.

Ve ben önceki talebenin (şeyhin sabık talebesinin) yazdıkları üzerindeki düzeltmeleri tamamladıktan sonra sözü edilen mukaddimeyi yazıp hazırladım. Şeyhimiz düzeltmelerime “*el-İstidrakü’l-Hasen Alâ İhyâi’s-Sünen*” adını verdi, hazırladım mukaddimeye, de “*İnhâü’s-Seken İlâ Men Yutaliu İ’lâi’s-Sünen*” ismini koydu. Bu mukaddime, bir mukaddime ve birkaç fasıldan oluşur. Onu okuyuculara takdim ederken ben Allâhü Te‘âlâ’dan muvaffakiyet ve kabul diliyorum. Muvaffakiyet veren ve kabul eden O’dur. O’nun râzı olması da yegâne matlub ve memuldur.

## **MUKADDİME**

### **Mebâdi ve Hudud**

Bil ki, her bir ilim dalının bir mevzû (konusu) ve kendine özgü mebâdii (usûl ve prensipleri) ve meseleleri vardır.

Mevzû, o ilimde kendisinden asıl olarak bahsedilen şeydir.

Mebâdi, ilmin üzerine bina edildiği şeyler (ölçüler ve usûller) dir. me-bâdi, ya tasavvurdurlar veya tasdiktirler. Tasavvurlar, ilimde anlatılan şey-lerin tarifleridir. Tasdikler ise, ilimdeki kıyasların onlardan oluşturulduğu mukaddimeler (öncüller) dir.

Meseleler ise, konunun cüz ve parçalarıdır.

Taksimın bu üç şeyle sınırlandırılmasının sebebi şudur: Bir ilim için zorunlu olan öğelerden maksut ve gâye olan meselelerdir, bu meselelerin yekûn ve mecmuu mevzudur; vasıta ve araç olarak kullanılan ise mebadidir.

Hudud ise ilmin tarif edilmesini, faydasının ne olduğu ve nereden beslendiğinin açıklanmasını kapsar.

Hadis ilminin rivâyet bölümünün tarifi şöyledir: O bir ilimdir ki, onunla Allah Resûlü (s.a.v.)'in sözleri, fiilleri ve halleri ve bunların rivâyeti, zaptı/hıfzı ve lafızlarının kontrolü öğrenilir.

Hadis ilminin dirayet bölümünün tanımı da şudur: O bir ilimdir ki, onunla rivâyetin mahiyeti, şartları, çeşitleri, hükümleri ve ravilerin halleri ve şartları ve mervilerin (rivâyet edilen metinlerin) sınıfları ve bunlara ta-alluk eden diğer şeyler öğrenilir.



Hadis ilminin faydası; iki dünyanın Sadetine ermek, sahih olanı sahih olmayandan ayırmak ve fıkıh hükümlerinin delillerini öğrenmektir. Çünkü fıkıh hükümlerinin çoğu hadis ilminden istihraç edilir.

Hadis ilminin beslendiği ve dayandığı menba ve maden de Allah Resûlü (s.a.v.)’in söz, fiil ve halleridir.

Allah Resûlü (s.a.v.)’in sözleri Arapçadırlar. Bu sebeple, Arapçayı bütün yönleriyle bilmeyen bir kimse bu ilmi (hadis ilmini) bilmekten uzaktır. Arapçanın yönleri ise onun kısımlarıdır. Çünkü Arapça olan bir söz ya hakikat, ya mecaz, ya kinaye, ya sarîh, ya âmm (genel), ya has, mutlak, mukayyet (kayıtlı), mahzuf, mudmer, mantuk, mefhum, iktiza, işaret, ibare (nass), delâlet, tembih, imâ veya başka bir şey olur. Ayrıca bu sözün, Arapçanın kurallarına -Nahiv ilminin kaidelerine- uygun olması ve Arapların kullandıkları manalarda -onların lügatleri dahilinde- kullanılması lazımdır.

Allah Resûlü (s.a.v.)’in fiilleri, kendisinden sâdır olan ve uyulmasıyla emrolunduğumuz davranışlardır. İnsan olmak hasebiyle ondan sâdır olan veya teşri yönüyle kendisine mahsus olan fiil ve davranışlar bunun hari-cindedirler.

Hadis ilminin mevzûu sened ve metindir. Bazılarına göre ise, Allah’ın Elçisi olması cihetiyle Allah Resûlü (s.a.v.)’in kendisidir. Birinci tarifi Suyutî ve onun şeyhi tercih etmişlerdir.

Hadis ilminin meseleleri bu ilimde bizzat maksat olan şeylerdir. Bunlar, “Allah Resûlü (s.a.v.) şunu söyledi veya şunu emretti veya şunu nehyetti veya şunu yaptı” şeklindeki rivâyetlerdir.

Hadis ilminin mebadii ise yukarıdaki bahislerin sağlıklı bir şekilde işlenmesi ve anlaşılması için gerekli olan şeylerdir. Bunlar hadisin halleri ve sıfatları (ve hadis ilminde kullanılan bazı şeylerin hudud ve tarifleridir). *Umdetü’l-Kârî* ve *Tedribü’r-Ravi*’de de böyle denmiştir.

### **Bu İlimde Kullanılan Bazı Lafızların Hudud ve Tarifleri**

**Hadis:** Şeriat örfünde (ıstılah ve terminolojisinde) Allah Resûlü (s.a.v.)’e isnad ve izâfe edilen şeydir. Bu isimle sanki Kur’ân’a nisbet yapılmıştır. Çünkü Kur’ân kadîmdir. (Bu ise hadistir.) et-Tayyibî şunu söyle-

miştir: “Hadis, Allah Resûlü (s.a.v.)’in söz, fiil ve takrirleri gibi, sahabî ve tâbiîye ait olanları da kapsar.” Hâfiz, *Şerhu’n-Nuhbe*’de şunu söylemiştir: “Hadis ilminin âlimleri yanında haber de hadis anlamındadır (onun mura-dıfıdır). Ve ikisi de merfu, mevkuf ve maktu’ hadisler için kullanılırlar. Bazıları ise şunu söylemişlerdir: “Hadis, Allah Resûlü (s.a.v.)’den gelendir; haber ise ondan başkasından (sahabîlerden ve daha sonrakilerden) gelen-dir. Bazılarına göre ise ikisi arasında mutlak umum ve husûs vardır. Yani, her hadis aynı zamanda haberdir, fakat her haber hadis değildir.

Muhaddisler, merfu ve mevkuf olan hadislere eser de demişlerdir. Ho-rasan fakîhleri ise mevkuf olana “eser”, merfu olana “haber” ve “hadis” demişlerdir. Muhaddise eser ismine nisbetle eserî de denir. Hadis eser et-tim, sözü, hadisi rivâyet ettim, demektir.

**Metin:** Manayı içinde taşıyan hadis lafızlarıdır.

**Sened:** Metne ulaştıran yoldur. Yani, ravilerin sırayla tertiplenmiş isim-lerinin yekûnudur.

**İsnâd:** Senedi okumak veya yazmaktır. Bu üç sözcüğün tarifinden an-laşıldı ki, sened ve isnadın gâyesi sağlıklı bir şekilde metne ulaşmaktır. İbn Cemaâ şunu söylemiştir: “Muhaddisler sened ve isnadı aynı şey için kullanmışlardır.”

**Müsned** sözcüğünün ise değişik cihetler itibarıyla birkaç manası vardır.

1- Müsned; en son raviden haber kaynağına kadar senedi muttasıl, kesintisiz ve kopuksuz olan hadisdir. Bu manayla müsned ismi, merfu, mevkuf ve maktu’ için kullanılır. Fakat o, en çok Allah Resûlü (s.a.v.)’den gelen için kullanılır, başkasından gelen için kullanılmaz. Hâkim ve daha başkası, “Müsned, sadece merfu ve muttasıl olan için kullanılır”, demiş-lerdir. En sahih olan görüş budur. Hafız da *Şerhu’n-Nuhbe*’de bunu söy-lemiştir.

2- Müsned; ashâbm isnad, yani rivâyet ettikleri hadisleri toplayan ki-taptır (bu kitap türüdür). Müsned lafzı bu iki manayla ism-i mef’uldur.

3- Müsned, isnad etmektir. O, bu manayla masdar (masdar-i mîmî) dir.

**Müsnid:** Hadîsi isnadıyla birlikte rivâyet edendir. Bu kimsenin hadis hakkında bilgisinin olması veya yalnızca hadîsi rivâyet etmesi bu açıdan fark etmez.

**Muhaddis** ise müsnidden daha yukarıdadır. Çünkü O, rivâyet etmekle kalmayan, aynı zamanda hadisin ispat yollarını bilen, ricâlin cerh ve tadili hakkında yeterli bilgisi olan kimsedir. İbn Seyyidi'n-Nas şunu söylemiştir: “Bizim asrımızda muhaddis o kimsedir ki, hadisin hem rivâyet, hem dirayet yönleriyle meşgul olur, ravileri tanır ve kendi zamanındaki ravilerin ve rivâyetlerin çoğuna vakıftır; bu husûslardaki bilgisiyle tanınır, kendisine mahsus bir yazı tipi vardır ve hadisleri zaptetmekle meşhur olmuştur.” Eğer bu işte ilerler ve arka arkaya tabakalar halinde olan kendi şeyhlerini ve şeyhlerinin şeyhlerini tanır ve her tabakada tanıdıkları tanımadıklarından fazla hale gelirse, o zaman kendisi hafız olur.

Allâme Kadı Muhammed A'lâ et-Tehanevî rahimehullâh'm kitabı olan *Keşşâfu İstılâhâtı'l-Fünun*'da şöyle denmiştir: “Faide: Hadis ehli birkaç mertebedirler. Talip, hadis öğrenme ve arama aşamasında olan mübtedi mertebesidir. Muhaddis, kâmil olan üstad mertebesidir. Şeyh ve imâm da bu manadadırlar. Hafız, yüz bin hadisi metin, senet ve ravi halleriyle birlikte bilen kimsedir. Ravi hallerinden maksat ise cerh, ta'dil ve tarihtir. Huccet ise üç yüz bin hadisi bu şekilde bilen ve bilgisiyle kuşatan kimsenin mertebesidir. İbnü'l-Matarî böyle demiştir.”

el-Cezerî rahimehüllah şunu söylemiştir: “Râvi, hadisi senediyle birlikte nakleden kimsedir. Muhaddis, hem onu rivâyet eden, hem de onun manasını bilen ve onun dirayet yönüyle ilgilenen kimsedir. Hâfız, kendisine ulaşan tüm hadisleri rivâyet eden ve onlarla ilgili ihtiyaç duyulan her şeyi bilen kimsedir.

Ben derim ki; tariflerin değişmesi her zamanın örf ve anlayışının farklı olmasından dolayıdır. Hâkim ise Huccet'in de üstündedir. Çünkü o, bütün hadisleri metin, isnat ve ravinin halleriyle (cerh, ta'dil ve tarihle) birlikte bilen ve ilmiyle bunları kuşatan kimsedir. Bu tarifi, nerede böyle dendiğini hatırlayamadan hıfzımdan söyledim. Fakat sonra onu *Şerhu'n-Nuhbe*'de *Şerhü's-Şerh*'ten nakil halinde gördüm.

## HADÎSİN NEV'İLERİ

Bil ki hadîs ulemâsının nezdinde, hadis metninin kendisi, nâdir hâllerin dışında, bu bahsin mevzuu olmaz. Bilâkis hadîs; râvîlerin, adâlet, zabt, hıfz ve bunların zıddı gibi sıfatları veya sayılarının az veya çok olması veya isnâdın muttasıl, munkatı', mürsel, muzdarib ve benzeri olması hasebiyle kuvvet, zayıflık ve bu ikisi arasında olma sıfatı kazanır. Buna göre hadis; sahîh, hasen, zayıf, mütevâtir, meşhûr ve âhad kısımlarına ayrılır.

**1- Mütevâtir hadîs:** Âdetin, mahza yalan üzerine ittifak ettiklerini muhal (imkânsız) addettiği miktardaki kişinin, yalnızca akla değil, hisse (duyu organlarına) müstenid olarak rivâyet ettiği veya başından nihâyetine kadar bu vasıfta olan cemaattan rivâyet ettiği hadistir ve en nihâyette olan kişinin rivâyeti de yine hisse müsteniddir. Mütevâtirin birinci nev'inin tabakaları yoktur; ikinci nev'inin ise iki ve daha fazla tabakası vardır. Mütevâtir hadis, her iki kısmıyla birlikte, nazarî değil, zarûrî (delîle muhtaç olmayan) ilim ifâde eder; bazılarının söylediğinin hilâfına olarak, muayyen bir adede münhasır değildir; yani çok sayıda mevcut olmadığı gibi, ma'dûm (yok) da değildir, az miktarda mevcut da değildir. Şartları tamam olduğunda zarûrî ilim ifâde eder bir durumda olmaması, yalnızca mütevâtir olması sebebiyle değil, başka bir mâniden dolayıdır. Mütevâtir hadisin husûsiyetlerinden birisi, diğerlerinin hilâfına olarak, râvîlerinin adâletinin şart kılınmamış olmasıdır.

**2- Meşhûr hadîs:** İkidenden fazla olmak üzere mahdûd miktarda tarîki olan ve tevâtür derecesine ulaşmamış olan hadistir; yani yalnızca kendisiyle ilim ifade etmez. Bu nevi hadîs, fukahâdan bir cemâatin re'yine göre,

müstefiz (yaygın) hadistir. Müstefiz; başı, nihâyeti ve ortasındaki râvî adedinin eşit olduğu hadistir de denilmiştir ki bu durumda meşhûr, ondan daha umûmîdir. Meşhûr hadis, bazen, kendisinin bir isnadı bile olmasa da, mutlak olarak lisanlarda iştihar etmiş bulunan hadise de ıtlak olunur.

**3- Azîz:** Her bir tabakadan en az iki râvînin, yine en az iki râvîden rivâyet etmiş olduğu hadistir. Bazılarının söylediğinin hilâfına olarak bunun şartı, sahîh hadisin şartıyla aynı değildir.

**4- Garîb:** Bir tek şahsın (bu şahıs, sikalardan veya diğerlerinden olabilir), rivâyetinde teferrüd ettiği (tek kaldığı) hadistir. Bu teferrüd, senedin herhangi bir yerinde vâki olabilir; eğer senedin ucunda, yani Sahâbe'den rivâyet eden Tâbiî'de vâki olursa, buna ferd-i mutlak denir. Ama eğer senedin ortasında vâki olursa; meselâ birden fazla kişi, bir Sahâbî'den bir rivâyette bulunur, sonra da başka bir şahıs, bu rivâyeti, o kişilerden herhangi birinden rivâyet etme husûsunda teferrüd ederse, buna da ferd-i nisbî denir. Muhaddisler ekseriyetle ferd-i mutlaka, ferd; ferd-i nisbîye de garîb tabirini kullanırlar.

Garîb hadis, ya sahîhtir ki teferrüd eden râvînin sika olması hâlinde, sahîh hadis kitaplarında tahrîc edilmiş olan ferd hadisler böyledir veya sahîh değildir ki çoğunluğu da budur. Keza garîb hadis, ya isnad ve metin cihetinden garîbdir ki metninde bir tek kişinin teferrüd ettiği hadistir veya metin cihetinden olmayıp, yalnız isnad cihetinden garîbdir. Bu da metninin, Sahâbe'den bir cemâatten rivâyet edildiği ma'ruf olup bunu, başka bir Sahâbî'den rivâyet etme husûsunda bir tek kişinin teferrüd etmiş olduğu hadistir. Tirmizî'nin: "Bu rivâyet, bu vecihten garîbdir" sözü, garîb hadisin bu nev'ini ifade eder. İsnad cihetinden olmayıp, yalnız metin cihetinden garîb olan hadis ancak, ferd bir hadisin iştihar ederek, çok sayıda cemâatin, onu rivâyet etme husûsunda teferrüd etmiş olması durumunda mevcut olabilir. Böylece o, garîb, meşhûr hadis olmuş olur. "Ameller ancak niyetlere göre muteberdir" hadisi, rivâyetin evvelki tarafında garîb olmakla, son tarafında ise meşhûr olmakla muttasıftır (vasıflanmıştır).

Bu rivâyet (hadis) nev'ilerinin hepsi, mütevâtir hâriç, âhad rivâyettir ve bunların makbul olanı, haber verilen şeyin doğruluğunun râcih (ağır

basmış) olduğu rivâyet; merdûd olanı ise, haber verilen şeyin yalan olduğunun râcîh olduğu rivâyettir. Bir de, kabûlû ve reddi husûsunda tevakkuf edilen (hüküm verilemeyen) rivâyet vardır, zira onu, râvilerin hâllerini araştırmaya delil getirme husûsunda tevakkuf edilmiştir. Mütevâtir rivâyet ise bunlardan farklıdır ki o rivâyetlerin tamamı makbuldür.

Âhad haberlerin makbul olanlarının birkaç nev'î vardır ki, şunlardır:

**5- Lizâtihi sahîh (sahîhliği kendisinden) olan haber:** Bu, senedi muttasıl, âdil ve zabtı tam olan bir kimsenin nakletmesiyle rivâyet edilmiş olan, herhangi bir kusur ve şâz olmakla illetlenmiş olmayan, bir kişinin haberidir.

**6- Lizâtihi hasen olan haber:** Eğer râvîdeki zabt ve diğer sıfatlar kuvvetini kaybedecek olursa buna hasen lizâtihi haber denir.

**7- Liğayrihi sahîh (sahîhliği kendisinin dışından) olan haber:** Eğer lizâtihi hasen olan haberin tarîkleri, kendisine müsâvî (eşit) veya ondan daha kuvvetli başka bir tarîkten gelmesi sûretiyle taaddüd ederse (birden fazla olursa) bu durumdaki habere liğayrihi sahîh haber denir.

**8- Liğayrihi hasen olan haber:** Velev hâfızasında fesad (bozulma) ârız olup bundan evvel yapmış olduğu rivâyeti temyîz edememek sûretiyle de olsa hâfızası kötü olan veya mestûr (hâli mechûl) olan veya rivâyetini mürsel olarak yapan veya rivâyetinde müdellis olan (ve bu son ikisinde hazfedilen râvînin bilinmediği) kimsenin rivâyet etmiş olup da bu zikredilenlerden herhangi birisine, sened cihetinden kendisinin misli veya onun fevkinde (üzerinde) olan başka bir kimsenin mütâbaatta bulunmuş olduğu haber-i vâhide liğayrihi hasen haber denir. Hakkında tevakkuf edilen (hüküm verilemeyen) bir rivâyetin kabul cihetini tercîh etmeye vâbeste olan bir karînenin ortaya çıkması hâlinde bu rivâyet yine hasendir fakat lizâtihi hasen değildir. Velhâsıl zayıf bir rivâyetin tarîklerinin birden fazla olması veya o rivâyetin kabûlünün tercîhine vâbeste olan sebebin teeyyüd etmesi (kuvvetlenmesi) hâlinde rivâyet, liğayrihi hasendir.

Lizâtihi sahîh ve lizâtihi hasen olan rivâyetin, bir kısmı, diğer kısmının fevkinde olan mertebeleri vardır; bütün sahîh sıfatların ihtilâfsız olarak

mevcud olduğu bir rivâyet, bu sıfatların ihtilâflı olarak bulunduğu rivâyetten mukaddemdir (önceliklidir). İhtilâfın, bu sıfatların bir kısmının mevcut olması ve olmaması arasında veya bu sıfatların, rivâyetin sıhhat şartı olması ve olmaması arasında olmuş olmasında bir fark yoktur.

Bazı hadis imâmlarının mutlak olarak: “Bu, isnadların en sahîhidir” dediği bir isnad (itimad edilen görüş, bunu, muayyen bir râvînin hâl tercümesi sebebiyle mutlak olarak bu şekilde zikretmemek olsa da), bunun hilâfı olan bir isnad üzerine mukaddemdir. Kezâ Şeyhâyn’ın (Buhârî ve Müslim’in), tahrîc husûsunda ittifak etmiş olduğu rivâyet, ikisinden birinin münferid olarak yapmış olduğu rivâyetten; Buhârî’nin münferid olduğu rivâyet, Müslim’in münferid olduğu rivâyetten mukaddemdir. (Bu, muhaddisler nezdinde böyledir; fukahâ nezdinde ise meselenin medârı, senin de yakında anlayacağın gibi, rivâyeti tahrîc edenler değil, sıhhat şartlarının bir araya gelmiş olmasıdır.)

Hasen rivâyete gelince; isnadını, birçok hâfızın tashîh ettiği (sahîh olduğuna hükmettiği) ve onu, sahîh mertebelerinin en aşağısında olmakla vassettiği bir rivâyet, isnadını hiç kimsenin tashîh etmemiş olduğu bir rivâyetten; isnadını hiç kimsenin tashîh ve tad’îf etmemiş olduğu bir rivâyet ise, bazılarının tad’îf etmiş (zayıf olduğuna hükmetmiş) olduğu hasen rivâyetten mukaddemdir.

Tirmizî şöyle demiştir: “Hasen rivâyet, isnadında müttehem (itham altında) olan bir râvînin olmadığı, şâz olmayan ve benzerinin de başka bir tarîkten rivâyet edilmiş olduğu rivâyettir.” Bu tarif, hakkında, başka bir sıfat olmaksızın, yalnızca: “Bu, hasendir” demiş olduğu rivâyettir. Hakkında: “Bu, hasen sahîhtir” veya: “Bu, hasen garîbdir” veya: “Bu, hasen sahîh garîbdir” demiş olduğu rivâyetin tarifine ise temas etmemiştir. Hasen ve sahîh kelimelerini bir araya getirmiş olması, ya nakleden râvînin hâlindeki tereddüd, yani sıhhat şartlarının kendisinde toplanmış olması veya onlardan birinin nâkıs olması husûsundaki tereddüd sebebiyle veya iki ayrı isnad itibariyledir.

**9- Zayıf hadîs:** Hasen hadis sıfatını ihtiva etmeyen hadistir; bu nevi hadisin zayıflık derecesi, sahîh hadisin sıhhat derecesinde olduğu gibi,

şiddet ve hafif olma cihetinden birbirinden farklılık arzeder. Dolayısıyla sahîh hadîs arasında, en sahîhi olduğu gibi, bunun arasında da en zayıfı olabilir.

Ulemâ nezdinde; mev'izeler, kıssalar ve amellerin fazîletleri husûsunda, zayıf isnadlı rivâyetlerde, zayıflığını beyan etmeksizin tesâhülde bulunmak (gevşeklik göstermek) caizdir; fakat Allâhü Te'âlâ'nın sıfatları, helâl ve haram ahkâmı gibi husûslarda ise caiz değildir. Mevzû' (uydurma) hadisi rivâyet etmek ise, hâlini beyan etmek sûretiyle olmanın hâricinde, caiz değildir.

Denilmiştir ki: "İmâm Nesâî'nin mezhebi, terk edilmesi husûsunda icma' olmayan her râvîden hadîs tahrîcinde bulunmak idi. Ebû Dâvud da O'nun yolunu tutar; bir mevzuda başka bir rivâyet bulamadığı vakit, zayıf rivâyeti tahrîc eder ve onu, müctehidin re'yine tercîh ederdi."

**10- Müsned:** Senedi, merfû' olarak Resûlullâh (s.a.v.)'e muttasıl olan rivâyettir.

**11- Muttasıl:** İster Resûlullâh (s.a.v.)'e merfû' olsun, isterse de mevkûf ve benzeri olsun, senedi muttasıl olan rivâyettir.

**12- Merfû':** İster muttasıl, ister munkatî' olsun, hâssaten Resûlullâh (s.a.v.)'e izâfe edilmiş bulunan kavi, fiil veya takrîrlerdir.

**13- Mu'an'an:** Senedinde: "Fülân, fülândan rivâyet etmiştir (fülânın an fülânın)" denilmiş olan rivâyettir. Sahîh olan görüş, râvîlerin birbirine mülâkî olmalarının mümkün ve rivâyetin de, tedlîsden sâlim olması hâlinde, bunun muttasıl olduğudur. Buhârî ve Müslim'de bu nev'idin rivâyetler mevcuddur.

**14- Muallak:** İsnadının başlangıcından bir ve daha fazla râvînin hazfedilmiş (düşürülmüş) olduğu rivâyettir. Buhârî, *Sahîh*'inde bu nev'idin çok rivâyet getirmiştir ve ileride de geleceği gibi, Buhârî'nin cezm (kat'iyet) ifâdesinde bulunması hâlinde, o, sahîh rivâyetten hâriç değildir.

**15- Munkatî':** İsnadının ortasından tek bir râvînin hazfedilmiş olduğu rivâyettir.



**16- Mürsel:** İsnadının en sonundan bir kişinin hazfedilmiş olduğu rivâyettir. Mürsel, Tâbi'în'den bir kimsenin: "Resûlullâh (s.a.v.) şöyle söyledi veya şöyle yaptı" demesidir. İrsal (rivâyeti mürsel kılmak) bazen, senedin hangi yerinden olursa olsun, mutlak olarak hazfedilmiş olmayı ifade etmek için de kullanılabilir.

**17- Müdrec:** Hadîse idrâc edilmiş (sokulmuş) olan, râvîlerden bazısının sözüdür ki böylelikle o kelâmın, hadisten olduğu zannedilir. Veya iki metnin, iki isnad ile idrâc edilerek (karıştırılarak) ikisinin, bir senedle rivâyet edilmesinden ibarettir. Veya râvînin, bir hadisi, rivâyetin senedinde veya metninde ihtilâf etmiş olan bir cemaatten işiterek, o rivâyetleri idrâc etmek sûretiyle, hepsinin müttefik olduğu ma'nâ üzere rivâyet etmesi ve ihtilâfı zikretmemesidir. Bu üçünden birini kasden işlemek haramdır.

**18- Müselsel:** İsnad ricâlinin, rivâyeti esnasında, Resûlullâh (s.a.v.)'e varıncaya kadar birbirinin peşi sıra bir hâl üzere bulunmasıdır. Teselsül ya râvîde, kavlen olur; işitme sözüyle olan müselsel rivâyette olduğu gibi ki senedin nihâyetine kadar her bir râvî: "Fülânın şöyle dediğini işittim", "Fülânın şöyle dediğini işittim" der. Tahdîs (haddesenâ) veya ihbar (ahberana) sîgasıyla olan müselsel rivâyet de böyledir, burada râvîler: "Vallâhi fülân, bize şöyle haber verdi (ahberana fülânun vallâhi)" ve benzeri ifade kullanır. Veya fiilen olur; ellerini birbirine geçirmek sûretiyle olan müselsel rivâyette olduğu gibi (râvî de rivâyet esnasında ellerini birbirine geçirir). Veya kavlen ve fiilen olur; Ebû Dâvud, Ahmed ve Nesâî'nin rivâyetinde olduğu gibi ki, râvî şöyle demiştir: "Resûlullâh (s.a.v.) elimi tuttu da şöyle buyurdu: *"Muhakkak ben, seni seviyorum, sen de şöyle söyle: "Allahım! Seni zikretmek, sana şükretmek ve güzel ibâdetle bulunmak husûsunda bana yardım eyle."* Râvîlerin hepsi de rivâyette bulunduğu kimseye böyle yapmış (elini tutmuş) ve bu şekilde söylemesini emretmiştir. Veyahut da belli bir sıfat üzerine (râvîler aynı sıfatta) olur; fukahâ, hulefâ ve buna benzer kimselerle olan müselsel rivâyette olduğu gibi.

**19- Musahhaf:** Ya isnadda veya metinde, noktaların tağyîr edilmiş (değiştirilmiş) olduğu rivâyettir. İsnadda olan tashîfe (değişime) misal; İbn Ma'în'in, Avvâm ibn Mürâcim isminde tashîfte bulunarak "Müzâhim" demiş olmasıdır. Metinde olan tashîfe misal ise, es-Suliyû'nun: "Kim,

Şevvâl'den altı (sitten) gün oruç tutarsa" hadisinde tashîfte bulunarak: "Bir miktar (şey'en) tutarsa" demiş olmasıdır. (Sitten kelimesini şey'en yapmıştır.)

**20- Muharref:** Harflerin aynen kalmasıyla birlikte şeklin tağyîr edilmiş (değiştirilmiş) olduğu rivâyettir.

**21- Mevkûf:** Rivâyet muttasıl veya munkatı' olsun, Sahâbî'den rivâyet edilmiş olan kavil veya fiildir. Bu tabir, Sahâbî dışındaki kişiler hakkında (mutlak değil) mukayyed olarak kullanılır. Meselâ, "Ma'mer bu rivâyeti Hemmâm'a vakfetmiştir (Hemmâm'da mevkûf kılmıştır)" veya "Bu rivâyeti İmâm-ı Mâlik, Nâfi'e vakfetmiştir" denilir.

**22- Maktû':** Tâbiîn'den, kendilerine mevkûf olarak gelen, onların kaviilleri ve fiilleridir.

**23- Mu'dal:** Senedinden, alettevâlî (birbiri peşisıra) iki veya daha fazla râvînin sâkıt olmuş olduğu rivâyettir. Buna misal, İmâm-ı Mâlik'in "Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur" demesi ve İmâm-ı Şâfiî'nin "İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir" demesidir.

**24- Müdelles:** İsnadında râvînin sâkıt olma hâdisesinin hafî (gizli) olduğu rivâyettir; yani râvînin, mülâkî (karşılaşmış) ve muâsır (çağdaş) olduğu kimseden, kendisinden işitmemiş olduğu bir hadîsi, işitmiş olduğu intibaini verecek sûrette, "an fülân (fûlândan rivâyet etmiştir)" veya "fûlân şöyle demiştir" gibi bir sîga ile rivâyet etmesidir. Bu, isnadda vâki olan tedlîsidir. Tedlîs bazen de râvînin şeyhinde vâki olur; yani râvî, şeyhinin ismini veya künyesini veya nesebini veya sıfatını ma'ruf olmayan şekliyle söyler. Tedlîsin kısımlarının en kötüsü, tesviye tedlîsidir ki bu, râvînin, kendi şeyhini iskat etmeyerek ondan başkasını yani şeyhinin şeyhini veya ondan daha yukarıdaki bir şeyhi iskat etmesidir. Râvî, bunu, iskat ettiklerinin zayıf veya sağîr (aşağı tabakada), kendi şeyhinin ise sika olmasından dolayı yapar ve hadisi hasen hâline getirmek için rivâyeti, sika olan ikinci bir râvîden işitme ihtimali olan bir lâfızla verir.

**25- Hafî olan mürsel:** Rivâyette bulunduğu kimsenin muâsırı olup da ona mülâkî olup olmadığı ma'ruf olmayan, bilâkis ikisi arasında bir vasıta-

nın (başka bir râvînin) olduğu bir râvînin, işitmeye ihtimali olan bir lâfızla yapmış olduğu rivâyettir. Bununla müdelles arasındaki fark, müdellesin, mülâkî olduğu ma'ruf olan bir kimseden, kendisinden işitmemiş olduğu bir hadisi rivâyet eden râvîye mahsus olmasıdır; ama o kimseye muâsir olur da ona mülâkî olduğu ma'ruf olmazsa, bu şekilde olan rivâyete haff olan mürsel rivâyet denir.

**26- Şâzz:** Sika veya sadûk (çok doğru sözlü) olan bir râvînin, zabtının ziyâdeliği, râvî adedinin çokluğu veya başka bir müreccih (tercîh ettirici) sebeple, kendisinden daha râcih (üstün) olan râvîye muhâlif olarak yaptığı ve bu muhalefetin, daha üstün olan râvînin rivâyetinin reddini istilzâm ettiği (gerektirdiği) rivâyettir. Şâzzın mukabiline, mahfûz denir.

**27- Mahfûz:** Ercah (daha üstün) olan râvînin, rüchâniyet (üstünlük) cihetinden kendisinden daha aşağıda olan râvîye muhâlif olarak yaptığı ve bu muhalefetin, daha aşağıda olanın rivâyetinin reddini istilzâm ettiği rivâyettir.

**28- Mûnker:** Zayıf olan râvînin, makbul olan râvîye, aynı şeyi istilzâm eden bir muhalefetle, muhâlif olarak yapmış olduğu rivâyettir. Bunun mukabiline ma'rûf denir.

**29- Ma'rûf:** Makbûl olan râvînin, zayıf olan râvîye, aynı şeyi istilzâm eden bir muhalefetle, muhâlif olarak yapmış olduğu rivâyettir.

**30- Mevzû':** Uydurulmuş, yani Resûlullâh (s.a.v.)'e kasden yalan isnad edilmek sûretiyle yapılmış olan rivâyettir. Bu, zayıf hadislerin içinde en şerli ve en kötü olanıdır; bunun uydurma olduğu şu şekilde bilinir: Râvînin kendi ikrarıyla veya rüesânın (önderlerden) bazısının hevâsına ittiba etmek gibi, râvînin hâlinde elde edilen bir karîne (ipucu) ile veyahut da kezzâb (çok yalancı) olduğu hâlde, rivâyetin senedinde vâki olması ve bu haberin, onun dışındaki bir kimseden ma'ruf olmaması, rivâyet husûsunda kendisine hiçbir kimsenin mütâbaat etmemesi veya şahidinin olmaması ile veya rivâyet edilen metnin hâlinde; metnin lâfızlarının veya ma'nâlarının düşük olması, Kur'ân'ın, mütevâtir sünnetin, icma-ı kat'inin bir bölümüne veya sarîh akla muhâlif olması gibi şeylerle anlaşılır. Hadisin

mevzû' olması husûsunda, hadisi rivâyet eden râvînin, bunu, kendisinin uydurmuş olması veya başkasının sözünden almış olması veya isnadı zayıf olan bir hadîse, onu tervîc etmek (isnadı kıymetlendirmek) için sahîh bir isnad tertîb etmiş olması arasında hiçbir fark yoktur. Ve yine hadîsi, başkasını dalâlete sevk etmek için veya sevaba nâil olmak niyetiyle veya taassub (tarafdarlık) sebebiyle veya garîb bir şey ortaya koymak için veya rüesâdan bir kısmının hevâsma uymak gâyesiyle vaz'etmiş (uydurmuş) olması arasında fark olmadığı gibi hadis uydurmanın sehven veya hatâen olmuş olması arasında da hiçbir fark yoktur.

**31- Metrûk:** Râvîsinin, Resûlullâh (s.a.v.)'e yalan isnadında bulunmakla müttehem (itham edilmiş) olduğu rivâyettir. Bu da hadîsin, kavâid-i ma'lûmeye (bilinen kaidelere) muhâlif olması ve o râvî hâricindeki bir cihetten rivâyet edilmemiş olması veya râvînin yalanının bâhusus insanların kelâmı husûsunda olması ve râvînin yalan söylemekle ma'ruf (bilinen) bir kimse olması ile anlaşılır.

**32- Muallel:** Kendisinde hadîse kusur veren, gizli ve derin (anlaşılması zor) bir sebepten ibaret olan bir illete muttali olunan ve bununla birlikte zâhiren illetten sâlim olan rivâyettir. Bu illet, râvînin, bu rivâyette teferrüd etmesiyle (tek kalmasıyla) ve diğer râvîlerin (bu rivâyet husûsunda) ona muhâlif olmasıyla anlaşılır. Bununla birlikte bu illetin anlaşılmasına yardımcı olan bir takım karîneler vardır ki bunlar, bu ilmin ârifi olan kimselerin farkına vardığı; mevsûl rivâyetteki irsâl (mürsel olma durumu) veya merfû' rivâyetteki vakf (mevkûf olma durumu) veya bir hadîsin başka bir hadîse dâhil olma durumu veya vehimli olan râvînin vehimde bulunarak zann-ı galîbiyle hadîsin sahîh olmadığına hükmetmesi veya tereddüd ederek o husûsta tevakkuf etmesi gibi şeylerdir.

Hadîsin bu nev'i, ulûm-u hadîs nev'ilerinin en yükseği ve en incesi olup buna ancak ehl-i hıfz, tahassüs (mütehassıslık) ve fehm-i nâfiz ehli (derin anlayış sahibi) olan kimseler kadir olabilir. İllet bazen isnadda vâki olur ve ekser olan da budur, bazen de metinde vâki olur. İsnadda vâki olan illet, isnadın ve metnin her ikisine birden kusur verebildiği gibi, bazen de hâsaten isnada kusur verir ve bununla birlikte metin, sahîh ve merfû' olabilir.

**33- Muzdarib:** Birbirine eşit muhtelif sûretlerde rivâyet edilmiş olan hadîstir. Bunun bir râvîden iki veya daha fazla kere rivâyet edilmiş olmasıyla ikinci bir râvîden veya tercîh edilme sebebi olmayan ikiden fazla râvîden rivâyet edilmiş olması arasında hiçbir fark yoktur. Eğer iki rivâyetten veya rivâyetlerden biri, râvîsinin hıfzı veya diğer tercîh nev'ilerinden birisiyle müreccah (tercîh edilmiş) olursa, bu durumda hüküm, râcih (sıhhat yönü ağır basmış) olan rivâyetindir ve hadîs muzdarib olmamış ve mercûh (râcih olmamış) olan rivâyet de şâzz veya münker olmuş olur. Izdırab (rivâyetin muzdarib olması), bazen senedde, bazen metinde ve bazen her ikisinde de vâki olabilir.

**34- Maklûb:** Kendisinde vehmen (yanlışlıkla) takdîm ve te'hîrin veya yine vehmen tağyîr (başkalaştırma) veya tebdîlin (değiştirmenin) vâki olduğu rivâyettir. Bu, ya isnadda; râvînin ismini, babasının ismi kılmak veya babasının ismini, râvînin ismi kılmak sûretiyle olur; Mürre ibn Ka'b ve Ka'b ibn Mürre'de olduğu gibi ve ekser olan da budur. Veya hadîsin, onun rivâyetiyle iştihar etmiş olduğu bir râvînin yerine, yine onun tabakasından başka bir râvîyi koymak sûretiyle olur. Meselâ Sâlim'den meşhur olmuş olan bir hadîsi, Nâfi'den kılmak gibi. Eğer bu, vehimden (yanılmadan) dolayı değil de iğrâbdan (hakîkati değiştirmekten) dolayı olmuş olursa, mevzû' hadîs gibidir. Veyahut da metinde olur; Müslim'in rivâyet ettiği Ebû Hüreyre (r.a.) hadîsindeki şu ibârede olduğu gibi: "Bir sadaka verip de onu gizleyen hatta sol elinin infak ettiğini sağ elinin bilmediği kişi." Bu ibare, râvîlerden biri tarafından maklûb kılınmıştır ve doğrusu: "Hatta sağ elinin infak ettiğini sol elinin bilmediği kişi" sûretindedir.

Maklûb bazen de bir metnin isnadının alınarak başka bir metne konulması sûretiyle veya bunun tersi sûrette olabilir ki eğer bununla, hakîkati değiştirmek kasdolunursa, mevzû' rivâyet gibi olmuş olur. Bazen bu, muhaddisin hıfzını veya telkîni (kendisine söyleneni) kabul edip etmediğini imtihan etmek için de yapılmış olabilir ki ehl-i hadîs bunu yapmışlardır. Bağdâd muhaddisleri Buhârî'yi imtihan etmek için, yüz hadîste kalb ameliyesinde bulunmuşlar, O da kalb edilenleri (maklûbları) kendi yerlerine koymuş, bunun üzerine onlar, Buhârî'nin fazîletini itirafa mecbûr olmuşlardır.

**35- Muttasıl:** İsnadlardaki mezîd (ziyâdelik); isnadında bir râvînin ziyâde edildiği rivâyettir. Bu ziyâdeliği yapmayan, yapana nazaran daha sağlamdır. Bunun kabul edilmesinin şartı, bu ziyâdeliği yapmayan râvînin rivâyetinde, bu ziyâdeliğin yapılmış olduğu yerde, sema' (işitme) lâfzının tasrîh (sarîh olarak beyan) edilmiş olmasıdır. Aksi hâlde ziyâdelik tereccüh etmiş (râcih olmuş) ve kendisinde ziyâdeliğin yapılmış olduğu haber de müdelles veya munkatı' veya mürsel-i hafî olmuş olur.

**36- Mühmel:** Râvînin, künye veya başka şey olsun yalnızca isimde müttefik olan veya isimde ve baba isminde müttefik olan veya ikisinin isminde ve dedesinin isminde müttefik olan veya bunların hepsinde ve nisbette müttefik olan iki kişiden herhangi birisinden, yalnız ittifakın olduğu (müttefik olunan) ismi, diğerinden temyîz etmeksizin zikretmek sûretiyle yapmış olduğu rivâyettir. Bu ihmâlin (mühmel durumun) ortadan kalkması için karînelere ve zann-ı galîbe rücû' edilir. Meselâ râvînin rivâyetinin, ikisinden birine münhasır olmasının, rivâyetlerinin yalnızca ondan olması sûretiyle zâhir olmuş olması gibi. Bunun zâhir olmamış olması hâlinde, eğer iki râvî de sika ise bir zararı yoktur; ikisi de sika değil ise, sahîh olan kavle göre zararı vardır; râvîlerin ikisi de mechûl ise, ihmâl (mühmel olma) şiddetli olmuş olur.

**37- Şâhid:** Diğerine, yalnızca ma'nâ husûsunda müsâvî (eşit) veya benzer olan hadîstir ve bunu rivâyet eden Sahâbî de birden fazladır. Böyle bir rivâyeti zikretmeye ise istişhâd (şâhid getirme) ismi verilir.

**38- Mütâbaat:** Teferrüd ettiği (rivâyetinde tek kaldığı) zannedilen bir râvîye, rivâyet ettiği şeyin lâfzında, başka bir râvînin, (başkasının başkasına mütâbaatında) Sahâbî'nin aynı olması şartıyla mütâbaatta yani muvâfakatta bulunmuş olmasıdır. Bu başka râvîye mütâbî' veya tâbî' ismi verilir. Eğer bu mütâbaat, teferrüd ettiği zannolunan râvînin kendisi için hâsıl olursa buna tam mütâbaat; eğer onun şeyhi veya mutlak olarak onun fevkinde olan kimse için hâsıl olursa buna da kâsır mütâbaat denir. Bazıları mütâbaatı, lâfız ile hâsıl olan muvâfakata münhasır kılmışlardır ve bu muvâfakatın, mezkûr Sahâbî'nin rivâyetinden hâsıl olup olmaması arasında hiçbir fark yoktur; şâhidi ise, yine aynı şartla, ma'nâ ile hâsıl olan muvâfakata münhasır kılmışlardır.

**39- İ'tibâr:** Ferd olduğu zannolunan hadîsin tarîklerini, bu hadîsin mütâbi'inin veya şâhidinin olduğunu veya ne berikisinin ne de ötekisinin bulunmadığını öğrenmek için araştırmaktan ibarettir.

**40- Muhkem:** Makbûl olan ve diğer makbûl bir hadîse, zâhiren de olsa muâriz olmaktan sâlim olmuş olan hadîstir.

**41- Muhtelifü'l-Hadîs:** Ma'nâ husûsunda aralarında zâhiren teâruz (çelişki) bulunmuş olan iki makbûl hadîse denir ve bu iki hadîsin medlûllerinin (delâlet ettikleri ma'nâların) arasını, zorlama olmaksızın cemetmek (te'lîf etmek) mümkündür.

**42- Nâsih ve Mensûh:** Medlûllerinin arasını cemetmek mümkün olmayacak sûrette aralarında ma'nâ cihetinden teâruz bulunan iki makbûl hadîstir. Fakat bu iki hadîsten müteahhir (sonra vârid olmuş) olanı, ya hâriçten, malûm olan bir tarih ile veya hâricî olmayan malûm bir vâsıtayla sabit olur.

## HADÎSİN MA‘NÂ İLE RİVÂYET EDİLMESİ

Hadîsin ma‘nâ ile rivâyeti husûsunda en sahîh olan kavil şudur: Eğer hadîs müşterek veya mücmel veya müteşâbih ise veya cevâmi-i kelim cin-sindense ma‘nâ ile nakledilmesi caiz değildir. Hadîsin muhkem olması hâlinde, ma‘nâ ile nakledilmesi lügat âlimi için caiz olur. Hadîsin, husûsa ihtimali olan umûm veya mecaza ihtimali olan hakikat gibi başkasına ihtimali olan zâhir olması hâlinde ise, ma‘nâ ile rivâyet edilmesi yalnızca müctehid için caiz olur. Sonra hadîsin ma‘nâsı hafî (kapalı) olduğu vakit, onun müfred ma‘nâlarının öğrenilmesi husûsunda, hadîsteki garîb kelimelerin şerhi için tasnîf edilmiş olan kitaplara; müşkül olan terkîbî ma‘nâların öğrenilmesi husûsunda da, haberlerin ma‘nâlarının şerhi için tasnîf edilmiş olan kitaplara ihtiyaç duyulur. Garîbü’l-Hadîs; hadîsin metninde vâki olan, killet-i isti‘mâli (az kullanılır olması) sebebiyle anlaşılmaktan uzak, gâmiz (açık olmayan) lâfızdan ibarettir.

### HADÎS RİCÂLİ HAKKINDA KULLANILAN LÂFIZLAR

Tabaka, lügatte, birbirine benzer olan insan topluluğu demektir. Is-tılâhta ise yaş ve isnâdda veya yalnızca isnâdda birbirine yakın olan insan topluluğuna denir. Bu yakınlık, birinin şeyhlerinin, diğerinin de şeyhleri olması veyahut da şeyhlerinin birbirine yakın olması dolayısıyla hâsıl olur.

Sahâbe’nin tamâmı bir tabakadır, Tâbi‘în, ikinci tabaka, Etbâuttâbi‘în ise üçüncü tabakadır ve bu şekilde devam eder. İki râvî bazen bir itibarla bir tabakadan, başka bir itibarla da iki tabakadan olabilir. Ricâl ulemâsı Sahâbe’yi on iki veya daha fazla tabakaya, Tâbi‘în’i ise on beş tabakaya taksîm etmiştir.



**Sahâbî:** Resûlullâh (s.a.v.)'e, O'na îmân etmiş (mü'min) olarak mülâkî olmuş ve İslâm üzere vefat etmiş olan kimseye denir, velev ki arada mürted olmuş (sonra tekrar Müslüman olmuş) olsun. Binâenaleyh bu tariftten, Resûlullâh (s.a.v.)'i, O'na îmân etmiş olarak, vefatıyla defnedilmesi arasında görmüş ve İslâm üzere vefat etmiş olan kimse hâriç kalır; zira bu, mülâkî olma addedilmez. Ayrıca O (s.a.v.)'e, kâfir olduğu hâlde mülâkî olmuş, sonra da Müslüman olmuş, ancak O (s.a.v.)'e, mü'min olarak mülâkî olmamış, bir de O'na mü'min olarak mülâkî olmuş, sonra da irtidâd ederek -eliyâzübillâh- mürted olarak ölmüş olan kimse de bu tariftten hâriç kalır.

**Tâbî'î:** Sahâbî'ye, velev ki Resûlullâh (s.a.v.)'e îmân etmemiş olduğu hâlde mülâkî olmuş ve İslâm üzere vefat etmiş olan kimseye denir, velev ki arada mürted olmuş (sonra tekrar Müslüman olmuş) olsun. Sahâbe ve Tâbî'în'in tarifinde, arada mürted olmuş olan kimse hakkında Ebû Hanîfe (r.a.)'in muhâlefeti vardır. Zira Ebû Hanîfe (r.a.) katında irtidâd (riddet), mutlak olarak ameli iptal eder.

**Muhadram:** Câhiliye devrini ve İslâm'ı idrak eden (yetişen) fakat Resûlullâh (s.a.v.)'i, O'na îmân etmiş olarak görmemiş olan kimsedir ve bu kimse, Tâbî'în'in büyüklerinden olmuş olur. Bu kimsenin Necâşî gibi, Resûlullâh (s.a.v.)'in zamanında Müslüman olduğunun ma'ruf olmuş olması veya olmaması arasında fark yoktur.

## BİRİNCİ FASIL

**Bu fasıl, hadîs ricâlinin zayıf ve sika, hadîslerin de sahîh ve hasen olduğuna dâir hükümde bulunmanın ictihâdî bîr iş ve her bir hükümün de kendine aid bir îzâhı olduğu beyanındadır.**

Şöyle ki, bir râvînin, bir müctehid nezdinde zayıf, bir diğerinin nezdinde de sika olması caizdir; aynı şekilde hadîs de bazısı nezdinde zayıf, bir diğerinin nezdinde de sahîh veya hasen olabilir.

Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*'de şöyle demiştir: “İllet; gizli, fark edilmesi müşkül, hadîse kusur veren bir sebepten ibarettir, bununla birlikte zâhir olan, hadîsin ondan sâlim olmasıdır.” İbn Salâh şöyle demiştir: “Muallel (illetli) hadîs; kendisinde, hadîsin sıhhatine kusur veren bir illetin varlığına muttali olunan, bununla birlikte zâhiren bundan sâlim olan hadîstir. Bu illet, sıhhat şartlarını zâhiren câmi olan isnada âriz olur ve râvînin tefer-rüdü (rivâyette tek kalması) ve başka râvînin, (o rivâyette) kendisine muhalif olması ve buna munzam (eklenmiş) olan diğer karîneler ile anlaşılır. Bu karîneler âlimi, illetin varlığına zann-ı galîb hâsıl ederek hadîsin sahîh olmadığına hükmedecek veyahut da tereddüde kalarak tevakkuf edecek (hiçbir hükümde bulunmayacak) derecede ikaz eder. Bazen de hadîsin illetini araştıran kimsenin (muallilin) ibaresi, dînâr ve dirhemin kalitesini anlamak için mihenk taşına vuran sarrafta olduğu gibi, davasına hüccet ikâmesi husûsunda yetersiz kalır.”

İbn Mehdî şöyle demiştir: “Hadîs ilminde malumat sahibi olmak, ilhâm işidir. Eğer herhangi bir ille-i hadîs (hadîsin illetleriyle alâkadar olan) âlimine: “Bunu nereden söyledin” diyecek olsan, kendisine aid bir hücceti olmaz; buna vâsıl olamayan nice kimseler vardır.” Hulâsaten nakledilmiştir.

Ben derim ki: Şurası açıktır ki, bir müctehidin zannı, diğer bir müctehidin zannı aleyhine hüccet olmaz.

Hâfız, *el-Feth*'de, İbn Ma'în, İbn Uyeyne'yi, namaz kılanın önünden geçen kişi hakkındaki hadîsin senedi husûsunda hataya nisbet etmesi meselesini zikrettikten sonra şöyle demiştir: "İbnü'l-Kattân bunu tenkîd etmiş ve: "Burada İbn Uyeyne'nin hata yaptığı taayyün etmiş (belirlenmiş) değildir. Ben derim ki: İmâmların hadîsleri ta'lîl etmeleri (illetlerini tesbît etmeleri) zann-ı galîbe mebnîdir; binâenaleyh: "Fülân burada hata yapmıştır" dedikleri vakit, onun hatası, hakîkatte taayyün etmiş değildir, belki o hatanın mevcut olma ihtimali râcih bulunmuştur da ona da itimad olunmuştur." Ben derim ki: İhtimalin, bir kişi nezdinde, bir cihetten râcih (tercîhe şa'yân) olmasından, diğeri nezdinde de, aynı cihetten râcih olması lâzım gelmez.

Suyûtî, *Kenzü'l-Ummâl*'de şöyle demiştir: Tirmizî ve İbn Cerîr, beraberce şöyle demiştir: Bize İsmail ibn Mûsa es-Süddî, O'na da Muhammed ibn Amr er-Rûmî haber vermiş, O da Şerîk'den, O da Seleme ibn Küheyl'den, O da Süveyd ibn Gafle'den, O da Sanâbehî'den, O da Hz. Alî (r.a.)'den: "Resûlullâh (s.a.v.): "*Ben, hikmet hânesiyim (dârü'l-hikme), Hz. Alî de onun kapısıdır*" buyurmuştur" dediğini rivâyet etmiştir. Tirmizî: "Bu, garîb bir hadîstir", başka bir nüshada da: "Münker bir hadîstir; bazıları bu hadîsi, Şerîk'den rivâyet etmiş ve orada, "Sanâbehî'den" lâfzını zikretmemişlerdir. Bu hadîs, Şerîk'in hâricinde, sika olan hiçbir kimseden ma'rûf değildir; bu babda İbn Abbâs (r.a.)'dan da rivâyet vardır" demiştir.

İbn Cerîr de şöyle demiştir: "Bu, bizim nezdimizde, senedi sahîh olan bir haberdur. Başkalarının mezhebine göre bu haberin senedinin, iki illetten dolayı sakîm (illetli) ve gayr-i sahîh olması îcâb edebilir: Bunlardan biri; bu haberin, Hz. Alî (r.a.)'den, O'nun da Resûlullâh (s.a.v.)'den rivâyet olunan, bu tarîkin hâricindeki mahrecinin ma'ruf olmadığı bir haber olması; diğeri de, onların nezdinde, Seleme ibn Küheyl'in, rivâyeti nakletmesi ile hüccetin sabit olmadığı kimselerden olmasıdır. Hâlbuki Hz. Alî (r.a.)'e, bu haberi Resûlullâh (s.a.v.)'den rivâyet etme husûsunda başkaları da muvâfakat etmiştir."

Ben derim ki: İbn Cerîr'in bu sözü, hadîs ulemâsının, hadîsin sıhhat şartları ve ricâlin tevsîki (sika olduğuna hükmetme) husûsundaki ihtilâflarına delâlet eder.

Tirmizî, *el-Câmi'i*'nde şöyle demiştir: “Ebû Hüreyre (r.a.)'in: “*Doğu ve batı arası kıbledir*” hadîsi, kendisinden birden fazla vecihten rivâyet edilmiştir. İlim ehlinin bir kısmı, Ebû Ma'ser hakkında, hıfzı cihetinden (aleyhinde) kelâm etmiştir. Ebû Ma'ser'in ismi, Necîh'dir, Benî Hâşim'in mevlâsıdır (âzâdlıdır). Muhammed (İmâm-ı Buhârî): “Ben O'ndan hiçbir şey rivâyet etmem, nâs, kendisinden rivâyette bulunmuştur” demiştir.”

Ben derim ki: Bu da, ricâlin taz'îf (zayıf olduğuna hükmetme) ve tev-sîkinin (sika olduğuna hükmetme), ictihâdî bir iş olduğuna delâlet eder.

Tirmizî, *el-İlel*'inde şöyle demiştir: “İlim ehlinden olan imâmlar, diğer ilim dallarında ihtilâf ettikleri gibi, ricâlin taz'îfi husûsunda da ihtilâf etmişlerdir. Şu'be'den; Ebû Zübeyr el-Mekkî'yi, Abdülmelik ibn Ebû Süleyman'ı ve Hakîm ibn Cübeyr'i taz'îf etmiş (zayıf olduğuna hükmetmiş) ve onlardan rivâyeti terk etmiş olduğu zikredilmiştir. Daha sonra Şu'be, hıfz ve adâlet husûsunda onların dînunda (aşağısında) olan; Câbir el-Cu'fi'den, İbrahim ibn Müslim el-Heceri'den, Muhammed ibn Ubeydullah el-Arzemî'den ve hadîs husûsunda zayıf olduğuna hükmedilmiş olan diğer birçok kimseden hadîs rivâyet etmiştir. Kendisine: “Abdülmelik ibn Ebû Süleyman'ı bırakıyorsun da Muhammed ibn Ubeydullah el-Arzemî'den rivâyette mi bulunuyorsun?” denilince, Şu'be: “Evet, imâmlardan birçoğu onları tevsîk etmiş ve Ebû Zübeyr'den, Abdülmelik ibn Ebû Süleyman'dan ve Hakîm ibn Cübeyr'den rivâyette bulunmuştur” demiş, sonra da Atâ ve Eyyûb es-Sahtiyânî'den, Ebû Zübeyr'i tevsîk etmiş olduklarını, ayrıca Süfyân es-Sevrî'den de, Abdülmelik ibn Ebû Süleyman'ı tevsîk ettiğini, Ali ibn Medîni'den ise: “Yahya: “Süfyân es-Sevrî ve Zâide, Hakîm ibn Cübeyr'den rivâyette bulunmuştur” demiştir ve Yahya, O'nun hadîslerinde bir beis görmezdi” demiş olduğunu zikretmiştir.” Hulâsaten nakledilmiştir.

Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*'ın dibâcesinde şöyle demiştir: “Bu kitab, ilm-i nebevîyi nakleden kimseleri ta'dîl eden (adâletlerini araştıran) ve

onların tevsîk, taz‘îf (sika ve zayıf olduklarına hüküm) edilmeleri, hadîslerin de tashîh ve tezyîf (sahîh ve gayr-ı sahîh olduklarına hüküm) edilmeleri husûsunda ictehadlarına mürâcaat olunan kimselerin isimlerini zikreden bir tezkiredir.” Bu ibare, ricâlin tevsîk ve taz‘îfinin (sika ve zayıf olduğuna hükmedilmesinin), hadîslerin de tashîh ve tezyîfinin (sahîh ve gayr-i sahîh olduğuna hükmedilmesinin), ihtilâfa ihtimali olan ictehadî bir iş olduğunu sarîh olarak beyan eder. Binâenaleyh bir kimsenin, bir râvîyi cerh etmesinden, o râvînin herkes nezdinde mecrûh (cerh edilmiş) olması lâzım gelmez.

Nevevî, *Müslim Şerhi*’nin mukaddimesinde şöyle demiştir: “Bazıları İmâm Müslim’i, *Sahîh*’inde, zayıflardan (zuafâdan) olan bir kısım cemâatten rivâyette bulunmuş olmakla ayıplamışlardır. Hâlbuki bunda, O’na herhangi bir ayıp terettüp etmez ve buna birkaç cihetten cevap verilebilir, İbn Salâh bunları şöyle zikretmiştir ki bunlardan biri; bu râvîlerin, başkasının nezdinde zayıf, kendi (Müslim) katında da sika olmasıdır. “Cerh (râvînin adâlet, zabt ve hıfzında kusur olduğuna hükmetme), ta‘dîl (râvînin adâlet, zabt ve hıfz cihetinden sika olduğuna hükmetme) üzerine mukaddemdir (öncelikli kılınmıştır)” denemez, zira bu, cerhin sâbit ve müfesser (îzâh edilmiş) olması hâlinde böyledir, aksi hâlde cerh makbûl olmaz.”

Hâfiz, *Fethû’l-Bârî* mukaddimesinin, ricâlinde ta‘na (tenkîde) uğrayanların isimlerini zikretmek üzere açtığı dokuzuncu faslında şöyle demiştir: “Mevzuya girmezden evvel ehl-i insâfın şunu bilmesi icâb eder ki, *Sahîh* sahibinin, hangi râvîden olursa olsun hadîs tahrîci, o râvînin, kendi nezdindeki adâletini, zaptının sıhhatini ve gafletinin olmadığını iktiza eder. Bu, usûle aid hadîslerin tahrîc edilmesi husûsunda böyledir. Fakat mütâbaat, şevâhid ve ta‘like aid hadîslerin tahrîcinde ise râvîlere aid sıdk sıfatının hâsıl olmasıyla birlikte onların zabt ve diğer husûslardaki dereceleri birbirinden farklı olur. İşte bu durumda *Sahîh* sahibinden başkasının, onlardan biri hakkındaki ta‘nına rastlayacak olursak bu ta‘n, beriki imâmın ta‘diline mukabil gelir; dolayısıyla bu ta‘nın ancak sebebi açıklanmış, müfesser olanı kabul edilir. Yani o râvînin adâletine, mutlak olarak zabtına veya muayyen bir haberdeki zabtına kusur getiren sebebin îzâh edilmiş olması gerekir. Zira imâmları, râvîyi cerh etmeye sevk eden sebebler birbi-

rinden farklıdır ve o sebeblerden bir kısmı, râvîye kusur verirken, bir kısmı da kusur vermez.” Hulâsaten nakledilmiştir.

Ben derim ki: Hadîs imâmlarının, cerh ve ta’dîlin ictihâdî olduğu husûsundaki sarîh beyanları, sayılamayacak kadar çoktur ve zikrettiklerimizin kifâyet edeceği ümîd edilir. Binâenaleyh bir hadîsin, bir imâm nezdinde sahîh olmasından, başka bir imâm nezdinde de sahîh olması lâzım gelmez, yine birisi katında zayıf olmasından, diğeri katında da zayıf olması lâzım gelmez. İyi anlâ ve gâfillerden olma!

## İKİNCİ FASIL

**Bu fasıl, tashîh (sahîh olmaya hükmetme) ve tahsîne (hasen olmaya hükmetme) taalluk eden mühim kaide ve usûllerin beyanı hakkındadır.**

1- *Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: “Bu, sahîh bir hadîstir” denildiğinde bunun ma'nâsı; zikredilmiş olan vasıflarla birlikte bu hadîsin senedi muttasıldır ve biz, bu isnadın zâhiriyle amel ederek onu kabul ediyoruz demektir; yoksa nefsülemirde (hakîkatte) sahîh olduğu kat'îdir demek değildir. Zira sika bir râvî için hata ve nisyan (unutma) caizdir. “Haber-i vâhid, kat'îyeti îcâb eder” diyenler bu kavlin hilâfındadır.

“Bu hadîs, sahîh değildir (yani zayıftır)” denildiği vakit bunun ma'nâsı, mezkûr şarta göre isnadı sahîh değildir demektir; yoksa nefsülemirde yalandır demek değildir. Zira yalan söyleyen bir kimsenin doğru söylemiş olması ve hatası çok olanın isâbetli olmuş olması caizdir.” Ben derim ki: Zayıf hadîsi delil getirmek, sahîh olduğuna dair bir karînenin ortaya konması hâlinde, caizdir; tıpkı sahîh hadîsle amel etmeyi terk etmenin, onun hilâfına dair bir karînenin mevcut olması hâlinde, caiz olmasında olduğu gibi. Bir sonraki paragrafta bu mevzu gelecektir.

2- Muhakkîk İbn Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*'de şöyle demiştir: “Müslim, kitabında, cerh gâilesinden selâmette olmayan birçok kimseden tahrîcte bulunmuş, aynı şekilde Buhârî'de de, aleyhlerinde kelâm edilmiş olan kimselerden rivâyetler bulunmuştur. Dolayısıyla râvîler husûsundaki karar, ulemânın, onlar hakkındaki ictihâdına mebnîdir. Şartlar husûsundaki hüküm de böyledir; birisinin muteber kıldığı şartı, diğeri ilga edebilir (hükümsüz kılabilir); yani diğerrinin rivâyet ettiği hadîs, kendisinde, berikisi

katında yeterli olan şartı, o şartı ihtivâ eden şeye muâriz olması sebebiyle bulundurmuyor olabilir. Aynı şekilde birisinin taz'îf ettiği (zayıf olduğuna hükmettiği) bir râvîyi, diğeri tevsîk etmiş (sika olduğuna hükmetmiş) olabilir. Evet, müctehid olmayan ve râvî hakkında kendi başına ihtisas sahibi olmayan kimse, ekserin (çoğunluğun), üzerinde ictima ettiği şey husûsunda mutmain olur. Fakat şartın muteber olup olmaması husûsunda müctehid olanlar ve râvî hakkında ihtisas sahibi bulunanlar, başkasına değil, ancak kendi re'yine mürâcaat ederler." İbn Hümâm netîcede şöyle demiştir: "Senedi sahîh olan bir hadîsin, zayıflığına delâlet eden bir karînenin mevcut olması dolayısıyla, nefsülemirde (hakîkatte) zayıf olduğuna hükmedilmesi ve hasen bir hadîsin, yine bir karîne dolayısıyla sahîh derecesine yükselmesi niçin caiz olmasın? Ekâbir-i Sahâbe'nin (Sahâbe'nin büyüklerinin) ve keza ekâbir-i selefin amelleri (uygulamaları) ve alâkalı hadîslerin muktezâsını terk etmeleri bizim söylediğimiz şeye muvâfıktır."

3- İbn Hümâm'ın *et-Tahrîr*'inde ve başkalarında olduğu gibi, bir müctehid, herhangi bir hadîsle istidlâl ettiği (onu delil olarak kullandığı) vakit, onu tashîh etmiş (sahîh olduğuna hükmetmiş) olur.

*Tedribür-Râvî*'de şöyle denilmiştir: Ebû Hasen ibn es-Sahhâr, *Takrîb ül-Medârik alâ Muvatta' İmâm-ı Mâlik*'de şöyle demiştir: "Fakîh olan kimse, bir hadîsin senedinde kezzâbın (hadîs uyduran) olmaması hâlinde, Allah'ın Kitâb'ından bir âyete veya şerî'atın usûllerinden bazısına muvâfık olması sûretiyle, onun sahîh olduğunu bilebilir ve bu da kendisini, onu kabul etmeye ve onunla amel etmeye sevk eder." Ben derim ki: Dolayısıyla böyle bir hadîs, lizâtihî (kendisinden dolayı) değil, liğayrihi (hâricî bir sebeple) sahîh olmuş olur ki, Suyûtî'nin *et-Tedrib*'deki sözü de bunu ifade eder.

Hâfız, *et-Telhîsü'l-Habîr*'de, Beyhakî'nin, hakkında (aleyhinde) kelâm ettiği hadîs husûsunda şöyle demiştir: "Ahmed ve İbn Münzir bu hadîsle ihticâc etmiştir (onu delil olarak kullanmıştır) ve o ikisinin bu hadîs husûsunda cezmetmiş (herhangi bir kelâm etmemiş) olmaları, onların nezdinde bu hadîsin sahîh olduğuna delâlet eder." Ben derim ki: Aynı şekilde her müctehidin, herhangi bir hadîs hakkında cezmetmiş olması, onun nezdinde o hadîsin sahîh olduğuna delâlet eder. İyi anla!



İbn Cevzî, *et-Tahkîk*'de şöyle demiştir: Bir muhaddisin, bir hadîsi rivâyet etmek sûretiyle getirmesi ve bir hâfızın da onunla ihticâc etmesi (onu delil olarak kullanması) hâlinde, nefislerde onun sahîh olduğundan başka bir intiba uyanmaz. *Nasbu'r-Râye*'de de böyledir. Meselâ Hâfız, *Fethü'l-Bârî*'de: "İbn Hazm bu eseri, delil getirmek sûretiyle tahrîc etmiştir" demiştir. Ben derim ki: İmâm Muhammed ibn Hasen'in veya Muhaddis Hâfız Tahâvî'nin, delil getirmek sûretiyle zikrettikleri her hadîs, bu usûle göre sahîh bir hüccettir (delil); zira alâkalı yerde îzâh edeceğimiz gibi, bu iki şahıs, muhaddis ve müctehiddir.

Muhakkîk İbn Hümâm: "Zayıf bir hadîs, Kur'ân'dan, onun sahîh olduğuna delâlet eden bir delil ile te'yîd edildiği vakit, sahîh olmuş olur" demiştir. Ayrıca şöyle demiştir: "Şöyle de denebilir: "Hadîsin zayıf ve sahîh olduğuna hükmetmek, ancak zâhire göredir; nefsülemirde (hakîkatte) ise, zâhiren zayıf olduğuna hükmedilen bir hadîsin sahîh olması caizdir." Yani buna dair bir karînenin ortaya çıkmış olması hâlinde böyledir. Nitekim mezkûr kelâmına bitişik olarak bunu, köpeğin bir kabı yalaması meselesinde, Ebû Hüreyre (r.a.)'in mezhebinin, üç defa yıkamanın kifayet edeceğinin sabit olmasıyla misallendirmiştir ki bu da, kendisinden bu babda merfû' olarak rivâyet edilenin sahîh olduğunu ve bunu rivâyet eden, zayıf olduğuna hükmedilmiş olan râvînin de ceyyid bir rivâyette bulunmuş olduğunu ifade eden bir karînedir.

Yine aynı kitabda (*Fethü'l-Kadîr*) şöyle demiştir: "Velhâsıl merfû' olmayan veya diğer bir merfû'ya nazaran, sübût yönünden mercûh olan (tercîh edilmiş olmayan) merfû' bir rivâyet, Resûlullâh (s.a.v.)'den sahîh olduğunu ve amel edilegeldiğini ifade eden karîneler bulunması durumunda, benzerleri üzerine takdîm (öncelikli) kılınır."

4- Herhangi bir hadîs, insanların onu kabul ile telâkkî etmeleri (umûmî kabule mazhar olması) hâlinde, sahîh bir isnadı olmasa da, sahîh olmakla hükmedilir.

İbn Abdülberr, *el-İstizkâr*'da, Buhârî'nin, denizle alâkalı: "Onun suyu, tahûrdur (tâhir ve mutahhirdir)" hadîsinin sahîh olduğuna hükmetmesi husûsunda Tirmizî'den nakilde bulunması sadedinde şöyle demiştir: "Ehl-i

hadîs bunun gibi bir isnadı tashîh (sahîh olduğuna hüküm) etmezler, fakat bu hadîs, benim nezdimde sahîhtir; zira ulemâ bunu, kabul ile telâkkî etmiştir (ulemâ nezdinde umûmî kabule mazhar olmuştur).”

Ben derim ki: Kavil, bazen kabul ile bazen de amelin onun üzerinde cârî olmasıyla hâsıl olur. Bu sebeple Muhakkîk (İbn Hümâm), *el-Feth*’de: “Tirmizî’nin: “İlim ehli nezdinde amel, bu hadîs üzerinde cârîdir” kavli, hadîsin o tarîki zayıf olsa da aslının kuvvetli olmasını iktiza eder” demiştir.

Suyûtî, *et-Taakkubât*’da şöyle demiştir: “Bu hadîsi, Tirmizî tahrîc etmiş ve: “Seneddeki Hüseyin’i, İmâm Ahmed ve başkaları taz’îf etmiştir (zayıf olduğuna hükmetmiştir), ehl-i ilim katında ise amel, bu hadîs üzerinde cârîdir” demiştir. Dolayısıyla bu sözle, hadîsin, ilim ehlinin kavliyle kuvvet kazandığına işâret etmiştir. Birçok kimse, bir hadîsin, itimad edilen bir isnada sahip olmasa da, sahîh olduğunun delillerinden birisinin de, ilim ehlinin ona kail olması olduğunu sarîh olarak beyan etmiştir.”

Yine aynı kitabda şöyle denilmiştir: “Tirmizî: “İbn Mübârek ve başkaları, tesbîh namazının mevcut olduğu re’yinde idiler ve onun hakkındaki fazîletleri zikrettiler” demiş; Beyhakî ise: “Abdullah ibn Mübârek o namazı kılar idi ve sâlihler o rivâyeti, birbirinden aldılar; bunda ise merfû’ hadîsin kuvvetlendirilmesi vardır” demiştir.”

Bilâkis Ümmet’in, bir hadîsi, kabul ile telâkkî etmesi (umûmî kabûle mazhar olması) hâlinde o hadîs, bizim nezdimizde mütevatir ma’nâsındadır. el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân* isimli kitabında şöyle demiştir: “Bu iki hadîs, âhad tarîk ile vârid olmuş olsa da Ümmet, o hadîsleri (delil olarak) kullanmıştır, binâenaleyh onlar, tevâtür mevkiini ihraz etmiştir. Zira muhtelif yerlerde îzâh ettiğimiz sebeple, Ümmet’in kabul ile telâkkî ettiği haber-i vâhidler bizim nezdimizde mütevatir ma’nâsındadır.”

5- Sahîh hadîsler, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* kitaplarındaki hadîslere münhasır değildir, bilâkis *Tedribü’r-Râvî*’de de ifade edildiği gibi, bu ikisinin dışındaki kitaplarda da sahîh hadîsler mevcuttur. Buhârî ve Müslim’in kitapları, sahîh hadîslerin tamamını ihtiva etmez ve onlar, bunu iltizam da etmemişlerdir (üzerlerine vazîfe olarak almamışlardır). Buhârî: “*el-Câmi*” isimli kitaba sahîh olandan başkasını koymadım ve uzun olur

endişesiyle de sahîh hadîslerin bir kısmını dışarıda bıraktım” demiş; Müslim ise: “Ben bu kitaba, nezdimde sahîh olan her şeyi koymuş değilim, ancak muhaddislerin, üzerinde icma’ ettiklerini koydum” demiştir. Bununla, bazıları nezdinde, sıhhat şartlarının bir kısmında icma’ zâhir olmasa da, kendi nezdinde üzerinde icma’ edilmiş olan sıhhat şartlarının mevcut olduğu hadîsleri kasdetmiştir. Bunu İbn Salâh söylemiştir.

Nevevî ise, Müslim’in muradının, sikaların, hadîsin kendisinde, metin ve isnad cihetinden ihtilâf etmemiş olduğu hadîsler olduğunu, yoksa râvîlerinin tevsîki (sika olduğuna hükmedilmesi) husûsunda ihtilâf edilmiş olmayan hadîsler olmadığını tercîh etmiştir. İbn Salâh şöyle demiştir: “Bunun delîli şudur: Müslim’e, Ebû Hüreyre (r.a.)’ın rivâyet ettiği: “Kıraat olunduğu vakit, sessiz olun” hadîsi hakkında: “Bu sahîh midir?” diye sorulmuş, Müslim de: “Benim nezdimde o, sahîhtir” deyince, kendisine: “O hâlde onu buraya niçin koymadın?” denildiğinde, aynı şekilde cevap vermiştir.” Ben derim ki: Buhârî ve Müslim’in veya ikisinden birinin tahrîc ettiği bir hadîsin, onlardan başkasının tahrîc etmiş olduğu sahîh bir hadîse muâriz olması caizdir.

Muhakkîk, el-Feth’de şöyle demiştir: “Sahîh bir hadîsin muârizının Buhârî’de olması, bu iki hadîs, sahîh olma husûsunda müşterek olduktan sonra, Buhârî’de olanın takdîm edilmesini (öncelikli kılınmasını) istilzâm etmez (gerektirmez); tercîh, hâricî bir yerden aranır. “Hadîslerin en sahîhleri, *Sahîhayn*’da olanlardır, sonra Buhârî’nin münferid olarak rivâyet ettiği, sonra Müslim’in münferid olarak rivâyet ettiği, sonra Buhârî ve Müslim’den başkasının, o ikisinin şartlarını ihtiva eden rivâyeti, sonra da ikisinden birinin şartını ihtiva eden rivâyetidir” diyen kimsenin sözü, tahakküm (delilsiz, indî bir hüküm) olup taklîd edilmesi caiz değildir. Zira esahhiyyet (en sahîh olma durumu), ancak *Sahîhayn* râvîlerinin, Buhârî ve Müslim’in muteber addettiği şartları ihtiva eder olması sebebiyledir. Binâenaleyh bu şartların, *Sahîhayn*’ın hâricindeki herhangi bir hadîsin râvîlerinde mevcut olmasının farzedilmesi hâlinde, *Sahîhayn*’da olan hadîsin daha sahîh olduğuna hükmetmek, tahakkümün ta kendisi değil midir? Sonra Buhârî ve Müslim’in veya ikisinden birinin, muayyen bir râvînin bu şartları kendinde toplamış olduğuna hükmetmesi, vâkıya mutâbık

olması cihetinden kat'î olan husûslardan değildir, dolayısıyla vâki olanın, bunun hilâfı olması caizdir.”

Ben derim ki: Buhârî ve Müslim'in kitabında olan hadîslerin en sahîh hadîsler olduğu teslîm edilse bile bu, muâraza (çelişki) durumunda, iltifat edilmeyen husûslardandır. Bu, şuna benzer ki; iki kişi beyyine ikame eder (ortaya koyar) ve ikisinin de şâhidleri âdil olur, fakat ikisinden birinin şâhidleri takva ve vera' cihetinden diğerinin şâhidlerine nazaran daha üstün olur. Bu durumda ikisinin de şâhidleri şer'î adâlet husûsunda müşterek olduktan sonra, bu üstünlükten ötürü o kişinin beyyinesi tercih edilmiş olmaz; tercih, hâricî bir sebepten aranır.

Kaldı ki *Sahîhain*'da olan hadîslerin en sahîh veya Buhârî'nin, Müslim'e ve diğerlerine nazaran daha sahîh olduğu iddiası, tafsîlî yönden ve tek tek her bir hadîs itibariyle değil, ancak icmâlî yönden ve mecmuu (bütünü) itibariyle doğrudur. Bu husûs, *et-Tedrib*'de sarîh olarak beyan edilerek şöyle denilmiştir: Bazen fâikiyyeti (üstünlüğü) olmayan bir habere, onu fâik kılan bir şey âriz olur; meselâ Buhârî ve Müslim, garîb bir hadîsi tahrîc etme husûsunda ittifak etmiş olur, Müslim veya başkası da meşhûr bir hadîsi veya isnadların en sahîhi olmakla vasıflandırılmış bir hadîsi tahrîc etmiş olur. Bu durum, daha önce zikredilen hükme (Buhârî ve Müslim hadîslerinin en sahîh olması) bir kusur vermez; zira bu hüküm, icmâl itibariyledir. ez-Zerkeşî şöyle demiştir: “Buradan şu malum olmuş olur ki; Buhârî'nin kitabının, Müslim ve diğerlerinin kitaplarına tercih edilmesi ile murad olunan, ancak bütünü'nün tercihidir, yoksa Buhârî hadîslerinin her birinin, diğer hadîslerin her birine tercih edilmesi husûsu değildir.”

Yine *et-Tedrib*'de mevcud olduğuna göre el-Hâkim şöyle demiştir: “Sahîh hadîs, on kısma taksîm olunur; bunlardan beşi, üzerinde ittifak edilmiş olan, beşi de ihtilâf edilmiş olan kısımdır. Üzerinde ittifak edilmiş olanlar, Buhârî ve Müslim'in ihtiyar ettikleridir (seçtikleridir). Beşincisi ise, imâmlardan bir cemaatın, babalarından ve dedelerinden rivâyet etmiş oldukları ve onların dışında, babalarından ve dedelerinden yapılmış olan rivâyetlerin mütevâtir olmadığı hadîslerdir. Meselâ Amr ibn Şuayb'in, babasından, dedesinden; Behz ibn Hakîm'in, babasından, dedesinden; İyâs ibn Muâviye ibn Kurre'nin, babasından, dedesinden yapmış oldukları ri-

vâyetler gibi ki, bunların dedeleri, Sahâbe; ahfâdî (torunları) ise sika olan kimselerdir. Binâenaleyh bunlar, kendileriyle ihticâc edilmiş (delil olarak kullanılmış) ve *Sahîhayn*'ın dışındaki hadîs imâmlarının kitaplarında tahrîc edilmiş olan rivâyetlerdir. Ben derim ki: Bu da, *Sahîhayn*'ın dışındaki kitaplarda da sahîh hadîslerin mevcut olduğuna dair sarîh bir delildir.

6- Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmî*'in el-Akvâl kısmının dibâcesinde şöyle demiştir: “Buhârî için (Ha), Müslim için (Mim), İbn Hibbân için (HaBe), Hâkim'in *Müstedrek*'i için (Kef), Ziyâ el-Makdisî'nin *el-Muhtâre*'si için (Dad) rumuzunu kullandım. Bu beş kitapta olan hadîslerin hepsi sahîhtir, dolayısıyla herhangi bir hadîsi onlara nisbet etmek, o hadîsin sahîh olduğunu bildirir; *el-Müstedrek*'deki tenkîd edilmiş olan hadîsler ise bunun dışındadır ki ben onlara dair ikâzda bulundum.

Aynı şekilde İmâm-ı Mâlik'in *Muvatta*'nda, İbn Huzeyme'nin, Ebû Avâne'nin ve İbnü's-Seken'in *Sahîh*'lerinde, İbn Cârûd'un *el-Müntekaa*'sında ve *el-Müstahrecât*'daki hadîsler de böyledir ve hadîsin onlara nisbet edilmesi de, onun sahîh olduğunu bildirir. İmâm Ahmed'in *el-Müsne'd*inde olan hadîslerin tamamı makbûldür, dolayısıyla oradaki zayıf hadîsler de hasene yakındır.” *Kenzü'l-Ummâl*'den hulâsaten nakledilmiştir.

*Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: “Sahîh meselelerinden üçüncüsü, *Sahîhayn* üzerine tahrîc edilmiş olan kitaplardır ki bunlar; İsmâîlî'nin, el-Berkaanî'nin, Ebû Abdullah el-Gıtrîfî'nin, Ebû Abdullah ibn Ebi Zühel'in ve Ebû Bekir ibn Merdûye'nin *Buhârî* üzerine *Müstahrec*'leri; Ebû Avâne el-İsferâinî'nin, Ebû Ca'fer ibn Hamdân'ın, Ebû Bekir Muhammed ibn Recâ en-Neysâbûrî'nin, Ebû Bekir el-Cevzakî'nin, Ebû Hâmid eş-Şârekî'nin, Ebû Velîd Hassân ibn Muhammed el-Kureyşî'nin, Ebû İmrân Mûsa ibn Abbâs el-Cüveynî'nin, Ebû Nasr et-Tûsî'nin, Ebû Sa'îd ibn Ebû Osman el-Hîrî'nin *Müslim* üzerine *Müstahrec*'leri; Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin, Ebû Abdullah ibn Ahram'ın, Ebû Zerr el-Herevî'nin, Ebû Muhammed el-Hallâl'ın, Ebû Ali el-Mâsecisî'nin, Ebû Mes'ûd Süleyman ibn İbrahim el-İsbehânî'nin, Ebû Bekir el-Yezdî'nin *Buhârî* ve *Müslim*'den her biri üzerine; Ebû Bekir ibn Abdân eş-Şîrâzî'nin tek bir ciltte her ikisi üzerine *Müstahrec*'leri vardır. *Müstahrec*'lerin iki faydası vardır; bunlar-

dan biri âlî isnad, diğeri de sahîhe olan ziyâdedir, zira bu ziyâdeler de sahîhtir, çünkü iki isnad ile gelmişlerdir.”

Yine *et-Tedrib*’de şöyle denilmiştir: “Hâfız Ebû Abdullah el-Hâkim, *el-Müstedrek*’de, *Sahîhayn* üzerine zâid olan ve onların ikisinin veya ikisinden birinin şartı üzere olan veya ikisinden birinin şartı mevcut olmasa da sahîh olan hadîslerin zabtı husûsuna ehemmiyet vermiştir. Bazen oraya, kendi nezdinde sahîh olmayan hadîsleri de, ona tenbîhte bulunmak sûretiyle dercetmiştir; kendisi tashîh (sahîhe hükmetme) husûsunda mütesâhil (gevşek) idi. Hâfız ez-Zehebî, Hâkim’in *el-Müstedrek*’ini telhîs etmiş ve oradaki hadîslerin birçoğunu, zayıf ve münker olmakla tenkîd etmiş, mevzû’ hadîsleri de bir cüz’de toplayarak bunların yüz kadar olduğunu söylemiştir. Hâkim’in tashîh ettiği ve O’nun dışındaki mu‘temed kimse-lerden, tashîh ve taz‘îf (zayıf olduğuna hükmetme) husûsunda herhangi bir hükmün mevcut olmadığı bir hadîsin hasen olduğuna hükmederiz; ancak hadîsin zayıf olmasını îcâb eden bir illetin zâhir olması hâli bundan müstesnâdır.” Hulâsaten nakledilmiştir.

Ben derim ki: ez-Zehebî, bizi bundan müstağnî kılmıştır; binâenaleyh O’nun ikrar ettiği hadîsler, sahîh; sükût ederek herhangi bir şekilde tenkîd etmedikleri ise, İbn Salâh’ın dediği gibi, hasendir. el-Azîzî’yi, *el-Câmi’u’s-Sağîr* şerhinde, ez-Zehebî’nin, el-Hâkim’i, hadîsi tashîh etmesi üzerine takrîri ile çok defa ihticâc ettiğini gördüm. Bu bilinsin! Allah, doğruyu en iyi bilendir.

Sahîh olduğu muhtemel olan kitaplardan birisi de, en-Nesâî’nin *el-Müctebâ* isimli kitabıdır. Bu, çeşitli memleketlerde okunan ve yaygın olan bir kitaptır. Bu kitabı en-Nesâî’den rivâyet etmiş olan Muhammed ibn Muâviye el-Ahmer şöyle demiştir: “en-Nesâî şöyle dedi: “*es-Sünenü’l-Kübrâ* isimli kitabın tamamı sahîh, bazıları ise ma‘lûldür (illetlidir), şu kadar var ki onların illeti beyan olunmamıştır. Bunun, *el-Müctebâ* olarak isimlendirilmiş olan müntehabmm (seçilmiş olanının) ise tamamı sahîhtir.”

Hâfız Ebû el-Fadl ibn Hacer ise şöyle demiştir: “en-Nesâî’nin kitabına; Ebû Alî en-Neysâbûrî, Ebû Ahmed ibn Adiy, Ebu’l-Hasen ed-Dârekutnî, Ebû Abdullah el-Hâkim, İbn Mende, Abdülganî ibn Sa’d, Ebû Ya’lâ el-

Halîlî, Ebû Alî ibn es-Seken, Ebû Bekr el-Hatîb ve başkaları “*Sahîh*” ismini vermişlerdir.”

es-Sindî de, en-Nesâî üzerine yapmış olduğu ta’lîkinde şöyle demiştir: “Netîce itibariyle en-Nesâî’nin, meşhûr olan kitâb-ı sağîrine (*Sünen-i Kebîr* değil) sahîh isminin ıtlâkı, şayîdir (yaygındır). Bu hüküm, hasen hadîsin, sahîh olarak da isimlendirilmiş olmasına mebnîdir. Burada zayıf hadîs çok nâdir olarak bulunur ve o hadîs, ilgili babda, kendisinden başka hadîsin mevcut olmaması hâlinde, hasen hadîse ilhak olunur (o hükme dâhil edilir). Bu çeşit zayıf olan bir hadîs, musannif (en-Nesâî) ve Ebû Dâvud nezdinde, şahısların re’yinden daha kuvvetlidir. Allâhü Te’âlâ doğruyu en iyi bilendir.”

7- Hadîsin, muhtelefun fih (ihtilâf edilmiş) olması hâlinde; yani onu, bazılarının tashîh veya tahsîn (hasen olduğuna hükmetme), bazılarının da taz’îf etmesi hâlinde o hadîs, hasendir. Râvînin muhtelefun fih olması hâlinde, yani onu, bazılarının tevsîk (sika olduğuna hükmetmiş), bazılarının da taz’îf etmiş olması hâlinde de o râvî, hasen ül-hadîsdir (rivâyet ettiği hadîsler delil olarak kullanılabilir).

*Tedribü’r-Râvî*’de şöyle denilmiştir: “Tenbîh: Hasen hadîs de, sahîh hadîs gibi mertebe mertebedir. ez-Zehbî şöyle demiştir: “Onun en yüksek mertebesi Behz ibn Hakîm’in, babasından, dedesinden; Amr ibn Şuayb’ın, babasından, dedesinden ve İbn İshâk’ın, et-Teymî’den yapmış olduğu rivâyetlerdir. Bunların emsâli de, hakkında: “Bu, sahîhtir” denilmiş olanlardır ve bunlar, sahîh mertebesinin en altındadırlar. Bunlardan sonra, tahsîn ve taz’îf edilmeleri (hasen ve zayıflığına hükmedilmeleri) husûsunda ihtilâf edilmiş olanlar gelir ki el-Hâris ibn Abdullah, Âsım ibn Damre, Haccâc ibn Ertât ve benzerlerinin hadîsleri böyledir.”

Ben derim ki: Muhammed ibn Ebi Leylâ, el-Hasen ibn Umâre, Kâdî Şerîk, Şehr ibn Havşeb ve diğerleri gibi tevsîk ve taz’îfleri husûsunda ihtilâf edilmiş olan kimseler de böyledir ve bunlar sayıca çoktur. Zira nakd-i ricâl (râvîlerin tenkîdi) mevzuunda tam bir tahkîk sahibi olan hâfız ez-Zehbî: “Bu fennin ulemâsından iki kişi, zayıf bir râvînin tevsîki, sika bir râvînin de taz’îfi husûsunda asla ictima’ (söz birliği) etmemiştir” demiştir.

Bu sebeple en-Nesâî'nin mezhebi, bir râvînin hadîsini, ulemâ, onun terki husûsunda ictima' (söz birliği) etmedikçe, terk etmemiş olmasıdır." Es-Sehâvî'nin *Fethü'l-Muğîs*'inden naklen, *er-Ref'* ve *et-Tekmîl*'de de böyledir.

el-Münzirî, *et-Terğîb*'inin mukaddimesinde şöyle demiştir: "Bir hadîsin râvîleri sika olduğu ve fakat aralarında, hakkında ihtilâf edilmiş bir kimse olduğu vakit, ben: "Bunun isnadı hasendir veya bu mustakîmdir veya bunda bir beis yoktur" derim." Yine muhtelefun fih (hakkında ihtilâf dilmiş) olan râvîlerin beyanı için açmış olduğu babda, *el-Meğâzî* sahibi Muhammed ibn İshâk ibn Yesâr'ın hâl tercümesinde, uzun bir kelâmdan sonra şöyle demiştir: "Netîce-i kelâm bu zât, hakkında ihtilâf edilmiş olan bir kimsedir ve O, hasenü'l-hadîstir (rivâyet ettiği hadîsler delil olarak kullanılabilir)."

ez-Zeylaî, Kays ibn Talk'ın, babasından rivâyet ettiği hadîs hakkında, İbnü'l-Kattân'dan naklen şöyle demiştir: "Bu hadîs, muhtelefun fihîr (hakkında ihtilâf olunmuştur), dolayısıyla lâıyk olan, onun hakkında hasen denilmesi ve sahîh olduğuna hükmedilmemesidir. Yüce Allah, doğruyu en iyi bilendir." Yine bu kitapta (*Nasbu'r-Râye*) şu ibare vardır: "İbn Dakîk el-İyd şöyle demiştir: "Bu hadîs ("iki kulak, baştan ma'dûddur (başa aid olduğu kabul edilmiştir)", iki vecihten ma'lûldür (illetlidir); bunlardan biri, Şehr ibn Havşeb'in hakkında (aleyhinde) söz olması, diğeri de rivâyetin merfû' olması husûsundaki şüphedir. Fakat Şehr ibn Havşeb'i; İmâm Ahmed, Yahya, el-İclî ve Ya'kûb ibn Şeybe tevsîk etmiştir. Sinân ibn Rebî'a ise, Buhârî'nin, kendisinden tahrîcde bulunmuş olduğu bir kimsedir. O, leyyin olduğuna hükmedilmiş olsa da, İbn Adîy: "Onda bir beis olmadığı ümîd ederim" demiş, İbn Ma'în ise: "O, kavî (kuvvetli) değildir" demiştir. Dolayısıyla bu hadîs, bizim nezdimizde hasendir."

*Ebû Dâvud Hâşiyesi* 'nde, "Mürüvvet sahibi ahlâklı kimselerin, hadler dışındaki ufak tefek hatalarını afvedin" hadîsi zımnında şöyle denilmiştir: Bu hadîs, Hâfız Sirâcüddîn el-Kazvînî'nin, el-Begavî'nin *el-Mesâbîh*'ine karşı tenkîd ettiği ve onun mevzû' olduğunu söylediği hadîslerden birisidir. İbn Adîy şöyle demiştir: "Bu hadîs, bu senediyle münkerdir; onu, Abdül-



melik'ten başkası rivâyet etmemiştir, hâlbuki el-Münzirî: “Abdûlmelik zayıftır” demiştir.” Hâfız Salâhuddîn el-Alâî ise şöyle demiştir: “Bu, Abdûlmelik ibn Zeyd hakkında en-Nesâî: “Onda beis yoktur” demiş, İbn Hibbân ise kendisini tevsîk etmiştir. Dolayısıyla bu hadîs, bâhusus en-Nesâî'nin de, kendisinden tahrîcte bulunması ile birlikte, inşaallah hasendir. Zira en-Nesâî, kitabında, münker ve şiddetli zayıf hadîs tahrîc etmemiş, terk edilmiş olan râvîden de rivâyette bulunmamıştır.”

Muhakkîk İbn Hümâm, *el-Feth*'de şöyle demiştir: “ed-Dârekutnî, Ubeydullah ibn Abdullah'dan tahrîc ederek rivâyet etmiş, O da İbn Abbâs (r.a.)'dan, Müşârunileyhin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Resûlullâh (s.a.v.), meytenin (leşin) ancak etini haram kılmıştır; derisi, kılı ve yününde ise (kullanılmasında) bir beis yoktur.” Dârekutnî bu rivâyeti, Abdülcebbar ibn Müslim'in zayıf olduğuna hükmetmek sûretiyle illetlemiştir, hâlbuki bu, memnûdur (menedilmiştir); zira İbn Hibbân bu zâtı sikalar arasında zikretmiştir, binâenaleyh hadîs, hasen mertebesinden aşağıya düşmez.”

Suyûtî, *et-Taakkubât*'da, Âişe (r.anhâ)'nın, merfû olan: “Ebû Bekir (r.a.)'in içinde bulunduğu bir cemaat için, O'ndan başkasının kendilerine imâmlık yapması lâyık değildir” hadîsi husûsunda İbn Cevzî'ye, bu hadîsi, İsa ibn Meymûn'un kendisiyle ihticâc edilmeyen bir kimse olması ve Ahmed ibn Beşîr'in de metrûk bir kimse olması ile illetlemesinden dolayı reddiyede bulunması sadedinde şöyle demiştir: “Bu hadîsi, Tirmizî tahrîc etmiştir, İmâm Ahmed ibn Beşîr ile Buhârî ihticâcda bulunmuş, ulemânın çoğunluğu da O'nu tevsîk etmiştir. Dârekutnî ise: “Bu şahıs zayıftır, hadîsine itibar olunur” demiştir. İsa hakkında ise Hammâd: “O, sikadır” demiş; Yahyâ da bir keresinde: “O'nda beis yoktur” demiş, bu ikisinin dışındaki ise O'nun zayıf olduğuna hükmetmişler, fakat kezip (yalan) ile itham etmemişlerdir; binâenaleyh hadîs, hasendir.”

Hâfız, *Tehzîbü't-Tehzîb*'de, el-Leys'in kâtibi Abdullah ibn Sâlih'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbnü'l-Kattân: “O, sadûktur (çok doğru sözlüdür), herhangi bir hadîsin sâkıt olacağı bir hâl, aleyhinde sabit olmuş değildir, şu kadar var ki muhtelefun fihrit (hakkında ihtilâf olunmuştur), binâenaleyh hadîsleri hasendir” demiştir.”

Ben derim ki: Bütün bu ibârelerde, bizim söylemiş olduğumuz: “Râvînin, hakkında ihtilâf edilmiş bir kimse (muhtelefun fih) olması hâlinde o râvî, hasenü’l-hadîstir (rivâyet ettiği hadisler delil olarak kullanılabilir) ve rivâyet ettiği hadisler de hasendir” sözüne delil vardır. Eğer sözü uzatma endişesi olmamış olsaydı, tafsîlât husûsunda sana bundan çok daha fazlasını getirirdim; ricâl (hadîs râvîleri), ilel (hadîsin illetleri) ve mevzuât (uydurma hadisler) üzerine yazılmış olan taakkubât (tenkîd) kitaplarını mütâlaa eden kimse, bu esasta asla şüphe etmez.

8- Hasen hadîs, kuvvet yönünden sahîh hadîsin dînunda (aşağısında) olsa da, kendisiyle ihticâc etme (delil olarak kullanılma) yönünden sahîh hadîs gibidir. Bu sebeple Hâkim, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme gibi bir kısım muhaddisler onu sahîh hadîs kısmına dâhil etmişler ve bununla birlikte onun, daha evvel îzâh edilmiş olan sahîh hadîsin aşağısında olduğunu da söylemişlerdir. Bu ibâre, *Tedribü’r-Râvî*’de zikredilmiştir. Hâfiz, *en-Nuhbe Şerhi*’nde şöyle demiştir: “Hasen hadîsin bu kısmı, her ne kadar sahîh hadîsin aşağısında olsa da, kendisiyle ihticâc etme (delil olarak kullanılma) husûsunda sahîh hadîse müşârik ve bir kısmının, diğerinin üzerinde olduğu muhtelif mertebelere ayrılma husûsunda da ona müşâbihtir.

9- Lizâtihî (kendi başına) hasen olan bir hadîs, velev ki bir vecih olsa da başka bir vecihten rivâyet edildiğinde kuvvet kazanır ve hasen derecesinden, sahîh derecesine yükselir. Bu, *Tedribü’r-Râvî*’de zikredilmiş ve *Şerhü’n-Nuhbe*’de de tasrîh (sarîh olarak beyan) edilmiştir.

10- Zayıf bir hadîs, velev ki başka bir tek tarîk ile de olsa tarîklerinin çoğalması hâlinde, bu tarîklerin mecmûu (tamâmı) ile hasen derecesine yükselir ve kendisiyle ihticâc edilir.

*Tedribü’r-Râvî*’de şöyle denilmiştir: “Her biri münferid olduğunda hüccet olmayacak durumda iki tarîki olan bir hadîs ile ihticâc etmek (onu delil olarak kullanmak) rastlanılmayan bir şey değildir. Mürsel bir rivâyetin, başka bir vecihten müsned olarak vârid olması veya kendi şartındaki başka bir mürsel rivâyetin ona muvâfık olmasında olduğu gibi ki bu, ileride gelecektir.” Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: “Aynı şekilde rivâyetin, mürsel veya müdelles olması veya ricâlinin mechûl olması sûretindeki zayıflığı,

rivâyetin başka bir vecihten gelmiş olmasıyla zâil olmuş (ortadan kalkmış) ve hadîs de, lizâtihi hasenin aşağısında kalmış olur.”

*Şerhu'n-Nuhbe*'de şöyle denilmiştir: “Hıfzı kötü olan bir râvî, mu‘teber bir râvî ile yani kendisinin aşağısında değil, fevkinde veya kendisinin misli olan başka bir râvî ile mütâbaat olunduğunda ve yine temyîz kabiliyeti olmayan muhtelit (hâfızasında karışıklık vâki olmuş olan), mestûr (hâli ma‘ruf olmayan) bir râvî ve mürsel bir isnâd ve yine hazfedilen (düşürülmüş olan) râvînin ma‘ruf olmadığı müdelles bir isnâd, bunların ayarında bir râvî veya isnâd ile mütâbaat olunduğunda, bu hadîsler hasen olurlar, lâkin lizâtihi hasen olmazlar; bilâkis mecmûu yani mütâbaat edeni ve mütâbaat olunanı itibariyle hasen sıfatını alırlar. Zira o râvîlerin her biri, rivâyetlerinin doğru olup olmamaya ihtimali olması itibariyle eşit mertebededir; dolayısıyla muteber olan râvîlerden, onlardan birinin rivâyetine muvâfık olan bir rivâyetin gelmesi hâlinde, mezkûr olan iki ihtimalden bir tanesi râcih olmuş olur ve bu da hadîsin mahfûz olduğuna delâlet eder; bu durumda hadîs, tevakkuf (hüküm vermeyerek bekleme) derecesinden kabûl derecesine yükselmiş olur. Yüce Allah, doğruyu en iyi bilendir.”

*Mâ Sebate bi's-Sünne*'de, Hâfız el-İrâkî'den naklen şöyle denilmiştir: “Beyhakî'nin sözünün zâhirine göre, Muharrem'in onuncu günündeki tevsi'a (âilenin rızkını artırma) ile alâkalı hadîs, İbn Hibbân'dan başkasının re'yine göre hasendir; zira O, bunu, Sahâbe'den bir cemâatten, birkaç tarîk ile merfû' olarak rivâyet etmiş, sonra da şöyle demiştir: “Bu isnadlar zayıf olsa da, birbirine eklendiği vakit kuvvet hâsıl eder.” İbn Teymiye'nin: “Tevsi'a hakkında mervî (rivâyet edilmiş) olan bir şey yoktur” şeklindeki itirâzı, bildiğin gibi vehimdir. İmâm Ahmed'in: “O, sahîh (yani lizâtihi sahîh) değildir” demiş olması, hadîsin liğayrihi (hâricî bir sebeple) hasen olmasını nefyetmez (ortadan kaldırmaz). İlm-i hadîste beyan olunduğu gibi, liğayrihi hasen olan bir hadîs ile ihticâc olunabilir (delil olarak kullanılabilir).”

Muhakkîk *el-Feth*'de şöyle demiştir: “Bu birçok hadîs, zayıf olsa da metinleri hasendir; binâenaleyh onlardan bazılarının hasen derecesinden düşmemesi hâlinde nasıl hasen olmasın?” Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: “Bu tarîkler, on kişiden daha fazla Sahâbe'den gelmek sûretiyle

çoğalmış olan tarîklerdir ki onların her biri zayıf olsa bile, mecmû' olma hâlinin hüccetliği sabit olur (yani bütün tarîklerin bir araya gelmesiyle hadîs, delil olarak kullanılabilir), binâenaleyh onlardan bir kısmının hasen derecesinden düşmemesi hâlinde hüccetliği nasıl sabit olmasın?"

*Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: "Râvînin fâsık veya kâzib olmasından dolayı zayıf olan hadîse gelince; bu nev'i hadîse, başka bir hadîsin muvâfakat etmiş olması, bu başka hadîsin, onun misli (ayarında) olması hâlinde, zayıflığın giderilmesi husûsunda müessir değildir; zira bu, kuvvetli bir zayıflıktır ve ona muvâfakat eden başka bir rivâyet de, zayıflığı giderme husûsunda ehemmiyeti hâiz değildir. Evet, hadîs, bütün bu tarîklerin mecmûu (bir araya gelmesi) ile münker olma veya aslının olmaması hâlinde yükselmiş olur ki, Şeyhülislâm Hâfız İbn Hacer bunu sarîh olarak beyan etmiş ve şöyle demiştir: "Bazen hadîsin tarîkleri, râvîyi, mestûr (hâlinin ma'ruf olmaması) ve kötü hâfıza (seyyiü'l-hıfz) mertebesine ulaştıracak derecede çoğalır; şöyle ki, hadîsin, kendisinde yakın ve kabul edilebilir bir zayıflığın olduğu başka bir tarîkinin mevcut olması hâlinde hadîs, bütün bu tarîklerin mecmûu ile hasen derecesine yükselir."

Hâfız Suyûtî'nin talebesi olan Allâme Muhaddis Ârif Şa'rânî, *el-Mizân*'da şöyle demiştir: "Muhaddislerin cumhûru, tarîklerinin çok olması hâlinde, zayıf hadîs ile ihticâc etmişler (delil olarak kullanmışlar) ve onu bazen sahîh, bazen de hasen hadîse dâhil etmişlerdir. Bu nev'i hadîs, Beyhakî'nin, İmâmların (müctehidlerin) ve onların ashâbının kavillerine hüccet teşkil etmek maksadıyla te'lîf etmiş olduğu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında bol miktarda mevcuttur. Zira O, herhangi bir İmâmın veya onun mukallidlerinden birinin kavli için delil olarak kullanılabilecek sahîh veya hasen bir hadîs bulamadığı vakit, falanca falanca tarîkten zayıf bir hadîs rivâyet etme cihetine gider ve bununla iktifa ederek: "Bu tarîkler birbirini takviye eder" der."

11- Ebû Dâvud'un sükût ettiği (herhangi bir mülâhazada bulunmadığı) hadîsler, ihticâca (delil olarak kullanmaya) sâlihtir (elverişlidir).

el-Münzirî, *et-Terğîb*'inin mukaddimesinde şöyle demiştir: "Ebû Dâvud'a nisbet ettiğim ve sükût etmiş olduğum her hadîs, Ebû Dâvud'un da

zikrettiği gibi, hasen derecesinden aşağı düşmez, bazen de *Sahîhayn*'ın veya ikisinden birinin şartı üzere olur.”

*Tedribü'r-Râvî*’de şöyle denilmiştir: “Hasen olduğu zannolunan hadîslerin olduğu kitaplardan biri de Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’idir. Kendisinden, orada, sahîh, sahîhe benzeyen ve ona yakın olan hadîsleri zikrettiği, şiddetli zayıf olanları ise beyan ettiği, hakkında hiçbir şey söylemediklerinin ise ihticâca sâlih olduğu rivâyeti gelmiştir.”

el-Münzirî, *Ebû Dâvud*’da olan: “Allah, kula, namazında iken, iltifat etmediği (yüzünü döndürmediği) müddetçe ikbâl eder (rahmeti ve sevab vermesiyle yönelir) durur, kul iltifat ettiğinde ise ondan insirâf eder (yüz çevirir, sevab vermeyi keser)” hadîsi hakkında şunu söylemiştir: “Râvîlerden olan Ebû el-Ahvas, ismi ma‘ruf olmayan bir şahıstır ve kendisinden, ez-Zührî’den başka hiç kimse rivâyette bulunmamıştır. O’nun hakkında Yahyâ ibn Ma‘în: “Hiçbir şey değildir” demiş; el-Kerâbîsî: “Muhaddisler nezdinde metîn değildir” demiş; en-Nevevî ise, *el-Hulâsa*’da: “O, hakkında cehâlet olunan (mechûl) bir kimsedir, lâkin bu hadîsi, Ebû Dâvud taz‘îf (zayıf olduğuna hüküm) etmemiştir, dolayısıyla hadîs, O’nun nezdinde hasendir” demiştir.” ez-Zeylaî’den nakledilmiştir.

12- Hâfız’ın, *Fethü'l-Bârî*’de zikretmiş ve sükût etmiş (mülâhazada bulunmamış) olduğu zâid hadîsler, kendisinin nezdinde sahîh veya hasendir ki bunu, *el-Feth*’in mukaddimesinde şu şekilde tasrîh etmiştir: “Sonra ikinci olarak bu hadîs hakkında sahîh bir maksada taalluk eden, metne ve isnada aid faidelerden olan tetimmeleri (tamamlayıcı rivâyetleri), ziyâdâtı (zâid rivâyetleri), gâmiz (derin ma‘nâsı olan) bir şeyin açıklanmasını, müdellisin (tedlîsde bulunanın), işitmeyi sarîh olarak beyan etmesini, rivâyeti işitenin, daha evvel muhtelit olmuş (hâfızasına hâlel gelmiş) olan bir şeyhden olan mütâbaatını tahrîc edeceğim ve bunların tamamını, mesânid (müsneidler), cevâmî (câmîler), müstahrecât (müstahrecler), cüz’ler ve fevâid kitaplarının ümmühâtından (analarından, belli başlılarından) çıkarmak sûretiyle, bu îrâd ettiklerimin sahîh ve hasen olması şartı ile yapacağım.”

13- Muhaddislerin: “Bu babda, bundan daha sahîh bir şey yoktur” sözünden, o hadîsin sıhhatı (sahîh olması) lâzım gelmez; lâkin bu sözden

maksad, o hadîsin bu babda, diğerlerine nazaran daha sahîh olduğudur ve bu sözle, çoğunlukla o ma'nâyı murad ederler. *el-Cevherü'n-Nakî* de de böyledir.

Ben derim ki: Böyle bir hadîsin zayıf, lâkin diğerlerinden daha doğru olması da caizdir, fakat mevzû' (uydurma) olması caiz değildir.

## ÜÇÜNCÜ FASIL

**Bu fasıl, zayıf hadîsle amel etmenin hükmü ve ancak bir cihetten rivâyet edilmesi hâlinde onunla amel etmenin şartları ve iki veya daha fazla cihetten rivâyet edilmesi hâlinde de bazen sahîh, bazen de hasen hadîse ilhâk edilmiş olması beyanındadır.**

1- *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'da: “Fezâil-i a'mâl (amellerin fazîletleri) mevzuunda zayıf hadîsle amel edilir” denilmiş; bu kitabın muhaşşîsi (hâşiye yazan) İbn Âbidîn ise: “Ameller üzerine terettüb eden fazîletleri tahsîl sebebiyle (zayıf hadîsle amel edilir)” demiştir. İbn Hacer, *Şerhü'l-Erba'in*'de şöyle demiştir: “Zira eğer zayıf hadîs, nefsülemirde (hakîkatte) sahîh ise, onu işleyen kişi, o amelin hakkını vermiş olur; aksi hâlde ise onu işleme üzerine, helâl ve haram kılma mefsedeti (fesâdı) ile başkasının hakkını zâyî etme mefsedeti terettüb etmemiş olur. Zayıf bir hadîste: “Bir kimseye, herhangi bir amelin sevabı husûsunda benim tarafımdan bir haber ulaşır da o da onu işlerse, ben onu söylememiş olsam da kendisi için onun ecri hâsıl olur” vârid olmuştur.” (Tahtâvî) Suyûtî de: “İhtiyatın mevzuubahis olması hâlinde, zayıf hadîsle, ahkâm husûsunda da amel edilebilir” demiştir.

2- *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'da şöyle denilmiştir: “Fâide: Zayıf hadîsle amel etmenin şartı; zayıflığının şiddetli olmaması, umûmî bir asla dâhil olması ve bu hadîsin sünnet olduğuna itikad edilmemesidir. Mevzû' hadîse gelince; onunla amel etmek ve mevzû' olduğunu beyan etmedikçe onu rivâyet etmek her hâlükârda caiz değildir.”

İbn Âbidîn şöyle demiştir: “Şiddetli zayıf hadîs, tarîklerinden herhangi bir tarîkinin, kezzâb (yalan ile ma'ruf) veya kezzib ile müttehem (yalan ile ithâm edilmiş) olan bir râvîden hâlî olmadığı hadîstir. Bunu, İbn Ha-

cer söylemiştir. (Tahtâvî) “Bu hadîsin sünnet olduğuna itikad edilmemesi” sözünün ma’nâsı, onunla amel etmenin sünnet olduğuna itikad edilmemesidir. Suyûtî’nin, *Şerhü’l-Takrîb*’deki ibaresi şöyledir: “Üçüncüsü, onunla amel ederken onun sabit olduğuna itikad edilmemeli, ihtiyata itikad (riâyet) edilmelidir.” “Mevzû” hadîse gelince; onunla amel etmek, her hâlükârda caiz değildir” sözünün ma’nâsı, velev ki amellerin fazîletleri husûsunda olsun, caiz değildir demektir. Tahtâvî: “Yani kavâid-i şer’iyyeye (şer’î kâidelere) muhâlif olması hâlinde böyledir, ama umûmî bir asla dâhil olması hâlinde amel etmeye mâni olmaz; bu durumda onunla amel etmenin caiz olması, onu hadîs kılmaktan dolayı değil, umûmî bir asla dâhil olmasından dolayıdır” demiştir.

3- *Tedribü’r-Râvî*’de şöyle denilmiştir: “İsnadı zayıf olan bir hadîs gördüğün vakit: “Bu hadîs, bu isnad ile zayıftır” demeli, fakat: “Metni zayıftır” dememelisin; hâlbuki o, zayıf olmayabilir ve sen, yalnızca o isnadın zayıf olması sebebiyle ona zayıf demiş olabilirsin, fakat onun, başka bir sahîh isnadı olabilir. Ancak bir muhaddisin: “O, sahîh bir vecihten rivâyet olunmamıştır” veya: “Onun, kendisiyle sabit olduğu bir isnadı yoktur” veya zayıflığını tefsîr etmek sûretiyle o, zayıf bir hadîstir demiş olması hâlî bundan müstesnâdır. Ama eğer hadîsin zayıf olduğunu söyler ve onun sebebini beyan etmiş olmazsa; bu husûstaki îzâhat yakında gelecektir” daha sonra söylediklerinin hulâsası; onun hükmünün, hadîsin durumu vuzuha kavuşuncaya kadar tevakkuf etmek (durup bekleyerek herhangi bir hüküm vermemek) olduğudur.

Ben derim ki: Böyle bir hâdîsin durumu, müctehid nezdinde, kıyasa veya Sahâbe ve Tâbi’in’in kavillerine veya nassların delâletine muvâfık olması ile vuzuha kavuşmuş olur. Buna, birinci fasılda işaret etmiştik, hatırla!

4- İbn Hazm şöyle demiştir: “Hanefîlerin tamamı, Ebû Hanîfe (r.a.)’in mezhebinin, zayıf hadîsin re’yden evlâ bulunmuş olduğu husûsunda icma’ etmişlerdir.” Hadîse gösterilen şu itinaya ve onun, İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe (r.a.) nezdindeki celâlet ve mevkiinin yüceliğine bak ve düşün! *el-Hayrâtü’l-Hisân*’da böyledir.



Allâme Muhaddis Aliyyü'l-Kârî, *el-Mirkaat*'da şöyle demiştir: “Onların (Hanefîlerin) kuvvetli mezhepleri, zayıf hadîsi, çürütülme ihtimali olan mücerred kıyas üzerine takdîm etmiş (öncelikli kılmış) olmalarıdır.”

*Tedribü'r-Râvî*'de denildiğine göre İbn Mende, Muhammed ibn Sa'îd el-Bâverdî'nin: “Nesâî'nin mezhebi, terki üzerine icma' edilmemiş olan herkesden tahrîcde bulunmaktır” dediğini işittiğini nakletmiştir. İbn Mende ise şöyle demiştir: “Ebû Dâvud da, Nesâî'nin mezhebini almış ve bir babda başka hadîs bulamadığı vakit, isnadı zayıf olan hadîsi tahrîc etmiştir; zira O'nun nezdinde isnadı zayıf olan bir hadîs, şahısların re'yinden daha kuvvetlidir. Bu aynı zamanda İmâm Ahmed'in de re'yidir; zira O: “Zayıf hadîs, bana, ricâlin (şahısların) re'yinden daha sevimli gelir” demiştir; çünkü kendisi ancak nassm olmaması durumunda kıyasa meyletmıştır.”

Ben derim ki: Zayıf hadîs ile murad olunan, zayıflığı şiddetli olan hadîs değildir, zira daha evvel *ed-Dürri'l-Muhtâr*'dan naklettiğimiz gibi, onunla asla amel edilmez ve onunla hiçbir hüküm sabit olmaz. Bilâkis onunla murad olunan, İbn Kayyım'ın, *İ'lâmü'l-Muvakkîin*'de söylediğidir ki, Müşârunileyh, İmâm Ahmed'in fetvâlarındaki usûlünü zikretme sadedinde şöyle demiştir: “Dördüncü asıl, bir babda, muâriz herhangi bir rivâyetin olmaması hâlinde, mürsel rivâyeti ve zayıf hadîsi almak; zira İmâm, bunları kıyasa tercîh eder idi. O'nun nezdinde zayıf hadîs ile murad olunan ise, bâtil, münker ve râvîlerinin arasında kezip ile müttehem (yalan ile itham edilmiş) bir kimsenin olduğu hadîs değildir; zira o hadîsin delâlet ettiği hükme zâhib olmak ve o hadîsle amel etmek caiz değildir. Bilâkis O'nun nezdinde zayıf hadîs, Sahîh'in bir kısmı ve hasen kısımlarından bir kısımdır. İmâm Ahmed, hadîsi, sahîh, hasen ve zayıf diye taksîm etmemiş, sahîh ve zayıf diye taksîm etmiştir; O'nu nezdinde zayıf hadîsin mertebeleri vardır. Binâenaleyh herhangi bir babda, onu reddeden bir eser veya Sahâbî kavli veya onun hilâfına bir icmâ olmadığı vakit, zayıf hadîsle amel etmek, O'nun nezdinde kıyasdan evlâdır. Hiçbir imâm (müctehid) yoktur ki bu usûlde kendisine, umûmiyetle muvâfakat etmiş olmasın; zira onların arasında, zayıf hadîsi kıyasa tercîh etmeyen tek bir kişi yoktur.”

Yine İbn Kayyım şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashâbı, Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebinin, zayıf hadîsin, O'nun nezdinde, kıyas ve re'y-

den evlâ bulunmuş ve mezhebini de bunun üzerine binâ etmiş olduğu husûsunda icmâ etmiştir. Meselâ kahkaha hadîsini, zayıf olmasıyla birlikte kıyas ve re'ye; seferde hurma nebîzi ile abdest alma hadîsini ise, zayıf olmasıyla birlikte, re'y ve kıyasa takdîm etmiştir. Ve yine on dirhemden daha az bir şeyi çalmakla hırsızın elinin kesilmesini menetmiştir, hâlbuki bu husûstaki hadîs zayıftır." En nihâyet şöyle demiştir: "Zayıf hadîsin ve Sahâbe eserlerinin kıyas ve re'ye takdîm edilmesi, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) ve İmâm Ahmed'in kavlidir. Selefin ıstılâhında zayıf hadîsle murâd olunan, müteahhirin (sonraki ulemânın) ıstılâhındaki zayıf hadîs değildir; daha evvel de beyan edildiği gibi, müteahhirin hasen olarak isimlendirdiği hadîsi mütekaddimîn (önceki ulemâ, yani selef) zayıf olarak isimlendirmiştir."

Netice olarak ashâbımızın: "Zayıf hadîs, kıyas üzerine mukaddemdir (öncelikli kılınmıştır)" kelâmında, zayıf ile murad olunan, müteahhirin ulemânın, zâtında zayıf, şâhidler ve diğer şeylerle te'yîd edilmesi hâlinde de liğayrihî hasen olarak isimlendirdiği hadîstir. İbn Kayyım'ın, Ebû Hanîfe (r.a.)'in kıyas üzerine takdîm ettiği (öncelikli kıldığı) zayıf hadîslere misâl olarak zikrettiği hadîsleri tahkîk ettiğin vakit onların tamamının ya zâtında hasen veya liğayrihî hasen hadîsler olduğunu görürsün ki bu hakikat, bizim bu kitabımızı mütâlâa etmek sûretiyle de senin için inşâallah vuzuha kavuşmuş olur.

5- Zayıf hadîs ile taz'îf edilmiş (zayıf olduğuna hükmedilmiş) olan hadîs arasında fark vardır. Birincisiyle fezâil hâricinde, ahkâm husûsunda ihticâc edilmez (delil olarak kullanılmaz), ikincisiyle ise ihticâc edilebilir. Kastalânî, *İrşâdü's-Sâri*'de şöyle demiştir: "Taz'îf edilmiş olan hadîs, zayıflığı üzerinde icmâ edilmemiş olan, fakat metninde veya senedinde, bazılarının zayıf, bazılarının da kuvvetli olduğuna hükmettiği husûsların mevcut olduğu hadîstir ve bu hadîs, zayıf hadîsten daha yüksek mertebededir. *Buhârî*'de bu hadîslerden mevcuttur." Bu ibâre, İmâm-ı A'zam'ın *Müsned*'inin, fuzalâdan birine aid olan mukaddimesinden nakledilmiştir.

Ben derim ki: Bu da, daha evvel söylemiş olduğumuz: "Muhtelefun fih (ihtilâf edilmiş olan) hadîs, hasendir" kelâmına râcîdir.

*Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: "Hâkim şöyle demiştir: "Sahîh hadîs, on kısma ayrılmış; bunlardan beşinde ittifak (muttefekun aleyh), beşinde ise ihtilâf olunmuştur (muhtelefun fih)." Hâkim, evvelâ müttefekun aleyh olanları zikretmiş, sonra da şöyle demiştir: "Muhtelefun fih olan kısımlar ise şunlardır: 1- Mürsel. 2- Müdellislerin, semâ'larını (işitmiş olduklarını) zikretmemiş olmaları hâlindeki hadîsleri. 3- Bir sikanın isnâd ettiği (müsned kıldığı), birden fazla sikanın ise irsâl ettiği (mürsel kıldığı) hadîsler. 4- Hâfız ve ârif olmayan sıkların rivâyetleri. 5- Sâdık olmaları hâlinde, bid'at ehlinin rivâyetleri."

Şeyhü'l İslâm Hâfız İbn Hacer şöyle demiştir: "Birinci ve ikinci kısımlar, Hâkim'in söylediği gibidir; üçüncü kısma ise el-Alâî, *Sahihayn*'da mevsûl ve mürsel olması husûsunda ihtilâf edilmiş olan birçok hadîsin mevcut olduğu şeklinde itirazda bulunmuştur. Dördüncü kısım hakkında da el-Alâî şöyle demiştir: "Bu kısımdaki hadîslerde kabul şartlarının mevcut olması hâlinde, onların kabul edilmesi ve delil olarak kullanılması husûsunda ittifak vardır. Bunlar, kat'iyen muhtelefun fih (ihtilâf edilmiş olan) hadîslerden değildir ve râvînin hâfız olması da şart değildir; aksi hâlde râvîlerin çoğu ile ihticâc edilmezdi." Beşinci kısma gelince; zikredildiği gibi bu kısımda olanlar hakkında ihtilâf vardır, lâkin *Sahihayn*'da, sıdkı ma'rûf (doğru sözlü olduğu bilinen) ve hadîs husûsundaki marifetleri iştihâr etmiş (yayılmış) olan bid'at ehli birçok kimseden rivâyet edilmiş hadîsler mevcuttur; onlar, bid'atları sebebiyle terk edilmiş değillerdir. İbn Hacer: "Muhtelefun fih olan kısma, bir de, adâleti mechûl olan kimsenin rivâyeti de dâhildir" demiştir. Hulâsaten nakledilmiştir.

Ben derim ki: Buradan iki husûs hulâsa edilebilir: Bunlardan birincisi; *Sahihayn*'da, tashîhi (sahîh olduğuna hükmedilmesi) husûsunda ihtilâf edilmiş olan hadîslerin de mevcut olduğu; ikincisi ise, mürsel rivâyetin, müdellisin, işitmeyi zikretmeksizin yapmış olduğu rivâyetinin ve adâleti mechûl olan kimsenin rivâyetinin, hakkında ihtilâf edilmiş (muhtelefun fih) olan sahîh hadîs kısmına dâhil olduğudur. Bu kısımdaki hadîsleri, bazıları tashîh, bazıları da taz'îf (zayıf olduğuna hüküm) etmiştir; binâenaleyh bu hadîsler, zayıf değil, taz'îf edilmiş (zayıf olduğuna hükmedilmiş) olan hadîslerdir.

6- Muhakkîk, *el-Feth*'de: "Müstehab olma (istihbâb), mevzû' olmayan zayıf hadîs ile sabit olur" demiştir. Şeyhimizin *Câmi 'ü'l-Âsâr*'ında da böyledir. Ben derim ki: Bu, daha evvel Suyûtî'den de naklettiğimiz husûs gibidir ki; ihtiyâtın mevzuubahis olması hâlinde, ahkâm husûsunda da zayıf hadîs ile amel edilebilir.

7- *et-Ta'likû'l-Hasen*'de: "Zayıf hadîs, (rivâyeti) takviye için kâfidir" denilmiş; başka bir yerinde de: "Zayıf hadîs, takviyeye sâlihtir (elverişlidir)" denilmiştir.

Ben derim ki: Bu, muhaddisler arasında icmâ edilmiş olan bir husûstur; zira onların nezdinde mürsel rivâyet, zayıftır ve mürsel veya müsned, zayıf bir rivâyetin başka bir vecihten gelmesi ile kuvvetlenir ki bu husûs ileride gelecektir. Daha evvel de *Tedrîbü'r-Râvî*'den naklettiğimiz gibi, her biri münferid olarak hüccet olmayan iki tarîki olan bir hadîsi delil olarak kullanmak, ilk defa olmuş olan bir şey değildir.

8- Beyhakî, tasnîf ettiği kitaplarda mevzû' olduğunu bildiği hiçbir hadîsi tahrîc etmemeyi iltizam etmiştir; bunu, Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*'de söylemiştir. *el-Leâlî'l-Masnû'a*'da, İbn Cevzî'nin mevzû' addettiği bir hadîsi müdâfaa ettikten sonra şöyle demiştir: "Bu hadîsin isnadında zikredilen râvînin, İbn Hibbân'ın sikalar arasında zikrettiği İbrahim ibn Zekerîyya el-İclî olup, zayıflar arasında zikrettiği ve bu hadîsi, kendisiyle cerh edilmiş olmakla itham ettiği el-Vâsîfî olmadığını öğrendiğin vakit, bu hadîsin, mevzû' olma mevkiinden çıkmış olduğunu ve Beyhakî'nin de, iltizam ettiği gibi, kitaplarında, hiçbir mevzû' hadîs tahrîc etmemiş olma husûsundaki celâletini (yüceliğini) anlamış olursun."

Ben derim ki: Keza el-Münzirî de, *et-Terğîb*'inde, hakkında: "Bu, mevzû' olduğu tahakkuk etmiş olan hadîslerdendir" denilmiş olan hiçbir hadîsi tahrîc etmemeyi iltizam etmiştir ki bunu, kitabın mukaddimesinde sarîh olarak beyan etmiştir. Dolayısıyla Beyhakî ile Münzirî'nin, sükût etmiş (mülâhazada bulunmamış) veya zayıf olduğuna hükmetmiş oldukları hadîsleri, takviye kabîlinden zikretmek caiz olur.

9- İbn Cevzî şöyle demiştir: "Hadîsler altı kısımdır: Birincisi, Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri ki bu, en yüksek mertebedir; ikincisi, Buhârî

veya Müslim'in teferrüd ettiği (rivâyette tek kaldığıdır); üçüncüsü, senedi sahîh olup ikisinin de tahrîc etmediğidir; dördüncüsü, senedinde sahîhe yakın, kabul edilebilir zayıflık olanlardır ki hasen hadîs bunlardır; beşincisi, zayıflığı şiddetli, ızdırabı (muzdarib olma durumu) çok olanlardır ki ulemâ nezdinde bunların mertebeleri birbirinden farklı olup, bazıları onu, hasen hadîse yaklaştırmış ve ızdırabın kuvvetli olmadığını söylemiş; bazıları da onun ızdırabının şiddetli olduğu re'inde bulunmuş ve onu mevzû hadîslere ilhâk etmiştir. Ben, bu husûsta "*el-İlelû'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*" isimli kitabı te'lif ettim. Altıncısı ise, yalan olduğu kat'î olan mevzû hadîsler ki, *el-Mevzûât* isimli kitabımızı bu kısım hakkında te'lif ettik."

Suyûtî şöyle demiştir: "İbn Cevzî'nin kitabında olanların tamamını getirmemiz nihayete erince şimdi de o kitap üzerine ziyâde olan rivâyetleri getirmeye başlıyoruz: Onlardan biri, mevzû olduğuna dair kat'î hüküm bulunan hadîs; diğeri de, herhangi bir hâfızın, mevzû olduğuna dair sarîh hükmünün olduğu hadîstir ki, burada benim için tevakkuf vardır, bunu, burada durup düşünülmesi için zikrettim." *el-Leâli'l-Masnû'a*'dan nakle-dilmiştir.

Ben derim ki: Bütün bunlarla şunu öğrenmiş oldun ki; İbn Cevzî'nin, *el-İlelû'l-Mütenâhiye*'de zikretmiş olduğu hadîslerin tamamı, zayıflığının şiddeti husûsunda icma' edilmiş değildir. Bilâkis bunların içinde, ulemânın ihtilâf ettiği ve hasen hadîse yakın bulduğu hadîsler vardır; bunun farkında ol! Bununla, zayıflığı şiddetli olanların da iki dereceye sahip olduğu tahakkuk etmiş olur; bunlardan biri, zayıflığının şiddeti husûsunda ulemânın ittifak ettiği; diğeri de, ulemânın bu husûsta ihtilâf ettiği hadîslerdir. Birincisi, asla hüccet olmaz (delil olarak kullanılmaz); ikincisi ise bazen delil olarak kullanılabilir.

10- Makbul bir hadîs hakkında ehl-i hadîs nezdinde kullanılan lâfızlardan bazıları şunlardır: Ceyyid, kavî, sâlih, ma'rûf, mahfûz, mücevved ve sâbit.

**Ceyyid:** Şeyhülislâm, İbn Salâh'ın sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir: "Bu da, İbn Salâh'ın, ceyyid ile sahîh arasında bir fark görmediğine

delâlet eder. *Tirmizî*'de, "Tıb Bahsi"nde: "Bu, ceyyid, hasen bir hadîstir" ibaresi vardır. Başkaları da öyle söylemişlerdir, yani onların nezdinde de ceyyid ile sahîh arasında bir fark yoktur; şu kadar var ki onların mudakkik (ziyâde mütehassıs) olanları ancak bir nükte (ma'nâdaki ince bir fark) sebebiyle sahîh kelimesinden sarf-ı nazar ederek, ceyyid kelimesine giderler. Sanki onların nezdinde hadîs, lizâtihi hasen mertebesinde yükselir ve sahîh mertebesine ulaşma husûsunda tereddüd eder (gider gelir); binâenaleyh hadîsi ceyyid kelimesiyle vASFetme, sahîh kelimesiyle vASFetmeye nazaran hadîsi bir mertebe düşürür. Kavî kelimesi de aynı şekildedir.

**Sâlih:** Bu kelime, sahîh ve hasene de şâmilidir; zira sahîh ve hasen hadîs, delil getirmeye (ihticâca) salâhiyetlidir. Ayrıca bu kelime, muteber olmaya elverişli olan zayıf hadîs için de kullanılmaktadır.

**Ma'rûf:** Bu kelime münkerin mukabilidir, mahfûz ise, şâzzın mukabilidir ki bunun tahkîki mahallinde îzâh edilecektir. Ayrıca mücevved ve sabit de, sahîh ve hasen hadise şâmilidir.

Ehl-i hadisin kullandığı lâfızlardan biri de müşebbehdir; bu lâfız, hasen ve hasene yakın olan hadisler için kullanılır. Bunun, hasene olan nisbeti, ceyyidin, sahîhe olan nisbeti gibidir. *Tedribü'r-Râvî*'den nakledilmiştir.

11- *İ'lâ*'nın metninde veya hâşiye kısmında, bazen, herhangi bir kimsenin takviyesine vâkıf olamadığım bir kısım zayıf hadisleri, delil getirme kasdıyla değil de, destekleme kasdıyla zikrediyorum. Keza bazen hâşiye kısmında, *Kenzü'l-Ummâl* ve diğer hadis kitaplarından, hâline, yani sahîh, hasen veya zayıf olduğuna vâkıf olamadığım bir kısım hadisleri zikrediyorum ki bunların zikrinden maksad, metindeki hadisin, tarîklerin çok olması sûretiyle te'yîdi veya senedinin tafsîline vâkıf olamasak da, o meselenin, hadiste bir aslının olduğu husûsuna tenbîhdir. Zira biz fıkıh kitaplarında, hadis imâmlarından herhangi birisinin tahrîc etmiş olduğu bir hadisin, kendisine muvafık olduğu bir kavil gördüğümüz vakit, o hadisin, imâmlarımıza ulaşmış olması husûsunda, bizde bir zann-ı galîb hâsıl olur. Belki de onlar, ihticâca sâlih (delil getirmeye elverişli) olan bir sened ile o hadise muttalî olmuşlardır. Bizim, nazarımızın kâsır (kusurlu) ve istidâdımızın az olması sebebiyle o hadise muttalî olmamış olmamız, hadisin zayıf olması-

nı ve reddini istilzâm etmez (gerek-tirmez). Hadis kitaplarından ve râvîlerin isimlerini zikreden kitaplardan birçoğu, bugün, isimlerinin hâricinde, mevcut değildir ve biz onlardan hiçbirinin eserine rastlayamayız. Vele-v bu hadislerin zayıf olduğu teslîm edilse bile, kıyâs-ı fukahânın onlara muvafık olması, o hadislerin kabul tarafının tercih edilmesine dair bir karînedir ki buna, daha evvel işaret edilmişti. İleriki kısımlarda, buna dair delilleri zikredeceğiz ve bu mühim işte bize yardım eden kimseleri Allah, en hayırlı şekilde mükâfatlandırsın; Yüce Allah bize kâfidir ve O, ne güzel vekildir.

## DÖRDÜNCÜ FASIL

**Bu fasıl; merfû', mevkûf, mevsûl ve munkatı' rivâyetin hükmü; Sahâbe ve Ecille-i Tâbi'in kavillerinin hüccet olmasının hükmü; sika râvîden olan ziyâdenin hükmü beyanındadır.**

1- *Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: “Bir hadisi, sika ve zabtı kuvvetli (zâbit) olan râvîlerden bazısı mürsel ve bazısı da muttasıl olarak; bazısı mevkûf ve bazısı da merfû' olarak rivâyet etse veya bir râvî, onu, bir zamanda mevsûl veya merfû' olarak; başka bir zamanda da mürsel veya mevkûf olarak rivâyet etse; ehl-i hadis, fukahâ ve usûl âlimleri nezdinde sahîh olan, hükmün, onu mevsûl veya merfû' olarak rivâyet edene aid olduğudur. Bu husûsta, muhâlif olan râvînin, hıfz ve itkan husûsunda kendisinin misli veya daha üstün olması arasında fark yoktur. Zira rivâyetin merfû' ve mevsûl olması, sika olan râvînin ziyâdesidir (getirmiş olduğu bir üstünlüktür) ki, bu, (sikanın ziyâdesi) makbuldür.”

Nevevî, *Şerh u Müslim*'in mukaddimesinde şöyle demiştir: “Bir hadisi, sika ve zâbit (zabtı kuvvetli) olan râvîlerden bazısının muttasıl; bazısının mürsel olarak veya bazısının mevkûf; bazısının, merfû' olarak veya bir râvînin, o hadisi, bir vakitte mevsûl veya merfû' olarak, başka bir vakitte de mürsel veya mevkûf olarak rivâyet etmesi hâlinde; sahîh olan -ki muhakkık muhaddisler, fukahâ, ehl-i usûl da buna kaildir ve Hatîb el-Bağdâdî de bu kavli tashîh etmiştir- hükmün, onu mevsûl veya merfû' kılana aid olduğudur. Bu husûsta, muhâlif olan râvînin, hıfz cihetinden kendisinin misli veya ondan daha üstün olması arasında bir fark yoktur; zira bu, sika olan bir râvînin ziyâdesidir ve bu ziyâde, makbûldür.”

Yine Nevevî, “Salâtü'l-Leyl (gece namazı) Babı”nda şöyle demiştir:



“Sahîh olan, hatta fukahânın, usûl âlimlerinin ve muhakkîk muhaddîslerin üzerinde bulunmuş olduğu, doğru olan rey şudur ki; bir hadîs, merfû’ ve mevkûf veya mevsûl ve mürsel olarak rivâyet edildiğinde onun merfû’ ve mevsûl olduğuna hükmedilir; zira bu rivâyet, sika olan râvînin ziyâdesidir. Bu husûsta, rivâyeti merfû’ ve mevsûl kılan râvîlerin, hıfz ve aded cihetinden daha üstün veya daha nâkıs olması arasında hiçbir fark yoktur.”

Böylece, bir rivâyetin merfû’ ve mevsûl olmasının, mürsel ve mevkûf olmasına münâfî (aykırı) olmayan bir ziyâdelik olduğu ortaya çıkmış olur; aksi hâlde bu ziyâdelik, velev rivâyeti merfû’ kılan râvî sika olsa bile, makbûl olmazdı. Zira sika olan râvînin ziyâdesinin makbûl olması, ancak o ziyâdeliğin, cemâatin rivâyetine münâfî olmaması hâlinindedir ki bu mevzu, ileride gelecektir.

Suyûtî, *et-Tedrib*’de şöyle demiştir: “el-Mâverdî: “Bir rivâyetin, bir keresinde merfû’ olarak, diğer bir keresinde de herhangi bir Sahâbî’ye mevkûf olarak vârid olmuş olması arasında hiçbir teâruz (çelişki) yoktur; zira râvî, onu rivâyet etmiş ve onunla fetva vermiş olabilir” demiştir.”

Dârekutnî, İbn Abbâs (r.a.)’ın merfû’ olarak rivâyet ettiği: “İki kulak, baştan madûddur (başa aid addolunmuştur)” hadîsi hakkında şöyle demiştir: “Bu rivâyetin müsned olduğu husûsu vehimdir (yanılgıdır), bu rivâyet ancak mürseldir.” Abdülhakk da bu husûsta kendisine tâbi olmuş ve şöyle demiştir: “Hadîsin rivâyetinin medârı olan İbn Cüreyc, bunu Süleyman ibn Mûsa’dan, O da Resûlullâh (s.a.v.)’den, mürsel olarak rivâyet etmiştir.” İbnü’l-Kattân ise onu, bu husûsun, rivâyete bir noksanlık getirmeyeceği ve burada, biri müsned, diğeri de mürsel olan iki hadîsin mevcûd olmasının memnû’ olmadığı şeklinde tenkîd etmiş ve: “Bu hadîsin isnadı sahîhtir, zira senedi muttasıl (mevsûl) ve râvîleri de sikadır” demiştir. Dolayısıyla burada, rivâyetin mürsel olmasıyla merfû’ olması arasında herhangi bir münâfaatin (aykırılığın) olmadığına delâlet vardır.

Hâfız, *el-Feth*’in mukaddimesinde şöyle demiştir: “Dolayısıyla rivâyeti, merfû’ ve mevkûf olmakla illetlemek, ona bir kusur getirmez; zira bu, merfû’ ve mevkûfun her ikisine de şâmil olan hasen bir rivâyettir. Bunun dışındaki rivâyet, yalnızca mevkûfa şâmil olsa da bu rivâyet, diğerine

münâfî olmayan bir ziyâdeliği ihtiva etmektedir, binâenaleyh hâfız olan bir râvîden makbûldür (kabul edilebilir).”

2- Hâfız, *en-Nuhbe* şerhinde şöyle demiştir: “Sahîh ve hasen bir rivâyetin râvîlerinin ziyâdesi, kendisinden daha sika ve bu ziyâdeliği zikretmemiş olan bir râvînin rivâyetine münâfî (aykırı) olarak vâki olmadığı müddetçe, makbûldür. Zira bu ziyâdelik, ya onu zikretmemiş olan râvînin rivâyetine münâfî olmaz ki bu durumda ziyâdelik, mutlak olarak kabul olunur (makbûldür); zira o rivâyet, sika bir râvînin, onu rivâyet etmede münferid kaldığı ve onu, şeyhinden, kendisinin dışında hiç kimsenin rivâyet etmediği müstakil bir hadis hükmündedir; veyahut da bu ziyâdelik, onu zikretmemiş olan râvînin rivâyetine münâfî olur, şöyle ki, onun kabûlünden, diğer rivâyetin reddi lâzım gelir. İşte, o rivâyetle onun muârızı olan rivâyet arasında tercihin vâki olduğu ve netîcede râcih (tercihe şâyân) olanın makbûl, mercûh olanın (tercihe şâyân olmayanın) ise reddolunduğu ziyâdelik budur ki ulemânın tamamından, ziyâdeliğin, tafsîlâta gidilmeksizin mutlak olarak kabûlüne kail olunması husûsu iştihâr etmiş (meşhûr olmuş) bulunmaktadır.”

Ben derim ki: Hâfız’ın bu sözü, hasen hadîs râvîsinin ziyâdesinin de makbûl olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh Suyûtî’nin, *et-Tedrib*’de; Nevevî’nin de *Müslim Şerhi*’nde ve başka kitaplarda söylemiş olduğu; ziyâdeliğin, zabtı kuvvetli, sika olan bazı râvîlerin onu rivâyet etmesi hâlinde makbûl olduğu husûsu ile murad olunan, bu sözün, sahîh ve hasen rivâyetlerin her ikisinin de râvîlerine şâmil olduğu; sahîh rivâyetin râvîsiyle, zabtı tam olan, adâletli râvînin kasdedilmiş; hasen rivâyetin râvîsiyle de, diğer sahîh rivâyet şartlarının mevcûd olmasıyla birlikte, zabtı zayıf olan râvînin kasdedilmiş olduğudur ki bu husûs, *en-Nuhbe* şerhinde de zikredilmiştir.

Daha evvel de zikretmiştik ki; hakkında, tevsîk ve taz‘îf edilmesi (sika ve zayıf olduğuna hükmedilmesi) husûsunda ihtilâf edilmiş olan râvî, hasenü’l-hadîsdir (rivâyetleri hasendir); dolayısıyla böyle bir râvînin ziyâdesi (rivâyetinde yaptığı ziyâdelik) makbûldür; zira kendisi, hasen hadîs râvîlerinden ma‘dûddur (addedilmiştir).

*Nûrü’l-Envâr*’da şöyle denilmiştir: “İki haberden birisinde bir ziyâdelik

olması hâlinde bakılır; eğer râvî, yani Sahâbî, bir kişi ise ziyâdeliği isbat eden (sabit kılan) râvînin rivâyeti alınır; ama eğer râvîler muhtelif (farklı) ise, bu durumda mezhebimizin, iki farklı hükmü ihtiva eden rivâyette mutlak olanın, mukayyed üzerine hamledilemeyeceği husûsundaki hükmünde olduğu gibi, rivâyet, iki farklı hadîs gibi mülâhaza olunur ve her ikisi ile de amel edilir.” Ben derim ki: Bu da, ziyâdeliğin, (ziyâdeliğin zikredilmediği) diğer rivâyete münâfî olmaması ile mukayyedir. Burada daha birçok tafsîlât vardır ki ileride gelecektir.

3- Sahîh ve hasen hadis râvîsinin münferid kaldığı rivâyet, cemâatın sika râvîlerden yapmış oldukları rivâyete münâfî (aykırı) olması hâlinde, kabul olunmaz ve bu rivâyete şâzz rivâyet ismi verilir.

Hâfız, *en-Nuhbe Şerhi*’nde şöyle demiştir: “Şâzz, makbûl olan râvînin, kendisinden daha üstün olan râvîye muhâlif olarak yapmış olduğu rivâyettir. Şâzzın, ıstılah cihetinden mu’temed (itimad edilmiş) olan tarifi budur. İbn Hanbelî ise *Kafvü’l-Eser*’de: “Daha evvel zikri geçene kıyasen, zayıf râvînin ziyâdesi, sika râvînin rivâyetine muhâlif olması hâlinde, makbûl değildir” demiştir.

Ehl-i hadîsin bir kısmı ise ziyâdenin mutlak olarak reddine zâhib (kail) oldular; bu kavil, Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashâbının çoğundan da nakledilmiştir. Hanefilerden İbn Sâ’atî ve başkalarının katında muhtâr (tercih edilmiş) olan kavil ise şudur: Âdil bir râvînin, muhâlif olunmayan bir ziyâde ile münferid olması (onu tek olarak rivâyet etmesi) hâlinde bakılır; eğer rivâyet meclisi muhtelif olursa, mesela Resûlullâh (s.a.v.)’den, eve girdiği nakledilmiş olsa da, bunun hemen akabinde diğer âdil bir râvî: “Ve namaz kıldı” ibaresini ziyâde eylese, bu ziyâdelik ittifakla kabul edilir. Ama eğer meclis müttehid (aynı) olur ve diğer (ziyâdeliği rivâyet etmemiş olan) râvîlerin adedi de, bunun gibi bir ziyâdelikten gâfil olmalarının mutasavver olmadığı (tasavvur olunmadığı) bir miktara bâliğ olmuş olursa, bu ziyâdelik makbûl olmaz. Fakat adedleri, bu miktara bâliğ olmazsa, cumhûr, bu ziyâdeliğin kabûlü re’yindedir; muhaddislerden bir kısmı ve bir rivâyette İmâm Ahmed ise bu re’yin hilâfındadır. Eğer ziyâdeliğin rivâyet edildiği meclisin hâli mechûl olursa, bu ziyâdeliğin kabul edilme-

si, meclisin, zikredilen şartla müttehid (aynı) olması hâline nazaran daha isabetlidir. Ama bu ziyâdelik, ziyâdenin olmadığı diğer rivâyete muhâlif olursa, zâhir olan, bu iki rivâyetin teâruz ettiği (birbiriyle çeliştiği)dir. Bununla da Hanefîlerin, sika olan râvînin rivâyet etmiş olduğu ziyâdeliği, bu ziyâdeliğe muhâlif olunmamış olsa da, mutlak olarak değil, ancak bazı şartlarla kabul etmiş olduklarını anlamış oldun.

Tetimme (tamamlayıcı bilgi): Şâzz bir rivâyetin herhangi bir mütâbii (aynı lâfızla ve farklı bir senedle olan rivâyet) veya şâhidinin (aynı ma'nâda farklı bir lâfızla ve farklı bir senedle olan rivâyet) mevcûd olması hâlinde şâzz olma durumu ortadan kalkar ve ihticâca sâlih (delil getirmeye elverişli) olmuş olur. Kendisiyle tek başına ihticâc edilmeyen, hatta zayıflardan ma'dûd (addedilmiş) olan bir râvînin rivâyeti, mütâbaat ve istişâda dâhil olur. Buhârî ve Müslim'in kitaplarında (*Sahîh*'lerinde) zuafâdan (zayıflardan) addedilmiş olan kişilerin rivâyetleri vardır ki bu iki imâm, onların rivâyetlerini, mütâbaat ve şevâhid cümlesinden olarak zikretmiştir. İleride de görüleceği üzere, her zayıf râvî, bu işe (mütâbaat ve şevâhid işine) sâlih (elverişli) değildir. Bu sebeple Dârekutnî ve başkaları, zayıf râvîler hakkında: "Fülân kimse muteberdir (mütâbaat ve istişâd husûsunda rivâyetine itibar olunur), fülân kimse muteber değildir" demektedir. *Kafvü'l-Eser*'de de böyledir ve buna benzer sözler, *Tedribü'r-Râvî* ve başka kitaplarda da mevcuttur.

4- İnkıta' (rivâyetin munkatı' olması) iki nev'idir; zâhirî ve bâtinî inkıta'. Zâhirî olan inkıta', mürsel gibi rivâyetlerdir ki bunun îzâhı ileride gelecektir. Bâtinî olan inkıta' da iki nev'idir: Bunlardan birincisi, ittisâlin (senedin muttasıl, yani mevsûl olmasının) zâhiren mevcûd olduğu rivâyetler, fakat senedde, başka bir cihetten halel (ittisâlin olmaması, kopukluk) vâki olmuştur ki bu da, râvînin şartlarının mevcûd olmamasıdır. Bunun hükmü, inkıtâm (seneddeki kopukluğun); kâfirin, fâsıkın, çocuğun, ma'tûhun (bunamış kimsenin) ve gafleti şiddetli olan kimsenin haberinin makbûl olmaması sebebiyle olmasıdır. Böyle bir rivâyet, zayıftır ve onun da mertebeleri vardır ki biz bunların ahkâmını daha evvel zikretmiştik. Ahkâmın geri kalanı ise ileride, cerh ve ta'dîl kaideleri mevzuunda gelecektir.

Bâtınî olan inkıtânın ikincisi ise, kendisinin (kuvvetçe) fevkinde olan bir delîle arz edilmek sûretiyle ona muhalif olduğunun zahir olmasından dolayı bünyesinde halelin (kopukluğun) vâki olduğu rivâyettir. Mesela rivâyetin, Kitâb'ın, delâleti kat'î olan nassına muhalif olması hâlinde, rivâyet edilen bu haber, munkatî' ve merdûd olmuş (reddedilmiş) olur. Fakat Kitâb'm nassı, delâleti kat'î olmayan bir nass olur ve hadîs de sahîh bir senedle nakledilmiş bulunursa, bu durumda hadis terk edilmez, bilâkis Kitâb'ın nassı (âyet) te'vîl olunur ve haberle (hadisle) amel edilir. *Nûrû'l-Envâr* ve hâşiyesinde de böyledir.

5- Hadîs yani haber-i vahid, mütevâtir veya meşhûr olsun ma'rûf bir Sünnet'e muhâlif olduğu vakit makbûl olmaz.

6- Aynı şekilde bir haber-i vahid, meşhûr bir hâdis hakkında, cemâatın rivâyet ettiğine muhâlif olarak vârid olduğu vakit makbûl olmaz. Mesela cemâat, Resûlullâh (s.a.v.)'in, besmeleyi içinden (hafî olarak) okur olduğunu ve bir tek râvî de, onu dışından (cehrî olarak) okur olduğunu rivâyet etse, bu rivâyet makbûl olmaz. Zira namaz hâdisesi, meşhûr (alenî olan) ve sürekli cereyan eden bir hâdisedir ve ona binlerce kişi şâhid olmaktadır; dolayısıyla besmeleyi bir tek kişinin işitmiş olması acâibdir (tabî'î bir hâl değildir). *et-Tavdîh*'de şöyle denilmiştir: "İnkıtâ' bir de, Umûmu belvânın olduğu (herkesin bilmesi îcâb eden) yerdeki şâzz bir rivâyette olur."

7- İnkıtâm vâki olduğu hâllerden biri de, birinci asırdaki yani Sahâbe asrındaki imâmların (ictihad ehlinin), bir hâdis hakkında vârid olmuş olan rivâyetten yüz çevirmiş ve o husûsta, aralarında re'y ile konuşarak ilgili hâdis iltifât etmemiş olmalarıdır ki bu da, o haberin munkatî' olduğuna delâlet eder. Bütün bu husûslar, *el-Menâr* ve *Nûrû'l-Envâr*'da zikredilmiştir.

Ben derim ki: Aynı şekilde bir fiili lâzım kılan (gerektilen) sebeplerin tam olarak hâsıl olmasıyla birlikte Sahâbe'nin o fiile ihtimâm göstermemiş (onu işlemeye ehemmiyet vermemiş) olmaları da o fiilin, velev tenzîhen de olsa mekrûh ve onun hakkında vârid olan haberin zayıf olduğuna delâlet eder. Zira o fiilin mendûb olması şöyle dursun, meşrû' olmasıyla birlikte,

Sahâbe'nin o fiile ihtimâm göstermemiş ve ondan i'râz etmiş (yüz çevirmiş) olmaları tasavvur edilecek bir şey değildir.

Yine bir hadîsin, Sahâbe veya Tâbi'în asrında, kendisiyle amel edilmenin terk edilmiş (metrûkü'l-amel) olması da o hadîsin mensûh (nesh edilmiş) veya zayıf olduğunun bir alâmetidir. *el-Menâr*'ın, mezkûr kelâmı da buna delâlet eder, ayrıca *et-Telvîh*'de olan şu söz de bunu tasrîh eder: "İnkıtân ikinci nev'i ise, Sahâbe'nin ondan (onunla amel etmekten) i'râz etmiş (yüz çevirmiş) olmaları sebebiyle olan inkıtâdır ki, böyle bir rivâyet, Sahâbe'nin, onun kabul edilmemesi ve onunla amel etmenin terk edilmesi üzerine olan icmâna muâriz olmuş olur; dolayısıyla mesele, o rivâyetin sehven yapıldığına veya mensûh olduğuna hamledilir. Şurası açıktır ki burada icmâdan murad olunan, o haberi rivâyet eden râvînin gayrısının ittifa-kıdır; yoksa onu rivâyet eden, şüphesiz o haberi nazar-ı itibara alıp onunla amel etmektedir." Hulâsaten nakledilmiştir.

Bu zikredilenlerden hâsıl olan şudur ki; bir hadîsin sahîh olabilmesi için bizim katımızda râvînin adâleti ve zabtının kuvvetli olması ile birlik-te hadîsin, Kitâb'ın ve meşhûr olan Sünnet'in, delâleti kat'î olan nassına muhâlif olmayan bir mevkîde olmuş olması, ayrıca birinci asırda kendisinden i'râz edilmemiş (yüz çevrilmemiş) ve kendisiyle amel edilmenin terk edilmemiş olması, bir de Umûmu belvânın olduğu durumlarda, şâzz olmamış, bilâkis zâhir ve münteşir (yaygın) bulunmuş olması da şart kılınmıştır. Ashâbımızdan usûlcü olanlar buna dair delil ortaya koymaktan bizleri müstağnî kılmışlardır; zira onları kitaplarında eksiksiz olarak zikretmişlerdir.

8- Bil ki, Sahâbî nezdinde Sünnet lâfzı, merfû' rivâyete dâhildir. İbn Abdülberr, *et-Takassî*'de şöyle demiştir: "Bil ki, Sahâbî, sünnet lâfzını mutlak olarak zikrettiği vakit onunla murad olunan Resûlullâh (s.a.v.)'in sünnetidir. Sahâbî'den başkası onu mutlak olarak zikrettiği vaki'de durum budur; ancak sünnet lâfzı, sahibine izâfe edildiğinde durum farklıdır; "Sünnetü'l-Ömereyn" (iki Ömer'in (Ebû Bekir ve Ömer (r.a.e.)'in sünneti) ve buna benzer lâfızlarda olduğu gibi (bu durumda izâfe edildiği sahibinin sünneti kasd edilir)." *ez-Zeylaî*'de de böyledir.

“Sünnet’e isâbet ettin (muvâfık düştün)” veya “Ebu’l-Kâsım’ın Sünnet’ine isâbet ettin” sözü de böyledir. Şâfîîlerden el-Bulkînî’nin *Mehâsin*’inde (*Mehâsinü’l-Bulkînî*’de), bu sözün, “Sünnet’den birisi de şudur” sözüyle aynı ma’nâda olduğuna ve ayrıca râvînin onu, Resûlullâh (s.a.v.)’in zamanına izâfe etmeksizin: “Biz şöyle yapardık” demesiyle aynı ma’nâda olduğuna tenbîh vardır. Bizden (Hanefî’lerden) *es-Sirâcü’l-Hindî*’nin tercihi ise şudur: Eğer râvî, haberi Resûlullâh (s.a.v.)’e izâfe ederse, rivâyet merfûdur ve kat’î olarak hüccettir; ama haberi Resûlullâh (s.a.v.)’e izâfe etmezse, zâhir olan “Biz şöyle yapardık” veya “Onlar şöyle yaparlardı” sözüyle murad olunan, bunun takrîri ifade eder olmasıdır ve yine zâhir olan, o rivâyetin merfû’ ve hüccet olmasıdır. *Kafvü’l-Eser*’de de böyledir.

Ben derim ki: Aynı şekilde haberi, geçmiş kitablardan (kütüb-i kadîmeden) almamış olan bir Sahâbî’nin, ictihada mecâl (yer) olmayan veya lügatın beyanına ve garîb bir kelimenin şerhine taalluk etmeyen bir husûsta söylemiş olduğu söz de merfû’ hükmündedir. *Kafvü’l-Eser*’de de böyledir. Bu şekilde olan bir haberi, durumu yukarıda zikredilen gibi olan bir Tâbi’în’in söylemesi hâlinde de o söz, hükmen merfûdur; fakat bu rivâyet, Sahâbî’nin ismini zikirden düşürmüş olması sebebiyle mürsel olmuş olur. Bunun delîli, *Tedribü’r-Râvî*’de zikredilmiş olan şu sözdür: “Sahâbî’nin bir şeyi tefsîr etmesi, merfû’ hükmündedir” diyenin sözüne gelince; -ki bu sözü Hâkim, *el-Müstedrek*’de, vahye ve onun tenzîline (indirilmesine) şâhidlik etmiş olan Sahâbî’nin bir şeyi tefsîr etmesinin, Şeyhâyn (Buhârî ve Müslim) nezdinde müsned bir hadîs olduğunu, hadîs tâlibi olan kimse- nin bilmesi için söylemiştir- bu söz; bir âyetin sebab-i nüzûlüne veya ona benzeyen, Resûlullâh (s.a.v.)’den başkasından alınması mümkün olmayan ve re’yin dahlinin de olmadığı bir şeye taalluk eden bir tefsîr (açıklama) husûsunda söylenmiştir. Bunun hâricindeki bir rivâyet ise mevkûftur. Ben derim ki: Tâbi’înden olan kimse hakkında aynı şey söylenebilir, şu kadar var ki merfû’ olan rivâyet, Tâbi’în cihetinden mürseldir.” Hulâsaten nakledilmiştir. Şurası açıktır ki, re’yin dahlinin olmadığı bir husûsta tefsîr (bir husûsu açıklama) ve diğerleri arasında bir fark yoktur.

9- Bir Tâbi’în’in: “Şöyle yaparlardı” veya “Şöyle söylerlerdi” veya “Bunda bir beis görmezlerdi” demesi hâlinde, zâhir olan onu, Sahâbe’ye

izâfe etmiş olmasıdır; bunun gayrına delâlet eden bir delîlin ortaya çıkmış olması ise bundan müstesnadır ki bu husûs, tettebbü ile (dakîk bir araştırma netîcesinde) zâhir olur. Aynı şekilde Tâbi‘în’in: “Selef şöyle yapardı veya şöyle söylerdi” demesi de onu, Sahâbe’ye izâfe etmesi demektir. Dolayısıyla Tâbi‘în’in kelâmında selef kelimesinin mutlak olarak zikredilmesi ancak yalnızca Sahâbe için; Tâbi‘în’den sonrakilerin kelâmında ise, Sahâbe ve Tâbi‘în’in her ikisi için vâki olur.

10- Müctehid bir Sahâbi’nin, nass olmayan bir husûstaki kavli, bizim katımızda hüccettir ve onunla, kıyas terk edilir. Bir haber şâyî olur da Sahâbe, onu teslîm eder oldukları hâlde sükût etmiş olurlarsa o husûsta onları taklîd etmek, icmâ ile vâcibdir; aralarında muhâlefet olduğunun sabit olduğu bir husûsta ise onları taklîd, icma’ ile vacib değildir. Zira bu, müctehidin muhalefeti mevkiindedir; binâenaleyh kendilerinden sonrakiler için iki re’yden istediği herhangi biriyle amel etmesi caizdir, o iki re’yi bırakıp üçüncü bir re’ye geçemez (onların hâricinde üçüncü bir re’y ile amel edemez). Çünkü bu re’y, muhâlif olan iki re’yden müteşekkîl olan icmâ ile bâtil olmuş olur. Sahâbe bir husûsta ihtilâf ettikleri vakit, Şeyhâyn’ın (Ebû Bekir ile Ömer (r.a.e.)’in) ittifakının sabit olduğu bütün husûslara iktidâ etmek (uymak) vacibdir. Bir husûsta Sahâbe’nin ittifaklarının hâricinde ihtilâfları malum olmadığı vakit o husûs, bizim katımızda hüccettir; zira onu Resûlullâh (s.a.v.)’den işitmiş olma ihtimali vardır. O husûsu, Resûlullâh (s.a.v.)’den işitmemiş olduğu, bilâkis kendi re’yi olduğu teslîm edilse bile Sahâbe’nin re’yi, başkalarının re’yinden daha kuvvetlidir. *Nûru’l-Envâr*’da da böyledir, ayrıca *et-Tavdîh* ve onun hâşiyesi *et-Telvîh*’de de benzer şeyler vardır.

Bizim ashâbımız (Hanefîler) ve Şâfiîlerin ekseri: “Onlardan (Sahâbe’den) hiçbirisi taklîd edilmez, bu husûsta, söylemiş olduğu şeyin kıyas ile idrak edilir (anlaşılır) olup olmaması arasında bir fark yoktur” sözünü İmâm-ı Şâfiî’ye nisbet etmişlerdir. Fakat onun bu sözü, el-Hasen ibn Muhammed ez-Za’ferânî’nin kendisinden rivâyet etmiş olduğu, Bağdâd’a mensûb olan *Risâle*’sinde (*er-Risâletü’l-Bağdâdiyye*), bunun hilâfına kat’î bir kavil (nass) olarak mevcûddur. Burada, Sahâbe’nin re’yinin, bizim için, kendi (indî) re’yimize nazaran, övgüye daha lâayık ve daha



evlâ (hakka daha yakın) olduğunu tasrîh etmiştir. er-Rebî'in kendisinden yapmış olduğu rivâyette ise: "Bid'at; Kitâb'a, Sünnet'e veya Resûlullâh (s.a.v.)'in ashâbının bazısından rivâyet edilmiş olan esere muhâlif olan şeydir" demiş, dolayısıyla Sahâbe kavline muhâlif olan şeyi bid'at olarak kabul etmiştir. Bunu, İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîin*'de zikretmiştir. İbn Kayyım yine aynı kitapta şöyle demiştir: "Bir Sahâbî'nin, diğer bir Sahâbî'ye muhâlefet etmemiş olması hâlinde bakılır; diğerinin bu sözü ya Sahâbe arasında iştihâr etmiş (yayılmış) veya iştihar etmemiş olur; eğer iştihâr etmiş ise, fukahâdan birden fazla cemâatın cumhûruna göre o söz, icmâ ve hüccettir. Ama eğer o söz, Sahâbe arasında iştihâr etmemişse veya iştihâr edip etmediği malûm değil ise, Ümmet'in cumhûruna göre o söz, hüccettir. Hanefilerin cumhûrunun kavli de budur, İmâm Muhammed ibn Hasen bunu tasrîh (sarîh olarak beyan) etmiş ve İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den nass (sarîh hüküm) olarak zikretmiştir. Bu, ayrıca İmâm-ı Mâlik ve O'nun ashâbının da kavlidir, *Muvatta*'nda yapmış olduğu (bu hükme uygun) tasarruflar buna delâlet eder. İshâk ibn Râheveyh ve Ebû Ubeyd'in kavli de budur. İmâm Ahmed tarafından birçok yerde nass konulmuş (sarîh olarak zikredilmiş) olan hüküm de budur ve bu hüküm, O'nun ashâbının cumhûrunun tercîhidir. Bu hüküm ayrıca İmâm-ı Şâfiî'nin, kadîm ve cedîd (eski ve yeni ictihâdı) olarak nass koymuş olduğu hükümdür." İbn Kayyım daha sonra İmâm-ı Şâfiî'nin, Sahâbe'nin kavillerinin kendisi katında hüccet olduğuna delâlet eden kavil ve nasslarını uzun uzadıya zikretmiştir.

11- Fetvâları, Sahâbe zamanında zâhir olmuş olan büyük bir Tâbi'în'in kavli, bizim katımızda, Sahâbî'nin kavlinde olduğu gibi hüccettir (delîl olarak kullanılabilir). *et-Tavdîh*'de de böyledir. İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîin*'de şöyle demiştir: "Selef bu mevzûda ihtilâf etmiştir; bazıları: "Tâbi'în'den olan bir kimsenin fetvâ vermiş ve herhangi bir Sahâbî'nin de, Tâbi'în'in de kendisine muhâlefet etmemiş olduğu husûslarda o Tâbi'în'e (Tâbi'în'den olan o kimseye) ittibâ etmek vacibdir" demiştir. Bu, Hanbelî ve Şâfiîlerin bazısının kavlidir. İmâm-ı Şâfiî bir yerde, bahis mevzuu hükme, Atâ'yı taklîd etmek sûretiyle kail olduğunu sarîh olarak beyan etmiştir ki bu, O'nun kemâl-i ilminden ve fıkhdan neş'et etmiştir; zira bahis mevzuu olan meselede, Atâ'nın kavlinden başkasını bulamamıştır.

Binâenaleyh Atâ'nın kavli, O'nun nezdinde, bahis mevzuu olan meselede bulunan delillerin en kuvvetlisidir. Müctehid imâmların ve ondan sonra gelenlerin kitaplarını hakkıyla tedkik eden kimse, onların, Tâbi'în'den olan kimselerin tefsîrleriyle (meseleyi îzâh etmeleriyle) yapılan ihticâclarla (delil getirmelerle) dolu olduğunu görür." Hulâsaten nakledilmiştir.

12- İbrahim en-Nehâî'nin kavli, Sahâbî'nin ve kendisinin fevkinde olan kimsenin kavline muhâlif olmadığı vakit, bizim katımızda hüccettir. Zira İbrahim, yaş itibariyle kibâr-ı Tâbi'în'den (Tâbi'în'in büyüklerinden) olmasa da, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) nezdinde fıkıh cihetinden Tâbi'în'in büyüklerindendir; hatta kendisi, Evzâî'ye: "İbrahim, Sâlim'den daha fakîhtir" demiştir. Şu da var ki İbrahim (en-Nehâî), İbn Mes'ûd (r.a.) ve O'nun ashâbı ile bir arada bulunma, onlardan ayrılmama husûsunda insanların en ileri geleni idi ve zamanında onların lisanı mesâbesindeydi; pek az birkaç yer müstesna bu menhecden (yoldan) ayrılmadı, bu birkaç yerde de Hz. Alî (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) gibi Sahâbe'nin kavillerinden dışarı çıkmamıştır.

Hind memleketinin muhaddisi ed-Dihlevî, *Hüccetullah el-Bâliğa*'da şöyle demiştir: "Sa'îd ibn Müseyyeb Medîne fukahâsının lisanı mesâbesindeydi ve onların arasında, Ömer (r.a.)'in hükümlerini ve Ebû Hüreyre (r.a.)'in hadîslerini en iyi hıfz etmiş olan kimseydi. İbrahim (en-Nehâî) de Kûfe fukahâsı olan Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.), Alî ibn Ebû Tâlib (r.a.) ve bu ikisinin ashâbının lisanı mesâbesindeydi. Binâenaleyh Sa'îd ve İbrahim, bir şey söyler ve onu herhangi bir kimseye nisbet etmezlerse, ekseriyetle o şey, ya sarahaten veya îmâ ile (işareten) ve ona benzer şeylerle seleften bir kimseye mensûb demektir. Bu iki beldenin fukahâsı o iki şahsın etrafında toplanmış, kendilerinden ilim ahzetmiş ve o ilmi güzelce takyîd ederek (kayıt altına alarak) tahrîc etmişlerdir. Yüce Allah, doğruyu en iyi bilendir."

Dihlevî başka bir yerde de şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.), İbrahim (en-Nehâî) ve O'nun akranının mezhebini çokça iltizam etmiş ve az bir şey müstesna ondan dışarı çıkmamıştır. Müşârunileyh, İbrahim'in mezhebi üzerine tahrîcde bulunma husûsunda yüksek bir mertebeye ve bu tahrîclerin vecihleri husûsunda da dakîk bir nazara (ince bir anlayışa) malik

idi. Ayrıca fûrûa dair husûsları da mükemmel bir sûrette ele alıyordu. Eğer bizim söylediklerimizin hakîkatine vâkıf olmak istersen, İmâm-ı Muhammed'in *Kitâbü'l-Âsâr*'ından, Abdurrezzâk'm *Câmiî*'nden ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inden, İbrahîm (en-Nehâî) ve O'nun akrânmm kavillerini hulâsa et, sonra da onları, Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebiyle kıyas et, az bir yerin hâricinde, o istikametten ayrılmamış olduğunu göreceksin. Az olan bu yerlerde de Kûfe fukahâsının mezhebinden dışarı çıkmamıştır."

İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkiîn*'de aynen şunları söylemiştir: "İbn Cerîr şöyle demiştir: "Sahâbe içinde, kendisinin fıkhıdaki mezhebini ve fetvalarını yazmış ma'rûf bir ashâbı olan, İbn Mes'ûd (r.a.)'in hâricinde hiç kimse yoktur. Müşârunileyh, Ömer (r.a.)'in kavli sebebiyle kendi mezhebini terk ediyor ve mezhebindeki herhangi bir husûsta O'na, değil muhalefet etmek, muhalefete yanaşmıyordu bile ve o husûsta kendi kavlinden O'nun kavline rücû ediyordu." el-A'meş, İbrahim'den bahisle şöyle demiştir: "Ömer (r.a.) ve Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.), bir husûsta ictima ettiği vakit İbrahim, onların kavlinden inhiraf etmezdi (dışarı çıkmazdı); ihtilâf ettiklerinde ise Abdullah'ın kavli, daha yumuşak (veya daha ince nazara mâlik) olması sebebiyle, kendisine daha hoş gelirdi."

Dârekutnî, *Sünen*'inde şöyle demiştir: "Bu rivâyet, senedinde irsâl olsa da, İbrahim en-Nehâî, nâs arasında, Abdullah (r.a.)'i, O'nun re'y ve fetvalarını en iyi bilen kimsedir. Bu rivâyeti de, Abdullah (r.a.)'in ashâbmın büyüklerinden olan, dayıları Alkame'den, Yezîd'in iki oğlu el-Esved ve Abdurrahman'dan ve diğerlerinden almıştır. Kendisi şöyle demektedir: "Size: "Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.) şöyle söyledi" dediğim vakit, muhakkak o söz, O'nun ashâbmıdan olan bir cemâatin kendisinden rivâyet etmiş olduğu bir sözdür; o sözü, herhangi bir kimseden işittiğim vakit ise, size onun ismini söylerim." Yine Dârekutnî, bunun birkaç satır evvelinde ise şöyle demiştir: "Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.), Resûlullâh (s.a.v.)'den herhangi bir husûsta bir hüküm verdiğini rivâyet edip de kendisi bunun hilâfına fetvâ vermeyecek kadar Rabbine karşı takva sahibi ve dînine harîs (düşkün) bir kimsedir. Bunun gibi bir şey, Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.) için düşünülemez. O, kendisine gelen ve o husûsta Resûlullâh (s.a.v.)'den hiçbir şey işitmemiş ve kendisine, O (s.a.v.)'den hiçbir kavil gelmemiş olduğu bir mesele

hakkında, “Bu meselede kendi re’yimle konuşuyorum; eğer bu re’y doğru ise o, Allah ve Resûlü (s.a.v.)’dendir, eğer hatalı ise bendendir” diyen bir kimsedir. Daha sonra o meselede vermiş olduğu fetvanın, Resûlullâh (s.a.v.)’in, benzer meselede vermiş olduğu hükme muvafık düştüğü kendisine vâsıl olunca, ashâbı, onun, hiçbir şeyden, Resûlullâh (s.a.v.)’in hükmüne olan bu muvafakattan ferahlandığı kadar ferahlanmadığını müşâhade ederlerdi.”

Ben derim ki: İbn Mes‘ûd (r.a.)’in hâli böyle idi; O, evvelâ Resûlullâh (s.a.v.)’in hükmüne ittiba eder, eğer o husûsta bir hüküm bulamazsa Ömer (r.a.)’in kavlini alırdı. İbrahim en-Nehâî ise, nâs arasında İbn Mes‘ûd (r.a.)’in re’y ve fetvalarını en iyi bilen ve O’nun mezhebini en fazla iltizam eden kimse idi. Ebû Hanîfe (r.a.) de İbrahim’in bu menhecini (yolunu) tercîh etmiş ve kendisi de O’nu ve O’nun akrânım en fazla iltizam etmiş olan kimseden ma’dûd bulunmuştur. Binâenaleyh herhangi bir meselede İbrahim’den mervî (rivâyet edilmiş) olan bir kavil görür ve Sahâbî ve benzerinin kavli de o kavle muhâlif olmazsa, İbrahim’in kavlini tercih eder, o sebeple kıyası terk eder ve o kaville ihticâc ederdi (delil olarak onu kullanırdı). Bu husûs, İmâm-ı Muhammed’in *el-Âsâr*’ını mütâlaa eden kimseye gizli değildir.

Bu ise ancak, O’nun kavillerinin ekseriyetle seleften bir kimseye, ya sarahaten veya işareten mensûb (nisbet edilmiş) olması sebebiyledir. Hatta ekseriyetle Ebû Hanîfe (r.a.), Sahâbe’den bazısının muhalif kavlinin mevcud olmasıyla birlikte İbrahim’in kavlini delil olarak almıştır. Bu, o meselede İbrahim’in kavlinin, Abdullah (r.a.)’in, Ömer (r.a.)’in veya Hz. Ali (r.a.)’in kavli olduğunu Ebû Hanîfe (r.a.)’in bildiği husûslardadır, yoksa kendi re’yi değildir.

Hulâsa, İbrahim’in kavli hüccettir; ashâbımız bunu tasrîh (açık olarak beyan) etmemiş olsa da tatbîkatları buna delâlet eder.

## BEŞİNCİ FASIL

**Bu fasıl, hadîslerden ve haberlerden; mürsel, müdelles, muallâk, munkatî' ve mu'dal olanın ahkâmı beyanındadır**

1. İbn Hanbelî, *Kafvü'l-Eser*'de şöyle demiştir: “Meselenin tafsîli netîcesinde tercih edilmiş olan kavi; Sahâbî'nin mürsel rivâyetinin, icmâ ile makbûl olduğu, ikinci ve üçüncü asır ehlinin mürsel rivâyetinin ise bizim (Hanefîler) nezdimizde ve İmâm-ı Mâlik nezdinde mutlak olarak, İmâm-ı Şâfiî katında ise beş şartla mukayyed olarak makbûl (kabul edilmiş) olduğudur. Bu şartlar şunlardır: Onu, başka bir râvînin müsned olarak rivâyet etmiş olması, şeyhleri birbirinden farklı olan başka bir râvînin onu, mürsel olarak rivâyet etmiş olması, Sahâbî kavlinin veya ekser ulemânın kavlinin onu takviye etmesi, râvînin onu, ancak adâletli olan kimselerden mürsel olarak rivâyet etmiş olmasının ma'rûf (biliniyor) olması.”

2. Bunların dînunda (dışında) olanların mürsellerine gelince; bunlar, bizim ashâbımız katında makbûl, diğerleri nezdinde ise merdûddur (reddedilmiştir). Şu kadar var ki, böyle bir râvînin mürselini, sika olan râvîlerin rivâyet etmiş olması hâlinde, müsnedini rivâyet etmelerinde olduğu gibi, ittifakla makbûl olur. Eğer bir râvî, sika olan râvîlerden ve onların gayrısından mürsel rivâyette bulunuyor ise; bizim ashâbımızdan Ebû Bekir er-Râzî'den ve Mâlikîlerden Ebû Velîd el-Bâcî'den, böyle bir kimsenin mürsel rivâyetinin makbûl olmadığı rivâyet edilmiştir. *Kafvü'l-Eser*'de de böyledir.

Ben derim ki: Bununla da bir râvînin, sika olan râvîlerden ve onların gayrısından (sika olmayanlardan) mürsel rivâyette bulunmasının, ilk üç asırdan sonraki râvîlerin mürselleri husûsunda bir cerh sebebi olduğunu

anlamış olursun. Daha evvel de geçtiği gibi, ilk üç asır ehlinin mürsel rivâyetleri bizim katımızda mutlak olarak (herhangi bir şartla mukayyed olmaksızın) makbûldür.

Şâfiî mezhebine mensûb usûl mütehasşısı Allâme Seyfüddîn el-Âmidî, *el-İhkâm* isimli kitabında aynen şöyle demiştir: “Fukahâ, mürsel bir haberin kabûlü husûsunda ihtilâf etmiştir. Mürsel rivâyet, Resûlullâh (s.a.v.)’e mülâkî olmamış ve adâletli olan bir râvînin: “Resûlullâh (s.a.v.) şöyle dedi” demesidir ki böyle bir rivâyeti, Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm-ı Mâlik, iki rivâyetinden en meşhûr olanında Ahmed ibn Hanbel ve Mu‘tezile’nin cumhûru kabul etmiştir. Hanefîlerden İsa ibn Ebân ise bu husûsta tafsîle (ayırma) girmiş; Sahâbe, Tâbi‘în, Etbâ-i Tâbi‘în ve nakil ulemâsından olan kimselerin mürsel rivâyetlerini mutlak olarak kabul etmiş, bunların dışındakilerin rivâyetlerini ise reddetmiştir.

İmâm-ı Şâfiî (r.a.) ise şöyle demiştir: “Eğer mürsel, Sahâbe’nin mürselleri cümlesinden ise veya onu, mürsel olarak rivâyet eden râvîden başkasının müsned olarak rivâyet ettiği bir mürsel ise veya başka bir râvînin, evvelki râvînin şeyhlerinden başkasından rivâyet ettiği bir mürsel ise veya bir Sahâbî’nin veya ilim ehlinin ekserinin kavlinin takviye ettiği bir mürsel ise veya mürseli rivâyet eden râvînin hâlinden, onu, kendisinde, mechûl olma veya başka bir illet olan bir kimseden irsâl etmediği ma‘rûf olursa -ki Sa‘îd ibn Müseyyeb’in mürselleri böyledir- böyle bir mürsel rivâyet makbûldür, aksi hâlde makbûl değildir.” İmâm-ı Şâfiî’ye bu husûsta O’nun ashâbının ekseri, Kâdî Ebû Bekir ve fukahâdan bir cemaat da muvâfakat etmiştir. Muhtâr (tercîh edilmiş) olan kavil ise, adâletli bir râvînin mürsellerinin mutlak olarak makbûl olduğudur ve bunun delili, icmâ ve kıyasdır. Zira Sahâbe ve Tâbi‘în, adâletli olan râvîden mürsel rivâyetlerin kabûl edilmesi husûsunda icmâda bulunmuşlardır. Sahâbe, Abdullah ibn Abbâs (r.a.)’nın rivâyet ettiği haberleri, rivâyetinin çok olmasıyla birlikte kabul etmiştir. Hâlbuki kendisi hakkında: “O, yaşının küçük olması sebebiyle Resûlullâh (s.a.v.)’den, dört hadîs hâricinde hiçbir şey işitmemiştir” denilmiştir. Berâ ibn Âzib (r.a.)’den ise: “Size rivâyet etmiş olduğumuz her haberi bizzât Resûlullâh (s.a.v.)’den işitmiş değiliz; lâkin onların bir kısmını işitmişizdir, bir kısmını ise ashâbımız bize rivâyet yo-

luyla haber vemiştir” demiş olduğu rivâyet edilmiştir. Tâbi‘în’e gelince; haberleri irsâl (mürsel olarak rivâyet) etmek onların âdetleri cümlesinden idi. el-A‘meş‘den rivâyet edilen şu söz de buna delâlet eder: İbrahim en-Nehâî‘ye: “Bana rivâyette bulunduğun vakit onun senedini zikret” dedim, bunun üzerine bana şöyle dedi: “Sana: “Fülân kimse bana Abdullah‘dan haber verdi” dediğimde onu, fülân kimse haber vermiş demektir; ama: “Bana Abdullah haber verdi” dediğimde ise onu, bir cemâat, O‘ndan (Abdullah‘dan) haber vermiş demektir. İştihâr etmiş (yaygın hâle gelmiş) olan İbn Müseyyeb, eş-Şa‘bî ve başkalarının mürsel rivâyette bulunmaları husûsu da buna delâlet eder ve bu, öteden beri Sahâbe ve Tâbi‘în arasında, itiraz edilmeksizin meşhur olup durmuş olan, dolayısıyla da icmâm hâsıl olmuş olduğu bir husûstur.

Aklî olan delile gelince; adâletle muttasıf, sika olan bir râvî: “Resûlullâh (s.a.v.) şöyle söyledi” dediği vakit, bu sözünde kat‘î olduğunu izhar etmiş olur; binâenaleyh böyle bir râvînin hâlinin zahirinden, Resûlullâh (s.a.v.)‘in o sözü söylediğine dair kat‘î bir ilmi veya zannı olmadığı müddetçe buna cevaz vermeyeceği ortaya çıkmış olur. Zira eğer Resûlullâh (s.a.v.)‘in o sözü söylemediğine dair bir zannı veya o husûsta herhangi bir şüphesi olsaydı onu kendisinden, kat‘î olarak nakletme husûsunda dînin-den bir cevaz bulamazdı; çünkü bu nakilde, onu işitenlere karşı yalan ve tedlîs irtikâb etme vardır. Bu ise, kendisinden o haberi rivâyet ettiği kimsenin ta‘dîlini (adâletini araştırmayı) istilzam eder (gerekirir), aksi hâlde verdiği haberin doğru olduğu husûsunda ilmi veya zannı hâsıl olmamış olur.” el-Âmidî daha sonra, sözüne karşı vâki olması muhtemel itirazlara cevap vermek sûretiyle sözü uzatmıştır, oraya mürâcaat olunsun.

*Tedribü’r-Râvî*‘de şöyle denilmiştir: “Mürsel rivâyetin Hanefiler nezdinde kabul edilmesi, mürsel rivâyeti getiren râvînin, fazîletli olan ilk üç asır ehlinde olması hâlinindedir. Eğer râvî, ilk üç asrın hâricinden olursa mürseli kabul edilmez, zira hadîsde: “Sonra yalan yaygınlaşır” buyurulmuştur, bunu Nesâî tashîh (sahîh olduğuna hüküm) etmiştir. İbn Cerîr şöyle demiştir: “Tâbi‘în’in tamamı, mürsel rivâyetin kabûl edilmesi husûsunda icmâ etmiştir; ne onlardan ve ne de ikinci asrın başına kadar imâmların (müctehidlerin) herhangi birinden bunun inkârına dair herhangi bir şey

gelmiş değildir.” İbn Abdülberr ise: “Sanki bunu reddeden ilk kişi İmâm-ı Şâfiî gibidir” demiştir.”

3. Mürsel rivâyet, bizim nezdimizde, müsned muttasıl (mevsûl) olan rivâyetin aşağısındadır. Bazıları da bunun hilâfına olarak şöyle demiştir: “Rivâyeti müsned olarak getiren onu sana havâle etmiş; mürsel olarak getiren ise ona, senin için kefil olmuş demektir.”

İbn Hanbelî, *Kafvü'l-Eser*'de, sahîh ve hasenin mertebelerinin beyanını sadedinde aynen şöyle demiştir: “Eğer rivâyette, sahîhin hilâfsız bütün sıfatlarının mevcûd olması hâlinde bu rivâyet, o sıfatların, bazısının mevcudiyetindeki ihtilâfla birlikte mevcûd olması veya o sıfatların, rivâyette mevcûd olmadığı husûsundaki ittifaktan sonra, onların sıhhat şartı olması husûsundaki ihtilâfla birlikte mevcûd olması hâlindeki rivâyet üzerine mukaddemdir. Meselâ (mürsel rivâyette) ittisal (senedin muttasıl olması) sıfatı, ilk üç asır ehlinin mürsellerinin sahîh olduğuna hükmeden kimseye -ki ashâbımız olan Hanefiler böyledir- nisbetle mevcuddur; yine meselâ zabt sıfatı, zabtı kuvvetli (zâbıt) olmasa da adâletli olan bir râvînin naklettiği rivâyetin sahîh olduğuna hükmeden kimseye nisbetledir.”

Mürsel ile müsnedin teâruz etmesi hâlinde, müsned takdîm (öncelikli) kılınır; ancak müsnedin, İmâm-ı Şâfiî'nin zikrettiği beş vecihten biriyle kuvvetlenmesi hâli bundan müstesnadır. *Tedribü'r-Râvî*'de zikredildiği gibi usûl âlimleri, mürselin kuvvetlenme vecihlerine, kıyasın ona muvafık olmasını da eklemişlerdir ki bu durumda mürsel, müsned gibi, hatta bazı sûretlerde onun fevkinde olmuş olur. *Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: “Mürselin mahreci, onun başka bir vecihten, müsned veya mürsel olarak gelmesi (onu, evvelki mürselin râvîlerinden başkasından alan râvînin, mürsel olarak rivâyet etmesi) ile sahîh olursa, mürsel rivâyet sahîh olmuş ve bununla da mürselin sıhhati ve mürsel ile onu takviye eden rivâyetin sahîh olduğu ortaya çıkmış olur. Eğer mürsel ve onu takviye eden rivâyete, aynı tarikten olan sahîh bir rivâyet muâriz (zıd) olursa, aralarını cem'etmenin (te'lif etmenin) müteazzir (imkânsıza yakın zor) olması hâlinde, o iki rivâyeti, tarîklerinin taaddüdü (birden fazla olması) sebebiyle tercîh ederiz.” Hulâsaten nakledilmiştir.



el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*'de şöyle demiştir: “Eğer iki sahîh, mürsel rivâyet müsned bir hadîse muâriz olursa, iki mürsel ile amel etmek evlâdır.”

4. İmâm-ı Şâfiî'nin, mürselin müsned ile takviyesi husûsundaki sözüne gelince; O'nun sözündeki müsned kelimesiyle murad olunan, isnadı kuvvetli olmayan müsneddir. *Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: “er-Râzî ve diğer usûl âlimleri, mürseli takviye eden müsnedi, isnadı kuvvetli olmakla tasvîr etmiştir ve böylece onların (mürsel ve müsnedin) mecmuu (hepsi birden) delil olarak kullanılabilir, aksi hâlde yalnızca müsned delil olarak kullanılır.”

5. Muhaddisler: Tâbi'în'den olan bazı imâmların mürsellerinin sahîh olduğuna hükmetmiştir; şimdi bunları zikrederim:

#### 5.1. eş-Şa'bî'nin Mürselleri:

ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*'da şöyle demiştir: “Ahmed el-İclî: “eş-Şa'bî'nin mürseli sahîhtir; O, hemen hemen sadece sahîh rivâyetleri irsâl (mürsel olarak rivâyet) etmiştir” demiştir.” *Tehzîbü't-Tehzîb*'de de böyledir. Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: “el-Âcurî, Ebû Dâvud'dan: “eş-Şa'bî'nin mürseli bana, en-Nehâî'nin mürselinden daha sevimlidir” dediğini nakletmiştir.”

#### 5.2. en-Nehâî'nin mürselleri:

*Nasbu'r-Râye*'de şöyle denilmiştir: “İbn Adiy, İbn Ma'în'den isnadla Müşârunileyhin: “Bahreyn tâciri hadîsi ve kahkaha hadîsi müstesnâ, İbrahim'in mürselleri sahîhtir” dediğini nakletmiştir.” *Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: “en-Nehâî'nin mürsellerine gelince; İbn Ma'în: “İbrahim'in mürselleri bana, eş-Şa'bî'nin mürsellerinden daha sevimli gelir” demiş ve yine kendisinden: “İbrahim'in mürselleri, Sâlim ibn Abdullah'ın, el-Kâsım'm ve Sa'îd ibn Müseyyeb'in mürsellerine nazaran benim daha çok hoşuma gider” dediği nakledilmiştir. İmâm Ahmed ise: “O ikisinde (en-Nehâî ve eş-Şa'bî) bir beis yoktur” demiştir.

#### 5.3. İbn Müseyyeb'in mürselleri:

Yine *Tedrib*'de Hâkim'in “*Ulûmu'l-Hadîs*”inden naklen Müşârunileyhin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Mürsellerin en sahîhi, İbn

Ma‘în’in de söylediği gibi, İbn Müseyyeb’in mürselleridir. Zira O, Sahâbe evlâmdandır ve aşere-i mübeşşereye yetişmiştir; ayrıca Hicaz ehlinin fakîhi ve müftîsidir ve fukahâ-i seb‘anın (yedi fakîhin) birincisidir ki İmâm-ı Mâlik onların icmâmını, insanların tamamının icmâi gibi addetmiştir.”

Ben derim ki: İbn Ma‘în’den, en-Nehâî’nin mürselleri hakkında: “Onlar, Sâlim ibn Abdullah’ın, el-Kâsım’m ve Sa‘îd ibn Müseyyeb’in mürsellerine nazaran benim daha çok hoşuma gider” demiş olduğu daha evvel nakledilmişti. Binâenaleyh en-Nehâî ve İbn Müseyyeb’in mürsellerinden birini diğerine tercih etme husûsundaki sözleri birbirine muâriz olmuş oluyor. Yüce Allah, doğruyu en iyi bilendir.

#### 5.4. Kâdî Şureyh’in mürselleri:

Ben derim ki: Kâdî Şureyh’in mürsellerinin de, İbn Müseyyeb ve en-Nehâî’nin mürselleri gibi sahîh olması îcâb eder. Zira O, muhadram (cahiliye ve islâm devirlerini idrak etmiş), sika ve Tâbi‘în-i Kibâr’m ecil-esindendir (en azametlilerindendir). Kendisini Hz. Ömer, Osman ve Ali (r.a.e.) kâdîlığa nasbetmiştir. Resûlullâh (s.a.v.)’den mürsel olarak rivâyetle bulunur idi ve rivâyetlerinin ekserisi Sahâbedendir. Ebû Nu‘aym, es-Sahâbe’de, kendi senediyle, Müşârunileyhin Resûlullâh (s.a.v.)’e mülâkî olduğuna delâlet eden bir rivâyet zikretmiştir ki bunu İbn Seken de es-Sahâbe isimli kitabında aynı vecihten (tarîkten) rivâyet etmiş ve: “Bu rivâyet hâricinde O’nun (Şureyh’in) Resûlullah (s.a.v.)’e mülâkî olduğuna delâlet eden herhangi bir rivâyete rastlamadım” demiştir. İşte bu sebeple Hâfız İbn Hacer *el-İsâbe*’de O’nu, Sahâbe’nin kısm-ı evvelinde (birinci kısmında yani Sahâbî olduğu, kendisinin veya başkasının rivâyetiyle sabit olan kimse) zikretmiştir. Sahâbî olması muhtemel bir Tâbi‘în, mürsel rivâyetinin sahîh olması cihetiyle, Tâbi‘în’den evlâdır; zira onun irsâli (mürsel rivâyetle bulunması), Sahâbî’nin irsâline yakındır. İleride İbn Hibbân’dan da, Kibâr-ı Tâbi‘în’in (Tâbi‘în’in büyüklerinin) ancak Sahâbe’den mürsel rivâyetle bulunmuş olmaları sebebiyle onların mürsel rivâyetlerinin kabûlüne delâlet eden rivâyet gelecektir.

### 5.5. el-Hasen'in (el-Basrî) mürselleri:

el-Hasen'in mürsellerine gelince; İbn Medîni şöyle demiştir: "el-Hasen'in, kendisinden sikaların rivâyet etmiş olduğu mürsel rivâyetleri sahîhtir. Bu mertebeden sâkıt (düşük) olanlar çok azdır. Ebû Zür'a da: "dört hadîs müstesnâ, el-Hasen'in: "Resûlullâh (s.a.v.) şöyle söyledi" demiş olduğu her rivâyetin sabit bir aslını bulmuştumdur" demiş; Yahyâ ibn Sa'îd el-Kattân ise: "el-Hasen, rivâyet ettiği hadîsinde: "Resûlullâh (s.a.v.) şöyle söyledi" dediği olmamıştır ki biz onun aslını bulmuş olmayalım; ancak bundan bir veya iki hadîs müstesnâdır" demiştir.

### 5.6. İbn Sîrîn'in mürselleri:

Ben derim ki: Aynı şekilde Muhammed ibn Sîrîn'in mürselleri de sahîhtir. *el-Cevherü'n-Nakî*'de şöyle denilmiştir: "Ebû Ömer (İbn Abdülberr), *et-Temhîd* isimli kitabının başlarında şöyle demiştir: "Ancak sika râvîden ahzetmiş (almış) olduğu malum olan her rivâyet husûsunda, İbn Sîrîn'in tedlîs ve mürseli makbûldür. Dolayısıyla Sa'îd ibn Müseyyeb, Muhammed ibn Sîrîn ve İbrahim en-Nehâî'nin mürselleri, fukahâ nezdinde sahîhtir."

### 5.7. Muhammed ibn Münkedir'in mürselleri:

Aynı şekilde Muhammed ibn Münkedir'in mürselleri de sahîhtir. İbn Uyeyne: "Resûlullâh (s.a.v.) şöyle söyledi" demeye ve akabinde onu kimden rivâyet ettiği sual olunmamaya, İbn Münkedir'den daha lââyık hiç kimse görmedim" demiştir. *et-Tehzîb*'de de böyledir.

5.8. Tâbi'in ve onlara tâbi olanların (Etbâüttâbi'in) sika olanlarından bir cemaatin mürselleri:

*Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: "Yahyâ ibn Sa'îd: "Sa'îd ibn Cübeyr'in mürselleri bana, Atâ'nın mürsellerinden daha sevimlidir" demiş, kendisine: "Mücâhid'in mürselleri mi yoksa Tâvus'un mürselleri mi sana daha sevimlidir?" denildiğinde ise şöyle demiştir: "Onlar birbirine çok yakındır; Amr ibn Dînâr'ın mürselleri bana daha sevimlidir; Muâviye ibn Kurre'nin mürselleri bana, Zeyd ibn Eslem'in mürsellerinden daha sevimlidir. Bana en sevimli geleni ise, Mâlik ibn Enes'in mürselleridir, cemâat arasında hadîs cihetinden ondan daha sahîh olanı yoktur."

6. Muhaddisler; Tâbi‘în’den ve Etbâuttâbi‘inden olan bazı râvîlerin mürsellerinin zayıf olduğuna hükmettiklerini sarîh olarak beyan ettiler.

#### 6.1. Atâ’nın mürselleri:

İbn Medînî: “Atâ, her nev‘i râvîden rivâyet ahzeder (alır) idi; Mücâhîd’in mürselleri bana, Atâ’nın mürsellerinden katbekat daha sevimlidir” demiştir.

#### 6.2. ez-Zührî’nin mürselleri:

İbn Ma‘în ve Yahyâ ibn Sa‘îd el-Kattân: “ez-Zührî’nin mürselleri hiçbir şey değildir (hiçbir kıymeti yoktur)” demiştir. İmâm-ı Şâfi‘ de aynısını söylemiş ve: “Zira biz, onları Süleyman ibn Erkam’dan rivâyet ettiğini görüyoruz” demiştir. Beyhakî, Yahyâ ibn Sa‘îd’den: “ez-Zührî’nin mürselleri, başkasının mürsellerinden daha kötüdür; çünkü O, hâfızdır, ismini söylemeye kadir olduğu râvînin ismini söyler, isminin söylenmesi hoş a gitmeyecek olanı ise terkeder” dediğini rivâyet etmiştir.

#### 6.3. Katâde’nin mürselleri:

Yahyâ ibn Sa‘îd, Katâde’nin irsâlini (mürsel rivâyette bulunmasını) hiçbir şey görmez (bir hiç olarak görür) ve: “O, yel gibidir (sabit değildir)” derdi.

#### 6.4. Ebû İshâk el-Hemedânî’nin, el-A‘meş’in, et-Teymî’nin ve İbn Ebû Kesîr’in mürselleri:

Ebû İshâk el-Hemedânî, el-A‘meş, et-Teymî ve Yahyâ ibn Ebû Kesîr’in mürselleri lâ şey (bir hiç) hükmündedir.

#### 6.5. İsmail ibn Ebû Hâlid’in, İbn Uyeyne’nin ve Süfyân ibn Sa‘îd’in mürselleri:

İsmail ibn Ebû Hâlid’in mürselleri hiçbir şey değildir (hiçbir kıymeti yoktur); İbn Uyeyne’nin mürselleri, yele benzer (müstekar değildir); Süfyân ibn Sa‘îd’in de öyle. *Tedribü’r-Râvî*’de de böyledir.

Ben derim ki: Bu sözler, bizim (Hanefîlerin) usûlümüze muvafık değildir; zira bütün bu zikredilen şahıslar, ikinci veya üçüncü asır ehliendendir,

bunların mürselleri ise bizim katımızda makbûldür. İrsâlde (mürsel rivâyette) bulunan kimsenin (mürsilin), her nev'i râvîden rivâyet ahzetmesi ancak, ikinci ve üçüncü asırdan sonrakilerin irsâllerine kusur getirir ki bu husûs daha evvel geçmişti. Ayrıca ileride de, irsâl ve tedlîsin hükümde bir olduğu husûsu senin ma'lûmun olacaktır. Muhaddisler, irsâlinin (mürsel rivâyetinin) zayıf olduğuna hükmettikleri birçok râvînin tedlîsini kabul etmişlerdir; binâenaleyh bunların mürsellerini reddetmenin bir ma'nâsı yoktur.

Hâfız, *Tabakâtü'l-Müde'llisîn*'de şöyle demiştir: "İkinci mertebedekiler, muhaddis imâmların, tedlîslerini de üzerlerine almak sûretiyle rivâyetlerini sahîh kitaplarda tahrîc etmiş olduğu kimselerdir. Rivâyetlerinin sahîh kitaplarda tahrîc edilmiş olması bu kimselerin hadîs rivâyeti husûsunda imâm olmaları, es-Sevrî gibi tedlîslerinin, rivâyet ettiklerinin yanında az olması veya İbn Uyeyne gibi ancak sikalardan tedlîsde bulunmuş olmaları sebebiyledir." Bu ibâre, es-Sevrî ve İbn Uyeyne'nin tedlîslerinin, hadîs imâmları nezdinde makbûl olduğuna delâlet eder; dolayısıyla bu ikisinin irsâllerinin (mürsel rivâyetlerinin) de makbûl olması îcâb eder. Bu ikisinin hâricinde ez-Zühri, Katâde, Atâ ibn Ebû Rebâh ve benzerleri gibi, hadîs imâmlıkları husûsunda ilim ehlinin ittifak etmiş olduğu kimselerin irsâllerinin de aynı şekilde makbûl olması îcâb eder.

Bunların her nev'i râvîden rivâyet ahzetmiş olmaları husûsuna gelince; bu, onların mürsellerinin sıhhatine (sahîh olmasına) bir kusur getirmez. Zira onlar bir sözün veya bir fiilin Resûlullâh (s.a.v.)'e nisbet edilmesi husûsuna ancak, Resûlullâh (s.a.v.)'in o sözü söylediğine ve o fiili işlediğine dair kendilerinde bir zan veya ilim hâsıl olması hâlinde kat'i olarak hükmederler. Bu ise, isimlerini zikretmedikleri vâsıta (aracı) olan râvîlerin ta'dîlini (adâleti husûsunda hüküm vermeyi) istilzâm eder; aksi hâlde o râvîlerin verdikleri haberlerde sâdık oldukları husûsunda kendilerinde bir ilim veya zan hâsıl olmamış demektir, dolayısıyla bu husûsta kat'i hüküm vermeleri, kendileri için caiz olmaz. Bu mevzu, daha evvel Âmidî'nin sözünde tafsîlâtı olarak geçmişti.

7. Kâdı'l-Kudât Hâfız ibn Hacer şöyle demiştir: "Kendisinden tedlîsin sâbit olduğu kimsenin hükmü, sahîh olan kavle göre, adâletli olması hâlin-

de ancak, tahdîs (haddesenâ) ibaresini sarîh olarak zikrettiği rivâyetlerin kabul edileceğidir. Bizim (Hanefîlerin) katımızda ise; “böyle bir kimsenin rivâyetleri, mürsel hükmündedir” denilmiştir ki bunun, bizim nezdimizdeki hükmünü sen biliyorsun.” *Kafvu’l-Eser*’de de böyledir.

Ben derim ki: Eğer müdellis (rivâyetinde tedlîsde bulunan kimse), ilk üç asrın sika râvîlerinden ise, irsâlinde (mürsel rivâyetinde) olduğu gibi tedlîsi de mutlak olarak makbûldür. Ama eğer müdellis, ilk üç asrın dînunda (aşağısında) olan kimselerden (ilk üç asırdan sonra gelenlerden) ise, burada tafsîlât vardır ki bu husûs, yakında geçmiş idi. *Tedribü’r-Râvî*’de şöyle denilmiştir: “Mürsel rivâyeti kabul edenlerin cumhûru: “Müdelles rivâyet, mutlak olarak makbûldür” demiştir; bunu el-Hatîb nakletmiştir. Musannif (Nevevî) *Şerhü’l-Mühezzeb*’de, Beyhakî ve İbn Abdülberr’e tâbi olarak, müdellisin an’ane ile yaptığı rivâyetin reddi husûsunda ittifak edildiğini nakletmiştir. Fakat bu, mürsel ile ihticâc etmeyenlerin (mürseli delil olarak kullanmayanların) ittifakına hamledilmiştir.”

### Faide:

İbn Abdülberr, hadîs imâmılarından, şöyle dediklerini nakletmiştir: “İbn Uyeyne’nin tedlîsi makbûldür; zira O, mevkûf rivâyette bulunduğu zaman, onu, İbn Cüreyc, Ma’mer ve onların dengi kimselere havâle ederdi. İbn Hibbân da bunu tercîh etmiş: “Bu, dünyada, ancak Süfyân ibn Uyeyne’ye has olan bir şeydir; zira müşârunileyh tedlîsde bulunur ve tedlîsini de ancak sika ve mutkin (rivâyet husûsunda mütehassıs) olan kimselerden yapardı” demiştir. Sonra da bunu (İbn Uyeyne’nin tedlîsini), Kibâr-ı Tâbi’înin (Tâbi’în’in büyüklerinin) mürsellerine benzetmiştir; zira onlar ancak Sahâbî’den irsâlde (mürsel rivâyette) bulunurlardı. el-Bezzâr’ın ibâresi şöyledir: “Sika râvîlerden tedlîste bulunan kimsenin tedlîsi, ilim ehli nezdinde makbûldür.” Hulâsaten nakledilmiştir.

Ben derim ki: İbn Hibbân’ın, İbn Uyeyne’nin tedlîsini Tâbi’în’in büyüklerinin mürsellerine benzetmesi, onların mürsellerinin, muhaddisler nezdinde makbûl olduğuna delâlet eder; zira onlar ancak, Sahâbe’den irsâlde (mürsel rivâyette) bulunmuşlardır. Buna daha evvel “(Kâdî) Şureyh’in Mürsellersi” bahsinde işaret etmiştik.

**Fâide:**

En sahîh olan kâvil, tedlîsin cerh (râvî için kusur) olmadığıdır, tedlîsin haram olmadığına İbn Adiy'in el-Berâ (r.a.)'den tahrîc etmiş olduğu şu rivâyetle istidlâl olunmuştur ki müşârunileyh: "Bedir günü içimizde el-Mikdâd'm hâricinde süvâri (atlı) olan yoktu" demiştir. İbn Asâkir de şöyle demiştir: "İçimizde" lâfzıyla Müslümanları kasd etmiştir; zira el-Berâ (r.a.), Bedir'de hazır bulunmamıştır."

Ben derim ki: İrsâl, cerh olmamaya daha yakındır; zira açıktır ki tedlîs, irsâlden daha fenâdır (buna rağmen tedlîs, cerh olmuyorsa, irsâl evleviyetle olmaz).

el-Begavî şöyle demiştir: "Bize Ahmed ibn İbrahim el-Abedî, O'na da Muhammed ibn Mu'âz, O'na da Mu'âz haber vermiş, O da Şu'be'den: "İbn Avn ve Amr ibn Murre'nin hâricinde, ashâb-ı hadîsten tedlîsde bulunmayan hiç kimse görmedim" dediğini rivâyet etmiştir. *Tabakâtü'l-Mü-dellisîn*'de de böyledir.

**Fâide:**

el-Beyhakî, *el-Ma'rife*'de şöyle demiştir: "Şu'be'den: "Üç kişinin tedlîsi husûsunda sizi te'mîn ederim, bunlar; el-A'meş, Ebû İshâk ve Katâde'dir" dediği bize rivâyet olunmuştur.

Ben derim ki: Bu, mezkûr üç kişinin hadîsleri husûsunda güzel bir kaidedir ki bu hadîslerin Şu'be tarîkinden gelmesi hâlinde, bu tarîk, velev mu'an'an (an'ane tarikiyle, yani "an" lâfzıyla) da olsa, semâa (işitmeye) delâlet eder. Bunun misali şudur: "Bize el-Leys haber vermiş, O da Ebû Zübeyr'den, O da Câbir'den rivâyet etmiştir." Zira el-Leys, Ebû Zübeyr'den yalnızca Câbir'den olan mesmûâtını (işitmiş olduğu şeyleri) işitmiştir.

Ben derim ki: Ondan daha güzel bir kaide, Hâfız'ın *el-Feth*'de zikretmiş olduğu şu sözdür: "Şu'be, kendi meşâyihmdan yalnızca onların sahîh olan hadîslerini hıfz etmiştir."

İbn Kayyım, *İ'lâmü'l Muvakkiîn*'de şöyle demiştir: "Nasıl sahîh olmasın ki? Şu'be, bu hadîs ilminin sancağını taşıyan kimsedir. Hadîs imâm-

larından bazıları da: “Bir hadîsin isnadında Şu‘be’yi gördüğün vakit, ona iki elinle sarıl” demiştir. Binâenaleyh isnadında Şu‘be olan her hadîs, bu isnadın sahîh olması şartıyla, tedlîsden, râvînin ihtilât (hâfızaya hâlel ârız olması) ve telkîninden ve diğer şeylerden sâlim demektir.”

Kezâ Hâfız, *el-Feth*’de şöyle demiştir: “el-İsmâ‘îlî de, Ebû İshâk’ın ‘Abdurrahman’den işitmesinin sahîh olduğu husûsuna, Yahyâ el-Kattân’ın onu, Zühêyr’den rivâyet etmiş olmasını delil getirmiştir. Onu, kendi tarîkinden tahrîc ettikten sonra: “el-Kattân, Ebû İshâk’ın semâi olmayan (işitmiş olmadığı bir) şeyi Zühêyr’den ahzetmekten (almaktan) râzı olmaz” demiştir. Sanki bunu, el-Kattân’ın işlemesinden, istikrâ tarîkiyle (tecrübeyle netîceye ulaşma yoluyla) veya onu, el-Kattân’ın sarîh olarak zikretmiş olmasından anlamış gibidir.”

8. Muallâk: Senedinin evvelinden (başından) bir veya alettevâlî (birbiri peşi sıra) birden fazla râvînin, tedlîs olmaksızın sâkit olmuş olduğu rivâyettir. Geri kalan râvîlerin sâkit olup olmaması arasında bir fark yoktur.

Mu‘dal: Senedinin herhangi bir yerinden iki veya alettevâlî (birbiri peşi sıra) ikiden fazla râvînin sâkit olmuş olduğu rivâyettir.

Munkatı’: Senedinin herhangi bir yerinden bir veya alettevâlî (birbiri peşi sıra) olmaksızın birden fazla râvînin sâkit olmuş olduğu rivâyettir.

Mu‘dal ve munkatı’ rivâyetin her biri ile muallâk rivâyet arasında min vechin (bir vecihten) umûm münâsebeti vardır.

Ashâbımızdan (Hanefîlerden) es-Sirâc el-Hindî’nin nakline göre muhaddislerin ıstılâhında mürsel, Tâbi‘în’in: “Resûlullâh (s.a.v.) şöyle söyledi” demesidir. Râvîlerinden, Tâbi‘în’den evvel bir kişinin sâkit olduğu rivâyete, munkatı’; birden fazla kişinin sâkit olduğu rivâyete ise Mu‘dal ismi verilir. el-Hindî, muhaddislerden muallâk ismini zikretmemiştir; bunu zikretmeyişi, onlardan bunun ismini işitmemiş olmasından dolayı değil, belki muallâkın, munkatı’ veya Mu‘dal olmasından dolayıdır ki ehl-i usûl nezdinde bunların hepsine mürsel ismi verilir. Senin de ma‘lûmudur ki ilk üç asır ehlinin ve bizim katımızda muhtâr olan kavle göre onlardan sonra gelenlerin mürselleri, mutlak olarak



ehl-i usûlün mürsellerinin hükmündedir. *es-Sirâcü'l-Hindî*'den hulâsa-ten nakledilmiştir.

Ben derim ki: Bu fasıla belâğ (muhaddisin, senedi zikretmeksizin “Fülân kimseden bana bâliğ oldu (ulaştı) ki (belağanî an fülân)” demesidir) da dâhil olur; binâcnaleyh İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm-ı Şâfiî, İmâm Muhammed ibn Hasen, İmâm Ebû Yûsuf ve emsâli gibi ilk üç asır ehlinden olan sikaların belâğları bizim katımızda mutlak olarak makbûldür. İlk üç asırdan sonrakilerin belâğlarına gelince; eğer bunları Buhârî, İmâm Ahmed ve benzeri gibi sikalar, o rivâyetin müs-nedini rivâyet ettikleri gibi rivâyet etmişlerse, bunlar, cezm sîgasıyla rivâ-yet edilmeleri durumunda ittifakla makbûldür. Ama eğer bunları, sika ve başka râvîlerden irsâl (mürsel olarak rivâyet) etmişlerse, bunlar, ittifakla kabul edilmez (makbûl değildir). *Reddü'l-Muhtâr* ve gayrında da mezkûr olduğu gibi fukahâ, İmâm-ı Muhammed'in belâğlarının müsned olduğunu zikretmiştir. *et-Ta'lik el-Mümecced*'de de böyledir.

Muhammed ibn Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Muvatta'* şerhinde: “Mâlik'in belâğları, zayıf cümlesinden değildir” demiştir. Zira kendisi onların hep-sini tahkikten geçirmiş ve onların, kendi tarîkinin gayrından müsned ola-rak rivâyet edilmiş olduğunu görmüştür. Muhaddis el-Leknevî'nin *Gay-sü'l-Gamâm*'mda da böyledir.

Buhârî ve Müslim'in Ta'liklerinin hükmüne gelince; onların “fülân söyledi, işledi, emretti, rivâyet etti ve zikretti” gibi cezm sîgası ile olan-ları, bunların, izâfe edildiği kişilerden sahîh olduklarına dair musannifler (Buhârî ve Müslim) cihetinden verilmiş olan bir hükümdür. Onlardan ba-zıları ikisinin (Buhârî ve Müslim'in) de şartına muvâfıktır ve bazıları da sahîh olup ikisinin de şartına muvâfık değildir.

Rivâyet olunur, zikrolunur, hikâye olunur (nakledilir), denilir, rivâyet edilmiştir, zikredilmiştir, fülândan şu hikâye edilmiştir veya bu babda Resûlullâh (s.a.v.)'den şu vardır gibi cezm sîgasıyla zikredilmeyen Ta'lik-lere gelince; burada o rivâyetin, izâfe edildiği kişiden sahîh olduğuna dair bir hüküm yoktur. Sahîh olan bir rivâyet hakkında da böyle bir itiraz (sahîh olmayabileceği) vârid olabilir; fakat temrîz sîgasıyla (zayıflığı ifade eden

sîga) ifade edilmiş olan ve: “Bunun sıhhatine hükmedilemez” dediğimiz böyle bir rivâyet, Buhârî ve Müslim’in onu, *Sahîh* ismiyle ma‘rûf olan kitaplarına dâhil etmiş olmaları sebebiyle, zayıflığı kuvvetli olan bir rivâyet değildir. *Tedribü’r-Râvî*’den hulâsaten nakledilmiştir.

## ALTINCI FASIL

**Bu fasıl, muzdarib hadîs beyanındadır. Muzdarib hadîs, muhtelif vecihlerden rivâyet edilen hadîstir. İzdırâb bazen isnadda, bazen metinde ve bazen de her ikisinde olur.**

1. Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde şöyle demiştir: “Bir hadîste, hâfızlar üzerinde vâki olan ihtilâf, o hadîsin ancak iki şartla muzdarib olmasını icâb eder: Bunlardan biri, ihtilâf vecihlerinin birbirine eşit olmasıdır; binâenaleyh kavillerden birisi râcih (tercîhe şâyân) olursa o kavil takdîm olunur ve sahîh hadîs, mercûh olan (râcih olmayan) kaville illetlenmiş olmaz. İkincisi ise ihtilâf vecihlerinin birbirine eşit olmasıyla birlikte hadîslerin arasını cem‘etmenin (te’vîl etmenin), muhaddislerin kaidelerine göre müteazzir (âdetâ imkânsız) olması ve hâfızın, o muayyen hadîsi zabtetmemiş (güzelce hıfz etmemiş) olduğu husûsunda zann-ı galîbin hâsıl olmasıdır. Bu durumda yalnızca o rivâyetin muzdarib olduğuna hükmedilir.” Yine aynı kitapta: “Yalnızca ihtilâf sebebiyle olan ta‘lîl (illetleme), hadîse kusur getirmez; zira mücerred ihtilâftan dolayı hadîste, zayıflığı icâb eden bir ızdırabın olması lâzım gelmez” denilmiştir.

2. *el-Cevherü’n-Nakî*’de şöyle denilmiştir: “Sika olan bir râvî, ortaya bir isnâd koyduğu vakit, o isnada itimad olunur ve ihtilâfa ehemmiyet verilmez. *Sahîhayn*’daki hadîslerin birçoğu bu gibi ihtilâflardan sâlim değildir. Beyhakî de, kitabının (*es-Sünenü’l-Kübrâ*) başındaki: “O (deniz), suyu tahûr (temiz ve temizleyici) olan bir şeydir” hadîsinde bunun benzerini yaparak hadîste vâki olan ihtilâfı beyan etmiş, sonra da şöyle demiştir: “Şu kadar var ki, sika olan bir kimse, bu hadîsin isnâdını ortaya koymuştur; bu kimse, İmâm-ı Mâlik’dir ki bu hadîsi, *Muvatta’* isimli

kitabına derc etmiştir, ayrıca Ebû Dâvud da onu, *es-Sünen*'inde tahrîc etmiştir.”

*et-Tedrib*'de şöyle denilmiştir: “Şeyhülislâm'ın (İbn Hacer) sözünde, muzdarib olma durumunun, sahîh olma ile bir araya gelebileceği husûsu vâkidir. Bu ise, ihtilâfın, sika olduğu hâlde bir tek râvînin isminde veya babasının isminde veya nisbetinde ve benzeri husûslarda vâki olmasıyla hâsıl olur ki bu durumda hadîsin sahîh olduğuna hükmedilir ve râvînin muzdarib olarak isimlendirilmiş olmasına rağmen, mezkûr ihtilâfın bir zararı olmaz. ez-Zerkeşî de, *el-Muhtasar*'mda buna dair kat'î bir ifadede bulunarak: “Hadîsin sahîh ve hasen kısmına bazen kalb (isnad veya metinde ibarenin yerinin değişmesi), şüzûz (sika râvînin, sika râvîlere muhâlif olarak bulunmuş olduğu rivâyet) ve ızdırâb (hadîsin senedinde veya metninde, aynı sıfattaki râvîler cihetinden olan ihtilâf) dâhil olabilir” demiştir.

## YEDİNCİ FASIL

**Bu fasıl, cerh ve ta'dîlin usûlü, lâfızları ve cerh sebeplerinin beyanındadır, ayrıca mübhem olan cerhin makbûl olmadığının ve hiç kimsenin tevsîk etmediği râvi hakkında ise makbûl olduğunun beyanındadır.**

1- Ta'dîl (râvînin adâletini tahkîk etme), sebebi beyan etmeksizin, mübhem olarak yapıldığında makbûldür; zira onun sebepleri çoktur, dolayısıyla bunları zikretmek ağır olur. Cerh ise ancak cerh sebebinin tefsîr ve tebyîn edilmiş olarak yapılması hâlinde kabul edilir; çünkü cerh, bir tek şey ile de hâsıl olabilir, dolayısıyla onu zikretmekte meşakkat yoktur. Bir de şu var ki, insanlar, cerhin sebepleri husûsunda muhtelifdir (birbirinden farklıdır); binâenaleyh onlardan biri, cerhi, kendinin onu cerh itikad etmesine binâen zikretmiş olabilir, hâlbuki o, hakîkatte cerh değildir. Bu sebeple cerhin, hadîse kusur verip vermediğinin ortaya çıkması için onun sebebini beyan etmek îcâb eder.

İbn Salâh şöyle demiştir: “Bu, fıkıh ve usûl-i fıkıhta zâhir ve mukarrer (kabul edilmiş) olan bir şeydir. el-Hatîb de bunun, Şeyhâyn (Buhârî ve Müslim) ve başkaları gibi hadîs hâfızı olan imâmların mezhebi olduğunu zikretmiştir. Bu sebeple Buhârî, İkrime ve Amr ibn Merzûk gibi daha evvel başkaları tarafından cerh edilmiş olan bir cemâatle ihticâc etmiş (rivâyetlerini naklederek delil olarak kullanmış); Müslim ise hakkında ta'n iştihâr etmiş olan Süveyd ibn Sa'd ve bir cemâatle ihticâcda bulunmuştur. Ebû Dâvud da böyle yapmıştır ki, bu da, o kimselerin, cerhin ancak, sebebini tefsîr edilmiş olması hâlinde sâbit olmuş olacağına zâhib (kail) olduklarına delâlet eder.”

es-Sayrafi şöyle demiştir: “Aynı şekilde cârihler (cerh ulemâsı): “Fülân kimse kezzâbdır (çok yalan söyler)” dediğinde de bunun beyan edilmesi gerekir. Zira keziib (yalan söylemek) kelimesinin ğalat (hata yapmak) ma’nâsına ihtimali vardır. Meselâ “Kezebe Ebû Muhammed (Ebû Muhammed yalan söyledi)” denir ki “Galita Ebû Muhammed (Ebû Muhammed hakka isâbet edemedi)” demektir.”

İbn Salâh bu kavlin sahîh olduğuna hükmedince kendisine şöyle bir sual tevcih etmiştir: “Birisi şöyle diyebilir: “İnsanlar ancak râvîlerin cerhine itimad (istinâd) eder ve onların rivâyet ettiği hadîsleri, hadîs imâmlarının cerh ve ta’dîl husûsunda tasnîf etmiş olduğu kitaplara ırcâ ettirirler, bu husûsta cerh sebebinin beyanına nâdiren tevessül ederler. Aksine yalnızca imâmların “fûlân râvî zayıftır”, “fûlân râvî hiçbir şey değildir” ve benzeri veya “bu, zayıf bir hadîstir”, “bu, sâbit olmayan bir hadîstir” ve benzeri sözleriyle iktifâ ederler. Cerh sebebinin beyan etmenin şart kılınması, ekserî hâllerde cerhin muattal kılınması (âtıl bırakılması) ve cerh kapısının kapatılması netîcesini doğurur.”

Sonra buna, hulâsaten şöyle cevap vermiştir: Biz, cerhin isbatı ve mevcud olduğuna hükmedilmesi husûsunda imâmların yukarıdaki sözlerine istinâd etmesek de, hakkında bu gibi sözlerin söylenmiş olduğu bir hadîsin kabûlünden tevakkuf etmemiz (geri durarak araştırmamız) husûsunda o sözlere istinâd ederiz. Burada tevakkuf etmemizin sebebi, bu gibi sözlerin, bizim nezdimizde, tevakkuf etmeyi îcâb eden kuvvetli bir şüphe îrâs etmiş (vâki kılmış) olmasına binâendir. Sonra râvînin hâlini tahkîk etmek sûretiyle şüphe zâil olursa, hadîsini kabul ederiz ve o husûsta tevakkuf etmeyiz. *Sahîhayn* sahiplerinin (Buhârî ve Müslim’in) ve diğerlerinin ihticâc etmiş olduğu, yukarıda zikredilen cerh lâfızlarıyla cerh edilmiş olan râvîler böyledir. Burayı iyi anla; zira bu, güzel bir hal yoludur.” İbn Salâh’ın mukaddimesinden nakledilmiştir. “*Tedribü’r-Râvî*” ve “*er-Ref’u ve et-Tekmîl*”de de böyledir.

Velhâsıl bir râvînin, herhangi bir cerh ve ta’dîl âlimi tarafından tevsîk (sika olduğuna hüküm) edilmemiş ve bununla birlikte bir tek âlim tarafından mübhem (beyan edilmemiş) bir cerh ile cerh edilmiş olması hâlinde,

böyle bir râvînin hadîsinde tevakkuf edilir. Fakat râvîyi bir tek kişinin tev-sîk etmesi durumunda, o râvî hakkında vâki olmuş olan mübhem bir cerh kabul edilmez; aksine cerhin, sebebini beyan etmek sûretiyle tefsîr edilmiş olması îcâb eder. Daha evvel zikretmiş olduğumuz: “Muhtelefun fih (hak-kında ihtilâf edilmiş) olan, yani mübhem olan cerh ve ta’dîl ibaresinin ken-disinde ictimâ etmiş (bir araya gelmiş) olduğu bir râvî, hasenü’l-hadîstir” sözünün ma’nâsı budur. Esmâ-i ricâl (râvîlerin isimleri) hakkında yazılmış olan kitaplarda zikredilen mübhem cerh ve ta’dîl ibareleri de ekseriyetle böyledir ki, burada cerh değil ta’dîl ibaresi kabul olunur ve böyle bir râvî-nin rivâyet ettiği hadîs ile ihticâc edilir (delil olarak kullanılır). Senin de bildiğin gibi cerh ve ta’dîl ulemâsının: “Zayıftır” veya “hiçbir şey değil-dir” veya “tamamen şiddetli zayıftır” ve benzeri sözlerinin tamamı, müb-hem olan cerh cümlesindendir; binâenaleyh bunlar, bir tek kişinin (âlimin) ta’dîl ve tevsîk etmiş olduğu bir râvî hakkında müessir olmaz.

Hâfız, *el-Feth*’in mukaddimesinde şöyle demiştir: “Abdûlmelik ibn Sabbâh el-Misma’î el-Basrî, Şu’be’nin ashâbındandır; Ebû Hâtım, O’nun hakkında: “Sâlihtir” demiştir. Bunu *el-Mizân* sâhibi zikretmiş ve akabinde de el-Halîlî’den, bu kimse hakkında: “O, hadîs hırsızlığı ile ittiham olun-muştur” dediğini nakletmiştir. Hâlbuki bu, mübhem bir cerhtir.”

Ben derim ki: Ebû Hâtım’in O’nu (Abdûlmelik’i) tevsîkenden sonra ulemâ, bu cerhe iltifat etmemiş; Buhârî, Müslim ve Nesâî kendisiyle ihti-câc etmiştir.

Yine Hâfız, Sa’îd ibn Süleyman el-Vâstî’nin hâl tercümesinde şöyle de-miştir: “Ebû Hâtım, O’nun hakkında: “Sika ve emîn olunandır (me’mûn)” demiş; Abdullah ibn Ahmed de, babasından: “Sabit olanı tashîf eden (yan-lış yazan) bir kimse (sâhib-i tashîf) idi” dediğini nakletmiştir. Dârekutnî ise: “O, ulemânın, aleyhinde kelâm eder olduğu bir kimsedir” demiştir. Ben derim ki: Bu, makbûl olmayan, mübhem bir telyîndir (zaafa hükmet-medir).”

Hâfız, *Şerhu’n-Nuhbe*’de ve *el-Lisân*’ın mukaddimesinde, hiçbir âlimin tevsîk etmemiş olduğu bir râvî hakkındaki mübhem olan cerhin kabûlüne meylederek şöyle demiştir: “Doğru olan, tafsilde (ayrımda) bulunmaktır,

şöyle ki; eğer bazılarının tevsîk ve bazılarının da cerh etmiş olduğu bir râvî hakkında yapılmış olan cerh, müfesser (beyan edilmiş) ise kabul edilir, aksi hâlde ta'dîl (âdil olduğuna hükmedenin kavli) ile amel olunur. Ta'dîli takdîm eden (önceleyen) kimsenin kavli, buna hamledilir. Hâli mechûl olan ve hakkında, hadîs imâmlarından birinin: "O, zayıftır veya (itibardan) sâkıttır veya onunla ihticâc olunmaz" ve benzeri sözünün hâricinde herhangi bir malumat olmayan bir râvîye gelince; böyle bir râvî hakkında verilecek hüküm, o imâmın sözüdür ve ondan, bunun tefsîrini talep etmeyiz. Zira eğer o sözü tefsîr etseydi ve bu tefsîr de, râvîye kusur vermeyen bir ma'nâyı ihtiva eder olsaydı, râvînin hâlinin mechûl olması bizi, yine onunla ihticâc etmekten (senedinde böyle bir râvînin olduğu hadîsi delil olarak kullanmaktan) menedecekti. Bir de râvînin taz'îf (zayıf olduğuna hüküm) edilmiş olması hâlinde, onunla nasıl ihticâc edilsin?

Ben derim ki: İmâmlardan biri tevsîk etmemiş olsa da ilk üç asırda mevcûd olan mestûr bir râvî (nin rivâyet etmiş olduğu hadîs) ile ihticâc eden kimsenin nezdinde, böyle bir râvînin makbûl olmaması icâb eder; dolayısıyla müfesser olması hâli müstesnâ cerh, kendisi hakkında müessir olmaz. Zira eğer cerh, tefsîr edilmiş ve bu tefsîr de, râvîye bir kusur vermez olsaydı, râvînin hâlinin mechûl olması bizi, kendisiyle ihticâc etmekten menetmezdi.

### **Bir Râvîde Cerh ve Ta'dîl İctimâ Ettiği Vakit Hangisi Mukaddem Kılınır?**

2- Bir râvîde cerh ve ta'dîl ictimâ ederse (bir araya gelirse); daha evvel de zikrettiğimiz gibi eğer her ikisi de mübhem olursa, ta'dîl mukaddem (öncelikli) kılınır. Eğer cerh, müfesser, ta'dîl de mübhem olursa, cerh mukaddem kılınır. Fukahâ ve ulemâ-i usûl nezdinde en sahîh olan kavil de budur ve el-Hatîb bunu, cumhûr-u ulemâdan nakletmiştir. Zira cerhte bulunan kimsenin (cârih) yanında, ta'dîlde bulunan kimsenin (muaddil) muttalî olmadığı ziyâde bir ilim (bilgi) mevcûddur. Ama eğer ta'dîl de müfesser ise; meselâ ta'dîlde bulunan kimse: "Cerhte bulunan kimsenin zikretmiş olduğu sebebi biliyorum fakat o kişi tevbe etmiş ve hâli güzel olmuştur" derse, bu durumda ta'dîl mukaddem kılınır. *Tedribü'r-Râvî* deki ifade de bu ma'nâdadır.



Ben derim ki: Aynı şekilde ta'dilde bulunan kimsenin: "Fülân kimse (râvî) sikadır, onun aleyhinde kelâm eden kimse ona zulmetmiştir" veya "bazı kimseler onun aleyhinde hüccetsiz (delilsiz) kelâm etmiştir" ve buna benzer şeyler demesi hâlinde de ta'dil mukaddem kılınır. Zira bu gibi sözler, ta'dilde bulunan kimsenin, cerhte bulunan kimsenin sözlerini bildiğini ve kendisinin nezdinde bunların müessir olmadığını iş'âr etmiş (bildirmiş) olması sebebiyle müfesser hükmündedir. Bunların müfesser olan ta'dil cümlesinden olması, cerh ve ta'dil ulemâsının, bâhusus Hâfız'ın *el-Feth*'in mukaddimesinde bazı muhaddislerin, *es-Sahîh* ricâli (râvîleri) hakkındaki ta'nlarına (tenkîdlerine) cevap verdiği yerdeki sözlerini tettebbü' eden (derinlemesine araştıran) kimseye zâhir olur.

İbn Abdülberr'in İkrime hakkındaki: "O, ecille-i ulemâdan (ulemânın büyüklerinden) idi; O'nun aleyhinde kelâm etmiş olan kimselerin sözü, O'na herhangi bir kusur getirmez; zira aleyhinde kelâm etmiş olan kimselerin yanında hiçbir hüccet yoktur" sözü de bu cümledendir. Bunu Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde, İkrime (den rivâyet olunan hadisler) ile ihticâc etme (delil olarak kullanma) sadedinde zikretmiştir.

Ya'kûb ise şöyle demiştir: "Ahmed ibn Hanbel bana: "Ricâl (râvîler) husûsunda mezhebim (takib ettiğim yol), herhangi bir muhaddisin hadîsini, o belde ahâlisi onu terk etme husûsunda ictimâ etmedikçe, terk etmemekliğimdir" dedi."

### **Adâlet ve İmâmeti, Ümmet Nazarında Sabit Olmuş Bir Kimse Hakkında Cerh, Müfesser de Olsa Müessir Olmaz**

3- Adâleti sabit olmuş ve imâmetini de Ümmet'in teslîm etmiş olduğu bir kimse hakkında cerh, müfesser de olsa müessir (ona kusur getirme husûsunda tesirli) olmaz ve böyle bir kimsenin rivâyet etmiş olduğu hadîs, yalnızca hasen değil, sahîhtir.

Ebû Ca'fer ibn Cerîr et-Taberî şöyle demiştir: "Hiç kimse İkrime'nin fıkıh, Kur'ân ve O'nun te'vîli ilimlerindeki ve çokça eser rivâyet etme husûsundaki takaddümünü (ileride olmasını), ayrıca mevlâsı olan İbn Abbâs (r.a.) hakkındaki malûmâtını inkâr edemez. İbn Abbâs (r.a.)'nın ashâbının pek çoğunun İkrime'yi medh-ü senâ etmesiyle şu husûs te'yîd edilmiş olur

ki onların bazısının şahidliği ile bir insanın adâletli ve şehâdetinin cevazına hak sahibi olduğu sabit olunca, mezkûr kimselerin şahidliğiyle bunlar, evleviyetle sabit olur ve adâleti sabit olan bir kimse hakkında ise cerh kabul edilmez ve adâleti, zan ile sâkıt olmaz.”

Ben derim ki: İşte bu İkrime’yi, evvelkilerden birçok kimse cerh etmiş, fakat muhaddisler, O’nun adâletinin ve imâmetinin sabit olması sebebiyle, onların sözüne iltifat etmemiş ve hadîslerini, sahîh hadîslerden addetmişlerdir.

Yine İbn Cerîr şöyle demiştir: “Eğer aleyhinde münker mezheblerden bir mezhebe mensûbiyet iddiasında bulunulan herkes için iddia olunan bu şey sabit olsaydı ve böylece o kimsenin adâleti sâkıt ve şahidliği de bâtıl olmuş olsaydı, belde muhaddislerinin ekserinin terk edilmesi lâzım gelirdi. Zira onlardan hiç kimse yoktur ki, bir cemaat onları, ictinâb edilen bir mezhebe nisbet etmiş olmasın.”

### **Cerhte Bulunan Her Kişinin Kavli Alınmaz, Bu Kişi, İmâmlardan Bile Olsa Cerhinin Kabûlüne Mâni Olan Birçok Mâni Mevcûd Olabilir**

4- Hangi râvî hakkında olursa olsun, her cârihin (cerhte bulunan kimsenin) kavlini almak, bu cârih, imâmlardan veya ulemâ-i ümmetin meşhurlarından bile olsa, senin için helâl olmaz. Zira çoğunlukla onun cerhini kabulden mâni olan bir şey mevcut olur, bu durumda da cerhinin reddedilmesine hükmedilir. Bunun birçok şekilleri vardır ki bunlar, mütehassıs olan kimselere hafî (gizli) değildir.

Bu şekillerden biri, cerhte bulunan kimsenin bizzat kendisinin mecrûh (cerh edilmiş) olmasıdır; bu durumda cerhinin kabûlü husûsunda acele edilmez. Böyle bir kimsenin ta’dîlde bulunması da böyledir ki, başkası kendisine muvafakat etmedikçe ta’dîli kabul edilmez. Meselâ el-Ezdî böyledir, zira O’nun lisânında şiddet vardır ve cerh husûsunda haddi aşmış bir kimsedir. ez-Zehebî, Ebân ibn İshâk el-Medenî’nin hâl tercemesinde, Ebû’l-Feth ez-Ezdî’den: “O, metrûktur” dediğini naklettikten sonra şöyle demiştir: “O, metrûk olamaz; zira Ahmed ve el-İclî, kendisini tevsîk etmiştir. Ebû’l-Feth, cerh husûsunda haddi aşan bir kimsedir; kendisine aid,

mecrûhlar hakkında son noktaya dayanmış büyük bir kitabı vardır ve orada, kendisinden evvel hiç kimsenin aleyhte kelâm etmemiş olduğu birçok kimseyi bizâtihi cerh etmiştir; hâlbuki kendisi de, aleyhinde kelâm edilmiş olan bir kimsedir.”

Hâfiz, *Tehzîbü't-Tehzîb*'de, Ahmed ibn Şebîb el-Habatî el-Basrî'nin terceme-i hâlinde, el-Ezdî'den, kendisi hakkında: “O, marzî (râzı olunmuş bir kimse) değildir” dediğini naklettikten sonra: “Bu söze, hiç kimse iltifat etmez (dönüp de bakmaz); bilâkis el-Ezdî'nin kendisi gayr-i marzîdir (râzı olunmuş değildir)” demiştir.

Yine Hâfiz, *el-Feth*'in mukaddimesinde, İkrime'nin hâl tercümesinde aynen şöyle demiştir: “Birinci veche gelince; İbn Ömer (r.a.)'nm o husûstaki sözü, kendisinden sabit olmuş değildir; zira o söz, Ebû Halef el-Cezzâr'ın Yahyâ el-Bekkâ'dan olan rivâyeti cümlesindendir ki Müşârunileyh İbn Ömer (r.a.)'dan, onu söylediğini işitmiştir. Yahyâ el-Bekkâ ise metrûk ül-hadîstir (rivâyet ettiği hadîsler metrûktur). İbn Hibbân: “Muhâl olan şeylerden biri de, âdil bir kimsenin, mecrûh (cerh edilmiş) olan birinin sözyle cerh edilmiş olmasıdır” demiştir.”

Diğer bir şekil de, cerhte bulunan kimsenin (cârih), cerh husûsunda müteşeddîd (şiddetli) olmasıdır; yani bu husûsta teşeddüd sahibi olan bir takım cerh ve ta'dîl imâmları vardır ki râvîyi, en düşük bir cerh sebebiyle cerh eder ve ona, lâyük olmayan şekilde dil uzatır. Böyle bir kimsenin tev-sîki muteber; cerhi ise, munsif ve muteber olan bir başka imâm kendisine muvafakat etmediği müddetçe muteber değildir. Müteşeddîd olan cârihlerden bazıları; Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Ma'in, Ebû'l-Hasen İbnü'l-Kattân, Yahyâ ibn Sa'îd el-Kattân, İbn Hibbân ve başkalarıdır. Bu kimseler cerh husûsunda haddi aşmış ve müteşeddîd olmakla ma'rûf olmuş kimselerdir.

ez-Zehebî, *el-Mizân*'da, Süfyân ibn Uyeyne'nin hâl tercümesinde: “Yahyâ ibn Sa'îd el-Kattân, ricâl (râvîler) husûsunda çok müteşeddîd-dir” demiş ve yine Seyf ibn Süleyman el-Mekkî'nin hâl tercümesinde de: “Yahyâ el-Kattân, müteşeddîd (şiddetli) olmakla birlikte Seyf'den rivâyet-te bulunmuştur” demiştir.

Yine ez-Zehebî, el-Hâris el-A‘ver’in hâl tercümesinde: “el-Hâris’in hadîsleri *Sünen-i Erbaa*’da (dört Sünen kitabında) mevcûddur, Nesâî de, ricâl husûsundaki teşeddüdüyle birlikte O’nunla ihticâc etmiş ve hâlinin kavî olduğuna hükmetmiştir” demiş; Osman ibn Abdurrahman et-Tarâîfî’nin hâl tercümesinde ise: “İbn Hibbân ise, âdeti olduğu üzere şiddetli sözler söyler” demiştir.

Hâfız, “*el-Kavlü’l-Müsedded fi’z-Zebbi an Müsnedi Ahmed*” isimli kitabında: “İbn Hibbân bazen sika râvîyi de cerh eder hatta sanki ağzından çıktığı şeyi bilmez gibidir” demiştir. *er-Ref’* ve *et-Tekmîl*’de de böyledir.

ez-Zehebî, Buhârî’nin şeyhi Muhammed ibn Fadl es-Sedûsî Ârim’in hâl tercümesinde, ed-Dârekutnî’den, kendisini tevsîk etmiş olduğunu zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Ben derim ki: Bu söz, asrın hâfızı ve en-Nesâî’den sonra misli gelmemiş olan bir kimsenin sözüdür; binâenaleyh O’nun sözünün yanında, İbn Hibbân gibi hassâf (yerin dibine sokucu) ve mütehevvir (ölçüp tartmadan konuşan) bir kimsenin sözünün ne ehemmiyeti olur?”

Hâfız, *el-Feth*’in mukaddimesinde, Muhammed ibn Ebû Adiy el-Basrî’nin hâl tercümesinde: “Ebû Hâtim’de (cerh husûsunda) şiddet vardır” demiştir. “*Bezlü’l-Mâ‘ûn fî Fadl et-Tâ‘ûn*” isimli kitapta: “Ebû Belc Yahyâ el-Kûfî’nin kavî olarak hükmedilmesi husûsunda en-Nesâî’nin tevsîki (sika olarak hükmetmesi) kâfidir” denilmiştir. Ben derim ki: Bu kişinin şeyhi ve râvîsi sika olup münker bir hadîs rivâyet etmemiştir. Binâenaleyh bu kimse, İbn Hibbân nezdinde sika olmuş oluyor. *Kitâbü’s-Sikaat*’da, hâli bu şekilde olan birçok kimse vardır. Bu sebeple salâh-ı hâli ma‘ruf olmayan kimseleri sika kılma husûsunda kendisine çoğunlukla itiraz edilmiştir; hâlbuki bunda itiraz edilecek bir şey yoktur, zira O (İbn Hibbân), bu husûsta sakınan bir kimse değildir. Bunun benzeri *Tedribü’r-Râvî*’de de zikredilmiştir.

Herhâlde bununla, muhaddislerden birçoğunun, hâli mestûr olan râvînin rivâyetinin kabul edilmesi husûsunda Ebû Hanîfe (r.a.)’e muvafakat etmiş olduğunu anlamışsındır.

Muhaddisler nezdinde, muayyen bir râvînin mechûl veya ma'rûf olmasının medârı (dayandığı şey), kendisinden rivâyette bulunmuş olan râvîlerdir. Dolayısıyla kendisinden yalnızca bir tek râvînin rivâyette bulunmuş olduğu kimse, muhaddisler nezdinde mechûldür; âdil iki râvînin rivâyette bulunmuş olduğu kimse ise ma'rûf olmuş ve kendisi için mechûl olma hükmü ortadan kalkmış olur. *Tedribü'r-Râvî*'de de böyledir. Şu da var ki bizim katımızda muayyen bir râvînin mechûl veya ma'rûf olmasının medârı, rivâyetinin çokluğu ve azlığıdır ki bu husûs, ileride gelecektir.

Sonra şunu bil ki; mechûl olan muayyen bir râvî, yani kendisinden yalnızca bir tek râvînin rivâyette bulunmuş olduğu kimse, muhaddisler nezdinde ittifakla rivâyeti merdûd olan bir râvî değildir, bilâkis bu husûsta ihtilâf vardır. Bazıları: "Rivâyeti mutlak olarak kabul edilmez" demiş; bazıları da: "Mutlak olarak kabul edilir" demiştir ki bu kavil, râvîde, Müslüman olmanın dışında herhangi bir şeyi şart koşmamış olanların kavlidir. Bazıları da: "Böyle bir râvîden rivâyette bulunma husûsunda, İbn Mehdî ve Yahyâ ibn Sa'îd gibi ancak âdil râvîlerden rivâyette bulunan kimseler teferrüd etmişler (tek kalmışlar) ise kabul edilir, aksi hâlde kabul edilmez" demiştir. Bazıları: "Böyle bir râvî eğer zühdü bilmesinin veya şecaatli olmasının hâricindeki bir sebeple meşhûr olmuş bir kimse ise rivâyeti kabul edilir, aksi hâlde kabul edilmez" demiştir ki, İbn Abdülberr bu kavli tercîh etmiştir. Bazıları ise: "Cerh ve ta'dîl imâmlarından birinin tezkiye etmiş (âdil olduğuna hükmetmiş) olduğu böyle bir râvînin rivâyeti, kendisinden bir tek kişinin rivâyette bulunmuş olmasıyla birlikte makbûldür, aksi hâlde makbûl değildir" demiştir. Ebu'l-Hasen İbnü'l-Kattân ise bu kavli tercîh etmiş, Şeyhülislâm Hâfız İbn Hacer de bu kavlin sahîh olduğuna hükmetmiştir. *Tedribü'r-Râvî*'de de bu şekildedir.

Bizim (Hanefiler) nazarımızda ise mechûl olan muayyen bir râvîden yalnızca bir tek kişinin rivâyette bulunmuş olması, cerhten sayılmaz; bu husûs, *Müsellem es-Subût* ve onun şerhi *Fevâtiher-Rahamût*'da sarîh olarak beyan edilmiştir.

Mechûl râvî, bizim katımızda yalnızca bir veya iki hadîs rivâyet etmekle ma'rûf ve adâleti mechûl olan râvîdir. Bu husûsta kendisinden rivâyet etmede bir tek kişinin münferid olmuş olmasıyla iki ve daha fazla kişinin ri-

vâyet etmiş olması arasında fark yoktur. Mechûl râvînin rivâyet etmiş olduğu hadîsin hükmü şudur: Eğer mechûl râvî Sahâbî ise, daha evvel de geçtiği gibi, mechûl olmasının bir zararı yoktur; ama eğer Sahâbî değilse bakılır; rivâyet etmiş olduğu hadîsler ya ikinci asırda zâhir olmuştur (yayılmıştır) veya olmamıştır. Eğer ikinci asırda zâhir olmamış ise üçüncü asırda onunla amel etmek caiz olur, daha sonra caiz olmaz; ama eğer ikinci asırda zâhir olmuşsa bakılır; selef, hadîsin sahîh olduğuna şâhidlik etmişler veya ona kusur bulma husûsunda sükût etmişlerse hadîs kabûl edilir, reddetmişlerse, hadîs reddedilir. Eğer hadîsi, sika râvîlerin, mechûl olan râvîden nakletmiş olmalarıyla birlikte, seleften bazısı kabul etmiş, bazısı da reddetmişse bakılır; eğer hadîs, kıyasa bir şekilde muvafık olursa kabul edilir, aksi hâlde reddedilir. *Kafvu'l-Eser*'de de, tabirdeki az bir farkla beraber böyledir.

Eğer râvî, rivâyet ve adâlet cihetinden ma'rûf bir kimse ise rivâyeti mutlak olarak kabul edilir; bu husûsta fıkıh ile ma'rûf olup olmaması arasında ve rivâyet ettiği hadîsin kıyasa bir şekilde muvafık olup olmaması arasında, ayrıca kendisinden bir tek râvînin veya iki veya daha fazla râvînin rivâyet etmiş olması arasında bir fark yoktur. Fıkıh ile ma'rûf olma ile adâletle ma'rûf olma arasındaki ayrım, İsa ibn Ebân'ın mezhebidir. Kerhî ve ashâbımızdan O'na tâbi olanların nezdinde ise râvînin fakîh olması, hadîsin kıyas üzerine takdîm kılınmasının şartı değildir; bilâkis her âdil râvînin haberi, Kitâb ve meşhûr Sünnet'e muhâlif olmaması hâlinde, kıyasa mukaddemdir. *Nûru'l-Envâr*'da da böyledir.

Mestûr râvî husûsunda ashâbımızın sözleri birbirinden farklıdır; Âmidî ve Aliyyü'l-Kârî'nin sözlerinden anlaşılan, onun rivâyetinin, bizim nazârımızda mutlak olarak kabul edildiğidir. *Kafvü'l-Eser*'de şöyle denilmiştir: “Mestûr râvîye gelince; o, bizim nezdimizde zâhiren âdil olup, bâtınen adâletinin ma'rûf olmadığı kimsedir. Kendisinden rivâyetinde bulunma husûsunda bir râvînin münferid (tek) kalmış olmasıyla iki ve daha fazla râvînin rivâyetinde bulunmuş olması arasında fark yoktur. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadîsin hükmü, bâtınî olarak munkatı' olduğu ve sadr-ı evvelin (birinci asrın) hâricinde kabûl edilir olmadığıdır.” Sadr-ı evvel demekle, inkıta' babında da tasrîh (sarîh olarak beyan) etmiş olduğu gibi, hayırla meşhûd (şahidlik edilmiş) olan ilk üç asrı kasetmiştir.

Bu husûs, *Müsned-i Ahmed*'in mukaddimesinde, Aliyy'ül-Kârî'den de şu şekilde nakledilmiştir: “Buradaki hilâfın hâsılı (netîcesi) şudur ki; Sahâbe, Tâbi'în ve Etbâ-i Tâbi'în'den olan mestûr bir râvînin rivâyeti makbûldür. Zira Resûlullâh (s.a.v.), onların lehinde: “*Asırların en hayırlısı, benim içinde bulunduğum asırdır, sonra onları takib edenler, sonra da onları takib edenlerdir (onları ta'kib edenlerin bulunduğu asırdır)*” kavli-i mübârekiyle şâhidlikte bulunmuştur. Onların dışındaki râvîlerin rivâyeti ise ancak tevsîk (sika olduğuna hükmetmek) ile kabul olunur ki bu, güzel bir tafsîldir (ayrımdır).”

Fukahâmızın sözlerinden benim için zâhir olan şudur ki; Sahâbe'nin hâricindeki mestûr râvînin rivâyetinin kabul edilmesiyle murad olunan, o rivâyetle amel edilmesinin vacib değil, caiz olduğudur. Sahâbe'nin dışındaki mechûl râvînin rivâyetinin hükmü de budur. Allâhü Te'âlâ doğruyu en iyi bilendir.

### Fâide:

Şahsı ve adâleti ma'rûf olup ismi ve nesebi mechûl olan râvî ile ihticâc olunur (rivâyeti delil olarak kullanılabilir), bunda ittifak vardır. Sahîh hadîsler içinde bu çeşit rivâyet pek çoktur. Râvînin, şüphe bildiren sîga (veya sîgası) ile: “Bana fülân veya fülân kimse haber verdi” demesi ve o kimselerin de adâletli olması hâlinde, bu rivâyet delil olarak kullanılabilir. Eğer ikisinden birinin adâleti mechûl olur veya râvî: “Bana fülân veya başkası haber verdi” der de ismini zikretmezse, rivâyet delil olarak kullanılamaz; zira haber veren kimsenin mechûl olma ihtimali vardır. *Tedrîbü'r-Râvî*'de de böyledir.

Ben derim ki: Adâleti mechûl olan râvî hakkında da zikretmiş olduğumuz bizim ihtilâfımız geçerlidir.

### Adâletin, İstifâza (geniş olarak yayılma) ve Şöhret İle Sabit Olması ve Adâleti İstihâr Etmiş Olan İmâmlarm Zikredilmesi

Adâlet, istifâza (geniş olarak yayılma) ve şöhret ile sabit olur. Binâenaleyh adâleti, ehl-i hadîsten ve diğerlerinden olan ilim ehli arasında istihâr etmiş (şöhret bulmuş) ve adâleti husûsundaki medhi de, kâfi miktarda şâyî

olmuş olan bir râvî, ayrıca bir muaddilin, kendisini sarahaten ta'dîl (âdil olduğuna hüküm) etmesine ihtiyaç duymaz.

el-Kâdî Ebû Bekir el-Bâkillânî şöyle demiştir: “Şâhid ve haber rivâyet eden kimse (muhibir) ancak, adâlet ve rıza (kendisinden râzı olunma) ile meşhur olmaması ve hâlinin de müşkül ve karışık olması durumunda tezkıyeye (adâletinin araştırılmasına) muhtaç olur. Bunun delili şudur ki; şâhid ve muhibirin içyüzüne vâkıf olunması ve adâletlerinin de iştihâr etmiş olması insanların gönlünde, yalan söylemesi caiz olan bir iki kişinin onları ta'dîl etmiş olmasından daha kuvvetli tesir bırakır. *Tedribü'r-Râvî* den hulâsaten nakledilmiştir.

Ben derim ki: İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm-ı Mâlik, Süfyânlar (es-Sevrî ve İbn Uyeyne), el-Evzâî, İmâm-ı Şâfiî, İmâm Muhammed ibn Hasen, İmâm Ebû Yûsuf, Ahmed ibn Hanbel, el-Leys, Şu'be, İbnü'l-Mübârek, Vekî', İbn Ma'in, İbn Medînî emsâli ve zikrinin şerefi ve hâlinin istikameti husûsunda bu zâtlar ayarında olan kimseler, adâletlerinden suâl edilmeyecek olan şahıslardır. Ancak hâli hafî (gizli) olan kimsenin adâletinden suâl olunur. Zikredilen bu zâtlar ise, adâletleri, muhaddisler ve onların hâricindeki fukahâ ve ehl-i ilim nazarında şöhret bulmuş kimselerdir. ez-Zehebî, *el-Mizân*'da şöyle demiştir: “Aynı şekilde bu kitabımda, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm-ı Şâfiî ve İmâm Buhârî gibi, fûrû' (fıkıh) ilminde metbû' olmuş olan imâmlardan hiç birisini, İslâm'daki celâletleri (yücelikleri) ve kalblerdeki azametleri sebebiyle, zikretmedim.” Hâfiz İbn Abdülberr ise bu mevzuda daha geniş hareket ederek: “İlme olan inâyeti (yardımı, katkısı) ma'rûf olan her hâmil-i ilim, adâletlidir ve cerhi tebeyyün edinceye kadar hâli, devamlı adâlete hamledilir” demiş, müteahhirinden İbnü'l-Mevvâk da bu husûsta kendisine muvafakat etmiştir. *Tedribü'r-Râvî* de de böyledir.

### **Râvînin Şahsından Mechûliyetin Ne İle Ortadan Kalkacağı**

Cumhûrun katında muayyen bir râvînin mechûliyeti, iki âdil kimsenin rivâyetiyle ortadan kalkar, fakat bu yolla adâlet sabit olmaz. ed-Dârekutnî: “İki sika râvînin kendisinden rivâyette bulunmuş olduğu râvînin mechûliyeti mürtefî (ortadan kalkmış) ve adâleti sabit olmuş olur” demiştir.



es-Sehâvî'nin *Fethü'l-Muğîs*'inden naklen *et-Ta'lik el-Hasen*'de de böyledir.

İbn Kayyım, *Zâdü'l-Meâd*'da, innet (iktidarsızlık) sebebiyle olan tefrîk (karı kocayı ayırma) husûsundaki Ebû Rükâne hadîsi hakkında aynen şunları söylemiştir: “Bu hadîsin, İbn Cüreyc'in onu, Ebû Râfi'in evlâdının bazısından -ki bu şahıs mechûldür- rivâyet etmiş olmasının hâricinde herhangi bir illeti yoktur. Mechûl olan bu şahıs, Tâbi'in'dir; İbn Cüreyc ise âdil ve sika olan imâmlardandır, âdil olan bir kimsenin, başka bir şahıstan rivâyette bulunması, o şahıs hakkında herhangi bir cerh ma'lûm değil ise, onu ta'dîl (âdil olduğuna hüküm) etmesi demektir. Şu da var ki, Tâbi'in hakkında yalan, zâhir değildir (yalan söylediğine hükmedilemez); İbn Cüreyc hakkında da, o rivâyeti yalancı bir kimseden (kezzâb) ve kendi nazârında sika olmayan ve hâlini de araştırmamış olduğu bir râvîden telâkki etmiş olduğu zannında bulunulamaz.”

Bu sözler, herhangi bir râvîden mechûliyetin, bir tek âdil râvînin kendisinden rivâyette bulunması ve bu bir tek râvînin, hakkında hayırla şahidlik edilmiş olan asırlardan (ilk üç asır) olmuş olmasıyla ortadan kalkacağını iş'âr eder (bildirir). Bu da, Hanefî üstadlarımızın mezhebinin kavline yakındır.

Hâfız ibn Hacer, *el-Feth*'de, Ümmü Seleme'nin rivâyet etmiş olduğu: “O (Abdullah ibn Ümmi Mektûm), a'mâ ise siz ikiniz de a'mâ değilsiniz!” hadîsi hakkında şöyle demiştir: “Bunun isnadı kuvvetlidir. Bu hadîs ekseriyetle, ez-Zührî'nin bunu Nebhân'dan rivâyet etme husûsunda münferid kalmış olmakla ta'lîl edilmiştir (illetlendirilmiştir); hâlbuki bu, kusur veren (kaadîh) bir illet değildir. Zira ez-Zührî'nin tanıdığı ve Ümmü Seleme'nin mükâtebi olmakla vassfettiği bir şahsı hiç kimse cerh edemez ve böyle bir şahsın rivâyeti de merdûd olmaz (reddedilemez).”

*Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denilmiştir: “Âdil bir râvînin, ismini zikrettiği bir râvîden rivâyette bulunması hâlinde bu, ehl-i hadîs ve diğer ulemânın ekserisi nazarında ta'dîl (adâlete hükmetme) olmaz, sahîh olan kavil de budur. Bazıları da: “Bu, ta'dîldir; eğer kendisi hakkında herhangi bir cerhin mevcûd olduğunu bilseydi onu zikrederdi, eğer bildiği hâlde zik-

retmemişse, dîn husûsunda hilâf-ı hakîkatte bulunmuş demektir” demiştir. Bazıları ise: “Eğer kendisinden rivâyette bulunan âdil râvî, yalnızca adâletli kimselerden rivâyette bulunuyor ise, onun bu rivâyeti, (rivâyette bulunduğu kimse hakkında) ta’dîl olmuş, aksi hâlde ta’dîl olmamış olur” demiştir ki Âmidî, İbnü’l-Hâcib ve diğerleri gibi usûl ulemâsı bu kavli ihtiyâr (tercîh) etmiştir.”

Ben derim ki: Evvelki kavil ihtiyâta daha muvafık, ikincisi ise delil ci-hetinden daha kuvvetli ve daha güvenilirdir; fakat bu kavlin, ilk üç asır ile takyîd edilmesi (kayıtlanması) îcâb eder. Üçüncü kavle gelince; bu, adâ-lete daha muvafıktır ve bu kavlin, herhangi bir asır ile takyîd edilmesine ihtiyaç yoktur.

Yine *et-Tedrib*’de şöyle denilmiştir: “Bir râvî, ismini zikretmeksizin: “Bana, bir sika tahdîs etti (rivâyet yoluyla haber verdi) ki” veya buna benzer bir şey dediğinde, sahîh olan kavle göre, ismini zikretmedikçe, ta’dîl husûsunda bu sözle iktifâ olunmaz. Bazıları da: “Muayyen olarak ismini zikrettiğinde olduğu gibi, bu sözle de mutlak olarak iktifâ edilir; zira o (sika olduğundan), her iki hâlde de emîn olunmuş bir kimsedir” demiştir.”

Ben derim ki: “Bana, bir sika tahdîs etti ki” diyen bir râvînin sika olması hâlinde, lâıyık olan, mezhebimizin, bunun gibi bir ta’dîlin (sika olduğuna hükmetmenin), ilk üç asır ehlinde olan bir kimse hakkında kabul edileceği yönünde olduğudur. Zira ilk üç asırdan olan mechûl bir râvînin rivâyeti, bizim nazarımızda hüccettir; binâenaleyh ilk üç asırdaki mechûl bir râvîden, ta’dîl sîgasıyla olan rivâyet, evleviyetle kabul edilir. İlk üç asrın gayrından olan böyle bir rivâyet ise makbûl değildir.

### Fâide:

Yalnızca sika râvîlerden rivâyette bulunmuş olan imâmlardan bir cemâatin zikri beyamndadır.

Yahyâ ibn Sa’îd el-Kattân, İbn Mehdî: Daha evvel de *Tedribü’r-Râvî*’den naklen geçtiği üzere bu iki şahıs, ancak sikalardan rivâyette bulunmuştur. İmâm-ı Mâlik ve Şu’be de böyledir. Bunu el-Hâfiz, *Tehzîbü’l-Tehzîb*’in mukaddimesinde sarîh olarak beyan etmiştir.

Sa'îd ibn Müseyyeb, Muhammed ibn Sîrîn ve İbrahim en-Nehâî de böyle, yalnızca sikalardan rivâyette bulunmuştur. *el-Cevherü'n-Nakî*'de şöyle denilmiştir: "Ebû Ömer (İbn Abdülberr), *et-Temhîd* isimli kitabının başlarında şunları söylemiştir: "Yalnızca sikalardan rivâyet alır olduğu ma'rûf olan her râvînin tedlîs (işitmediğini, sema' (işitme) sîgasıyla rivâyet etmesi) ve tersîli (mürsel rivâyette bulunması) makbûldür; binâenaleyh Sa'îd ibn Müseyyeb'in, Muhammed ibn Sîrîn'in ve İbrâhîm en-Nehâî'nin mürsel rivâyetleri, muhaddisler nezdinde sahîhtir."

Ben derim ki: Yahya ibn Ma'în de böyledir, ancak bunu tasrîh (sarîh olarak beyan) eden bir kimseye rastlamadım. Lâkin O'nun şânı, sika olmayanlardan rivâyette bulunup da bunu beyan etmemiş olmaktan yüce ve yüksektir. Zira Müşârunileyh, Resûlullâh (s.a.v.)'den gelen rivâyetlerde yalan isnâdına mâni olur idi; ayrıca Ahmed ibn Hanbel, Ali ibn Medîni ve benzerleriyle bir araya gelir, hadîsleri onlar için intihâb eden (seçip çıkaran) kişi de kendisi olur ve bu husûsta hiç kimse O'nu geçemezdi. *et-Tehzîb*'de de böyledir. Allah bize ve sâir Müslümanlara mükâfaatın en hayırlısını, en efdal ve en tamâm olanını versin.

Yahyâ ibn Ebû Kesîr et-Tâî'de böyle, yalnızca sikalardan rivâyette bulunmuş olan kimselerdendir. Ebû Hâtîm: "Yahyâ, imâmdır; yalnızca sikalardan rivâyette bulunur" demiştir. *et-Tehzîb*'de de böyledir. Ben derim ki: Süfyân ibn Uyeyne de böyledir; zira muhaddisler O'nun tedlîsini kabul etmişlerdir. Daha evvel de geçtiği gibi bu, O'nun zayıf râvîlerden ictinâb eder (kaçınır) olması sebebiyledir.

Aynı şekilde İmâm Ahmed'in bütün şeyhleri sikadır. Hâfız el-Heysemî, Sâbit ibn Velîd ibn Abdullah ibn Cümei' hakkında: "Kendisinden İmâm Ahmed rivâyette bulunmuştur, İmâm Ahmed'in şeyhleri sikadır" demiştir.

Ben derim ki: Aynı şekilde imâmımız İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in şeyhleri de sikadır. Hâfız es-Suyûtî'nin tilmîzi (talebesi) Allâme İmâm Şa'rânî, *el-Mîzân*'da aynen şöyle demiştir: "Allâhü Te'âlâ beni, İmâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in üç *Müsned*'ini, üzerinde hâfızların hattının bulunduğu -ki onların sonuncusu Hâfız ed-Dimyâtî'dir- sahîh nüshadan mütâlaa etmek sûretiyle ni'metyâb eyledi. Orada, bütün hadîsleri yalnızca, el-Esved, Atâ,

İkrime, Mücâhid, Mekhûl, el-Hasenü'l-Basrî ve benzerleri (r.a.e.) gibi, Tâbi'in'in en hayırlılarından olan âdil ve sika kimselerden rivâyet etmiş olduğunu gördüm. İşte kardeşim, bu şahısların, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in, vera' (şüpheden kaçma) ve taharruzunun (zayıf rivâyetten kaçınmasının) şiddetiyle birlikte, dînin ahkâmını kendilerinden almasına râzı olduğu kimselerden olmuş olması, adâletleri için kâfidir."

Ben derim ki: İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in rivâyet husûsundaki şiddeti ma'rûftur; hatta kendisi: "Bir kimse için bir hadîsi rivâyet etmesi, onu, işittiği günden rivâyet ettiği güne kadar hıfz etmek sûretiyle rivâyet etmesi müstesnâ, lâıyk değildir" demiştir. Bunu Tahâvî rivâyet etmiş ve senedini şöyle zikretmiştir: Bize Süleyman ibn Şuayb, O'na da babası haber vermiş ve "Bize Ebû Yûsuf yazdırdı ve Ebû Hanîfe (r.a.) (rivâyet husûsunda yukarıda zikredilen) bu hükme kaildir" demiştir. *el-Cevherü'l-Mu-diyye*'de de böyledir. Bu büyük İmâmın ricâl ve onların tenkîdi hakkında ki ilmîne delâlet eden ifadeler ileride gelecektir. Netîce itibariyle İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in rivâyette bulunduğu ve hakkında herhangi bir cerhin olduğunu beyan etmemiş olduğu bir râvî, sikadır.

Ben derim ki: Aynı şekilde kendi zamanında şerî'at ilimlerinde emîru'l-mü'minîn ve muhaddislerin reîsi ve fukahânın seyyidi olan imâm-ı muaz-zam, Kureyş'in âlimi Muhammed ibn İdrîs eş-Şâfi' el-Muttalibî'nin rivâyette bulunmuş ve sükût etmiş (bir mülâhazada bulunmamış) olduğu bir râvî de sikadır. Zira müşârunileyh radiyallâhu anh, hadîste, cerh ve ta'dîl husûsunda mercî olan imâmlardan idi. Gerçi O'nun ashâbı bu husûsta bize muhâlefette bulunmuş ve kendisinin herhangi bir kimseden yapmış olduğu rivâyeti, o kimsenin tevsîki husûsunda ölçü kılmamışlardır; zira hâli mekşûf olan el-Eslemî gibi bir kimseden rivâyette bulunmuştur. Fakat biz O'nu (İmâm-ı Şâfi'yi), müttehem olan bir kimseden, hâlini beyan etmeksiz rivâyette bulunmaktan münezzeh addederiz; zira O'nun şânı, bunu işlemekten yüksek ve yücedir. el-Eslemî'den rivâyette bulunmuş olmasına gelince; başkası onun zayıf olduğuna hükmetse de bu kimse, İmâm-ı Şâfi' nezdinde, hadîs husûsunda sikadır. Zira İmâm-ı Şâfi', kendisini bizâtihi tecrübe etmiş ve yanında bulunmuştur, herhâlde kendisinden rivâyette bulunmayı tecvîz eden karînelere vâkıf olmuş olmalıdır.

Kezâ ibn Ebû Zi'b'in rivâyette bulunmuş olduğu her râvî, Ebû Câbir el-Beyâdî'nin hâricinde, sikadır. Bunu İbn Ma'în ve Ahmed ibn Sâlih söylemiştir. *Tehzîbü't-Tehzîb*'de de böyledir.

Kezâ en-Nesâî'nin tahdîste (rivâyet yoluyla haber vermede) bulunduğu râvîler sikadır. ez-Zehebî, *el-Mîzân*'da, Ebû Velîd Ahmed ibn Abdurrahman el-Busrî'nin hâl tercümesinde, el-Hatîb'den naklen şöyle demiştir: “Ebû Velîd'in hâli, bizim nazarımızda, Ebû Bekr et-Tebâğendî'nin, es-Sükkerî'den naklen söylediği gibi değildir. Bilâkis O, sıdk ehliendir; kendisinden en-Nesâî rivâyette bulunmuştur ki bu da senin için kâfidir.”

Ben derim ki: Kezâ en-Nesâî'nin, *el-Müctebâ*'da kendisinden tahrîcte bulunmuş ve sükût etmiş olduğu râvî, hüccettir. Zira O'nun ricâl husûsundaki şartı, Buhârî ve Müslim'in şartından daha şiddetlidir. Hâfız ibn Hacer şöyle demiştir: “Ebû Fadl ibn Tâhir naklederek şöyle demiştir: “Sa'd ibn Ali ez-Zencânî'den bir adamı sual ettim, O da onu tevsîk (sika olduğuna hüküm) etti, bunun üzerine kendisine: “Nesâî onu delil olarak almamıştır” deyince bana: “Ey oğulcağızım, muhakkak Ebû Abdurrahman'ın (Nesâî) ricâl husûsundaki şartı, Buhârî ve Müslim'in şartından daha şiddetlidir” dedi.” *Zehrü'r-Rubâ*'da da böyledir.

Kezâ Buhârî'nin tahdîs ettiği (rivâyette bulunduğu) her râvî, sikadır; zira müşârunileyh hem Sahîh, hem de diğer kitaplarında yalnızca kendi nezdinde sika olan râvîlerden rivâyette bulunmuştur. Muhammed ibn Ebû Hâtim, kendisinden: “Bin seksen kişiden hadîs yazdım, bunların arasında sâhib-i hadîs olmayan yoktu” dediğini rivâyet etmiş, ayrıca Buhârî: “Yalnızca: “İmân, kavil ve amelden (kelime-i şehâdet ve amelden) ibârettir” diyen kimseden hadîs yazdım” demiştir. *Fethü'l-Bârî*'nin mukaddimesinde de böyledir.

Kezâ Buhârî'nin, *Târîh*'inde zikrettiği ve tenkîdde bulunmadığı her râvî sikadır; zira müşârunileyhin âdeti, cerhi ve mecrûh (cerh edilmiş) râvîleri zikretmektir.

Kezâ Müslim'in tahdîs ettiği (rivâyette bulunduğu) veya kendisinden tahrîcte bulunduğu her râvî sikadır; zira Müslim de yalnızca kendi nazarında sika olan râvîlerden rivâyette bulunur ve yalnızca sika râvîyi delil olarak kullanır.

Ebû Dâvud da böyledir. Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: “Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud’un ihticâc etmiş (rivâyetini delil olarak kullanmış) olduğu cemâat hakkında, başkaları tarafından yapılmış olan ta’n (tenkîd), bunlar hakkında müessir (cerhe tesîr eden) bir tenkîdin sabit olmadığına ve ta’nın (tenkîdin) sebebinin de müfesser (açıklanmış) olmadığına hamledilir. Nevevî’nin Müslim mukaddimesinde de böyledir. İbnü’l-Kattân: “Ebû Dâvud, yalnızca kendi nezdinde sika olanlardan rivâyette bulunur” demiştir. Zeylaî’de de böyledir.

Ben derim ki: Kezâ Ebû Dâvud’un, *Sünen*’inde, rivâyet ettiği hadîsi hakkında sükût etmiş (mülâhazada bulunmamış) olduğu kimse de sâlihtir. Zehebî, *el-Mizân*’da, İbrahim ibn Sa’îd el-Medenî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Münkeru’l-hadîstir, ma’rûf değildir, kendisine aid, ihrâm hakkında bir tek hadîs vardır ki bunu Ebû Dâvud tahrîc etmiş ve bir mülâhazada bulunmamıştır (sükût etmiştir), dolayısıyla mukaaribü’l-hâldir (hâli, sikaların hâline yakındır).” O’nu mukaaribü’l-hâl kılması, Ebû Dâvud’un, O’nun hakkında sükût etmesi sebebiyledir. Daha evvel de geçmişti ki, Ebû Dâvud’un bir râvî hakkındaki sükûtu, onun rivâyet ettiği hadîsin ve o hadîsin ricâlinin delil olarak kullanılmaya salâhiyetinin olduğunu bildirir. Yüce Allah, doğruyu en iyi bilendir.

Ben derim ki: Kezâ Bakıyy ibn Mahled, yalnızca sikalardan rivâyette bulunmuştur. Hâfız, *Tehzîbü’l-Tehzîb*’de, Ahmed ibn Cevvâs el-Hanefî’nin hâl tercümesinde aynen şöyle demiştir: “Kendisinden Bakıyy ibn Mahled rivâyette bulunmuştur; Bakıyy, yalnızca sika râvîlerden tahdîste (rivâyette) bulunmuştur.”

Yine Hureyz ibn Osman’ın şeyhleri de böyledir; onların tamamı sikadır ki bunu, Hâfız, *el-Lisân*’da tasrîh (sarîh olarak beyan) etmiştir.

Yine Taberânî’nin, *el-Mizân*’da taz’îf (zayıf olduğuna hüküm) edilmiş olan şeyhleri sikadır. Bunu el-Heysemî, *Mecma’ü’z-Zevâid*’de tasrîh etmiştir.

Ben derim ki: Bu hüküm, zannımca ez-Zehebî’nin *el-Mizân*’ın dibâcesinde (önsözünde) zikretmiş olduğu şu söze mebnîdir: Mezkûr imâm-ların kitaplarında (kütüb-i sitte) bir şekilde telyîn (zayıfa yakın olduğu-

na hükmetme) sûretinde zikri geçen herhangi bir kimsenin ismini, tenkîd edilirim korkusuyla hazf etmeyi, münâsib bir re'y görmedim. Yoksa onu, nazarımda kendisinde olan bir zayıflık sebebiyle zikretmiş değilim.” Aksi takdirde *el-Mîzân*'da, Taberânî'nin bu kitapta zikredilmemiş olan şeyhlerinin, bâhusus tevsîk edildiklerine delâlet eden bir şeye rastlamadık. Zâhir olan şudur ki, el-Heysemî yalnızca, bu sözün umûmunu alarak onların (Taberânî'nin şeyhlerinin) tevsîkine (sika olduklarına) hükmetmiştir. Buna göre Taberânî'nin şeyhlerinden olsun veya olmasın, *el-Mîzân*'da taz'îf edilmemiş olan her râvînin tevsîkine hükmetmek, orada zikredilen usûle binâen, bizim için caiz olur.

Bundan başka Hâfız, *Lisânü'l-Mîzân*'ın sonunda, müteferrikaat (muhtelif meseleler) faslının akabinde, ma'nâ itibariyle şöyle demiştir: “*Lisân*'da ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'de mevcûd olmayan her râvî ya sikadır veya mestûr-dur.” Ben derim ki: Mestûrun Hanefîler nezdindeki hükmünü daha evvel zikretmiştik, oraya mürâaat et.

### **Bid'at İki Nev'idir; Rivâyetin Reddinde Müessir Olan ve Müessir Olmayan Bid'at**

Bid'ate gelince; bid'atla mevsûf olan kimse ya o bid'at sebebiyle tekfir (küfre nisbet) edilir veya tefsîk (fiska nisbet) edilir.

Kişinin, bid'at sebebiyle tekfir edilmesi için bu tekfirin, bütün imâmların (müctehidlerin) kavâidine (usûllerine) göre, müttfefekun aleyh olması icâb eder. Râfızîlerin gulâtı (ileri derece sapıkları) gibi ki bunların bazıları ulûhiyetin -hâşâ- Hz. Alî (r.a.)'e veya başkasına hulûl ettiğini; bazıları da Kıyâmetten evvel dünyaya geri dönmeye îmân edilmesi gerektiğini (veya Kur'ân'da tahrîf vukû bulduğunu veya Seyyide Âişe-i Sıddîka (r.anhâ)'ya “Allah'ın rızası O'nun üzerine, lâ'neti de O'na iftira atanın üzerine, olsun” töhmet nisbetini) iddia etmektedir. Bu gibi kimselerin rivâyetleri, kat'î olarak merdûddur (reddedilmiştir).

Kişinin, o sebeple tefsîk (fiska nisbet) edildiği bid'atlara gelince; Hârîcîlerin, gulüvvde (sapıklıkta) evvelkiler kadar olmayan Râfızîlerin ve ayrıca ehl-i sünnetin usûlüne zâhîrî bir hilâf ile muhâlif olan fakat bu hilâfı, zâhîren caiz olan bir te'vîle müstenid bulunan diğer cemâatlerin bid'atları

bu nev'i bid'atlardandır. Bu kimselerin, yalandan taharruz etmekle (kaçınmakla) ma'rûf, mürüvveti (yüksek ahlâkı) ihlâl eden şeylerden sâlim olmakla meşhûr ve de diyânet ve ibâdetle mevsûf olmaları hâlinde, rivâyet ettikleri hadislerin kabul edilmesi husûsunda, ehl-i sünnet ulemâsı ihtilâfta bulunmuş; bazıları: "Mutlak olarak kabul edilir" demiş; bazıları da: "Mutlak olarak reddedilir" demiştir. Üçüncü bir fırka ise, bid'atına davet eden (propaganda yapan) kimse olma ile davet eden olmama arasında tafsîle (ayırma) gitmiş; bid'atma davet etmeyen kimsenin rivâyet ettiği hadîsi kabul etmiş, davet edenin hadîsini ise reddetmiştir ki en âdil mezheb budur ve ümmetten birçok cemâat bu mezhebe kail olmuştur. Hatta İbn Hibbân bunda, ehl-i naklin icmâi olduğunu iddia etmiştir, fakat bu iddiada durup düşünmek gerekir. Sonra bu tafsîle (ayırma) gidenler de kendi aralarında ihtilâf etmiş; bazıları bu mezhebe mutlak olarak kail olmuş, bazıları da buna, bir ayırım daha ilâve ederek: "Eğer bid'atına davet etmeyen kimsenin yapmış olduğu rivâyet, bid'atını kuvvetlendiren, onu tezyîn (süsleyen) ve tahsîn eden (güzel gösteren) husûsları ihtiva ediyor ise kabul edilmez, ihtiva etmiyorsa kabul edilir" demişlerdir. Hâfız'ın *el-Feth* mukaddimesinde böyledir.

*Kafvü'l-Eser*'de şöyle denilmiştir: "Bizim nezdimizde (yani Hanefilerde) bid'atın küfre müeddî olması hâlinde, usûl âlimlerinin ekserinin kavline muvafık olarak, bu bid'at sâhibinin rivâyeti kabul edilmez; bid'atın fiska müeddî olması hâlinde ise: "Bu bid'at sâhibi âdil, sika ve bid'atına davetçi değil ise, yapmış olduğu rivâyet kabul edilir" denilmiştir" daha sonra da bu kavlin, muhtâr olan kavil olduğunu tasrîh (sarîh olarak beyan) etmiştir.

Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde şöyle demiştir: "Şunu bil ki, akaid husûsundaki ihtilâfları sebebiyle bir cemaat, diğer bir cemaate ta'n (tenkîd) etmiştir. Bu husûsta uyanık olmak ve hak ile olması hâli müstesna, bunlara itibar etmemek icâb eder.

Kezâ ehl-i verâdan bir kısım cemaat, dünya işlerine dalan diğer bir kısmını ayıplamış ve bu sebeple onları taz'îf (zayıf olduklarına hüküm) etmiştir. Hâlbuki râvînin sıdkı olduktan ve zaptı da kuvvetli olduktan sonra, bu taz'îfin müessiriyyeti yoktur. Tevfik Allah'tandır.



Bunların itibardan en uzak olanı, bazı râvîleri, başkasına da hamledebilecek olan bir sebeple veya akranlar arasında vukûa gelen istenmeyen hâdiseler sebebiyle taz'îf eden kimsenin yapmış olduğu taz'îftir. Bundan da daha şiddetli olanı, kendisinden daha sika veya kadri daha yüce veya hadîs husûsunda ma'lûmâtı daha ziyâde olan kimseyi taz'îf eden kimsenin yapmış olduğu taz'îftir. Bu taz'îflerin hiç birisi muteber değildir.

### Fâide:

### İrcâ (Mürcie'lik) ve Teşeyyü' (Şi'a'lık) İki Kısma Ayrılır

Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde şöyle demiştir: “İrcâ, te'hîr ma'nâsındadır ve bu da, ulemâ nezdinde iki kısımdır: Bazıları ircâ ile Osman (r.a.)'in katlinden sonra mukâtelede (karşılıklı harbde) bulunan iki tâifeden birinin haklı olduğu husûsundaki hükmün te'hîrini murâd etmiş; bazıları ise kebâiri (büyük günahları) irtikâb eden ve farzları da terkedenler hakkındaki cehennemlik olma hükmüne kail olmanın te'hîrini murâd etmiştir. Zira onların nezdinde îmân, (dil ile) ikrâr ve (kalb ile) i'tikaddır, bunlar olduğu müddetçe (ne olursa olsun) amel (veya amelsizlik) bir zarar vermez.

Teşeyyü' (Şi'a'cılık) ise, Hz. Alî (r.a.)'e aşırı muhabbet ve O'nu, Sahâbe üzerine takdîm etmektir. Hz. Alî (r.a.)'yi, Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.) üzerine takdîm eden kimse, Şi'a'lığında gulâtan (aşırılardan) sayılır ve kendisine Râfızî ismi verilir; aksi hâlde Şi'î olarak isimlendirilir. Eğer bir de bu takdîme, sebbi (sövmeyi) veya buğzu (nefreti) sarîh olarak beyan etmeyi ilâve ediyorsa bu kimse, Râfızilikte gâlî olmuş (haddi aşmış, aşırı gitmiş) demektir; eğer (öldükten sonra) dünyaya geri dönmeye de i'tikad ediyorsa, gulûvvünde (aşırılığında) iyice şiddetli olmuş demektir.”

*et-Tehzîb*'de şöyle denilmiştir: “Mütekaddimîn'in (Selef'in) örfünde Şi'a'lık; Şeyhayn'ın (Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.)'in), Hz. Ali (r.a.) üzerine (hilâfet husûsunda) takdîm ve (fazîlet husûsunda) tafdîline (daha fazîletli olduğuna) i'tikad etmekle birlikte, Hz. Alî (r.a.)'in, Osman (r.a.) üzerine tafdîline, Hz. Alî (r.a.)'in, girdiği harblerde hakka isâbet etmiş olduğuna, muhâliflerinin ise hatalı olduğuna i'tikad etmekten ibarettir. Bazılarından ise Hz. Alî (r.a.)'in, Resûlullâh (s.a.v.)'den sonra, yaratılmışların en efdali (fazîletlisi) olduğuna i'tikad edenler de bulunmuştur. Bu i'tikad-

da olan kimsenin, vera' ve diyanet sahibi (şüpheli şeylerden kaçınan ve dînine bağlı), sâdık (doğru sözlü) ve müctehid olması hâlinde, bâhusus i'tikadının davetçisi olmadığı vakit, o i'tikadı sebebiyle rivâyeti reddedilmez. Şî'a'lık, müteahhirîn'in (seleften sonra gelen ulemânın) örfünde ise, mahzâ Râfızîliktir ki bu da (Ashâb'a) sebb (sövme) ve şetmden (yakışiksız söz söylemekten) ibarettir, kerâmeti (saygınlığı) olmayan böyle gâlî (sapkın) Rafızîlerin rivâyeti kabul edilmez."

Ben derim ki: Hafî değildir ki, İrcâ (Mürctie'lik), evvelki ma'nâya göre hiçbir sûrette dalâletten (sapkınlıktan) sayılmaz; bilâkis o, vallâhi, vera' ve ihtiyata muvafık olmanın ta kendisidir. Sahâbe arasında vukûa gelmiş olan hâdise ve ihtilâflar husûsunda sükût etmek, hakka daha yakındır. Binâen aleyh kendisine Mürctie ismi verilmiş olan herkes, dîni husûsunda müttehem (ithâm edilmiş) ve Sünnetten de hâriç değildir; bilâkis hâlinin araştırılması îcâb eder. Eğer aralarında mukatelede bulunmuş olan Sahâbe'nin işini Allah'a havale etmiş ve iki fırkadan birinin isâbetli olduğuna hükmetme husûsunda tevakkuf etmişse (herhangi bir mülâhazada bulunmamışsa), bu kimse ehl-i sünnetten ve kat'i olarak verâ sahibi zümredendir. Fakat bu Mürctie ismi kendisine, ma'siyetlerin kişiye zarar vermediğine kail olması sebebiyle verilmişse, bu kimse, dîni husûsunda müttehemdir (töhmüt altındadır).

Allâme Teftazânî, *Şerhü'l-Mekaasid*'inde şöyle demiştir: "Mu'tezile mezhebinde meşhur olan kavi, kebîre sahibinin, tevbe etmediği takdirde, îmân ve tâat üzere yüz sene ömür geçirse de, cehennemde ebedî olarak kalacağıdır. Bu husûsta kebîrenin bir veya birden fazla olması; tâatlerden evvel, tâatlerden sonra veya tâatlerin arasında işlenmiş olması arasında bir fark görmemişlerdir. Kebîre sahibinin azâb göreceğine dair kat'i hüküm vermemeyi ve bu husûsta işi, ehl-i hakkın mezhebine muvafık olmak üzere Allah'a tefvîz (havâle) etmeyi (yani isterse mağfiret eder, isterse azâb eder demeyi), hükmü te'hîr etme, azâb ve sevâb husûsunda kat'i hüküm vermeme ma'nâsında ircâ (Mürctie'lik) addetmişlerdir. İşte bu itibarla Ebû Hanîfe (r.a.) ve başkaları Mürctie'den kılınmıştır."

İbn Hacer el-Mekkî, *el-Hayrâtü'l-Hisân* isimli kitabının otuz yedinci faslında şöyle demiştir: "Bir cemâat, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'i

Mürcie'den addetmiştir; hâlbuki bu söz, iki vecihten hakikat üzerine hamledilmemiştir:

Bunlardan birincisi şudur: Zira *el-Mevâkıf* şârihi (Cürcânî) şöyle demiştir: “Gassân el-Mürci’i, Ebû Hanîfe (r.a.)’den, ırcâ fikrini nakletmiş ve kendisini Mürcie’den addetmiştir; hâlbuki bu, O’na yapılmış bir iftiradır ki bununla Gassân, bu mezhebi o büyük İmâm’a nisbet etmekle kendi mezhebini tervîc etmeyi kasdetmiştir.”

İkincisi de şudur: el-Âmidî şöyle demiştir: “Mu‘tezile, birinci asırda, kader mevzuunda kendisine muhâlif olan kimselere Mürcie ismini vermiştir veya Ebû Hanîfe (r.a.): “İmân ne ziyâdeleşir, ne de noksanlaşır” deyince, bununla, ameli îmandan te’hîr etmiş (geri bırakmış) olmasından dolayı ırcâyâ kail olduğu zannedilmiştir.”

Ben derim ki: Muhaddislerin, îmanın ziyâdeleşmesi ve noksanlaşması ve amelin, îmanın hakikatine dâhil olması husûsuna kail olmayanlara Mürcie ismini vermesi çokça vâki olmuş olan bir hâdisedir; hâlbuki bu, şerî‘at ilminde maharet sahibi olanlara gizli olmadığı gibi, hakîkatte bir ta‘n (tenkîd) değildir. Zira evvelki ve sonraki muhakkîk ulemânın da tahkîk ettiği gibi, buradaki nizâ (ihtilâf), lâfzîdir. Hâfız’ın, *Lisânü’l-Mizân*’ında, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in mezhebdaşı olan İmâm Muhammed ibn Hasen’in hâl tercümesi sadedinde söylemiş olduğu şu sözler de bizim söylediğimize şahidlik eder: “İbn Adiy, İshâk ibn Râheveyh’den şunu nakletmiştir: “Yahyâ ibn Âdem’in şöyle dediğini işittim: “Kâdî Şerîk, Mürcie’nin şâhidliğine cevaz vermez idi; derken İmâm Muhammed ibn Hasen, huzurunda şâhidlikte bulundu, O da O’nun şâhidliğini reddetti; kendisine bunun sebebi sorulduğunda: “Ben, “namaz, îmandan değildir” diyen bir kimsenin şâhidliğine cevaz vermem” dedi.” Bu da müşârunileyhin, İmâm Muhammed’e Mürcie ismini vermesinin, imâmın, namazı îmanın hakikatinden bir cüz görmemiş olması sebebiyle olduğu husûsunda sarîhtir; hâlbuki İmâm Muhammed de îmanın kemâlinin, tâatleri (ibadetleri) işlemekle, zayıflığının ise ma’siyetleri (günahları) irtikâb etmekle hâsıl olacağı ve tâatlerin, îmâna fayda, ma’siyetlerin ise zarar vereceği hükmüne kaildir. Malumdur ki bu, hiçbir sûrette dalâletten ma’dûd değildir. Aksi hâlde bizim de muhaddisleri, amellerin, îmâna dâhil olduğuna kâil olma-

ları ve bunun da, kebîre (büyük günah) sahibinin küfrünü îcâb eder olması sebebiyle, Mu'tezileye nisbet etmemiz caiz olurdu. Hâlbuki onları, bu i'tikaddan tenzîh ederiz.

Buraya dikkat et, cerh ve ta'dîl ulemâsının sözlerini anlama husûsunda da müteyakkız ol ve gâfillerden olma! Zira İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'ın, *el-Fıkhü'l-Ekber, Kitâbü'l-Vasiyye* gibi kitapları, O'nun, îmân ve îmânın fûrûu bâbındaki mezhebinin, Mürcie, Cehmiyye ve benzeri gibi sapkın fırkaların mezhebiyle aynı olmadığı husûsunu en gür sadâ ile haykırmaktadır. Kezâ Hanefilere aid kitaplar da Mürcie mezhebinin ve Sünnet'e muhâlif olan her mezhebin bâtıl, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve O'nun ashâbının ise onlardan berî olduğuna şâhidlik etmektedir. Hidâyeti veren Allâhü Te'âlâ'dır ve O, dilediğini sırât-ı müstakîme vâsıl kılar.

İbn Cerîr'in şu sözünü de hatırla: "Eğer aleyhinde, mezmûm mezheplerden herhangi bir mezhebe mensubiyet iddiasında bulunulan her râvî hakkında, bu iddia sabit olsa ve bu sûretle râvînin adâleti sâkit ve şâhidliği bâtıl olsaydı her beldedeki muhaddislerin ekserîsinin terk edilmesi lâzım gelirdi. Zira onların arasında hiçbir râvî yoktur ki bir cemâat, kendisini mezmûm bir mezhebe nisbet etmiş olmasın." Biz bu husûsu, bu bahsin başında zikretmiştik.

Ben derim ki: İşte muhaddislerin imâmı olan Buhârî rahimehullah da bid'at ithâmından kurtulamamıştır; ez-Zühelî, müşârunileyhi Kur'ân'ın mahlûk olduğuna kail olmakla ithâm etmiştir ki bu husûs, *el-Feth*'in mukaddimesinde geniş olarak îzâh edilmiştir, oraya mürâcaat et ve başkasını da ona kıyasla!

### **Cerh ve Ta'dîl Lâfızları, Bunların Mertebeleri ve Bu Lâfızların Dereceleri**

Ta'dîl mertebelerinin birincisi, muhaddisler nezdinde ta'dîl mertebelerinin en a'lâ ve en yüksek olanıdır ki râvînin, mübâlağaya delâlet eden bir lâfızla vasfedilmesi veya ism-i tafdîl ifade eden "ef'al" sîgasıyla ta'bîr edilmesidir. Meselâ râvî hakkında "İnsanların en sika olanıdır", "İnsanların, zabtı en kuvvetli olanıdır", "İnsanların en sağlam (sebt) olanıdır" veya buna benzer "Sağlamlıkta varılacak son noktadadır", "Ondan daha sağlam

kimse yoktur”, “Onun dengi (ayarında) kim vardır?”, “Onun bir benzerini daha bilmiyorum” ve “Fülân mı? Ondan suâle hâcet yoktur” gibi ifadeler kullanılmasıdır.

İkincisi tevsîk lâfzının mükerrer olarak zikredildiği mertebedir. Meselâ râvî hakkında “sikadır, sikadır”, “sikadır, sağlamdır (sebtir)”, “sikadır, hüccettir”, “sikadır, hâfızdır”, “sağlamdır, hüccettir”, “sağlamdır, hâfızdır”, “sikadır, mutkindir” veya buna benzer “fûlândan suâle hâcet yoktur” gibi ifadeler kullanılmasıdır.

Üçüncüsü; “sikadır”, “mutkindir”, “sağlamdır”, “hüccettir”, “adâletin ta kendisidir (adldir)”, “hâfızdır”, “zabtı kuvvetlidir (zâbıttır)”, “sanki o, mushaftır” ve “imâmdır” gibi tevsîk lâfzının mükerrer olarak zikredilmemiş olduğu mertebedir. Hüccet lâfzı, sika lâfzından daha kuvvetlidir. Hak- kında bu, hüccet lâfzının zikredilmiş olduğu kimse, rivâyet ettiği hadîs ile ihticâc edilmiş (delil olarak kullanılmış) olan kimsedir ve o hadîsi rivâyet etmede teferrüd etmiş (tek kalmış) olsa bile hadîs, sahîh hadîsler cümlesi- ne dâhil edilebilir.

Dördüncüsü; “sadûktur”, “onun mahalli (durduğu yer), sıdktır”, -İbn Ma‘în’in gayrısı nezdinde- “onda beis yoktur”, -yine İbn Ma‘în’in gayrısı nezdinde- “onda hiçbir beis yoktur”, “mütemâsiktir (zabtı iyi)”, “inşâallah sikadır”, “me‘mûndur (emîn olunmuş)”, “hayırlıdır” veya “insanların ha- yırlısıdır” ve buna benzer lâfızların kullanılmış olduğu mertebedir.

Beşincisi; “şeyhtir”, “o, sıdka mütemâyildir”, “ceyyidü’l hadîstir”, “ha- senü’l hadîstir”, “sadûktur, hıfzı kötüdür”, “sadûktur, vehimde bulunur”, “sadûktur, vehimleri vardır”, “sadûktur, hata yapar”, “sadûktur, hıfzı bilâ- hare (ömrünün sonuna doğru) teğayyür etmiştir”, “sadûktur, Şi‘alığ, Mür- cielik vesâire ile ithâm edilmiştir, dolayısıyla insanlar kendisinden rivâ- yette bulunmaz”, “vasattır, mukâribü’l hadîstir” ve buna benzer lâfızların kullanılmış olduğu mertebedir.

Altıncısı; “sâlihü’l hadîstir”, “inşâallah sadûktur”, “onda beis olmadığı- nı ümîd ederim”, “onda hiçbir beis bilmiyorum”, “sâlihcedir (suveylih)”, “makbûldür”, “isâbette bulunmaktan (sevabdan) uzak değildir”, “hadîsi ri-

vâyet olunabilir”, “hadîsi yazılabilir” ve buna benzer lâfızların kullanılmış olduğu mertebedir.

Hakkında, dörtten altıncı mertebeye kadar olan lâfızların söylenmiş olduğu kimsenin rivâyet ettiği hadîsler yazılabilir ve onlara nazar edilme-si (araştırılması) îcâb eder. Zira bu lâfızlar, zaptın olduğunu iş‘ar etmez (bildirmez); binâenaleyh böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadîs, zâbıt (zabtı kuvvetli olan) kimselerin ona muvafakat etmesiyle muteber olur. *Tedribü’r-Râvî*’de de böyledir.

Yahyâ ibn Ma‘în’den, şöyle dediği nakledilmiştir: “Bir kimse hakkında: “Onda beis yoktur” dediğimde, o kimse, sika demektir; fakat: “O, zayıftır” dediğim vakit, o, sika değildir ve hadîsleri yazılabilir.” *Tedribü’r-Râvî*’de de böyledir.

Cerh lâfızlarına gelince; aynı şekilde bunun da altı mertebesi vardır:

Birincisi, mertebelerin ta‘dîle en yakın olanıdır; binâenaleyh muhad-disler, bir kimse hakkında: “Leyyinü’l hadîstir” dediği vakit, o kimsenin rivâyet ettiği hadîs yazılabilir ve hadîs, muteber olma cihetinden tedkik edilir. Dârekutnî şöyle demiştir: “Bir kimse hakkında: “Leyyindir” dediğim vakit, o kimse sâkit ve metrûkü’l hadîs (hadîsleri terk edilmiş) olmaz; fakat öyle bir sıfatla mecrûh (cerh edilmiş) olmuş olur ki onunla adâletten sâkit olmaz.” Bu, birinci mertebedir ve bu mertebeye, el-İrâkî’nin zikretmiş olduğu “bunda leyyinlik vardır”, “hakkında kelâm edilmiştir”, “onun ma‘rûf ve münker rivâyetleri vardır”, “bu mevzuda zayıftır”, “metîn değildir”, “hüccet değildir”, “umde değildir”, “marzî (râzı olunmuş) değildir”, “zayıf olmaya mütemâyildir”, “hakkında hilâf vardır”, “hakkında kelâm etmişlerdir”, “hakkında ta‘nda (tenkîdde) bulunmuşlardır”, “hakkında ta‘n edilmiştir”, “hıfzı kötüdür”, “kendisinde zayıflık vardır”, “hadîsinde zayıflık vardır”, “o kadar da kavî (kuvvetli) değildir” gibi lâfızlar da dâhil edilir.

Yine *Tedrib*’de şöyle denilmiştir: “Muhaddislerin bir râvî hakkında: “Kavî değildir” demesi hâlinde onun hadîsleri de, itibar için (şâhid olarak) yazılabilir; bu lâfız, “leyyin” lâfzının dînundadır (aşağısındadır) ve bu, ikinci mertebedir.

“Za‘îfûl-hadîs (rivâyet ettiği hadîsler zayıftır)” demeleri hâlinde ise -ki bu lâfız, “kavî değildir” lâfzının dîrundadır- o râvînin hadîsleri atılamaz ve o hadîslerle de itibar olunabilir (itibar için yazılabilir) ve bu, üçüncü mertebedir. el-İrâkî’nin zikretmiş olduğu “zayıftır”, “münkeru’l-hadîstir (rivâyet ettiği hadîsler münkerdir)” (Buhârî’den başkasının nezdinde), “hadîsi münkerdir”, “vâhîdir (çok zayıftır)”, “muzdaribü’l-hadîstir (rivâyet ettiği hadîsler muzdaribdir)”, “kendisiyle ihticâc olunmaz (delil olarak kullanılmaz)”, “mechûldür” gibi lâfızlar da buna dâhildir.”

Dördüncü mertebede kullanılan cerh lâfızları şunlardır: “Hadîsi (rivâyet ettiği hadîsler) reddedilmiştir”, “hadîsini reddetmişlerdir”, “hadîsi merdûddur”, “çok zayıftır, tamâmen vâhîdir (ileri derece zayıftır)”, “hadîsini atmışlardır”, “atılmıştır”, “hadîsi atılmıştır”, “at onu”, “hiçbir şey değildir”, “bir şeye denk değildir”, “bir şey değildir” ve benzeri.

Beşinci mertebede kullanılan cerh lâfızları şunlardır: “Fülân kimse kezible (yalanla) veya vaz’la (hadîs uydurmakla) müttehemdir (ithâm edilmiştir)”, “sâkıttır”, “hâliktir (helâk olucudur)”, “zâhibdir (gidicidir)”, “zâhibü’l-hadîstir (rivâyet ettiği hadîsler gidicidir)”, “metrûktur”, “metrûkü’l-hadîstir (rivâyet ettiği hadîsler terk edilmiştir)”, “onu terk etmişlerdir”, “hakkında durup düşünmek gerekir” (bu ifade Buhârî’nin nezdindedir), “ondan sükût etmişlerdir (bir mülâhazada bulunmamışlardır)” (bu ifade de Buhârî’nin nezdindedir), “kendisine itibar olunmaz”, “hadîsiyle itibar olunmaz (şâhid olarak kullanılmaz)”, “sika değildir”, “hiçbir şekilde sika değildir”, “sika da, me’mûn da değildir” ve benzeri.

Hakkında dördüncü ve beşinci mertebede kullanılan cerh lâfızları söylenmiş olan bir râvî, sâkıttır, hadîsi (rivâyet ettiği hadîsler) yazılamaz, onlarla itibar olunamaz ve istişhâd da edilemez (şâhid olarak kullanılamaz).

Cerh mertebelerinin altıncısı, en fenâ olanıdır ve o da, bir râvî hakkında “fülân kimse kezzâbdır (çok yalancıdır)” veya “kezibde (yalan söz söylemede) bulunur” veya “deccâldır”, “vaddâ’dır (çok uydurucudur)”, “vaz’eder (uydurur)”, “hadîs vaz’eder (uydurur)” denilmesinden ibarettir. *Tedrîbü’r-Râvî* ve *er-Ref’* ve *et-Tekmîl*’de de böyledir.

Ben derim ki: Hakkında altıncı mertebede kullanılan cerh lâfızlarından biri söylenilmiş olan kimsenin hadîslerinin rivâyet edilmesi caiz değildir; ancak hadîsin hâlini beyan etmek ve onu reddetmek gâyesiyle rivâyet edilmesi bundan müstesnâdır. Buhârî nezdinde “Münkerü’l-hadîs (rivâyet ettiği hadîsler münkerdir)” lâfzı da buna dâhil edilebilir ki bu husûs ileride gelecektir.

Cârihlerin (cerh ulemâsının) bir kimse hakkındaki cerh lâfızlarının muhtelif (birbirinden farklı) olması; bazılarının onu, ta’dîl lâfızlarının bir kısmıyla ta’dîl etmesi, bazılarının ise cerh lâfızlarının bir kısmıyla cerh etmesi hâlinde hüküm, daha evvel de beyan ettiğimiz gibi, tercîhin, ta’dîlde bulunan kimsenin lehinde olmasıdır. Ancak cerhte bulunan kimsenin müfesser (îzâh edilmiş) bir sebep beyan etmesi hâli bundan müstesnâdır; zira bu lâfızların tamamı mübhem olan cerhe aiddir ve burada, sebebin beyanına temas edilmemiştir. Şu kadar var ki cârihlerin “deccâldır”, “vaddâ’dır”, “vaz’da bulunur”, “hadîs vaz’ eder” gibi sözleri, müfesser addedilirse, bu lâfızlar, cerhin tercîhinde muteber olabilir. Buna mukabil şöyle de söylenebilir: “Vaz’ edenin, hangi hadîsi vaz’ ettiği beyan olunup neticede mes’ûliyetin kendisine mi yoksa başkasına mı aid olduğu ma’lûm olmadıkça, bu lâfızlar da mübhemdir.”

### Birinci Tenbîh

Bu tenbîh, Buhârî’nin, bir râvî hakkında; “hakkında durup düşünmek gerekir (fihî nazar)” veya “ondan sükût etmişlerdir (herhangi bir mülâhazada bulunmamışlardır) (seketû anhu)” sözünden murâdının ne olduğunun beyanındadır.

Buhârî, muhaddislerin, hadîsini (hadîs rivâyetini) terk ettikleri kimse hakkında “hakkında durup düşünmek gerekir” ve “ondan sükût etmişlerdir” tabirlerini kullanmakta; kendisinden rivâyetin helâl olmadığı kimse hakkında ise “Münkerü’l-hadîs” tabirini kullanmaktadır. *Tedribü’r-Râvî*’de de böyledir.

Ben derim ki: Buhârî’den başkasının nezdinde ise “Münkerü’l-hadîs (hadîsleri münkerdir)” tabiri, “Za’îfü’l-hadîs” (hadîsleri zayıftır) derecesinde ve cerhin üçüncü mertebesinde; binâenaleyh böyle bir râvînin (ri-



vâyet ettiği) hadîsleri, itibar için yazılabilir. “Hakkında durup düşünmek gerekir” ve “muhaddisler ondan sükût etmişlerdir” tabirleri ise birinci veya ikinci mertebededir. Bunu tasrîh (sarîh olarak beyan) edeni görmedim.

### İkinci Tenbîh

Bu tenbîh, muhaddislerin; “Bu, münker bir hadîstir”, “Münkerü’l-hadîstir (hadîsleri münkerdir)”, “Münker rivâyetlerde bulunur” tabirleri arasındaki farkın beyanı hakkındadır.

Müteahhirîn’in, “Bu, münker bir hadîstir” sözü ile mütekaddimînin aynı sözü arasında fark vardır. Müteahhirîn, bu tabiri, sika râvîlere muhâlefet etmiş olan zayıf bir râvînin rivâyeti hakkında kullanmakta; kudemâ ise bunu çoğunlukla, râvîsinin, sikalardan olsa da, o rivâyetle teferrüd etmiş (rivâyette tek kalmış) olduğu hadîs hakkında kullanmakta idiler. Dolayısıyla böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadîs, sahîh, garîb hadîs oluyordu.

Hâfız, *el-Feth*’in mukaddimesinde, Muhammed ibn İbrahim et-Teymî’nin hâl tercümesinde, İmâm Ahmed’in, bu kimse hakkındaki, “Münker hadîsler rivâyet eder” sözünü zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Ben derim ki: Münker tabirini, Ahmed ibn Hanbel ve bir cemaat, mütâbii olmayan ferd hadîsler hakkında kullanmışlardır. Dolayısıyla İbrahim et-Teymî hakkındaki o söz de buna hamledilir. Nitekim birçok kimseler, kendisiyle ihticâda bulunmuştur (rivâyet ettiği hadîsleri delil olarak kullanmıştır).” Yine aynı kitabın başka bir yerinde de şöyle demiştir: “İmâm Ahmed ve başkaları münker tabirini, mutlak fertler hakkında kullanmışlardır.”

Ben derim ki: Kezâ Cumhûr’un: “Fülân kimse Münkerü’l-hadîstir” sözü ile İmâm Ahmed’in aynı sözü arasında fark vardır. Zira Cumhûr bu tabiri, rivâyetlerinde sikalara muhâlefet eden zayıf râvîler hakkında kullanır. İmâm Ahmed ise bu tabiri, hadîs rivâyeti husûsunda akranlarından (kendi sıfatında olan râvîlerden) garîb kalan (onların rivâyet etmediğini rivâyet eden) râvîler hakkında kullanır.

Hâfız, *el-Feth*’in mukaddimesinde, Yezîd ibn Abdullâh ibn Husayfe’nin hâl tercümesinde, İmâm Ahmed’den O’nun hakkında: “Münkerü’l-hadîs-

tir” dediğini naklettikten sonra şöyle demiştir: “Ben derim ki: İmâm Ahmed bu lâfzı, hadîs rivâyeti husûsunda akranlarından garîb kalan râvîler hakkında kullanmaktadır; bu ise o gibi râvîlerin hâlinden, istikrâ sûretiyle (inceleme ile hâsıl olan tecrübe neticesinde) anlaşılır. İbn Husayfe, İmâm-ı Mâlik ve bütün imâmların kendisiyle ihticâcda bulunmuş (rivâyetlerini delil olarak kullanmış) olduğu bir kimsedir.”

Ben derim ki: İmâm Ahmed’in nazarındaki “münkerü’l-hadîs” tabiri, Buhârî’nin nazarmdaki zıddıdır.

“Münkerü’l-hadîs” tabiri bazen, münker bir hadîs rivâyet eden fakat bu işi çok miktarda yapmayan kimse hakkında kullanılır; dolayısıyla râvî, bunu yapmakla zayıf olmuş olmaz. Muhaddisler bazen de bu tabiri, kendisi hakîkatte sika olsa da, zayıf râvîlerden münker rivâyetlerde bulunan râvîler hakkında kullanır.

ez-Zeyn el-İrâkî, *Tahrîcü’l-İhyâ*’da: “Münker tabirini çoğunlukla, râvî için, bir tek hadîs rivâyet etmiş olması sebebiyle kullanırlar” demiştir. es-Sehâvî ise *Fethü’l-Muğîs*’de şöyle demiştir: “Bu tabir bazen, sika için, zayıf râvîlerden münker rivâyetlerde bulunması hâlinde kullanılır. Hâkim şöyle demiştir: Dârekutnî’ye: “Süleyman ibn Bint-i Şurahbîl’e ne dersin?” dedim, “sikadır” dedi; ben de: “O’nda münker (rivâyet) ler yok mudur?” dedim, “onları, zayıf kimselerden rivâyet etmiştir, fakat kendisi sikadır” dedi.” *er-Ref’* ve *et-Tekmîl*’de de böyledir. ez-Zehebî, *el-Mîzân*’da, Ahmed ibn Attâb el-Mervezî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ahmed ibn Sa’îd ibn Ma’dân, O’nun hakkında: “Sâlih bir şeyhtir, fedâil ve menâkîr rivâyet eder” demiştir. Ben derim ki: Her menâkîr rivâyet eden (münker rivâyetlerde bulunan) kimse taz’îf (zayıf olduğuna hüküm) edilmez.”

Ben derim ki: Kezâ muhaddislerin “Münkerü’l-hadîstir” sözü ile “münker rivâyetlerde bulunur” veya “münker hadîsler rivâyet eder” sözü arasında da fark vardır.

es-Sehâvî, *Fethü’l-Muğîs*’de şöyle demiştir: “İbn Dakîk el-İd demiştir ki: Muhaddislerin, bir râvî hakkında “Münker rivâyetlerde bulunur” sözü, onun rivâyetlerinin, mücerred bu söz ile terk edilmesini iktiza etmez, tâ ki rivâyetlerinde münkerler çoğalarak nihayet kendisi hakkında “Münkerü’l-hadîstir”

denilinceye kadar. Zira “Münkerü’l-hadîs” tabiri, bir vasıftır ki kişi onunla, rivâyet ettiği hadîslerin terk edilmesi sıfatına sahip olur. Diğer tabir ise (vas-fin) devamlılığı (m) iktiza etmez; nasıl iktiza etsin ki? Ahmed ibn Hanbel, Muhammed ibn İbrahim et-Teymî hakkında “Münker hadîsler rivâyet eder” demiştir. Hâlbuki O, Şeyhây’ın (Buhârî ve Müslim’in) ittifakta bulunduğu kimselerdendir ve “Amellerin muteber olması ancak niyetler ile dir” hadîsi-nin mercii de kendisidir.” *er-Ref’* ve *et-Tekmil’* den nakledilmiştir.

### Üçüncü Tenbîh

Bu tenbîh, İbn Ma‘în’in, râvî hakkında kullandığı “hiçbir şey değildir” sözünden muradının ne olduğunun beyânı hakkındadır.

İbn Ma‘în, bir kimse hakkında “o, hiçbir şey değildir” dediği vakit bu söz, “O, kuvvetli bir cerh ile mecruhtur (cerh olunmuştur)” ma‘nâsında değildir. Hâfız, *el-Feth*’in mukaddimesinde, Abdülazîz ibn Muhtâr el-Bas-rî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Ma‘în bir rivâyette, kendisini tevsîk etmiş, başka bir rivâyette de “O, hiçbir şey değildir” demiştir.”

Ben derim ki: Birçok kimse (cemâat) O’nunla ihticâc etmiştir, İb-nü’l-Kattân el-Fâsî ise, İbn Ma‘în’in bazı rivâyetlerde (râvîler hakkında) kullandığı “hiçbir şey değildir” sözünden muradının, rivâyet ettiği hadîs-lerin son derece az olması olduğunu zikretmiştir.

### Dördüncü Tenbîh

Bu tenbîh, râvînin taz‘îfinin (zayıflığına hükmedilmesinin) bazen, kendisinden daha kavî olana nazaran (nisbetle) olmuş olması hakkındadır.

Muhaddisler bir kimseyi, çoğu defa, akranları arasından, kendisinden daha sağlam (sebt) olan başka bir kimseye nisbetle taz‘îf ederler. Hâfız da bu husûsta, *el-Feth*’in mukaddimesinde, İbnü’l-Gasîl denmekle ma‘rûf olan Abdurrahman ibn Süleyman ibn Abdullâh ibn Hanzala’nın hâl tercümesinde, İbn Ma‘în ve başkalarının O’nu tevsîk ettiğini naklettikten sonra şöyle demiştir: “Ben derim ki: Bunların O’nu tevsîk etmesi, akranları arasından kendisinden daha sağlam olan başkalarına nisbet ile dir. Hâlbuki Nesâî’nin hâricinde birçok kimse, kendisiyle ihticâcda bulunmuştur (rivâyetlerini delil olarak kullanmıştır).

Yine Hâfız İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî fadli't-Tâ'ûn* isimli kitapta şöyle demiştir: “Ebû Belec’i, Yahyâ ibn Ma’in, en-Nesâî, Muhammed ibn Sa’d, ed-Dârekutnî tevsîk (sika olduğuna hüküm) etmişlerdir. İbn Cevzî ise, İbn Ma’in’den, O’nu taz’îf etmiş olduğunu nakletmiştir. Eğer bu sabit ise şu bilmelidir ki, kendisinden, O (Ebû Belec) ve O’nun fevkindekiler suâl edilmiş, İbn Ma’in de O’nu, kendisinin fevkinde (üzerinde) olanlara nisbetle taz’îf etmiştir. Bu, İbn Ma’in’den muhtelif nakiller vâki olmuş kimseler hakkında serdedilmiş olan azîm bir kaidedir ki buna, Ebu’l-Velîd el-Bâcî, *Ricâlü'l-Buhârî* isimli kitabında dikkat çekmiştir.”

Hâfız’ın tilmîzi (talebesi) olan es-Sehâvî ise *Fethü'l-Muğîs*’de şöyle demiştir: “Cerh ve ta’dîl imâmlarının sözlerinde vâki olan ihtilâfların ekseri, buna hamledilir. Bundan dolayı, insanların birçoğuna gizli kalmış olması muhtemel husûsun tebeyyün etmesi (ortaya çıkması) için, cerh ve ta’dîl ulemâsının sözlerini hikâye (nakl) etmek îcâb eder. Bazen de bu ihtilâf, ictihaddaki tagayyür (değişiklik) sebebiyle olmuş olabilir.”

### Beşinci Tenbîh

Bu tenbîh, Ebû Hâtîm’in bir râvîyi techîl etmesiyle umûmiyetle kendisinin değil vasfının mechûl olduğunu murâd ettiğinin; başkalarının ma’rûf olduğuna hükmettiği birçok kimseyi techîl (mechûl olduğuna hüküm) ettiğinin; techîlinin hükmünün, *Sahîhayn* râvîlerinden bazısının, ma’rûf oldukları hâlde techîlinin zikredilmesinin ve İbn Hazm’ın, meşhûr imâmlardan bazısını techîl etmesinin beyanıdır.

Ebû Hâtîm, bir kimse hakkında “o, mechûldür” dediğinde, bununla umûmiyetle şahsın değil, vasfın mechûliyetini murad eder. ez-Zehabî bunu, *el-Mîzân*’da birçok defa kendisinden nakleder. Meselâ Ebân ibn Hâtîm’in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bil ki, herhangi bir kimse hakkında “mechûldür” dediğim ve bu sözü, söyleyenine isnâd etmediğim vakit, bu, Ebû Hâtîm’in sözüdür. İleride buna dair çok fazla misâl gelecektir.”

es-Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*’de şöyle demiştir: “Ebû Hâtîm, bir kimse hakkında “o, mechûldür” dediğinde bununla, kendisinden bir kişinin dışında

rivâyette bulunan olmadığını murad etmez. Buna delil şudur ki; Dâvud ibn Yezîd es-Sakafî hakkında “O, mechûldür” demiştir, hâlbuki kendisinden birçok kişi (cemâat) rivâyette bulunmuştur. Bu sebeple ez-Zehebî, o sözün arkasından şöyle demiştir: “Bu söz sana şu husûsu îzâh eder ki; bir kimse, velev ki kendisinden sika olan birçok kimse rivâyette bulunmuş olsa da Ebû Hâtim nezdinde mechûl olabilir. O, bununla “o, mechûlü’l-hâldir” demek istemektedir.

Ben derim ki: Kezâ Ebû Hâtim, başkalarının ma’rûf olduğuna hükmettiği ve tevsîk ettiği birçok râvîyi de techîl (mechûl olduklarına hüküm) etmiştir. Binâenaleyh diğer tenkîdciler (nukkaad) bu husûsta kendisine muvâfakat etmedikçe O’nun herhangi bir kimseyi mechûl olmakla cerh etmesi husûsundaki emniyet (güven) ortadan kalkmıştır. Sen de biliyorsun ki ez-Zehebî, *el-Mîzân*’da, mechûliyetle hüküm verme husûsunda ekseriyetle Ebû Hâtim’e tâbidir. Dolayısıyla *el-Mîzân*’ı mütâlâa eden kimsenin buna dikkat etmesi gerekir.

Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*’de şöyle demiştir: “Huffâzdan (hâfızlardan) bir cemâat birçok râvîyi, haklarında malumat sahibi olmadıklarından dolayı techîl (mechûl olduklarına hüküm) etmiştir. Hâlbuki onlar, başkaları nezdinde adâletle ma’rûf olmuş olan kimselerdir. Ben şimdi bu kimselerden, *Sahîhayn*’de olanları sıralayacağım:

**1- Ahmed ibn Âsım el-Belhî.** Bu kişiyi, Ebû Hâtim techîl (mechûl olduğuna hüküm) etmiş, İbn Hibbân ise tevsîk (sika olduğuna hüküm) etmiş ve “kendisinden beldesi ehli rivâyette bulunmuştur” demiştir.

**2- İbrâhîm ibn Abdurrahman el-Mahzûmî.** Bu şahsı, İbnü’l-Kattân techîl etmiş, diğerleri de ma’rûf olduğuna hükmetmiş, İbn Hibbân ise tevsîk etmiştir.

**3- Usâme ibn Hafs el-Medenî.** Bunu, Ebû el-Kâsım el-Lâlkâî techîl etmiş, ez-Zehebî ise: “Mechûl değildir, dört kişi kendisinden rivâyette bulunmuştur” demiştir.

**4- Esbât Ebu’l-Yesa’.** Bunu, Ebû Hâtim techîl etmiş, Buhârî ise ma’rûf olduğuna hükmetmiştir (ta’rîf etmiştir).

**5- Beyân ibn Amr.** Bu zâtı, Ebû Hâtim techîl etmiş, İbn Medîni, İbn Hibbân ve İbn Adiyy ise tevsîk etmiştir, Buhârî ve Ebû Zûr'a ise kendisinden rivâyette bulunmuştur.

**6- el-Hüseyn ibn Hasen ibn Yesâr.** Bu şahsı, Ebû Hâtim techîl etmiş, Ahmed ve başkaları ise tevsîk etmiştir.

**7- el-Hakem ibn Abdullâh el-Basrî.** Bu zâtı, Ebû Hâtim techîl, ez-Züheli ise tevsîk etmiştir, kendisinden dört adet sika (râvî) rivâyette bulunmuştur.

**8- Abbâs el-Kantarî.** Bu şahsı, Ebû Hâtim techîl, İmâm Ahmed ve oğlu ise tevsîk etmiştir.

**9- Muhammed ibn Hakem el-Mervezî.** Bu kişiyi, Ebû Hâtim techîl, İbn Hibbân ise tevsîk etmiştir.

Aynı şekilde İbn Hazm'ın herhangi bir kimseyi techîl etmesi husûsundaki emniyet de, başkaları bu husûsta kendisine muvafakat etmediği müddetçe, ortadan kalkmıştır. Zira O, Ebû İsâ et-Tirmizî, Ebû Kâsım el-Beğavî, İsmâîl ibn Muhammed es-Saffâr, Ebû Abbâs el-Esamm ve diğer meşhûr kimseler hakkında: “O, mechûldür” demiştir. Bunu, es-Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*'de söylemiştir; *er-Ref'* ve *et-Tekmil*'de de böyledir.

### Altıncı Tenbîh

Bu tenbîh, cerh ve ta'dîl ulemâsının, bir râvî hakkında: “(O) fülân kimse gibi değildir” sözünden muradının ne olduğunun beyanındadır.

Cerh ve ta'dîl ulemâsının, bir kimse hakkındaki “o, fülân (kimse) gibi değildir” veya “ondan başkası bana daha sevgili gelir” gibi tabirleri cerh değildir. Hâfız, *et-Tehzîb*'de, Ezher ibn Sa'd es-Semmân'ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: “el-Ukaylî, *ed-Duafâ*'da, İmâm Ahmed'in: “İbn Ebi Adiyy bana, Ezher'den daha sevgili gelir” dediğini nakletmiştir. Ben derim ki: Bu tabir, O'nu zayıf râvîlere dâhil etmeyi îcâb eden bir cerh değildir.”

### Yedinci Tenbîh

Bu tenbîh, cerh ehlinin “Fülânca'nın rivâyet ettiği hadîslerin en münkeri şudur” sözünden, o hadîsin veya onun râvîsinin zayıf olması lâzım gelmeceğinin beyanı hakkındadır.

Cerh ve ta'dîl ulemâsı, "fûlâncanın rivâyet ettiklerinin (hadîslerin) en münker olanı, şudur" dediğinde, bu sözden, o hadîsin de, onun râvîsinin de zayıf olması lâzım gelmez (gerekmez). Zira onlar, bu lâfzı, bazen, hadîsin râvîsinin yalnızca rivâyette teferrüd etmesi (tek kalmış olması) durumunda, hasen ve sahîh hadîs için de kullanmaktadırlar.

Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*'de şöyle demiştir: "Cerh ve ta'dîl ulemâsının ibârelerinde "fûlân kimsenin rivâyet ettiği hadîslerin en münker olanı, şudur" tabiri, bahis mevzuu hadîs her ne kadar zayıf olmasa da, kullanılmıştır. Meselâ İbn Adiyy: "Bureyd ibn Abdullâh ibn Ebû Bürde'nin rivâyet ettiklerinin en münker olanı: "Allah, bir ümmete hayır murad ettiğinde, peygamberlerini kendilerinden evvel kabzeder (vefat ettirir)" hadîsidir" demiştir. Suyûtî de, devamla: "Bu, hasen bir tarıktır, râvîleri ise sikadır; bir cemâat da bunu sahîhlerine dâhil etmişlerdir" demiştir. Bu hadîs, *Sahîh-i Müslim*'de mevcûddur. ez-Zehabî'de şöyle demiştir: "el-Velîd ibn Müslim'in rivâyet ettiği hadîslerin en münkeri, hıfz-ı Kur'ân (Kur'ân'ın hıfzı için yapılan dua ile alâkalı) hadîsidir ki bu hadîs, *Tirmizî*'dedir. Tirmizî onu tahsîn (hasen olduğuna hüküm) etmiş, Hâkim ise Şeyhayn'ın şartı üzere sahîh olduğuna hükmetmiştir."

Binâenaleyh ez-Zehabî'nin *el-Mizân*'daki ve İbn Adiyy'in *el-Kâmil*'deki "bu hadîs, fûlâncanın münkerlerindendir veya rivâyet ettiklerinin en münkeri olanındandır" sözleriyle yanılığa düşerek mücerred (yalnızca) bu sözlerle o hadîsin zayıf olduğuna hükmetmiş olma. Zira onlar bu sözlerle, yalnızca o kimselerin bu rivâyetlerde teferrüd etmiş (tek kalmış) olduğunu kasdetmektedirler. Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde şöyle demiştir: "Sikaya veya sika olmayana nisbet edilen münker hadîsleri tahrîc etmek, İbn Adiyy'in âdeti cümlesindendir."

### Sekizinci Tenbîh

Bu tenbîh, cerh ulemâsının bir râvî hakkında "onun vehimleri vardır" veya "Hadîslerinde vehimde bulunur" veya "Hadîslerinde hatada bulunur" demesinin, onu sika derecesinden tenzîl etmediğinin beyanı hakkındadır.

Cerh ulemâsının bir kimse hakkında "Onun vehimleri vardır" veya "Hadîslerinde vehimde bulunur" veya "Hadîslerinde hatada bulunur" de-

mesi hâlinde bu sözler, onu sika derecesinden aşağı indirmez. Zira az bir vehmin bir zararı yoktur ve hiç kimse ondan hâlî değildir.

ez-Zehebî, *el-Mîzân*'da, el-Ukaylî'ye, Ali ibn Medînî'yi zayıf râvîlere dâhil etmesi husûsunda reddiyyede bulunması sadedinde aynen şöyle demiştir: “Ey Ukaylî! Senin aklın yok mu? Sen, kimin hakkında konuştuğunu biliyor musun? Senden istediğim yalnızca, hatada bulunmamış ve kendisine mütâbaatta bulunulmamış bir hadîsi rivâyet etme husûsunda münferid kalmamış sika, sebt (sağlam) bir tek râvîyi bana bildirmendir. Sonra her ufak bir hata veya günah sahibi olan kimse, bundan dolayı rivâyet ettiği hadîsleri zayıflatacak bir sûrette cerhedilemez, ayrıca hata ve kusurdan ma'sûm olmak da sika olmanın şartından değildir. Kendisinde en küçük bir bid'at mevcûd olan veya ilimlerinin vüs'ati yanında, az miktarda da vehimleri bulunan birçok sika râvîyi zikretmemizin gâyesi, başkalarının, rivâyet husûsunda kendilerine muâriz ve muhâlif olmaları hâlinde, tercihe daha şâyân ve daha sika olduklarının bilinmesidir. Sen bunları, adâlet ve vera' ile ölçerek değerlendir.” Hulâsaten ve muhtelif sayfalardan nakledilmiştir.

Ben derim ki: Bununla da, bir râvîde, en küçük bir bid'atin mevcûd olmasının, ona bir zarar vermeyeceği ve onu sika derecesinden tenzîl etmeyeceği (aşağı indirmeyeceği) malum olmuş olur. Ayrıca bir kimsenin *el-Mîzân*'da zikredilmiş olmasının, onun za'fını (zayıf olmasını) istilzâm etmediği (gerekirtmediği) de malum olmuş olur. Zira ez-Zehebî, bu kitapta birçok sika râvîyi, onları müdâfaa etmek gâyesiyle zikretmiştir; meselâ Ali ibn Medînî'yi bu sebeple zikretmiştir. Bir de isimlerinin zayıf râvîlerle karışacak olması hâlinde, onları zayıflardan temyîz etmek gâyesiyle zikretmiştir ki bunu, *el-Mîzân*'ın mukaddimesi ve hâtimesinde şu sûrette tasrîh etmiştir: “Sonra bu kitabım, kendilerinde bid'at mevcûd olan sika ve sebt (sağlam) râvîleri, ayrıca sözlerine iltifât edilmeyen kimselerin, haklarında kelâm etmiş olduğu sika râvîleri ihtivâ eder. O kimselerin, bu gibi sika râvîler hakkında etmiş oldukları kelâma iltifât (itibar) edilmemesi, onların bu husûsta ta'nnütte bulunmuş (zorla hata bulmaya çalışmış) ve hakîkî tenkîd sahibi olan Cumhûr'a muhâlefet etmiş olmaları sebebiyledir. Zira biz, peygamberlerin (alâ nebiyyinâ ve aleyhimüsselâm) hâricinde herhan-



gi bir kimse hakkında sehiv (yanılma) ve hatadan ma'sûmiyet iddiasında değiliz. Kitabımız ayrıca kendilerinde en ufak bir leyyinlik (hafif zayıflık) bulunan fakat esbât (sağlam) ve mutkinler (zabtı fevkalâde olanlar) mertebesine ulaşmamış olan sâdık muhaddisleri ve mestûr şeyhleri; sonra da kendilerinde ğalat (hata) ve vehimler bulunan ve hıfzları cihetinden zuafâdan (zayıflardan) olan, buna mukabil hadîsleri metrûk olmayan, bilâkis rivâyet ettiği hadîsler, şevâhid ve itibar husûsunda makbûl bulunmuş olan muhaddisleri ihtivâ eder." Hulâsaten ve muhtelif sayfalardan nakledilmiştir.

ez-Zehebî, kitabının nihâyetinde ise şöyle demiştir: "Bu kitabın müellifi -Allah O'nun ömrünü sâlih amellerle hitâma erdiresin ve günahlarını mağfîret buyursun- şöyle der: Bu kitabın aslı ve mevzuu, zayıf râvîler (zuafâ) hakkındadır; mukaddimede de zikrettiğimiz gibi, onların arasında sikadan olan birçok kimse de mevcûddur. Onları, haklarındaki (zayıflık) iddiaları (m) reddetmek veya aleyhlerinde söylenmiş olan sözlerin, zayıflık husûsunda müessir olmadığını belirtmek için zikrettim."

Mim harfinde şöyle demiştir: "Muhammed ibn Huzeyme, Hişâm ibn Ammâr'dan yalan haber rivâyet eder. Hâlbuki bu zât, ma'rûf olmak şöyle dursun ma'rûf olmaya yanaşmamıştır bile. Tahâvî'nin şeyhi olan Muhammed ibn Huzeyme ise meşhûr ve sika bir kimsedir." ez-Zehebî, Tahâvî'nin şeyhini, yalnızca zayıf olandan kendisini temyîz etmek için zikretmiştir.

### **Dokuzuncu Tenbîh**

Bu tenbîh, el-Ukaylî ve İbnü'l-Kattân'm, bir râvîyi, cerh olmayan bir tabirle cerh etmesi hakkındadır.

Bazen el-Ukaylî, bir kimseyi "fûlân zât, hadîsine mütâbaat olunmayan bir kimsedir" sözüyle cerh ve ta'n (tenkîd) eder. Bu söz, hiçbir sûrette cerh değildir ve ulemâ da, sika râvîleri bu sözle cerh etmiş olması sebebiyle, birçok yerde kendisine reddiyede bulunmuştur.

ez-Zehebî, *el-Mizân*'da şöyle demiştir: "Senden tek istediğim, ğalatta bulunmamış ve kendisine mütâbaat edilmemiş olan bir hadîsi rivâyet etme husûsunda teferrûd etmemiş sika ve sebt (sağlam) bir râvî mevcûd

mudur, bunu bana bildirmendir. Bilâkis sika ve hâfız bir râvînin, birçok hadisi rivâyet etme husûsunda münferid kalması hâlinde bu, onun rivâyet husûsundaki mertebesinin yüksek ve kâmil olduğuna, ilm-i esere olan ihtimâmına ve akranlarının bilmediği şeyleri zabt ettiğine delâlet eder. Ancak ğalatının ve infirâd (rivâyette tek kalma) husûsunda vehminin ortaya çıkması ve bunun da ma'rûf olması hâli bundan müstesnâdır. Her şeyden evvel Resûlullâh (s.a.v.)'in büyük ve küçük ashâbına bak; onlardan hiçbiri yoktur ki bir sünneti rivâyet etme husûsunda infirâd etmiş (tek kalmış) olmasın; bu durumda onlardan biri hakkında “bu hadîste kendisine mütâbaat edilmemiştir” denebilir mi? Tâbi'in de aynı şekildedir; onlardan her birinin yanında, diğerinde olmayan bir ilim (bilgi) mevcûddur. Bunun sebebi nedir? Bu, ilm-i hadîse muvafık düşen bir esasa müsteniddir (dayanır) ki o da, itkan sahibi (mutkin, zabtı kuvvetli olan) sika bir râvînin teferrüd ettiği (tek kaldığı) rivâyetin, garîb sahîh addolunmasıdır.”

Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde, Sâbit ibn Aclân el-Ensârî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “el-Ukaylî (Sâbit için): “Rivâyet ettiği hadîslere mütâbaat olunmaz” demiş, Ebu'l-Hasen İbnü'l-Kattân ise, buna şöyle itiraz etmiştir: Bu söz, O'na bir zarar vermez ancak kendisinden münker rivâyetlerin ve sika râvîlere muhâlif olmanın artması hâlinde el-Ukaylî'nin söylediği gibi olur.”

Kezâ Ebu'l-Hasen İbnü'l-Kattân bir kimseyi bazen “onun hâli ma'rûf değildir (bilinmemektedir)” veya “adâleti sâbit olmamıştır” lâfızlarıyla cerh eder; bu durumda o râvînin mechûl veya gayr-i sika olduğunu zannetme; zira bu lâfızlar, İbnü'l-Kattân'a aid husûsî istilâhlardır ki başkaları bu husûsta kendisine muvâfakat etmemiştir. ez-Zehebî, *el-Mizân*'da, Hafs ibn Bugayl'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbnü'l-Kattân (O'nun hakkında) “kendisinin hâli ma'rûf değildir” demiştir. Ben derim ki: Bu kitabımda bu nev'iden olan (bu tabirin kullanıldığı) kimseleri zikretmedim. Zira İbnü'l-Kattân, bu kişiye muâsır olan veya onun muâsırından (ilim) ahzetmiş (almış) olan bir imâmın, onun adâletine delâlet eden herhangi bir şey söylemediği herkes hakkında kelâm etmektedir. *Sahîhayn*'da (*Buhârî* ve *Müslim*'de) bu nev'iden olan kimse çoktur ki onları hiç kimse taz'îf (zayıf olduklarına hüküm) etmemiştir ve onlar mechûl kimseler de değildir.”

Mâlik ibn Hayr el-Mısırî'nin hâl tercümesinde ise şöyle demiştir: “İbnü'l-Kattân bu kişi hakkında “O, adâletinin sâbit olmadığı kimselerdendir.” Bu sözûyle, herhangi bir kimsenin O'nun sika olduğuna dair kat'î bir hükümde bulunmadığını kasetmiştir. Sahîh hadîs râvîleri arasında, herhangi bir kimsenin, kendisinin tevsîk edildiğine dair kat'î hükümde bulunduğunu bilmediğimiz çok miktarda şahıs mevcûddur. Cumhûr ise kendisinden bir cemâatın (pek çok kişinin) rivâyette bulunmuş olduğu, bununla birlikte, kendisinin de münker bir rivâyet getirmemiş olduğu, meşâyihden olan bir kimsenin rivâyet ettiği hadîslerin sahîh olduğu husûsunda ittifak etmiştir.”

### Onuncu Tenbîh

Bu tenbîh, cerh ulemâsının bir râvî hakkında “âhir ömründe teğayyür etti (hâfızası değişti) veya ihtilât etti (hâfızası fesâda uğradı)” tabirlerinin ne zaman cerh ifade edeceğinin beyamndadır.

Cerh ve ta'dîl ulemâsı, râvîyi, bazen “âhir ömründe teğayyür etti veya muhtelit oldu (hâfızası ihtilâta, yani fesâda uğradı)” lâfzı ile cerh eder. Bu ise, kendisinden çokça vâki olmadığı müddetçe, cerh değildir.

ez-Zehebî, *el-Mizân*'da, Hişâm ibn Urve'nin hâl tercümesinde, kendisini tevsîk ettikten sonra şöyle demiştir: “el-Hasen İbnü'l-Kattân'ın: “Hişâm ve Süheyl ibn Ebû Sâlih, ihtilât etti ve teğayyüre uğradı” sözüne itibar yoktur. Evet, insan biraz teğayyür edebilir ve hâfızası gençliğindeki gibi kalmayabilir ve böylece hıfzında olan bazı şeyleri unutabilir veya vehme düşebilir, bunda ne var? Kendisi (İbnü'l-Kattân) nisyândan masûm mu sanki? Bu zât (Hişâm), âhir ömründe Irâk'a geldiğinde, ilimden çok şey ihtivâ eden rivâyetlerde bulunmuştur; bunların yanında tahsîn edilmemiş az miktarda hadîs de mevcûd olmuş olabilir. Bu kadar miktar, Mâlik, Şu'be, Vekî ve diğer büyük sika râvîler (kibâr-ı sikât) için de vâki olabilir. Dolayısıyla düşünmeden lâf etmeyi bırak ve imâmların, esbâtı (sağlam râvîleri), zayıf ve muhtelit (hâfızası fesâda uğramış) râvîlere karıştırmış olmasına kulak asma! O şahıs (Hişâm ibn Urve) (bu ilimde) şeyhülislâmdır.”

Bir kimseden ihtilât çokça vâki olduğunda bakılır; kendisinden ashâb-ı

kudemâsının (kadîm ashâbının) rivâyet etmiş oldukları hüccettir, müteah-hirîn olan ashâbının rivâyet ettikleriyle ise ihticâc olunmaz (hükümde delil olarak kullanılmaz); ancak ihtilâtan evvel işittiğinin tarih olarak bilinmesi hâli bundan müstesnâdır. Hâfız'ın, *el-Feth*'in mukaddimesinde zikrettiğinden anlaşılan da budur.

### Birinci Fâide

İhtilât edip de (hâfızasına fesâd ârız olmuş olup da) Buhârî ve Müslim'in rivâyette bulunmuş olduğu râvîlerin hâlinin beyanı hakkındadır.

Buhârî'nin, âhir ömründe ihtilât etmiş olan bir kimseden rivâyette bulunması hakkında; Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde şöyle demiştir: “Zâhir olan, Buhârî'nin o rivâyeti, ihtilât etmesinden evvel o kimseden işitmiş olan şahıstan tahrîc etmiş olduğudur.”

Ben derim ki: Kezâ Müslim'in hâli de budur; zira O da, Buhârî gibi rivâyetin sahîh olmasını iltizam etmiştir. Binâenaleyh ihtilât etmiş olan bir kimsenin rivâyetinin, Şeyhayn'ın, hadîsi, onun tarîkinden tahrîc etmiş olduğu bir şahsın tarîkinden gelmesi hâlinde o rivâyet, hüccet olur ve râvînin, onu, o kimseden, ihtilâtından evvel işitmiş olduğuna delâlet eder.

### İkinci Fâide

Bir râvî hakkındaki taz'îf ve tevsîkin zikredilmesi gerektiği ve ikisinden biriyle iktifâ etmenin sahîh olmadığı hakkındadır.

Bir râvînin, muhtelefun fih (hakkında ihtilâf edilmiş) olup; ulemâdan bir kısmının kendisini tevsîk, bir kısmının da taz'îf etmiş olması hâlinde, taz'îfi zikretmekle iktifâ ederek tevsîk husûsunda sükût etmek şiddetli bir kusurdur. Bunun tersinin hükmü de aynıdır. Ancak râvînin, adâleti sübût bulmuş kimselerden olması ve Ümmet'in de onun imâmeti husûsunda ittifak etmiş olması hâlinde tevsîk ile iktifâ etmekte bir beis yoktur. Hatta belki hakkındaki cerhin, müteaasıb, müteannit (hata etmesini kasd eden) veya kendisi de bizzât mecrûh olan veya muâsır olma veya dünyevî bir münâferetten dolayı kendisine hüçûm eden bir kimseden veya râvînin hâlini bilmemesi sebebiyle kelâmına itibar edilmeyen bir kimseden sâdır olduğunun tebeyyün etmesi hâlinde, tevsîk ile iktifâ etmek vacib olur. Bütün

bunlar, zikretmiş olduğumuz cerh ve ta'dîl usûlleri hakkında teemmülden (derinlemesine düşünmeden) sonra zâhir olur (ortaya çıkar).

ez-Zehebî, *el-Mizân*'da, Ebân ibn Yezîd el-Attâr'ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zâtı, Ebu'l-Ferec ibn Cevzî de, *ed-Duaîfâ*'da zikretmiş, fakat O'nu tevsîk eden kimselerin akvâlini (sözlerini) zikretmemiştir. Bu, O'nun kitabının kusurlarından biridir ki cerhleri sıralar, tevsîk husûsunda ise sükût eder.”

### Üçüncü Fâide

Cerh ve ta'dîl ulemâsı, duaîfâ (zayıf râvîler) veya mevzû'ât (uydurma hadîsler) ile alâkalı kitaplarda: “Bu hadîs, sahîh değildir veya sâbit değildir” dediği vakit, bunun ma'nâsı, o hadîsin mevzû' olduğudur. Fakat ulemânın, bu tabiri, ahkâm kitaplarında söylemesi hâlinde ise bunun ma'nâsı, o hadîsten, ıstılâhî ma'nâda sıhhatin nefyedilmesidir.

Ulemânın, herhangi bir hadîs hakkında: “Sahîh değildir veya sâbit değildir” sözlerinden, o hadîsin mevzû' veya zayıf olması lâzım gelmez. Kezâ: “Bu bâbda hiçbir şey sahîh olmadı veya sâbit olmadı” sözlerinden de, o hadîsin, hasen olmaktan da hâlî olması gerekmez.

ez-Zerkeşî, *en-Nüketü alâ ibn Salâh* isimli kitabında şöyle demiştir: “Mevzûdur” sözümüz ile “sahîh değildir” sözümüz arasında büyük fark vardır. Zira birincisi, yalan ve uydurmanın isbâtı; ikincisi ise adem-i sübûtun (sâbit olmamanın) ihbârıdır ki bundan, adem-i isbât (isbâtın olmaması) lâzım gelmez. Bu, İbn Cevzî'nin “sahîh değildir” dediği ve buna benzer şeyler söylediği her hadîs için geçerlidir ve bundan, hadîsin mevzû' olması lâzım gelmez (gerekmez); zira sâbit lâfzının, sahîhe de, onun dînunda (aşağısında) olan zayıfa da şumûlü vardır.”

Aliyyü'l-Kârî, *Tezkiretü'l-Mevdû'ât* isimli kitapta şöyle demiştir: “es-Sehâvî'nin: “Sahîh değildir” demesine rağmen bu söz, o hadîsin zayıf ve hasen olmasına münâfî değildir.”

ez-Zürkânî, *Şerhü'l-Mevâhib*'de: “Allâhü Te'âlâ, Şa'bân'm yarısı gecesinde tulû' (tecellî) buyurur” hadîsinin tashîhi husûsunda, el-Kastelânî'nin, İbn Receb'den: “İbn Hibbân bunu tashîh etmiştir” sözünü naklettikten

sonra şöyle demiştir: “Bu sözde, İbn Dîhye’nin: “Şa‘bân’ın yarısı gecesi hakkında, sahîh olan hiçbir şey yoktur” sözünü reddetme vardır. Ancak bu sözün, ıstılâhî ma‘nâdaki sıhhatin nefyi (giderilmesi) için vârid olmuş olması hâlinde, onda red ma‘nâsı yoktur; zira Mu‘âz (r.a.)’in bu hadîsi, sahîh değil, hasendir.”

#### **Dördüncü Fâide**

Bir râvînin sehivde bulunması (yanılması) veya telkîn kabûl etmesi, hadîsin, sahîh bir asıldan rivâyet edilmiş olmaması hâlinde, ona zarar verir.

Râvînin çokça sehivde (yanılmada) bulunması veya hadîste telkîn kabul etmesi, ancak, hadîsin, sahîh bir asıldan rivâyet edilmemiş olması hâlinde rivâyete zarar verir. Hadîs, sahîh bir asıldan rivâyet edildiğinde ise râvînin sehvinin çokluğuna itibar edilmez. Zira o zaman itibar, râvînin hıfzına değil, rivâyetin aslınadır. *Tedribü’r-Râvî*’de de böyledir.

## SEKİZİNCİ FASIL

**Deliller arasındaki teâruzun ve bazısının bazısına tercîhinin usûlü hakkındadır.**

1- Şer'î delillerde, hakîkatte birbiri arasında herhangi bir teâruz (çelişki) yoktur; aksi hâlde tenâkuz ve abes lâzım gelir ki Şârî bundan münezzehtir. Belki nassın vürûd tarihini bilmeme veya nassın murâdını anlama husûsundaki hata sebebiyle ilk bakışta zâhiren bir teâruz tasavvur olunabilir. Bu teâruzun hükmü, önceki ve sonraki nassın vürûd tarihlerinin biliniyor olması hâlinde nesihtir (sonrakinin, öncekini neshetmesidir) ve önceki ile sonraki nass, neshi kâbil (kabul edici) olmuş olurlar. Aksi hâlde, eğer mümkünse tercîhe hükmedilir; zira râcih (tercîhe şâyân) olan nassın terk edilmesi, akla ve icmâa muhâlif düşer. Ama bu mümkün değilse, zarûret sebebiyle mümkün mertebe ikisinin arası cemedilir (uzlaştırılır); cemetmek de mümkün değilse, ikisi de sâkıt olur. Sâkıt olmaları hâlinde ise, eğer mevcûdsa ikisinin mâdûnundaki (aşağısındaki) hüccetlere, sırasıyla mürâcaat edilir.

Teâruzun iki âyet arasında olması hâlinde, haber-i vâhide gidilir; teâruzun iki haber (hadîs) arasında olması hâlinde ise Sahâbe'nin akvâline (kavillerine) ve kıyâsa gidilir. *Müsellem es-Sübût*'un şerhi *Fevâtih er-Rahmût*'da böyledir.

Sahâbe'nin kavillerinin mi yoksa kıyâsın mı mukaddem (öncelikli) olduğu husûsunda ihtilâf edilmiştir. el-Kerhî: "İkisi de eşittir; dolayısıyla taharrî (fikhî inceleme) şartıyla ikisinden birisiyle amel etmek vâcibdir" demiş; Fahrü'l-İslâm ise: "Kıyâsla idrâk edilebilen veya idrâk edilemeyen husûslarda olsun, Sahâbe'nin akvâli, kıyâsa mukaddemdir" demiştir. İki

nassın mâdûnundaki hüccetlere mürâcaat etme husûsunda acziyetin hâsıl olması durumunda, her şeyin aslı üzere takrîri, yani her hükmün bulunduğu hâl üzere bırakılması vâcib olur. *Nûrû'l-Envâr* ve hâşiyesinde böyledir.

2- Sonradan İslâm'a giren bir Sahâbî'nin, önceden İslâm'a girmiş olana muâırz olarak rivâyet ettiği bir hadîs, nâsihden (nesh ediciden) ma'dûd değildir (sayılmaz). Ancak sonradan İslâm'a giren Sahâbî'nin, onu Resûlul-lâh (s.a.v.)'den işittiğini tasrîh etmesi, İslâm'a girmezden evvel Resûlullâh (s.a.v.)'den hiçbir şey (rivâyet) tahammül (zabt) etmemiş olması ve önceden İslâm'a girmiş olan Sahâbî'nin o hadîsi, kendisinden evvel işitmiş olması hâli bundan müstesnâdır. *Kafvü'l-Eser*'de böyledir.

İki haberden birinin, diğeri üzerine takaddümü (önce olması), bazen tarih ile sarâhaten bilinebilir, bu durumda sonradan vârid olan haberin, önceden vârid olanı nesh etmesi gerekir. Bazen de bu, delâleten malum olur; meselâ haram kılan ile mubah kılan haberin, bir meselede ictimâ etmesi ve hangisinin tarih itibariyle daha evvel vârid olduğunun bilinmemesi hâlinde, fukahâ, neshin iki defa vâki olması lâzım gelmemesi için, haram kılan haberi, delâleten, mubah kılan haberden muahhar kılmışlardır. Ayrıca burada, ihtiyata riâyet de vardır; zira mubah olandan ictimâb etmekte herhangi bir mahzûr (vebâl) yoktur ve haram kılan haber, sonradan vârid olmuş olsa da bunda bir günah yoktur. Fakat haram kılan haberin (hadîsin) sonradan vârid olması hâlinde mubah ile amel etmekte mahzûr (vebâl) vardır. *Fevâtihü'r-Rahamût*'da böyledir.

3- Birbirine müteâırz olan iki âmm (umûm ifade eden) haberin arasını cemetme, tenvî' (nevîlerine ayırma) ile yani onların ikisinden birinin hükmünü, diğerrinin bir kısmına, ikincisinin hükmünü ise berikinin diğerr kısmına tahsîs etmek sûretiyle olur. İki mutlak haberin arasını cemetme, takyîd ile yani onlardan her birini, diğerrine mugâyir olan bir kayıdla tahsîs etmek sûretiyle olur. İki hâss (husûs ifade eden) haberin arasını cemetme, teb'îz ile yani ikisinden birini bir hâl üzerine, diğerrini de başka bir hâl üzerine hamletmek sûretiyle veya ikisinden birini mecaza hamletmek, diğerrini de hakîkat üzere bırakmak sûretiyle olur. Âmm ve hâss iki haberin arasını cemetme, âmm'ın tahsîsi ile ve hâss'ın dışında kalan kısımda ise



âmm haberle amel etmek sûretiyle, ğalat (hata) ihtimaliyle birlikte de hâss haberle amel etmek sûretiyle olur. Yoksa Şâfiîlerin tahsisinde olduğu gibi âmm haberle murad olanın, hâss haberin dışında kalan kısım olduğuna kat'î olarak hükmedilmesi sûretiyle olmaz. Buna göre Hanefilere, “tahsîs, mukarenetin fer'idir” şeklinde bir itiraz vârid olmaz. Zira teâruzda mukarenetin ilmî bir kıymeti yoktur. *Fevâtihü'r-Rahamût*'da böyledir.

Sen de bilmiş oldun ki (iki haber arasını) cemetme, tercihten sonraya bırakılmıştır; binâenaleyh birbirine müteâruz olan iki haberden birinin, diğeri üzerine rüchâniyetinin malum olması hâlinde, cemetme ile amel edilmez.

4- İki haberin birbiriyle teâruz etmesi hâlinde, *el-Kerhî* nezdinde, şehâdette olduğu gibi isbât, nefy üzerine mukaddemdir. İmâm İsa ibn Ebân ise: “Bu iki haber birbiriyle dâimâ teâruz hâlinde bulunur” demiştir. İmâm Fahrü'l-İslâm ve diğer muhakkıklar katında ise muhtâr olan kavi şudur: Eğer nefy ifade eden haberin râvîsi asıl ile iktifâ etmişse, cerhin, ta'dîl üzerine takdîm edildiği gibi, isbâtı ifade eden haber mukaddem (öncelikli) kılınır; zira bu durumda nefy, delilsiz olmuş olur. Eğer nefy, yalnızca asılla değil de delîli ile bilinen bir şey olursa, iki haber birbiriyle teâruz etmiş (çelişmiş) olur; zira her ikisi de bir ilme istinâd etmektedir, dolayısıyla nefy de isbât gibi (aynı değerde) olmuş olur ve hâriçten bir delil ile tercihe gidilir.

Eğer her ikisi de mümkünse, yani ihbâr, bir delilden neş'et etmiş veya asıl ile vârid olmuş olursa, bu durumda nazar (i'mâl-i fikir) ve nefyi ihbâr edene suâl edilir; eğer: “Nefyin ihbârı, asıl üzerine idi” derse, isbât ile amel edilir; ama nefyin delilden neş'et etmiş olduğunu haber verirse, iki haber birbiriyle teâruz eder ve bu durumda tercih edici (müreccih) olan şey, istishâbdır (eski hâl üzere bırakmadır); dolayısıyla asıl ile amel edilir. Zira istishâb, her ne kadar hüccet olmasa da müreccih (tercihte müessir) olmaya elverişlidir. Eğer nefyin, asıl üzerine mi binâ kılındığı yoksa delîle mi istinâd ettiği, i'mâl-i fikir ve suâl ile de bilinmez ve hâl de meçhûl kalmış olursa, isbât ile amel edilir. Çünkü bu durumda isbât, daha kuvvetlidir. *Fevâtih ür-Rahamût*'dan, ifadede ufak değişiklikle birlikte nakledilmiştir.

5- İki fiil, zaman ihtilâfı (farklı zamanda işlenmiş olmaları) sebebiyle birbiriyle kat'î sûrette teâruz etmezler; binâenaleyh bir fiil, bir vakitte, onun zıddı olan diğer fiil de başka bir vakitte işlenmiş olur. Ancak iki haber, bu fiilin, -vâciblerden veya diğerlerinden olması fark etmez- âdet olması hasebiyle mükerrer olduğunu ifade ederse bu durumda o iki haberin, zikredilen sıfata göre, aralarında teâruz etmesi hâlinde ikinci haber (Hanefî ve Şâfîîlerin kavillerindeki ihtilâfa göre) neshedendir (nâsih) veya tahsîs edendir (muhasıs). (Yani biz Hanefîlerin nezdinde sonradan vârid olan haber, öncekini nesheder; Şâfîîler katında ise tahsîs eder.) Eğer haberin vürûd tarihi mechûl olursa, aralarında teâruz hükmü sâbit olur ve bu durumda tercîhe gidilir. *Fevâtihi'r-Rahamût*'da böyledir.

6- Fiilin, kavil ile teâruz etmesi hâlinde, şu dört vecih olabilir:

- 1- Fiil, ya tekrar delîlinin ve o fiile iktidân etmenin vücûb (vâcib olma) delîlinin mevcûd olmamasıyla birlikte sâdir olmuştur;
- 2- Veya her iki delîlin de, yani tekrar ve fiile iktidânın vücûb delîlinin de mevcûd olmasına muKârîn (bitişik) olarak sâdir olmuştur;
- 3- Veya iktidânın vücûb delîlinin değil de yalnızca tekrar delîlinin mevcûd olmasına mukaarin olarak sâdir olmuştur;
- 4- Veyahut da tekrar delîlinin değil de, yalnızca iktidânın vücûb delîlinin mevcûdiyetine mukaarin olarak sâdir olmuştur.

Birinci durumda yani, fiilin, tekrar ve iktidânın vücûb delîlinin mevcûd olmamasıyla birlikte sâdir olması hâlinde; kavil, ya Resûlullâh (s.a.v.)'e has olur, fiilin de farz olarak O (s.a.v.)'le has olması gibi. Eğer kavil, fiilden sonra olmuş olursa, ikisi arasında teâruz olmaz; eğer kavil, fiilden önce olmuş olursa fiil, kavli, temekkünden evvel, neshetmiş olur. Eğer haberin vürûd (vârid olma) tarihi mechûl olursa, ekser ulemânın muhtârı (tercîhi), Resûlullâh (s.a.v.)'in hakkında tahakkümde (delilsiz hükümde) bulunmaktan kaçınmak için, tevakkuf etmektir (orada durarak herhangi bir hükümde bulunmamaktır). Zira Resûlullâh (s.a.v.) hakkındaki iki haberden birisi, kat'î olarak nâsihtir (neshedicidir) ve ikisinden, muayyen birisini kat'î olmaksızın ta'yîn etmek ise asla caiz değildir. Zannî bir ter-

cîhte bulunmak ise kifâyet etmez; zira açıktır ki buna, dînî bir mükellefiyet (vazîfe) taalluk etmemiştir. Çünkü mefrûz (farzedilmiş, varsayılmış) olan şey, kavil ve fiilin her ikisinin de Resûlullâh (s.a.v.)'in zât-ı mukaddesine has kılınmış olmasıdır.

Veyâhut da kavil, Ümmet'e has olur veya umûmî olarak bize ve O (s.a.v.)'e aid olur. Bu durumda Ümmet'in fiil husûsunda, O (s.a.v.)'e müşâreketinin olmaması sebebiyle, bizim hakkımızda teâruz yoktur; dolayısıyla kavil, bizim için mukaddemdir (önceliklidir). Resûlullâh (s.a.v.) hakkında ise az evvel zikredilmiş olan üç sûret geçerlidir.

İkinci durumda yani, fiilin, tekrar delîli ve iktidâ delîli ile birlikte sâdır olması hâlinde; eğer söz, Resûlullâh (s.a.v.)'e has ise, bizim hakkımızda teâruz bahis mevzuu olmayıp bilâkis fiil mukaddem kılınır. Resûlullâh (s.a.v.) hakkında ise zikredilmiş olan üç sûret geçerlidir. Ama söz bize has ise, kavil veya fiil olsun sonradan vârid olanı, önce vârid olanını neshe-der. Fakat o fiil hakkında iktidânın vücûbu, husûsî bir delîl ile sâbit olmuş ise bu fiilin, kavli neshetmeye salâhiyetli olması husûsunda hiçbir hilâf yoktur. Ancak iktidânın vücûbu, umûmî bir delîl ile sâbit olmuşsa (meselâ “muhakkak Resûlullâh (s.a.v.)'e sizin için usve-i hasene (güzel bir numûne) vardır” kavli gibi), bunun, kavli neshetmeye salâhiyetli olması husûsunda ise ihtilâf vardır. Eğer delîlin vürûd tarihi mechûl ise, ekser ulemânın muhtârı (tercîhi), kavil ile amel edilmesidir; zira kavlin delâleti, fiilin delâletinden daha zâhirdir (açıktır). İbnü'l-Hümâm: “Kıyasa muvafık olan, ihtiyatı ihtiva eden delîlin takdîm edilmesidir” demiştir.

Eğer söz, hem Resûlullâh (s.a.v.)'e ve hem de bize şâmil ise, sonradan vârid olan, O'nun hakkında ve bizim hakkımızda, nâsihtir (neshedicidir); zira neshin şartı mevcûddur. Eğer delîlin vürûd tarihi mechûl ise, ekser ulemânın muhtârı, bizim hakkımızda, kavil ile amel edilmesi; Resûlullâh (s.a.v.) hakkında ise, O'nun hakkında zanla hüküm vermekten kaçınmak gâyesiyle tevakkuf edilmesidir.

Üçüncü durumda yani, fiilin, yalnızca tekrar delîli ile birlikte sâdır olması hâlinde; eğer söz, bize has ise veya hem Resûlullâh (s.a.v.)'e, hem de bize şâmil ise, bizim hakkımızda teâruz bahis mevzuu olmaz ve kavil mu-

kaddem kılınır. Çünkü farzedilmiş olan, iktidânın mevcûd olmamasıdır; dolayısıyla fiil, Resûlullâh (s.a.v.)'e has kılınmış olur ve O'nun hakkında, zikredilmiş olan üç sûret geçerlidir.

Dördüncü durumda yani, fiilin, tekrar delîli değil de yalnızca iktidâ delîli ile birlikte sâdır olmuş olması hâlinde; eğer kavi, Resûlullâh (s.a.v.)'e has ise bizim hakkımızda teâruz bahis mevzuu olmaz, Resûlullâh (s.a.v.) hakkında ise daha evvel zikredildiği gibi muamele edilir. Ama eğer kavi, bize has ise, hangisi olursa olsun, sonradan vârid olan kavi nâsihtir (nes-hedici). Eğer sonradan vârid olan kavlin vürûd tarihi mechûl ise, muhtâr olan, kavi ile amel edilmesi; kıyasa muvafık olan ise ihtiyâta muvafık olanın alınmasıdır.

Eğer kavi, hem Resûlullâh (s.a.v.)'e, hem de bize şâmil ise, iki kavi-den sonradan vârid olanı, diğerini nâsihtir; eğer vürûd tarihi mechûl ise, bizim hakkımızda muhtâr olan, kaville amel etmek, Resûlullâh (s.a.v.) hakkında ise, tevakkuftur. *Fevâtihi'r-Rahamût*'da bu şekildedir, kolaylık olması gâyesiyle başlıklar değiştirilerek nakledilmiştir.

7- Bizim (Hanefiler) nezdimizde tercîhin, delîllerin çokluğu ile olması caiz değildir; yani birbirine müteâriz (zıd) olan iki haberden birisinin râvîlerinin çok, diğerinin râvîlerinin ise az sayıda olması hâlinde iki haberden biri, bu meziyet sebebiyle tercîh edilmiş olmaz. Zira bu mevzûda muteber olan şey, adâlettir ve o da, râvîlerin çokluğu ile farklılık arzetmez. Nice az sayıda âdil cemâat vardır ki, çok sayıda olan âsî cemâatten efdaldır (daha fazîletlidir).

Evet, bir tarafta, bir kişi, diğer tarafta da iki kişinin olması hâlinde, şahidlik meselesine kıyâsen, iki kişinin haberi, bir kişinin haberine tercîh edilir. *Nûrû'l-Envâr*'da böyledir, ma'nâ olarak nakledilmiştir.

8- Bizim nezdimizde tercîh, birbirine müteâriz (zıd) ve mütemâsîl (denk) iki delilden birisinin, diğeri üzerindeki, münferid olduğu takdirde müstakil olarak hüccet olmayacak bir ziyâdeliğin izhârından ibarettir. Bu tercîhten bir kısmı, sened ve rivâyete; bir kısmı ise metne ve yine bir kısmı medlûl ve hükme, diğer bir kısmı ise hâricî bir şeye râcîdir.

Metindeki tercih bazen delâletin kuvvetiyle olur (meselâ bizim nazarı-mızda muhkem, müfessere; müfesser, nassa; nass, zâhire; hafî de müşkile tercih edilir). Mücmelin, kendi kısımlarına muâriz olması ancak beyandan sonra sahîh olur; işte bu durumda delâlet de vuzûha kavuşmuş olur. Mü-teşâbih ise kendisiyle murâd edilenin malum olmadığı şeydir; binâenaleyh onun, kendi kısımlarından herhangi birisine muâriz olması asla sahîh ol-maz.

İcmâ, nass üzerine tercih edilir; zira icmân nâsîh ve mensûh olması bahis mevzuu değildir.

Gayr-i mahsûs (tahsîs edilmemiş) olan âmm (umûm ifade eden) delîl, mahsûs olan âmm delîl üzerine tercih edilir; zira birincisi kat'î, ikincisi ise zannîdir.

Müekked (te'kîd edilmiş) olan hüküm, başkasına tercih edilir; zira mü-ekkedin, te'vîle ihtimali yoktur veya te'vîl husûsunda uzak bir noktadadır; gayr-i müekked ise bunun hilâfmadır.

Lâfız ile yapılan rivâyet, ma'nâ ile yapılan rivâyet üzerine tercih edilir; zira ma'nânın nakledilmesinde ğalat (hata) ihtimali vardır.

Resûlullâh (s.a.v.)'in huzurunda hâsıl olup da sükût buyurdıkları, ken-disine ulaşır da sükût buyurdıklarına tercih edilir.

İhtimal cihetinden daha az olan (daha az şeye ihtimali olan), ihtimalce daha çok olana tercih edilir.

Daha yakın (hakîkate daha yakın) olan mecaz, daha uzak mecaza ter-cih edilir; zira o, çoğunlukla anlama husûsunda daha kuvvetlidir. Alâka ve isti'mâl (kullanma) cihetinden daha meşhûr olan mecaz, böyle olmayana tercih edilir.

Şart ve cezâ (şartın cevabı) sîgasıyla olan umûm (ifade eden delîl), menfî nekre ile olan umûm ve diğer umûm ifade eden lâfızlar üzerine ter-cih edilir; zira şart sîgası, o şarta muallâk (bağlanmış) olan hükmün ta'lî-lini (müessir olan sebebini) ifade eder. Bazen umûm ifade eden delîlden, nefy-i cins edatı olan "lâ" kelimesinden sonra gelen nekre (ifade eden ke-

lime) tahsîs edilir; zira o, umûm husûsunda, şart sîgalarından daha kat'îdir ki en zâhir olan da budur.

Lâm-ı ta'rîf ve ism-i mevsûl ile gelen cemî sîgası, lâm-ı ta'rîf veya izâfetle muarref kılınmış olan müfred sîgası üzerine tercîh edilir.

Kavil, fiil üzerine tercîh edilir; zira fiilin delâleti husûsunda fiil ile ihticâc etmenin (fiili delîl olarak kullanmanın) cevazına muhâlefet edenler, kavlin delâleti husûsunda, onunla ihticâcın cevazına muhâlif olmazlar. (Ancak fiilin, iktidâ deliline muKârîn olması ve böylece fiil ve kavlin birbirine müteâriz olması hâlinde tercîh hâsıl olmayabilir.)

Resûlullâh (s.a.v.)'den işitme yolu ile sabit olan şey, O'nun meclisinde veya zamanında hâsıl olup da O'nun da sükût ettiğinin hikâye edilmiş olduğu şey üzerine tercîh edilir.

Bir meselede sükût etmekle birlikte yasaklama ciheti daha ağır olan, yine sükût etmekle birlikte yasaklama ciheti daha hafif olan üzerine tercîh edilir.

Umûm-u belvânın olmadığı (herkesin bilmesi îcâb etmeyen) bir mesele hakkındaki rivâyet, umûm-u belvânın olduğu (herkesin bilmesi îcâb eden) bir mesele hakkında vârid olmuş olan haber-i vâhid üzerine tercîh edilir.

İki delîlden birisinin, medlûlüne, vaz'-ı şer'î ile diğerinin ise vaz'-ı lugavî ile delâlet etmesi ve her iki delâletin de şer'i şerîfte kullanılıyor olması hâlinde, lafz-ı lugavî ile amel etmek evlâdır. Ancak şârî-i hakîm o lâfzı belli bir ma'nâda müsteâr olarak kullanır, bu da şer'in örfü hâline gelir ve nihayet evvelki kullanış şer'an mehcûr olmuş (terk edilmiş) olursa, bu durumda lâfz-ı şer'î ile amel etmek evlâdır.

Ulemâ, hadîs tarîklerinin çok olmasının tercîh emârelerinden olup olmaması husûsunda ihtilâf etmiştir. Hanefîlerin tamamı ve Şâfiîlerin bir kısmı ikinci görüşe zâhib olmuş ve "iki şahidlikten biri, âhad mevkiinden çıkarak tevâtür veya şöhrat (meşhûr olma) mevkiine vâsıl olmaksızın, adedin çok olması sebebiyle diğeri üzerine tercîh edilmez" demişlerdir.

Şâfiîlerin çoğu ve bizim (Hanefîlerin) ashâbımızdan Ebû Abdullah

el-Cürcânî ile bir rivâyette Ebu'l-Hasen el-Kerhî, birinci görüşe zâhib olmuşlardır. *Müsellemü's-Sübût* ve onun Veliiyullâh el-Leknevî'ye aid olan şerhinde şöyle denilmiştir: “İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) ve İmâm Ebû Yûsuf katında rivâyetin çok olması tercîh sebebi değildir; İmâm Ahmed'in de aralarında bulunduğu eimme-i selâse (diğer üç müctehid imâm) gibi ekser ulemâ ise bunun hilâfındadır; onların nezdinde, rivâyet şöhet (meşhûr olma) derecesine ulaşmış olmasa da delîllerin ve râvîlerin çok olması, tercîh sebebidir.”

Râvînin fakîh olması meselesine gelince; el-Hâzimî şöyle demiştir: “Tercîh vecihlerinin yirmi üçüncüsü, iki hadîsten birinin râvîlerinin, hıfz ve itkan husûsunda birbirinin dengi olmalarıyla birlikte, elfâz meyvelerinden ahkâm devşirme husûsunda ârif ve fakîh olmalarıdır; bu durumda evlâ olan, fakîh olanların rivâyet ettiği hadîse teveccüh (onu tercîh) etmektir.”

Ali ibn Haşrem hikâye ederek şöyle demiştir: “Vekî' bize: “İki isnâddan hangisi daha çok hoşunuza gider; el-A'meş'in Ebû Vâil'den, O'nun da Abdullah'dan olan rivâyeti mi, yoksa Süfyân'ın Mansûr'dan, O'nun da İbrâhîm'den, O'nun da Alkame'den, O'nun da Abdullah'dan olan rivâyeti mi?” dedi; biz de “el-A'meş'in Ebû Vâil'den, O'nun da Abdullah'dan olan rivâyeti” deyince Vekî' şöyle dedi: “Yâ Sübhânallâh! (Hayret doğrusu) el-A'meş şeyhtir, Ebû Vâil şeyhtir; Süfyân ise fakîhtir, Mansûr fakîhtir, İbrâhîm fakîhtir, Alkame fakîhtir; fukahâ arasında tedâvülde (dolaşarak geçerli) olan hadîs, şuyûh (şeyhler) arasında tedâvülde olan hadîsten daha hayırlıdır.” Bunu el-Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs* isimli kitapta rivâyet etmiştir.

*et-Tedrib*'de ise şöyle denilmiştir: “Tercîh vecihlerinden üçüncü olanı, râvînin fikhıdır (fakîh olmasıdır); bu husûsta hadîsin ma'nâ ile veya lâfızla rivâyet edilmiş olması arasında fark yoktur. Zira fakîh, zâhiri üzere hamledilmesinin mümtenî (imkânsız) olduğu bir rivâyeti işittiğinde onu tahkîk eder ve nihayet müşkilin zâil olduğu noktaya muttâlî olur; âmî (fakîh olmayan) ise bunun hilâfındadır.”

*Müsellemü's-Sübût*'da şöyle denilmiştir: “Fakîh olmayan ise bunun hilâfındadır; zira fakîh olmayan kimse buna (tahkîke) kadir olamaz ve yal-

nızca işitilmiş olan miktarı nakleder. Bu da bizâtîhi, fıkıhı daha kuvvetli olanın, fıkıh cihetinden daha aşağı mertebede olana tercih edilmesini iktizâ eder; binâenaleyh fikhî ma'lûmatı daha ziyâde olan kimsenin rivâyeti, bu mertebede olmayan kimsenin rivâyetine tecih edilir.”

*Fethü'l-Kadîr*'de, Ebû Hanîfe (r.a.)'in el-Evzâî (r.a.) ile olan münâzârasının zikrinden sonra: “Netîce itibariyle el-Evzâî, uluvv-i isnâdı (isnâdın âlî olmasını) tercih ettiği gibi Ebû Hanîfe (r.a.) de râvîlerin fikhını (fakih olmasını) tercih etmiştir. İşte bu, yani râvîlerin fikhının tercih edilmesi, bizim nezdimizde mansûr (te'yîd edilmiş) olan mezhebdir” denilmiştir. Bu ifadenin bir benzeri de, İbn Emîr Hâcc'ın, *Halbetü'l-Mücellî Şerhu Mün-yeti'l-Musallî* isimli kitabında mevcûddur.

Bir tek mecâzı müstelzim (gerektirir) olan rivâyet, iki mecâzı müstelzim olandan evlâdır.

Medlûlüne (delâlet olunan hükmüne), mutâbakat yoluyla delâlet eden (lâfız), iltizâm yoluyla delâlet edenden evlâdır.

Medlûlüne, iktizâ yoluyla delâlet eden (lâfız), mefhûm yoluyla delâlet edenden evlâdır.

Medlûlüne, mefhûm-u muvâfakat yoluyla delâlet eden (lâfız), mefhûm-u muhâlefet yoluyla delâlet edenden evlâdır.

Medlûlüne, mentûk (sözle hitâb) ile delâlet eden rivâyet, mentûkun gayrı ile delâlet edenden evlâdır.

Hüküm ve medlûle müteallik olan tercihe gelince; bu tercih bazen ehemmiyet tarîkiyle olur; yani iki delîlden birinin mefâdı olan (ifade ettiği) hüküm, şârin nazarında, diğerinden elde edilen hükümden daha ehemmiyetli olur ki bu durumda daha ehemmiyetli olan delîl, diğerine nazaran ercah (tercihe daha şâyân) olur. Meselâ teklîfî (şer'î) olan hüküm, vaz'î (örfî) olan hükme tercih edilir; kelâmın sıdkı ve ma'kûl olması sebebiyle iktizâ tarîkiyle sâbit olan hüküm, meşrû olarak vâki olması sebebiyle iktizâ tarîkiyle sâbit olan hüküm üzerine tercih edilir; zira sıdk (doğruluk), daha mühimdir.



Nehy, emir üzerine tercih edilir; zira def'-i mefsedet (fesâdın giderilmesi), celb-i menfaatten (menfaatin celbinden) daha mühimdir. Bundan dolayı tahrîm (haram olma), diğer ahkâma tercih edilir. "İbâha (mubah olma), diğer ahkâma tercih edilir; zira Resûlullâh (s.a.v.), ümmeti için ahkâmın hafif olmasını severdi" de denilmiştir ki bu, "*Fütûhât-ı Mekkiyye*" sahibi Şeyh-i Ekber (Muhyiddîn Arabî) (kuddise sirruhu)'nun muhtâridir (tercihidir). Muhtâr olan ise evvelki kavildir; zira o daha mühimdir ve onda ihtiyât vardır.

Daha ağır olan hüküm, daha hafif olandan evlâdır; zirâ zann-ı galîbe göre, ağır olan hüküm, hafif olandan daha sonra vârid olmuştur. Çünkü şer'i şerîf, hükmün hafif olmasıyla başlamış, sonra da ahkâm, tedricî sûrette (ağırlaşarak) nâzil olmuştur.

Had cezâlarını kaldırmayı müsbît olan (isbât eden) delîl, onları mûcib olandan (vâcib kılandan) evlâdır; zira ortadan kaldırma daha mühimdir.

Talâk ve itâkı (köle âzâd etmeyi) mûcib olan delîl, onları nefyedene tercih olunur; zira onları mûcib olan delîl, haram kılan (muharrim) delîl kuvvetindedir.

Muallel olan hüküm, yani illeti ile birlikte zikredilmiş olan hüküm, gayr-i muallel hüküm üzerine tercih olunur.

Tahsîs edilmeye muhtâc olan hüküm, te'vîle muhtâc olandan evlâdır; zira tahsîs, te'vîle nisbetle daha çoktur.

Kıyâsa muvâfık olan hüküm, kıyâsa muhâlif olandan daha evlâdır.

Meşhûr olma ihtimali galîb olup da meşhûr olmamış olan bir husûsta nefy, isbât üzerine tercih olunur.

Hulefâ-i Râşidîn'in kendisiyle amel ettiği rivâyet, başkalarının amel ettiği rivâyetten evlâdır.

Sened ve rivâyete taalluk eden tercih, râvînin fıkhi (fakîh olması), zabtının kuvveti ve verâsı (şüpheli şeylerden kaçınma derecesindeki hassâsiyeti) sebebiyle olur. Bizim (Hanefîler) nezdimizde tercih, uluvv-i isnâd (isnâdın âlî) ve vâsıtaların az olması sûretiyle olmaz. (Şâfîler bunun hilâ-

findadır.) Şemsü'l-Eimme (Serahsî) katında ise terciîh, râvînin, rivâyeti i'tiyâd etmesi (Rivâyeti mu'tâd hâle getirmiş olması) yoluyla da hâsıl olmaz; zira rivâyeti mu'tâd hâle getirmenin, sıdk ve zabt husûsunda herhangi bir dahli yoktur. rivâyeti i'tiyâd eden nice kimse vardır ki rivâyet husûsunda tesâhül (gevşeklik) gösterir, belki de yalan rivâyette bulunurlar; buna mukabil rivâyeti mu'tâd hâle getirmemiş olan nice kimse de vardır ki hadîs rivâyetine ihtimâm gösterirler.

Terciîh, bir de kişinin arapçaya olan ilmiyle hâsıl olur; binâenaleyh Arapça'ya vâkıf olan kimse, vâkıf olmayandan evlâdır.

Hadîsi hıfzından rivâyet eden râvî, kitaptan rivâyet edenden evlâdır.

Terciîh, bir de râvînin, fıkıh ve dirâyet cihetinden Sahâbe'nin ekâbirinden (büyüklerinden) olması sûretinde olur.

Rivâyet ettiği şeye mübâşeret eden (onunla bizâtihi alâkadar olan) râvî, mübâşeret etmeyenden evlâdır.

Rivâyet ettiğini işitmesi esnasında Resûlullâh (s.a.v.)'e, mesâfe itibarıyla daha yakın olan, O'na daha uzak olandan evlâdır.

İslâm'a girişi daha önce olan râvî, daha sonra olandan evlâdır. Şu kadar var ki, İslâm'a girişi daha önce olan râvînin, o rivâyeti, İslâm'a girdikten sonra işitmemiş olması ve İslâm'a sonra giren râvînin de o rivâyeti bizzât işittiğini tasrîh (sarîh olarak beyan) etmiş olması hâlinde, İslâm'a sonra girenin rivâyeti evlâdır.

Rivâyeti, bâliğ olmazdan evvel zabt etmiş olan râvî, sabâveti (çocukluğu) zamanında zabt etmiş olan râvîden evlâdır.

Kezâ rivâyeti, İslâm'a girdikten sonra zabt etmiş olan râvî, İslâm'a girmezden evvel zabt etmiş olan râvîden evlâdır.

Hicretten sonra vârid olmuş olan hüküm, hicretten evvel vârid olandan evlâdır.

İsmi, zayıf bir râvî ile iltibâs etmeyen (karışmayan) râvî, ismi, zayıf râvîlerden (zuafâdan) biri ile iltibâs eden râvîden evlâdır.

Müsned rivâyet, mürsel rivâyetten evlâdır.

Semâ' (işıtme) sîgası ve mevsûliyeti tasrîh edilmiş olan rivâyet, müdelîs (tedlîste bulunan) bir râvîden rivâyet edilmesi hâlinde, mu'an'an ("an" lâfzı ile olan) rivâyetten evlâdır.

Merfû' olduğu kat'î olan rivâyet, merfû' olduğu husûsunda ihtilâf edilmiş olan rivâyete nazaran tercihe daha şâyândır. Ancak re'y için mecâl (hareket sahası) olmayan husûs bundan müstesnâdır; bu durumda mevkûf (rivâyet), merfû' (rivâyet) gibidir.

Kadınlarla alâkalı ahkâmın hâricinde, erkeklerin rivâyeti, kadınların rivâyetinden evlâdır.

Muhaddislerin kitaplarından herhangi bir kitaba isnâd edilmiş olan (müsned) hadîs, halkın dilinde şöhrat bulma (meşhûr olma) tarîkiyle sabit olmuş olan hadîsten evlâdır.

Mütevâtir ve meşhûr haber, âhad haberden evlâdır.

Tâbi'în'den olan kimsenin mürsel rivâyeti, daha sonra gelenlerin mürsellerinden evlâdır.

Adâlet ve nesebi meşhûr olan râvînin rivâyeti, râvîsi bu vasıflarda olmayanın rivâyetinden evlâdır.

Tezkiye edeni çok olan râvî, ta'dîl edeni az olan râvîden evlâdır; kezâ tezkiye edilmesi, sarîh olarak sözle yapılmış olan râvî, tezkiye edenden rivâyet edilme veya kendi şahidliği ile tezkiyeye hüküm verme sûretiyle yapılmış olan râvîden evlâdır. Tezkiye edenin şahidliği ile hüküm verme sûretiyle yapılan tezkiye, kendisinden rivâyet edilme sûretiyle yapılan teziyeden evlâdır.

Hâricî bir şeyle yapılan tercih, birkaç sûrette olur:

Onlardan biri şudur: Ümmetin bir kısmı, iki rivâyetten birisiyle amel etmiş olur; işte bu rivâyet, hiç kimsenin amel etmemiş olduğu rivâyetten evlâdır.

Diğeri de şudur: İki rivâyetten biri, Kitâb, Sünnet, icmâ, kıyâs, akıl veya his gibi başka bir delîle muvâfık; diğeri de bunun hilâfına olur. Bu durumda muvâfık olan, muhâlif olandan evlâdır.

Her iki rivâyetin de hüküm ve illete delâlet eder olması, şu kadar ki onlardan birisinin illete olan delâletinin daha kuvvetli olması hâlinde bu rivâyet, diğerinden evlâdır.

Her iki rivâyetin de âmm (umûm ifade eder) olması, şu kadar ki onlardan birisinin, diğerinin hilâfına olarak, herhangi bir sûrette kendisiyle amelde ittifak edilmiş bir rivâyet olması hâlinde bu rivâyet, İmâm-ı Şâfiî'nin hilâfına olarak, bizim nezdimizde, diğerinden evlâdır.

İki rivâyetten birisinin, kendisiyle, muhtelefun fih (ihtilâf edilmiş) olan bir hükmün beyanının kasdedildiği bir rivâyet olması hâlinde bu rivâyet, böyle bir hükmün beyanının kasdedilmediği rivâyetten evlâdır.

İhtiyâta ve berâat-ı zimmete daha yakın olan rivâyet, bunlardan daha uzak olandan evlâdır.

Râvîsinin, kendisiyle amel etmiş olduğu hadîs, râvîsinin amel etmemiş olduğu hadîsten evlâdır.

İki râvîden birinin, ilgili nassın vürûd (vârid olma) sebebini zikretmesi, diğerinin de zikretmemesi hâlinde, sebebi zikretmiş olan râvî, diğerinden evlâdır.

## DOKUZUNCU FASIL

### ÜÇ İMÂMIMIZIN HÂL TERCÜMELERİ HAKKINDA

#### 1. İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in Hâl Tercümesi

İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.) hakkında malumatın var mı? Bu zât, İmâmü’l-Eimme (imâmların imâmı), Sirâcü’l-Ümme (ümmetin kandili), Kâşîfü’l-Ğumme (müşkülâtları çözen), çok miktarda menkıbe sahibi, ilminin, diyâr-ı İslâm’ın şark ve garbını kuşatmış olduğu ve kendi asrında, imâmlar arasında Tâbi‘înden olma fazîletini kazanmış olan kimsedir. Ecille-i ulemâ-i a‘lâm (meşhûr büyük âlimlerin uluları), O’nun imâmetini ikrâr ve celâletini itiraf etmiş, gerek ta‘dîl ehlinde ve gerekse muhaddislerden pek çok kimse, ilminin genişliğini, hıfzının cevdetini (güzelliğini) ve anlayışındaki inceliği medhetmiş, ayrıca kendisini zühd ve tam bir verâ ile tavsîf etmiştir ve O, bu husûsta havâs ve avâmın umûmî hüsn-i kabûlüne mazhar olmuştur.

Şimdi burada bir de O’nun ahvâl-i âliyyesinden (yüksek hâllerinden) ve menâkıb-ı celîlesinden, teberrüken ve teyemmünen (tezkiye ve ta‘dîl için değil), zarûrî miktarda bir nebze bahsedelim. Zira O’nun makamı, kusurlu kişilerin senâsından (tezkiyesinden) fazlasıyla yüce ve yüksektir. O’nun ahvâl ve menâkıbı, bâhusûs hadîs olmak üzere ilimdeki derecesi husûsunda daha geniş malumat isteyen, “*İncâü’l-Vatan anî’l-İdrâi bi İmâmi’z-Zemen*” isimli risâlemize mürâcaat etsin. Biz burada onu hulâsa edeceğiz. Bu fasılda herhangi bir kimseye nisbet ettiğimiz ve kaynağı ile hangi kitaptan ve kaçınıcı sayfadan olduğunu zikretmediğimiz her kavil, “*İncâü’l-Vatan*” isimli risâlede, kaynağıyla birlikte, sayfa numarasıyla mukayyed olarak mezkûr-  
dur; buna dikkat edilsin. Bunu, ihtisâr (kısa tutma) arzusuyla böyle yaptık.

### İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’in Tâbî‘în’den Oluşunun Sübûtu

Bil ki muhaddislerin cumhûru, bir kimsenin yalnızca mülâkî olma ve görme ile Tâbî‘î olduğu, herhangi bir Sahâbî ile belli bir müddet birlikte olmasının şart kılınmadığı husûsunda icmâda bulunmuş; Hâfız, *Şerhu’n-Nuhbe*’de: “Muhtâr olan kavil de budur” demiştir.

İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’in, Sahâbe’den bir kısmını gördüğü sabit olup onlardan rivâyette bulunması husûsunda ihtilâf edilmiş; İmâm Aliyyü’l-Kârî: “Mu‘temed (i‘timâd edilmiş) olan kavil, rivâyette bulunmanın sübûtudur” demiştir. Muhaddislerden ve ilm-i ahbâr ehlinde büyük bir topluluk, O’nun, Enes (r.a.)’i gördüğünü ve muhtâr olan kavle göre Tâbî‘în’den olduğunu tasrîh (sarîh olarak beyan) etmiştir. *et-Tabakât* sahibi İbn Sa‘d, *Tezkiretü’l-Huffâz*’da Hâfız ez-Zehebî, Hâfız el-İrâkî, ed-Dârekutnî, İmâm Ebû Ma‘şer Abdülkerîm ibn Abdüssamed et-Taberî el-Mukriu’ş-Şâfi‘î (bu zât ayrıca O’nun, Sahâbe’den rivâyette bulunduğunu da sabit kılmıştır), Hâfız Suyûtî (bu zât ayrıca O’nun, Sahâbe’den rivâyetinin bâtil olmadığına hükmetmiştir), Hâfız Ebu’l-Haccâc el-Mizzî, Hâfız el-Hatîb el-Bağdâdî, Hâfız İbnü’l-Cevzî, Hâfız İbn Abdülberr, *Kitâbü’l-Ensâb*’ında Hâfız es-Sem‘ânî, İmâm Nevevî, Hâfız Abdülganî el-Makdisî, İmâm el-Cezerî, et-Türbişî, *Keşfü’l-Keşşâf* sahibi, *Mir‘âtü’l-Cenân* sahibi, İmâm el-Yâfi‘î, Allâme ibn Hacer el-Mekkî eş-Şâfi‘î, Allâme Ahmed el-Kastalânî (O’nu Tâbî‘în’den addeder), *Medînetü’l-Ulûm*’da Allâme el-Eznîkî ve Allâme Bedrüddîn el-Aynî el-Hanefî bunlardan bazılarıdır; ayrıca Hâfız ibn Hacer, kendisine bu husûsta tevcih edilen bir fetvâ meselesine verdiği cevapta bunu zikretmiştir.

Netîce itibariyle İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.), şüphe yok ki Tâbî‘în’dendir ve Allâhü Te‘âlâ’nın: “*Bir de onlara, ihsân (sâlih ameller) ile ittibâ edenler (var ya), Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah’dan râzı olmuşlardır*” (Tevbe, 9/100) kavline dâhildir.

### İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’in Hadîs Hâfızı, Sika Bir İmâm Oluşu, Çok Rivâyette Bulunması (Muksîr oluşu) ve Muhaddislerin O’nu Medhetmeleri

es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*’da şöyle demiştir: “İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.) ilim talebiyle meşgûl oldu ve bu husûsta çok gayret sarfetti, o kadar

ki başkalarının ulaşamadığı bir mertebeye vâsıl oldu. Bir gün, yanında İsa ibn Mûsa olduğu hâlde Halîfe Mansûr'un huzuruna girmişti; İsa ibn Mûsa, Mansûr'a: "Bu zât, günümüzde dünyanın (mevcûd en büyük, yegâne) âlimidir" dedi." Mekkî ibn İbrâhîm de, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'i zikrederek şöyle demiştir: "O, zamânının en âlimi idi. Kâdî Ebû Yûsuf, kendisi hakkında: "Hadîsin tefsîrini, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den daha iyi bilen bir kimse görmedim" demiştir." Yezîd ibn Hârûn ise şöyle demiştir: "Bin kişiye yetiştim, onların çoğundan hadîs yazdım; aralarında beş zâtтан daha fakîh, daha fazla verâ sahibi ve daha âlim bir kimse görmedim, onların birincisi, Ebû Hanîfe (r.a.)'dir." Bunu, İbn Abdülberri de, *Câmû Beyânî'l-İlm* isimli kitapta zikretmiştir.

el-Hatîb, Şeddâd ibn Hakîm'den: "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den daha âlim bir kimse görmedim" dediğini; Muhammed ibn Sa'd el-Kâtib'den ise: "Abdullah ibn Dâvud el-Hureybî'nin: "Ehl-i İslâm üzerine, namazlarında Allâhü Te'âlâ'ya, Ebû Hanîfe (r.a.) için duâ etmeleri vâcibdir" dediğini işittim; sebep olarak da kendileri için sünen (sünnetler) ve fıkıhî muhâfaza etmiş olmasını zikretti" dediğini rivâyet etmiştir. İmâm Ebû Ca'fer eş-Şîzâmârî, Şakîk el-Belhî'den: "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.), insanların en fazla verâ sahibi olanlarından, en âlimlerinden ve en âbidlerinden idi" dediğini; İbrâhîm ibn İkrime el-Mahzûmî'den de: "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den daha âlim, daha çok verâ sahibi ve daha zâhid bir âlim görmedim" dediğini; Abdullah İbnü'l-Mübârek'den ise: "Kûfe'ye girdim, oranın âlimlerini sordum ve: "Bu şehrinizde en âlim olan zât kimdir?" dedim, hepsi de: "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'dir" cevabını verdiler" dediğini rivâyet etmiştir.

Hâfız ibn Hüsrev, kendi senediyle, Muhammed ibn Seleme'den, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Halef ibn Eyyûb şöyle dedi: "İlim, Allâhü Te'âlâ'dan Muhammed (s.a.v.)'e geldi, sonra O (s.a.v.)'in Ashâbına, sonra Tâbî'in'e, sonra da İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashâbına intikal etti." Şurası açıktır ki o zaman ilim olarak yalnızca Kur'ân ve hadîs ilmi mevcuttu; dolayısıyla o zamanda insanların en âlim olanı, Kur'ân ve hadîsi en iyi bilen kimse idi.

Ümmet, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in fakîh, müctehid ve fıkîh husûsunda büyük bir imâm olduğunda icmâ etmiştir. el-Hatîb, Muhammed ibn Bişr'den, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Ben, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) ve Süfyân es-Sevrî'nin yanına gider gelirdim; Süfyân'a gittiğimde, bana: "Nereden geliyorsun?" derdi, ben de kendisine: "Ebû Hanîfe (r.a.)'in yanından" derdim, bunun üzerine bana: "Muhakkak ehl-i arzın en fakîhinin yanından gelmişsin" derdi. Hücr ibn Abdülcebbâr'dan da, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "el-Kâsım ibn Ma'n ibn Abdurrahman el-Mes'ûdî'ye: "Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashâbından olmaktan memnun olur musun?" diye sorulmuş, O da şöyle cevap vermiştir: "İnsanlar, sohbeti Ebû Hanîfe (r.a.)'inkinden daha faydalı hiç kimsenin meclisine oturmamıştır."

Muhammed ibn Müzâhim şöyle demiştir: "İbnü'l-Mübârek'in: "İnsanların en fakîhi Ebû Hanîfe (r.a.)'dir, fıkıhta O'nun mislini görmedim" dediğini işittim." Müşârunileyh yine şöyle demiştir: "Eğer Allâhü Te'âlâ bana, Ebû Hanîfe (r.a.) ve Süfyân vâsıtası ile yardım etmemiş olsaydı, ben de diğer insanlar gibi olurdu." Ebû Nu'aym da şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.), meseleler husûsunda derinlemesine dalan bir kimse idi." Yahyâ ibn Ma'in ise şöyle demiştir: "Yahyâ el-Kattân'ın: "Allah'a karşı yalan söylemeyiz; Ebû Hanîfe (r.a.)'in re'yinden daha güzelini işitmedik, biz de O'nun kavillerinden pek çoğunu almışızdır" dediğini işittim."

Rebî' ve Harmele şöyle demiştir: "İmâm-ı Şâfiî'nin: "Nâs (insanlar), fıkîh husûsunda İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in ıyâlidir (O'na muhtâctır)" dediğini işittik." *et-Tehzîb*'den nakledilmiştir.

İmâm İsferâînî, Ali ibn Medînî'ye kadar veran senediyle şunu rivâyet etmiştir: "Abdurrezzâk'ın şöyle dediğini işittim: "Ma'mer: "el-Hasen el-Basrî'den sonra fıkîh husûsunda O'ndan daha güzel konuşan bir kimse bilmiyorum" demiştir." Yine Müşârunileyh, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'den, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hükümdârlar, siyâset husûsunda Ömer (r.a.)'in; fukahâ da, kıyâs husûsunda Ebû Hanîfe (r.a.)'in ıyâlidir." Bunu, el-Kârî, *el-Menâkıb*'da zikretmiştir. Suyûtî ise en-Nadr ibn Şumeyl'den: "İnsanlar fıkîh husûsunda uykuda idi, tâ ki onları Ebû Hanîfe (r.a.), me-



seleleri hall-ü fasl (genişleterek özmlemesi) ve beyan etmesi sâyesinde uyandırdı” dediğini zikretmiştir.

Şurası açıktır ki ehâdis, âsâr, Sahâbe ve Tâbi‘în kavilleri ve onların ihtilâfları hıfz edilmediğı; Sünnet ve diğerklerinde mevcûd olan nâsih ve mensûh bilinmediğı müddetçe fıkıh sahibi olmak (fakihlik) müyesser olmaz. Öyleyse ulemâ, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanife (r.a.)’in insanların en fakih olduğı husûsunda icmâda bulununca, O’nun, hadîsleri hıfzetmiş ve onların büyük bir kısmını kendinde cemetmiş olduğunu kabul etmiş bulunmuşlardır.

Tarihçi İbn Haldûn şöyle demiştir: “İmâm-ı A‘zam Ebû Hanife (r.a.)’in müctehidler arasında, mezhebinin hadîse i‘timâd etmesi (dayanması), kendisinin de mezhebinin ona nisbet etmesi, hükmü red ve kabul yönünden hadîsi mu‘teber kabul etmesi, O’nun hadîs ilminde kibâr-ı müctehidinden (büyük müctehidlerden) olduğına delâlet eder.”

ez-Zehebî, O’nu huffâz-ı hadîs (hadîs hâfizları) arasında saymıştır ve Müşârunileyhi, *et-Tezkire*’inde zikretmiştir ki kendisi bu kitabın girişinde şöyle demiştir: “Bu kitap, ilm-i nebevînin hâmilllerinden ta‘dîl (âdil olduğına hüküm) edilmiş olanların ve tashih, tezyif, tevsik ve taz‘if husûsunda, ictihâdlarına mürâaat edilen kimselerin isimlerinin zikredilmiş olduğı bir tezkiredir.” Binâenaleyh bu sözden de ma‘lm olacağı üzere İmâm-ı A‘zam Ebû Hanife (r.a.), hâfiz, muaddel (ta‘dîl edilmiş), ilm-i nebevîyi hâmil (taşıyıcı) olan, hadîslerin tashih ve taz‘ifi, râvîlerin ise tevsik ve tezyifi husûsunda ictihâdına mürâaat edilen bir kimsedir.

el-Hatib, İsrâil ibn Yûnus’dan, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Nu‘mân (İbn Sâbit, yani İmâm-ı A‘zam Ebû Hanife (r.a.)) ne güzel adamdır. O, fıkha aid olan her hadîsi en iyi hıfz eden, onları inceleme husûsunda en çok titizlik gösteren, onlarda mevcûd olan fikhî husûsları en iyi bilen kimse idi.” İbn Kayyım ise *İ‘lâm el-Muvakkîn* isimli kitabında şöyle demiştir: “Yahyâ ibn Âdem: “Nu‘mân, beldesinde mevcûd olan bütün hadîsleri toplar ve hükmün, Resûlullâh (s.a.v.)’in irtihâl etmiş olduğı esnâdaki son hâline nazar ederdi” demiştir.”

Yahyâ ibn Ma'în şöyle demiştir: “Vekî” üzerine takdîm edebileceğim bir kimse görmedim ve O, Ebû Hanîfe (r.a.)’in re’yi ile fetvâ verirdi ve rivâyet ettiği hadîslerin tamâmını da hıfzetmiş idi; ayrıca kendisinden de birçok hadîs işitmişti.” Bu sözde, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’in hadîs rivâyeti husûsunda mukıll (az rivâyetle bulunur) değil muksir olduğuna delâlet vardır.

Süfyan ibn Uyeyne şöyle demiştir: “Beni hadîs için oturtan ilk kişi” diğer bir rivâyetle de “Beni muhaddis kılan ilk kişi İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’dir. Kûfe’ye geldiğimde Ebû Hanîfe (r.a.): “Bu zât, Amr ibn Dînâr’ın hadîslerini en iyi bilen kişidir” dedi, bunun üzerine insanlar benim etrafımda toplandı, ben de onlara hadîs rivâyetinde bulundum.”

Muhammed ibn Semâ’a da şöyle demiştir: “İmâm, tasnîflerinde (musannefâtında) takrîben yetmiş bin hâdis zikretmiş, *el-Âsâr*’ı ise kırk bin hadîsten intihâb etmiştir (seçmiştir).

Ben derim ki: Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashâbının, kendisinden rivâyet etmiş oldukları şeyler de bu sözün sahîh olduğuna delâlet eder. Meselâ Muhammed ibn Hasen, “*Zâhiru’r-Rivâye*” denmekle ma‘rûf altı kitabında ve “*en-Nevâdir*” denmekle ma‘rûf diğer kitaplarında; İmâm Ebû Yûsuf, *el-Emâlî*’sinde ve *Kitâbü’l-Harâc*’ında; Abdullah İbnü’l-Mübârek, kendi kitaplarında; ayrıca kendisinin ashâbından olan Vekî’ ve başkaları, sayılamayacak ve had konulamayacak kadar çok miktarda mesâil rivâyet etmiştir. Eğer onlardan, merfû hadîslere ve mevkûf eserlere, sarâhaten ve delâleten muvâfık olanlarını telhîs (genişlemesine tahkîk) edecek olursan bunların, İmâmın kendi ictihâdıyla istinbât etmiş (hüküm çıkarmış) olduklarının hâricinde, takrîben o miktarda olduklarını inşâallâh göreceksin. Bu mesâilin (meselelerin) tamâmı, İmâmın tahdîs (hadîs rivâyeti) tarîkiyle değil de iftâ (fetvâ verme) tarîkiyle rivâyet etmiş olduğu hadîslerdir. Zira ictihâdının, bu kadar azîm (büyük) miktarda hadîs ve esere, onlara muttâlî olmaksızın muvâfık düşmüş olması çok uzak bir ihtimaldir.

Bununla birlikte İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’in, isnâd yoluyla rivâyet etmiş olduğu birçok hadîs de mevcûddur. Onlardan bir kısmını hâfizlar, kendisinin (İmâm’ın) *Müsned*’lerinde toplamış; bir kısmını da ashâbı, ken-

di eserlerinde zikretmiştir. Meselâ Muhammed ibn Hasen, *el-Âsâr*'ı, *el-Muvattâ*'ı, *el-Hucec*'i ve başka kitaplarında; İmâm Ebû Yûsuf, İbnü'l-Mübârek, el-Hasen ibn Ziyâd ve diğerleri kendi kitaplarında; Vekî' ibn Cerrâh, *el-Müsned*'inde; İbn Ebû Şeybe ve Abdurrezzâk, *el-Musannef*'lerinde; el-Hâkim, *el-Müstedrek*'i ve başka kitaplarında; İbn Hibbân, *es-Sahîh*'i, *es-Sikat*'ı ve başka kitaplarında; el-Beyhakî, *es-Sünen*'i ve diğer kitaplarında; et-Taberânî, üç *Mu'cem*'inde; ed-Dârekutnî, kendi kitaplarında ve daha başkaları da kendi kitaplarında bu hadisleri zikretmiştir ki eğer bu hadislerin tamâmını tek bir ciltte toplayacak olsaydık hacimli bir kitap olurdu.

Hâfız, *et-Tehzîb*'de şöyle demiştir: “Muhammed ibn Sa'd el-Avfi: “İbn Ma'in'i şöyle söylerken işittim: “Ebû Hanîfe (r.a.) sika idi, ancak güzelce hıfzettiği hadisleri rivâyet eder, güzelce hıfzemediklerini ise rivâyet etmezdi” demiştir.” Sâlih ibn Muhammed, İbn Ma'in'den: “Ebû Hanîfe (r.a.), hadis husûsunda sika idi” dediğini rivâyet etmiştir.”

İbn Abdülberr, *Fedâilü's-Selâseti'l-Fukahâ* isimli kitabında şöyle demiştir: “Abdullah ibn Ahmed ed-Devrakî şöyle demiştir: “Yahyâ ibn Ma'in'e İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den suâl olundu ve ben de (orada) bunu duyuyordum; İbn Ma'in şöyle cevap verdi: “O, sikadır, kendisini taz'îf eden birini duymadım. İşte Şu'be ibn Haccâc; O'na hadis rivâyet etmesini yazıyor ve bunu, kendisine emrediyordu; (bilirsin) Şu'be de Şu'be'dir (O'nu anlatmaya lüzûm yok).”

İbn Abdülberr, *Câmi'u Beyânî'l-İlm* isimli kitabında şöyle demiştir: “İbn Ma'in'e: “Yâ Ebâ Zekerîyya! İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) hadis husûsunda doğru söyler mi idi (doğru sözlü müydü)?” denilmiş, O da: “Evet, sadûktur (çok doğru sözlüdür)” demiş ve ilâve olarak da: “Şu'be, O'nun hakkında hüsn-i re'y sahibi idi” demiştir.

İbn Abdülberr şöyle demiştir: “İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den rivâyette bulunmuş ve O'nu tevşik etmiş olanlar, O'nun hakkında (aleyhinde) kelâm etmiş olanlardan (sayıca) daha fazladır.”

İmâm Ali ibn Medînî de şöyle demiştir: “İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.), es-Sevrî ve İbn Mübârek'in, kendisinden rivâyette bulunmuş olduğu kimsedir; sikadır ve kendisinde bir beis yoktur.”

Hâfız ibn Esîr el-Cezerî ise: “O, ulûm-i şer‘îyyede (şer‘î ilimlerde), kendisinden râzı olunmuş bir imâm idi” demiştir.

İbn Hacer el-Mekkî'nin *el-Hayrâtü'l-Hisân*'ında şöyle denilmiştir: “Şu‘be: “Vallâhi O, anlayışı güzel, hıfzı ceyyid (üst seviyede) bir kimse idi” demiştir.”

İbn Mende, İbn Ma‘în'e vâsıl olan kendi senediyle, Müşârunileyhin şöyle söylediğini zikretmiştir: “Ali ibn Müshir'in şöyle dediğini işittim: “A‘meş hacca gitmek için yola çıkmıştı, Kâdisiye'ye geldiğinde beni çağdı. O, beni İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.) ile bir arada oturmam dolayısıyla tanırdı; bana: “Şhire (yani Kûfe'ye) dön, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den, benim için menâsiki (hac ahkâmını) yazmasını talep et” dedi; bunun üzerine ben geri döndüm ve istediği şeyi kendisinden talep ettim, O da bana onu imlâ ettirdi (yazdırdı), sonra onu A‘meş'e getirdim.”

el-Evzâî şöyle demiştir: “O, meselelerin zor ve müşkül kısımlarını en iyi bilen kimse idi; İmâm Ca‘fer ibn Muhammed es-Sâdık: “İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.), kendi belde ahâlîsinin en fakîhi idi” demiştir.” Süfyân ibn Uyeyne de şöyle demiştir: “İki şey var ki ben, (daha önce) onlar gibisini görmemişim; Hamza'nın kırâatı ve İmâm'm re'yi. Bu ikisi Kûfe köprüsünü aşmış ve bütün âfâka vâsıl olmuştur.” el-Vâkıdî'den: “İmâm Mâlik, her ne kadar izhâr etmese de O'nun (İmâm-ı A‘zam (r.a.)'in) kavliyle hüküm verirdi” dediği rivâyet olunmuştur. Yahyâ ibn Âdem ise şöyle demiştir: “el-Hasen ibn Sâlih'in: “Nu‘mân ibn Sâbit, derin anlayış sahibi, âlim, ilminde teennî ile hareket eden (netîceye ulaşmada acele etmeyen) bir kimse idi” dediğini işittim.”

İbnü'l-Mübârek şöyle demiştir: “Mis'ar ibn Kidâm, O'nu (İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)'i) gördüğünde ayağa kalkar, oturduğu vakit de O'nun önünde otururdu; ayrıca kendisine ta‘zîm eder, teveccüh gösterir ve medh-ü senâda bulunurdu. Mis'ar ise, hıfzı ve zühdü husûsunda Kûfe'nin mefâhirinden idi. es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*'mda şöyle demiştir: “Mis'ar: “Kim, Ebû Hanîfe (r.a.)'i, kendisiyle Allah arasında vâsıta kılarsa korkudan emîn ve kendisi için de ihtiyâtı ihmâl etmemiş olacağını ümîd ederim” demiştir.”

İbn Hacer, *el-Kalâid*'inde şöyle demiştir: “Süfyân es-Sevrî: “Biz, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’ın yanında, doğanın (yırtıcı kuş) yanındaki serçeler gibi idik; muhakkak İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.), ulemânın seyyididir (âlimlerin efendisidir)” demiştir.” İbn Haldûn ise *Tarih*’inde şöyle demiştir: “İbn Ma‘în: “Benim nezdimde (mu‘teber olan) kırâat, Hamza’nın kırâatı; fıkıh da, Ebû Hanîfe (r.a.)’ın fıkıhdır; insanları bu kanâat üzere buldum” demiştir.”

İbn Hacer el-Mekkî şöyle demiştir: “İmâmların bazıısı şöyle söylemiştir: “Meşhûr imâmlardan hiç birisi, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’ın mazhar olduğu ashâb ve talebeye mazhar olmamış; ulemâ ve umûm nâs da, gerek müteşâbih hadîslerin, gerek istinbât edilmesi (hüküm çıkarılması) gereken meselelerin tefsîri husûsunda, Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashâbından istifâde ettikleri gibi, başka hiçbir kimseden istifâde etmemişlerdir.” (*Reddü’l-Muhtâr*)

İbn Abdülberr şöyle demiştir: “O’nun aleyhinde kelâm etmiş olan ehl-i hadîsin en çok tenkîd ettikleri husûs, re’y ve kıyâsa dalmış (çok ileri gitmiş) olmasıdır; hâlbuki bu, daha evvel de geçtiği üzere, kusur değildir.” Yahyâ ibn Ma‘în ise şöyle demiştir: “Ashâbımız, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashâbını tenkîd husûsunda tefrîtte bulunmaktadırlar (haddi aşmaktadırlar).”

Abdullah ibn Dâvud el-Hureybî şöyle demiştir: “İnsanlar İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.) hakkında hâsîd (hasedci) ve câhildir; benim nazarımda câhillerin hâli daha iyidir.” Bir adam, kendisine: “İnsanların İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’i ayıpladıkları husûs nedir?” dedi, O da cevâben şöyle dedi: “Vallâhi ayıpladıklarını bildiğim hangi husûs varsa o husûsta O (İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)), söz söylemiş ve isâbette bulunmuş, onlar ise söz söylemiş ve hataya düşmüşlerdir. Hâlbuki O’nu, Safâ ile Merve arasında sa’y ederken gördüm ve ben de kendisiyle birlikte idim, bütün gözler dâimâ O’nun üzerine çevrilmiş idi.”

İbn Ebû Âişe, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’ın bir hadîsini zikretmiş, bunun üzerine orada bulunanlardan bazıısı: “Biz O’nu istemiyoruz” demişler, hemen akabinde de İbn Ebû Âişe şöyle demiştir: “Eğer O’nu

görmüş olsaydınız, muhakkak isterdiniz; sizin ve O'nun için, şâirin şu sözünden başka söylenecek bir söz bilmiyorum: Yazık size, onlar hakkında levh etmeyi (kınamayı) biraz azaltın, babasız kalasıcılar veyâhut da onların doldurmuş olduğu yerleri bir de siz doldurun!" Bunu, el-Hatîb zikretmiştir.

Aynî, *el-Binâye*'de şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.); Abdullah İbnü'l-Mübârek, Süfyân ibn Uyeyne, el-A'meş, Süfyân es-Sevrî, Abdur-rezzâk, Hammâd ibn Zeyd, Vekî' (ki kendisi, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in re'yi ile fetvâ verirdi), eimme-i selâse yani İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Şâfiî ve İmâm Ahmed ve diğerleri gibi eimme-i kibârdan (büyük imâmlardan) birçoğunun medh-ü senâda bulunmuş olduğu bir kimsedir."

İmâm-ı Şâfiî şöyle demiştir: "İmâm-ı Mâlik'e: "İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'i gördün mü?" denildi, O da cevâben şöyle dedi: "Evet, O'nu öyle bir şahıs olarak gördüm ki, seninle, şu sütunu altın hâline getireceğine dair kelâm etse, bunun delilini getirebilirdi." Bunu, Suyûtî zikretmiştir. İsmâîl ibn Ebû Fûdeyk ise şöyle demiştir: "İmâm-ı Mâlik'i, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in elini tutmuş bir hâlde ve ikisi yürüyorlarken gördüm, mescide vardıklarında İmâm-ı Mâlik, önceliği İmâm'a verdi." Bunu, Aliyyü'l-Kârî zikretmiştir.

en-Nadr ibn Muhammed el-Mervezî -ki bu zât, Ebû Hanîfe (r.a.)'in as-hâbındandır- şöyle demiştir: "Yahyâ ibn Sa'îd el-Ensârî, Hişâm ibn Urve ve Sa'îd ibn Ebû Arûbe bize geldi, bunun üzerine İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.), bize şöyle dedi: "Bakın bakalım bunların yanında duymamız gereken bir şey (rivâyet) var mı?" Burada İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadîs talebi husûsundaki gayretine bir delîl vardır.

Hibbân ibn Alî şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.)'e dîn ve dünyâ işleri husûsunda mürâcaat edildiği vakit mutlaka nezdinde, o mevzû hakkında güzel bir eser (rivâyet) bulunurdu." Bunu, el-Kureysî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*'de zikretmiştir. Yine aynı kitapta İmâm Ebû Yûsuf'un oğlu Yûsuf ibn Ya'kûb'un hâl tercümesinde, Müşârunileyhin, *Kitâbü'l-Âsâr*'ı, babasından, onun da İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den rivâyet etmiş olduğu yazılıdır ki bu, hacimli tek cild bir kitaptır.

Tahâvî, Bekkâr ibn Kuteybe'den şunu rivâyet etmiştir: “Ebû Âsım en-Nebîl'in şöyle dediğini işitim: “Mekke'de Ebû Hanîfe (r.a.)'in yanında bulunuyorduk, derken etrafında hadîs ashâbı ile re'y ashâbı toplanmıştı, bunun üzerine şöyle dedi: “Hâne sahibine gidip de bunları etrafımızdan dağıttırarak bir kimse yok mu?” Burada (etrafında hadîs ve re'y ashâbının toplanmasında), gerek muhaddislerin ve gerekse fukahânın kalblerinde, mevkiinin azametine bir delîl vardır.

Yahyâ ibn Zekerıyyâ ibn Ebû Zâide şöyle demiştir: “Babam bana şöyle dedi: “Oğulcuğum, sana Nu'mân ibn Sâbit'i tavsiye ederim; O'nu kaybetmeden evvel kendisinden ilim al!” Yahyâ şöyle demiştir: “O'nun fetvâlarını çoğu kere babama arzederdim de onları çok beğenirdi.” Vekî'e: “Züfer'e gidip geliyor musun?” denildiğinde şöyle dedi: “Bizim aklımızı İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) ile çeldiniz, tâ ki O vefat etti ve şimdi de Züfer'den alıkoymak istiyorsunuz o kadar ki Esed ibn Amr el-Kûfî ve ashâbına muhtâc oluyoruz.”

Ali ibn Ca'd şöyle demiştir: “Bir adam Züheyr ibn Muâviye'ye gidip geliyordu, sonra (Züheyr) onu kaybetti, bir müddet sonra geldiğinde (Züheyr) ona: “Neredeydin?” diye sordu, adam: “Ebû Hanîfe (r.a.)'e gitmiştim” deyince (Züheyr) şöyle dedi: “Ne iyi şeyler öğrendin; Ebû Hanîfe (r.a.) ile bir defa oturman, bir ay boyunca bana gelmeden elbette senin için daha hayırlıdır.” es-Saymerî şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashâbından birisi de Ali ibn Müshir'dir. Bu zât, Süfyân es-Sevrî'nin, kendisinden, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in ilmini almış ve kitaplarını da O'ndan istinsâh etmiş olduğu kimsedir.”

Bişr ibn el-Velîd el-Kâdî şöyle demiştir: “Biz, Süfyân ibn Uyeyne'nin yanında bulunuyorduk; müşkül bir mesele karşımıza çıkınca, (Süfyân): “Burada İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashâbından biri var mı?” der, cevâben: “Bişr var” denilince, bana: “Bu meseleye cevap ver” derdi, ben de cevap verirdim, bunun üzerine şöyle derdi: “Fukahâya teslîm olmak, dînde selâmette olmaktır.”

Hâfız ibn Mende, el-A'meş'e vâsıl olan kendi senediyle nakletmiştir ki; bir adam, kendisine (el-A'meş'e) gelerek bir meseleden suâl etmiş, O

da cevâben şöyle demiştir: “Şu halkanın (ilim halkasının) ehline gitmelisin; zira onlar, kendilerine bir mesele geldiğinde, onu kendi aralarında (müzâkere sûretiyle) döndürür dolaştırır dururlar, nihâyet doğruya ulaşırlar (isâbet ederler).” Yani İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’in (ilim) halkasını kasetmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî, kendi senediyle, İbn Kerâme’den, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Biz bir gün Vekî’ ibn Cerrâh’ın yanında bulunuyorduk, derken bir adam: “İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.) hata etti” dedi, bunun üzerine Vekî’ şöyle dedi: “Yanında kıyâs ve ictihâd husûsunda Ebû Yûsuf, Züfer ve Muhammed gibi; hadîs hıfzetme ve o ilme dair ma‘lûmât husûsunda Yahyâ ibn Zekerıyyâ ibn Ebû Zâide, Hafs ibn Gıyâs, Ali’nin iki oğlu Habbân ve Mendel gibi; lügât ve arabiyâta dair ma‘lûmât husûsunda el-Kâsım ibn Ma’n gibi; zühd ve verâ husûsunda da Dâvud ibn Nusayr et-Tâî ve Fudayl ibn İyâz gibi kimseler olduğu hâlde, Ebû Hanîfe (r.a.), hata etmeye nasıl kadir olabilir? Ashâbı veya cülesâsı (hemdemleri) bu zâtlar olan bir kimse, kat‘î sûrette hata etmez; eğer hatada bulunmuş olsa bile O’nu hakka döndürürler.” (Burada, hata etme, hükümde isâbet edememe ma’nâsında, ihtâ olarak kullanılmıştır. Müt.)

Tahâvî, Esed ibn Fûrât’a vâsıl olan kendi senediyle, Müşârunileyhin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)’in, kitaplarını tedvîn etmiş olan ashâbı, kırk kişi idi. Mütেকaddimîn olan (önde gelen) on kişi arasında İmâm Ebû Yûsuf, İmâm-ı Züfer, Dâvud et-Tâî, Esed ibn Amr, Yûsuf ibn Hâlid es-Semtî ve Yahyâ ibn Zekerıyyâ ibn Ebû Zâide bulunmakta idi. Bu sonuncusu, o kitapları, diğerleri için otuz sene müddetle yazmış olan kişidir.”

Ben derim ki: Ashâbının en büyüklerini, hıfz ve ilimlerinin vüs‘ati, muhaddislerce teslîm edilmiş bulunan böylesi hâfızların teşkîl ettiği bir kimsenin hadîs ma‘lûmâtı nasıl az olabilir?

### **Ebû Hanîfe (r.a.)’in Hadîste Seçici (Nâkid), Cerh ve Ta’dîl Sâhibi Oluşu**

Tirmizî, *el-İlel*’inde, Yahyâ el-Himmânî’den şu rivâyette bulunmuştur: “Ebû Hanîfe (r.a.)’i: “Câbir el-Cu‘fi’den daha yalancı, Atâ’dan daha fazîletli birini görmedim” derken işittim. Beyhakî de, *el-Medhal*’inde, kendi



senedi ile Abdülhamîd el-Hammânî'den şunu nakletmiştir: “Ebû Sa’d es-Sa’ânî, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’e doğru doğrularak şöyle dedi: “Ey Ebû Hanîfe (r.a.)! Sevrî’den hadîs alma husûsunda ne dersin?” O da cevâben: “O’ndan hadîs yaz; zira O, Ebû İshâk’ın, Hâris’den rivâyet ettiği hadîslerle Câbir el-Cu‘fî’nin hadîsleri hâriç, diğer rivâyetlerinde sikadır” dedi. Bu rivâyette Ebû Hanîfe (r.a.)’in, muâsırları nezdinde, kendisinden Süfyân ve benzerleri suâl edilecek kadar ve onların hadîslerini intikaad edecek (elemeden geçirecek) derecede, hadîs husûsunda tekaddüm ettiğine (önde olduğuna) dair delâlet vardır. Süfyân ibn Uyeyne’nin: “Beni hadîs için oturtan ilk kişi, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’dir” sözü daha evvel geçmişti; bu sözde de, O’nun cerh ve ta’dîl husûsundaki sözünün makbûl olduğuna delâlet vardır. Zira birisini ta’dîl ettiğinde insanlar o kişiye teveccüh eder ve mübâlağa ile yönelirlerdi.

İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.), Zeyd ibn Ayyâş hakkında: “Bu zât, mechûldür” demiştir; bunu Hâfız, *et-Tehzîb*’de zikretmiştir. Ebû Hanîfe (r.a.) ayrıca: “Talk ibn Habîb kaderiyye re’yinde (görüşünde, yani kaderî) idi” demiştir. Ya’kûb ibn Şeybe şöyle demiştir: “Ali ibn Medînî’ye: “Süfyân ibn Uyeyne’nin Ebû Hanîfe (r.a.)’den rivâyet etmiş olduğu, Rakabe ibn Maskale’ye aid olan söze ne dersin?” dedim; Ali ibn Medînî, O’nu tanıdı ve: “O sözü, yanımda (müktesebâtımda) bulamadım” dedi.”

Ebû Süleymân el-Cûzecânî şöyle demiştir: “Hammâd ibn Zeyd’i şöyle derken işittim: “Amr ibn Dînâr’ın künyesini ancak Ebû Hanîfe (r.a.) sayesinde öğrendik; biz Mescid-i Harâm’da idik, İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.) de Amr ibn Dînâr ile birlikte bulunuyordu. Derken kendisine: “Ey Ebû Hanîfe (r.a.)! O’nunla konuş da bize hadîs rivâyet etsin” dedik, bunun üzerine İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.): “Ey Ebû Muhammed! Onlara rivâyette bulun” dedi, kendisine ismiyle: “Ey Amr!” diye hitâb etmedi.” *el-Cevâhirü’l-Mudiyye*’den nakledilmiştir. Burada da İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.)’in, ricâle dâir ma’lûmâtına ve şüyûh (yüksek âlimler) nezdindeki tekaddümüne delâlet vardır.

Hâfız, *et-Tehzîb*’de şu rivâyeti zikretmiştir: “Muhammed ibn Semâ’a, Ebû Yûsuf’dan rivâyet ettiğine göre İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.) şöyle

demiştir: “Cehm nefy husûsunda ifrât ederek “O (Allah), hiçbir şey değildir” demiş; Mukatil ise isbât husûsunda ifrâta giderek Allah’ı, mahlûkatının misli kılacak dereceye varmıştır.” Zehebî ise *Tezkiretü’l-Huffâz*’da, İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe (r.a.)’den: “Ca’fer ibn Muhammed (es-Sâdik)’den daha fakîh birisini görmedim” dediğini nakletmiştir.

Tahâvî şöyle demiştir: “Bize Süleymân ibn Şuayb rivâyet etmiş, O da babasından, şöyle dediğini haber vermiştir: “Bize Ebû Yûsuf imlâ ettirdi ve şöyle dedi: İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe (r.a.) şöyle demiştir: “Kişinin bir hadîsi, işittiği günden itibaren, rivâyet ettiği güne kadar hıfzında tutması sûretinde olmadıkça rivâyet etmesi lâıyk değildir.” Ebû Katan da şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.) bana şunu söyledi: “Bana oku ve “haddesenî (bana tahdîs (rivâyet) etti)” de; zira İmâm-ı Mâlik bana: “Bana oku ve “haddesenî” de” dedi.” Bunu, Tahâvî rivâyet etmiştir. *el-Cevâhirü’l-Mu-diyye*’den nakledilmiştir.

*Tedribü’r-Râvî*’de geldiğine göre Beyhakî, *el-Medhal*’de Mekkî ibn İbrâhîm’den, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “İbn Cüreyc, Osman ibn Esved, Hanzala ibn Ebû Süfyân, İmâm-ı Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe (r.a.), Hişâm ve diğerleri şöyle demiştir: “Senin, âlime kırâatta bulunman (rivâyeti kitaptan okuman), âlimin sana kırâatta bulunmasından daha hayırlıdır.”

Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: “Abdullah İbnü’l-Mübârek, İmâm-ı Ahmed, en-Nesâî ve başkaları, burada yani âlime karşı kırâatta bulunma durumunda “haddesenâ (bize tahdîs etti)” ve “ahberanâ (bize haber verdi)” tabirlerini kullanmayı menetmiş; muhaddislerden bir tâife ile es-Sevrî ve İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe (r.a.)’in de aralarında bulunduğu Hicâz ve Kûfelilerin büyük çoğunluğu bu iki tabiri kullanmaya cevaz vermiştir.”

Yine aynı kitapta, münâvele bahsinde şöyle denilmiştir: “Bu münâvele tarzı, ez-Zührî, eş-Şa’bî, İbrâhîm, Rebî’a, Alkame ve İmâm-ı Mâlik nazarında, kuvvet cihetinden semâ’ (işitme) gibidir. Hâlbuki sahîh olan onun, derece itibariyle semâ’ ve kırâatm (rivâyeti şeyhe okumanın) aşağısında olduğudur ki es-Sevrî, İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe (r.a.) ve İmâm-ı Şâfî’nin kavli de budur.”

Yine *et-Tedrib*'de şöyle denilmiştir: “Mürsel, zayıf hadîstir; muhaddislerin cumhûru ve İmâm-ı Şâfiî katında delil olarak kullanılmaz (onunla ihticâc edilmez). İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve içlerinde İmâm Ahmed'in de bulunduğu bir tâife ise: “Sahîhtir” demiştir. Daha evvel el-Kârî ve başkalarından da naklen zikredildiği üzere İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), mestûrun (hâli mechûl olan râvînin) rivâyetini kabul etmiş, İbn Hibbân da bu husûsta kendisine tâbi olmuştur.”

Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: Beyhakî, *el-Medhal*'de, Ebû İsme Sa'd ibn Mu'âz'dan, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Ben, Ebû Süleymân el-Cûzecânî'nin meclisinde bulunuyordum, derken söz “haddesenâ” ve “ahberanâ” tabirlerine geldi; ben: “Bunların her ikisi de aynı ma'nâya gelir” dedim. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri şöyle dedi: “Aralarında fark vardır, görmez misin İmâm Muhammed ibn Hasen şöyle dedi: “Bir kimse, kölesine: “Eğer bana şu haberi verirsen (in ahbertenî bikezâ), hürsün” dese ve o da o haberi kendisine yazsa, hür olmuş olur; şâyed o kimse: “Eğer bana şunu anlatırsan (in haddestenî bikezâ), hürsün” dese ve o da bunu kendisine yazsa, hür olmuş olmaz.” Ben derim ki: Bu mesele, *el-Hindiyye*'de mezkûrdur ve orada, buna muhâlif bir kavil zikredilmemiştir; bu, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in de kavlidir.

Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: “Eğer râvî, işitmiş olduğu hadîsi kitabında bulduğu hâlde işitmiş olduğunu hatırlayamazsa; İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve bir kısım Şâfiîlere göre, hatırlayamcaya kadar onu rivâyet etmesi caiz değildir. İmâm-ı Şâfiî ve ashâbımm ekserîsi ile İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed ibn Hasen'in mezhebine göre ise caizdir ki, sahîh olan da budur. Bunun şartı, semâin (işitme sîgasının), râvînin kendi hattıyla veya itimâd ettiği birisinin hattı ile yazılmış olması, ayrıca kitabın, tağyîrden (değiştirilmiş olmaktan) selâmette olduğu husûsunda zannı galîb hâsıl olacak derecede masûn (korunmuş) bulunmuş olmasıdır. Binâenaleyh eğer râvî bunda şüpheye düşecek olursa, ona itimâd etmesi caiz değildir.” Ben derim ki: rivâyet husûsunda, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in kavlinde olan ihtiyât ve tevakkî (sakinme) buradan açıkça anlaşılmaktadır.

Velhâsıl bu İmâm'ın (Ebû Hanîfe (r.a.)'in) cerh ve ta'dîle, rivâyet ve tahdîs usûlüne dâir olan sözleri sayılamayacak kadar çoktur ki gerek önceki devirlerde, gerekse yeni devirlerde muhaddisler, onları nakletmekte ve hüsn-i kabûlle almakta (amel etmekte) bulunmuşlardır. Bütün bunlar O'nun, fıkıh ilminde olduğu gibi hadîs ilminde de büyük bir imâm ve müc tehid olduğuna delâlet eder. Zâten bu husûsu, Zehebî ve başkaları gibi kalb-i selîm sâhibi her insâflı kişi itirâf ve kabûl etmiştir.

Hased ve haddi tecâvüz veya ölçsüzlük, kadir bilmezlik (mücâzefe) ve gelişigüzel hüküm verme (tesâhül) yüzünden bütün bu hakîkatlara gözlerini yummuş olan kimselere Allâh merhamet etsin. Hâlbuki bütün bu zikredilenlerle, O'nu cerhedenlerin sözlerinin bâtıl olduğu ve âdeta zikre deymeyen şeyler olup hebâen mensûra (rüzgârın savurduğu toprak, çerçöp) mesâbesinde olduğu ortaya çıkmış olur. Daha evvelki fasıllarda da zikretmiştik ki; adâleti sâbit ve imâmeti de Ümmet'in hüsn-i kabûlüne mazhar olmuş olan bir kimse hakkında cerh, asla makbûl değildir. Yine usûlde takarrur ettiğine göre, adâlet, istifâza (her tarafa yayılma) ve şöhret (meşhûr olma) sûretiyle de sâbit olmaktadır. İmâm-ı A'zâm'ımızın adâleti, müstefiz (her tarafa yayılmış); imâmeti ise müştehir (bütün Müslümanlar arasında meşhûr) olmuştur. Şâir, meâlen: "O, ziyası şark ve garbdaki memleketleri kaplayan, semânın ortasındaki güneş gibidir" demiştir.

Şu da daha evvel zikredilmişti ki; cârihin cerh sebebinin, mezhebî taassup veya muâsırlarda ve aynı seviyede olanlar arasında görüldüğü gibi, dünyevî bir rekabet olduğuna delâlet eden bir karînenin ortaya çıkmış olması hâlinde, onun cerhine iltifât (itibar) edilmez. Nitekim İbn Ma'în, Abdullah ibn Dâvud el-Hureybî, İbn Ebû Âişe, İbn Abdülberr ve başkaları gibi imâmların ifadesiyle, Ebû Hanîfe (r.a.)'in hased edilmiş bir kimse olduğu ve O'nu cerhedenlerin de müfrit (aşırı gitmiş) ve haddi aşmış kimseler bulunduğu sâbit olmuş olan bir husûstur; dolayısıyla bu gibi kimselerin O'nun hakkındaki cerhleri asla kabûl edilemez. Şâir, meâlen şöyle söylemiştir: "Hasedçilerin ruhları O'na fedâ olsun, zira o ruhlar, huzurda (âlem-i şehâdette) ve gıyâbda (âlem-i gaybda) muazzebdirler. Güneşin ışığını güneşten kıskanan ve onun mislini onun (güneş) için getirmeye uğraşan, büyük bir yorgunluğa dûçâr olmuş demektir."

Sübki'nin şu sözünü hatırla: “Eğer cerhin tekaddümünü (öncelikli olmuş olmasını) mutlak ma'nâda alacak olursak bize, selâmette olan tek bir imâm kalmaz; zira ta'n edicilerin ta'nına ve cerhedicilerin cerhine uğramamış hiçbir imâm yoktur. Cerhedicilerin (cârih) tenkîdlerine verilen cevaplar hakkında tafsîlât istersen “*İncâu'l-Vatan*” isimli risâlemize mürâcaat et, inşâallah orada sadra şifâ olan ve gönlü ferahlatan ma'lûmât bulacaksın.

## 2. İmâm Ebû Yûsuf'un Hâl Tercümesi

Bu zât, Birinci İmâm'ın ashâbının ilki ve en büyüğü, İslâm'da kâdî'l-kudât, hadîste hâfız, kavmi arasında İmâm'a en çok tâbi (ittibâ etmiş) olan Ebû Yûsuf Ya'kûb ibn İbrâhîm ibn Habîb ibn Huneys ibn Sa'd ibn Habte el-Ensârî'dir. İslâm'da “Kâdî'l-Kudât” ismiyle anılan ilk kimse O'dur; ayrıca usûl-i fıkha dair kitapları vaz'eden, fikhî meseleleri imlâ eden ve neşreden ve İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in ilmini dünyanın her tarafına yayan ilk kişi de bu zâttır.

İmâm Zehebî, O'nu, *Tezkiretü'l-Huffâz*'da zikretmiş ve kendisini, Irâkeyn'in fakîhi, İmâm-ı Allâme şeklinde tavsîf etmiş ve şöyle demiştir: “Hişâm ibn Urve, Ebû İshâk eş-Şeybânî, Atâ ibn Sâib ve onların tabakasından olan kimselerden hadîs dinlemiş; kendisinden de Fakîh Muhammed ibn Hasen, Ahmed ibn Hanbel, Bîşr ibn Velîd, Yahyâ ibn Ma'în, Alî ibn Ca'd ve onların dışında birçok kimse rivâyette bulunmuştur. el-Mûzenî: “İmâm Ebû Yûsuf, kavmi içinde, hadîse en çok tâbi olmuş olan kimsedir” demiş; Ahmed b. Hanbel ise: “Hadîs husûsunda munsîf (adâlete riâyetkâr) idi” demiştir. İbn Ma'în'den de: “Ashâb-ı re'y arasında İmâm Ebû Yûsuf'dan daha fazla hadîse tâbi olan ve rivâyet husûsunda O'ndan daha sağlam (sebt) bir kimse mevcûd değildir” dediği rivâyet edilmiştir.”

Amr en-Nâkîd da O'nun hakkında: “O, sâhib-i sünneti (sünnete çok itibâ eden bir kimseydi)” demiş, Ebû Hâtim ise: “Hadîsi yazılabilir” demiştir. Mahmûd ibn Gaylân şöyle demiştir: “Yezîd ibn Hârûn'a: “Ebû Yûsuf hakkında ne dersin?” diye sordum, cevâben bana: “Ben, O'ndan rivâyette bulunurum” dedi.” İbn Adiyy da şöyle demiştir: “Ashâb-ı re'y arasında İmâm Ebû Yûsuf'dan daha fazla hadîse tâbi olan kimse yoktur; çoğunlukla

ashâbına muhâlefet eder ve esere (hadîse) tâbi olurdu. Eğer bir sikadan rivâyet etmiş ve kendisinden de bir sika rivâyette bulunmuş ise, bu rivâyette bir beis yoktur. İbn Hibbân O’nu sikalar arasında zikretmiş ve: “O, mutkin (zabtı kuvvetli) bir şeyh idi” demiştir.”

Nesâî, İmâm Ebû Yûsuf’u, İmâm A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashâbının sikaları arasında zikretmiş ve: “Kâdî Ebû Yûsuf sikadır” demiştir. es-Sem’ânî de, *el-Ensâb*’da şöyle demiştir: “Yahyâ ibn Ma’în, Ahmed ibn Hanbel ve Alî İbn Medîni O’nun, nakilde sika olduğu husûsunda ihtilâf etmemiştir. Zamanında hiç kimse O’na tekaddüm etmemiştir (onun önüne geçememiştir); Müşârunileyh ilim, hikmet, riyâset ve kadr-u kıymette nihâî mertebede idi.”

*el-Cevherü’n-Nakî*’de olduğu üzere, Beyhakî de İmâm Ebû Yûsuf’u tevsîk (sika olduğuna hüküm) etmiştir. Ahmed ibn Hanbel’den rivâyet edildiğine göre, Müşârunileyh: “Bir meselede üç zâtın kavli mevcûd olduğunda, onlara muhâlefet edenlerin kavli dinlenmez” demiş, kendisine: “Onlar kimdir?” diye suâl edilince de şöyle cevap vermiştir: “İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed ibn Hassen’dir. Bunlardan İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.), kıyasda; İmâm Ebû Yûsuf, esere tâbi olmada; Muhammed de arabiyyât ilminde insanların en basîretlisidir.”

Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: “Yahyâ ibn Ma’în: “Biz, O’ndan birçok hadîs yazdık” demiş; el-Abbâs da: “Ahmed ibn Hanbel’in: “Hadîsi ilk talep ettiğimde Kâdî Ebû Yûsuf’a gittim, daha sonra talep etmeye devam ettim ve diğer kişilerden de hadîs yazdık” dediğini işittim” demiştir.

Gaznevî’nin Hilâl’den rivâyet ettiğine göre İmâm Ebû Yûsuf, tefsîr, hadîs ve eyyâm-ı arabî (Arab Tarihi’ndeki önemli hâdiseleri) hıfzetmişti, hıfzettiği ilimlerin en azı fıkıh idi. Âsım ibn Yûsuf’dan, şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “İmâm Ebû Yûsuf’a: “İnsanlar, ilimde kimsenin senin önüne geçmemiş olduğu husûsunda bir araya gelmiştir” dedim, O da bana: “Benim ilimim, İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in ilminin yanında ancak, Fırât’ın yanında küçük bir nehir gibidir” dedi.

### 3. İmâm Muhammed ibn Hasen'in Hâl Tercümesi

Bu zât, zamanın nâdir yetiştirdiği bir şahıs, ilimler deryâsı, hadîste hâfız, cihânşümûl bir fakîh olan İmâm Muhammed ibn Hasen eş-Şeybânî'dir. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e mülâzemet (derslerine devam) etmiş, kendisinden fıkıh ve hadis almıştır. Süfyân es-Sevrî, Kays ibn er-Rebî', Ömer ibn Zerr, Mis'ar ibn Kidâm ve başkalarından hadîs dinlemiş, ayrıca Şâm'da el-Evzâî ve başkalarından; Medîne'de de İmâm Mâlik ve başkalarından hadîs dinlemiştir. Kendisinden ise İmâm-ı Şâfiî (bu rivâyetler *Müsned'*inde mevcûddur), Ebû Ubeyd el-Kâsım ibn Selâm, Hişâm ibn Ubeydullah er-Râzî, Ebû Süleymân el-Cûzecânî, Alî ibn Müslim et-Tûsî, Ebû Ca'fer Ahmed ibn Muhammed ibn Mihrân ve diğerleri rivâyette bulunmuşlardır.

İmâm-ı Şâfiî şöyle demiştir: “Muhammed ibn Hasen bana şöyle dedi: “İmâm Mâlik'in kapısında (nezd-i şerîfinde) üç sene kaldım ve kendi lâfzından yedi yüzden fazla hadîs dinledim; hâlbuki İmâm-ı Mâlik, kendi lâfzından pek az hadîs rivâyet ederdi.” Eğer İmâm Muhammed'in, İmâm-ı Mâlik'in yanındaki ikameti uzun süreli olmasaydı ve bu imkâna kavuşmasaydı O'ndan bu miktarda hadîsi alamazdı.” Zâten kendisi de *Muvattâ'*ı, İmâm-ı Mâlik'den rivâyet edenlerden biridir. Bunu, Hâfız, *Ta'cîlû'l-Menfa'a*'da söylemiştir.

Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: Müzenî'den: “İmâm-ı Şâfiî'yi: “Semiz olup da rûhen, İmâm Muhammed ibn Hasen'den daha hafif ve lisan yönünden de O'ndan daha fasîh olanını görmedim” derken işittim” dediği rivâyet edilmiştir. Rebî' ise İmâm-ı Şâfiî'den şunu nakletmiştir: “İmâm Muhammed'den bir deve yükü ağırlığında kitap yüklendim (hıfzettim).” İmâm-ı Şâfiî, ilim husûsunda O'nu ta'zîm (çok büyük olduğuna hüküm) ederdi, kezâ Ahmed'de böyle yapardı. Abdullah ibn Alî ibn Medînî, babasından: “Muhammed ibn Hasen sadûktur” dediğini rivâyet etmiştir. Dârekutnî: “Terkedilmez” demiş, ed-Dûrî de, İbn Ma'in'den: “*el-Câmî'u's-Sagîr*'i, Muhammed ibn Hasen'den yazdım” dediğini rivâyet etmiştir.

Zehebî, *el-Mizân*'da şöyle demiştir: “Nesâî ve başkaları O'nu, hıfzı cihetinden telyîn (leyyin, yani gevşek olduğuna hüküm) etmiştir; kendisi de İmâm-ı Mâlik ibn Enes ve başkalarından rivâyette bulunurdu. O, ilim deryâlarında biriydi ve İmâm-ı Mâlik husûsunda da kavî idi.”

Ben derim ki: Nasıl olur da İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.), Ebû Yûsuf ve diğer Kûfe meşâyihî husûsunda kavî olmaz, hâlbuki O’nun, bu zâtlarla olan sohbeti (beraberliği), İmâm-ı Mâlik’le olan beraberliğinden daha fazla idi. Bu ifade, haksızlık değil de nedir?

*el-Lisân*’da şöyle denilmiştir: Ebû Dâvud O’nun hakkında: “Terkedilmeye müstehak değildir” demiş; ed-Dârekutnî ise, *Garâibu Mâlik*’de şöyle demiştir: “Mâlik, rûkû’ esnasında (rûkûa giderken) ellerin kaldırılacağını, *el-Muvattâ*’da zikretmemiş, *el-Muvattâ*’dan başka bir yerde zikretmiştir. Bununla alâkalı hadîsi, sika ve hâfızlardan yirmi kişi rivâyet etmiştir ki, Muhammed ibn Hasen eş-Şeybânî ve Yahyâ ibn Sa‘îd el-Kattân da onlardandır.” Netîce itibariyle senin de gördüğün gibi ed-Dârekutnî O’nu, sika ve hâfızlardan addetmiştir.

İbn Sa‘d el-Kâtib şöyle demiştir: “Muhammed’in aslı Cezîre’lidir, kendisi Kûfe’de yetişmiş, hadîs talebesi olmuş, birçok kimseden hadîs dinlemiştir. Daha sonra Bağdâd’a gelerek oraya yerleşmiş, insanlar dâimâ yanına gelmekte bulunmuş ve kendisinden hadîs ve re’y (husûsunda ilim) dinlemişlerdir. el-Hatîb şöyle demiştir: “İnsanlara Mâlik’den rivâyette bulunduğu vakit evi dolar ve bulunduğu yer dar gelecek derecede cemâat çoğalırdı.” Ebû Ubeyd’den: “Kitâbullâh’ı (Allah’ın Kitâb’ını) O’ndan daha iyi bilen kimse görmedim” dediği; İbrâhîm el-Harbî’den de: “Ahmed ibn Hanbel’e: “Bu ince meseleler (hakkında malûmât) sana nereden geldi?” dedim, cevâben: “Muhammed ibn Hasen’in kitaplarından” geldi” dediği rivâyet edilmiştir.”

Bundan da anlaşılıyor ki İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in, mezheplerin tamamına minneti (ihşânı) vardır (onlar, kendisine minnet borçludur). İmâm-ı Şâfiî rahimehullah, fıkıhı, O’nun talebesi İmâm Muhammed ibn Hasen’den almış ve kendisinden bir deve yükü ağırlığında kitap hıfzetmiş, ayrıca kendisinden hadîs rivâyet etmiştir. İmâm Ahmed ise ince meseleleri O’nun kitaplarından almış, hadîsi evvelâ İmâm Ebû Yûsuf’un yanında talep etmiş ve kendisinin tilmîzi (talebesi) olmuştur. Daha evvel de geçtiği üzere İmâm-ı Mâlik, gizli olarak İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in kavlini alır (onunla amel eder) idi. Kezâ Süfyân es-Sevrî de öyle yapmıştır. Yüce Allah, bizden ve onlardan râzı olsun.



## ÇEŞİTLİ MESELELER HAKKINDA TAMAMLAYICI BİLGİLER (TETİMME)

**Tevsîk edilmiş bir râvî hakkındaki tenkîd ihtiva eden söz, hadîsini, isnâdı sahîh mertebesinden, isnâdı kavî mertebesine indirir**

1- Hâfız, *el-Feth*'de, Resûlullâh (s.a.v.)'in, nübüvvetten sonra kendisi için akîka kurbanı kestiğine dair vârid olan hadîs hakkında: “Bu hadîsi Ebu’ş-Şeyh, iki vecihten tahrîc etmiştir” diyerek birinci vechi zikretmiş, daha sonra da şöyle demiştir: “İkinci vecih ise Ebû Bekr Müstemlî’nin, el-Heysem ibn Cemîl ve Dâvud ibn Muhabber’den olan rivâyetinden gelmiştir ki bu ikisi şöyle demiştir: Bize Abdullah ibn Müsennâ haber vermiş, O da Sümâme’den, O da Enes’den rivâyet etmiştir.” Dâvud zayıf, lâkin el-Heysem sikadır, Abdullah ise Buhârî ricâlındendir (râvîlerindendir); dolayısıyla hadîs, kaviyyü’l-isnâddır (isnâdı kavî olan hadîslerdendir). Eğer Abdullah ibn Müsennâ hakkında, tenkîd ihtiva eden sözler olmasaydı, hadîs, sahîh olurdu. Fakat İbn Ma‘în, O’nun hakkında: “O, hiçbir şey değildir”, en-Nesâî: “Kavî değildir”, Ebû Dâvud: “Hadîslerini tahrîc etmem”, es-Sâcî: “O’nda zayıflık vardır, ehl-i hadîsten değildir, münker rivâyetlerde bulunur”, el-Ukaylî: “Hadîslerinin ekserisine mütâbaat olunmaz” demiş, İbn Hibbân ise *es-Sikaat*’da: “Bazen hata yapar; el-İclî, et-Tirmizî ve başkaları kendisini tevsîk etmiştir” demiştir.

Netîce itibariyle bu hadîs, içlerinden birisinin, bir hadîste münferid (tek kalmış) olması hâlinde hüccet olmayacak olan şeyhlerden gelmektedir. Hâfız ez-Ziyâ, isnâdm zâhiriyle hareket ederek bu hadîsi, “*el-Ehâdîsü’l-Muhtâre mimmâ leyse fi’s-Sahîhayn*” (*Buhârî ve Müslim*’de bulunmayan seçme hadîsler) isimli kitabında tahrîc etmiştir.”

Ben derim ki: Bu sözden, birkaç husûs anlaşılmış olur:

Bunlardan biri şudur: Eğer bir hadîsin isnâdmda, *es-Sahîh* sâhibinin kendisinden tahrîcde bulunmuş olduğu bir râvî varsa ve bu râvî hakkında da tenkîd ihtiva eden bir kelâm edilmiş ise, bu hadîs için “Sahîhtir” denemez, belki Hâfız’ın dediği gibi: “Kaviyyu’l-isnâddır (isnâdı kuvvetlidir)” denilir.

Diğer bir husûs da şudur: Tevsîk ve taz’îfi husûsunda ihtilâf edilmiş olan bir kimsenin herhangi bir hadîsteki teferrüdü (tek kalmış olması), hüccet olmaz. Bu düstûr; hasmı ilzâm etmek için bu kitabın bazı yerlerinde el-Ayni, İbn Türkmânî ve en-Nîmevî’ye tâbi olarak, uymuş bulunduğum bir kaidedir. Zira bu şahıslar, hasmı, pek çok defa bu şekilde ilzâm etmişlerdir (delille susturmuşlardır).

Fakat biz Hanefilerin usûlüne göre böyle bir kimsenin teferrüdü, sahîh derecesinde bir hüccet olmasa da hasenin hüccet olma derecesinde bir hüccet (delîl) sayılır. Zira cerhin müfesser (açıklanmış) olması hâlî müstesnâ, ta’dîl, cerh üzerine mukaddemdir. Binâenaleyh tevsîk ve taz’îf husûsunda ihtilâf edilmesi ve cerhin de müfesser olmaması hâlinde, bizim ve ekser ulemânın nezdinde râvî sikadır, dolayısıyla teferrüdü, rivâyet ettiği hadîsin reddini gerektirecek derecede cemâate muhâlif olmadığı vakit, makbûldür. Allâhü Te’âlâ doğruyu en iyi bilendir. Hâfız Ziyâ’nın yaptığı, bu husûsiyette olan bir râvînin, infirâd etmiş (tek kalmış) olduğu husûsta hüccet olabileceğini ifade eder.

**Vâkidî’nin tevsîki; bir râvî hakkında cerhi değil de yalnızca tevsîki nakletmenin tenkîdi; âdil bir kimsenin, bir râvîden rivâyette bulunmasının onu tevsîk sayılmayacağı; cerh ve tevsîkin ictimâ etmesi hâlinde muteber olanın ekseriyet mi yoksa ta’dîl mi olacağı**

2- Hâfız, *el-Feth*’de şöyle demiştir: “Moğoltây, Vâkidî hakkında taasupla hareket ederek O’nu takviye ve tevsîk edenlerin sözlerini nakletmiş, taz’îf ve ithâm edenlerin zikri husûsunda ise sükûtu tercîh etmiştir; hâlbuki onlar diğerlerine nazaran, adet olarak daha fazla, itkan yönünden daha sağlam ve O’nu tanıma cihetinden de daha kuvvetlidir. Moğoltay’ın,

Vâkıdî'yi kavî addettiği husûslardan biri, İmâm-ı Şâfiî'nin, O'ndan rivâyette bulunmuş olmasıdır. Hâlbuki Beyhakî'nin, İmâm-ı Şâfiî'den, isnadlı olarak yapmış olduğu rivâyette, İmâm-ı Şâfiî, O'nun yalancı olduğuna hükmetmiştir. "Bu durumda kendisinden nasıl rivâyette bulunmuştur?" denilemez; zira biz: "Âdil bir kimsenin rivâyeti, yalnızca bu rivâyette bulunmuş olmakla tevsîkten sayılmaz; nitekim İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.), Câbir el-Cu'fî'den rivâyette bulunmuş olduğu hâlde O'nun hakkındadır: "O'ndan daha yalancısını görmedim" demiş olduğu sâbittir" demekteyiz."

Bu sözden şu netice çıkarılmıştır: Tevsîk (sika olmaya hükmetmenin) ve taz'îfin (zayıf olmaya hükmetmenin) bir tek râvîde ictimâ etmiş (toplanmış) olması hâlinde, sayıca daha fazla, itkan (zabtının kuvveti) yönünden daha metîn (sağlam) ve râvîyi tanıma cihetinden de daha kuvvetli olanın kavline itibar edilir ki, muhaddislerin mezhebi budur.

Biz Hanefîler nezdinde ise cerhte bulunanların (cârihlerin) adedi daha fazla olsa bile cerhin müfesser olmaması hâlinde, tercîhe şâyân olan ta'dîldir. Bu durum, İbn Hümâm'm *el-Hidâye* şerhini ve el-Aynî'nin *Buhârî* şerhini mütâlâa eden kimseler için kapalı değildir.

Hâl böyle olunca, Moğoltây'm, Vâkıdî hakkında taassubla değil bilâkis insafla hareket etmiş olduğu anlaşılır; zira Vâkıdî hakkında sahîh olan kavil, tevsîktir (sika olduğuna hükmetmektir). Şeyh Takıyyü'd-Dîn ibn Dakıyk el-İd, el-İmâm'da şöyle demiştir: "Şeyhimiz Ebu'l-Feth el-Hâfız, *el-Meğâzî ve's-Siyer* isimli kitabının baş tarafında, O'nu taz'îf ve tevsîk etmiş olan kimselerin sözlerini toplamış ve tevsîk edilmesini tercîh etmiş, ayrıca hakkında söylenilmiş olan sözlere de cevap vermiştir."

Bütün bunlar, Nevevî ve Zehebî'nin söylemiş olduğu: "Vâkıdî, ulemânın ittifakıyla zayıftır veya O'nun zayıf olduğu husûsunda icmâ tahakkuk etmiştir" sözlerini reddetmektedir. O'nun tevsîki veya taz'îfinin tercîhi husûsunda ihtilâf edilmişken, icmâ nereden gelmektedir? Allâhü Te'âlâ doğruyu en iyi bilendir.

### **Hakkında ihtilâf edilmiş olan bir râvînin hüccetliği, ittifâk edilmiş olanın hüccetliğinin aşağısındadır**

3- Hâfız, *el-Feth*'de şöyle demiştir: “Muhammed ibn İshâk ve şeyhinin (Dâvud ibn Husayn), İkrime'den olan rivâyetleri, muhtelefun fih'tir. Buna şöyle cevap verilir: Âlimler, ahkâmın birçoğunda buna benzer isnâdları delil olarak kullanmışlardır. Meselâ Resûlullâh (s.a.v.)'in, kızı Zeyneb'i, eski kocası Ebû'l-Âs ibn Rebî'e, evvelki (eski) nikâhı ile geri verdiğiyle alâkalı hadîs bunlardan biridir.”

İbn Kayyım, *Zâdü'l-Me'âd*'da şöyle demiştir: “Dâvud ibn Husayn'in İkrime'den olan rivâyetine gelince; imâmlar bu rivâyetleri delil olarak kullanagelmışlerdir.”

Bu da, daha evvel nakletmiş olduğumuz: “Muhtelefun fih olan râvîler, sahîh hadîs râvîlerinin hüccet olduğu gibi olmasa da, hüccettir” sözünü te'yîd eder.

### **Ebû Dâvud'un, münkerliği “ihtilâf” kelimesiyle ifade etmesi**

4- Âcurî, Ebû Dâvud'dan şunu nakletmiştir: “Bizim nezdimizde ihtilâf, bir cemâatin, bir husûsta teferrüd etmiş (tek kalmış) olduğu rivâyettir.” Ben derim ki: Buradaki “ihtilâf” kelimesinin ma'nâsma dikkat edilmelidir; zira o, münker olmanın mürâdifidir (eş ma'nâlısıdır), yoksa teferrüd etmiş olan kimsenin sika olması hâlinde cerh ile bir alâkası yoktur.

### **Bazı râvîlerin techîli husûsunda Zehebî'nin gevşekliği**

5- Hâfız, *et-Tehzîb*'de, Nadr ibn Abdullâh es-Sülemî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Zehebî'nin hattıyla şunu okudum: “Bu zât, ma'rûf değildir.” Hâlbuki bu, gevşek bir kimsenin sözüdür. Zira kendisi, el-Miz-zî'nin, bir kişi için bir tek râvîyi zikrettiğini görünce o kişiyi mechûl kılmaktadır. Hâlbuki bu, muttarid (her defasında riâyet edilmiş olan umûmî bir kaide) değildir.

Ben derim ki: Zehebî'nin: “Ma'rûf değildir” veya “mechûldür” sözleri hakkında düşünülün ve o sözler, araştırılmaksızın delil olarak alın-

masın; zira Zehebî, techîl (mechûliyetle hükmetme) husûsunda rahat bir kimsedir.

### **Sahâbîliği husûsunda ihtilâf edilmiş olan herkes en azından sika bir Tâbi'î'dir**

6- Hâfız, *et-Tehzîb*'de, Niyâr ibn Mükrem el-Eslemî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Hibbân O'nu, Sahâbe arasında ve bir de Tâbi'în'in sikaları arasında zikretmiştir. Hâlbuki bu hâl, O'nun, Sahâbîliği husûsunda ihtilâf edilmiş olan kimseler hakkındaki âdetidir.”

Ben derim ki: Sohbeti (Sahâbîliği) husûsunda ihtilâf edilmiş olan herkes, en azından sika bir Tâbi'î'dir.

### **İbn Adiy'in: “İbn Ma'în'in tanımadığı herkes mechûldür” sözünün reddi ve herkesin kendi beldesi ve yakın yerler halkını en iyi kendisinin tanıyacağını beyanı**

7- Hâfız, *et-Tehzîb*'de, Endülüs Emîri Abdurrahman ibn Abdullâh el-Ğâfıkî'nin hâl tercemesinde şöyle demiştir: “Bu zât hakkında İbn Ma'în: “Onu tanımıyorum” demiş, İbn Adiy ise: “İbn Ma'în'in bir kimseyi tanılamaması hâlinde o, mechûl demektir ve başkasının tanımasına itimad olunmaz” demiştir. İbn Adiy bu sözü, Abdurrahman ibn Âdem'in hâl tercümesinde, İbn Ma'în'in, her ikisi hakkında da: “Onu tanımıyorum” sözünün akabinde söylemiş ve müellif de bunu ikrâr (aynen kabul) etmiştir.

Bu, her hâlükârda böyle değildir; İbn Ma'în'in sika ve adâlet vasıflarıyla tanımadığı nice kimseler vardır ki başkası onu, şahsen tanımak şöyle dursun bu sıfatlarıyla birlikte tanıyabilir, buna bir mâni yoktur. İşte bu zâtı da (Endülüs Emîri) İbn Yûnus tanımaktadır ki Mısır ve Mağrib ehlinin tanınması husûsunda mürâcaat edilecek kimse de O'dur. Bu zâtı, İbrâ Halfûn da *es-Sikat*'da zikretmiştir.”

Ben derim ki: Herkes, kendi beldesi ve yakın yerler halkını en iyi kendisi tanır. Allâhü Te'âlâ doğruyu en iyi bilendir.

**İmâm Ahmed'in ricâl husûsundaki mezhebinin, Hanefîlerin mezhebi gibi olduğu; Müsned'deki şartı; oğlunun ve el-Katî'î'nin ziyâdeleri; önceki muhaddislerin, tasnîf ettiği kitaplarda takip ettikleri yolun kezzâblardan rivâyet etmemeleri olduğu; İbnü'l-Müzhîb ve el-Katî'î'nin rivâyetlerinin kıymeti**

8- Hâfız, *et-Tehzîb*'de şöyle demiştir: “Ya'kûb şöyle dedi: “İmâm Ahmed bana: “Ricâl husûsundaki mezhebim (takip ettiğim yol); bir muhaddisin hadîsini, bir belde ahâlisi, onun hadîsini terk etme husûsunda icmâ etmediği müddetçe, terk etmemendir” dedi.”

Ben derim ki: Daha evvel zikrettiğimiz gibi bu, aynı zamanda Hanefîlerin de mezhebidir.

İbn Teymiyye, *Minhâc es-Sünne*'de şöyle demiştir: “Ahmed'in, *el-Müsned*'de ve onun hâricinde rivâyet ettiği her hadîs, kendi nazarında hüccet değildir; belki O, ehl-i ilmin rivâyet ettiklerini rivâyet etmektedir. *el-Müsned*'deki şartı, her ne kadar bu kitapta zayıf râvî mevcûd olsa da, kendi nazarında kezib (yalan) ile ma'rûf olanlardan rivâyette bulunmamaktır. O'nun *el-Müsned*'deki şartı, Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'indeki şartından daha sağlamdır.

Sonra İmâm Ahmed'in oğlu ona bir kısım ziyâdâtta (ilâvelerde) bulundu; Ebû Bekr el-Katî'î de bazı ilâveler (ziyâdât) yaptı; fakat el-Katî'î'nin ziyâdâtında pek çok mevzû' hadîs mevcûddur; bundan dolayı, bu husûsu bilmeyenler onları, İmâm Ahmed'in rivâyetlerinden olup *el-Müsned*'de rivâyet etmiş olduğunu zannetmişlerdir.”

Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: “Âlimler, musanneflerinde (tasnîf ettikleri kitaplarda) muhtelif usûllere riâyet etmişlerdir: Bazısı, yalan söylediğini bildiği kimseden rivâyette bulunmaz; İmâm-ı Mâlik, Şu'be, Yahyâ ibn Sa'îd, Abdurrahman ibn Mehdî ve Ahmed ibn Hanbel gibi. Zira bunlar, nazarlarında sika olmayan bir şahıstan rivâyette bulunmaz; kezzâb (yalan söylemek âdeti olan) bir kimseden olduğunu bildikleri bir hadîsi de rivâyet etmezler. Ayrıca bilerek yalan söylemekle ma'rûf olan kezzâbların hadîslerini de rivâyet etmezler. Lâkin sâhibinin hata yapmış olduğu bir hadîsi rivâyet eder oldukları husûsunda ise ittifak olabilir.

İmâm Ahmed, İshâk ve başkaları bazen, râvîlerinin sû-i hıfz ile müt-tehem (ithâm edilmiş) olmaları sebebiyle ve başka sebeplerle, kendile-rinin nezdinde zayıf olan birçok hadîs de rivâyet etmişler; bu rivâyetle-ri, onlarla i'tibâr ve istişhâd edilmeleri için getirmişlerdir. Zira rivâyet edilen bu hadîslerin bazen mahfûz, bazen de hatalı olduğuna şâhidlik eden bir karîne mevcûd olabilir; bazen de bunların râvîleri, (zâhiren değil) bâtinen kezzâb olup kezib (yalan söylemek) ile meşhûr olmamış, bilâkis pek çok doğru rivâyette bulunmuş ve bu sebeple de hadîsleri rivâyet edilmiş olabilir. Fâsık bir kimsenin rivâyet etmiş olduğu her şey yalan olmuş değildir, bilâkis haberinin, teennî ile araştırılması gerekir. Nitekim Allâhü Te'âlâ: *"Eğer bir fâsık size bir haber getirecek olursa (acele etmeden) onu (teennî ile) araştırın"* (Hucurât, 49/6) buyurmuştur. Binâenaleyh böyle bir haber, diğer şâhidlerin, bu haberin sıdkma mı yoksa kezbine mi (yalan olduğuna mı) delâlet ettiğine bakılması için rivâyet edilir."

*el-Mîzân*'da, el-Hasen ibn Alî ibn Müzhib'in hâl tercümesinde aynen şöyle denilmiştir: "Bu zât, vâizdir; *el-Müsned*'in râvîsidir; İmâm Ah-med'in *el-Müsned*'ini, el-Katî'i'den, tamamiyle rivâyet ederdi. el-Hatîb: "Bazı cüzlerin hâricinde, O'nun semâ'ı (işitmesi) sahîhtir" demiştir. Ben derim ki: İbn Müzhib hakkında zâhir olan, O'nun, mutkin (zabtı kuvvetli) olmayan bir şeyh olduğudur. Şeyhi İbn Mâlik el-Katî'i de böyledir. Bu sebeple *el-Müsned*'de, metin ve isnâdı muhkem (kuvvetli) olmayan bir kısım rivâyetler mevcuttur."

### **Her bir sahîh hadîsin sıhhati için ona mütâbaatın mevcûd olması şart değildir**

9- *et-Tehzîb*'de, Esmâ ibn Hakem el-Fizârî'nin hâl tercümesinde şöyle denilmiştir: "Buhârî şöyle demiştir: "Kendisinden (Esmâ'dan) ancak bu (ilgili) hadis ve mütâbaat edilmemiş olan diğer bir hadîs rivâyet edilmiş-tir." el-Mizzî ise şöyle demiştir: "Bu durum, hadîsin sıhhatine herhangi bir kusur getirmez; zira sahîh olan her hadîsin sıhhati için mütâbaatın mevcûd olması şart değildir."

***Müsned-i Ahmed*'in hadîslerinin ekserîsi ceyyiddir, içerisinde az sayıda zayıf hadîs mevcuttur, bunlardan da imtinâ etmeye başlamıştı; oğlu Abdullah ise yalnızca babası nezdinde sika olanlardan hadîs yazmıştır**

10- Hâfız, *Ta'cîlü'l-Menfa'a*'nın mukaddimesinde şöyle demiştir: “Bir kısım âlim, *Müsned-i Ahmed* hakkında ve kezâ O'nun şeyhleri hakkında sahîhlik iddiasında bulunmuş; Hâfız Ebû Mûsa el-Medenî ise bu husûsta bir de kitap tasnîf etmiştir. Hâlbuki hak olan şudur ki; *el-Müsned*'in hadîslerinin ekserîsi ceyyiddir, içlerinden zayıf olanları yalnızca mütâbaat için getirilmiştir, orada pek az miktarda ferd ve garîb olan zayıf hadîs mevcuttur; İmâm, bu hadîsleri tahrîc etmiş, sonra da bundan imtinâ ederek onları peyderpey kitaptan çıkarmıştır. Hâlâ da onlardan bir miktar kalmıştır.” Hâfız, daha sonra *el-Müsned*'de mevzû hadîs olduğunu iddia edenlerin sözlerini reddetmiştir.

Yine *Ta'cîlü'l-Menfa'a*'da: “Daha evvel de geçmişti ki, Abdullah (İbn Ahmed) yalnızca babası nezdinde sika olanlardan hadîs yazardı” denilmiştir.

**Bir râvîden, yalnızca İmâm-ı Mâlik'in rivâyette bulunmuş olması, kendisinden mechûliyeti kaldırır**

11- *Ta'cîlü'l-Menfa'a*'da, Abdullah ibn Ebû Habîbe el-Medenî'nin hâl tercümesinde şöyle denilmiştir: “İbnü'l-Hazzâ şöyle demiştir: “Bu zât, ma'rûf olması husûsunda İmâm-ı Mâlik'in kendisinden rivâyette bulunmuş olması ile iktifâ olunan kimselerdendir.” Yine orada zikredildiğine göre İmâm-ı Mâlik'in bir kimseden tek başına rivâyette bulunması, o kimseden mechûliyeti kaldırır. İleride görüleceği gibi, Şu'be ve diğer tahkîk ve tenkîd ehli hâfızlar da bu husûsta İmâm-ı Mâlik gibidir.

**İbn Ebû Hâtim veya Buhârî'nin, bir râvî hakkında cerhten sükût etmesi, o râvî için tevsîk demektir**

12- Hâfız, *Ta'cîlü'l-Menfa'a*'nın birçok yerinde şöyle demiştir: “İbn Ebû Hâtim bu zâtı zikretmiş fakat hakkında, herhangi bir cerhte bulunmamıştır.” 203. sayfadaki Âsım ibn Suheyb'in hâl tercümesi; 219. say-



fadaki Abdullah ibn Husayn'in hâl tercümesi; 223. sayfadaki Abdullah ibn Sa'îd'in, Abdullah ibn Ebû Evfâ'dan olan rivâyetindeki hâl tercümesi; 225. sayfadaki Abdullah ibn İbâd'ın hâl tercümesi; 245. sayfadaki Abdurabbih ibn Meymûn'un hâl tercümesi ve 254. sayfadaki Abdurrahman ibn Ukbe'nin hâl tercümesi bunlardan bazılarıdır.

O'nun bu tatbikatı, İbn Ebû Hâtim'in cerhten sükût etmesinin, tıpkı Buhârî'nin sükût etmesinde olduğu gibi, o kimse hakkında tevsîk (sika olduğuna hükmetme) demek olduğuna delâlet eder.

### **el-Hasen'in, Ebû Hüreyre ve Semure (r.a.)'i işitmiş olmasının sübûtu**

13- Hâfız, *et-Tehzîb*'de şöyle demiştir: “*Sünen-i Nesâî*'de, Eyyûb tarîkinden, O'nun da el-Hasen'den, O'nun da Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet ettiği, muhteli'ât (özürsüz olarak boşanma talep eden kadınlar) hakkında bir hadîs gelmiştir ki bu rivâyetin sonunda, el-Hasen: “Ebû Hüreyre'den, bu hadîsin dışında hiçbir şey işitmedim” demiştir. Nesâî bu hadîsi, İshâk ibn Râheveyh'den tahrîc etmiş, O da el-Mugîre ibn Seleme'den, O da Vuheyb'den, O da Eyyûb'dan rivâyet etmiştir. Bu, râvîlerinden hiçbirisinin ta'n edilmemiş olduğu bir isnaddır ki el-Hasen'in Ebû Hüreyre (r.a.)'den işitmiş olduğunu te'yîd eder. el-Hasen için bahis mevzuu olan bu durum, Semure'nin durumuna benzer ve aynen O'nun için de geçerlidir.”

Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: “O (el-Hasen), Semure ibn Cündüb (r.a.)'den büyük bir nüsha rivâyet etmiştir ki Alî ibn Medînî nezdinde bunların tamamı semâ'dır (işitmedir). Kezâ bunu, Tirmizî de Buhârî'den nakletmiştir. Yahyâ İbnü'l-Kattân ve diğerleri: “Bu nüsha, bir kitaptır ve bu durum, inkıtâyı (rivâyetlerin munkatı' olmasını) gerektirmez” demiştir. İmâm Ahmed'in *el-Müsned*'indeki rivâyette el-Hasen şöyle demiştir: “Bize Semure, tahdîs (rivâyet) etmek sûretiyle şöyle demiştir: “Resûlullâh (s.a.v.)'in bize hutbe îrâd edip de hitâbında sadakayı emredip müsleden (burun, kulak vs. kesmek sûretiyle işkenceden) nehy etmediği pek az vâki olmuştur.” Bu rivâyet, el-Hasen'in, Semure'den, akîka hadîsinden başkasını da işitmiş olmasını iktizâ eder.”

### **Muhaddislerden bir cemâatin, lâfız (Kur’ân’ın mahlûk oluşu) meselesi sebebiyle Buhârî’den rivâyette bulunmayı terk etmeleri**

14- a) Yine aynı kitapta (*et-Tehzîb*) şöyle denilmiştir: “İbn Mende, “İmân Meselesi” husûsunda şunu zikretmiştir: “Buhârî, dâimâ el-Kerâbîsî ile birlikte bulunuyordu ve “Lâfız Meselesi”ni (Kur’ân’ın mahlûk oluşu meselesini) O’ndan aldı.” *el-Mizân*’da ise şöyle denilmiştir: “Ebû Zür’a ve Ebû Hâtim, lâfız meselesinden dolayı Buhârî’den rivâyette bulunmaktan imtinâ etmişlerdir.” Ben derim ki: el-Kerâbîsî i’tizâle (Mu‘tezile akaidine) meylediyor idi.

### **Buhârî’nin İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den inhirâf etmesinin sebebi**

14- b) Kezâ Buhârî, Nu‘aym ibn Hammâd’a da musâhib olmuştur (yanında bulunmuştur). ed-Dûlâbî, bu zâtı, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.) hakkında hikâyeler uydurmakla ithâm etmiştir. Fakat bunlar, *et-Tehzîb* ve *el-Mizân*’da da zikredildiği gibi tamamen yalan ve iftiradır. Buhârî’nin İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den inhirâf etmesinin menşei işte bu, hikâye uydurma fiilidir. Allâhü Te‘âlâ, doğruyu en iyi bilendir.

### **Abdurrezzâk’ın teşeyyü’ü (Şi’î’liğe intisâbı) ve ondan rücû’ etmesi**

15- Hâfiz, *et-Tehzîb*’de şöyle demiştir: “İmâm Ahmed, Abdurrezzâk’dan rivâyette bulunmuş olmasından dolayı şiddetle tenkîd edilmiş, sebep olarak da Abdurrezzâk’m Şi’î’liğe intisâb etmesi gösterilmiştir. İmâm Ahmed ise Abdurrezzâk’m Şi’îlikten rücû ettiğini söylemiştir.” İbn Teymiyye, *Minhâcû’s-Sünne*’de şöyle demiştir: “Abdurrezzâk’m Şi’îliğe meyletmiş olmasına ve Alî (r.a.)’in fazîletleri hakkında, zayıf olsa da, birçok rivâyet nakletmiş olmasına rağmen O’nun kadri, bunun gibi açık bir yalanı rivâyet etmeyecek kadar yücedir.”

### **İmâm-ı Şâfiî’nin hadîs anlayışı ve hadîslerinin az olması; İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in hadîslerinin az olması ve bunun îzâhı**

16- Yine *et-Tehzîb*’de denildiğine göre İbrâhîm ibn Ebû Tâlib şöyle demiştir: “Ebû Kudâme’ye, İmâm-ı Şâfiî, Ahmed, İshâk ve Ebû Ubeyd hakkında sordum, bana şöyle cevap verdi: “Onların arasında; İmâm-ı Şâfiî,

anlayışı en iyi olandır, ancak hadîsi azdır; İmâm Ahmed, verâ cihetinden; İshâk da hıfz cihetinden en iyi olandır; Ebû Ubeyd ise arab lügatını en iyi bilendir.”

*Ta’cîlû’l-Menfa’a*’da şöyle denilmiştir: “İmâm-ı Şâfiî’nin, *el-Müsned*’inde yer almayan daha pek çok hadîsi vardır, buna delîl olarak da İmâm-ı Eimme Ebû Bekr ibn Huzeyme’nin şu sözü kifâyet eder: “O, Resûlullâh (s.a.v.)’den rivâyet edilmiş olup da, İmâm-ı Şâfiî’nin kendi kitabına dercetmemiş olduğu bir sünneti bilmez; hâlbuki bu *Müsned*’de bulunmayan, Resûlullâh (s.a.v.)’den vârid olmuş nice sünnetler vardır. İmâm-ı Şâfiî’nin hadîslerine bütünüyle vâkıf olmak isteyen, Beyhakî’nin *Ma’rifetü’s-Süneni ve l-Âsâr* isimli kitabına mürâcaat etmelidir; zira Beyhakî, bu husûsu hakkıyla tetebbü’ ederek (inceleyerek) İmâm-ı Şâfiî’nin kadîm ve cedîd musannefâtındaki (kitaplarındaki) bütün hadîsleri, hiç birini dışarıda bırakmamak üzere zikretmiştir.”

Ben derim ki: Bununla birlikte İmâm-ı Şâfiî’yi, hadîsi az (kalîlû’l-hadîs) kabul edenlerin, bu kabullerinin ma’nâsı; O’nun, rivâyeti az bir kimse (kalîlû’t-tahdîs) olmasıdır. O (rahimehullah), hadîsleri, diğer muhaddislerin kendisine serdettikleri (peşpeşe okudukları) gibi serdetmez; hadîsleri, kendi kitaplarında, yalnızca ahkâm ve mesâile taalluk eden söz esnasında zikrederdi ki bu, kendisinin bu husûsta ilminin az olduğu ma’nâsına gelmez. O, bu ma’nâdan münezzehtir; zira Müşârunileyh, İmâm ve büyük bir müctehiddir; ictihâd ise, hadîs ve âsâr (Sahâbe ve Tâbi’în kavilleri) husûsunda marifeti (bilgisi) az olan kimseye müyesser (nasîb) olmaz. İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.) hakkında: “O, kalîlû’l-hadîs (hadîsi az bir kimse) idi” diyenlerin sözlerinin ma’nâsı da budur; bunu iyi anla ve bilgisizlerden olma!

**Zehebî’nin, *el-Mîzân*’da, mecrûh (cerhedilmiş olan) râvîleri eksiksiz zikretmiş olması ve zikretmediklerinin ise ya sika veyahut da mestûr olması**

17- Hâfız Zehebî, *el-Mîzân*’da şöyle demiştir: “Mezkûr imâmın kitaplarında, zikri, bir çeşit telyîn (zayıflık) ile geçmiş olan kimselerden herhangi birisinin ismini hafzetmeyi (terk etmeyi), tenkîd edirim endîşesiyle

münâsib görmedim.” Bu söz, O’nun kitabının, mecrûh râvîlerin tamamını ihâta ettiğini bildirmektedir; binâenaleyh *el-Mizân*’da taz’îf (zayıf olduğuna hüküm) edilmemiş olan bir kimse, ya sika bir imâmdır veya mestûrdur. Zira Müşârunileyh, İshâk ibn Sa’d ibn Ubâde’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “O’nun kendisine aid bir rivâyeti vardır. Bu zât, ma’ruf olmaya bile yaklaşmamış bir kimsedir; fakat ben bu kitabımda ma’ruf olmayan hiç kimseyi zikretmedim; bilâkis onlardan birçoğunu ve Ebû Hâtîm’in: “Mechûldür” dediklerinin de tamamını zikrettim.”

**Kendisinden yalnızca bir kişinin rivâyette bulunmuş olduğu kimsenin sika ve ihticâc edilir (delîl olarak kullanılabilir) olmasının mümkün olduğu ve onlardan bazılarının zikri**

18- Zehebî, *el-Mizân*’da, Abdullah ibn Amr el-Mahzûmî el-Âbidî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Kendisinden, Muhammed ibn Abbâd ibn Ca’fer’in dışında, rivâyette bulunmuş olan bir kimse bilmiyorum. İnşâalâh sadûktur.” Müslim ve Ebû Dâvud’un tahrîcine işaret etmek için üzerine remiz koymuş ve (sad ve ha) harflerini yazmıştır ki, Hâfız’m, *el-Lisân*’da da söylemiş olduğu gibi bu harfler, o kişinin tevsîkine bir alâmet olduğuna dair kendisi tarafından konulmuş olan bir işarettir. Bu da, bir kimsenin, kendisinden bir tek kişi rivâyette bulunmuş olsa da, sika ve ihticâca sâlih (delîl olarak kullanılmaya elverişli) olabileceğini gösterir.

Yine Zehebî, Abdü’l-Ekrem ibn Ebû Hanîfe’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “O, babasından, ondan da Şu’be rivâyet etmiştir, ma’ruf olmaya bile yaklaşmamıştır; lâkin Şu’be’nin şeyhleri ceyyid kimselerdir.”

Amr ibn Huzeyme’nin hâl tercemesinde de şöyle demiştir: “Kendisinden, Hişâm ibn Urve’den başka rivâyette bulunan olmamıştır, bununla birlikte O, tevsîk edilmiştir.” Zehebî, Ebû Dâvud ve İbn Mâce’nin tahrîcini bildirmek için üzerine remiz koymuştur.

Abdullah ibn Evs’in hâl tercümesinde ise şöyle demiştir: “Kendisinden rivâyette bulunmada, yalnızca Ebû Süleymân el-Kehhâl teferrüd etmiştir ki bunu, İbn Kattân söylemiş ve “O, mechûldür” demiştir. Ben ise: “O, sadûktur” derim.” Ebû Dâvud ve Tirmizî’nin tahrîcini bildirmek üzere re-

miz koymuştur. Kendisinden yalnızca bir tek kişinin rivâyette bulunmuş ve râvînin ve onun şeyhinin de sika zâtlardan bulunmuş olduğu kimseler hakkında, İbn Hibbân'm kaidesi daha evvel geçmişti ki, bu vasıfta olan kimseler, O'nun nazarında sikadır.

### **Bir râvî hakkında ne zaman: “Hata yapardı” denir?**

19- Zehebî, Abdullah ibn İnsân Ebî Muhammed'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât, Urve'den, oğlu da O'ndan, devekuşunun avlanması hakkındaki hadîsi rivâyet etmiştir.” İbn Hibbân'm, *es-Sikat*'daki: “Hata yapardı” sözü hakkında ise Zehebî şöyle demiştir: “Bir hâfızın bu sözü söylemesi, onu, birçok hadîs rivâyet eden bir kimse hakkında söylemiş olması müstesnâ, doğru değildir. Sözü edilen bu Abdullah'a gelince; O'nun, önünde sonunda rivâyet etmiş olduğu, bir tek bu hadîstir. Eğer hata etmişse, İbn Hibbân'm kaidesine göre, O'nun bu hadîsi merdûddur. Ben derim ki: İmâm-ı Şâfiî, O'nun hadîsini tashîh (sahîh olduğuna hüküm) etmiş ve ona istinâd etmiştir, ayrıca Ebû Dâvud da bu hadîsi tahrîc etmiştir.”

### **Kadın râvîler mestûr veya sikadırlar**

20- Zehebî, *el-Mîzân*'da şöyle demiştir: “Kadınlar arasında, müttehem (ithâm edilmiş) olan bir râvî de, ulemânın terk etmiş olduğu bir râvî de bilmiyorum.”

### ***el-Mîzân* isimli kitabın zayıf râvîleri zikretmek için te'lif edilmiş olduğu ve orada, kendilerini müdâfaa etmek için sika râvîlerin de mevcûd bulunduğu**

21- Yine *el-Mîzân*'da şöyle denilmiştir: “Müellif, -Allah onun ömrünü salih amellerle nihayete erdirmiş ve kendisine mağfiret eylesin-, der ki: “Bu kitabın aslı ve mevzûu, zayıf râvîler hakkındadır; fakat mukaddimede de zikrettiğimiz gibi burada birçok sika râvî de bulunmaktadır. Onları, kendilerine yapılan ithâmları reddetmek veya haklarında söylenen şeylerin, zayıf addedilmelerinde müessir olmadığını belirtmek için zikrettim.”

### **Râvînin zayıf olduğuna hükmetmenin bazen, kendisinden daha kuvvetli olana nazaran, yani nisbî olduğu**

22- Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde, İbnü'l-Gasîl diye ma'ruf olan Abdurrahman ibn Süleymân'ın hâl tercemesinde, kendisini taz'îf edenlerin sözlerini zikrettikten sonra, aynen şöyle demiştir: “Ben derim ki: “O’nu taz’îf (zayıf olduğuna hüküm) etmeleri, kendisinden daha sağlam (esbet) olan akranlarına nisbet iledir.” Ben derim ki: Bu husûsta dikkatli olunsun.

### **İbn Sa’d ve el-Vâkıdî’nin bazı râvîleri taz’îf etmesinin reddi hakkında**

23- Yine Hâfız, Abdurrahman ibn Şureyh’in hâl tercemesinde şöyle demiştir: “İbn Sa’d, şâzz bir hükümde bulunarak (diğerlerinden ayrılarak) O’nun hakkında: “Münkeru’l-hadîs (rivâyetleri münkerdir)” demiştir. Ben derim ki: İbn Sa’d’a, bu husûsta hiç kimse iltifât (itibar) etmemiştir; zira O, kaynağını umûmiyetle el-Vâkıdî’den alır; el-Vâkıdî ise, bir cemâat kendisiyle ihticâcda bulunsa da (delîl olarak kullansa da), itimâd edilen bir kimse değildir.”

### **İmâm Ahmed’in, herhangi bir râvî hakkındaki: “Ehl-i hıfzdan değildir” sözünün ma’nası**

24- Hâfız yine *el-Feth*'in mukaddimesinde, Abdülazîz ibn Ömer ibn Abdülazîz’in hâl tercemesinde şöyle demiştir: “el-Hattâbi, İmâm Ahmed’den: “Bu zât, ehl-i hıfzdan değildir” dediğini nakletmiştir, bu sözüy- le, mahfûzâtının geniş olmadığını kasdetmiştir; yoksa İbn Ma’in, O’nun hakkında: “O, sağlamdır (sebtir), pek az şey rivâyet etmiştir” demiştir.”

### **Tashîh ve taz’îfin ictihâdî bir husûs olduğu, bir kimse hakkında farklı görüşlerin olmasının mümkün olduğu ve *Sahîhayn*’m tenkîd edilmesinin de bu cümleden olduğu**

25- Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde şöyle demiştir: “Nevevî, *Buhârî şerhinin* mukaddimesinde şöyle demiştir: “Dârekutnî, *Buhârî* ve *Müslim* üzerine birçok hadîs istidrâk ederek onlardan bazısına ta’nda bulunmuştur ki bu ta’n, bazı muhaddislerin, pek zayıf olan ve ehl-i fıkıh, ehl-i usûl ve

başkalarından müteşekkil olan cumhûrun kabul ettiği husûslara muhâlif bulunan kaidelere mebnîdir (binâ kılınmıştır). Bu husûsta gâfil olma!”

Ben derim ki: Bu da, fukahâ ve usûl âlimlerinin, hadîs husûsunda bir takım kaideleri olduğuna ve Şeyhayn’in de, hadîsleri tashîh husûsunda bu kaidelere tâbi olduğuna ve onlara istinâd ettiğine delâlet eder. Burada ayrıca, tashîh ve taz’îfin, ictihada taalluk eden bir husûs olduğuna delâlet de vardır.

**İmâmlar arasında Şeyhayn’in (Buhârî ve Müslim) şeyhlerinin, hadîs ilmindeki ihtisâs husûsunda, her ikisine de tekaddümü (önde olması)**

26- Hâfız yine, *el-Feth*’in mukaddimesinde şöyle demiştir: “Evvelâ Buhârî’nin, sonra Müslim’in, sahîh ve muallal (illetli) hadîsi bilme husûsunda, kendi asrında ve sonraki asırlarda yaşamış bulunan bu ilmin imâmları üzerine takdîm (öncelikli) kılınmış olmasında hiç şüphe yoktur. Zira ulemâ, Alî ibn Medîni’nin, akranları arasında ilel-i hadîsi (hadîslerin illetlerini) en iyi bilen kimse olduğu husûsunda ihtilâf etmemektedirler ki Buhârî de bu ilmi, kendisinden ahzetmiştir (almıştır). Ayrıca Muhammed ibn Yahyâ ez-Zühî de kendi asrının ehli arasında, Zührî’nin hadîslerinin illetlerini en iyi bilen kimse idi. Şeyhayn de bunları kendisinden tamâmîyle ahzetmiştir.”

Ben derim ki: Bununla da, Buhârî ve Müslim’in, kendilerinden evvelki şeyhlerine ve diğerlerine mukaddem (öncelikli kılınmış) olmadıkları anlaşılmış olur.

**Hadîsin ta’n ve i’lâl nevî’leri; bunlardan bazısının müessir, bazısının da gayr-i müessir olduğu ve Sahihayn’de de mevcûd bulunduğu**

27- Bir hadîste ta’n, bazen, râvîlerin, isnâddaki ricâlin ziyâde ve noksan olması husûsunda ihtilâf etmesi ile hâsıl olur. Nâkıs tarîk sûretiyle (gerekçesiyle) yapılmış olan ta’lîl, merdûd (reddedilmiş) bir ta’lîldir; zira eğer râvî onu işitmiş ise râvînin ziyâde olmasının bir zararı yoktur; çünkü onu, bir başkası vâsıtasıyla şeyhinden işitmiş, sonra da şeyhiyle karşılaşarak kendisinden işitmiş olabilir. Eğer onu, nâkıs tarîk sûretinde işitmemiş ise o rivâyet munkatî’dir; munkatî’ ise zayıf kısma dâhildir, zayıf ise sahîhi illetli kılamaz.

Râvîsi ziyâde kılınmış tarîk sûretiyle (gerekçesiyle) yapılan ta'lîl ise ancak, nâkıs tarîkte inkıtân zâhir olması hâlinde sahîh olur. Aksi hâlde (inkıtân zâhir olmaması hâlinde) bakılır; eğer bu râvî, Sahâbî ise veya kendisinden rivâyette bulunmuş olduğu şahsa yettiği ayan beyan ortada olan ve müdellis olmayan sika bir kimse ise veya müdellis olması takdîrinde-başka bir tarîkten semâ' (işitme) lâfzını tasrîh etmiş ise ta'lîl mündefî (bertaraf) olmuş olur. Ama eğer bu sayılanlar mevcûd olmaz ise inkıtâ' zâhir ve sâbit olmuş olur.

*es-Sahîh* sahibi (sahîh hadîsleri cemedan muhaddis), bunun gibi (mun-katı') hadîsleri, mütâbî'i ve takviye edicisi mevcûd olan hadîsler veya umûmiyetle kendisini takviye eden bir karîneye sahib olan hadîsler bâbında tahrîc eder ve burada tashîh (sıhata hükmetme), minhaysü'l-mecmû' (toplam itibariyle) vâki olur.

Bir kısım tenkîdciler bazı hadîsleri ta'lîl ederek, onlar hakkında bazen, icâzet ve mükâtebe yoluyla rivâyet edilmiş olan hadîslerde olduğu gibi, gayr-i mesmû' (işitilmemiş) olmaları hasebiyle inkıtâ' iddiasında bulunmuşlardır. Hâlbuki bu durum, icâzet yoluyla rivâyete cevaz verenler nezdinde inkıtâyı gerektirmez; bilâkis *es-sahîh* sahibinin bu gibi hadîsleri tahrîc etmesinde, icâzet yoluyla rivâyetin, kendi nezdinde sahîh olduğuna dair delîl vardır.

Ta'lîl, bazen de râvîlerin, isnâdın bir kısmındaki ricâlin tağyîr edilmesi (değiştirilmesi) husûsunda ihtilâf etmesiyle hâsıl olur. Buna şöyle cevap verilir: Eğer cem etmek (arayı bulmak) mümkün ise, yani hadîs, o râvî nazarında her iki vecihten de gelmişse, öyle yapılır. Bu, ihtilâfta bulunmuş olan kimselerin, hıfz ve aded husûsunda birbirlerinin dengi olması hâlinde böyledir. Ama eğer cem etmek mümkün değil (mümtenî) ise, yani ihtilâfta bulunmuş olan kimseler, hıfz ve aded husûsunda birbirlerinin dengi olmayıp birbirlerine yakın iseler, bu durumda sahîh olan, râcih (tercîhe şâyân olan) tarîktir ve mercûh (tercîh edilmemiş) olandan ise sarf-ı nazar edilir.

Bu sûretlerin tamamıyla yapılmış olan ta'lîl, mücerred (sırf) ihtilâf sebebiyle yapılmış olmasından dolayı, kusur verici (kâdih) değildir; zira mü-



cerred ihtilâftan dolayı, zayıflığı îcâb eden bir ızdırâbın (rivâyetin muzdarib olma durumunun) mevcûd olması gerekmez. Dolayısıyla bu yolla olan bir ta'lîlden sarf-ı nazar etmek gerekir.

Ta'lîl, bazen de, bir kısım sika râvîlerin, rivâyette, herhangi bir ziyâde ile teferrüd etmesi (onu rivâyet etme husûsunda tek kalması) sûretiyle hâsıl olur ki, kendilerinden sayıca daha fazla veya zaptı daha kuvvetli olan râvîler, bu ziyâdeyi zikretmemiş olurlar. Bu durum, ziyâdenin, cemetmek (arayı bulmak) mümkün olmayacak derecede münâfî (aykırı) olması hâlinde, ta'lîlde müessir değildir. Ziyâdede münâfilik (aykırılık) yok ise, yani ziyâde, müstakil bir hadîs gibi ise, bu takdirde de ta'lîlde müessir değildir. Ancak o ziyâdenin, metne, bazı râvîlerin sözünden müdrec (ilâve edilmiş) olduğu, kuvvetli delillerle vuzuha kavuşmuş ise, işte bu kısım, ta'lîlde müessir olur.

Ta'lîl, bazen, bir kısım zayıf râvîlerin, rivâyette, herhangi bir ziyâde ile teferrüd etmesi sûretiyle hâsıl olur ki *es-Sahîh*'de bu kabîlden iki hadîs mevcûddur ve de onlardan her birine mütâbaat edilmiş olduğu ortaya çıkmıştır.

Ta'lîl, bazen, hadîsin bir kısım ricâli hakkında, vehimde bulunduklarına hükmedilmesi sûretiyle hâsıl olur; bu kısım ta'lîlin bazısında vehim, rivâyete kusur verme husûsunda müessir olur, bazısında da müessir olmaz.

Ta'lîl, bazen, metnin lâfızlarının bazısının tağyîri husûsundaki ihtilâf ile hâsıl olur. Bu nev'i ta'lîllerin çoğuna kusur terettüp etmez (bunlar, hadîste kusuru gerektirmez); zira bunların ihtilâflı olanlarında, aralarını te'lîf etme (cemetme) veya tercîhte bulunma mümkündür.

### **Ulemânın, bir râvî hakkında: “Bu zât, kavî değildir” sözünün, hafif bir telyîn olduğu**

28- Hâfız, yine mezkûr mukaddimede, Ahmed ibn Beşîr el-Kûfî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Nesâî : “Bu zât, kavî değildir” demiştir.” Hâfız, nihâyet şöyle demiştir: “Nesâî'nin O'nu taz'îf etmesi, bu şahsın hâfız olmadığını gösterir.” Yani bu lâfızdan dolayı, râvînin tamamen zayıf olması lâzım gelmez.

**Cerh ve ta‘dîlin, zan üzerine mebnî olduğu; dolayısıyla cârihin, bazen hata ve vehim netîcesinde cerhte bulunmuş olabileceği ve buna dair birkaç misâl**

29- Hâfız, Ahmed ibn Sâlih el-Mısırî Ebî Ca‘fer ibn et-Taberî’nin hâl tercemesinde şöyle demiştir: “Hâfız ve mutkin (zabtı kuvvetli) olan hadîs imâmılarından biridir. Fakat Nesâî, O’nun hakkında sû-i re’y (kötü kanaat) sâhibidir; bir keresinde kendisini zikrederek şöyle demiştir: “O, ne sika, ne de me’mûndur. Muâviye ibn Sâlih bana haber verdi ve dedi ki: “Yahyâ ibn Ma‘în’e, Ahmed ibn Sâlih’den suâl ettim; cevâben şöyle dedi: “O, kez-zâbdır, felsefe ile iştigâl ederdi; kendisini Mısır’da bir câmîde, salınarak kibirli bir şekilde yürürken gördüm.” Binâenaleyh Nesâî, O’nu taz’îfinde, Yahyâ ibn Ma‘în’den naklettiği rivâyete istinâd etmiştir. Hâlbuki bu, kendisinin bir vehminden ibarettir ki bu vehim, O’nu, Ahmed ibn Sâlih hakkında sû-i re’y (iyi görüşte olmama) kanaatına sahip olmaya sevk etmiştir.

Hâfız daha sonra Nesâî’yi, Ahmed ibn Sâlih hakkında sû-i re’ye bulunmaya sevkeden sebebi zikretmiş, sonra da şöyle demiştir: “İbn Hibbân dedi ki: “Nesâî’nin, Ahmed ibn Sâlih hakkında İbn Ma‘în’den rivâyet ettiği şey, vehimden ibarettir. Bunun sebebi, İbn Ma‘în’in aleyhinde konuşmuş olduğu Ahmed ibn Sâlih’in, İbn Taberî olmayıp başka bir şahıs olmasıdır. Bu şahsa, el-Uşmûnî denilirdi ve hadîs vaz’etmekle (uydurmakla) meşhûr idi.”

Ben derim ki: Hâfız, bunun bir benzerini, Ahmed ibn Beşîr el-Kûfî’nin hâl tercümesinde de zikretmiştir. Şöyle ki; evvelâ Osmân ed-Dârimî’nin: “O, metrûktur” sözünü zikretmiş sonra da şöyle demiştir: “Osmân ed-Dârimî’nin sözüne gelince; Hatîb, bu sözü, ed-Dârimî’nin O’nu, kendi ismiyle babasının ismi aynı olan başka bir râvî ile karıştırmış olduğu gerekçesiyle reddetmiştir ki, hakikat de Hatîb merhûmun dediği gibidir.”

Ben derim ki: Bununla da, cerh ve ta‘dîlin, zan üzerine mebnî olduğu ve cerhte bulunan kimsenin (cârih) bazen hata ve vehim netîcesinde cerhte bulunmuş olabileceği tebeyyün etmiş (ortaya çıkmış) olur. Bu husûsun bilinmesi gerekir.

### **Bir ihtiyaç için sultâna gitmenin cerh sebebi olmadığı**

30- Hâfız, yine mukaddimede, Ahmed ibn Abdilmelik el-Harrânî'nin hâl tercemesinde şöyle demiştir: “el-Meymûnî dedi ki: “Ahmed’e: “Harrân ehli (ahâlîsi) O’nun hakkında sû-i senâda (yergide) bulunuyor” dedim, cevâben şöyle dedi: “Zâten Harrân halkı nâdiren bir insandan memnûn olur; O zât, kendi çiftlik işletmesi sebebiyle sultâna gidip gelmektedir.”

Ben derim ki: Netîce itibariyle Ahmed, Harrân ahâlîsinin mezkûr şahsa ta’nda bulunma sebebini îzâh etmiştir ki bu, kendisine kusur veren bir sebep değildir.

### **Ehl-i Medîne’nin -ki el-Vâkıdî ve İbn Sa’d da onlardandır- ehl-i Irâk’dan inhirâf etmeleri**

31- Hâfız, Muhârib ibn Disâr’ın hâl tercemesinde şöyle demiştir: “İbn Sa’d: “Âlimler, O’nunla ihticâc etmezler (rivâyetlerini delil olarak kullanmazlar)” demiştir.

Ben derim ki: Aksine İmâmların tamamı kendisiyle ihticâc etmiştir. Fakat İbn Sa’d bu husûsta el-Vâkıdî’yi taklîd etmiştir. Vâkıdî ise ehl-i Irâk’dan inhirâf (imtinâ) etme husûsunda Medîne ehlinin yolunu takip etmiştir. Bunu bilmiş ol ki inşâallah doğru yolda kalasın.

### **Cerh ve ta’dîl âlimi için Arab kelâmının kullanılışını bilmenin şart olduğu**

32- Hâfız, İbn Abbâs’ın mevlâsı (âzâdlısı) İkrime’nin hâl tercemesinde, İbn Cerîr et-Taberî’den naklen şöyle demiştir: “Adâleti sâbit olmuş olan bir kimse hakkında cerh kabul olunmaz. Ayrıca adâlet, zan ile de, fülân kimsenin, mevlâsına: “Bana yalan uydurma” demesiyle ve buna benzer, cahillerin ve arab kelâmının inceliklerine vâkıf olmayan kimselerin kasdettikleri ma’nâlardan başka muhtelif ma’nâlar ihtiva eden, farklı cihet ve kullanışlara sahip olan sözlerle de sâkit olmaz.”

Ben derim ki: Cerh âlimlerinin (cârihlerin) sözlerini anlayabilmek için arab kelâmının kullanılışına vâkıf olmak gerekir.

### **Ebû Zûr'a'nın cerhte bulunup cerhi îzâh etmemesi ve Nesâî'nin tea'nnütü**

33- Hâfız, Ahmed ibn Îsâ et-Tüsterî'nin hâl tercemesinde şöyle demiştir: “Ebû Zûr'a, Müslim'i, O'nun hadîslerini tahrîc ettiğinden dolayı ayıplamış ve bunun sebebini beyan etmemiştir. Hâlbuki Nesâî, (râvî husûsunda) müteannit (şiddetli) olmasına rağmen O'nunla ihticâc etmiştir (delîl olarak kullanmıştır).

### **Asıllarda göz yumulmayan şeylere mütâbaatlarda göz yumulur olması ve Buhârî'nin ancak sika râvîlerden hadîs rivâyet eder olması**

34- Hâfız, Ahmed ibn Yezîd ibn İbrâhîm el-Harrânî'nin hâl tercemesinde, O'nun Ebû Hâtîm'den olan rivâyetini taz'îf etmiş ve: “O'na (Ebû Hâtîm'e) yetiştim, fakat kendisinden hadîs yazmadım” dediğini naklederek aynen şöyle demiştir: “Buhârî'nin bu zâtın tahrîci, asıllarda (asıl hadîslerde) değil, mütâbiler (aslı takviye eden hadîsler) husûsundadır. Kaldı ki Buhârî, İmâm Ahmed'e mülâkî olmuş ve kendisinden, *et-Tarîh* isimli kitabında hadîs rivâyetinde bulunmuştur; binâenaleyh Buhârî, O'nun hadîslerini bilmektedir.”

Ben derim ki: Buradan da, asıllarda müsâmaha gösterilmeyen şeylere mütâbaatlarda müsâmaha gösterilebilir olduğu ve Buhârî'nin ancak, kendi nazarında sika olan râvîlerden hadîs rivâyetinde bulunmuş olduğu malum olur.

### **“O, olabileceğin en kavîsi gibi değildir” sözünün, nisbî bir taz'îf olduğu**

35- Hâfız, İbrâhîm ibn Yûsuf ibn İshâk es-Sebî'î'nin hâl tercemesinde şöyle demiştir: “İbn Medîni: “Bu zât, olabileceğin en kavîsi (kuvvetlisi) gibi değildir (yani en kavîsi olmak şöyle dursun en kavîsi gibi bile değildir)” demiştir.

Ben derim ki: Bu söz, nisbî bir taz'iftir.

### **Hadîsin tashîhi ve ricâlin tevsîki için Buhârî'nin bilmesinin kâfi olduğu ve emsallerinin bilmesinin de aynen böyle olduğu**

36- Hâfız, Esbât Ebû'l-Yesa'ın hâl tercemesinde şöyle demiştir: “Ebû Hâtım, bu zât hakkında: “Mechûldür” demiştir. Ben derim ki: Buhârî, bu zâtı tanıyordu.”

Ben derim ki: Burada, hadîsin tashîhi ve ricâlin tevsîki için Buhârî'nin bilmesi ve tanınmasının kâfi olduğu husûsu vardır. Şu'be, İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm-ı Şâfiî, İmâm Ahmed ve diğerleri gibi Buhârî'nin misli veya O'nun fevkinde olan kimselerin bilmesi ve tanınması da böyledir.

### **Mütekaddim olanın tevsîkiyle beraber müteahhir olanın cerhine itibar edilmeyeceği**

37- Hâfız, İsrâîl ibn Yûnus ibn Ebû İshâk es-Sebîî'nin hâl tercemesinde, imâmın O'nu tevsik ettiğini zikrettikten ve el-Kattân'ın da, Ebû Yahyâ el-Kattân'ın hâl tercümesinde O'na hücum ederek: “Bu zât (Ebû Yahyâ), O'ndan (İsrâîl ibn Yûnus'dan) münker rivâyetlerde bulunur idi” dediğini zikrettikten sonra aynen şöyle demiştir: “İşte bunlar (önceden zikrettiği tevsik sözleri), O'nun hakkında yapılmış olan senâlardır. Bunların sübûtundan ve Şeyhayn'in O'nunla ihticâcından sonra, kendisine tekaddüm etmiş olanın hakikat-i hâli hakkında hiçbir malumâtı olmayan bir müteahhir (sonradan gelmiş olan bir kimse) için, el-Kattân'ın hücumuna istinâd ederek ve bu hücumun îzâhını bilmeksizin, İsrâîl'e zayıflık isnâd etmesi ve dâimâ rivâyet eder olduğu sahîh hadîsleri reddetmesi yakışık almaz.

İbn Ebû Hayseme, *Tarîh*'inde şöyle demiştir: “Yahyâ ibn Ma'în'e: “İsrâîl, Ebû Yahyâ el-Kattân'dan üç yüz, İbrâhîm ibn Muhâcir'den de üç yüz (aded) münker hadîs rivâyet etmiştir” denildi, O da cevâben şöyle dedi: “O ikisinden getirilmiş olan münkerler, İsrâîl'den getirilemez.” Binâenaleyh el-Kattân'ın sözü, o münkerlerin İsrâîl cihetinden geldiğini zannetmiş olmasına hamledilir; hâlbuki İbn Ma'în'in de söylediği gibi onlar, Ebû Yahyâ tarafından gelmiştir.”

Ben derim ki: Burada, herhangi bir kimse hakkında, mütekaddim olanın senâsı olduktan sonra, müteahhir olanın cerhine itibâr edilmeyeceğine; ayrıca imâmların ta'dîli olduktan sonra, gayr-i müfesser (îzâh edilmemiş) olan cerhe itibâr edilmeyeceğine delâlet vardır.

**Bir bid'atçının diğer bir bid'atçı hakkındaki sözünün mesmû' olmaması (kulak verilmemesi); bir Nâsıbî'nin, bir Şî'î hakkındaki sözü gibi**

38- Hâfız, İsmâîl ibn Ebân el-Verrâk el-Kûfî'nin hâl tercümesinde, el-Cûzcânî'nin bu kişi hakkındaki: "Hak'dan sapmış bir kimse idi" sözünü zikrettikten sonra, aynen şöyle demiştir: "Ben derim ki: "el-Cûzcânî, Alî'den sarf-ı nazar etmiş olan Nâsıbî idi, yani O, Osmân'dan sarf-ı nazar etmiş olan Şî'î'nin zıddı idi. Doğru olan ise, birisinin Osmân'a; diğerinin de Alî'ye müvâlât etmiş (tarafdar olmuş) oldukları ve bir mübtedînin (bid'at sahibinin), diğer bir mübtedî hakkındaki sözünün mesmû' (mûteber) olması gerektiğidir."

**Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde rivâyet etmiş olduğu İsmâ'îl ibn Ebû Üveys hadîslerinin, kendisinin sahîh hadîslerinden bulunduğu ve *Sahîhayn* râvîleri ile mutlak olarak değil, ancak malûm kayıtlarla ihticâc edilebileceği**

39- Hâfız, İsmâ'îl ibn Ebû Üveys ibn uhtî Mâlik'in hâl tercemesinde şöyle demiştir: "Şeyhayn (Buhârî ve Müslim), bu zâtla ihticâc etmiş (rivâyetlerini delîl olarak kullanmış) ve Nesâî'nin hâricinde geri kalanlar da O'ndan rivâyette bulunmuşlardır. Zira Nesâî, O'nun rivâyetlerinin mutlak olarak terkedilmesine kail olmuş ve Seleme ibn Şebîb'den de, O'nun hadîslerinin atılmasını îcâb eden bir rivâyette bulunmuştur. Biz ise Buhârî'nin menâkıbında, İsmâ'îl'in, kendisine *Usûl*'ünü (rivâyet ettiği hadîsleri ihtivâ eden kitabını) çıkarıp gösterdiğini, onlardan ayıklamada bulunmasına izin verdiğini, bundan sonra yalnızca onları rivâyet edip geriye kalanları terk etmesi için de rivâyet edeceği hadîsleri kendisine bildirmesini istediğini, sahîh bir senedle rivâyet ettik. Bu da Buhârî'nin, İsmâ'îl'den tahrîc etmiş olduğu rivâyetlerin, bu zâtın sahîh hadîslerinden olduğunu gösterir; zira

onları, İsmâ'îl'in *Usûl*'ünden yazmıştır. Buna göre İsmâ'îl'in, *es-Sahîh*'de (*Sahîh-i Buhârî*'de) olanların hâricinde hiçbir hadîsi ile ihticâc olunmaz; çünkü Nesâî ve başkaları O'nu cerhetmiştir. Ancak Buhârî'den başkası, rivâyet husûsunda kendisine müşârik (ortak) olursa, o takdirde hadîs, mûteber olabilir.

Ben derim ki: Burada şu husûs ortaya çıkmış olur ki; muhaddisler nezdinde, *es-Sahîh* râvîleri ile mutlak olarak ihticâc olunmaz, bilâkis ihticâc (delil olarak kullanma), kendilerince malûm olan bir kısım kayıtlarla mukayyettir.

**Şeyhayn'in bazen, zayıflığı husûsunda icmâ edilmiş bulunan kimselerden, başkasına makrûn olarak (başka bir rivâyet zımında) rivâyet eder olması**

40- Hâfız, Esîd ibn Zeyd el-Cemmâl'in hâl tercümesinde aynen şöyle demiştir: "Ben derim ki: Bu zâtı tevsîk etmiş olan bir kimse görmedim, aksine herkes O'nu taz'îf etmiştir. Buhârî, "Rikak Bahsi"nde kendisinden, başka bir rivâyet zımında, tek bir hadîs rivâyet etmiştir." Ben derim ki: *es-Sahîh* sahibinin kendisinden, başka bir rivâyet zımında rivâyette bulunmuş olduğu bir kimse, zayıflığı husûsunda icmâ edilmiş olacak derecede zayıf birisi olabilir. Bu husûs bilinmelidir.

**Buhârî'nin: "İsnâdında nazar vardır" sözünün, râvînin mutlaka zayıf olmasını gerektirmediği**

41- Hâfız, Evs ibn Abdullah er-Raba'i'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "İbn Adiy, bu zâtı, el-Kâmil'de zikretmiş ve Buhârî'den de: "O'nun isnâdlarında nazar vardır (durup düşünmek gerekir)" ve: "Hakkında ihtilâf edilmiştir" dediğini nakletmiştir. İbn Adiy sonra, Buhârî'nin murâdını îzâh ederek şöyle demiştir: "Buhârî, bu zâtın, İbn Mes'ûd (r.a.), Âişe (r.anhâ) ve benzeri gibi kimselerden hadîs dinlememiş olduğunu murâd etmiştir, yoksa O'nun, kendi nezdinde zayıf bir kimse olduğunu kasdetmemiştir."

Ben derim ki: Buhârî'nin: "O'nda nazar vardır" ve "İsnâdında nazar vardır" sözü, râvînin mutlaka zayıf olmasını gerektirmez.

**Râvînin mübtedî olmasının, yalan söyler olması veya bid‘atının davetçisi olmasının hâricinde, rivâyetine ta‘n getirmeyeceği**

42- Hâfız, Sevr ibn Zeyd ed-Dîlî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Mâlik’e: “Dâvud ibn Husayn ve Sevr ibn Zeyd’den (ve başkaları da zikredilmiştir) nasıl rivâyette bulunursun, hâlbuki onlar kader re’yinde (kaderî) idiler?” diye sorulmuş, O da cevâben şöyle demiştir: “Onlar öyle kimselerdi ki, gökyüzünden yüzüstü yere düşmeleri, onlara, yalan söylemekten daha ehven gelirdi.”

Ben derim ki: Bir kimsenin bid‘at ile ithâm edilmiş olmasının, yalan söyler olması veya bid‘atının davetçisi (dâ‘î) olmasının hâricinde, rivâyetlerinde herhangi bir te’sîri yoktur.

**Âdil bir kimsenin, mecrûhun sözüyle cerhedilemeyeceği ve Cemâatin ihticâcda bulunduğu bir kimse hakkında, Beyhakî’nin cerhte bulunmasının herhangi bir te’sîrinin olmadığı**

43- Hâfız, Cerîr ibn Abdülhamîd ibn Kurt ed-Dabbî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât hakkında Ebû Hayseme: “Tedlîste bulunmazdı” demiştir; hâlbuki eş-Şâzekûnî, kendisinden, tedlîse delâlet eden rivâyette bulunmuştur. Lâkin eş-Şâzekûnî, aleyhinde kelâm edilmiş bir kimsedir; Beyhakî, O’nun hakkında: “Âhir ömründe sû-i hıfza nisbet edilmiştir” demiştir, fakat Beyhakî’nin hâricinde böyle bir kelâm eden kimse görmedim, üstelik Cemâat, kendisiyle ihticâc etmiştir (delil olarak kullanmıştır).”

Ben derim ki: Âdil bir kimse, mecrûhun sözüyle cerhedilmiş olmaz, ayrıca Beyhakî ve benzeri şahısların sözü, Cemâatin ihticâcda bulunmuş olduğu bir kimse hakkında müessir olmaz.

**Merdûd olan taz‘îfe bir misâl**

44- Hâfız, el-Ca’d ibn Abdurrahman’ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Beş hadîs imâmı kendisiyle ihticâcda bulunmuştur. el-Ezdî ise onlardan ayrılarak: “Hakkında nazar vardır” demiş, es-Sâcî de bu husûsta kendisine tâbi olmuştur; zira O’nu, *ed-Duafâ*’da zikretmiş ve: “İmâm-ı Mâlik, O’ndan rivâyette bulunmamıştır” demiştir. Hâlbuki bu, merdûd (reddedilmiş) bir taz‘iftir.” Ben derim ki: Bu çeşit taz‘îflere iltifât (itibar) edilmez.



### **Râvîde mevcûd olan bir kısım zayıflıkların, mütâbaat ile giderilir olması**

Cerhte bulunan kimselerin (cârihlerin), *es-Sahîh*'in râvîleri hakkında söylemiş oldukları sözlere, Hâfız'ın verdiği cevapları mütâlaa edenlere gizli değildir ki; Müşârunileyh, cârihin, bir râvî hakkında: "O, Münkeru'l-hadîstir (münker rivâyetlerde bulunur)", "Fülâncadan rivâyet ettiği bazı hadîslerde teferrüd etmiştir (tek kalmıştır)" veya: "O, zayıftır; kavî değildir" gibi sözlerini naklettiği vakit, o sözlere şöyle cevap vermiştir: "*es-Sahîh* sahibi onun, mütâbaat edilmiş olan bir kısım hadîslerini tahrîc etmiş, fakat ferd (tek kaldığı) rivâyetlerinden hiçbir tahrîcde bulunmamıştır."

Hulâsa olarak, cârihlerin: "Münkeru'l-hadîstir" ve benzeri sözleri, o râvînin rivâyetine mütâbaat edilmişse, rivâyete te'sîr (onu cerh) etmez; fakat rivâyete mütâbaat edilmemişse, rivâyete te'sîr eder.

### **Cârihlerin, râvî hakkındaki: "Kavî değildir" sözünün, hafif bir telyîn olduğu**

45- Hâfız, el-Hasen ibn es-Sabbâh el-Bezzâr'ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Nesâî, *el-Künâ*'da, bu zât hakkında: "Kavî değildir" demiştir. Ben derim ki: Bu tabir, hafif (mütedil) bir telyîndir (telyînun heyyin)."

### **Ebû Zûr'a veya Ebû Hâtim'in, bir râvî hakkında cerhde bulunmaktan sükût etmesinin, onu tevsîk demek olduğu ve bir cârihin, râvîlerden herhangi birisini tekzîbinin, tekzîbi îzâh etmedikçe, o râvînin cerhinde müessir olmadığı**

46- Hâfız, el-Hasen ibn Müdrîk es-Sedûsî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Ebû Ubeyd el-Âcurî, Ebû Dâvud'dan, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bu zât, kezzâb idi; Fehd ibn Avf'm hadîslerini alır, evirir çevirir Yahyâ ibn Hammâd'a izâfe ederdi."

Ben derim ki: Eğer Ebû Dâvud'un, tekzîbinde (yalana hükmetmesinde) istinâd ettiği şey, zikretmiş olduğu bu fiil ise o, yalanı gerektirmez; zira Yahyâ ibn Hammâd ve Fehd ibn Avf'm her ikisi de Ebû Avâne'nin as-

hâbındandır. Eğer bir talebe, şeyhine, arkadaşının hadîsinden, mesmûâtından (işittiklerinden) olduğu takdirde onu rivâyet etmesi, değilse rivâyet etmemesini anlamak gâyesiyle suâl eylese, bu hareketiyle nasıl yalancı olmuş olur? Kendisinden Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim hadîs yazmış, tenkîd husûsundaki hassâsiyetleri malûm olduğu hâlde, her ikisi de O'nun hakkında herhangi bir cerh zikretmemiştir.”

Ben derim ki: Netîce itibariyle bir cârihin, herhangi bir râvîyi tekzîb (yalancı olduğuna hüküm) etmesi, cerhin müfesser (îzâh edilmiş) olmasının hâricinde, râvînin cerhinde müessir değildir. Daha evvel de zikredildiği gibi, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'in herhangi bir kimseden hadîs yazmış ve bununla beraber cerh husûsunda sükût etmiş olmaları, o kimse hakkında tevsîk (sika olduğuna hükmetme) demektir.

#### **Sarîh tevsîk olduğu takdirde zannî olan cerhe itibar edilmemesi**

47- Hâfız, el-Hasen ibn Mûsâ el-Eşyeb'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât, esbâtan (sağlamlardan) biridir, Abdullah ibn Alî ibn Medîni, babasından: “O, Bağdâd'da idi, sanki (Alî ibn Medîni) O'nu taz'îf etmişti” dediğini rivâyet etmiştir. Ben derim ki: Bu bir zandır ki, onunla hüccet kaim (ortaya çıkmış) olmaz.”

Ben derim ki: Sarîh bir tevsîkin mevcûd olmasıyla birlikte zanna iltifât (itibar) olunmaz.

#### **Bir şeyhten rivâyette bulunmuş olan râvîlerin muzdarib olması, ızdırâbın o râvîlerden olması hâlinde, şeyhe herhangi bir te'sîrinin bulunmaması**

48- Hâfız, el-Hüseyn ibn Zekvân el-Muallim'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Yahyâ İbnü'l-Kattân bu zât hakkında: “O'nda ızdırâb vardır” demiştir. Ben derim ki: Herhâlde ızdırâb, kendisinden rivâyette bulunmuş olan râvîlerdedir; zira İmâmlar, O'nunla ihticâc etmişlerdir.”

Ben derim ki: Böyle bir cerh, İmâmların kendisiyle ihticâcda bulunmuş olduğu bir kimse hakkında müessir değildir. Allâhü Te'âlâ, doğruyu en iyi bilendir.

### **Hafs ibn Gıyâs'ın, el-A'meş'in semâi (işitmesi) ile tedlîsi arasını tefrîk etmesi (ayırması)**

49- Hâfız, Hafs ibn Gıyâs el-Kûfî el-Hanefî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ben derim ki: Buhârî, el-A'meş'in hadîsi husûsunda Hafs'a itimâd etmiştir; zira O, el-A'meş'in semâi (işitme sîgasını) tasrîh etmiş olduğu rivâyetle tedlîste bulunmuş olduğu rivâyetlerin arasını temyîz ederdi ki, Ebû'l-Fadl ibn Tâhir de bu husûsta tenbîhte bulunmuştur. Gerçekten de Hafs, İbn Tâhir'in dediği gibidir; kendisinden cemâat rivâyette bulunmuştur.”

Ben derim ki: Bu ifadede Hafs ibn Gıyâs'ın bâriz bir meziyeti zikredilmiştir ve bu zât, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashâbının ulularındandır.

### **Cârihin zayıf, mecrûhun da sika olması hâlinde onun cerhine itibar edilmeyeceği ve bunun, Ebû Hanîfe (r.a.) hakkında söylenmiş olan ta'nların umûmî vasfı olduğu**

50- Hâfız, Hammâd ibn Usâme Ebû Usâme'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât, esbât imâmlardan biridir; el-Ezdî ise diğerlerinden ayrılarak O'nu, *ed-Duafâ*'da zikretmiş; Süfyân ibn Vekî'den de: “Ebû Usâme, râvîlerin kitaplarını tettebbû ederek onları alır ve istinsâh ederdi” dediği nakletmiştir. Fakat Süfyân ibn Vekî, zayıf, kendisine itimâd olunmayan bir kimsedir, tıpkı yukarıdaki sözü kendisinden nakleden el-Ezdî'nin de, onu, İbn Vekî'den isnâd ile zikretmiş olduğu hâlde, itimâd edilmeyen bir kimse olduğu gibi. el-Ezdî'nin kitabının, Zehebî'nin vâkıf olduğu nüshasında, “İbn Vekî” lâfzı sâkit olmuş; böylece O (el-Ezdî), bunu Süfyân es-Sevrî'den naklettiğini zannederek bundan dolayı şaşırmış, sonra da: “Bu, bâtil bir sözdür” demiştir.”

Ben derim ki: Bu nev'i bir cerh, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) hakkında da müteber değildir; zira o cerhlerin ekserîsi, mechûl olan zayıf kimselerden menkûldür; binâenaleyh hepsi bâtildir.

**Buhârî'nin: "Fülân kişi bize tahdîs etti (haddesenâ fülânun)" tabirinden, "Fülân kişi bize söyledi (kâle lenâ fülânun)" tabirine geçmesinin îzâhı**

51- Hâfız, Hammâd ibn Seleme ibn Dînâr'ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Bu zât, esbât (sağlam) imâmlardan biridir, ancak âhir ömründe hâfızası kötüleştirmiştir. Buhârî O'nunla, Ta'lik cihetiyle istişhâdda bulunmuş; fakat kendisinden, ne ihticâc yönüyle, ne başka bir rivâyet zımında ve ne de mütâbaat cihetiyle herhangi bir tahrîcde bulunmamıştır. Yalnızca bir yerde mütâbaat cihetiyle tahrîcde bulunmuş ve orada şöyle demiştir: "Bize Ebû'l-Velîd şöyle dedi: Hammâd ibn Seleme bize tahdîs etmiştir." Bunu, "Rikâk Bahsi"nde zikretmiştir. Buhârî bu sığayı, mevkûf hadîslerde kullanır; ayrıca isnâdmda, kendisince ihticâc edilmeyen (delil olmaya elverişli bulunmayan) bir kimsenin olması hâlinde, merfû hadîslerde de kullanır." Ben derim ki: Bu husûsa dikkat edilsin!

**Sultâna aid bir işe girmenin, yapılan işin şer'an caiz olması hâlinde, adâleti cerh etmeyeceği**

52- Hâfız, *Humeyd et-Tavîl*'in hâl tercümesinde, Yahyâ ibn Ya'lâ el-Muhâribî'den naklen şöyle demiştir: "Zâide, bu zâtın hadîslerini tarh etmiştir (atmıştır). Ben derim ki: Zâide O'nu, halîfelerin bazı işlerine girmiş olması sebebiyle terk etmiştir ki Mekkî ibn İbrâhîm de bunu beyan etmiştir."

Kezâ Humeyd ibn Hilâl'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: "el-Kattân: "İbn Sîrîn O'ndan hoşnûd olmazdı" demiştir. Ben derim ki: Ebû Hâtim er-Râzî, bu durumun, O'nun, sultânın işlerinden herhangi birisine girmiş olması sebebiyle olduğunu beyan etmiştir. Hâlbuki cemâat, kendisiyle ihticâcda bulunmuştur." Yani bu durum, hiçbir şekilde cerhten sayılmaz.

**Râvînin sika olması hâlinde Şî'îlikteki ifrâtın cerhten sayılmayacağı**

53- Hâfız, Hâlid ibn Mahled el-Katavânî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Bu zât, Şî'îlikte ifrât ile ithâm edilmiştir; Ben derim ki: Daha evvel de zikrettiğimiz gibi râvînin, ahz (rivâyeti alma) ve edâ (rivâyette bulunma) husûsunda sebt, yani güvenilir olması, özellikle de bid'atının davetçisi olmaması durumunda, Şî'îliğin bir zararı yoktur."

Ben derim ki: Râvînin sika olması durumunda Şî'ilikteki aşırılık cerh sebebi değildir.

### **İbn Hazm'ın cerh husûsundaki tea'nnütüne (haksız şiddetine) bir misâl**

54- Hâfız, Hüseyim ibn Irâk'ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: “el-Ezdî, bu zât hakkında şâz kalarak (cumhurdan ayrılarak): “Münkeru'l-hadîstir (rivâyet ettiği hadîsler münkerdir)” demiştir. Ebû Muhammed ibn Hazm ise el-Ezdî'ye tâbi olarak ve ifrâtta da bulunarak: “O'ndan rivâyette bulunmak caiz değildir” demiştir. Hâlbuki kendisi, el-Ezdî'nin zayıf olduğunu bilmemektedir; binâenaleyh böyle bir kimseden sika râvîlerin taz'îf edilmesi nasıl kabûl edilebilir?”

Ben derim ki: Buradan da, İbn Hazm'ın cerh husûsundaki tea'nnütü (haksız şiddeti) ortaya çıkmış olur.

### **Cârihlerin kesretinin, râvînin cerhini iktizâ eden muttarid bir illet olmadığı**

55- Hâfız, Revh ibn Ubâde el-Kaysî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ebû Mes'ûd, bu zât hakkında: “Kendisine on iki kişi ta'nda bulunmuştur, fakat bunların sözü, O'nun hakkında geçerli kabûl edilmemiştir” demiştir. Ben derim ki: İmâmların tamamı O'nunla ihticâda bulunmuştur.”

Ben derim ki: Dolayısıyla cârihlerin kesreti (sayıca fazla olması), muttarid (dâimâ geçerli bir kaide olan) bir illet değildir.

### **“Onu terk etti” sözü ile “ondan rivâyette bulunmadı” sözü arasındaki fark**

56- Hâfız, ez-Zübeyr ibn Hırrît el-Basrî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “el-Bâcî, “*Ricâlü-l-Buhârî*” isimli kitapta Alî ibn Medîni'den, bu zât hakkında: “Şu'be, O'nu terk etmiştir” dediğini nakletmiştir. Ben derim ki: Benim Alî'den rivâyet edilmiş olarak gördüğüm şey, Müşârunileyhin: “Şu'be, O'ndan rivâyette bulunmamıştır” demiş olduğudur ki, iki lâfız arasında fark vardır.” Ben derim ki: Bu farka dikkat edilsin.

### **Râvînin zayıf olmasının, rivâyetlerinin tamamında zayıf olmasını gerektirmediği**

57- Hâfız, Ziyâd ibn Abdillâh ibn et-Tufeyl el-Âmirî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Sâlih Cezere, bu zât hakkında şöyle demiştir: Ziyâd, hakîkatte zayıf bir kimsedir; fakat *Kitâbü'l-Megâzî*'de nâsın en sağlam olanıdır. Abdullah ibn İdrîs'den, O'nun hakkında: “İbn İshâk (*el-Megâzî* sâhibi) husûsunda O'ndan daha sağlam bir kimse görmedim” dediği rivâyet edilmiştir. Bununla birlikte İbn Hibbân ifratta bulunarak O'nun hakkında: “Teferrüd ettiği (rivâyette tek kaldığı) vakit O'nun haberi ile ihticâda bulunmak (haberini delil olarak kullanmak) caiz değildir” demiştir.”

Ben derim ki: Râvînin zayıf olmasından, o râvînin, bütün rivâyetlerinde zayıf olması lâzım gelmez.

### **Fehm-i fâsidden (bozuk anlayıştan) kaynaklanan cerhe bir misâl**

58- Hâfız, Zeyd ibn Vehb el-Cühenî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ya'kûb el-Fesevî, bu zât hakkında şâz kalarak: “O'nun hadîslerinde pek çok hâlel (zayıflık) vardır” demiş, sonra da O'nun rivâyetinde geçen Hz. Ömer (r.a.)'in: “Ey Huzeyfe! Allah için söyle ben münâfıklardan mıyım?” sözünü nakletmiş ve: “Bu söz, muhâldir” demiştir. Ben derim ki: Bu, lüzumsuz bir ta'nnüttür ve bunun gibi sözlerle sağlam kimseler (esbât) taz'îf edilmediği gibi, sahîh hadîsler dahi reddedilmez. Binâenaleyh Hz. Ömer (r.a.)'in söylemiş olduğu bu söz, korkunun galebe etmesi ve son nefesten emîn olmama esnâsında sâdır olmuş olan bir sözdür; dolayısıyla sika kimselerin taz'îfinde, bunun gibi fâsid vesveselere itibâr olunmaz.”

### **İbn Hibbân'm cerh husûsundaki tea'nnütü ve lâfızlardaki tasarrufu**

59- Hâfız, Sâlim el-Eftas'ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Hibbân, bu zât hakkında ifrâtta bulunarak şöyle dedi: “O, mürçî idi ve haberleri kalbederdi (lâfızların yerlerini değiştirirdi), ayrıca sika râvîlerden Mu'dal rivâyetler husûsunda infirâdda bulunurdu; kötü bir işle ithâm edilmiş ve netîcede bağlanarak oklanmak sûretiyle katledilmiştir.”

Ben derim ki: İbn Hibbân'ın, O'nun ithâm edildiğini zannettiği kötü iş, İmâm İbrâhîm'in katline yardım etmiş olmasıdır. Haberleri kalbetmesi ve

diğer iddialara gelince; bunlar merdûddur, zira imâmlar O’nu tevsîk etmişlerdir. Hâlbuki İbn Hibbân O’nun tek bir hadîsini rivâyet etmeye kadir olamaz.”

Ben derim ki: Bununla da sâbit olmuştur ki İbn Hibbân, (cerh husûsunda) müteannit (ifrât derecede şiddet sahibi) bir kimsedir ve bunun gibi ithâmlar, cerh husûsunda müessir değildir.

### **Semâın (işitmenin), râvînin ihtilâtından önce veya sonra olduğu husûsundaki tereddüdün hükmü**

60- Hâfız, Sa’îd ibn İyâs el-Cerîrî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ebû Hâtım, bu zât hakkında şöyle dedi: “Vefâtından evvel hâfızası teğây-yür etmiştir; binâenaleyh bundan evvel kendisinden hadîs yazmış olanların semâi (işitmesi) (ihticâca) sâlihtir. el-İclî de şöyle demiştir: “O’ndan hadîs rivâyet etme husûsunda en sahîh olan kişi, Abdü’l-A’lâ’dır ki, kendisinden, ihtilâtından (hâfızasına fesâd ârız olmasından) sekiz sene evvel hadîs dinlemiştir.” Buhârî, O’nun (Sa’îd ibn İyâs’ın) hadîslerinden, Abdü’l-a’lâ, Abdülvâris ve Bişr ibn Mufaddal tarîkinden rivâyet edilmiş olanların hâricinde, tahrîcte bulunmamıştır. Bunlar ise kendisinden, ihtilâtından evvel işitmiş olan kimselerdir. Evet, Buhârî O’nun, Hâlid el-Vâsitî tarîkinden gelen rivâyetlerini de tahrîc etmiştir ki şu âna kadar bu durum, yani o rivâyetleri kendisinden, ihtilâtından evvel mi, yoksa sonra mı işitmiş olduğu husûsu benim için vuzûha kavuşmuş değildir. Fakat Buhârî’nin, Sa’îd’den, Hâlid tarîkiyle rivâyet ettiği hadîsler, Bişr ibn Mufaddal’ın mütâbaatı ile gelmiştir.”

Ben derim ki: Bu, hayretâmiz bir noktadır; bunu iyi belle! Burada semâın (işitmenin), ihtilâtın önce veya sonra olması mevzuundaki tereddüdün, hadîsin zayıf olmasını gerektirmediği husûsuna delâlet mevcûddur.

### **Büyüklerin, muhtelitlerin (ihtilâta uğramış olan kimselerin) as-hâbından yapmış oldukları rivâyetlerin, sıhhate hamledilmiş olduğu**

61- Hâfız, Sa’îd ibn Ebû Sa’îd el-Makburî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Şu’be: “Sa’îd el-Makburî yaşlandıktan sonra da bize hadîs rivâyetinde bulunmuştur” derdi. el-Vâkıdî, O’nun, vefatından dört sene evvel

ihtilât ettiğini söylemiş, İbn Sad, Ya'kûb ve İbn Hibbân da bu husûsta kendisine tâbi olmuş; diğerleri ise buna itiraz etmiştir. Bu zât hakkında, İbn Ma'în'den: "O'nun hakkında insanların en güvenilir olanı İbn Ebû Zî'b'dir" dediği rivâyet olunmuş; İbn Hirâş ise: "O'nun hakkında insanların en güvenilir olanı el-Leys ibn Sa'd'dır" demiştir. Ben derim ki: Buhârî'nin O'ndan (Sa'îd ibn Ebû Sa'îd'den) tahrîc etmiş olduğu rivâyetlerin ekserîsi bu iki zâtın (İbn Ebû Zî'b ve el-Leys ibn Sa'd) tarîkindendir. Aynı şekilde Buhârî bu zâtтан, Mâlik, İsmâ'îl ibn Ümeyye, Ubeydullah ibn Ömer el-Amrî vesâir gibi büyüklerin tarîkinden de tahrîcte bulunmuştur."

Ben derim ki: Netîce itibâriyle büyüklerin (kibârın), ihtilâta uğramış olan kimselerin ashâbından yapmış olduğu rivâyetler, sahîh olmaya hamledilmiştir.

### **Mübhem olan telyînin makbûl olmadığı**

62- Hâfız, Sa'îd ibn Süleymân el-Vâsîfî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Bu zât hakkında Abdullah ibn Ahmed, babasından rivâyet ederek: "O, istediğini tashîf eden (yanlış yazan veya okuyan) bir kimseydi" demiş; ed-Dârekutnî ise: "Ulemâ, hakkında kelâm etmekte bulunmuştur" demiştir. Ben derim ki: Bu, mübhem bir telyîndir (leyyin olduğuna hükmetmez), kabûl edilemez."

**Buhârî'nin, muhtelit bir râvîden rivâyette bulunduğunda onun, ihtilâtından evvelki hadîslerini rivâyet etmiş olduğu, ihtilâtından sonraki rivâyetlerini ise ulemânın, üzerinde ittifak ettiği hadîslerden seçmiş olduğu**

63- Hâfız, Sa'îd ibn Ebû Arûbe'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Ebû Nu'aym, bu zât hakkında: "O'ndan ihtilât etmesinden sonra (hadîs) işittim" demiştir. Ben derim ki: Buhârî, kendisinden, Katâde tarîkinin hâricinde, yalnızca bir tek hadîs tahrîc etmiştir. (O, Katâde husûsunda nâsın en güvenilir kişisidir.) Buhârî'nin, bu zâtтан, Katâde tarîki ile tahrîc etmiş olduğu hadîslere gelince; bunların ekserîsi, O'ndan, ihtilâtından evvel işitmiş olan kimselerin rivâyetlerindendir; ihtilâtından sonra işitmiş olan-



lardan tahrîc etmiş olduğu rivâyetler ise azdır. İkinci kısımdakilere misâl olarak Muhammed ibn Abdullâh el-Ensârî, Ravh ibn Ubâde ve İbn Ebû Adiyy sayılabilir. Buhârî, bu kişilerden hadîs tahrîcinde bulunduğunda, ulemânın, üzerinde ittifak etmiş olduğu hadîsleri seçmiş, geri kalanlar da o hadîslerle ihticâc etmişlerdir.”

Ben derim ki: Bu zikredilenler hayretâmiz husûslardır, hıfzedilmeleri icâb eder.

### **Cerhin ancak tesebbütten (teennî ile tahkîkinden) sonra kabul edilebilir olması**

64- Hâfız, Sâlih ibn Hayy’in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “el-İclî, bu zât hakkında, başka bir yerde: “Hadîsleri yazılabilir, kavî değildir” demiştir. Ben derim ki: *Tehzîbü’l-Kemâl*’de de aynı şekilde, el-İclî’nin, O’nu iki yerde zikretmiş olduğu vâkidir; hakîkat ise böyle değildir. Söylemiş olduğu ilk söz, hâl tercümesi sahibi hakkındadır; O’nun hakkında bir başkasının söz söylediğini ise asla görmedim. İmâm Ahmed: “O, sikadır sikadır” demiştir ki bu söz, ta’dîl sîgalarının en yükseğinden biridir. el-İclî’nin diğer sözüne gelince; o sözü, Sâlih ibn Hayyân el-Kureyşî hakkında söylemiştir. Bu iki şahıs çoğunlukla birbirine karıştırılarak ikisi aynı şahıs zannedilir; zira aynı asırda ve aynı şehirde yaşamışlardır. Hâl tercümesi sâhibi, eş-Şa’bî’den rivâyette bulunmuş olmakla ma’rûftur ki el-Kureyşî böyle değildir. Cemâat, İbn Hayy ile ihticâcda bulunmuştur.”

Ben derim ki: Netîce itibariyle cerh ancak, teennî ile (acele etmeksizin) tahkîkten (tesebbütten) sonra kabûl edilebilir.

### **Râvînin, rivâyet ettiği hadîsi hıfzetmiş olmasının, hadîsin sıhhati için şart olmadığı**

65- Hâfız, Âsım ibn Ebû Nücûd’un hâl tercümesinde şöyle demiştir: “el-Bezzâr, O’nun hakkında: “Bu zât hâfız olmamakla birlikte O’nun hadîsini terk etmiş olan bir kimse bilmiyorum” demiştir.”

Ben derim ki: Dolayısıyla hadîsin sahîh olması için onu hıfzetmiş olmak şart değildir.

### **Hisbe vazîfesini deruhte etmenin cerhedici bir keyfiyet olmadığı**

66- Hâfız, Âsım ibn Süleymân el-Ahval'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: "İbn İdrîs, bu zât hakkında şöyle dedi: "Ben O'nu, çarşıya gelmiş, orada: "Buna vurun, şuna hakkını tam olarak verin" derken gördüm, dolayısıyla O'ndan hiçbir şey rivâyet etmem. Vüheyb, bazı davranışlarını münker bulduğu için O'nu (rivâyette bulunmayı) terk etmiştir." Ben derim ki: O, Kûfe'de hisbe vazîfesini deruhte etmişti; bunu, İbn Sa'd söylemiştir. Cemâat, kendisiyle ihticâda bulunmuştur."

Ben derim ki: Bu gibi şeyler hiçbir şekilde cerhten sayılmaz.

### **İbn Ma'în'in: "Âsım ismindeki her râvî zayıftır" sözünün muttarid (umûmî kaide) olmadığı**

67- Hâfız, Âsım ibn Alî el-Vâsıtî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "el-Mervezî şöyle dedi: Ahmed'e: "Yahyâ ibn Ma'în: "Dünyadaki her Âsım zayıftır" diyor" dedim; O da şöyle dedi: "Âsım ibn Alî hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum, hadîsleri de sahîhdi."

Ben derim ki: İbn Ma'în'in bu sözü, muttarid (değişmeyen umûmî bir kaide) değildir.

### **Dünyevî bir adâvetten neş'et etmiş olan cerhin mûteber olmadığı**

68- Hâfız, Abdullah ibn Zekvân'm hâl tercümesinde şöyle demiştir: "İmâm-ı Mâlik, bu zâtan hoşlanmazdı; zira O, sultânın işinde çalışırdı" denilmiştir. Rebîatü'r-Re'y de: "O, sika değildir" demiştir. Ben derim ki: Ulemâ bu husûsta Rebî'a'ya itibar etmemiştir; zira ikisi arasında adâvet (düşmanlık) vardı; bilâkis O'nu tevsîk etmişlerdir. Süfyân O'na, "Emîr-ü'l-Mü'minîn ismini vermiştir."

Ben derim ki: Dünyevî bir adâvetten neş'et etmiş olan cerh mûteber değildir.

### **İsmâ'îlî'nin, Buhârî'yi, Abdullah ibn Sâlih el-Cühenî'den Ta'likte bulunması sebebiyle tenkîd etmesi ve buna verilen cevap**

69- Hâfız, Abdullah ibn Sâlih el-Cühenî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Bu zât, el-Leys'in kâtibidir; Buhârî, O'na mülâkî olmuş ve kendi-

sinden pek çok rivâyette bulunmuştur. Hadîsleri her ne kadar Buhârî nezdinde (ihticâca) sâlih olsa da, sahîh olma husûsunda kendi şartlarına uygun değildir. Hâfız el-Mizzî ve diğerlerinin de dediği üzere, Buhârî (*es-Sahîh* isimli) kitabında O'nun yalnızca bir tek hadîsini rivâyet etmiş, bunun dışındaki rivâyetleri ise Ta'lik etmiştir." Hâfız daha sonra ta'dil ve cerh ulemâsının kavillerini zikretmiş, en nihâyet şöyle demiştir: "Abdullah ibn Sâlih'in rivâyetlerinden el-Leys tarîkinden olan Ta'liklere gelince; bunlar (Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde) gerçekten pek çoktur. İsmâ'îlî de bundan dolayı Buhârî'yi tenkîd etmiş ve Ta'likte bulunmuş olduğu hadîsler ile nasıl ihticâc ettiğine (onları delil olarak getirdiğine) şaşırarak şöyle demiştir: "Bu şaşılacak bir şeydir; zira hadîs munkatı' olduğu vakit onunla ihticâc ediyor da, muttasıl olduğunda nasıl ihticâc etmiyor? Buna şöyle cevap verilir: Buhârî'nin böyle yapmasının sebebi, daha evvel de tahkîk ettiğimiz üzere, rivâyet etmiş olduğu hadîslerin, kendi nazarında sahîh olduğu ve bunları, kendi hadîsleri arasından seçmiş bulunduğudur. Fakat bu hadîsler, sıhhat şartlarının en yüksekindeki şartları ihtivâ etmemektedirler. İşte bu sebeple Buhârî, onları, kitabının aslını teşkîl eden hadîslerin rivâyet tarzında rivâyet etmez. Bu, kendisine has bir ıstîlâhtır ki, ancak kendisinin hareket tarzından, istikrâ (inceleme) sûretiyle anlaşılabilir. Dolayısıyla burada herhangi bir ihtilâf bahis mevzuu değildir."

### **Merdûd olan mübhem cerhe bir misâl**

70- Hâfız, Abdüla'lâ el-Basrî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "İbn Ma'in ve başkaları O'nu tevsîk etmiştir. Bu zât hakkında İmâm Ahmed de: "O, Kaderî olmakla ithâm edilirdi" demiş; Muhammed ibn Sa'd ise: "O, kavî bir kimse değildi" demiştir. Ben derim ki: Bu, beyân edilmiş olmayan, merdûd bir cehtir; herhâlde Kaderîlik ithâmı sebebiyle yapılmış olmalıdır."

### **Nisbî olan taz'îfe bir misâl**

71- Hâfız, Abdurabbih ibn Nâfi'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Tirmizî hâricinde Cemâat, O'nunla ihticâcda bulunmuştur. Zâhir olan şudur ki, O'nu taz'îf etmiş olanlar, yalnızca, Ebû Avâne ve benzerleri gibi diğer akrânlarına nisbetle kendisini taz'îf etmişlerdir."

Ben derim ki: Cerhlerde bu nev'id en olanlar çoktur. Hâfız, İbnü'l-Gasîl

diye ma'rûf olan, Abdurrahman ibn Süleymân'ın hâl tercümesinde de bu nev'i cerhi zikretmiştir.

### **Sahîhayn râvîleri arasında yalnızca bir tek râvîsi olanlar**

72- Hâfız, Abdurrahman ibn Nemir el-Yahsabî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ebû Hâtım, Duhaym ve ez-Zühîlî bu zât hakkında: “O’ndan, el-Velîd ibn Müslim’in hâricinde rivâyette bulunan olmamıştır” demişlerdir. ez-Zühîlî, İbn Berkî ve Ebû Dâvud bu zâtı tevsîk etmiş; O’nun hakkında İbn Ma’în: “Zayıftır” demiş; Ebû Hâtım ise: “Kavî değildir” demiştir.”

Ben derim ki: Kendisinden Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî rivâyette bulunmuşlardır. Bu da delâlet eder ki, bu muhaddisler, *Sahîh*’lerinde bazen, yalnızca bir tek râvîsi bulunan kimselerin hadîslerini tahrîc etmektedirler.

### **Râvînin, ismindeki şüpheden dolayı cerhedilmesinin makbûl olmadığı**

73- Hâfız, Abdülazîz ibn Abdillâh ibn Yahyâ el-Âmirî el-Üveysî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “el-Halîlî, bu zât hakkında: “Ülemâ, O’nun tevsîkinde ittifâk etmiştir” demiştir. Fakat Ebû Ubeyd el-Âcurrî'nin “*es-Suâlât*”’ında, Ebû Dâvud’dan: “Abdülazîz el-Üveysî zayıftır” demiş olduğu nakledilmiştir. Ebû Dâvud eğer bu isimle, mezkûr zâtı kasdetmişse, burada durmak gerekir; zira başka bir yerde O’nu tevsîk etmiş ve Hârûn el-Hammâl tarîki ile kendisinden rivâyette bulunmuştur. Ebû Dâvud belki de O’nu, kendisine aid muayyen bir rivâyet sebebiyle, vehime düşmek sûretiyle taz’îf etmiş veyahut da ismi aynı olan diğer bir kimseyi taz’îf etmiş olabilir. Hulâsa-i kelâm bu, merdûd bir cerhtir.”

Ben derim ki: Burada demek istenen şudur ki; mecrûhun (cerhedilmiş olan kimsenin) ismi, şüpheyi mahal bırakmayacak derecede tasrîh edilmiş olmadığına, cerh kabûl edilmez.

### **Bazı rivâyetlerde İbn Ma’în’in, râvî hakkındaki: “O, hiçbir şey değildir” sözü ile muradının, o râvînin rivâyetinin az olması olduğu**

74- Hâfız, Abdülazîz ibn Muhtâr el-Basrî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât hakkında İbn Ma’în, bir rivâyette: “O, hiçbir şey de-

ğildir” demiştir. İbnü’l-Kattân el-Fâsî ise, İbn Ma‘în’in, bazı rivâyetlerde söylemiş olduğu: “O, hiçbir şey değildir” sözüyle, o kimsenin rivâyetlerinin pek az olduğunu murâd ettiğini söylemiştir.”

**İbn Ma‘în’in, râvî hakkındaki: “O, hiçbir şey değildir” sözü ile bazen, o râvînin muayyen bir hadîsinin taz‘îfinin kasedildiği**

75- Hâfız, Abdülmüte‘âl ibn Tâlib’in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Osmân ed-Dârimî’den rivâyet edilmiştir ki, Müşârunileyh, Yahyâ ibn Ma‘în’e, bu zâtın, İbn Vehb’den rivâyet etmiş olduğu hadîsten suâl etmiş; O da: “Bu hadîs, hiçbir şey değildir (hiçbir kıymeti yoktur)” diyerek cevap vermiştir.

Ben derim ki: Bu tâbir, İbn Ma‘în’in taz‘îfi husûsunda sarîh (açık) değildir; zira bizzât o (muayyen) hadîsi murâd etmiş olması ihtimâli vardır.” Hâfız daha sonra bu ihtimâli takviye eden başka şeyler de zikretmiştir.

**Ulemânın: “Sirkat-ı hadîs ile ithâm edilmiştir” sözünün, mübhem bir cerh olduğu**

76- Hâfız, Abdülmelik ibn es-Sabbâh el-Misma’î’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zâtı, *el-Mîzân* sâhibi zikrederek el-Halîl’den, O’nun hakkında: “Sirkat-ı hadîs ile ithâm edilmiştir” dediğini nakletmiştir. Fakat bu, mübhem bir cerhtir.”

Ben derim ki: Bu ma’nâya dikkat edilsin; zira anlayışı kıt (kâsır) bazı kimseler onu, müfesser (îzâh edilmiş) olan cerhten saymışlardır.

**Bir kitaptan hadîs rivâyet eden kimse, o hadîsleri hıfz etmemiş olmasından dolayı ayıplanamaz**

77- Hâfız, Abdülvâhid ibn Ziyâd el-Abdî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Yahyâ İbnü’l-Kattân O’nun leyyin olduğuna işâret etmiş; İbn Medînî ise Yahyâ İbnü’l-Kattân’dan: “O’nun bir tek hadîs bile talep ettiğini görmedim; O’nunla birlikte el-A‘meş’in hadîslerini müzâkere ederdik de ondan bir harf bile bilmezdi” dediğini rivâyet etmiştir. Ben derim ki: Bu, kusur getiren bir ifade (kâdih) değildir; zira bu zâtın kitabı vardır (rivâyet ettiği hadîsler kitapta yazılıdır).” Yani hıfzından rivâyetinde bulun-

mamıştır. Kitaptan hadîs rivâyet eden kimsenin hıfzına itibâr olunmayıp itimâd, yalnızca kitabınadır.

**Râvînin, bid‘at sahibine, kendisinde olan sıfatlarla senâda bulunmasının cerhi îcâb etmediği**

78- Hâfız, Abdülvâris ibn Sa‘îd el-Basrî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Benim için vâzih olan husûs; ulemânın, bu zâtı, Amr ibn Ubeyd’e senâda bulunmuş olması sebebiyle ithâm etmiş olduğudur. Zira bu zât, Amr ibn Ubeyd hakkında: “Eğer O’nun sadûk (çok doğru sözlü) olduğunu bilmemiş olsaydım, kendisinden tahdîsde (hadîs rivâyetinde) bulunmazdım” demiştir. Hadîs imâmları ise Amr ibn Ubeyd’i tekzîb (yalan söylediğine hüküm) etmişler ve O’nunla mücâlesede (aynı mecliste) bulunmayı nehyetmişlerdir. İşte Abdülvâris, bundan dolayı müttehem (ithâm edilir) olmuştur. Bununla birlikte Cemâat, kendisiyle ihticâcda bulunmuştur.”

**Buhârî’nin muhtelit bir kimseden olan rivâyetinin, o rivâyetin, ihtilâtından evvele âid olduğuna hamledildiği**

79- Hâfız, Abdülvehhâb ibn Abdülmecîd es-Sakafî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Sa‘d, bu zât hakkında: “Sikadır, bununla birlikte kendisinde zayıflık vardır” demiştir. Ben derim ki: Bununla, O’na yapılan ta‘n (cerh) mevzuunu, yani ihtilâtı (hâfızasının bozulmuş olmasını) kasdetmiştir. Fakat zâhir olan şudur ki Buhârî ancak, ihtilâtından önce kendisinden hadîs dinlemiş olan kimselerden tahrîcte bulunmuştur.”

Ben derim ki: Burada, daha evvel zikretmiş olduğumuz şu hükme işâret vardır: *es-Sahih* sâhibi, muhtelit bir kimseden tahrîcte bulunduğu vakit, bu tahrîci ancak, kendisini (muhteliti) ihtilâtından evvel dinlemiş olanlardan yapar.

**Zayıf kimsenin sözünden dolayı sikanın cerh edilmesi ve akranın aleyhte sözünün (cerhinin) ancak beyân ile kabûl edilebileceği**

80- Hâfız, Osmân ibn Sâlih es-Schmî el-Basrî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Rişdîn’in Ahmed ibn Sâlih’den, bu zâtın Osmân ibn Sâlih’i terk etmiş olduğuna dâir rivâyetine gelince; bu rivâyet O’na kusur vermez (cerhetmez). Bunun birinci sebebi, İbn Rişdîn’in zayıf bir kimse olduğu,

dolayısıyla kendisine güvenilmeyeceğidir. İkinci sebebi ise, Ahmed ibn Sâlih'in Osmân'ın akranlarından olduğu, binâenaleyh O'nun hakkındaki sözünün, vâzih bir beyân ile olmadığı müddetçe kabûl edilmeyeceğidir.

### **Yahyâ ibn Sa'îd el-Kattân'ın ricâl husûsundaki ve bilhassa akranlarından olan kimseler hakkındaki tea'nnütü**

81- Hâfız, Osmân ibn Ömer ibn Fâris'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Buhârî, Alî ibn Medînî'den, Yahyâ ibn Sa'îd'in bu zâtla ihticâc etmiş olduğunu nakletmiştir. Yahyâ ibn Sa'îd ise, ricâl husûsunda ve bâhusus akranlarından olan kişiler hakkında tea'nnütü şiddetli olan bir kimsedir.”

Ben derim ki: Bu husûs hatırdâ tutulsun; zira “*İncâü'l-Vatan*” isimli risâlemde de zikrettiğim gibi Yahyâ ibn Sa'îd, Ebû Hanîfe (r.a.)'i tevsîk (sika olduğuna hüküm) etmiş ve O'nun mukallidi olmuş olan bir kimsedir.

### **İhtilâtından evvel Atâ ibn es-Saib'den rivâyette bulunan kimsele- rin bahsi**

82- Hâfız, Atâ ibn Sâib'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât ihtilât etmiş, bu sebeple ulemâ, kendisini taz'îf etmiştir. İmâmların, O'nun hakkında söylediği sözlerin tamamından benim için hâsıl olan netîce; Şu'be, es-Sevrî, Züheyr ibn Muâviye, Zâide, Eyyûb ve Hammâd ibn Zeyd'in bu zâtın olan rivâyetlerinin, kendisinin ihtilâtından evvel yapılmış bulunduğu (Ben derim ki: Kezâ İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.) de böyledir; zira O, bu kimselerden umûmiyetle, yaş itibariyle daha büyük-tür) ve bu kimselerin hâricinde, O'ndan rivâyette bulunmuş olanların tamamının hadislerinin zayıf olduğudur. Zira bu kimselerin hâricindekiler, Atâ ibn Sâib'den, ihtilâtından sonra rivâyette bulunmuşlardır; ancak Hammâd ibn Seleme onlardan müstesnâ olup ulemânın, O'nun hakkındaki sözleri (rivâyetinin, ihtilâtından evvel mi sonra mı olduğu husûsundaki sözleri) birbirinden farklıdır.”

Ben derim ki: Bu, hatırdâ tutulması îcâb eden mühim bir husûstur. el-Heysemî, *Mecma' ez-Zevâid*'de, Hammâd ibn Seleme'nin, Atâ'dan işitmesinin, O'nun ihtilâtından evvel olduğuna kat'î olarak hükmetmiştir.

### **Kur'ân'ın mahlûk olması husûsunda tevakkuf etmenin cerh sayılmayacağı**

83- Hâfız, Alî ibn Ebû Hâşim el-Bağdâdî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ebû Hâtım, bu zât hakkında: “Sadûktur, Kur'ân'ın mahlûk olması meselesinde tevakkuf etmiş (fikir beyân etmemiş) olması sebebiyle nâs (ulemâ), kendisini terk etmiştir” demiştir. Ben derim ki: Ebû Hâtım, bu husûsta tevakkuf edenlerin tevakkuf sebeplerini beyân etmiştir. Bu husûs, O'nun rivâyetlerinin kabûlüne mâni değildir.

### **İbn Sa'd'dan vâki olmuş olan cerhteki tenâkuza bir misâl**

84- Hâfız, İbn Ömer (r.a.)'in mevlâsı (âzâdlısı) Ömer ibn Nâfi'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Sa'd, bu zât hakkında: “Sebt (sağlam) ve kalîlül'-hadîs (az miktarda hadîs rivâyet etmiş bir kimse) idi, ulemâ, O'nun hadîsleriyle ihticâc etmezdi (hadîslerini delil olarak kullanmazdı)” demiştir. Ben derim ki: Bu, tenâkuz ihtivâ eden bir sözdür; zira bu zât, sağlam olduğu hâlde, ulemâ onunla nasıl ihticâc etmez?”

### **Bid'at sâhibi kimsenin, sika olan şahsı cerhetmesinin merdûd olduğu**

85- Hâfız, Amr ibn Süleym ez-Zürakî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Hirâş, bu zât hakkında: “Sikadır, fakat hadîsinde ihtilât vardır” demiştir. Ben derim ki: İbn Hirâş, Râfîzî ve bid'at sahibi olmakla zikredilmiş olan bir kimsedir; dolayısıyla kendisine iltifât edilmez (sözüne kulak verilmez).”

### **Buhârî'nin, muhtelit bir kimseden olan rivâyetinin, onun ihtilâttan evvel yapılmış olduğu**

86- Hâfız, Amr ibn Abdullâh ibn Ebû İshâk es-Sebî'î'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât, ihtilâttan evvel sağlam (esbât) ve büyük zâtlardan (a'lâmdan) birisi idi. *Buhârî*'de, O'nun, es-Sevrî ve Şu'be gibi kadîm ashâbından yapmış olduğu rivâyetlerinin hâricinde, kendisine aid hiçbir rivâyet görmedim. Yani *Buhârî*'de, İbn Uyeyne ve başkaları gibi müteahhirinden olan kimselerden hiçbir rivâyeti yoktur.



**Hâl tercümesi yapılan şeyhlerin ve onlardan rivâyette bulunan râvîlerin zikredilmesi husûsunda İbn Hacer'in mesleğinin (takîb ettiği usûlün), el-Mizzî'nin mesleğinden farklı oluşu**

Ben derim ki: Hâfız, *et-Tehzîb* isimli kitabının dibâcesinde şöyle demiştir: “Şeyh ve râvîlerin isimlerini, aynı hâl tercümesi içinde harf sırasına göre zikretmeyi iltizâm etmedim (vazîfe addetmedim); zira bu durumda küçüğün, büyüğe takdîmi lâzım gelecekti. Binâenaleyh ben, hâl tercümesinin bidâyetinde bahis mevzuu şahsın şeyhlerinin yaşıca en büyük, isnâd yönünden en sağlam, hıfz cihetinden de en iyi olanını, ilmim nisbetinde zikretmeye gayret ettim. Aynı şekilde kendisinden rivâyette bulunmuş olanları zikrederken de sonuncu ismin, hâl tercümesi verilen kişiden rivâyette bulunmuş olanların en sonuncusu olmakla mevsûf olmasına gayret ettim; bazen bu husûsu, ayrıca tasrîh (sarîh olarak beyan) de ettim.”

Ben derim ki: Böylece Hâfız'm, *et-Tehzîb*'deki ricâl isimlerini zikir tarzından, o ricâlin ashâbının kudemâsmm, müteahhir olanlarından tefrîki malûm olmuş olur.

Hâfız, yine aynı kitapta şöyle demiştir: “Şeyh el-Mizzî rahimehullah, hâl tercümesi sâhibinin şeyhlerinin ve kendisinden rivâyette bulunmuş olan râvîlerin tamamını zikretmeyi kasdetmiştir; fakat bu, ihâtaya ve ta'dâd etmeye tâkat olmayan bir şeydir, ayrıca buna güç de yetmez. Bu usûlün bir tek büyük faydası vardır, o da şudur: Bir kimse, kendisinden yalnızca bir tek kişinin rivâyette bulunmuş olmasıyla iştihâr ettiğinde, başka bir râvînin de rivâyette bulunduğuna muttalî olunması hâlinde, kendisinden iki râvînin rivâyette bulunmuş olmasıyla, o kimsenin zâtının mechûllüğü ortadan kalkmış olur. Bu durumda olanları incelemek ve ortaya çıkarmak mühim bir iştir.”

Ben derim ki: Bu, *et-Tehzîb* ve benzerlerinin mütâlaasıyla ortaya çıkan çok faydalı bir husûstur.

**Hâricî bir râvînin hadîslerinin, ehl-i hevânın hadîsleri arasında en sahîh olanı olduğu ve Buhârî'nin, hâricî olan İmrân ibn Hittân'dan rivâyette bulunmuş olduğu**

87- Hâfız, *el-Feth*'in mukaddimesinde, İmrân ibn Hittân'm hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât, Hâricîlerin re'yine kail idi. O'nun hak-

kında Katâde: “Hadîs husûsunda müttehem (ittihâm edilmiş) değildir” demiş; Ebû Dâvud da: “Ehl-i ehvâ (bid‘at ehli) arasında hadîsi, Havâric‘den daha sahîh bir zümre mevcûd değildir” demiştir.

**İbn Adiyy’in kitaplarında acâib hatâların vâki olmuş olduğu, binâenaleyh O’nun sözlerinin düşünerek okunması gerektiği**

88- Hâfız, yine aynı kitapta, Galîb el-Kattân’ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Adiyy bu zâtı *ed-Duafâ*’da zikretmiş ve O’nun rivâyet etmiş olduğu bazı hadîsleri zikrederek bu hadîsler hakkında, O’ndan rivâyette bulunmuş olan Ömer ibn Muhtâr el-Basrî’ye hücum etmiştir. Bu hareket, İbn Adiyy’den vâki olan acâib hatâlardan biridir. Kusursuz olan yalnızca Allah’tır.”

Ben derim ki: Bir kimsenin *el-Kâmil* veya *el-Mîzân*’da zikredilmiş olması seni yanıltmasın ve sen de bu sûretle o kimsenin mutlak olarak zayıf olduğuna delil getirme.

**Alî ibn Medînî’nin ricâl husûsundaki teşeddüdü**

89- Hâfız, Fudayl ibn Süleymân en-Numeyrî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Alî ibn Medînî bu zâtı rivâyette bulunmuştur; fakat İbn Medînî, müteşeddidlerden (ricâl husûsunda ziyâdesiyle ihtiyatlı olanlardan) idi.”

Ben derim ki: *İncâü’l-Vatan*’da da zikrettiğimiz gibi Alî ibn Medînî, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.) tevsik etmiştir. (Artık İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’nin ne derece sika olduğu düşünülün.)

**Hıfzın kuvvetli ve ğalatın az olmasının hâfızdan hâfıza değişen nisbî bir keyfiyet oluşu**

90- Hâfız, Kabîsa ibn Ukbe’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İmâm Ahmed, bu zât hakkında: “O, ğalatı çok olan; bunun yanında sika ve kendisinde beis olmayan bir kimse idi. Ayrıca İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den daha sebt (sağlam) idi; Ebû Nuaym ise, kendisinden daha sağlamdı” demiştir. Ben derim ki: Bunlar, nisbî husûslardır. Nitekim Ebû Hâtım şöyle demiştir: Kabîsa ve Ebû Nuaym’ın, es-Sevrî’den rivâyet ettiği

hadîsler müstesnâ, hadîsi hıfzeden ve onu hiçbir değişikliğe uğratmadan aynı lâfız üzere rivâyet etmek sûretiyle getiren tek bir muhaddis görmedim.”

### **Merdûd olan mübhem cerhe bir misâl**

91- Hâfız, Muhammed ibn Beşşâr Bündâr’ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zâtı, Amr ibn Alî el-Fellâs taz’îf etmiş fakat bunun sebebini zikretmemiştir; dolayısıyla ulemâ, O’nun cerhine iltifât etmemiştir.”

### **Bazı râvîlerin herhangi bir şeyh husûsunda mutkin, diğerleri husûsunda ise zayıf olabildiği**

92- Hâfız, Muhammed ibn Ca’fer Gunder’in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât, Şu’be’nin ashâbından, esbât ve mutkinlerden birisidir. Ebû Hâtim, O’nun hakkında: “Şu’be hâricindekilerden rivâyet ettiği hadîsler yazılabilir, fakat onlarla ihticâc olunmaz” demiştir.” Yani Şu’be’den rivâyet etmiş olduğu hadîslerin hüccet olduğunda şüphe yoktur.

### **Râvînin ehl-i re’yden olması sebebiyle cerh edilmesinin hakîkatte cerh olmadığı**

93- Hâfız, Muhammed ibn Abdullâh ibn Müsennâ el-Ensârî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât, Buhârî’nin şeyhlerinin kudemâsmdandır, sika bir kimsedir. İmâm Ahmed, O’nun hakkında: “Ehl-i hadîs nazârında taz’îfini îcâb eden tek yönü, ehl-i re’yden olmasıdır” demiştir.”

Ben derim ki: Bu zât, İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in tilmizlerindendir. Şâ’ir, meâlen şöyle demiştir: Kılıçlarında, muhârib birliklerin mukâtelesinden husûle gelen gediklerin hâricinde, onlarda hiçbir kusur yoktur.

### **Husûsî bir sebepten dolayı verilen umûmî bir cerh hükmünün makbûl olmadığı**

94- Hâfız, Muhammed ibn Abdullâh ibn Müslim ibn Ahi’z-Zührî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Zühlî, bu zâtın, hiçbir aslı olmayan, hepsi de mürsel olan üç hadîsini bulduğunu söylemiş ve onları zikretmiştir. Ebû Hâtim ise, O’nun hakkında: “Kavî değildir, hadîsleri yazılabilir” demiştir. Ben derim ki: Zühlî, Zührî’nin hadîslerini en iyi bilen

kimsedir; onlardan reddettiklerini ise beyan etmiştir. Binâenaleyh zâhir olan şudur ki; O’nu taz’îf edenler, hataya düşmüş olduğu bu hadîsler sebebiyle taz’îf etmişlerdir.” Bu demektir ki bu zât, diğer hadîslerinde sika ve hüccettir.

### **Buhârî’nin, tergîb ve terhîb ifade eden hadîsler husûsundaki teşâhülü**

95- Hâfız, Muhammed ibn Abdurrahman et-Tufâvî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ebû Zûr’a, bu zât hakkında: “O, Münkeru’l-hadîstir; İbn Adiyy, O’nun birçok hadîsini rivâyet etmiştir” demiştir. Ben derim ki: O’nun, Buhârî’de üç aded hadîsi mevcûddur ki onların arasında İbn Adiyy’nin münker addettiği hiçbir rivâyet yoktur. *Buhârî*’de bulunan o hadîslerin üçüncüsü, “Rikak Bahsi”ndeki: “Dünyâda sanki garîb (gurbette, vatanından ayrı) gibi ol” hadîsidir. et-Tufâvî bu rivâyette teferrüd (tek kalmıştır) etmiştir; bu hadîs, *es-Sahîh* kitabının garîb hadîslerindendir. Bu hadîsin, tergîb ve terhîb hadîslerinden olması sebebiyle Buhârî, bu husûsta teşeddüd (rivâyet şartlarında azâmî ihtiyat) göstermemiş gibidir.”

Ben derim ki: Burada iştiâh etmiş (meşhûr olmuş) mevzû olan; muhaddislerin, fazîletlerle alâkalı hadîslerde teşâhül (rivâyet şartlarında müsâmaha) göstermiş oldukları husûsunun te’yîdi vardır. Nâsdan biri, bu mevzûda da (fezâil-i a’ mâl mevzûundaki hadîslerde) teşdîdde bulunmak îcâb ettiğine kail olmak sûretiyle yeterince düşünmeden kelâm etmiş bulunmuştur.

### **Râvînin bazen hatâ, bazen de isâbette bulunması hâlinde, İmâm Ahmed nazarında sâkıtü’l-hadîs olduğu ve râvînin taz’îfinin bazen muayyen bir hadîs itibariyle de olabildiği**

96- Hâfız, Muhammed ibn Ubeyd et-Tanâfisî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât, Ahmed’in şeyhlerindendir; bir rivâyette de: “O, bazen hatâda, bazen de isâbette bulunurdu” demiştir. Bu durumda olan bir kimse Ahmed’in ihtiyârına (tercîhine) göre sâkıtü’l-hadîstir (rivâyet ettiği hadîsler itibardan sâkit olmuş olan bir kimsedir). Fakat Esrem’in rivâyetinde İmâm Ahmed, O’nu tevsîk etmiştir. Ben derim ki: İmâmların tamamı Muhammed ile ihticâc etmişlerdir (rivâyetlerini delil olarak kullanmışlardır).

Herhâlde İmâm Ahmed'in işâret ettiği şey, bir tek hadîs için vâki olmuş olabilir."

Ben derim ki: Burada İmâm Ahmed'in âdetinin beyanı ve bir de taz'îfin, mutlak olarak değil, bazen yalnızca muayyen bir hadîs itibariyle de olabileceği husûsu vardır.

### **Ebû Hâtim'in ricâl husûsundaki tea'nnütü (ölçüsüz şiddeti)**

97- Hâfız, Muhammed ibn Ebû Adiyy el-Basrî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Bu zât, İmâm Ahmed'in şeyhlerindendir. *el-Mîzân*'da şöyle denilmiştir: "Ebû Hâtim: "O'nunla ihticâc olunmaz" demiştir; fakat bu sözde durup düşünmek gerekir; zira İmâm Ahmed, bir rivâyette O'nu tevsîk etmiştir. Ebû Hâtim ise ta'nnüt (ricâl husûsunda ölçüsüz şiddet sâhibi) bir kimsedir."

### **Buhârî'nin, *es-Sahîh*'inde zayıf râvîden, mütâbaat cihetiyle tahrîcte bulunmuş olduğu**

98- Hâfız, Muhammed ibn Yezîd el-Kûfî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Bu zâtı, Buhârî ve başkaları taz'îf etmiş; onların hâricindekiler ise kavî olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh Buhârî'nin, *es-Sahîh*'inde kendisinden, (başka tarîklerle) mütâbaat edilmiş olan hadîslerini tahrîc etmiş olması uzak görülmez."

Ben derim ki: Bununla da mâ'lûm olmuş olur ki; Buhârî, *es-Sahîh*'inde, bazen, kendi nazarında zayıf olan râvîden de, mütâbaat cihetiyle tahrîcte bulunmaktadır.

### **Sika bir râvînin, hâkime kılıç çekme sebebiyle cerhedilemeyeceği**

99- Hâfız, Mervân ibn Hakem'in hâl tercümesinde şöyle demiştir: "Urve ibn ez-Zübeyr: "Mervân, hadîs husûsunda ittihâm (ithâm) olunmayan bir kimse idi" demiştir. Bir Sahâbî olan Sehl ibn Sa'd es-Sâ'idî, O'nun sıdkına itimâden kendisinden rivâyette bulunmuştur. Ulemâ O'nu, hilâfet talebi husûsunda kılıç çekip mâ'lûm hâdiselere meydan vermiş olması sebebiyle ayıplamıştır (ta'n etmiştir). Müslim hâric, İmâm-ı Mâlik ve diğerleri O'nun re'y ve hadîslerine itimâd etmişlerdir."

**Bir râvîden şâz rivâyetlerin çoğalması hâlinde onun hadîslerinin şâzlığına hükmedilir olması**

100- Hâfız, Mukaddem ibn Muhammed ibn Yahyâ el-Mukaddemî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bezzâr, Dârekutnî ve İbn Hibbân bu zâtı tevsîk etmiştir, fakat İbn Hibbân, *es-Sikat*’ında O’nu zikrederken: “Garîb rivâyetlerde bulunur ve başkalarına muhâlefet eder” demiştir. Eğer bu durum, O’ndan çokca vâki olursa hadîslerinin şâz olduğuna hükmedilir.”

Ben derim ki: Bu sözün mefhûmunun zâhirine göre, bir râvînin bu nev’i rivâyetleri çok olmazsa hadîslerine şâz hükmü verilmez.

**Cûzecânî’nin Nâsıbî ve inhirâfta şiddetli olması sebebiyle ehl-i Kûfe’ye karşı yapmış olduğu cerhin kabûl edilmez olduğu ve merdûd cerh ile müfesser olmayan cerhe bir misâl**

101- Hâfız, Minhâl ibn Amr’in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Ebû Hâtım şöyle demiştir: “Vehb ibn Cerîr’in Şu‘be’den olan rivâyetine göre Müşârunileyh (Şu‘be) şöyle demiştir: “Minhâl’in evine gitmişim, oradan tanbûr sesi geldiğini işittim, bunun üzerine geri döndüm ve kendisine bir şey sormadım.” Ben de dedim ki: Sorman gerekmez miydi? Olabilir ki tanbûr çalındığını bilmiyordu. Ben derim ki: Bu, sahîh bir itirazdır. Hâkim, Yahyâ İbnü’l-Kattân’ın O’nu cerhettiğini zikretmiştir.

Cûzecânî ise şöyle demiştir: “O (Minhâl ibn Amr), gittiği yol iyi olmayan bir kimse idi, fakat hadîsi rivâyet edilir.” Ben derim ki: Birçok defa söylediğimiz gibi Cûzecânî’nin ehl-i Kûfe hakkındaki cerhleri, kendisinde olan şiddetli inhirâf ve nâsıbîlik sebebiyle, kabûl edilmez. Hâkim’in el-Kattân’dan nakletmiş olduğu söz ise müfesser (îzâh edilmiş) değildir.”

**Nuaym ibn Hammâd’ın ehl-i re’ye karşı olan taassubu, Buhârî’nin O’ndan olan rivâyeti**

102- Hâfız, Nuaym ibn Hammâd’ın hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Buhârî O’na mülâkî olmuş, fakat *es-Sahîh*’inde, bir veya iki yerin hâricinde, kendisinden tahrîcte bulunmamış; ancak birçok Ta‘likte (muallâk

rivâyette) bulunmuştur. Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, O'nu hadîs vaz'ma nisbet etmiş, İbn Adıyy ise bunu, ed-Dûlâbî'nin Nuaym ibn Hammâd'a karşı müteassıb (taassub içinde) olduğunu, zira kendisinin, ehl-i re'ye karşı şedîd (çok şiddetli) olduğunu söylemek sûretiyle tenkîd etmiştir.”

Ben derim ki: Nuaym, ehl-i re'ye karşı şedîd olunca, O'nun, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashâbına taalluk eden rivâyetlerinden sarf-ı nazar etmek îcâb eder; zira asabiyyet (taassub), insanı kör ve sağır eder. Daha evvel de işâret ettiğimiz gibi, Buhârî'nin ehl-i re'ye karşı göstermiş olduğu şiddetin, O'nun bu şeyhinin teşîriyle olmuş olması uzak ihtimal değildir.

### **Tenkîd âliminin bir râvî hakkında hem cerh, hem de ta'dîl edici iki ayrı kavlinin olması hâlinde tercîhin, ta'dîl edici kavle âid olması**

103- Hâfız, Hudbe ibn Hâlid el-Kaysî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Zehebî'nin kendi hattından (el yazısından), şöyle dediğini okudum: “Nesâî, bir defasında O'nun kavî olduğuna; diğer bir defasında da zayıf olduğuna hükmetmiştir.” Ben derim ki: Nesâî herhâlde husûsî bir sebeple O'nun zayıf olduğuna hükmetmiş olmalıdır.”

Ben derim ki: Tenkîd âliminin (nâkîdın) bir kimse hakkındaki kavli muhtelif olup onu, bir defasında taz'îf, başka bir defasında da takviye (kavî olduğuna hüküm) etmesi hâlinde, Hâfız'ın yaptığının delâlet ettiğine göre tercîhin, ta'dîl ifade eden kavle âid olması, cerh ifade eden kavlin de muayyen bir duruma hamledilir olmasıdır.

### **Sahîhin, lizâtihî sahîh ve liğayrihî sahîh olmak üzere iki kısma ayrılmış olması ve bunun şâhidi**

104- Hâfız, Hişâm ibn Hassân el-Basrî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Ma'în bu zât hakkında şöyle demiştir: “O'nun İkrime'den, Atâ'dan ve el-Hasen el-Basrî'den olan hadîslerinden sakınılır idi.” Ben derim ki: İmâmlar bu zât ile ihticâc etmişler, fakat O'nun, Atâ'dan olan rivâyetinden hiçbirini tahrîc etmemişlerdir. İkrime'den olan hadîslerine gelince; Buhârî bu rivâyetlerden pek azını tahrîc etmiştir ki onlardan bazı-  
sına mütâbaat edilmiştir. el-Hasen el-Basrî'den olan hadîsleri ise *Kütüb-i Sitte*'de mevcûddur.

Abdullah ibn Ahmed, babasından, şöyle dediğini nakletmiştir: “Herhangi bir kimsenin reddettiği, O’na âid hiçbir rivâyet yoktur ki, Eyyûb olsun veya Avf olsun bir başkasının onu rivâyet ettiğini görmüş olmayayım. Ben derim ki: Bu ifade, *Ulûmu’l-Hadîs*’de takrîr etmiş olduğumuz: “Sahîh iki kısımdır” sözünü te’yîd eder.” Yani onlardan bazıları lizâtihi sahîh, bazıları da mütâbaat ile sahîhtir. Allah doğruyu en iyi bilendir.

**Buhârî’nin, müdellis bir râvîden tahrîcte bulunması hâlinde, yalnızca onun, semâi (işitme sîgasını) tasrîh etmiş olduğu hadîsini tahrîc etmiş olduğu**

105- Hâfız, Hüseyim ibn Beşîr el-Vâsitî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât imâmlardan biridir, tevsîki husûsunda ittifak edilmiştir, fakat Müşârunileyh, tedlîste bulunmakla meşhûr olmuş idi. Bilhâssa Zührî’den olan rivâyetleri, ulemâ nezdinde leyyindir. Tedlîste bulunmasına gelince; hâfızlardan bir cemâat, Buhârî’nin O’ndan yalnızca tahdîs (haddesenâ) lâfzını tasrîh etmiş olduğu rivâyetleri tahrîc eder olduğunu zikretmiştir. (Bu lâfız, ya isnâdın kendisinde veya başka bir cihetten zikredilmiştir.) Zührî’den olan rivâyetlerine gelince; *Sahîhayn*’da o rivâyetlerden hiç birisi yoktur.”

Ben derim ki: Bu, hatırdan çıkarılmaması gereken güzel bir noktadır.

**Hemmâm ibn Yahyâ el-Basrî’nin, kendisinden âhir ömründe işitilen hadîslerinin, eskiden işitilenlerden daha sahîh olduğu**

106- Hâfız, Hemmâm ibn Yahyâ el-Basrî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Affân’dan, şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Hemmâm, rivâyeti esnasında kitâbına mürâaat etmez ve ona bakmazdı. Bazen muhâlif rivâyetlerde bulunur, yine de kitâbına bakmazdı. Daha sonra bundan rücû ederek kitaplarına iyice bakmaya başladı ve bana şöyle dedi: “Ey Affân! Çok hata yapmışız, Allah’dan mağfîret dileriz.” Ben derim ki: Bu ifade, Hemmâm’ın âhir ömründeki hadîslerinin, kendisinden evvelce işitilmiş olanlara nazaran daha sahîh olduğunu gerektirir.” Ben derim ki: Bu, hayretfezâ bir husûstur.



**İmâmların bir râvîye itimâd etmesinin, onun hakkında söylenmiş olan telyîni (leyyin olduğuna hükmetmeyi) zayıflatır olması**

107- Hâfız, Vaddâh ibn Abdullâh ibn Ebû Avâne'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İbn Medînî, bu zât hakkında şöyle demiştir: “O’nun Katâde’den rivâyet etmiş olduğu hadislerde leyyinlik vardır; zira kendisinin kitabı yok olup gitmişti.” Ben derim ki: İmâmların tamamı O’na itimâd etmiştir.” Yani imâmlar, cârihlerin (cerhte bulunanların) kavillerine iltifât etmemiştir.

**Râvînin re’ye kail olmasından dolayı ayıplanmasının merdûd olduğu; sika olan İbâzî’nin rivâyetinin makbûl olduğu ve Buhârî’nin, es-Sahîh’inde bunu kabul etmiş bulunduğu**

108- Hâfız, el-Velîd ibn Kesîr el-Mahzûmî’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “O’nu hiç kimse taz’îf etmemiştir, yalnızca re’ye kail olmasından dolayı ayıplamışlardır. el-Âcurrî, Ebû Dâvud’dan: “O, sikadır, ancak İbâzî’dir” dediğini nakletmiştir. Ben derim ki: İbâziye mezhebi, Hâricîlerden bir fırkadır; bunların söyledikleri şeyler fâhiş derecede şiddetli hata ihtivâ etmez. Velîd ise mezheb davetçisi değildir.”

**Muâsır olma sebebiyle (gerekçesiyle) yapılan cerhin merdûd olduğuna dâir bir misâl**

109- Hâfız, Yahyâ ibn Zekerîyyâ ibn Ebû Zâide’nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ömer ibn Şebbe, Ebû Nuaym’dan: “Bu zât, kendisinden hadîs rivâyet etmekliğine ehil bir kimse değildir” dediğini nakletmiştir. Fakat bu, merdûd olan bir cerhtir; hatta zâhiren cerh bile değildir.” Zira bu söz, muâsır olmaya (cârih ile mecrûhun aynı asırda yaşamış olduğuna) hamledilmiştir.

**Merdûd (reddedilmiş) olan mübhem cerhe bir misâl**

110- Hâfız, Yezîd ibn Ebû Meryem’in hâl tercümesinde şöyle demiştir: “İmâmlar, bu zâtı tevsîk etmiş; Dârekutnî ise: “Böyle değildir (yani sika değildir)” demiştir. Ben derim ki: Bu, müfesser (îzâh edilmiş) olmayan bir cerhtir, binâenaleyh merdûddur.

### **Mütekaddimîn'in, velev az miktarda olsun, tesâhûlden kaçınmış oldukları**

111- Hâfız, Yezîd ibn Hârûn el-Vâsîfî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât gözlerini kaybettikten sonra, bilmediği bir hadîsten suâl edildiğinde câriyesine onu, kendisine âid kitaptan, kendisi için ezberlemesini emrederdi. Bu da ayıplanmasına sebep olmuştur. Ben derim ki: Mütekaddimîn (önceki âlimler), tesâhûlün (zabt husûsundaki gevşekliğin) en küçüğünden bile kaçınırlar idi. Hâlbuki bu kusur hakîkatte zayıflık ve telyîni icâb etmez. Cemâatın tamamı da bu zât ile ihticâda bulunmuşlardır.”

### **Merdûd olan mübhem cerhe bir misâl**

112- Hâfız, Yûsuf ibn İshâk es-Sebî'î'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ukaylî, bu zâtı *ed-Duafâ*'da zikrettiğinde O'nun hakkında: “Hadîsinde muhâlefette bulunur” demiştir; fakat bu, merdûd bir cerhtir.” Yani mübhem olduğu için merdûddur.

### **Berdîcî'nin “Münkeru'l-hadîs” sözündeki ıstılâhî ma'nânın, onun hadîs-i ferd olduğu**

113- Hâfız, Yûnus ibn Kâsım el-Hanefî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “el-Berdîcî bu zât hakkında: “O, Münkeru'l-hadîstir” demiştir. Ben derim ki: Bunu, hata yaptım zannedilerek bunun düzeltilmemesi için zikrettim; yoksa el-Berdîcî'nin ıstılâhmda münker, ferd demektir; teferrüdde bulunan kimsenin sika olup olmaması arasında herhangi bir fark yoktur. Binâenaleyh O'nun: “Münkeru'l-hadîstir” sözü, açık bir cerh değildir. Nasıl cerh olsun ki, kendisini Yahyâ ibn Ma'în tevsîk etmiştir.”

Ben derim ki: Hâfız'ın da sarîh olarak beyan ettiği gibi (s. 453, 2/173) İmâm Ahmed nazarında da “Münkeru'l-hadîs” sözü aynı ma'nâya gelmektedir. Zâten Hâfız'm: “Nasıl cerh olsun ki, kendisini Yahyâ ibn Ma'în tevsîk etmiştir” sözünden, O'nun (İbn Ma'în'in) tevsîkinin, kendisinin dînunda (aşağısında) olan kimsenin sözüne nazaran tercîhe daha şâyân ve daha öncelikli olduğu anlaşılmış olur. Allâhü Te'âlâ doğruyu en iyi bilendir. İbn Ma'în, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'i de tevsîk

etmiştir; dolayısıyla O'nun dînunda olan kimsenin bu husûstaki cerhi kabûl edilemez.

**Sika bir râvînin, bir kısım münker hadîs rivâyet etmiş olmasının onun sikalığını gidermeyeceği**

114- Hâfız, ez-Zührî'nin meclisdaşı olan Yûnus ibn Yezîd el-Eylî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Bu zât hakkında Vekî’: “O, hıfzı kötü bir kimse idi” demiş; el-Meymûnî de İmâm Ahmed'den: “O, münker hadîsler rivâyet ederdi” dediğini nakletmiştir. Ben derim ki: Cumhûr O'nu mutlak sûrette tevsîk etmiş, ancak akranlarına muhâlefet etmiş olduğu veya kendi hıfzından rivâyet etmiş olduğu bazı rivâyetlerini taz'îf etmişlerdir. Dolayısıyla hadîsi, kendi kitabından rivâyet etmesi hâlinde o hadîs, hüccet olur. O'nu İmâm Ahmed, mutlak sûrette tevsîk etmiş, ayrıca İbn Ma'în, Nesâî ve Cumhûr da tevsîk etmişlerdir.” Yani O'nu cerhedenin sözü kabûl edilmez.

**Merdûd olan cerhe bir misâl**

115- Hâfız, Ebû Bekr ibn Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Büyük bir Tâbi'îdir; İbn Sa'd, O'nun hakkında: “Erkek kardeşi Ebû Bürde'den yaşça daha büyüktü, ayrıca kalilü'l-hadîs (hadîs rivâyeti az) idi ve taz'îf edilirdi” demiştir. Ben derim ki: Bu, merdûd bir cerhtir; zira Şeyhayn O'nun babasından rivâyet ettiği hadîsleri tahrîc etmiştir. İmâm Ahmed'den yapılmış olan rivâyete göre O, babasından hadîs dinlememiştir. Fakat el-Âcurrî, Ebû Dâvud'dan: “O, babasından hadîs dinlemiştir” dediğini nakletmiştir. Ben derim ki: Bir rivâyetinde bizzât kendisi babasından hadîs dinlediğini tasrîh etmiştir.”

Evet, bu makamda sözü bir hayli uzattık. Bundan maksadımız bir râvî hakkında vârid olan cerhin onun hakkında mutlak sûrette müessir olmadığının, bilâkis onların içinde müessir olanı bulunduğu gibi asla müessir olmayanın da bulunduğu husûsunun, mütâlâa erbâbı tarafından bilinmesidir. Râvînin taz'îfinde müessir olan cerh onu bazen, kendisiyle ihticâc derecesinden düşürdüğü gibi bazen de o dereceden düşürmez. Bu bölümü mütâlâa edip üzerinde güzelce düşünen kimse için cerhler husûsunda tenkîd ve ihtisâs melekesi hâsıl olur.

Yine bu bölümden anlaşılır ki, Buhârî ve Müslim'in ricâli hakkında ta'nda bulunanların bu tâ'nlarına verilen cevapların ekserisi, muhaddislerin umûmunun değil, Hanefî imâmlarının usûlüne göre olmaktadır. Zira cerh ve ta'dîlin her ikisinin de mübhem olması hâlinde, onların nezdinde sika ve zayıf râvî, ekseriyetin tevsîk veya taz'îf etmiş olduğu kimsedir; bizim nazarımızda ise cerh ve ta'dîl mübhem olduğunda, ta'dîl takdîm (öncelikli) kılınır. Nitekim bu husûs, cerh ve ta'dîlin esasları bölümünde geçmişti.

Bundan sonra Hâfız'm, tâ'n sebeplerinin temyîzi husûsunda söylediklerini hülâsaten zikredeceğiz ve buradan da onlar arasından hangisinin ihticâca sâlih (elverişli) olduğu, hangisinin ise sâlih olmadığı vuzûha kavuşmuş olacaktır. Hâfız şöyle demiştir: "Ta'n iki kısımdır:

Birincisi; ulemânın, itikad sebebiyle taz'îf etmiş olduğu kimselerdir. Bunun hükmünü daha evvel zikretmiş ve onların her birinin hâl tercümesinde beyan etmiştik ki; onlar, mezheblerinin davetçisi olmadıkça veya davetçi olup da tevbe ettiklerinde veya rivâyetlerinin başka bir mütâbi ile kuvvetlenmesi hâlinde, hüccet olurlar.

İkinci kısım ise; tehâmül (garazkârlık) ve teannût (rivâyet şartındaki ölçüsüz şiddet) gibi merdûd bir sebeple, ayrıca taz'îfte bulunan kimsenin ehl-i nakd (cerh ehli) olmaması, hakkında kelâm ettiği kimsenin hadîsleri veya hâli husûsunda mâ'lûmâtının az olması, yaşadığı asrın çok sonra olması ve benzeri gibi sebeplerle kendisine itimad edilmemesi gibi merdûd bir sebeple taz'îf edilmiş olan kimselerdir.

Bu kısma, rivâyet etmiş olduğu bütün hadîslerini cerhetmeyen bir husûsta, hakkında kelâm edilmiş olanlar da dâhildir. Bunlara misâl olarak bazı şeyhleri sebebiyle taz'îf edildiği hâlde diğer bazılarıyla taz'îf edilmiş olan kimseler; ihtilâtta bulunmuş ve hıfzı teğayyür etmiş olan kimseler; kitâbetiyle ehl-i zabt olduğu hâlde hıfzıyla zâbıt (ehl-i zabt) olmayan kimseler verilebilir. Binâenaleyh bunların tamamına, toptancı bir tavırla zayıf ismi verilemez; bilâkis bu kısım kimseler husûsunda doğru olan, daha evvel de îzâh ettiğimiz gibi, tafsilde (her birinin durumuna göre ayrı ayrı muâmelede) bulunmaktır.

Hâfız daha sonra bid‘at ve benzeri ithâmlara mâruz kalanların veya *Sahîh* râvîlerinden olup merdûd bir keyfiyetle taz‘îf edilmiş bulunan kimselerin isimlerini iki bölüm hâlinde zikretmiş ve en nihâyet şöyle demiştir: “Bu iki fasılda zikredilmiş olan, Buhârî’nin, kendileriyle ihticâda bulunmuş olduğu kimselerin tamamına, îzâh ettiğimiz sebeplerden ötürü, kusur (cerh) dâhil olmaz. Fakat bu iki fasılda zikredilmiş olan, sû-i zabt (zabtının kötü olması), vehim (yanılma), ğalat (hatâ) ve benzeri sıfatlarla tavsîf edilmiş olan kimselere gelince; bunlar üçüncü kısmı teşkîl ederler. Böyle kimselerin rivâyetleri, Buhârî veya başkasının nezdinde mütâbaat olunmadıkları müddetçe tahrîc edilmez.” Hulâsaten nakledilmiştir.

## MUHTELİF HUSÛSLAR (Fevâid-i Şettâ)

1- İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*'de şöyle demiştir: İmâm-ı Şâfiî, Hz. Alî (r.a.) ve İbn Mes'ûd (r.a.)'ın ihtilâflarını ihtivâ eden bir kitap telîf etmiştir. Ehl-i Irâk, bir meselede İmâm-ı Şâfiî ile münâzarada bulundukları vakit: "Alî ve İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle dedi" diyerek onların sözleriyle ihticâc ederlerdi. İmâm-ı Şâfiî de bir kitap telîf ederek orada, Hz. Alî (r.a.) ve İbn Mes'ûd (r.a.)'ın sözlerinden, ehl-i Irâk'ın terk etmiş olduklarını zikretmiştir. Bu, ehl-i Kûfe'den, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'ın ashâbı Muhammed ibn Hasen ve emsâli gibi edile-i şer'îyye ile ihticâc eden ulemâ ile beraber cereyan etmiş olan bir sözdür.

**İmâm-ı Şâfiî'nin münâzarasının yalnızca İmâm Muhammed ibn Hasen ve O'nun ashâbı ile olduğu; Müşârunileyhin İmâm Ebû Yûsuf'a yetişmemiş olduğu**

İmâm-ı Şâfiî'nin münâzaralarının ekserîsi Muhammed ibn Hasen ve O'nun ashâbı ile olmuştur; Müşârunileyh, İmâm Ebû Yûsuf'a yetişmemiş, O'nunla münâzarada bulunmamış ve O'ndan hiçbir şey işitmemiştir. Zira İmâm Ebû Yûsuf, İmâm-ı Şâfiî'nin Irâk'a girmesinden evvel yani H. 183 senesinde vefat etmiş; İmâm-ı Şâfiî ise H. 185 senesinde (yani İmâm-ı Mâlik'in vefatından sonra) Irâk'a gelmiştir. İşte bu sebeple İmâm-ı Şâfiî, kitaplarında İmâm Ebû Yûsuf'un kavillerini, ancak İmâm Muhammed ibn Hasen'den naklen zikretmiştir."

**İmâm-ı Şâfiî'ye nisbet edilen seyâhatin hilâf-ı hakikat olduğu**

Ben derim ki: İmâm-ı Şâfiî'ye nisbet edilmiş olan seyâhat, kat'î olarak

uydurmadır. Bu seyâhatinde İmâm-ı Şâfiî'nin Ebû Yûsuf ile bir araya geldiği ve İmâm-ı Mâlik hayatta iken Irâk'a girdiği zikredilmiştir.

Bu sözden, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebinin, İbn Mes'ûd (r.a.) ve Alî (r.a.)'in, Resûlullâh (s.a.v.)'den rivâyet etmiş oldukları akvâle -ki bu kısım, ekseriyeti teşkil eder- ve kendi ictihâdlarından meydana gelen akvâle müstenid olduğu mâ'lûm olmuş olur. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashâbı, ancak bazı meselelerde, İbn Mes'ûd (r.a.) ve Alî (r.a.)'in hâricindeki Sahâbe'nin sözlerinde, kendileri nazarında daha fazla kuvvet olması durumunda, o ikisine muhâlefet etmişlerdir ki bu, ashâbımız olan Hanefîlerin kitaplarında geniş olarak îzâh edilmiştir. Allah, doğruyu en iyi bilendir.

### **Sa'lebî, Vâhidî ve Begavî'nin tefsîrleri ve bu zâtların rivâyetleri husûsunda îzâh edici sözler**

2- Yine *Minhâcû's-Sünne*'de şöyle denilmiştir: “Bir hadîsin yalnızca es-Sa'lebî tefsîrine isnâd edilmesi veya bu husûstaki icmân, menkûlâtı âlim ve onları nakletme husûsunda sâdık olmayan kimselerden nakledilmesi, ehl-i ilmin ittifakı ile hüccet değildir. Eğer herhangi bir hadîsin isnâdının sübûtunu bilmiyorsak, şu mâ'lûm olsun ki Ehl-i Sünnet'in cumhûru, gerek hüküm, gerek fazîlet ve gerekse başka bir husûs olsun, isbât etmeyi murâd ettikleri hiçbir şeyi bu şekilde (bu nev'i delillerle) isbât etmemişlerdir. Aynı şekilde Şî'a'nın da tavrı budur. Mücerred bu delillendirme tarzı, her iki mezhebin ittifakıyla hüccet olmayınca, onunla ihticâc da bâtil olmuş olur.

Bu kavil (hüküm), nakledilen ve Ebû Nu'aym, es-Sa'lebî, en-Nakkaş, İbnü'l-Megâzî ve benzerlerine isnâd edilmiş olan her bir rivâyet için de aynıdır. Hadîs âlimleri, es-Sa'lebî'nin bir takım mevzû hadîsleri rivâyet etmiş olduğu husûsunda icmâ etmişlerdir. Meselâ her sûrenin başında, o sûrenin fazîletiyle alâkalı, Ebû Umâme'den rivâyet etmiş olduğu hadîsler böyledir. Bu sebeple âlimler: “O, gece oduncusu gibidir” demişlerdir. (Mâ'lûmdur ki gece vakti odun toplayanlar iyi-kötü, sağlam-çürük tefrîk edemezler.) O'nun tilmîzi (talebesi) el-Vâhidî ve emsâli müfessirler de sahîh ve zayıf her türlü rivâyeti nakletmişlerdir.

Bu sebeple el-Begavî, hadîs âlimi olması hasebiyle bu husûsta, es-Sa'le-bî ve el-Vâhidî'den daha fazla mâ'lûmât sâhibi idi. O'nun tefsîri, es-Sa'le-bî'nin tefsîrinin muhtasarıdır ve tefsîrinde, Sa'lebî'nin rivâyet etmiş olduğu mevzû hadîslerden ve yine Sa'lebî'nin zikretmiş olduğu bid'at ehlinin tefsîrlerinden hiçbirisine yer vermemiştir. Mamâfih es-Sa'lebî, ehl-i dîn ve hayır bir kimse idi, fakat hadîslerin sahîh ve zayıflarına dâir ihtisâs sâhibi değildi ve bu sebeple akvâlin çoğunda sünnet ile bid'at arasını temyîz edemezdi."

### **Her ilimde, o ilmin ehline ve ricâline mürâcaat olunması**

3- Yine aynı kitapta şöyle denilmiştir: "Burada maksadımız bir kaideyi zikretmektir; deriz ki: Menkûlâtta (nakledilmiş olan rivâyetlerde) birçok doğru olduğu gibi birçok da yalan mevcûddur; bunların arasını temyîz etme husûsunda mercî, hadîs âlimleridir; tıpkı arab nahvini diğer dillerin nahvinden temyîz husûsunda nahivcilere, lügatla alâkalı husûslarda da lügat âlimlerine mürâcaat ettiğimiz gibi. Şiir, tıb ve diğer ilim dallarının ulemâsı da böyledir; yani her ilmin, o ilimle mârûf olmuş olan ricâlî (ulemâsı) mevcûddur.

### **Hadîs ulemâsının, diğer âlimlere nisbetle mertebelerinin yüceliği ve efdaliyetleri**

Hadîs ulemâsı, diğer âlimlere nazaran kadr-ü kıymetçe daha büyük, doğruluk cihetinden daha azîm, mertebeye daha yüksek ve diyânet yönünden de daha ileridirler. Ayrıca onlar, zikretmiş oldukları cerh ve ta'dîl husûslarında, sıdk (doğruluk), emânet, ilim ve mütehasıs olma cihetinden nâsın en azametli olanlarındandır. (Sonra İbn Teymiyye burada bazı muhaddis isimlerini zikretmiş) ve şöyle demiştir: Bunların emsâlî çoktur, ricâl, cerh ve ta'dîl âlimlerinin miktarı sayıya gelmez. İnsanların diğer ilimlerdeki durumu gibi bunların da bir kısmı, diğer bir kısmına nazaran daha âlim, bazısı, diğer bazısına göre sözündeki ölçü husûsunda daha adâletlidir. Netîce-i kelâm hadîs ilmi, ulûm-i islâmiyenin en azîmlerinden olan büyük bir ilimdir.



### **İsnâd ilimleri husûsunda Râfızîlik, Mûtezile ve Hâricîler arasındaki derece farkı ve bu husûsta en az mâ'lûmât sâhibi olanların Râfızîler olduğu**

Râfızîlerin bu bâbda en az mâ'lûmât sâhibi olan fırka olduğu husûsunda şüphe yoktur; bid'at ve ehl-i hevâ fırkaları arasında onlardan daha câhil olanı yoktur. Gerçi Mûtezile ve Havâric gibi diğer ehl-i hevâ fırkaları hadîs ilmindeki mâ'lûmât husûsunda nâkıstırlar, fakat Mûtezile, bu mevzûda Hâricîlerin birçoğundan, Hâricîler de Râfızîlerin birçoğundan daha fazla ilim sâhibidir. Ayrıca Hâricîler, Râfızîlere nazaran daha doğru sözlüdür; hatta Hâricîlerin taammüden yalana tevessül etmiş olduklarını bilmemekteyiz, bilâkis onlar, insanların en doğru sözlü olanlarıdır. Mûtezile ise diğer fırkalar gibidir, içlerinde yalan söyleyenler olduğu gibi, doğru olanlar da vardır. Fakat ehl-i hadîs ve ehl-i sünnetin hadîse gösterdiği ihtimâm ve bu mevzûdaki mâ'lûmâtı, Mûtezilede mevcûd değildir; zira onlar, umûmiyetle hadîsi delil olarak almıyorlar ki onun doğru olanını öğrenmeye ihtiyaç duysunlar.

Bid'at ehli, kendileri ortaya koymuş ve ona istinâd etmiş oldukları bir yola sülûk etmişlerdir ki bu usûlde hadîsi zikretmezler, usûllerinde yalnızca Kur'ân'ı zikrederler, hadîsi ise istinâd için değil, yalnızca re'yelerini takviye için zikrederler.

Bu bâbda en az mâ'lûmât sâhibi olanlar ve bu husûsa en az ihtimâm gösterenler Râfızîlerdir; zira onlar isnâd husûsunda da, şer'î ve aklî deliller husûsunda da, yani onların hükme muvâfık veya muhâlif olduğu mevzûunda da îmâl-i fikir eden kimseler değildir. İşte bu sebeple kendilerine âid sahîh, muttasıl herhangi bir sened, kat'iyen mevcûd olmamış, bilâkis muttasıl olan her isnâdlarında yalan ile veya ğalatının çokluğu ile mârûf olan bir kimsenin bulunması âdetâ kaçınılmaz olmuştur. Onlar bu husûsta Yahûdî ve Hıristiyanlara benzerler; zira onların da isnâdları yoktur.

### **İsnâdın, İslâm'ın husûsiyetlerinden birisi olduğu**

İsnâd, bu ümmetin ve İslâm'ın hasâisinden (husûsiyetlerinden); İslâm'ın içerisinde de ehl-i sünnetin hasâisinden birisidir. Râfızîler ise buna

en az ihtimâm gösteren fırkadır; zira onlar, hevâlarına muvâfık olanın hâricinde, hiçbir şeyi tasdîk etmezlerdi. Onlara göre bir hadîsin yalan olmasının alâmeti, hevâlarına muhâlif olması idi. Bundan dolayı Abdurrahman ibn Mehdî şöyle demiştir: “Ehl-i ilim, lehlerinde ve aleyhlerinde olan her şeyi yazar; ehl-i hevâ ise yalnızca lehlerinde olan şeyleri yazar.”

Ben derim ki: İbn Mehdî’nin bu sözü, altın suyu ile yazılsa yeridir.

### **Menkûlâtta olan yalan nev‘ilerinin çokluğu**

4- Yine İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne*’de şöyle demiştir: “Asgarî seviyede ilim ve insâf sâhibi olan herkesin mâ‘lûmudur ki, menkûlâtın (rivâyet yoluyla nakledilmiş olan şeylerin) içinde doğru olan da yalan olan da mevcûddur. Ayrıca insanlar, diğer husûslarda yalan söyledikleri gibi, mesâlib (ayıp ve kusurlar) ve menâkıb (kahramanlıklar) ile alâkalı husûslarda da, kendilerine muvâfık ve muhâlif olan husûslarda da yalan söylemişlerdir. Biz biliyoruz ki Alî (r.a.)’in fazîletleri hakkında getirmiş oldukları rivâyetlerin birçoğunda yalan söyledikleri gibi, Ebû Bekir, Ömer ve Osmân (r.a.e.)’in fazîletleri husûsundaki rivâyetlerinin pek çoğunda da yalan söylemişlerdir. Ehl-i hevâ arasında Rafizîlerden daha fazla yalan söyleyen bir fırka mevcûd değildir. Hâricîler yalan söylemeye yanaşmamışlardır bile, hatta onlar, bid‘at ve dalâlette olmalarına rağmen, insanların en doğru sözlülerindendir.

### **Menkûlât husûsunda ehl-i sünnetin mevkîinin hak mevkîi olduğu**

Ehl-i ilim (gerçek ulemâ) ise menkûlâtı, mücerred itikadlarına muvâfık olmasından dolayı tasdîk veya tekzîb etmezler. Hatta bir kimse, içinde Resûlullâh (s.a.v.)’in, O’nun ümmetinin ve Ashâbının fazîletlerinin bulunduğu birçok hadîs nakletmiş olur da o âlimler, o hadîslerin yalan olduğunu bildiklerinden dolayı onları reddederler. Bunun yanında birçok hadîsi de, zâhirlere, itikadlarının hilâfına olsa da, sahîh olmaları sebebiyle kabûl ederler. Bunun sebebi, ya o hadîsin mensûh olduğuna itikad etmeleri veya hut da o hadîsin, kendilerinin de muhâlefet etmeyeceği bir tefsîrinin olması veya buna benzer şeylerdir.

Nakilde asıl olan, bu husûsta nakil imâmlarına ve âlimlerine mürâcaat

etmek ve onun sahîh veya zayıf olduğuna, rivâyetten ayrı olan bir delil ile istidlâl etmektir. Binâenaleyh bu iki husûs, âdetâ kaçınılmazdır, yoksa yalnızca bir kimsenin söylemiş olduğu: “Bunu, fülân zât rivâyet etti” sözü ile ehl-i sünnet de, Şî’a da ihticâc etmez. Hakîkatte Müslümanlar arasında, her bir musannifin (hadîsleri bir kitapta toplamış olan kimsenin) rivâyet etmiş olduğu her bir hadîs ile ihticâc eden hiç kimse yoktur. Dolayısıyla ihticâc edilmiş (delîl olarak kullanılmış) olan her bir hadîs için evvel emirde onun sahîh olup olmadığını araştırırız.”

### **Kadîm (evvelki) muhaddislerin âdetinin, muayyen bir bâbdaki bütün rivâyetleri, sahîh olsun zayıf olsun nakletmeleri olduğu**

5- Yine İbn Teymiyye şöyle demiştir: “*el-Hilye* sâhibi Ebû Nu‘aym, zayıf, hatta ehl-i hadîs ulemâsının ittifakıyla mevzû olan pek çok hadîs rivâyet etmiştir. Ebû Nu‘aym, her ne kadar hâfız, sika, kesîrû’l-hadîs (rivâyet ettiği hadîs miktarı çok), rivâyeti geniş olsa da, kendi emsâli olan muhaddislerin âdeti olduğu üzere, muayyen bir bâb ile alâkalı, bildiği bütün rivâyetleri, onlardan ancak bir kısmı ile ihticâc edilmiş olsa bile, nakletmiştir.

### **Âlimlerden bir kısmının da ancak kendileri nazarında sika olanlardan rivâyet eder olduğu**

Âlimler, musanneflerinde muhtelif yol takîb etmişler; bazıları yalan söylediğini bildiği kimselerden rivâyetle bulunmamışlardır. İmâm-ı Mâlik, Şu‘be, Yahyâ ibn Sa‘îd, Abdurrahman ibn Mehdî ve Ahmed ibn Hanbel bunlardandır. Bu zâtlar, kendileri nezdinde sika olmayan kimselerden rivâyetle bulunmaz ve kezzâbdan (yalan söylemeyi âdet edinmiş kimseden) rivâyet edilmiş olduğunu bildikleri herhangi bir hadîsi de rivâyet etmezler. Fakat sâhibinin hatâda bulunmuş olduğu hadîsleri rivâyet etmiş oldukları husûsunda da ittifak edilmiştir.”

### **Bazı âlimlerin, Sahâbe’nin bir kısmına, açmış oldukları yol (sünnet) husûsunda ittibâ etmeleri**

6- İbn Teymiyye yine *Minhâcû’s-Sünne*’de şöyle demiştir: “Ahmed ibn Hanbel ve ulemânın birçoğu Ömer ve Osmân (r.anhumâ)’ın sünnetine ittibâ ettikleri gibi Alî (r.a.)’in sünnetine de ittibâ etmişler; Mâlik ve başka-

sı gibi diğer âlimler ise Alî (r.a.)'in sünnetine ittibâ etmemişlerdir. Fakat hepsi de Ömer ve Osmân (r.a.e.)'in sünnetine ittibâ (tâbi olma) husûsunda müttefiklerdir.”

### ***el-Hiyel* isimli kitabın İmâm Muhammed'e nisbet edilmesinin bâtlı olduğu**

7- İbn Ebû'l-Vefâ el-Kureyşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*'de, Verrâk'm hâl tercümesinde şöyle demiştir: “Ebû Süleymân el-Cüzecânî şöyle dedi: “Muhammed ibn Hasen hakkında yalan söylediler, O'nun *el-Hiyel* isminde bir kitabı yoktur; *el-Hiyel* kitabı Verrâk'ındır.” Ben derim ki: Verrâk'm kim olduğu bilinmemektedir.

### **Mahzûrlu olan şer'î hîleler ile amel etmenin, imâmlardan birine nisbet edilmesinin bâtlı olduğu**

Şu Cüzecânî ne hayırlı bir zâttır! Zira bize bir hakîkati tenbîh etti ve hakikat yolundaki körlükten bizi çıkardı. Çünkü İbn Kayyım'm da dediği gibi bu *el-Hiyel* kitabı, küfürle muhtelif fısıklar arasında gidip gelen hîleleri ihtivâ etmektedir ve onun, imâmlardan herhangi birine nisbet edilmesi caiz değildir. Bu kitabı onlardan birine nisbet eden kimse, o imâmların usûllerini, kadr-ü kıymetlerini ve İslâm dînindeki mevkiilerini bilmiyor demektir. Her ne kadar bu hîlelerden bazısı, herhangi bir imâmın usûlüne göre tenfiz edilmiş (tatbîkata geçirilmek sûretiyle geçerlilik kazanmış) olsa da bu, o hîleler ve onların mubâh olması ve tâlîm edilmesi husûsunda bir izin olduğu ma'nâsına gelmez. Zira onların mubâh olması başka şey, işlenmesi durumunda nâfiz (geçerli) olması başka şeydir.

Eğer tahrîmi (haram kılınmış olması) husûsunda icmâ edilmiş olan bu hîlelerden bazısının, imâmlardan herhangi birisinden nakledildiği farz edilmiş olsa bile; bu durumda ya o nakil bâtıldır veya onu nakleden kimse, naklettiği şeyin lâfızlarını tam olarak zabtedememiş, netîcede imâmın, o hîle ile tatbîk edilen hükmün geçerli olduğuna dâir olan fetvâsını, onun mubâh olduğuna dâir fetvâ verdiği zannıyla, ikisi arasında büyük fark olmasına rağmen, birbirine karıştırmıştır. Hâlbuki hangi sebeple olursa olsun, küfür ifâde eden sözleri söylemeye izin vermenin caiz olmadığı husûsunda, imâmlar arasında herhangi bir ihtilâf mevcûd değildir. Ancak ikrâh

(ölüm tehdîdi) altında olan kimse, kalbinin î mân ile mutmain (kalbindeki î mânın sarsılmaz bir vaziyette bulunuyor) olması durumunda, bu hükümden müstesnâdır.

### **Mahzûrlu (memnû) olan hîlelerin haram kılınması husûsunda Hanefîlerin, diğer mezheblere nazaran daha şiddetli olduğu**

Sonra bu, mahzûrlu hîlelerle amel etme husûsu, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve O'nun ashâbının mezhebine göre daha şiddetlidir. Zira onlar, bundan çok daha ehven bazı söz ve fiillere bile müsâade etmezler ve: “Bu, küfürdür” derler; hatta şunu da söylemişlerdir: “Eğer bir kimseye, bir kâfir: “Ben Müslüman olmak istiyorum” dese, o kimse de ona: “Biraz sabret” dese (o kimse) kâfir olur.” Hâl böyle iken küfür sözü söylemeyi nasıl emretmiş olurlar? Yine demişlerdir ki: “Eğer bir kimse (tasgîr sîgasıyla): “Mescidcik” dese veya Mushaf kelimesini tasgîr (küçültme) sîgasıyla söylese kâfir olur.

Artık anlamış oldun ki küfür ve haram olan hîlelerle ortalığa fitne veren bu hîleçiler, hakîkatte, imâmlardan hiçbirisinin mezhebine tâbi olmuş değillerdir ve bu büyük imâmlar, bu nev'i hîlelerle fetvâ vermeyecek kadar Allah'ı, O'nun Resûlünü ve dînini bilen, takvâ sâhibi kimselerdir.” Ben derim ki: Bu hîleleri Hanefîlere nisbet eden kimse, onu İmâm Muhammed'e nisbet etmiş olmakla hata etmiştir. Sen de bilmiş oldun ki bu nisbet, iftirâ ve buhtân ile yapılmış bir yalandan ibârettir.

### **Sahâbe arasında Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.)'in, kendi ashâbı, fetvâları ve mezhebinin yazılmış olmasıyla, daha sonra da ashâbının ashâbı ve onların da ashâbı olan Kûfe ve Irâk fukahâsı ile temeyyüz etmiş olması**

8- İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in*'de şöyle demiştir: “Sahâbe, ümmetin efendileri ve imâmları olduğu gibi, müftü ve ulemânın da efendileridir. Muhammed ibn Cerîr şöyle demiştir: “Sahâbe içinde İbn Mes'ûd (r.a.)'in hâricinde, fetvâlarını ve fikhî mezhebinin (görüşlerini) yazmış mârûf ashâbı olan hiç kimse yoktur. Müşârunileyh, herhangi bir husûsta, Ömer (r.a.)'in kavli sebebiyle kendi mezhebinin (re'yini) ve kavlini terk eder ve O'nun re'ylereinden herhangi birinde kendisine muhâlefette bulun-

maz, kendi kavlinden O'nun kavline rücû ederdi.” Şa‘bî de şöyle demiştir: “Abdullah (r.a.), sabah namazında kunut okumazdı; ama eğer Ömer (r.a.), kunut okumuş olsaydı muhakkak Abdullah da okurdu.”

Sonra fetvâ (makamı), mezkûr Sahâbe'nin ashâbma intikal etti ve Al-kame, el-Esved, Amr ibn Şurahbîl, Mesrûk, Ubeyde es-Selmâni, Kâdî Şureyh, Süveyd ibn Gafele ve diğerleri, Kûfe'de fetvâ veren kimselerden (müftülerden) oldu. Bunlar, Alî ve İbn Mes'ûd (r.a.e.)'in ashâbı idiler.

Bunlardan sonra fetvâ işi, İbrâhîm en-Nehâî, Âmir eş-Şa‘bî, Sa‘îd ibn Cübeyr ve diğerlerine; onlardan sonra da Hammâd ibn Ebû Süleymân, Süleymân ibn Mu'temir, el-A'meş ve Mis'ar ibn Kidâm'a; onlardan sonra da Muhammed ibn Abdurrahman ibn Ebû Leylâ, Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe (r.a.) ve diğerlerine intikal etti.

Bunlardan sonra ise fetvâ işi, Hafs ibn Gıyâs, Vekî' ibn Cerrâh, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashâbı olan Kâdî Ebû Yûsuf, Züfer, Hammâd ibn Ebû Süleymân, Rakka kâdîsı Muhammed ibn Hasen, Kâdî el-Hasen ibn Ziyâd el-Lu'lu'î, Kâdî Âfiye, Esed ibn Amr ve Kâdî Nûh ibn Derrâc'a intikal etmiştir.”

Ben derim ki: Burada İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashâbınm, kendi yaşadıkları devirde, insanlar arasında, şer'iatı en iyi bilen kimseler olduğuna delâlet vardır; zira o devirde fetvânın medârı (mercii) onlar idi. Geçmiş devirlerde fetvâyı yalnızca, re'yindeki isâbetle birlikte, Kur'an'ı, Sünnet'i ve Sahâbe'nin kavillerini ilmen ihâta etmiş olan kimseler verirdi.

**İmâm Ahmed ve Hanefilerin nezdinde herhangi bir Sahâbî'nin fetvâsıyla amel etmenin, mürsel hadisle amel etmeye takdîm edilmiş olduğu**

Yine İbn Kayyım, İmâm Ahmed'in, fetvâlarında takîb etmiş olduğu usûlü beyan sadedinde şöyle demiştir: “O'nun, Sahâbe'nin fetvâlarını araştırarak tercîh etme husûsundaki gayreti, kendi takipçilerinin, O'nun fetvâlarını tercîh etme husûsundaki gayretine benzerdi; o kadar ki Sahâbe'nin fetvâlarını, mürsel hadîse takdîm ederdi (öncelikli kılardı).”

Ben derim ki: Hanefiler de böyledir; onların kitaplarını tetkîk edenlere gizli olmadığı gibi Hanefiler, Sahâbe'nin akvâliyle çokca ihticâc ederlerdi (onları delil olarak kullanırlardı).

### **Hayırlı olma husûsunda şâhidlik edilmiş olan asırların zikri**

9- Hâfız, *Fethü'l-Bârî*'de "Ümmetimin en hayırlıları, benim asrında yaşamış olanlardır" hadîsinin şerhinde, râvînin, Resûlullâh (s.a.v.)'in kendi asrından sonra iki asır mı yoksa üç asır mı söylediği husûsundaki şüphesini zikrettikten sonra aynen şöyle demiştir: "İbn Ebû Şeybe ve Taberânî'de geçen, Ca'de ibn Hübeyre hadîsinde sâbit olan, dördüncü asrın da zikredilmiş olduğudur ve lâfzı şöyledir: "İnsanların en hayırlıları, benim asrında olanlardır; sonra onları müteâkib gelenler, sonra onları müteâkib gelenler, sonra da onları müteâkib gelenlerdir. Sonra en sonda gelenler ise en değersiz olanlardır." Bu hadîsin ricâli, sikadır; ancak Ca'de'nin sahâbîliği husûsunda ihtilâf edilmiştir."

Ben derim ki: Fakat tercîhe şâyân olan, sahâbî olduğudur; zira O, Ümmü Hânî bint Ebû Tâlib'in oğludur ki küçüklüğünde Resûlullâh (s.a.v.)'i görmüştür. Dolayısıyla Resûlullâh (s.a.v.)'i görmüş olduğu husûsu hak'tır. Sahâbî'nin mürsel rivâyeti ise, şüphesiz hüccettir; bizim nazarımızda Tâbi'î'nin dahî mürsel rivâyeti hüccettir. Hâl böyle olunca bizim için dördüncü asrın mürsel rivâyetleri ile de ihticâda bulunmamız caiz olur; zira dördüncü asırda olanlar, mürsellerini kabul etmemize sebep olan illet husûsunda, üçüncü asırda olanlarla müsterektirler. Ca'de'nin hâl tercümesi husûsunda geniş mâ'lûmât isteyenler, *el-İsâbe*'ye ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'e mürâcaat edebilirler.

### **Müslim'in, rivâyette, lâfzı aynen muhâfaza etme husûsunda Buhârî'den daha üstün olduğu**

10- Yine Hâfız, *el-Feth*'de "Hiç kimse ikinci namazını Benî Kureyza yurduna gelmeden sakın kılmasın" hadîsi hakkında aynen şöyle demiştir: "Buhârî bunu kendi hıfzından yazmış ve lâfzın muhâfazasına riâyet etmiştir; zira bilindiği gibi O'nun mezhebi, Müslim'in hilâfına olarak, bunu tecvîz ederdi. Müslim ise çoğunlukla lâfzı muhâfaza ederdi. Benim bunun

aksini tecvîz etmiş olmamam, lâfız husûsunda, Buhârî'nin hilâfına olarak Müslim'e muvâfakat etmiş olanlara muvâfakat etmek içindir.”

Ben derim ki: Bu, Müslim'in, onunla temâyüz etmiş olduğu büyük bir meziyetidir. Nitekim O, hadîsi sevketmesinin güzelliği ve onun bütün tariklerini bir yerde toplamış olması ile de temâyüz etmiştir. İşte bundan dolayı bazıları Müslim'in kitabını, Buhârî'nin kitabına tercîh etmiştir.

**Buhârî'nin, hadîsin ma'nâ ile rivâyetini tecvîz eder olduğu; Mâlik'in, ehl-i Medîne'nin ameliyle haber-i vâhidin teâruz etmesi durumunda Medîne ehlinin amelinin tekaddümü husûsundaki re'yinin binâ kılınmış olduğu şey**

Yine Hâfız'ın yukarıda geçen sözünde, Buhârî'nin, hadîsin, lâfza riâyet olmaksızın, ma'nâ ile rivâyet edilmesini tecvîz eder olduğuna dâir delîl mevcûddur. Belki de İmâm Mâlik'in, haber-i vâhidleri, Medîne ehlinin ameline muhâlif olmaları hâlinde, terk etmesi husûsundaki re'yinin dayandığı şey budur. Zira Medîne ehlinin en hayırlı asırlardaki ameli, Resûlullâh (s.a.v.)'e istinâd etme husûsunda, haber-i vâhiden daha kuvvetlidir. Çünkü haber-i vâhidin tam olarak zabt edilip edilmediğini, hadîsin lâfız ile mi yoksa ma'nâ ile mi rivâyet edilmiş olduğunu ve (ma'nâ ile rivâyet edilmişse) ma'nânın tam olarak anlaşılıp anlaşılmadığını bilememekteyiz.

**Hanefîlerin: “Haber-i vâhid, meşhûr sünnete muâriz olduğunda şâz demektir; umûmî belvâ hakkında vârid olduğunda da böyledir” sözlerinin binâ kılınmış olduğu şey**

Hanefîlerin bu sözü, yine Hanefîlerin: “Haber-i vâhidler ancak meşhûr sünnete muâriz olmamaları hâlinde kabûl edilirler, meşhûr sünnete muhâlif olmaları durumunda ise şâz olduklarına hükmedilir. Kezâ haber-i vâhidin umûmî belvâ hakkında vârid olması durumunda da hüküm böyledir; zira (umûmî belvâ olan yani herkesi alâkadar eden) böyle bir hâdisenin hükmünü, insanlar arasında yalnızca bir kişinin biliyor olması uzak bir ihtimaldir” sözüne binâ kılınmıştır. Biz bu mevzûların hepsine, evvelce, usûl-i fikhî beyân sırasında işâret etmiştik.



**Dört halîfe zamanında veya sünnetin kaynağını teşkil eden memleketlerde mârûf olmayan bir hadîsin hüccet olmayacağı ve onun, dînin zarûrîyâtından olmasının da mümkün olmadığı**

Yukarı paragraftaki sözü öğrenince şunu da anlamış oldun ki; dört halîfe, hatta Şeyhayn zamanında mârûf olmayan, bilâkis müteahhir ulemânın araştırdığı, onu tahkîk etmek için uzak ve ıssız diyarlara seyâhatlerde bulunduğu, ne Hicâz, ne Medîne, ne de Irâkeyn (Kûfe ve Basra) ahâlîsi nezdinde izine rastlanılmamış olan bir hadîsde hüccet yoktur ve böyle bir hadîs, dînin zarûrîyâtından değildir. Zira islâmî hükümler nihâî noktasına Ömer ibn Hattâb (r.a.) zamanında ulaştı ve oradan da hulefâ-i râşidîn devrine vâsıl oldu. Dolayısıyla zarûrîyât-ı dînîyeden olan her şey onların zamanında ve onların bulunduğu memleketlerde ortaya çıkmış olması gerekirdi. Hâl böyle olunca bir hadîsin, o büyük zâtlardan ve onların memleketlerinde yaşayanlardan gizli kalıp uzak bir memlekette ve ıssız bir diyarda ortaya çıkmış olması durumunda, zâhir olan, o hadîsin şâz olduğudur. Sahîh olduğu farz olunsa bile o hadîs, dînin zarûrîyâtından olamaz, ancak zevâidden olur. Bu sebeple Muâviye (r.a.): “Hadîsin Ömer (r.a.)’in zamanında rivâyet edilmiş olanını alın; zira O, Resûlullâh (s.a.v.)’den hadîs rivâyet etme husûsunda insanları korkuturdu” demiştir. Bunu Zehebî, *Tezkiretül’l-Huffâz*’ında İbn Uleyye’den, O da Recâ ibn Ebû Seleme’den rivâyet etmiş, O da Muâviye’nin şöyle dediğinin kendisine ulaştığını söyleyerek bu sözü zikretmiştir.

**Hiz. Ömer (r.a.)’in hadîs rivâyeti husûsunda vesîka talep etmesi ve hadîsin takviyesi için onun tarîklerini çoğaltmanın güzel bir iş olduğunu ifade etmesi**

Şurası mârûftur ki, Hiz. Ömer (r.a.)’in âdeti, herhangi bir kimse, kendisine, Resûlullâh (s.a.v.)’den, kendisince mârûf olmayan bir hadîs rivâyet ettiğinde o kimseye: “Yanında, lehine şâhidlik edecek bir kimse var mı? Aksi hâlde sana muhakkak şöyle şöyle yapacağım” demesi idi. Zehebî şöyle demiştir: “Burada bir haberi, iki sikanın rivâyet etmesi durumunda o haberin, bir kişinin rivâyet husûsunda münferid kalmış olduğu haberden daha kuvvetli ve tercîhe daha şâyân olduğuna delîl mevcûddur. Yine burada bir hadîsin zan derecesinden ilim derecesine yükselmesi için tarîklerini çoğaltmaya teşvîk

de vardır. Zira bir tek kişi için nisyân (unutma) ve vehimde bulunmuş olma caiz olan bir husûstur; hâlbuki böyle bir şey, herhangi bir kimsenin kendilerine muhâlefet etmemiş olduğu iki sika için caiz (vârid) değildir.

**Bazılarının, Ebû Hanîfe (r.a.)’in, hadîsler tedvîn edilinceye kadar yaşamış olması durumunda yapmış bulunduğu bütün kıyasları terk edeceğine dâir olan zanlarının nakzedilmesi**

Ben derim ki: O zaman şöyle demeye hâcet yoktur: “İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.), hadîslerin tedvîn edilmesinden evvelki bir devirde yaşadığı için mezhebinde kıyâs çokca vâki olmuştur. Eğer hâfızların, hadîsleri toplamak için beldele ve sınır boylarına yapmış olduğu seyâhatlardan ve o hadîsleri elde etmelerinden sonra ve şerî’ata taalluk eden hadîslerin tedvîn edildiği zamana kadar yaşamış olsaydı muhakkak o hadîsleri alır ve yapmış olduğu bütün kıyâsları terk ederdi.” Zira biz de buna mukâbil şöyle deriz: Eğer İmâm, o hadîslere muttalî olmuş olsaydı onlardan yalnızca hulefâ-i râşidîn (dört halife) asrında ortaya çıkmış olanları alacaktı. Zâten onların devrinde ortaya çıkmış olan hadîslerden hiçbirisi İmâm’ın mâ’lûmâtından kaçmamıştır; zira O’nun ilmi, Hicâz, Medîne ve Irâkeyn’in (hadîs) ilmini ihâta etmiş idi. Şeyhlerinin çokluğu ve bütün imâmların şâhidliğiyle, zamanında nâsın en âlimi olması da bu husûsa delâlet eder ki bunların zikri daha evvel geçmişti. Bunun dışındaki sözler ise ya şâzdır veya bilinmesi gerekli olan şeylerden değildir.

Eğer kendisiyle amel edilmesi şer’an vâcib olan hadîslerden bir kısmının İmâm’a gizli kaldığını teslîm etsek bile o vakit şunu söyleriz: İmâm’ın ashâbından olan Muhammed ibn Hasen, Ebû Yûsuf, Züfer ibn Hüzeyl, İbnü’l-Mübârek, el-Hasen ibn Ziyâd ve başkaları, hadîslerin tedvîn zamanına yetiştiler. Daha sonra gelen, Hanefî hadîs hâfızı ve hadîs tenkîd müte-hassıslarından olan Tahâvî, Kerhî, *el-Kâfi*’nin müellifi Hâkim, Abdülbâkî ibn Kaani’, Müstağfirî, İbnü’s-Şarkî, Zeylaî ve diğerleri, hadîs-i nebevînin kemâl-i tahkîk devirlerine vâsıl oldular ve hadîslerin sahîhine, sakîmine (zayıfına), meşhûruna ve âhadına (haber-i vâhidlere) muttalî oldular.

İmâm Muhammed ibn Hasen, İmâm Ebû Yûsuf, İmâm Züfer ve İmâm Hasen gibi İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashâbından olan kimseler,

İmâm'ın kıyaslarından hadîse muhâlif gördükleri her bir kıyası terk etmişler ve mezhebinin yarısında şeyhlerine muhâlefet etmişlerdir. Hanefî mezhebi, İmâm-ı Â'zam Ebû Hanîfe (r.a.) ve mezkûr ashâbının akvâlinin mecmûundan meydana gelmiştir.

Ayrıca bu zâtlardan sonra gelen Hanefî muhaddisler bazı meselelerde İmâm-ı Şâfiî'nin, bazılarında İmâm Mâlik'in, bazılarında da Ahmed'in kavlini tercîh etmişler ve nazarlarında delîl netîcesinde tercîhe şâyân olan kavillerle fetvâ vermişlerdir. Bu kavillerin hepsi İmâm-ı Â'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebinden sayılır; zira mezhebinin binâ etmiş olduğu minvâl (üslûb) ve usûl üzere cârî olmaktadır. O usûllerden biri de, zayıf olsa bile nassın kıyâs üzerine takdîmidir. Böylece elhamdülillâh mezhebimizde hadîse muhâlif hiçbir kavil yoktur ki, nezdimizde o kavli te'yîd eden başka bir hadîs olmuş olmasın. Zâhiren muhâlefet etmiş olduğumuz hadîsin ise, nazarımızda, muhâlif olmayacağımız bir te'vîli vardır ki imâmların tamamı ve onların ashâbı da bu şekilde hareket etmektedirler.

Binâenaleyh hiç kimse hadîslerin tamamıyla amel etme iddiasında bulunamaz; herkes onların, ancak bir kısmıyla amel eder, bir kısmını ise terk eder. Terk etmesi de ya nazarında zayıf olması veya nassa, meşhûr veya mütevâtir habere muhâlif olması veya şâz, muallel, mensûh veya umûmun idrâk edemeyeceği bir ma'nâ ile müevvel olması sebebiyledir.

### **Taklîdi zemmeden ve onu reddedenler ile münâzarada câmi, güzel sözler**

Taklîdi inkâr edenlere gelince; bunların, kendi usûllerine göre hadîs ile amel etmeleri asla mümkün değildir. Zira hadîs ile amel etmek ancak: “Bu hadîs sahîhtir, bu zayıftır, bununla amel etmek vâcibdir, bununla amel etmek vâcib değil, lâkin caiz veya müstehabdır, bu hadîsi delil olarak almak haramdır” gibi hükümlerde bulunmak husûsunda bazı ulemâyı taklîd etmekle mümkündür. Gördüğün gibi bunların tamamı, ahkâm husûsunda taklîdden ibârettir. Çünkü hadîsin delil olarak alınmasının vâcib olması veya olmaması, haram olması veya olmaması kat'î olarak ahkâmdan ibârettir.

Bu sebeple fukahâ, sünnet bahsini, onun hangilerinin makbûl veya merdûd olduğunu, hangilerinin delil olarak alınabileceği, hangilerinin de terk

edileceğini ve râvîlerin ahkâmını fıkıh ve usûl-i fıkıh ilminde zikretmişlerdir. Zira bu ilimler, ahkâmın ana maddesini teşkil etmektedir. Ahkâm husûsunda taklîdi, kıyâs ve ictihâdî kökten reddeden bu kimseler, nasıl olur da muhaddisleri bu husûsta taklîd ederler ve hadîslerin tashîh ve taz'îfi husûsunda, onların zan ve ictihâdlarını nasıl olur da hüccet ittihaz ederler?

Birkaç defa dahi beyan etmiştik ki hadîsin sıhhati ve zayıflığı, râvînin sika ve zayıf olması gibi husûsların tamamı, muhaddisin ilmî zevkine, zan ve ictihâdına delâlet eder (bağlıdır); işte muhaddisler arasında bu husûstaki ihtilâf da buradan doğmuştur. Bir muhaddis şu hadîsi taz'îf ederken, bir diğeri onu tashîh etmiş; birisi bir râvîyi taz'îf ederken, diğeri de onu tevsîk etmiştir; bu, zanların muhtelif olmasından dolayı değil midir? Bunu iyi anla ve emîn kılınmış olan, Ümmet'in, celâletini teslim ettiği, imâmların da azamet ve kerâmetini itirâf etmiş olduğu bir İmâm'ı A'zam (r.a.)'i inkâr (red) edenlerden olma! Allah senin velîn olsun da hidâyetini dâim eylesin.

### **Selef'in kelâmında nesh ile murâdın ve olduğu ve bu mefhûmun, müteahhir ulemânın ıstılâhmdan olmadığı**

11- İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*'de şöyle demiştir: "Ben derim ki: O'nun (Huzeyfe'nin) ve selefin tamamının, nâsih ve mensûh ile murâdı, bazen hükmün tamamen kaldırılmasıdır ki bu ma'nâ, müteahhir ulemânın ıstılâhıdır. Bazen de nassın, umûm, mutlak ve zâhire delâletlerinin, tahsîs, takyîd, mutlakın mukayyede hamledilmesi, tefsîr ve tebyîn edilmesi sûretiyle kaldırılmasıdır. Hatta onlar, istisnâ, mefhûm-i şart ve mefhûm-i sıfatı nesh olarak isimlendirmişlerdir; zira bunlar, zâhirin delâletini kaldırma ve murâdı beyân ma'nâlarını tazammun eder (bünyesinde barındırır).

Netîce itibariyle onların (selefin) nazarında ve lisânında nesh; murâdın, o lâfzın gayrı bir şeyle, hatta ondan hâriç bir şeyle beyanından ibarettir. Selefin sözleri üzerinde derinlemesine düşünmüş olan kimse orada, bu husûsa dâir sayılamayacak kadar misâl bulur ve böylece, onların sözlerini, sonradan ortaya çıkmış olan ıstılâha hamletmenin icâb ettirdiği müşkülât da zâil olmuş olur."

Ben derim ki: Velhâsıl selef nazarında nesh, beyân-ı tebdîl (hükmün değiştirilmesini beyan) ma'nâsma mahsûs bir mefhûm değildir; bilâkis

beyân nev'ilerinin tamamını ihtivâ eder. Neshin bu umûm ma'nâdaki istîmâli, hâfız, nâkid (cerh ve ta'dîl âlimi), zamanında muhaddislerin imâmı, asrında Hanefîlerin reîsi Ebû Ca'fer et-Tahâvî rahimehullâhi teâlâ'nın sözlerinde çokça vâki olmuştur. Tahâvî'nin murâdının bu ma'nâ olduğuna dikkat etmeyen kimse, O'na, itiraz husûsunda dil uzatır ve kendisini, kınama oklarının hedefi yapar ve şöyle der: "Nesh iddiası ancak nassın vürûd tarihini beyan etmekle veya onun dışında başka bir delil ile kabul edilebilir; burada ise delîl yoktur" Konuşanın murâdını anlamayan kimse, kendinden başkasını kınamasın. Yardım isteme mercîi yalnızca Allah'dır.

### **Taklîdi inkâr ve zemmedenlere reddiye**

12- İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*'de, mukallidlerin (bir mezhebi taklîd edenlerin) delillerini reddetme sadedinde şöyle demiştir: "Yetmiş ikinci vecih şu sözünüzdür: Resûlullâh (s.a.v.)'in ashâbı birçok şehirler fethetmiş ve insanlar da henüz Müslüman olmuşlardı. Ashâb-ı Kirâm ise onlara fetvâ veriyor ve onlardan hiçbirine: "Bu fetvâlar husûsunda hakîkatin bilgisine delil yolu ile tâlib olmanız îcâb eder" demiyorlardı.

Buna şöyle cevap verilir: Ashâb-ı Kirâm, insanlara, kendi re'yleriyle fetvâ veriyor değillerdi; onlara ancak Peygamberlerinin söylediği, işlediği ve emrettiği şeyleri tebliğ ediyorlardı. Dolayısıyla onlara vermiş oldukları fetvâlar hüküm oluyordu ve bu da hüccet demektir. Yani onlara: "Bu, Peygamberimizin bize, hıfzedilmesini tavsiye ettiği emânettir, biz de onu size emânet ediyoruz" demiş oluyorlardı. Binâenaleyh insanlara haber vermiş oldukları şeyler delîlin kendisi oluyordu ve o da hüküm demektir; zira Resûlullâh (s.a.v.)'in sözleri hükümdür ve aynı zamanda hükmün delîlidir ki Kur'ân da böyledir. İnsanlar o zaman (bu safhada), Peygamberlerinin söylediği, işlediği ve emrettiği şeyleri öğrenmeye iştîyâkla tâlib oluyorlar, Sahâbe-i Kirâm da onlara, bu husûsları tebliğ ediyordu."

Ben derim ki: Bu mutlak ifadelerdeki şiddet, ucuz ve kestirme tahakküm gizli değildir. Eğer bu söylenenleri teslîm etsek bile bunun muktezâsı, Ashâb-ı Kirâm'ın kavil ve fetvâlarının tamamının merfû hadîslere istinâd etmiş olduğudur. Zira siz: "Ashâbın, insanlara vermiş olduğu fetvâlar, hükümdür ve o da hüccettir" demektesiniz. Dolayısıyla siz, Hanefîleri, her-

hangi bir meselede İbn Mes'ûd'un kavli ve fetvâsını aldıkları ve merfû hadîsi terk ettikleri vakit, kınamamanız gerekir. Zira siz, Sahâbî'nin fetvâsının, hükmün kendisi olduğunu ve o hükmün de hüccet olduğunu itiraf etmektesiniz. İki hadîs birbiriyle teâruz ettiğinde (birisini) tercîh ile amel edilir. Eğer kıyâs veya onun dışında başka bir müreccih (tercîhte müessir olan delil), Sahâbî'nin kavlini, merfû habere tercîh (etmede müessir olursa) ettirirse, o zaman sizin nazarınızda Sahâbî'nin kavlini almanın caiz olması gerekir ve böyle yapan bir kimseyi zemmetmek (kınamak) de sizin için caiz olmaz. Ey taklîdi inkâr edenler gürûhu, bunu iyi anlayın!

Kezâ Ashâb-ı Kirâm (r.anhum), insanlara, kendi re'yleriyle fetvâ vermediler, onlara yalnızca Peygamberlerinin söylediği, işlediği ve emrettiği şeyleri teblîğ ettiler ise, Tâbi'în'in insanlara kendi re'yleriyle fetvâ vermiş olduğunu size kim söyledi? Onların fetvâları hakkında da böyle bir iddia niçin caiz olmasın? Onlar da insanlara yalnızca Ashâb-ı Kirâm'ın söyledikleri, işledikleri ve emrettikleri şeyleri teblîğ etmiş değiller midir? Aynı şekilde Etbâu't-Tâbi'în de kendi ashâbına (birlikte oldukları kimselere), Tâbi'în'in söyledikleri, işledikleri ve emrettiklerini teblîğ etmişler ve bu, böylece devam etmiştir.

Eğer: "O zaman onların fetvâları, muhaddislerin rivâyet etmiş olduğu hadîslere niçin muhâlif oluyor?" dersiniz; biz de cevâben şöyle deriz: Peki Ashâb-ı Kirâm'ın fetvâları, yine Sahâbe'nin rivâyet etmiş olduğu merfû hadîslere niçin muhâlif oluyor? Bunu ancak bâtil hüccetlerle mücâdele (münâzara) eden ve hakîkatlere karşı gözlerini yuman kimseler inkâr eder. Sizin bu suâle vereceğiniz cevap, bizim de size olan cevabımızı teşkîl eder.

Kanaatimce İbn Kayyım'ın bu sözü, mutlak olarak sahîh olmasa da galîb-i hâle nisbetle sahîhtir. Mutlak olarak sahîh değildir; zira bunun hilâfına olan deliller ortadadır; ayrıca Ashâb-ı Kirâm bazı meselelerde kendi ictihâdlarıyla fetvâ vermişler, insanlar da onlardan delil talep etmemiştir. İşte bu, taklîdin ta kendisidir. Galîb-i hâle nisbetle sahîhtir; zira Ashâb-ı Kirâm'ın kavil ve fetvâlarının ekseriyeti, Resûlullâh (s.a.v.)'in kavil, fiil ve emirlerini teblîğ etmek sûretiyle hâsıl olmuştur. Hâl böyle olunca bir müctehid için, Sahâbe'den birinin fetvâsının re'ye değil de teblîğ cihetine

mebnî olduğuna dair râcih bir kanaat hâsıl olduğunda, o Sahâbî'nin fetvâ-sını bazen, merfû ve sarîh bir hadîse tercih etmesi caiz olur.

Ben bu sözlerle yalnızca İbn Kayyım'ın, taklîdin zemmi husûsundaki cevaplarını delîl olarak kullanan kimselere reddiyede bulunmayı kasdettim, ta ki gözlerini açsınlar ve üstâdlarının sözünün neyi ifade eder olduğuna baksınlar. Yardım isteme mercîi yalnızca Allah'dır.

Az evvel geçen sözlerimiz hakkında derinlemesine düşünen ve *İ'lâû's-Sünen* isimli kitabımızı mütâlaa eden kimse, bizim, İbn Kayyım'ın zemmetmiş olduğu mukallidlerden olmadığımızı inşâallâh öğrenecektir. Aksine biz yalnızca imâmımız olan Ebû Hanîfe (r.a.) ve O'nun ashâbını taklîd etmekteyiz; zira biliyoruz ki onlar, insanlar arasında, Kur'ân ve Sünnet'e en çok tâbi olmuş olan kimselerdir. Muhaddislerin bir usûlü olduğu gibi, hadîs husûsunda onların da bir usûlü vardır; dolayısıyla eğer bazı hadîslerin kabûlü ve onunla amel edilmesi, onun dışındaki hadîsle amelin terk edilmesi husûsunda onlara muhâlefet etmiş olursak bize herhangi bir kınama terettüp etmez. Zira her iki fırkanın da usûlü, ictihâda mebnîdir (binâ kılınmıştır); ictihâdda ise muhâsame (karşılıklı hasımlaşma) yoktur.

Âlimlerimiz, bazen, imâmlarının kavillerini, nasslara muhâlif olmaları durumunda, Sahâbe'nin kavillerine bırakmışlardır ki bunun benzeri, mezheplerde çokca vâkidir; mezhebler hakkında mâ'lûmâtı olan herkes bunu bilir. Bazen de, aralarında bizim İmâmımızın nazîri veya O'nun ashâbının nazîrleri olan imâmların yanındaki delîlin daha kuvvetli olduğunu görmeleri hâlinde o imâmların kavliyle fetvâ vermişlerdir. Elhamdülillâh biz, mahza taassup sebebiyle mezhebin sâhibi olan İmâm'ın kavli üzerinde donup kalmış değiliz; bilâkis biz ve bize tâbi olanlar O'nu (İmâm-ı A'zâm (r.a.)'i), basîretle taklîd etmekteyiz. Allah'ı tenzîh ederiz ve biz, müşriklerden değiliz.

**Böyle bir taklîdin herkes için lâzım olduğu ve bu zamanda taklîdi terk ederek ictihâd iddiasında bulunmanın tehlikesi**

Bunun gibi bir taklîdden İbn Kayyım'ın da sarf-ı nazar etmesi mümkün değildir, hatta böyle bir taklîd, herkes için kaçınılmazdır; o kadar ki, onsuз dînin selâmeti yoktur. İşte İbn Kayyım'ın mütâbaat ve emre imtisâl ismini verdiği şey budur. Lâfızlar muhtelif olsa da ma'nâ aynıdır. Şâ'ir meâlen

şöyle demiştir: İbârelerimiz farklı fakat senin hüsnün aynıdır; her birimiz bu güzelliğe işâret etmektedir.

Kim bu zamanda bu taklîdi terk eder, selefe ittibâ etmekten ictinâb eder, kendisini müctehid veya muhaddis addeder, hükümleri ve meselelerin cevaplarını Kur'ân ve Hadîs'den istinbât etme husûsunda nefsini salâhiyetli hissederse İslâm'ın ipini boynundan çıkarmış veya neredeyse çıkaracak duruma gelmiş olur. Allah'a kasem olsun ki biz, okun hedefi delip geçtiği gibi dînden çıkmakta olanlar gürûhunun yalnızca bu, selefi taklîd etmeyi reddeden ve taklîd edenleri de zemmeden (kınayan) güruhtan olduklarını müşâhade ettik. Hatta o tâifenin reislerinden biri doğru bir tesbîtte bulunarak uzun tecrübelerden sonra şöyle söylemiştir: “Muhakkak ki taklîdin terki, âmme (umûm nâs) hakkında, ilhâd (dinsizlik) ve zındıklığın (şerî'atsızlığın) temelidir.”

Ben derim ki: Bu tesbît, ulemâ hakkında da aynen geçerlidir. Zira verâ ve takvâ sâhibi, Allah'dan korkan, Allah ve Resûlü (s.a.v.)'i seven, cehd-ü gayretini hakîkatin talebi husûsuna sarfeden âlimler, bu zamanda saf altın (kibrît-i ahmer) gibidir, nâdir olarak bulunur. Çoğu ise taklîdi terk ettikleri vakit ruhsatları araştırmaya başlar, nefislerinin hevâsına tâbi olur ve hevâlarını (nefsî arzularını) ilâh edinirler. Birçoğu da yalnızca mukallidlerle (bir mezhebe tâbi olanlarla) mücâdele etmek, Müslümanlar arasına fesâd sokmak ve umûm nâsı zındık ve mülhid yapmak için taklîdi terk ederler. Binâenaleyh taklîdin terkinin, ulemâ hakkında da zındıklık ve ilhâdın temeli olduğu anlaşılmış oldu.

Büyüklerimizden bazısının şu sözü çok doğrudur: Evet, onlar hadîs ile amel etmektedirler, fakat Resûlullâh (s.a.v.)'in hadîsiyle değil, nefislerinin hadîsiyle (nefislerinin telkîn ettiği sözlerle). Doğu ve batı rüzgârları estikçe de (dünya durdukça) bu böyle olacaktır.

### ***Sahîhayn*'de vâki, ta'na bâis olan bazı husûslar ve bunlara verilen cevaplar**

13- İbn Ebu'l-Vefâ el-Kureyşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*'ye zeyl olarak yazmış olduğu *el-Kitâbü'l-Câmi*' isimli kitabında şöyle demiştir: “İnsanların söylemiş olduğu şöyle bir söz vardır: “Şeyhayn (Buhârî ve Müslim)'in rivâyette bulunmuş olduğu kimse, köprüyü geçmiş demektir.” Fakat bu,



tâzîm sadedinde söylenmiş bir sözdür ve kuvvetli değildir. Zira Müslim, kitabında, Leys ibn Ebû Süleym ve başkaları gibi zayıf râvîlerden rivâyette bulunmuştur. Buna da cevap olarak: “Müslim, kitâbında, ancak, i’tibâr, şevâhid ve mütâbaatta bulunmak gâyesiyle bu râvîlerden rivâyette bulunmuştur” demektedirler. Fakat bu da kuvvetli değildir; zira Hâfız Reşîdüddîn el-Attâr şöyle demiştir: “İ’tibâr, şevâhid ve mütâbaat, bir takım keyfiyetlerdir ki, muhaddisler, hadîsin durumunu bunlar yoluyla öğrenir. Müslim’in Kitâbı ise sahîh hadîsleri ihtivâ etmeyi gâye edinmiştir; hâl böyle iken orada olan bir hadîsin durumu, zayıf tarîklerle nasıl öğrenilebilir?”

Bil ki senedde yer alan “en” ve “an” harfi, ehl-i hadîs nazarında, müdelis bir râvîden vâki olması hâlinde, inkıtâyı (rivâyetin munkatı’ olmasını) iktizâ eder. *Buhârî ve Müslim*’de bu nev’iden pek çok rivâyet mevcûddur. Ulemâ dahi, onları tâzîm sadedinde şöyle demektedirler: “*Sahîhayn* dışındaki bu nev’i rivâyetler munkatı’dır, *Sahîhayn*’da olanlar ise ittisâle (muttasıl olma) hamledilmiştir.”

Müslim, kitâbında Ebû’z-Zübeyr’den, O da Câbir’den, ana’ne sûretiyle (“an” lâfzı ile) pek çok hadîs rivâyet etmiştir. Hâfız ise şöyle demiştir: “Ebû’z-Zübeyr, Câbir’den yaptığı rivâyetlerde tedlîsde bulunur, binâenaleyh O’nun ana’ne sîgasıyla yapmış olduğu rivâyetler kabûl olunmaz.” İbn Hazm ve Abdülhak, Leys ibn Sa’d’dan olan rivâyetlerinde, Leys’in, Ebû’z-Zübeyr’e şöyle dediğini zikretmişlerdir: “Câbir’den işitmiş olduğun hadîslerin alâmetini bana bildir de ben de onları senden işitmiş olayım.” O da onları Leys’e bildirdi, herhâlde on yedi aded kadardı, onları Ebû’z-Zübeyr’den işitmiş oldu. Müslim’de, Leys’den, O’nun da Ebû’z-Zübeyr’den, O’nun da Câbir’den, ana’ne sûretiyle olan rivâyet tarîki dışında daha pek çok hadîs mevcûddur.

Yine Müslim, kitâbında, Haccetü’l-Vedâ bahsinde, Câbir ve İbn Ömer (r.anhum)’den rivâyet etmiştir ki, Resûlullâh (s.a.v.), nahir günü (kurban bayramının birinci günü), Mekke’ye teveccüh ederek ifâda (farz olan vedâ) tavâfını yapmışlar, sonra öğle namazını Mekke’de kılmışlar, sonra da Mina’ya avdet etmişler idi. Diğer rivâyet ise: “Resûlullâh (s.a.v.) ifâda tavâfını yapmışlar, sonra da oradan avdet ederek öğle namazını Mina’da kılmışlar idi” şeklindedir. Ulemâ da bunu muhtelif vecihlerle îzâh etmiş

ve: “Resûlullâh (s.a.v.), caiz olduğunu beyan etmek için öğle namazını iâde etmiştir” ve benzeri şeyler söyleyerek bir takım te’vîllerde bulunmuşlardır. İbn Hazm ise bu iki rivâyet hakkında: “İkisinden birinin yalan olduğunda şüphe yoktur” demiştir.

Kezâ Müslim, İsrâ hadîsini rivâyet etmiştir; burada: “Bu, kendisine vahiy gelmezden evvel idi” ibâresi vardır. Hâlbuki hâfızlar bu lâfız hakkında kelâm etmiş ve onu taz’îf (zayıf olduğuna hüküm) etmişlerdir.

Kezâ Müslim: “Allâhü Te’âlâ toprağı cumartesi günü yarattı” hadîsini rivâyet etmiştir; hâlbuki ulemâ, cumartesi günü yaratmanın vâki olmadığı, yaratma işinin Pazar günü başlamış olduğu husûsunda ittifâk etmiştir.

Müslim, Ebû Süfyân’dan, Müslüman olduğunda Resûlullâh (s.a.v.)’e şöyle demiş olduğunu rivâyet etmiştir: “Ey Allah’ın Resûlü! Bana üç şey ver; kızım Ümmü Habîbe’yi nikâhına al, oğlum Muâviye’yi yanında kâtib yap ve beni emîr tâîn et, ben de kâfirlerle, Müslümanlarla mukaatele ettiğim gibi mukaatele (harb) edeyim.” Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v.), O’nun bu isteklerini yerine getirdi. Bu hadîs, mârûf ve meşhûrdur.

Burada gizli olmayan, açık bir vehim vardır; zirâ Resûlullâh (s.a.v.), Ümmü Habîbe (r.anhâ)’yı, Müşârunileyhe Habeşistan’da iken nikâhlamış; Necâşî de Resûlullâh (s.a.v.) nâmına mehir olarak O’na dört yüz dînâr vermiş; hazırlık, nişanlama ve düğün yemeği işlemlerini de kendisi yapmıştı. Hikâye meşhûrdur. Ebû Süfyân ise Mekke’nin fethi günü Müslüman olmuştur; Habeşistân’a hicret ile Mekke’nin fethi arasında pek çok sene vardır. Muâviye ise daha öncelerden Resûlullâh (s.a.v.)’in kâtibi idi. Ebû Süfyân’ın emîrliği meselesine gelince; hâfızlar bu mevzûyu bilmediklerini söylemişler ve tâzîme istinâden, uzatmaya değmeyecek zorakî cevaplar vermişlerdir. “Onları bütün bu cevaplara sevkeden şey, bir takım taassubdan başka bir şey değildir” denilmiştir.

Hâfızlar şöyle demiştir: “Müslim, *es-Sahîh* isimli kitâbını tamamlayınca onu Ebû Zür’a’ya arzetti, bunun üzerine Ebû Zür’a, Müslim’e itiraz etti, hatta O’na sertlik gösterdi ve şöyle dedi: “Ona *es-Sahîh* ismini vermiş ve böylece onu, bid’at ehli ve başkaları için basamak kılmışsın; eğer onlara muhâlif olan bir kimse, kendilerine bir hadîs rivâyet edecek olsa: “Bu

hadîs, *Sahîh-i Müslim*'de yok" diyecekler (böylece ihtilâfı kabul etmeyecekler)." Allah, Ebû Zûr'a'ya rahmet etsin; doğru söylemiş ve söylediği de aynıyle vâki olmuştur."

Ben derim ki: Müslim ve Buhârî'nin bazı zayıf râvîlerden tahrîcte bulunmuş olması kitaplarının sıhhatına (sahîh olmasına) herhangi bir kusur getirmez. Zira bu kitapların sahîh olması, orada tahrîc edilmiş olan hadîslerin sahîh olmasına istinâd eder; yoksa bütün râvîlerinin sahîh hadîs râvîleri olmasına değil. Zira Buhârî ve Müslim, mütâbaat edilmiş olmalarının hâricinde, zayıf râvîlerden tahrîcde bulunmazlar; zayıf râvîlerin teferrüd etmiş (tek kalmış) olduğu rivâyetleri ise tahrîc etmezler. Kaldı ki zayıf ve sika olma durumunun mercîi (dayandığı şey), zan ve ictihâddır; dolayısıyla o râvîlerin, bu ikisi nazarında, Cumhûr'a muhâlif olarak sika addedilmiş olmaları da mümkündür. Ancak nadir ihtimal de olsa Buhârî ve Müslim'in, o râvîlerin zayıf olduklarını tasrîh etmiş olmaları hâlinde, bu iki müellifin, o râvîlerin hadîslerini, takviye ve mütâbaat cihetiyle tahrîc etmiş olduklarına kail olmak kaçınılmaz olur. Sahîh hadîsin, tarîklerin çoğalmasıyla kuvvetinin ziyâdeleşeceği husûsunda şüphe yoktur.

Müslim'in zayıf râvîlerin teferrüd etmiş olduğu rivâyetlerden yapmış olduğu tahrîclere gelince; el-Kureyşî'nin de zikrettiği gibi bunlar sahîh olmaktan uzaktır ve zayıflığında şüphe yoktur. Fakat her kılıcın bir isâbet-sizliği, her atın bir sürçmesi vardır. Ancak bu rivâyetler, mecmû (bütün) ve umûm itibariyle, kitabın sıhhatine bir kusur getirmediği gibi *Buhârî* hâricindeki kitaplar üzerindeki meziyetine de bir kusur getirmez. Zira az ve nâdir olan şeye iltifât olunmaz. Sana daha önce de zikrettiğimiz gibi hak olan şudur ki, *Buhârî ve Müslim*'in diğerlerinden daha sahîh olduğu husûsu, tek tek her bir hadîs itibariyle değil, ancak mecmû ve umûm itibariyledir. Bunu iyi anla ve tekellüfe düşenlerden olma!

Allah'ın salât ve selâmı, Efendimiz Muhammed'in ve O'nun bütün Âl ve Ashâbının üzerine olsun. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsûstur. Bu tetimmenin müsveddesini, H. 1347 senesinin mübârek Ramazan ayının başlarında, Salı günü kuşluk vakti tamamladım. Bütün hamd, şükür ve senâlar yalnızca Allah'a mahsûstur.

## ONUNCU FASIL

**Bu fasıl, *İ'lâü's-Sünen* ve onun mukaddimesi olan *İnhâü's-Seken*'de ve ayrıca bütün bunlara taalluk eden *İncâü'l-Vatan* ve diğerlerinde geçen bize âid husûsî ıstılâhâtın beyanı hakkındadır**

1- “Şeyh şöyle dedi” veya “Şeyhimiz şöyle dedi” veya “Şeyhim şöyle dedi” dediğim vakit bununla murâd olunan; efendim, Ümmet'in hakîmi, Millet'in müceddidi Mevlânâ Şeyh Muhammed Eşref Alî'dir; Allah O'nun şerefini artırsın ve ömrünü uzun etmekle bizi nimetlendirsın. O'nu mutlak olarak zikrettiğimde, söylediği şeyi bizzât kendisinden işittiğimi veya Şeyhin, onu, *İhyâü's-Seken* müellifinin kendisinden, bu kitabın müsveddesinde nakletmiş olduğunu ifâde eder. Bunun hâricinde ise bir mâ'lûmâtı hangi kitaptan aldı isem onun ismini zikrettim. Naklettiğim sözün sonunda da sözün bittiğine dâir bir alâmet koydum.

2- “Halîl, Ta'likinde şöyle dedi” veya “Halîl, şerhinde şöyle dedi” dediğimde bununla murâd olunan; efendim, mürşidim ve habîbim Mevlânâ Hâfız, Hüccet, Muhaddis, zamanında âlî isnâd olan, asrının ve vaktinin fakîhi, irşâdım kutbu Mevlânâ Şeyh Halîl Ahmed'dir; Allah O'nun şerefini dâim kılsın ve yüceltsin. Söylediği sözü de O'nun, Ebû Dâvud'un şerhi olan “*Bezlü'l-Mechûd*” isimli kitabından naklettim. Bazen de O'nun ve kendisine âid şerhin ismini ayrıca zikrettim.

3- “Hâfız şöyle demiştir” dediğimde ve bunu mutlak olarak bıraktığımda bununla murâd olunan; hâfızların sonuncusu Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'dir; Allah O'nun derecesini, cennetin en yüksek derecesine yükseltsin. “Hâfız, *el-Feth*'de şöyle demiştir” veya “*et-Telhîs*'de şöyle demiştir” dediğimde ise bununla murâd olunan; kendisinin “*Fethü'l-Bârî*” veya

“*Telhîsü’l-Habîr*” isimli kitaplarında zikretmiş olduğu şeydir. *Hulâsa, el-Feth* veya *et-Telhîs*’i mutlak olarak zikrettiğim vakit bunlarla murâd olunan, bu iki kitap olup başkası değildir.

“*et-Tehzîb*’de de böyledir” veya “*el-Lisân*’da da böyledir” dediğim vakit bununla murâd olunan; Hâfız’ın “*Tehzîbü’t-Tehzîb*” ve “*Lisânü’l-Mizân*” isimli kitaplarıdır. *et-Takrîb* ile murâd olunan ise, yine Hâfız’ın “*Takrîbü’t-Tehzîb*” isimli kitabıdır. Bazen de ona “te” ve “kaf” rumuzuyla işaret ettim.

4- “Muhakkîk, *el-Feth*’de şöyle demiştir” dediğimde bununla murâd olunan; Şeyh, İmâm İbnü’l-Hümâm’ın “*Fethü’l-Kadîr*” isimli eserinde söylemiş olduğudur. *el-Feth* lâfzı ile *Fethü’l-Kadîr* isimli kitabın kasdedilir olması, o lâfzın, önünde veya sonunda “Muhakkîk” lâfzıyla yan yana zikredilmiş olması hâlindeydir.

5- “Aynî şöyle demiştir” dediğimde ve onu mutlak olarak zikrettiğimde veya “Aynî, *el-Umde*’de şöyle demiştir” dediğimde bununla murâd olunan; O’nun “*Umdetü’l-Kârî fî Şerhi’l-Buhârî*” isimli kitabıdır; aksi takdirde onu açık olarak beyan ettim.

6- “*el-Cevher*’de de böyledir” dediğimde bununla murâd olunan, Allâme Alâüddîn İbnü’t-Türkmânî’nin eseri olan “*el-Cevherü’n-Nakî*” isimli kitaptır. Eğer: “*el-Cevâhir*’de de böyledir” dediğimde ise bununla murâd olunan, Şeyh İmâm Abdülkaadir ibn Ebu’l-Vefâ el-Kureysî’nin, “*el-Cevâhirü’l-Mudîyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye*” isimli kitabıdır. el-Kureysî lâfzını mutlak olarak zikrettiğim vakit de murâd olunan bu zâtır.

7- “*et-Tedrib*” lâfzı ile murâd olunan, Hâfız Suyûtî’nin “*Tedribü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*” isimli eseridir; bazen onu “te” ve “dal” rumuzu ile zikrettim. “*el-Kenz*” lâfzı ile murâd olunan, Suyûtî’nin hadîs mevzûundaki “*Kenzü’l-Ummâl*” isimli eseri olup fıkıh mevzûundaki *Kenzü’d-Dekâik* isimli kitap değildir. “*el-Avn*” lâfzı ile murâd olunan, fazîletli bir Hind âlimine âid olan “*Avnü’l-Ma’bûd Şerhu Ebî Dâvud*” isimli kitaptır. “*Câmi’u’l-Mesânîd*” lâfzı ile murâd olunan, Ebû’l-Müeyyed el-Havârizmî’ye âid olan “*Câmi’u Mesânîdi’l-İmâmi’l-A’zâm*” isimli kitaptır. “*el-Havârizmî*” lâfzını mutlak olarak zikrettiğim vakit bununla murâd

olunan zât, işte bu Ebû'l-Müeyyed'dir. "*el-Buğye*" lâfzıyla murâd olunan, Suyûtî'ye âid olan: "*Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'n-Nuhât*" isimli kitaptır. "*ez-Zeylaî*" lâfzıyla murâd olunan, "*Nasbu'r-Râye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*" isimli kitabın müellifi olan Cemâluddîn Abdullah ibn Yûsuf ismindeki zâttır. Bazen mutlak olarak "*et-Tirmizî*" ve "*el-Buhârî*" lâfızlarının, bu zâtların kitapları yerine zikredilmiş olduğu gibi ben de mutlak olarak "*ez-Zeylaî*" lâfzını, "*Nasbu'r-Râye*" yerine zikrettim. "*el-Mecma'*" lâfzıyla murâd olunan, el-Heysemî'nin "*Mecma'ü'z-Zevâid*" isimli eseri olup hadîslerin garîb lâfızları hakkında te'lif edilmiş olan "*Mecma'u'l-Bihâr*" isimli kitap değildir. "Ebû Dâvud" lâfzıyla, kitabın birçok yerinde murâd olunan, *Avni'l-Ma'bûd* şerhiyle birlikte sayfanın üst kısmında matbû olan *Ebû Dâvud* nüshası; bazı yerlerde de *el-Müctebâi* matbaasında tab'edilmiş olan 1318 senesine âid nüshadır.

8- "Nâsdan biri *el-İhyâ* isimli kitabında şöyle demiştir" veya "Nâsdan biri şöyle demiştir" dediğim vakit bununla murâd olunan, "*İhyâü's-Sünen*" isimli kitabın müellifi es-Senbehlî ve O'nun bu kitabıdır. Zira bu zât, mezkûr kitabında, Hanefilere ve seleften bazı kimselere karşı, gerek adâvet ve husûmet, gerekse cehâlet ve hata eseri olarak çürük ve asılsız itirazlarda bulunmuştur. Ben de bunlara cevap verdim ve itirazlarındaki zayıflığı, anlayışındaki bozukluğu ve düşüncelerindeki sathîliği beyan ettim. Bununla da yalnızca, dîn husûsunda kendilerine iktidâ edilmiş olan imâmlara yapılmış olan itirazlara karşı onları müdâfaa etmeyi ve Müslüman kardeşlerime hayırhâh olmayı murâd ettim. "Bazıları şöyle demiştir" dediğim vakit ise O'nu kasdetmiyor, fukahâ ve muhaddislerden olan bazı âlimleri kasdediyorum.

9- "*ed-Dürr*" lâfzıyla murâd olunan, *Reddü'l-Muhtâr*'ın hâmişinde (kenarında) matbû olan "*ed-Dürrü'l-Muhtâr*" isimli eser olup, ondan mücerred olan müstakil baskısı değildir. Ekserî yerde geçen "*eş-Şâmiyye*" lâfzıyla murâd olunan ise "*Reddü'l-Muhtâr*" isimli kitaptır; bazen de bu kitabın ismini tam olarak zikrettim. "*eş-Şâmî* şöyle demiştir" dediğim vakit bununla murâd olunan, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'ın şârihi Allâme Fakîh İbn Âbidîn'dir. "*eş-Şâmiyye*'de böyledir" dediğimde bununla murâd olunan, bu zâtın "*Reddü'l-Muhtâr Şerhu'd-Dürri'l-Muhtâr*" isimli eseridir. "*el-*

*Bahr*” lâfzıyla murâd olunan, İbn Nüceym’in “*el-Bahrü’r-Râik*” isimli kitabıdır. “*ed-Dürrer*” lâfzıyla murâd olunan, Hanefî olan Molla Hüsrev’in “*Dürrerü’l-Hükkâm fî Şerhi Gürreri’l-Ahkâm*” isimli kitabıdır. “*eş-Şürünbilâliyye*” lâfzıyla murâd olunan, Hasan ibn Ammâr eş-Şürünbilâlî’ye âid olan “*Merâkî’l-Felâh*” isimli kitap ve onun, et-Tahtâvî’ye âid olan hâşiyesidir.

10- “Tahâvî şöyle demiştir” dediğim veya O’nu mutlak olarak zikrettim vakit bununla murâd olunan, bu zâtın “*Meânî’l-Âsâr*” isimli eserinde zikretmiş olduğu şeydir, aksi hâlde onu açık olarak beyan ettim. Bunların dışındaki rumuz ve işâretler açık olup, gizli değildir.

Bu sözler, hitâm miski olsun; günahlara garkolmuş bu kula peşpeşe olan ihsân ve in’âmına karşı Allah’a hamdolsun. En temiz salât ve en kıymetli selâmlar, Âdemoğlunun seyyidi efendimiz Muhammed Mustafâ’nın, O’nun Âl ve Ashâbının, kıyâmete kadar, hatta dârüsselâmın (cennetin) bekâsı boyunca aleddevâm üzerlerine olsun.

Bu kitabın te’lîfi, hicret-i Seyyidi’l-Enâm’m 1344. senesinde, Receb ayının 9’una rastlayan Pazartesi günü kuşluk vaktinde tamam oldu.

Elhamdülillâh mukaddime tamamlandı; o Allah ki bütün sâlih ameller O’nun İzzet ve Celâli ile tamamlanır. Ben, Samed olan rabbinin rahmetine muhtac olan kulu, Zafer Ahmed el-Osmâni et-Tehânevî’yim; Allah bu kulu, yarın (Kıyâmet gününde) azıklanmaya muvaffak kılsın, onu, ana babasını, evlâdını, şeylerini, ahabb ve ashâbmı mağfîret eylesin. Allâhü Te’âlâ’nın salât ve selâmı, Seyyidimiz (Efendimiz) Peygamberimiz Muhammed Mustafâ’nın, O’nun Âl ve Ashâbının ebediyyen üzerine olsun.

## II. İMÂM-I A'ZÂM EBÛ HANÎFE (R.A.) VE MUHADDİS ASHÂBÎ

### 1. Ebû Hanîfe (r.a.) ve Muhaddis Ashâbî

Allah'a hamd olsun; O; izzet, büyüklük, bakılık ve kemâl'de bir ve tek-tir. Kulları arasında rızıkları, ecelleri, ilimleri ve amelleri taksim etmiş (her birine bunlardan bir şey ve bir çeşit vermiş)tir; tanışınlar diye onları millet ve kabilelere ayırmış, yardımlaşınlar diye onları işçi ve patronlar yapmış, hakkı bulsunlar diye onları imâmlar ve uyanlar yapmış, birbirlerini tamamlasınlar diye onları baştakiler, alttakiler ve emirberler haline getirmiştir.

Müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler göndermiş, onlarla kendisine karşı sığınılabilir mazeretleri ortadan kaldırmış, onları yarattıklarından en hayırlı olarak seçtiğiyle (Muhammed aleyhissalatu vesselâm ile) hitama erdirmiş, kendisi O'nun teyid ve desteğiyle dosdoğru yol üzerinde yürümüştür.

Şahidlik ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur, O birdir, ortaklardan müstağnidir, yerde de, göklerde de ilâh O'dur. Ve bu şahidliği azık olarak saklar ve onun sayesinde lika gününde (Kıyâmet gününde) kurtulmayı umarım.

Ve şahidlik ederim ki, seyidimiz ve mevlâmız Muhammed aleyhissalatu vesselâm O'nun kulu ve elçisidir; bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş, bütün güzel huylar ve üstün sıfatlarla vasıflanmıştır. Allâhü Te'âlâ; ona, âline, ashâbına ve dünyanın sonuna kadar iyilik ve doğrulukla ona uyanlara ve ümmet olanlara salat ve selâm etsin ve bu salat ve selâm kavuşma gününe kadar devam etsin.



Bu ümmetin ferd-i mümtazı olarak bilhassa müctehidlerin seyyidi, büyük imâmımız Ebû Hanîfe en-Numan'a da salat ve selâm et, onu affınla kuşat ve onu rahmetinin sonsuzluğu içine yerleştir. Kendisi de bu duayı yapardı, bu duayı hem onun için, hem ashabı ve tabileri için, her biri bir imâm olan ashabının kendisinden rivâyet ettikleri mezhebi ve aydınlık yolu üzerinde olanlar için gerçekleştire. Allahım; bu kitabı cem' ve telif eden bu miskin kulunu da şakîlerden eyleme; onu, anne ve babasını, şeyh ve hocalarını ve tüm mümin erkek ve kadınları mağfiret et ve bağışla ve hepimizi saidlerden eyle.

Bil ki, Allâhü Te'âlâ bizim peygamberimizi bütün peygamberlerden üstün kılmış ve onun ümmeti içinde fıkıh ve marifette birer nebi gibi olan ve O (s.a.v.)'in halifesi durumunda bulunan muhaddisler, müctehidler, âlimler, fakîhler, âbidler, veliler ve safiyler yaratmıştır. İctihad yönünden bunların önünde olan, itikad yönünden bunların en temiz olanı, rüşdü en açık olanı, yolu en sağlam ve en doğru olanı, imâmların imâmı, bu ümmetin yıldızı, himmet sahibi, kervanın başı büyük imâmımız Ebû Hanîfe (r.a.)'dir.

Kendisi şeriatin yüzünden gizlilik örtüsünü kaldırmış, fıkıhın alnından karanlığının bulutunu dağıtmış, ayakların kaydığı yerlerde ayaklarını sağlam zemine basmış, bütün güç ve gayretini şer'î ahkâmı ihkâm etmek (sağlamlaştırmak) için kullanmıştır. Ondan sonra gelenler, onun ilim denizine dalmış, o denizden inciler çıkarmış ve bu incilerden süs ve ziynetler oluşturmuşlardır. Onun sofrasında yemek yiyenler helâl gıda ile beslenmiş olur, büyüklerinin iyiliğiyle geçinmiş olurlar. Çünkü insanlar fıkhıta onun evlad-u iyali yapılmışlardır. Nitekim, büyük imâm, fahamet sahibi seyyid, imâmımız eş-Şâfî el-Muttalibî ve Allah Resûlü (s.a.v.)'in amcaoğlu "İnsanlar fıkhıta Ebû Hanîfe'nin iyalidirler" demiştir. Ve bu hakikati bazıları şiirleştirip şöyle demiştir:

*Tüm dünyanın imâmları tek mil, tamam*

*İyali onun, Ebû Hanîfe imâm*

Ve kim kendisine karşı kibirlenip burnunu kaldırırsa, Allah onu cezalandırıp âlemlere ibret eder. İlmi de onun için yük ve günah olur. Nite-

kim bu zamanda böyle bir taife türemiştir. Bu taife, büyüklüğün kadrini bilmez, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in yaktığı ışığı söndürmeye çalışır, onu aşağılar, küçümser ve hakîr görür; onu eleştirmeyi kendisine iş bilir, ona uyanları sövüp saymayı marifet sanır. Bu taife, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'i itham ederek bazen onun az sayıda hadis rivâyet ettiğini ve hadislere az önem verdiğini söyler, bazen hıfzının zayıflığından, dikkatsizliğinden, reyle hadislere muhalefet etmesinden söz eder. Bu haksızlık ve saygısızlık bende din ve Allah için hamiyeti kamçıladı ve İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e duyduğum sevgi ve saygıyı coşturdu. Bunun üzerine, ben muhaddis imâmların bu büyük imâm hakkındaki hüsn-i şehâdet ve övgülerini toplamak ve nakd (eleştiri, cerh ve ta'dil) ehlinin onu tevsik, ta'dil ve ilimde diğer imâmlara takdim etme yönündeki sözlerini bir araya getirmek, ondan sonra da her biri muhaddis ve bir kıymet olan birkaç büyük ashabının ve tabilerinin hal tercemelerini yazmak istedim. Ta ki, bununla İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadis ilmindeki üstün derecesi ortaya çıksın ve bu habis taifenin saldırıları dursun. Çünkü bilinen bir şeydir ki, bu çaptaki büyük muhaddisler, ancak hadis ilminde en yüksek seviyede olan âlimlerden ve eserlere/hadislere önem vermekte en nihaî derecede olanlardan hadis alır ve böyleslerine uyarlar.

Bununla birlikte, bu imâmın delillerinin dirayet gibi, rivâyet yönünden de kıymet ve kalitesini öğrenmek isteyenler, bizim hazırladığımız *Î'lâû's-Sünen* kitabını başından sonuna kadar okusunlar. Çünkü bu büyük ve oldukça hacimli ve çok ciltli olan bu kitapta gerçeği öğrenmek isteyenler için yeterli miktarda doküman vardır. Bu kitabı da Mukaddime gibi, şeyhimizin himmet ve ilgisinin gölgeleri altında vücuda getirdik. O şeyh ki, hakkında şunu diyoruz:

Şiir:

*İnsanlar onun feyziyle doydular*

*Dumansız olan nûru onları sardı*

*Cömertlik denizidir, Reşat (istikamet) kutbudur*

*Ümmetin hakîmi, müceddidi, ilâhî teyid mazharı*

*Eşref Ali, muktedâ bihtir, zor günlerinde*

*Halk için ilâhî imdat timsalidir.*

*Ölenlere hayattır, yalan ve yanılsa ölümdür*

*Siyah kalplere beyazlık, beyaz (kör) gözlere siyahlıktır*

*Allah'ın himayesinde daim olsun*

*Halk için yardım, kırıklar için cebir (sargı) olsun*

Giriştiğim işte Allah'a dayanıp tevekkül ediyorum. O bana yeterlidir ve O en güzel vekildir.

Müellif

## BİRİNCİ FASIL

### Ebû Hanîfe (r.a.)'in Tâbîî Olması

Bil ki, muhaddislerin cumhuruna göre, bir kimse mücerred bir sahabîyle karşılaşmak ve onu görmekle tâbîî olur. Bunun için bir müddet onunla sohbet etmesi ve ondan hadis rivâyet etmesi şart değildir. *Tedribü'r-Râvî*'de tâbîînin tarifinde şöyle denmiştir: “Ve denmiştir ki, tâbîî, kendisiyle sohbet etmese de bir sahabî ile karşılaşan kimsedir. Nitekim sahabî için de (Allah Resûlü (s.a.v.)'i görmek husûsunda) buna benzer bir tarif yapılmıştır. Hakim bu görüştedir. İbnü's-Salah, “Bu görüş doğruya en yakın olandır” demiş; Nevevî, “En zahir olan bu görüştür” demiş; el-İrakî, “Hadis ehlinin çoğu bu görüş üzerindedirler. Nitekim Müslim ve İbn Hibban; A‘meş'i tâbîîlerden saymışlardır.” demiş; İbn Hibban, “Biz A‘meş'i tâbîî tabakası içinde zikrettik. Çünkü onun karşılaşması ve rivâyeti vardır. Kendisi, ondan hadis dinlediği sahih olarak sabit olmasa da Enes'i görmüştür” demiş; Tirmizî, “A‘meş, sahabî olan hiç kimseden hadis duymamıştır” demiştir. Hafız Abdulğânî el-Makdisî de, A‘meş'i tâbîîlerden saymıştır. Kendisi Yahya ibn Ebû Kesir (veya Küseyr) i de onlardan saymıştır. Çünkü bu da Enes'le karşılaşmıştır. O Musa ibn Ebû Âişe'yi de tâbîî saymıştır. Çünkü bu da Amr ibn Hüreys'le karşılaşmıştır.” (s. 212)

Hafız, *Şerhu'n-Nuhbe*'de şunu söylemiştir: “Muhtar olan görüş budur. Fakat bazıları tâbîî olmak için uzun beraberliği, sahabîden hadis dinlemeyi ve (bu sırada) temyiz yaşında olmayı şart koşmuşlardır.” (s. 84)

Bunu böyle tespit ettikten sonra şunu diyoruz: “İmâm-ı A'zâm (r.a.) muhtar olan görüşe göre şeksiz ve şübhesiz tâbîîdir ve Allâhü Te'âlâ'nın, “*Sahabeye iyilikle uyanlardan da Allah râzı olmuş, kendileri de O'ndan*

*râzî olmuşlardır.*” âyetinin (Tevbe, 9/100) kapsamına dahildir. İmâm Ali el-Kârî *et-Tabakât* kitabında şunu söylemiştir: “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in bazı sahabîleri gördüğü sabit olmuştur. Onlardan (hadis) rivâyet edip etmediği ise ihtilaflıdır. Mu'temed olan ise, hadis de rivâyet etmiş olmasıdır. Ben *Senedü'l-Enâm Şerh-u Müsnedi'l-İmâm* kitabında da onun bazı hadisleri doğrudan bazı sahabîlere isnad etmesinden bu mananın anlaşıldığını söyledim. Bu itibarla kendisi önde gelen tâbiîlerdendir. Gözde âlimler de bunu tasrih etmişlerdir.” (Bkz: *Tezkiretü'r-Râşid*, 270) Hafız Zehebî de *Tezkiretü'l-Huffaz* da İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’i zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Onun doğum tarihi 80/699 senesidir. Buna göre kendisi Kûfe’ye gelip yerleşen Enes ibn Malik’i (Vefatı, 90 senesindedir.) bir kereden fazla görmüştür. Nitekim, İbn Sa’d da Seyf ibn Cabir’den İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in bunu söylediğini rivâyet etmiştir.” (1/158) Bu ibare, Zehebî’nin İbn Sa’d’ın rivâyetini doğruladığına delâlet ediyor. Bu da gizli değildir.

Hafızların Hatimesi Celâlüddin es-Suyutî, *Tebyizü's-Sahife*’de şunu söylemiştir: “Hafız ibn Hacer “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) tâbiîlerden sayılır mı, sayılmaz mı?” sorusuna şu cevabı vermiştir: “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) sahabeden bir cemaat kadarına yetişmiştir. Çünkü kendisi Mekke’de hicretin sekseninci senesinde doğmuştur. Ve bu tarihte Mekke’de Abdullah ibn Ebû Evfâ hayattaydı. Çünkü kendisi bi'l-ittifak bu tarihten sonra vefat etmiştir. Basra’da Enes ibn Malik yaşıyordu. O da doksan senesinde veya daha sonraki bir senede vefat etmiştir. İbn Sa’d, zararsız olan bir isnadla İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in Enes (r.a.)’i gördüğünü rivâyet etmiştir. Bu tarihte başka şehirlerde başka sahabîler de yaşıyorlardı. Nitekim bazıları İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in direkt olarak sahabîlerden rivâyet ettiği hadisleri bir cüz’de (risalede) toplamışlardır. Fakat bu hadislerin isnadları zayıf olmaktan hali değildir. Onun için kendisinin sahabîleri gördüğünün itimat edilen delili daha ziyâde zikredilen tarihtir. Onun belli bazı sahabîleri gördüğüne dair İbn Sa’d’ın yaptığı rivâyetler ise, kendisinin tâbiîlerden sayılmasından sonra nazar-i itibara alınabilir. Bu ise kendisine muasır olan ve diğer şehirlerde yaşayan imâmlar için de sabit olmamıştır. Bu imâmlardan Evzaî Şam’da, iki Hammad

Basra'da, Malik Medine'de, Müslim ibn Halid ez-Zencî Mekke'de, Leys ibn Sa'd Mısırdaki ona muasır ve çağdaş olarak yaşamışlardır.”

es-Suyutî, bunu İbn Hacer'den naklettikten sonra şunu söylemiştir: “İbn Hacer'in va daha başkalarının söylediklerinin özü, sözü edilen isnadların sahih olmaması, yani zayıf olmasıdır, batıl olması değildir. Zayıf olan isnadın rivâyeti ise caizdir ve böyle bir isnad için “varid olmuştur” denebilir. Uzmanlar bunu tasrih etmişlerdir.”

Ben derim ki; Buna göre, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in bazı sahabîleri gördüğü yukarıdaki rivâyetlerle itimat edilebilecek şekilde sabit olmuştur. Çünkü rivâyetlerin zayıflığı ravilerin fiskından dolayı olsa, onların çokluğu hadisi hasen olma derecesine çıkarmaz, fakat asılsız olmaktan kurtarır. Nitekim biz bunu Zayıf Hadisin Hükümleri Babında Mukaddime'de (*Usûlü'l-Hadis*'te) *et-Tedrib*'den naklettik. Ve eğer zayıflık ravilerin fiskından dolayı olmasa, rivâyetlerin çokluğu hadisi zayıf olmaktan kurtarır ve onu hasen olma derecesine çıkarır. Şu gizli değildir ki, bir kimsenin bir kimseden (bir şey) rivâyet etmesi, hükmetme babından değildir, o haberler ve faziletler babındandır. Haberlerin ve faziletlerin rivâyetinde ise hükümlerin rivâyetinde olduğu gibi teşeddüt gösterilmez. Çünkü faziletler babında tesahül göstermek muhaddislerce kabul edilmiştir.

İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in genel manada bir veya birkaç sahabîyi görmüş olmasının durumu budur. Onun aletta'yîn Enes'i görmesi ise bundan biraz farklıdır. Ancak bunu da muhaddislerden ve ahabâr (haber ve tarih) ehlinde büyük bir cemaat tesbit etmişlerdir. *Tabakât* sahibi İbn Sa'd, Hafız Zehebî ve Hafız ibn Hacer, yukarıda geçtiği gibi, bunlardandır. Hafız Irakî şunu söylemiştir: “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in herhangi bir sahabîden direkt rivâyet etmesi sabit olmamış, fakat kendisi Enes ibn Malik'i görmüştür.” Hamza es-Sehmî şunu söylemiştir: Ben Dârekutnî'nin şunu söylediğini kendisinden duydum: “Ebû Hanîfe Ashabdan herhangi birisiyle mülakat etmemiştir. Ancak, ondan hadis duymamakla birlikte gözleriyle onu görmüştür.” (Suyutî, *Tebyidü's-Sahife*, 5-6) İmâm Ebû Ma'sher Abdülkerim ibn Abdüssamed et-Taberî el-Mukrî eş-Şâfiî, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in sahâbeden rivâyet ettiği hadisleri bir cüz'de

(risalede) toplamıştır. Bunu da Suyutî zikretmiştir. Hafız Suyutî, yukarıda isimleri geçenlerin sözlerini rivâyet ederken, kendisi de onları kabul etmiş ve bu rivâyetlerin batıl olmadığına hükmetmiştir.

Hafız Ebu'l-Haccac el-Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*'da şunu söylemiştir: "Ebû Hanîfe Enes'i görmüştür." Hafız Hatib el-Bağdadî şunu söylemiştir: "İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), Enes ibn Malik'i görmüştür." İmâm Nevevî, *Tehzibü'l-Esmâi ve'l-Lügaat* kitabında Hatib'in sözünü nakletmiş ve onu doğru bulmuştur. Hafız ibnü'l-Cevzî, *el-İ'lelü'l-Mütenâhiye* kitabında şunu söylemiştir: "İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) sahabeden (hadis) dinlememiştir. Fakat gözleriyle Enes ibn Malik'i görmüştür." (Bkz: *Tezkiretü'r-Râşid*, 281) Hafız Ebû Ömer ibn Abdülberr şunu söylemiştir: "Vakıdî'nin kâtibi Muhammed ibn Sa'd, Ebû Hanîfe (r.a.)'in Enes ibn Malik ve Abdullah ibn Haris ibn Cüz' ez-Zebidî'yi gördüğünü zikretmiştir." Hafız bu nakli böyle yapmış ve onu eleştirmemiştir. (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudia Fi Tabakati's-Şâfiyye*, 1/273)

Alî el-Kârî, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in Enes ibn Malik'i ve diğer bazı sahabîleri gördüğünü söyleyen imâmlar arasında İmâm Cezerî, Turbeştî, *Keşfü'l-Keşşaf* kitabının sahibini ve *Mir'âtü'l-Cinân* kitabının sahibi İmâm Yafîi'yi de zikretmiştir. (Bkz: *Tezkiretü'r-Râşid*, 280)

İbn Hacer el-Mekkî eş-Şâfiî, *el-Hayrâtü'l-Hisân* kitabında şunu söylemiştir: "Zehebî'nin dediği gibi, küçükken İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in Enes ibn Malik (r.a.)'i gördüğü (bir rivâyette de defalarca gördüğü) rivâyet olarak sahihtir."

Allâme Ahmed el-Kastalânî, *Buhârî Şerhi*'nde namazı elbise içinde kılmanın vacip olduğu babında şunu söylemiştir: "Hasan Basrî, İbn Sîrin, Şa'bî, İbnü'l-Müseyyeb ve İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) tâbiîlerden dirler."

el-Ezbankî, *Medinetü'l-Ulum* kitabında şunu söylemiştir: "Yaptığımız bu açıklamayla, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in tâbiîlerden olduğu sabit olmuştur."

Allâme Bedrüddin el-Aynî el-Hanefî, ilâve olarak, İmâm-ı A'zâm Ebû

Hanîfe (r.a.)'in yetiştiği sahabîlerden hadis dinlediğini de ispat etmiştir. (Bkz: *Tezkiretü'r-Râşid*, 281)

Hafız es-Sem'ânî, *el-Ensâb* kitabında şunu söylemiştir: "Rey ashabının imâmı ve Irak fakîhi İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), İbn Sabit et-Teymî el-Kûfî, Enes ibn Malik (r.a.)'i görmüştür." (s. 41)

Hafız Abdulğanî el-Makdisî *el-Kemâl* kitabında şunu söylemiştir: "İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), Enes'i görmüştür." (*Tezkiretü'r-Râşid*, 427)

İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in sahâbeden direkt hadis rivâyet etmesine gelince, İmâm Ebû Ma'ser Abdülkerim ibn Abdüssamed et-Taberî el-Mukrî eş-Şâfiî bunu ispat etmiş ve -daha önce dediğimiz gibi- bu husûsta bir cüz' (risale) telif etmiştir. Kendisi de Şâfiî mezhebinin fazıl şahsiyetlerindendir. Bu cüz'ü (risaleyi) ondan Ebû Bekir Muhammed ibn Abdalbâkî ve başkaları rivâyet etmişlerdir. (Bkz: *Tabakatü's-Şâfiyye*, 3/243) el-Hafız da Ebû Ma'ser'den söz etmiş ve şunu söylemiştir: "Kendisi bir cemaat (kadar) şeyhlerden (hadis) rivâyet etmiş, Mekke'de mücâveret yapmış ve çok uzun bir süre insanlara Kur'ân okutmuştur. Kendisinden de Ebû Nasr el-Ğazi, Ebû Bekir ibn Abdalbâkî, Ebû Temam ed-Dumeyrî ve başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. İbn Tahir şunu söylemiştir: "Ben Herat'ta Ebû Sa'd el-Harbî'den şunu dediğini duydum: "İbn Ma'ser, telif ettiği cüz'deki rivâyetleri ru beru (yüz yüze) duymamıştır, daha önce yazılmış bir nüsha görmüş ve ondan aktarmalar yapmıştır." Ben derim ki, bu eleştiri merduttur." (*el-Lisan*, 4/50)

İmâm muhaddis Abdulkadir ibn Ebü'l-Vefa el-Kureyşî el-Haneffî el-Mısırî de bunu (İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in sahabîlerden direkt hadis rivâyetini) ispat etmiştir. Hafız es-Suyutî *Hüsni'l-Muhadare* ve Hafız İbn Hacer *el-Mecmaü'l-Müesses* kitabında bu imâmdan söz etmiş ve onu övmüşlerdir. (Bkz: *el-Fevâidü'l-Behiyye*, 42) el-Kureyşî şunu söylemiştir: "İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in kendilerinden (direkt hadis) rivâyet ettiği sahabîler şunlardır: Abdullah ibn Üneys, Abdullah ibn Cüz' ez-Zebidî, Enes ibn Malik, Cabir ibn Abdullah, Ma'kal ibn Yesar, Vasile ibnü'l-Eska', Aişe bintu Acred. Ve kendisi şunu söylemiştir: "Ben Hatib'den nakil yaparak İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in Enes ibn Malik'ten de rivâyet



ettiğini zikrettim ve “Kendisi onu görmemiştir” diyenleri reddettim ve bu konuda sadra şifa veren bir açıklama yaptım. Hamd ve övgü Allah içindir.” (Bkz: *el-Cevherü'l-Mudîa*, 1/28)

İmâm Abdullah ibn Ca'fer Ebû Ali er-Râzî, İmâm Ebû Yusuf'un şunu dediğini rivâyet etmiştir: “Ben İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in şunu dediğini kendisinden duydum: Ben babamla birlikte doksan üçüncü sene de haccettim, on altı yaşımdaydım; Bir kalabalığın bir şeyhin (yaşlı zâtın) etrafında toplandığını gördüm. Babama, “Bu şeyh kimdir?” diye sordum. Babam, “Bu şeyh Allah Resûlü (s.a.v.)'in sohbetinde bulunmuş bir zâttır, ona Abdullah ibn Haris ibn Cüz' derler” dedi. Ben, “Bu insanlara ne anlatıyor?” diye sordum. Babam, “Allah Resûlü (s.a.v.)'den duyduğu hadisleri rivâyet ediyor” dedi. Ben, “Beni yanına götür, ben de onu duyayım” dedim. Babam beni yanına götürdü ve ben kalabalığı yararak ona iyice yakın olan bir yere geldim. Onun şunu söylediği duydum: “Allah Resûlü (s.a.v.) dedi ki, *bir kimse Allah'ın dîninde ilim ve fıkıh öğrenmek için çalışsa, Allah onun ihtiyaçlarını giderir ve ona ummadığı yerden rızık verir.*” Bu kıssayı Ebû Ömer ibn Abdülberr rivâyet etmiştir. O şöyle demiştir: “Bana Ebû Ya'kub Yusuf ibn Ahmed es-Saydelânî haber verdi, bize Ebû Cafer Muhammed ibn Amr ibn Musa el-Akîlî haber verdi, bize Ebû Ali Abdullah ibn Cafer er-Râzî haber verdi...” (ve yukarıdaki kıssayı anlattı.) İbn Abdülberr bu kıssayı aktarırken onu eleştirmemiş, sükût etmiştir. (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 1/273) İbn Abdülberr'in İbn Sa'd'ın şunu dediğini naklettiğini de yukarıda zikrettik: “Ebû Hanîfe (r.a.) Enes ibn Malik (r.a.) ve Abdullah ibn Cüz' ez-Zebidî (r.a.)'yi görmüştür.” İbn Abdülberr'in bu rivâyetleri onun bunları sahih gördüğünü iş'âr ediyor. Allah daha iyi bilir.

Sözünü ettiğimiz kıssayı Allâme Kadî'l-kudât Muhammed ibn Mahmud el-Harzemî de *Câmiü'l-Mesânid* kitabında Muhammed ibn Ahmed tarikıyla şöyle rivâyet etmiştir: “Bize Kadî Bîşr ibnü'l-Velid haber verdi, bize Kadî Ebû Yusuf haber verdi, bize İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) haber verdi...” (ve kendisi kıssayı anlatmıştır.) Ancak bu tarikte şöyle denmiştir: “Ben babamla birlikte doksan altıncı sene de haccettim.”

Harzemî şunu söylemiştir: “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in başka-

sıyla paylaşmadığı menâkıb ve faziletlerinden birisi de odur ki, kendisi yüz yüze görüştüğü sahabeden (hadis) rivâyet etmiştir. Âlimler, bu sahabe-  
nin sayısında ihtilâf etseler de İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in onlardan  
(vasıtasız hadis) rivâyet ettiği husûsunda ittifak etmişlerdir.” (1/22) Muhte-  
meldir ki, bu sözdeki “âlimlerden” maksat, Hanefî mezhebinin âlimleridir,  
onların ittifak etmelerinden maksat da ekseriyetinin ittifak etmesidir. Yine  
de darb-i meselde dendiği gibi, evin sahibi onun içindekini daha iyi bilir.  
Daha önce geçtiği gibi, allâme muhaddis el-Aynî ve allâme Alî el-Kârî de  
İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in sahabeden ru беру (yüz yüze) hadis  
rivâyet ettiğini söylemişlerdir. Ve Alî el-Kârî, “Mu’temed olan görüş de  
bunun böyle olmasıdır” demiştir. Yukarıda geçtiği gibi, Suyutî de bu rivâ-  
yetin batıl olduğuna hükmetmemek gerektiğini söylemiştir. Bütün bunlar-  
dan sonra İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in tâbiî olduğunu inkâr eden bir  
kimse, ya bilgisiz bir cahil veya fütursuz bir mutaassıptır.

## İKİNCİ FASIL

### **Ebû Hanîfe (r.a.)’in Kendi Zamanının En Büyük Âlimi Olması**

Hafız Sem‘ânî, el-Ensab’ta İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in hal tercümesi babında şunu söylemiştir:

“İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ilimle meşgul olmuş, ilim tahsili için kendisini çok yormuş ve sonunda başkasına hasıl olmayan bir üstünlük kendisi için hasıl olmuştur. Bir gün kendisi Mansur’un yanına gittiğinde İsa ibn Musa da orada hazır bulunmuş. İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’i daha yakından tanıyan bu zat, Mansur’a, “İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.) günümüz dünyasının en büyük âlimidir” demiştir. (s.247)

Allâme Hafız el-Mizzî, *Tehzibnü’l-Kemal*’da şunu söylemiştir: “Mekkî ibn İbrahim İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den söz ederken, “Kendisi zamanının en büyük âlimiydi” demiştir. (Bkz: *Haşiyetu Tehzib’t-Tehzib*, 10/451)

Ben derim ki, Mekkî ibn İbrahim, Buhârî’nin büyük şeyhlerindendir; Buhârî’nin sülâsî’lerinin (üç cümlelik) hadislerinin çoğu onun rivâyetleridir.

Ebû Yusuf el-Kadî şunu söylemiştir: “Ben, tefsir ilmini İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den daha iyi bilen bir kimse görmedim.”

Yezid ibn Harun şunu söylemiştir: “Ben bin âlime yetiştim ve çoklarından hadis yazdım. Fakat onların içinde beş kişiden daha fakîh, daha âlim, daha müttakî bir kimse görmedim. Bu beş kişiden birisi İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’dir.” el-Kureyşî bunu İbn Abdülberr’in *Câmiü’l-Ulûm* kitabından naklen kendi kitabı olan “*el-Cevâhirü’l-Mudîa*’da zikretmiştir. (1/29)

Hatib, Ahmed ibn Muhammed el-Belhî'den onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Şeddad ibn Hakîm'in şunu söylediğini kendisinden duydum: “Ben İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den daha âlim bir kimse görmedim.” Hatib, İbnü'l-Mübârek'in de şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Hasan ibn İmâre'nin İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in bindiği merkûbun dizginini tutmuş bir halde şunu dediğini duydum: “Allah'a yemin ederim, biz fıkıh üzerinde konuşurken İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) kadar belagatli konuşan, o ilimde cevap verirken daha derli toplu söz söyleyen bir kimseye yetişmedik. Kendisi bu zamanda fıkıh üzerinde konuşanların rakipsiz büyüğü ve seyyididir. Fakat kıskançlıklarından dolayı onu çekiştiriyorlar.”

Muhammed ibn Seleme şunu söylemiştir: “Halef ibn Eyyub şunu söyledi: “İlim Allâhü Te'âlâ tarafından Muhammed aleyhissalatu vesselâm'a indirildi, ondan ashabına geçti, onlardan tâbiîlere geçti, tâbiîlerden de İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashabına geçti.”

Hatib, kâtip Muhammed ibn Sa'd'dan onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Abdullah ibn Davud el-Haribî'nin şunu söylediğini duydum.” Ehl-i İslâm'ın kıldıkları namazlarda İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) için dua etmeleri onlar üzerinde vacip olan bir haktır. Çünkü kendisi onlar için sünnetleri korudu ve fıkha hizmet etti.”

Bütün bunları es-Suyutî, *Tebyidü 'z-Sahife*'de zikretmiştir. (s.17, 18, 23, 25)

İmâm Ebû Cafer eş-Şizamarî, Şakik el-Belhî'nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) insanların en müttakîsi, en âlimi, en âbidiydi.” Ebû Cafer, kendi senediyle İbrahim ibn İkrime el-Mahzumî'nin şunu söylediğini de rivâyet etmiştir: “Ben İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den daha müttakî, daha zâhid, daha âlim kimse görmedim.” Kendisi Abdullah İbn Mübârek'in şunu söylediğini de rivâyet etmiştir: “Ben Kûfe'ye giderken, oranın âlimlerine, “Sizin bu ülkenizde (şehrinizde) en büyük âlim kimdir?” diye sordum. Hepsi ağız birliğiyle “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)” dediler. Ben, “En çok ibâdet eden ve ilimle en çok meşgul olan kimdir?” diye sordum. Hepsi söz birliğiyle “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)” dediler. Ondan sonra ben güzel ahlakın

hangi hasletini sordumsa, hepsi, “Buna en çok sahip olan İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’dir” dediler.” (Bkz: Şa‘rânî/*el-Mizan*, 58)

Hatib, Ravh ibn Ubade’nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben, 150/767 senesinde İbn Cüreyc’in yanındaydım; İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in irtihâl ettiği haberi geldi. İbn Cüreyc çok üzüldü, “innâ lillâh..”ı okudu ve şunu söyledi: “Çok büyük bir ilim gitti.” (*Tebyidü’s-Sahife*, 16) Onun irtihâl haberi Şu‘be’ye ulaştığında Şu‘be de “innâ lillâh..”ı okumuş ve şunu söylemiştir: “Kûfe’de ilmin ışığı söndü. Size söyleyeyim, onlar bundan sonra onun gibisini bulamazlar.” (*el-Hayrâtü’l-’Hısân*, 71)

Ben derim ki, gizli değildir ki, o dönemde ilim, Hafız Zehebî’nin de *Tezkiretü’l-Huffaz*’da dediği gibi, Kur’ân ve hadis ilminden ibaretti. Mantık, mücâdele ve Yunan hikmeti ne sahabenin, ne tâbiîlerin, ne Evzaî, Sevrî, Malik ve İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in ilmi değillerdi. Onların ilmi Kur’ân, hadis ve bunlara bağlı ilimlerdi.” (Özetle, 1/192) Onun için, o dönemde en büyük âlim, Kur’ân ve hadisi en iyi bilen kimseydi. Böylece sabit oldu ki, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.) kendi döneminde Kur’ân ve hadis ilminde en geniş ve eli en uzun olandı. Bundan sonra da bu gerçeğe delâlet eden deliller ve şahidlikler gelecektir.

## ÜÇÜNCÜ FASIL

### **İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in Hadis İlimindeki Derecesi, O'nun Hafız oluşu ve Muhaddislerin Onu Övmesi**

Bil ki, -Allah seni de, bizi de sevdiği ve râzı olduğu şeylere muvaffak kılsın- bazı muteassıblar derler ki, “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), hadis ilminde geriydi, ona çok az miktarda hadis ulaşmıştı. “Yemin olsun ki, bu açık bir iftiradır, ondan ciltler ürperir ve tüyler diken diken olur. Böyle bir sözü ancak bilgisiz bir cahil veya fütursuz bir mutaassıb söyleyebilir. Fakîhlerin ve muhaddislerin sözleri ise bunun aksine, İmâm'ın -radiyalla-hu anh- hadiste müksir'lerden olduğuna, ancak kendi rütbe ve derecesinde olanların sahip olabildikleri çok miktarda hadisi cem' ve rivâyet ettiğine delâlet ederler. Bunun böyle olduğunun bir delili, biraz önce geçtiği gibi, Mekkî ibn İbrahim, Yezid ibn Harun ve Abdullah İbnü'l-Mübârek gibi büyük muhaddislerin şهادetleri ve imâmın kendi asrının en büyük âlimi olduğunu itiraf etmeleridir. İkinci bir delili de, âlimlerin bütün olarak ve icmâ halinde Ebû Hanîfe (r.a.)'in fakîh, müctehid ve fıkhîta imâm olduğunu söylemekte ittifak etmeleridir.

Hatib, Muhammed ibn Bîşr'in şunu dediğini rivâyet etmiştir: “Ben, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve Süfyan'a gidip gelirdim. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e geldiğimde bana, “Nerden geliyorsun?” diye sorardı. Ben, “Süfyan'ın yanından geliyorum” derdim. Kendisi bana, “Sen öyle bir adamın yanından gelmişsin ki, eğer Alkame ve Esved hazır olsalardı (sağ olsalardı veya burada olsalardı) onun gibisine muhtaç olurlardı” derdi. Ben Süfyan'a gittiğimde kendisi bana, “Nerden geliyorsun?” diye sorardı ve ben, “Ebû Hanîfe (r.a.)'in yanından” derdim. Süfyan, “Sen yer

yüzünün en fakîh adamının yanından gelmişsin” derdi. Kendisi Muhammed ibn Müzahim’in şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben İbnü’l-Mübârek’in şunu söylediğini kendisinden duydum: “Eğer Allah İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve Süfyan aracılığıyla bana yardım etmeseydi, ben sokaktaki insanlardan bir insan olurdum. Kendisi, Hıcr ibn Abdülcebbar’ın şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Kâsım ibn Ma’n ibn Abdurrahman ibn Abdullah ibn Mes’ud’a, “Sen Ebû Hanîfe (r.a.)’in meclisinde oturmak ve onun meclisinin müdavimi olmak ister midin?” diye soruldu. Kasım, “Hiç kimse hiç kimsenin yanında İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in yanında oturmaktan daha çok fayda görmemiştir” demiştir.

Bütün bunları es-Suyutî *Tebyidü’s-Sahife*’de zikretmiştir.” (s. 16, 17)

Suyutî, bu kitapta Hasan ibnü’l-Haris’in şunu söylediğini de rivâyet etmiştir: “Ben Nadr ibn Şümeyl’den şunu dediğini duydum: “İnsanlar fıkıh konusunda uykudaydılar. İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.) açtığı, açıkladığı ve özetlediği konularla onları uyandırdı.” (s. 24) Ebû Vehp Muhammed ibn Müzahim şunu söylemiştir: “Ben İbn Mübârek’in şunu söylediğini kendisinden duydum: İnsanların en fakîhi İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’dir. Ben fıkıhta onun gibisini görmedim.” Ebû Nuaym şunu söylemiştir: “İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.), fıkıh meselelerine dalışta deniz dalgıcı gibiydi.”

Yahya ibn Maîn şunu söylemiştir: “Ben Yahya ibn Said ibnü’l-Kattan’dan şunu söylediğini duydum: “Allah’a karşı yalan söylemeyelim; biz İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in rey ve yorumlarından daha güzel olanını bulamadık ve onun çoğu görüşlerini benimsedik.” İbn Maîn şunu söylemiştir: “Kattan, Kûfîlerin görüşüne meylederdi ve kendi görüşünü onların görüşlerinden oluştururdu.” Rebi’ ve Harmele, İmâm-ı Şâfiî’den onun şunu söylediğini duyduklarını söylemişlerdir: “İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe’nin iyâlidirler.” (Bkz: *Tehzibü’t-Tehzib*, 10/450)

İmâm İsferainî kendi senediyle Ali ibnü’l-Medinî’nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Abdürrezzak’tan duydum, Ma’mer şunu söylemiştir: “Biz Hasan’dan sonra fıkıh üzerinde İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den daha çok bilgiyle konuşan kimse görmedik.” Bu *Menâkıbü’l-Kârî*’de zik-

redilmiştir. O kitapta Ebû Hayyan et-Tevhidî'nin şunu söylediği de kaydedilmiştir: “Siyaset ve idare işinde bütün padişahlar Ömer'in iyalidirler; rey ve kıyas işinde bütün fakîhler İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in iyalidirler; rivâyet ve isnad işinde bütün muhaddisler Ahmed ibn Hanbel'in iyalidirler.” (Aynı kitap, s. 461)

Ebû Davûd şunu söylemiştir. “Allah İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e rahmet eylesin. O bir imâmdı.” (Bkz: *Tezkiretü'l-Huffaz*, 1/160)

Bir parça aklı olanlarca gizli değildir ki, fıkıh ve ictihad, hadisleri ve eserleri hıfzetmeden, Ashab ve tâbiîn'in görüş ve ihtilaflarını iyice bilmeden, Kur'ân ve Sünnetin nâsih ve mensuh'larına tam vakıf olmadan müyesser olmaz. İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen şunu söylemiştir: “Bir kimse Kitabı ve Sünneti bilse, Allah Resûlü (s.a.v.)'in ashabının görüşlerini bilse, fakîhlerin güzel ve çirkin bulduklarını bilse, mecbur kaldığında kendi reyile ictihad edebilir.” (Bkz: *A'lâmü'l-Muvakkîn*, 1/23) Bu böyle olduğu için, muhaddisler ve onların büyükleri İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in en büyük fakîh olduğunu ve kendisinin Müslümanların imâmlarından müctehid bir imâm olduğunu kabul ettiklerine göre, dolaylı olarak onun hadis hafızı olduğunu, hadisleri iyi bildiğini ve onlara bağlı olduğunu da kabul etmiş olurlar. el-Hattabî şunu söylemiştir: “Sünnetlerin ashabı hadisin ashabıdırlar ve hadisi iyi bilenlerdir. Müctehid imâmlar ve onların kâmil takipçileri bunlardandırlar. Sünnetlerin içinde tuttukları hükümleri bunlar bilirler. (Bkz: *Mizanü's-Şa'rânî*, 1/46) Bu söz delâlet eder ki, müctehidin sünnetleri iyi bilmesi ve hadislerin ashabından olması lazımdır.

Tarihçi İbn Haldun, kendi *Mukaddime*'sinde şunu söylemiştir:

“Bazı kızgın muteassıblar, kimi müctehid'in hadis sermayesinin yetersiz olduğunu, hadis rivâyetinin de bundan dolayı az olduğunu söylüyorlar. Ancak, büyük müctehidler hakkında bunu söylemek yanlıştır. Çünkü şeriat ancak Kitap ve Sünnetten alınır. Hadiste sermayesi az olan ise, ictihad etmek yerine, hadis talep etmek, onu rivâyet etmek ve bu konuda yeterli hale gelmeye çalışmak durumundadır. Dîni sahih asıllarından almak ve şer'î hükümleri onu tebliğ eden sahibinden öğrenmek ancak bu sûretle mümkün olur. Bir müctehid az hadis rivâyet etmişse, bu söylenen şeyden



dolayı değil, bir kısım rivâyetlerin maruz olduğu ta'n ve illetlerden dolayıdır. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in az hadis rivâyet etmesi de onun hadis almakta ve rivâyet etmekte gösterdiği teşeddüt ve titizliktir. Onun az hadis rivâyet etmesinin sebebi budur. Kullandığı hadisler de bundan dolayı az olmuştur. Yoksa, kendisi bile bile ve kasıtlı olarak hadisleri terk etmemiştir. Onu bunu yapmış olmaktan tenzih ediyoruz. Bu zâtın hadis bilen büyük müctehidlerden olduğuna delâlet eden bir husûs odur ki, onun mezhebi (daha sonra) hadislerle teyid edilmiş, hadislere göre tevil ve tefsir edilmiş, red ve kabul yönleriyle hadis esas alınmıştır.” (Özetle, s. 371)

İbn Haldun bu sözüyle, müctehid olanın hadiste sermayesinin az olmasının tasavvur edilemeyeceğini ve bunu söylemenin doğru olmadığını vurgulamış ve bu genellemeden sonra İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadis ilminde de zengin ve dolu olduğunu bilhassa tasrih etmiştir.

Bir delil de Zehebî'nin İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'i hadis hafızlarından addetmesi ve onu *Tezkire*'sinde (*Tezkiretü'l-Huffaz*'da) zikretmesidir. Kendisi bu kitabın mukaddimesinde de şunu söylemiştir: “Bu kitap, ilm-i nebeviyi (Allah Resûlü (s.a.v.)'in ilmini, hadislerini) hâmil olanların isimlerini hatırlatmak ve onları tanıtmak maksadıyla yazılmıştır. Hadis ve rivâyetleri tevsik, taz'if, tashih ve tezyif konularında bunların söz ve değerlendirmelerine müracaat edilir.” (1/2)

Zehebî'nin bu sözü de İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in ilm-i nebeviyi hâmil olduğuna, ehl-i cerh ve tadilden olduğuna ve rivâyetlerin tashih veya taz'if ve tezyif'inde söz ve görüşüne müracaat edilenlerden olduğuna delâlet eder.

Hatib, İsrail ibn Yunus'un şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Nu'man ne iyi adamdır! Fıkıh taşıyan hadisleri en çok hıfzeden, onları en çok arayıp araştıran ve hadis fıkım en iyi bilen bir kimsedir.” Bu sözün tamamı, İbn Hacer el-Mekki'nin *el-Hayrâtü'l-Hısn* kitabındadır.

Ben derim ki; İsrail'in bu sözünü hafızların hatimesi olan es-Suyutî de *Tebyidü's-Sahife*'de zikretmiştir. (s. 27)

Ben derim ki; İsrail, sika ve mütkm olup cemaatin (*Kütüb-i Sitte* veya

*Hamse*'nin) ricalindendir. Bu itibarla, onun İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'i tevsik etmesi ve kendisinin ahkâm hadislerini en çok hıfzeden kimse olduğunu tasrih etmesi tek başına yeterli bir şahidlik ve delildir.

İbn Kayyım, *İ'lâmi'l-Muvakkîn* kitabında şunu söylemiştir: "Yahya ibn Âdem, "Nu'man kendi bölgesinin bütün hadislerini toplamıştı. Ve kendisi ictihadlarını Allah Resûlü (s.a.v.)'in irtihâline yakın dönemde söylediği hadisler üzerine bina etmiştir" demiştir." Asrın bir büyüğü de bunu kendi kitabı *Tezkiretü'l-A'zâm*'da söylemiştir. (s. 101) İbn Hacer el-Mekkî, *el-Hayrâtü'l-Hisan*'da Hasan ibn Salih'in -Bu zat imâm ve huccet olup *Sahih*'in ricalindendir- şunu söylediğini zikretmiştir: "İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) nâsih ve mensuh'u bir birinden ayırmaya şiddetli itina gösterirdi, Kûfe ehlinin hadislerini çok iyi bilirdi, âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri meselelere şiddetle uyardı, kendi ülkesine gelip ulaşan hadisleri hıfzetmişti." (s. 30)

Gizli değildir ki, kendi döneminde Kûfe ilmin merkeziydi; orada büyük muhaddislerden büyük bir cemaat vardı. İbn Uyeyne, Süfyan Sevrî, Hafs ibn Ğıyas, Veki' ve İbn Mübârek bunlardandır. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) bunların hepsinin hadislerini toplamıştı. Bu durumda hadis ilminde kim onun gibi olabilir?

Hafız Muhammed ibnü'l-Huseyn el-Musilî, *ed-Duafâ* kitabının sonunda Yahya ibn Maîn'in şunu söylediğini zikretmiştir: "Ben kimseyi Veki'den üstün görmem. Ve kendisi İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in reyiyile fetva verirdi ve onun bütün hadislerini hıfzetmişti. Kendisi İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den çok hadis dinlemişti." Bu söz, memleketimizin bir fazılına âit olan *Müsnedü'l-İmâmi'l-A'zâm* kitabının *Haşiyesi*'nde de zikredilmiştir.

İbn Maîn'in bu sözünde, "Veki' İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den çok hadis dinlemişti" demesinden İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadis sermayesinin az olmadığına açıkça delâlet eder.

Ebû Bekir ibn Ayyaş şunu söylemiştir: "Süfyan'ın kardeşi Ömer ibn Said ölmüştü; biz onu taziye etmeye gittik; taziye evinin gelenlerle dolu olduğunu gördük. Abdullah ibn İdris de oradaydı. Derken İmâm-ı

A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) de beraberindeki bir toplulukla birlikte geldi. Süfyan onu görünce yerinden kalktı, onunla kucaklaştı ve onu kendi yerine oturtup kendisi onun dizleri önünde oturdu. Ben kendisine, “Sen bu gün bir şey yaptın ki, benim de, diğer ashabımızın da hoşuna gitmedi” dedim. Süfyan, “O şey nedir?” dedi. Ben, “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) geldi, sen onun için ayağa kalktın, kendi yerini ona verdin ve ona aşırı bir ilgi ve alaka gösterdin” dedim. Süfyan, “Bu niye senin hoşuna gitmedi? Bu adam, ilimde yeri olan bir kimsedir. Ben onun ilmi için kalktım. İlmi için kalkmasam, yaşı için kalkarım. Yaşı için kalkmasam, fikhî için kalkarım. Fikhî için kalkmasam, vera' ve takvası için kalkarım” dedi. Ve bununla beni susturdu, diyecek bir söz bulamadım.” Bu kıssayı Suyutî, *Tebyizü's-Sahife*'de zikretmiştir. (s. 27)

Gizli değildir ki, Süfyan (es-Sevrî), “Bu adam ilimde yeri olan bir kimsedir” sözüyle fikhî kastetmemiştir. Çünkü fikhî ayrıca zikretmiştir. Kendisi onunla hadis ilmini kastetmiştir. Süfyan, şunu da söylemiştir: “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e muhalefet eden bir kimse, derecede ondan daha yüksek, ilimde ondan daha ileri olmak zorundadır. Böyle bir kimsenin bulunması da zordur. “İkisi birlikte haccettiklerinde de Süfyan onu öne geçirir, kendisi onun arkasında yürürdü. İkisine bir şey sorulduğu zaman da Süfyan cevap vermez, onun cevap vermesini beklerdi.” (Bkz: *el-Hayrâtü'l-Hisân*, 32)

Suveyd ibn Said, Süfyan ibn Uyeyne'nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Beni en evvel hadis öğretmek için takdim eden İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'dir. Kûfe'ye geldiğimde, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), “Bu, Amr ibn Dinar'ın hadislerini en iyi bilendir” dedi ve onun bu sözü üzerine insanlar başımda toplandılar. Ben de böylece onlara hadis rivâyet ettim.” (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudha*, 1/30) Bir fazıl da bunu İbn Hallikân'dan naklen *Tezkiretü'l-A'zâm* kitabında zikretmiştir. Onun rivâyetine göre, İbn Uyeyne, “Beni ilk muhaddis yapan kimse İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'dir” demiştir.

Bu kıssayı İbn Hacer el-Mekkî de *el-Hayrâtü'l-Hisân*'da Hatib'ten naklen zikretmiştir. Buna göre İbn Uyeyne şöyle demiştir: “Beni hadis rivâyet

etmek için meclise oturtan ilk kişi İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’dir. Kendisi beni, “Bu adam, Amr ibn Dinar’ın hadislerini herkesten daha iyi bilendir” diyerek takdim etti.” Bu zikredilenlerden İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in hadisteki yüce mertebesi anlaşılıyor. Nasıl anlaşılmasın ki, Sevrî ona kıyam edip yerini veriyor, İbn Uyeyne onun meclisine oturuyor? (s. 28, 29)

Ben derim ki, Süfyan ibn Uyeyne, bayraklaşan imâmlardan bir imâm’dır, kendisi muhaddislerin reisi ve Şeyhü’l-İslâm’dır. Ve kendisi, “Beni en evvel hadis rivâyet etmem için mecliste oturtan ve böylece beni muhaddis yapan İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’dir” demiştir. Böyle bir imâmdan böyle bir söz, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in hadis ilmindeki yüksek yerini ve insanların ricâl tadilinde ona itimat ettiklerini gösteren büyük bir delildir. Kendisi (radıyallahu anh), sadece muhaddis değil, aynı zamanda adamları muhaddis yapandır.

İmâm Sem‘ânî, Hilâl ibn Yahya el-Basrî’den onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben, Yusuf ibn Halid es-Semtî’den şunu dediğini duydum: “Ben Basra’da bu şehir halkının fakîhi olan Osman el-Bettî’ye gidip geldim. Kendisi Hasan ve İbn Sîrin mezhebini benimsemişti. Ben de onların mezhebini benimsedim ve bu mezhebi savunmak maksadıyla tartışmalar yaptım. Bir müddet sonra Kûfe’ye gidip oradaki şeyhleri de dinlemek ve mezheplerini öğrenmek istedim. Oraya gittiğimde bana Süleyman el-A‘meş’i salık verdiler ve kendisinin hadiste en öndeki kimse olduğunu söylediler. Bende ise hadis ile ilgili bazı meseleler vardı. Onları muhaddislere sormuş ve onları bilen bir kimse görmemiştim. Onları A‘meş’in meclisinde dile getirdim, olayı kendisine iletiler; kendisi, “Onu bana getirin” demiş. Ona gittim, bana şunları söyledi: “Muhtemeldir ki, sen kendi kendine, “Basra âlimleri Kûfe âlimlerinden daha çok âlimdirler” diyorsun. Hayır; Beytül-Haram’ın Rabbine yemin ederim, bu böyle değildir. Basra şehri sadece kıssacılar, rüya tabircileri ve ağlayıcılar yetiştirmiştir. Allah’a yemin ederim; Kûfe’deki bir adam -ki kendisi Arap da değil, mevâlidendir- ne Hasan’ın, ne İbn Sîrin’in, ne a‘mâ Katade’nin, ne Bettî’nin, ne başkasının bilmediği meseleleri bilir” dedi ve benim tereddüdümü görünce bana şiddetle kızdı ve ben asasıyla beni döveceğinden korktum. Ondan sonra

beni yanına getirene, “Bunu al, Nu‘man’ın meclisine göttür. Allah’a yemin ederim, kendisi onun meclisindeki en küçük ashabını görse, anlar ki, Arafat halkının hepsi soru sorsalar, bu hepsine cevap vermeye yeterlidir” dedi. Ondan sonra bana, “Nu‘man Benu Haram’da oturur, meselelerini ona sor. Kendisi bunları en iyi bilen, cevap vermeye de en layık olandır. Ben ise bu sırada meşgulüm, bu sorularla uğraşamam” dedi. İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in yanına vardığımda onu güzel yüzlü ve güzel elbiseli bir şekilde gördüm. Arkasında ona çok benzeyen bir talebe ayakta durdu ve benim kendisine geliş sebebimi anlattı. İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.), bana dönüp, “Sen demek ki, Basra halkındansın. Basra âlimleri ise, halkı meclisimizden uzaklaştırmaya çalışıyorlar” dedi. Ben” Evet” dedim. Kendisi, “Betfi benim meclisime gelseydi, şimdiki görüşlerinin çoğunu terk ederdi” dedi. Ondan sonra, “Meselelerini söyle bakalım. Garip olduğun için seni öne alıyoruz” dedi. Ben, kendimce müşkül bulduğum meselelerimi ona sordum, kendisi de onlara cevap verdi. Ben A‘meş’le aramda geçen konuşmayı ona aktardım. Kendisi şunu söyledi: “Allah Ebû Muhammed’i korusun! Kendisi şehrinin ve şehir ehlinin hakkını savunmaktan hoşlanıyor. O da şu adamın dediğini demek istemiştir:

*Zor bir iş çıktığı zaman, ona ben çağrılıyorum*

*Helva pişirildiği zaman ise Cündüb çağrılıyor.*

Bu kıssayı Alî el-Kârî, *Menâkıbü’l-İmâm*’da zikretmiştir. (s. 516) Kendisi şunu da zikretmiştir:

“İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.), A‘meş’in yanında iken ona bir mesele sorulmuş ve, “Bu mesele hakkında sen ne diyorsun?” denmiş. İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.), “Şunu diyorum” demiş. A‘meş, “Bunu neye dayandırıyor?” diye sormuş ve İmâm şunu söylemiş: “Sen bize Ebû Salih’ten, Ebû Hüreyre’den.. ve Ebû Vail’den, Abdullah’tan.. ve Ebû İyas’tan Ebû Mes’ud es-Sakaffi’den... senedleriyle Allah Resûlü (s.a.v.)’in şöyle şöyle dediğini rivâyet ettin. Ve sen bize Ebû Miclez’den, Huzeyfe’den... ve Ebû’z-Zübeyr’den, Cabir’den... senedleriyle Allah Resûlü (s.a.v.)’in şöyle şöyle dediğini rivâyet ettin ve sen bize Yezid er-Rekkaşi’den, Enes’ten... senediyle Allah Resûlü (s.a.v.)’in şöyle şöyle dediğini rivâyet ettin” dedi.

A‘meş, “Yeter. Sana yüz günde rivâyet ettiklerimi bana bir çırpıda rivâyet ettin. Ben senin bu hadislerle amel edeceğini düşünmemiştim. Fakîhler doktor, biz ise eczacıyız. Fakat sen hem fakîh, hem de eczacısın” dedi.” (s. 484) Bunu İbn Hacer de *el-Hayrâtü’l-Hisân*’da zikretmiş ve şunu ilâve etmiştir: “A‘meş’e bir mesele soruldu. Kendisi, “Bunun cevabını ancak Nu‘man ibn Sabit bilir. Zannediyorum, onun ilmi bereketlendirilmiştir” dedi.” (s. 35)

Ben derim ki, A‘meş’in bu sözünde İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in müşkül hadisler konusunda kemal-i marifete sahip olduğuna ve onları hıfz ettiğine dair açık bir delil vardır.

el-Kârî, *Menâkıb* kitabında Muhammed ibn Semaa’nın şunu söylediğini zikretmiştir: “İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.), kendi tasnif ve teliflerinde yetmiş bin hadis kullanmıştır ve *el-Âsâr* kitabını kırk bin hadis arasından seçmiştir. Ve kendisinin kıyası terk edip esere/hadise (hadisin hükmüne) uyduğu meseleler de haddinden fazladır. Bu da onu esere ona şiddetli bağlılığını gösterir.” (S.47)

Ben derim ki, bu söylenenin doğruluğuna delâlet eden bir husûs şudur: İmâm Muhammed ibnü’l-Hasen, ‘*Zahirür’rivaye*’ diye bilinen altı kitabında ve ‘*Nevadır*’ diye bilinen diğer kitaplarında İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den rivâyet ettiği meselelerle Ebû Yusuf’un *el-Emâli* ve *el-Harac* kitaplarında ondan rivâyet ettiği meseleler ve diğer ashabının ondan rivâyet ettikleri meseleler sayılamayacak ve sayı ile bitirilemeyecek kadar çoktur. Bu meselelerden hadis ve eserlere uyanları ise yukarıda zikredilen sayıyı bulur. Bunlar hakikatte hadislerdir. Fakat İmâm hadisleri Allah Resûlü (s.a.v.)’e nisbet etmekte çok titiz davrandığı için bunların bir kısmı için “Allah Resûlu, dedi” dememiştir. Onun hadisleri bilmeden bu kadar meselelerde isabet kaydetmesi ve ismen söylemediği hadislerle muvafakat etmesi ve uygun düşmesi çok uzak bir ihtimaldir. Bu inceliği anlayanlar, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in çok hadis bildiğine, kimsenin toplamadığı kadar hadis topladığına ve onlara göre icthad ettiğine kesin kanaat ederler. Çünkü kendisi-radyallahu anh- bütün fıkıh babları üzerinde tek tek konuşmuş, meseleleri daha fazlası olmayacak şekilde hall-u fasl etmiştir.

*Câmiü'l-Mesânid* sahibi şunu söylemiştir: “Denildiğine göre, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in halline çalıştığı meseleler beş yüz bine ulaşmıştır. Kendi kitapları ve ashabının kitapları da bunun böyle olduğuna delâlet ederler.” Ve kendisi şunu söylemiştir: “Kâmil ve insafî bir imâm olan ve İmâm-ı Şâfi'nin en zeki ashabından olan İbn Cüreyc, cahil ve haddini bilmez bir adamın İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in aleyhinde konuştuğunu görür ve ona şunu söyler: “Ey adam! Sen İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in aleyhinde konuşuyorsun, halbuki muhalifleri ilmin dörtte üçünü kendisi için kabul etmişlerdir. Kendisi ise onun dörtte birini bile onlar için kabul etmemiştir.” Adam, “Bu nasıl böyledir?” demiş ve İbn Cüreyc onu şöyle açıklamıştır: “Çünkü ilim sual ve cevaptır (onun yarısı sual, yarısı cevaptır). Meseleleri sual şeklinde ilk ortaya koyan İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'dir. Böylece ilmin yarısı ona ait olmuştur. Sonra kendisi bu sorulara cevap vermiştir. Onun muhalifleri de bu cevapların en az yarısı için “doğru” demişlerdir. Böylece ilmin dörtte biri daha kendisine ait olmuştur. Geriye dörtte bir kalır ki, o bu dörtte birde de kendi görüşlerinin doğru olduğunu, muhalifleri de kendi görüşlerinin doğru olduğunu iddia etmişlerdir.” (1/35)

İbn Hacer el-Mekkî, *el-Hayrâtü'l-Hisân* kitabında şunu söylemiştir: “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) dört bin kadar tâbiî imâmlarından, Zehbî ve başkalarının Huffaz tabakalarında (tabakat kitaplarında) zikrettikleri şeyhlerden hadis rivâyet etmiştir. Bu böyle iken, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadis sermayesinin az olduğunu ve onun hadise az önem verdiğini söyleyen bir kimse, bunu ya sözünü dikkatli kollanmamaktan veya kıskançlıktan dolayı söyler. Çünkü böyle bir insanın, sayıyla ifade edilemeyecek kadar meseleler üretmesi ve ashabının kitaplarında görüldüğü gibi onları hadislerle dayandırması nasıl mümkün olabilir? Allah hepsine rahmet eylesin.” (s. 68)

Ben derim ki, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in derin bir istinbata ihtiyaç duymaksızın hadis ve eserlere açıkça muvafık düşen cevaplarını toptasak, sayıları bir çok binleri geçer. Bu cevaplar, hakikatte Allah Resûlü (s.a.v.)'den gelen hadislerdir. Fakat imâm onları tahdis (Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle dedi) şeklinde değil, fetva vermek şeklinde rivâyet etmiştir. Çünkü hadis rivâyeti iki türlüdür:

Birincisi; kişinin kendisiyle Allah Resûlü (s.a.v.) arasındaki ravilerin isimlerini söylemek sûretiyle hadisi isnat etmesi, onu merfu veya mürsel olarak Allah Resûlü (s.a.v.)'e ulaştırması ve "Allah Resûlü (s.a.v.) şunu söyledi veya şunu yaptı" demesi ve şeyhinden duyduğu hadisi aynı lafızla veya ona yakın bir lafızla nakletmesidir.

İkincisi; hadisten hüküm çıkarması ve o hükmü haber vermesidir. Hindistan muhaddisi, *el-Hucetü'l-Baliğa* kitabında şunu söylemiştir. "Bil ki, ümmetin Allah Resûlü (s.a.v.)'den şeriatı telakki etmesi (alması) iki şekildedir. Birincisi lafız şeklinde telakki etmek (almak) tır. Bu ise lafzın nakli ve rivâyeti şeklinde olur. İkincisi mana şeklinde telakki etmek ve almaktır. Bu ise şöyle olur: Sahabe Allah Resûlü (s.a.v.)'in bir söz söylediğini veya bir şey yaptığını görürler ve kendileri ondan vücup gibi bir hüküm istinbat (istihraç) ederler (çıkarırlar) ve, "Falan şey vaciptir, falan şey caizdir..." derler. Bu rivâyet şeklini kullananların başında Hazreti Ömer, Ali, İbn Mes'ud ve İbn Abbas (r.a.e.) gelmektedirler."

*İzâletü'l-Hafâ* sahibi şunu söylemiştir: "Çok veya az sayıda hadis rivâyet etmeleri itibarıyla sahabîler dört tabakaya ayrılırlar.

- 1- Çok hadis rivâyet edenler;
- 2- Vasat miktarda hadis rivâyet edenler;
- 3- Kırk kadar hadis rivâyet edenler;
- 4- Bundan daha az hadis rivâyet edenler.

*İzâletü'l-Hafâ* sahibi, Hz. Ömer ibnü'l-Hattab, Alî ibn Ebû Talib ve Abdullah ibn Mes'ud (r.a.e.)'i çok hadis rivâyet edenlerden saymıştır. Çünkü kendi üzerlerinde mevkuf olan sözlerinin çoğu, karşılaştırıldığında merfu hadislerle uygun ve muvafıktırlar. Cumhur da bunları vasat miktarda hadis rivâyet edenlerden saymışlardır. Bu ölçüye göre, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) de çok hadis rivâyet edenlerdendir. Çünkü binleri aşan sözleri ve meseleleri merfu hadislerle karşılaştırıldığında onlara uygun ve muvafık oldukları görülür. Bundan dolayı İbnü'l-Mübârek, "Bunlar İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşleridir, demeyin, hadislerin tefsirleridir, deyin" demiştir. İbn Hacer de *el-Hayrâtü'l-Hisan*'da şunu söylemiştir:



İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) dört bin kadar tâbîî imâmlarından, Zehebî ve başkalarının Huffaz tabakalarında (tabakat kitaplarında) zikrettikleri şeyhlerden hadis rivâyet etmiştir. Bu böyle iken, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadis sermayesinin az olduğunu ve O'nun hadise az önem verdiğini söyleyen bir kimse, bunu ya sözünü dikkatli kullanmamaktan veya kıskançlıktan dolayı söyler. Çünkü böyle bir insanın, sayıyla ifade edilemeyecek kadar meseleler üretmesi ve ashabının kitaplarında görüldüğü gibi onları hadislere dayandırması nasıl mümkün olabilir?"

Ömrümüze yeterli miktarda günler eklense ve tevfiğ-i ilâhî maksadımızı gerçekleştirmekte yardımcımız olsa ve biz bu kitabı hüsn-i hitam ile tamamlamayı başarsak, inşallah bu söylenenlerin hepsinin ispatını göreceksin.

Eğer desen; kabul edelim ki, hadis rivâyeti biri lafız, biri mana rivâyeti olmak üzere iki şekildedir, fakat İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) neden ikinci şekli tercih etmiş ve muhaddislerin ekserinin tercih ettikleri birinci şekli terk etmiştir?

Ben derim ki, çünkü birinci rivâyet şeklinde lafzı Allah Resûlü (s.a.v.)'e nisbet etmek vardır. Bu nisbeti yapmak ise Kıyâmeti yaşamak kadar zor ve ağır bir iştir. Bu sebeple kendisi ikinci yolu tercih etmiş ve hadisleri lafız şeklinde rivâyet etmek yerine onları mana şeklinde fetvalarına yansıtmıştır. Kendisi, kendi şeyhlerini ve selefi bu yol ve yöntem üzerinde görmüştür.

Darimî şunu söylemiştir: Bize Sabit ibn Zeyd haber verdi, bize Âsım haber verdi, dedi ki, ben Şabi'ye bir hadisi sordum. Kendisi onu bana söyledi. Ben, "Bu hadisi Allah Resûlü (s.a.v.)'e ref ediyor musun?" dedim. Şa'bî, "Hayır; onu Allah Resûlü (s.a.v.)'in altında tevkif etmek daha çok hoşumuza gidiyor. Çünkü onda bir fazlalık veya eksiklik olursa, onu Allah Resûlü (s.a.v.)'e nisbet etmemiş oluyoruz" dedi. "Darimî şunu söylemiştir: Bize İshak ibn İsa haber verdi, bize Hammad ibn Yezid haber verdi, Ebû Haşim'den, İbrahim'den.. dedi ki, "Allah Resûlü (s.a.v.) muhakale ve müzabene'yi nehyetti." Kendisine, "Sen bu konuda daha başka hadis de bilir misin?" denildi. Kendisi, "Evet, bilirim; fakat onları nisbet eder-

ken ‘Abdullah söyledi’ veya ‘Alkame söyledi.’ Demek daha çok hoşuma gider” dedi. (s. 32) Darimî, *Tevbe el-Anberî*’nin şunu söylediğini de rivâyet etmiştir: “Şa‘bî bana, “Falanı görüyor musun? Ağzını açınca, “Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle dedi” diyor. Halbuki ben iki sene veya bir buçuk sene İbn Ömer’le oturup kalktım; Kendisinden bu hadisten başkası için “Allah Resûlü (s.a.v.) söyledi” dediğini duymadım” dedi.” (s. 33)

Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffaz*’da Ebû Amr eş-Şeybânî’nin şunu dediğini rivâyet etmiştir: “Ben bir sene İbn Mes’ud (r.a.)’in meclisine devam ettim; kendisi, “Bunu Allah Resûlü (s.a.v.) söyledi” demezdi. “Allah Resûlü (s.a.v.) söyledi” dediğinde ise onu bir titreme tutardı ve sözünü değiştirerek, “Kendisi bunun gibi, buna yakın veya bu meâlde söyledi” derdi.” (1/15)

Mücalid, Şa‘bî’nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir. “İlk Müslümanlar çok hadis rivâyet etmekten hoşlanmazlardı. Ben de şimdiki kararlılığıma daha önce sahip olsaydım, hadis ehlinin üzerinde icmâ ettiklerinden başka hadis rivâyet etmezdim.” (Bkz: *Tezkiretü’l-Huffaz*, 77)

Ben derim ki, diğer büyük muhaddisler de çok hadis rivâyet etmiş olmaktan pişmanlık duymuşlardır. Hadiste Emîrû’l-müminîn olan Şu‘be şunu söylemiştir: “İsterim, hamamda külhancı olsaydım, fakat çok hadis rivâyet etmeseydim.” O şunu da söylemiştir: “Beni ateşe sokmasından en çok korktuğum şey, hadis rivâyet etmiş olmamdır.” (*Tezkiretü’l-Huffaz*, 85) Huffaz’ın seyyidi olan Süfyan es-Sevrî şunu söylemiştir: “İsterim, hadis rivâyet etmiş olmaktan dolayı ne sevap, ne günah kazanmış olayım. Ben hiçbir amelimden hadis rivâyetinden korktuğum kadar korkmuyorum.” (*Tezkire*, 1/191)

Bu böyle olmakla birlikte İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in, açıkça Allah Resûlü (s.a.v.)’e nisbet ettiği hadisler de çokturlar. Bunların bir kısmını hafızlar kendi *Müsned*’lerinde rivâyet etmişler, bir kısmını da onun ashabı kendi kitaplarında zikretmişlerdir. Muhammed ibnü’l-Hasen bunları *el-Âsâr*, *el-Muvatta’*, *el-Hucec*, *el-Mebсут*, *ez-Ziyâdât*, *el-Camü’s-Sağir*, *el-Câmiü’l-Kebir* ve diğer kitaplarında zikretmiştir; Ebû Yusuf, İbnü’l-Mübârek, Hasan ibn Zeyyad ve diğerleri kendi kitaplarında zik-

retmişlerdir. Veki' İbnü'l-Cerrah kendi *Müsned*'inde, İbn Ebû Şeybe ve Abdürrezzak kendi *Musannef*'lerinde, Hâkim kendi *Müstedrek*'inde, İbn Hibban kendi *Sahih*'inde; Beyhakî *Sünen*'inde ve diğer kitaplarında, Taberanî üç *Mu'cem*'lerinde, Dârekutnî *Sünen*'inde ve *Ğaraibu Malik*'te ve başkaları başka kitaplarda zikretmişlerdir. Biz İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in bütün bu kitaplardaki hadislerini toplayıp bir araya getirsek, büyük bir cilt oluştururlar. İbn Hacer el-Mekkî, *el-Hayrâtü'l-Hısan*'da şunu söylemiştir:” Hafızlar, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in müsned hadislerinden çok şey tahriç etmişlerdir. Biz de bunların çoğunu görmüşüz ve bunlar meşayihimizin müsnedlerinde de zikredilmişlerdir.” (s. 96)

## DÖRDÜNCÜ FASIL

### İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in Tevsik Edilmesi ve Hıfzının/ Hafızasının Kuvvetli Olması

Ben derim ki, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in vera'ı, zühdü, takvası, adâleti kimsenin şübhe etmediği şeylerdir. Nitekim imâmların bu konudaki sözleri ve onu bu sıfatlarla övmeleri ittifak halindedir. Onun hadis rivâyetinde sika ve adl olmasına gelince, Hafız *et-Tehzib*'te şunu söylemiştir: “Muhammed ibn Sa'd el-Ufi şunu demiştir: Ben İbn Maîn'in şunu söylediğini kendisinden duydum: “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) sikaydı; ancak hıfzettiği hadisleri tahdis ederdi (rivâyet ederdi), iyice hıfzetmediği hadisleri tahdis etmezdi.” Salih ibn Muhammed de İbn Maîn'in şunu söylediğini nakletmiştir. “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), hadis rivâyetinde sikaydı.” (10/450)

İbn Abdülberr, *el-İntika Fi Fedâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fudalâ* kitabında şunu söylemiştir: “Yahya ibn Maîn ve Abdullah ibn Ahmed ed-Dav-rakî'ye, “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis dinlenir mi?” diye soruldu. Yahya ibn Maîn şu cevabı verdi: ” O sikadır. Kimsenin onu taz'if ettiğini duymadım. Şu'be ibn Haccac ona mektup yazıp bildiği hadisleri rivâyet etmesini istemiştir. Şu'be de Şu'be'dir, hani!” dedi.

İbn Abdülberr, *Beyânu Câmiü'l-İlim* kitabında şunu söylemiştir: “Yahya ibn Maîn'e, “Ey Ebû Zekeriya; İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) hadis rivâyetinde sadık mıdır?” dendi. Kendisi, “Evet; o sadık ve saduktur” dedi. İbn Abdülberr şunları da söylemiştir: “Şube de İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) hakkında hüsn-i zan ve iyi düşünce sahibiydi.”, “İbnü'l-Medinî, “İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) sikadır, onda beis yoktur” demiştir.” (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudia*, 1/29)

İbn Hacer el-Mekkî, *el-Hayrâtü'l-Hısan*'da şunları söylemiştir: “İbn Maîn’e, Süfyan Sevrî, İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet etmiş midir?” diye soruldu. İbn Maîn, “Evet; çünkü İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.) fıkıh ve hadiste sikaydı” dedi.” “Şu’be şunu söylemiştir: “Allah’a yemin ederim, İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.) fehmi (anlaması) güzel ve hıfzı ceyyid olan bir kimseydi.” İsrail ibn Yunus’un şu sözü yukarıda geçti: “Nu‘man ne iyi adamdır! Fıkıh kapsayan hadisleri çok iyi hıfzeder ve o çeşit hadisleri çok iyi araştırır.” Hafız İbn Abdülberr şunu söylemiştir: “İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet eden ve onu tevsik edenler, onu eleştirenlerden daha çokturlar. İmâm Ali ibnü’l-Medinî şunu söylemiştir: “Sevrî ve İbnü’l-Mübârek, Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet etmişlerdir. O sikadır ve onda beis yoktur.”

Hafız ibnü’l-Esir el-Cezerî şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.), şeriat ilimlerinde beğenilen bir imâmdı.” (Bkz: *et-Ta’liku'l-Hasan*, 88)

Ben derim ki, Şu’be, ricâl (râviler) hakkında ilk konuşan kimsedir. İbn Maîn, cerh ve ta’dil imâmıdır. Keza İbnü’l-Medinî imâm, hafız ve huccettir. İsrail ibn Yunus da ilim depolarındandır, cemaat onunla ihticaç etmişlerdir. Onun için, Ebû Hanîfe (r.a.)’in tevsik edicileri ve hıfzının şahidleri olarak bunlar yeterlidirler.

Yahya ibn Âdem şunu söylemiştir: “Ben Hasan ibn Salih’ten onun şunu dediğini duydum: “Bildiğimiz kadarıyla Nu‘man ibn Sabit hadiste tesebbüt (dikkatlilik) sahibiydi. Allah Resûlü (s.a.v.)’den geldiği söylenen bir haber ona göre sahih olduğu zaman, onu bırakıp rey kullanmazdı.” (*el-Cevâhirü'l-Mudta*, 1/28)

İmâm’ın hıfzını (hadis hafızı olduğunu) ve hadiste ilminin genişliğini gösteren en büyük delil ve en güçlü huccetlerden birisi, kendisinin (hadis) aldığı şeyhlerinin ve kendisinden (hadis) alan talebelerinin çokluğudur. Sadrü’l-Eimme Ebü’l-Müeyyed, Muvaffak ibn Ahmed el-Mekkî, Ebû Hafs Ömer ibnü’l-İmâm Bekr ibn Muhammed ibn Ali ez-Zerencerî’den, babasından onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabıyla İmâm-ı Şâfiî’nin ashabı arasında bir tartışma oldu ve bunlardan her bir taraf kendi imâmlarının daha üstün olduğunu

söylediler. Ebû Abdullah ibn Ebû Hafz el-Kebir -kendisi hadis imâmlarının imâmıdır-, İmâm-ı Şâfiî'nin ashabına, "İmâm-ı Şâfiî'nin meşayihini (hadis aldığı hocalarını) sayın. Onlar ne kadardır?" Dedi. Bunlar saydılar ve, "Seksen kadardır" dediler. Bunun üzerine kendisi, Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabına, "Siz de Ebû Hanîfe (r.a.)'in meşayihini sayın" dedi. Onlar da saydılar ve, "Dört bindir" dediler." Sadrü'l-Eimme Muvaffak ibn Ahmed de, Ebû Hanîfe (r.a.)'in *Menâkıb* kitabında ondan (hadis) rivâyet eden yedi yüz otuz âlimin isimlerini saymıştır. Bu geçen bilgiler *Câmiü'l-Mesânid* kitabından alınmıştır. (1/30)

Ben derim ki, Hafız es-Suyutî, *Tebyidü's-Sahife* kitabında Hafız el-Mizzî'nin *Tehzibü'l-Kemâl* kitabından naklen Ebû Hanîfe (r.a.)'in kırk dört meşayihinin ve doksan beş ashabının isimlerini zikretmiştir. el-Mizzî'nin bu sayılarla yetinmesi de, onun sadece örnek vermek istemesinden, Ebû Hanîfe'nin hadisteki bütün meşayih ve ashabını zikretme düşüncesinde olmamasından kaynaklanmıştır. Bunun böyle olduğu, *Tehzibü'l-Tezhib*'in mukaddimesini okuyanlarca da gizli değildir. İbn Hacer el-Mekkî, Ebû Hanîfe (r.a.)'in şeyhleri konusunda şunu söylemiştir: "Onlar oldukça çokturlar. Bu muhtasar kitap, onların hepsini zikretmeye müsait değildir." İmâm Ebû Hafz el-Kebir, Ebû Hanîfe (r.a.)'in şeyhlerinin dört bin olduğunu söylemiştir. Bir başkası, "Ebû Hanîfe (r.a.)'in dört bin şeyhi tâbiîlerden- dir. Diğerlerini de bunlara ilâve et. Mısır ülkesinin imâmı Leys ibn Sa'd ve hicret diyarının imâmı Malik ibn Enes de bunlardandır." demiştir." (s. 26)

Biz burada Ebû Hanîfe (r.a.)'in büyük şeyhlerinden ve büyük ashabından bir miktarını zikredeceğiz. Bu, iz'an ve insaf sahipleri için bir hatırlatma olacaktır.

Ebû Muhammed el-Buharî el-Harisî şunu söylemiştir: Bana Salih ibn Ebû Rumayh şunu yazdı: Bize Ebû Hamza el-Ensarî Halid ibn Enes haber verdi, dedi ki, ben Abdullah ibn Davud el-Haribî'den duydum, dedi ki, "Ben Ebû Hanîfe (r.a.)'e, "Sen büyüklerden kimlere yetiştin?" dedim. Kendisi, "Şunlara yetiştim: Kasım, Salim, Tavus, İkrime, Mekhul, Abdullah ibn Dinar, Hasan el-Basrî, Amr ibn Dinar, Ebü'z-Zübeyr, Atâ, Katade, İbrahim, Şa'bî, Nafi' ve daha başkaları" dedi." (Bkz: *Câmiü'l-Mesânid*, 2/333)

Ebû Hanîfe (r.a.)'in büyük ashabı, ondan (hadis) rivâyet edenler ve görüşlerini benimseyenler ise şunlardır: “Yahya ibn Zekeriya ibn Ebû Zaide; Yahya ibn Said el-Kattan; Süfyan ibn Uyeyne; Süfyan-ı Sevrî; fakat Süfyan-ı Sevrî genellikle tedlis yapar ve Ebû Hanîfe (r.a.)'in ismini geçiştirirdi. Hafs ibn Ğıyas; Abdullah ibn Mübârek; Abdürrezzak ibn Hemmam; Abdullah ibn Yezid el-Mukrî; İmâm-ı Şâfiî'nin şeyhi Abdulmecid ibn Abdulazîz; Abdulvaris ibn Said; Ali ibn Meher; Ebû Nuaym Fadl ibn Dekin; Fadl ibn Musa es-Sinanî; Kasım ibn Maîn el-Mes'udî; Kays ibn Rebi'; Leys ibn Sa'd el-Mısırî; Muâfâ ibn Umran el-Musilî; Mekkî ibn İbrahim el-Belhî; Veki' ibnü'l-Cerrah; Yezid ibn Zeri'; Yezid ibn Harun; Yunus ibn Bükeyr; İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen eş-Şeybânî; İmâm Ebû Yusuf el-Kadî; - İmâm Züfer ibnü'l-Huzeyl; Davud ibn Nusayr et-Tâî; Fudayl ibn İyad ez-Zahid; İbn Cüreyc; Mis'ar ibn Kedam; Ebû Muaviye ed-Darir. Allah Te'âlâ hepsine rahmet eylesin. Bu bilgi, Suyutî'nin *Tebyidü's-Sahife* ve Harzemî'nin *Câmiü'l-Mesânid* (1/29) kitaplarından alınmıştır.

Ebû Abdullah ibn Mendeh el-İsfahânî şunu söylemiştir: Üstad (üstad) Ebû Muhammed el-Harisî el-Buharî, *el-Keşf* kitabında şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)'in faziletlerini ispat etme babında yalnız büyüklerin ondan rivâyet etmeleri bile yeterli bir delildir. Ondan şu büyükler rivâyet etmişlerdir: - Amr ibn Dinar; bu muhaddis aynı zamanda Ebû Hanîfe (r.a.)'in şeyhlerindendir, fakat ondan rivâyet de etmiştir. Abdullah ibn Yezid el-Mukrî; bu muhaddis ondan dokuz yüz hadis rivâyet etmiştir. Mis'ar ibn Kidam; İsmail ibn Ebû Halid; Şerik ibn Abdullah el-Kadî; Hamza ibn Habib el-Mukri'; bu muhaddis ve kıraat imâmı ondan çok hadis rivâyet etmiştir. Kurrâ'ın imâmı Âsım ibn Ebü'n-Nücad; İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in şeyhi de olan bu imâm, sorularını ona sorar ve onun görüşlerine uyardı. Ve kendisine şunu söylerdi: “Ey Ebû Hanîfe; Allâhü Te'âlâ seni hayırla mükâfatlandırsın! Küçükken sen bize geldin, büyüyünce de biz sana geldik.” (Bkz: *Câmiü'l-Mesânid*, 1/29, 30)

Ben derim ki, Süleyman ibn Mehran el-A'meş'i de bunların arasında zikretmek lazımdır. Bu imâm da Ebû Hanîfe (r.a.)'in şeyhlerindendir fakat kendisi de ondan (hadis) rivâyet etmiştir.

Hafız ibn Mendeh şunu söylemiştir: “Bize üstaz Ebû Muhammed el-Buharî el-Harisî haber verdi, bize Hasan ibn Ma’ruf haber verdi, bize Ebû Bekir haber verdi, bize Yahya ibn Maîn haber verdi, dedi ki, ben Ali ibn Meher’den duydum, dedi ki, A’miş hacca gidiyordu, Kûfe ehli onu uğurlamaya çıktılar, ben de içlerindeydim. Kadisiyye’ye geldiklerinde onun kederlendiğini gördüler ve ne olduğunu sordular. Kendisi, “Ali ibn Mes’er de bizimle midir?” dedi. “Evet” dediler. Kendisi, “Onu bana çağırın” dedi. Kendisi, beni Ebû Hanîfe (r.a.)’in meclisine gidip gelmemden tanırdı. Bana, “Şehre dön, Ebû Hanîfe (r.a.)’e söyle, bana menâsik’i yazıp sana versin” dedi. Ben döndüm ve Ebû Hanîfe (r.a.)’e gidip onun ricasını söyledim. Ebû Hanîfe (r.a.), ezberinden bana menâsik’i imlâ etti (yazdırdı), ben de onu alıp getirip kendisine (A’miş’e) verdim.” (*Câmiü’l-Mesânid*, 1/26)

Ali el-Kârî, *Menâkıbü’l-Îmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)* kitabında, Süfyan ibn Uyeyne’nin şunu söylediğini zikretmiştir: “İki şey vardır ki, onların Kûfe köprüsünü geçeceklerini zannetmemiştim. Fakat onlar ufuklara kadar gittiler. Bu iki şey Hamza’nın kıratı ile Ebû Hanîfe (r.a.)’in reyidir.” Evzaî şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.), karışık meseleleri en iyi bilendir.” Abdulmecid ibn Abdulaziz ibn Ebû Revvad şunu söylemiştir: “Biz Hicr’de Cafer ibn Muhammed’le birlikteydik. Ebû Hanîfe (r.a.) geldi ve selâm verdi. Cafer selâmını aldı, onunla kucaklaştı ve birlikte oturup ilim müzakeresi yaptılar. Kendisi kalkıp gidince, oradakilerden birisi, “Ey Allah Resûlü (s.a.v.)’in oğlu; bu kimdi? “diye sordu. Cafer, ona, “Ben senden daha ahmak bir kimse görmedim. Ben onunla bu kadar ilim müzakeresi yaptım ve sen hala “o kimdir?” diye soruyorsun. O, kendi ülkesinin en büyük fakîhi olan Ebû Hanîfe (r.a.)’dir. “dedi. Vakîdî şunu söylemiştir: “Îmâm Malik çok kere Ebû Hanîfe (r.a.)’in görüşüyle cevap verirdi, fakat bunu açıklamazdı.” İsmail ibn Ebû Füdeyk şunu söylemiştir: “Benî İmâm Malik’i gördüm, Ebû Hanîfe (r.a.)’in elinden tutmuştu ve ikisi birlikte yürüyorlardı. Mescidü’l-Haram kapısına geldiklerinde İmâm Malik onu takdim etti ve kapıdan geçerken onun şöyle dediğini duydum: “bismillâ-hirrahmanirrahîm, bu yer eman ve emniyet yeridir; beni azabından emin kıl ve beni ateşten koru.” İbnü’l-Mübârek şunu söylemiştir: “Mis’ar, Ebû



Hanîfe (r.a.)'in geldiğini gördüğünde ayağa kalkardı ve o oturunca kendisi onun dizleri önünde otururdu. Kendisi her zaman onun büyüklüğünü söyler, onu över ve görüşlerine meylederdi. Mis'ar ise zühdünde ve hadis ezberinde Kûfe'nin medar-i iftiharıydı. “(*Menâkıbü'l-İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)*, 459)

Hafız es-Sem'ânî *el-Ensâb* kitabında şunu söylemiştir: “Mis'ar dedi ki, bir kimse (dinî görüşü husûsunda) Ebû Hanîfe (r.a.)'i kendisiyle Allâhü Te'âlâ arasına koysa, ümid ederim ki, pişman olmaz ve kendi nefsi için ihtiyat gözetmekte kusur etmiş olmaz.” (s. 47) Kendisine, “Neden ashabının reyini bırakıp Ebû Hanîfe (r.a.)'in reyini tuttun?” dediler. Kendisi, “Onun reyinin sağlam olmasından. Bana onun reyinden daha sağlam olanını getirin, ben ona uyayım.” (*el-Hayrâtü'l-Hısân*, 35)

Bazı âlimler, İbn Hacer'in *el-Kalâid* kitabından Süfyan-ı Sevrî'nin şu sözünü nakletmişlerdir: “Biz Ebû Hanîfe (r.a.)'in önünde şahin kuşunun önünde serçe kuşları gibiydik. Ebû Hanîfe (r.a.) âlimlerin seyyidiydi.” İbn Hallikân'ın *Tarih* kitabından da İbn Maîn'in şu sözünü nakletmişlerdir: “Bana göre kıraat Hamza kıraatıdır, fıkıh da Ebû Hanîfe (r.a.) fıkhıdır. İnsanları da bu görüş üzerinde gördüm.” Bu, *Tensikü'n-Nizam Mukaddimetü Müsnedi'l-İmâm* kitabında zikredilmiştir. Onu Suyutî de *es-Sahife*'de zikretmiştir. (s. 31) Bununla da ortaya çıkıyor ki, İbn Maîn, Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebini taklit etmiş ve ona tâbi olmuştur.

## BEŞİNCİ FASIL

### **Bazı Âlimlerin İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) Hakkındaki Metâin'ine (İtiraz ve Eleştirilerine) Cevap**

Bu bahse girmeden ve bu denize dalmadan önce okuyucunun *İ'lâ'*nın *Hadis Usûlu Mukaddimesi'*nde zikrettiğimiz cerh ve ta'dil kurallarını zihninde hazır bulundurması gereklidir.

Evvelen şunu diyoruz: yerinde takarrür ettiği (karar haline geldiği) üzere, adâleti sabit olan ve ümmetin imâm olduğunu kabul ettiği bir kimse hakkında ta'n ve cerh kabul edilmez. Yine usûl ilminde takarrür ettiği gibi, adâlet kanaat olarak yaygınlaşması ve şöhret bulmasıyla da sabit olur. Bu sebeple hadis ve diğer ilimlerin ehli âlimler arasında adâleti şöhret bulan ve adâletinden dolayı yaygın bir övgü ve takdir kazanan bir kimsenin âdil olduğu bu kadarıyla sübut bulur, bunun yanında ilâve bir delile veya bir muaddilin (tadilcinin) nass halinde kendisini ta'dil etmesine (onun âdil olduğunu söylemesine) ihtiyaç kalmaz. İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ise, imâmlığı yaygınlık kazanmış, adâleti şöhret bulmuş bir kimsedir. Kendisi şöhrette ve meşhur olmakta ışığı her yere ulaşan ve her tarafta yayılan göğün orta yerindeki güneş gibidir. Bin iki yüz seneden beri mü'minler O'nun mezhebine göre Allâhü Te'âlâ'ya ibâdet etmişlerdir; O'na uyan ve O'nu taklid eden mü'minler dünyadaki tüm İslâm ehlinin yarısını ve hatta daha fazlasını oluştururlar. O'nun mezhebinin bütün İslâm ülkelerinde revaç bulması ve hatta Rum, Hind, Sind, Maveraünnehir, Semerkand, Kabil, Buhara gibi ülke ve yerlerde onun mezhebinden başka mezhebin bilinmemesi, O'nun imâmlığı ve mezhebinin yaygınlığı konusunda delil olarak yeterlidir. İbn Hacer şunu söylemiştir: “Bazı âlimler demişler ki, meşhur

olan imâmlardan hiç biri için Ebû Hanîfe (r.a.) için olduğu kadar Ashab ve tilmizler hasıl olmamıştır ve hem âlimler, hem de halk tabakası müteşabih hadislerin tefsiri, meselelerin istinbatı, olayların cevabı, hükümler ve fetvalar konusunda O'ndan ve O'nun ashabından faydalandıkları kadar kimseden faydalanmamışlardır.” (Bkz: *Reddû'l-Muhtar*, 1/58)

Dâha önce de naklettiğimiz gibi, Sübkî şunu söylemiştir: “Tâatı masiyetinden fazla olan, övenleri zemmedenlerinden fazla olan, tezkiye edicileri cerh edicilerinden fazla olan bir kimse hakkında cerh kabul edilmez.”

Ebû Ömer ibn Abdülberr şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet eden, O’nu tevsik eden ve O’nu öven kimseler onun hakkında konuşanlardan fazladırlar.” (Bkz: *et-Ta’liku'l-Mümecced*, 32)

Yine geçtiği gibi, bir râvi hakkında hem cerh, hem de tadil bulunduğu zaman, eğer ikisi de belirsiz ise (sebepleri açıklanmamışsa), tadil öne alınır; eğer cerh açıklanmış (sebebi belirtilmiş), tadil ise belirsiz kalmışsa, cerh öne alınır; eğer tadil de açıklanmışsa, meselâ tadil eden, “Cerh edenin sebebini/gerekçesini bilirim, fakat bu sebep/gerekçe söz konusu olan ravi için geçerli değildir. Veya bu sebep/gerekçe râvînin adâletine zarar vermez. Veya cerhin sebebî dünyaya ait bir düşmanlık veya rekabettir.” demişse, tadil öne alınır ve cerh reddedilir.”

Alî el-Kârî *Şerhü'n-Nuhbe*'de şunu söylemiştir:

“Hasılı; cerh (eleştirî) ya açıklanmış (sebebi belirtilmiş) veya açıklanmamıştır. Bu her iki çeşidiyle de cerhi yapan kimse, ya cerhte geçerli olan sebepleri bilen bir kimsedir veya değildir. İkincisi mutlak olarak merduttur. Yani, bu cerh; ister açıklanmış, ister açıklanmamış olsun, ister adâleti sabit olana yönelik olsun veya başka birine yönelik olsun reddedilir. Birincisi ise, adâleti sabit olmayan hakkında makbuldur. Ve eğer sebebî açıklanmış ve tadil edici onu geçerli bir mukabele ile nefyetmemişse, adâleti sabit olan hakkında da makbuldur. Fakat eğer sebebî açıklanmamış veya tadil edici bu sebebî geçerli bir mukabele ile nefyetmişse bu durumda cerh merduttur. Nesâî'nin *ed-Duafâ* kitabında, “Ebû Hanîfe (r.a.) hadiste kavi değildir” demesi bunun bir örneğidir.” (Bkz: *Nuhbetü'l-Fikr Haşiyesi*, 112)

Buna binaen biz şunu diyoruz: Ebû Hanîfe (r.a.) hakkındaki cerhlerin ekserisi ve hatta hepsi mübhebdirler (sebepleri açıklanmamıştır). Bu yüzden, bu cerhler, onu tadil ve tevsik edenlerin şehâdetine karşı durmazlar. Çünkü bunlar, cerh edenlerin cerh sebeplerini zikretmiş, onları nefy ve reddetmiş ve onların rekabet hissinden kaynaklandığını veya hakikatte cerh olmadıklarını söylemişlerdir. İbn Abdülberr şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.) aleyhinde konuşan hadis ehlinin onu en çok eleştirdikleri husûs, kendisinin rey ve kıyasta çok ileri gitmesidir. Fakat, daha önce de zikredildiği gibi, bu husûs bir ayıp ve kusur değildir. (Bkz: *et-Ta'liku'l-Mümecced*, 32) Bu kitapta şu da söylenmiştir: “Yahya ibn Maîn, “Bizim ashabımız Ebû Hanîfe (r.a.)’i cerh etmekte ifrat ediyorlar” demiştir. İbn Ebû Davud, Nasr ibn Ali’nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Ebû Davud el-Haribî’nin şunu dediğini kendisinden duydum: “Ebû Hanîfe (r.a.) aleyhinde konuşan ya cahil (onu bilmez, tanımaz bir kimse) veya çekemeyen bir hasetçidir.” (Bkz: *Tehzibü't-Tehzib*, 10/451) el-Hatib de bu sözü, “Bu ikisinden daha iyi durumda olan da cahil olandır.” fazlalığıyla birlikte rivâyet etmiştir. Kendisi Ahmed ibn Abde el-Kadî’nin da şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Biz İbn Ebû Âişe’nin yanındaydık. Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)’den bir hadis rivâyet etti. Hazır olanlardan birisi, “Biz Ebû Hanîfe (r.a.)’in hadisini istemiyoruz” dedi. Kendisi onun bu sözüne karşı şunu söyledi: “Şunu bilin ki, eğer onu görseydiniz, onun hadisini isterdiniz. Ben sizin ve onun için şairin şu sözünden daha uygun olanını bilemiyorum:

*Babanız olmasın! Onları az kötöleyin*

*Ya da onların doldurduğu yeri doldurun”*

Bunu Suyutî, *Tebyidü's-Sahife*’de zikretmiştir. (s. 22, 23) Daha önce de geçtiği gibi, Hasan ibn Umare Ebû Hanîfe (r.a.)’e, “Senin aleyhinde konuşanlar, kıskançlıklarından dolayı konuşuyorlar” demiştir.

Tahavî, babası Muhammed ibn Selâme’den şunu rivâyet etmiştir: Bize Osman ibn Sa’d haber verdi, dedi ki, Ebû Âsım en-Nebil’in kapısında idik. Ebû Hanîfe (r.a.)’den söz açıldı ve kimisi onu çok sevdiğini, kimisi de ona buğzettığını söyledi. Ben bu sırada içeri girdim. Ebû Âsım, “Bu gürültülü konuşma nedir?” dedi. Ben, “Ebû Hanîfe (r.a.)’den söz açıldı ve kimisi onu

çok sevdiğini, kimisi de ona buğzettiğini söylüyor” dedim. Ebû Âsım şunu söyledi: “Vallahi, onun misali Abdullah ibn Kays’ın şu beytindeki gibidir:

*Büyüklerin üstün kılındığı sıfatlarla seni*

*Allah’ın üstün kıldığını görünce kıskandılar*

Bu kıssa *el-Cevâhirü’l-Mudîa*’da zikredilmiştir. (1/103)

Ben derim ki, Ebû Âsım, Buhârî’nin büyük şeyhlerindendir. Cerh edenin bunu kıskançlıktan veya inattan dolayı yaptığı ortaya çıktığında ise cerh toz duman olur ve hiçbir etkisi olmaz. Çünkü, herkesin herkes hakkında söylediği kabul edilse, bayraklaşan muhaddislerden hiç birisi selâmette kalmaz. Çünkü mutlaka her bir imâm hakkında konuşanlar, eleştirenler olmuş ve bu sebeple helâk olanlar bulunmuştur. Allah hakkı için söyleyin, hiç kimsenin aleyhinde konuşmadığı kim vardır?

Bizim Ebû Hanîfe (r.a.)’e ta’n edenlere cevabımızın özeti budur. Bunun açıklamasına gelince, şunu diyoruz: Bazıları güya Zehebî’nin *Mizan*’ından şunu nakletmişlerdir: “Ebû Hanîfe (r.a.), rey ehlinin imâmıdır. Nesaî, hıfzı cihetiyle onu taz’if etmiştir; İbn Adiy ve başkaları da onu taz’if etmişlerdir. Hatib kendi *Tarih*’inde onun için iki fasıl ayırmış ve hem onu tadil edenlerin, hem de taz’if edenlerin sözlerini genişçe zikretmiştir.” Ben derim ki, daha önce işaret edildiği gibi, bu söz Zehebî’nin *Mizan*’ına ilhak (ilâve) edilmiştir. Çünkü Zehebî bu kitabın mukaddimesinde, bu kitapta kendilerine uyulan mezhep sahibi imâmları zikretmeyeceğini, onların kalplerde eleştirilemeyecek kadar yüksek bir değer ve saygınlıklarının bulunduğunu tasrih etmiştir. Ve eğer Zehebî, (bu sözünü unutarak) İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den söz etseydi, Hafız da *Lisan*’da ondan söz edecekti. Fakat kendisi ondan söz etmemiştir. Ayrıca, eğer Ebû Hanîfe (r.a.) Zehebî’ye göre hıfz cihetiyle zayıf olsaydı, kendisi yine hafızları zikrettiği bu kitapta ondan söz etmeyecekti. Sonra; Nesaî ve İbn Adiy’nin onu taz’if etmeleri İbn Maîn, Şu’be, Ali ibnü’l-Medinî, İsrail ibn Yunus, Yahya ibn Âdem, İbn Davud el-Haribî, Hasan ibn Salih ve diğerlerinin onu tevsik etmeleri yanında nazar-i itibara alınmaz. Şu’be’nin onun için, “Allah’a yemin ederim; Ebû Hanîfe (r.a.) fehmi (anlaması) güzel ve hıfzı ceyyid olan bir kimseydi” dediği yukarıda geçti. Keza İbn Maîn’in, “Ebû Hanîfe (r.a.) si-

kaydı; ancak hıfzettigini rivâyet etmiştir” dediği de geçti. Keza İsrail’in, “Nu‘man ne iyi adamdır! Fıkıh taşıyan hadisleri çok iyi hıfzetmiş ve o çeşit hadisleri çok araştırmıştır” dediği de geçti. Keza Yahya ibn Âdem’in, “Ebû Hanîfe (r.a.) kendi bölgesindeki bütün hadisleri toplamıştır ve Allah Resûlü (s.a.v.)’in üzerinde vefat ettiği hadisleri esas almıştır” dediği de geçti. el-Haribî, onun ehl-i İslâm için sünnetleri ve fikhî koruduğunu söylemiştir. Hasan ibn Salih, “Bildığımız kadarıyla Ebû Hanîfe (r.a.) hadiste tesebbüt sahibiydi” demiştir. İsmi geçen bu kimselerin hepsi Ebû Hanîfe (r.a.)’e muasırdılar, ya da ona yakın bir tarihte yaşamışlardır. Bu sebeple, onlar Ebû Hanîfe (r.a.)’i ondan çok sonra yaşamış olan Nesaî, İbn Adiy ve diğerlerinden daha iyi bilmişlerdir. Dolayısıyla öncekilerin sözü kabul edilmeye, sonrakilerin sözü ise çöpe atılmaya daha layıktır.

Ben derim ki; itiraz edenlerin Darekutni’den naklen söyledikleri sözün cevabı da budur. Dârekutnî, Ebû Hanîfe (r.a.)’in rivâyet ettiği, “İmâmı olan bir kimse için, imâmın okuması okumaktır.” Hadisini takiben şunu söylemiştir: “Bu hadisi Cabir ibn Abdullah’tan Ebû Hanîfe (r.a.) ve Hasan ibn Umare dışında kimse rivâyet etmemiştir. Bu ikisi ise rivâyette zayıftırlar” Dârekutnî’nin bu sözü nasıl kabul edilir ki? İbn Maîn, “Ebû Hanîfe sika-dır; onu kimsenin taz‘if ettiğini duymadım. Şu‘be ona mektup yazıp kendi emriyle hadis rivâyet etmesini istemiştir. Şu‘be ise Şu‘be’dir” demiştir? Yahya ibn Maîn, “Kimsenin onu taz‘if ettiğini duymadım” demişken, İmâm’ın irtihâlinden iki yüz sene sonra dünyaya gelen Dârekutnî’nin onu taz‘if etmesinden daha acayip bir şey var mıdır? İbn Abdülberr şu sözü ne güzel söylemiştir: “Hadis ashâbı İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’i zemetmekte ifrat etmişler ve haddi aşmışlardır.” Bu nakli fazılardan birisi İmâm’ın *Müsned*’inin *Haşiye*’sinde zikretmiştir. (s. 62) Bu sözün bir benzeri İbn Maîn’den de geçti. O da, “Ashabımız Ebû Hanîfe (r.a.) konusunda ifrat ediyorlar” demiştir. İbn Hacer el-Mekkî *el-Hayrâtü’l-Hisân*’da şunu söylemiştir: “Dârekutnî ve Ebû Nuaym da Ebû Hanîfe (r.a.)’e karşı taassup gösterenlerdendir. Bu sebeple Ebû Nuaym *Hilye*’de ilim ve zühd cihetiyle kendisinden aşağı olanlardan söz ettiği halde, Ebû Hanîfe (r.a.)’den söz etmemiştir.” Hafız İbn Hacer (el-Askalanî) *el-Feth*’in mukaddimesinde şunu söylemiştir: “Bundan dolayı Ebû Hanîfe (r.a.)’i cerh edenlerin cerh

ve eleştirisi geçerli değildir. Çünkü bunlardan bazısı onu çok kıyas etmekle, bazısı Arapçayı az bilmekle, bazısı az hadis rivâyet etmekle eleştirmişlerdir. Fakat bu sebeplerle raviyi cerh etmek geçersizdir.” (Bkz: *Tensiku'n-Nizam*, 8)

Tahavî şunu söylemiştir: “Bana Kadı Ebû Hazım haber verdi, bana Said ibn Ravh haber verdi, Abdullah ibn Davud el-Haribî'den.. Bir adam ona, “İnsanlar Ebû Hanîfe (r.a.)’de ne ayıp bulmuşlar?” diye sordu. el-Haribî şu cevabı verdi: “Vallahi bildiğim odur ki, onlar Ebû Hanîfe (r.a.)’i hangi konuda ayıplamışlarsa, kendisi o konuda isabet etmiş, onlar ise hata etmişlerdir. Ben onu Safa ve Merve arasında sa’y ederken gördüm. Gözler her taraftan ona çevrilmişti.” (*el-Cevherü'l-Mudia*, 1/275)

Hafız İbn Abdülberr şunu söylemiştir: “Fıkıh ehli, Ebû Hanîfe (r.a.)’e ta’nda bulunana iltifat etmezler ve ona nisbet edilen her hangi bir kötülüğe inanmazlar.” (*el-Hayratü'l-Hısan*, 37) İşte bu söz, tadilini açıklayanın tadilidir; bunun karşısında cerhini açıklamayanın cerhi kabul edilmez.

el-Aynî, *el-Binâye*’de şunu söylemiştir: “Büyük imâmlardan bir cemaat Ebû Hanîfe (r.a.)’i övmüşlerdir. Abdullah ibn Mübârek, Süfyan ibn Uyeyne, A‘meş, Süfyan Sevrî, Abdürrezzak, Hammad ibn Zeyd, Veki’ bunlardır. Üç mezhep imâmı, yani Malik, İmâm-ı Şâfiî ve Ahmed onun görüşüyle fetva verirlerdi. Daha başka çokları da bunu yaparlardı.” (*Haşiyetu Müsnedi'l-İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)*, 62)

Eleştirenler üçüncü olarak Buhârî’nin *et-Tarihu's-Sağir*’inden şu nakli yapmışlardır: “Bize Nuaym ibn Hammad haber verdi, dedi ki, bize el-Fezarî haber verdi, dedi ki, Ben Süfyan’ın yanındayken Nu‘man’ın vefat haberi geldi. Süfyan şunu söyledi: “Allah’a hamd olsun. Bu adam İslâmı halka halka çözüyordu. İslâm tarihi içinde ondan daha meşum kimse doğmamıştır.” (s. 174)

Ben derim ki; bu, ağızlarından çıkan dehşetli bir sözdür. Bu söz halis bir yalandır. Vallahi, İslâm tarihi içinde Allah Resûlü (s.a.v.)’den ve ashabından sonra Ebû Hanîfe (r.a.) kadar mübarek ve bereketli bir kimse doğmamıştır. Bunun delili odur ki, O’nu eleştirenlerin mezhepleri ve görüşleri inkıraz bulurken, Ebû Hanîfe (r.a.)’in mezhebi gün be gün yayılıyor

ve gittikçe şöhreti artıyor. Allah da, mü'minler de Ebû Hanîfe (r.a.)'den razıdılar. Ben sözü edilen rivâyetten dolayı Buhârî'yi suçlamıyorum. Çünkü kendisi duyduğu şeyi rivâyet etmiştir. Ben onun şeyhi Nuaym ibn Hammad'ı suçluyorum. Bu kişi hadis hafızıdır ve bazıları onu tevsik de etmişlerdir. Fakat hafız Ebû Bîşr ed-Dûlâbî onun için şunları söylemiştir: “Nuaym, İbnü'l-Mübârek'ten (hadis) rivâyet etmiştir. Nesaî, onun zayıf olduğunu söylemiştir. Bir başkası da onun sünneti takviye etmek maksadıyla hadis uydurduğunu ve Ebû Hanîfe (r.a.)'i kötülemek için uydurma hikâyeler rivâyet ettiğini söylemiştir.” *Tehzibü't-Tehzib*'te böyle yazılmıştır. (10/462, 463)

Zehebî, *el-Mizan*'da şunu söylemiştir: “Abbas ibn Mus'ab kendi tarihi'nde şunu söylemiştir: “Nuaym ibn Hammad, Ebû Hanîfe (r.a.)'i kötülemek için kitaplar yazmıştır.” (3/240)

Ben şahsen, Allah'a yemin ederim, Nuaym ibn Hammad'ı hadis uydurup Allah Resûlü (s.a.v.)'e nisbet etmekten tenzih ediyorum. Fakat onun Hanefilere karşı şedid/müsamahasız olduğu ve onların İmâm'ına karşı taassup güttüğünde şübhe yoktur. Tarafsız davranmadığı için, onun Ebû Hanîfe (r.a.) hakkındaki söz ve rivâyeti kabul edilmez.

Biz onun sözü edilen rivâyetinin doğru olduğunu kabul etsek bile, Süfyan Ebû Hanîfe (r.a.)'in çağdaşı ve muasırydı ve yaşları da birbirine yakındı ve kendisinden Ebû Hanîfe (r.a.)'i övdüğü de rivâyet edilmiştir. Nitekim, geçtiği üzere, bir sözünde şöyle demiştir: “Biz Ebû Hanîfe (r.a.)'in yanında şahin kuşu yanındaki serçe kuşları gibiydik. Kendisi âlimlerin seyyidiydi.” Ebû Hanîfe (r.a.), kardeşinin ölmesinden dolayı onu taziye etmeye gittiğinde, kendisi ayağa kalkmış, Ebû Hanîfe (r.a.)'e ikramda bulunmuş ve O'nu kendi yerinde oturtmuştur. Onun bu yaptığını eleştirenlere de şunu söylemiştir: “Bu adam, ilimde yeri olan bir kimsedir; ben ilmi için kalksam, yaşı için kalkarım, yaşı için kalksam vera ve takvası için kalkarım. Ben O'nun fikhı için kalktım.”

Daha önce (*Hadis Usûlu Mukaddimesi*'nde) geçtiği gibi, Sübkî şunu söylemiştir: “Sevrî ve benzerlerinin Ebû Hanîfe (r.a.) aleyhindeki sözleri, İbn Ebû Zi'b ve benzerlerinin İmâm-ı Mâlik aleyhindeki sözleri ve İbn



Maîn'in İmâm-ı Şâfiî alyhindeki sözleri dinlenmez ve bunlara iltifat edilmez. Çünkü bu sözler birlikte yaşamaktan ve bunun doğurduğu kırgınlık, küskünlük gibi sebeplerden kaynaklanmıştır.”

Ebû Hanîfe (r.a.)'i eleştirenler dördüncü olarak Buhârî'nin *et-Tarihü's-Sağır*'indeki şu rivâyeti öne sürmüşlerdir: Ben Humeydî'den duydum, dedi ki, Ebû Hanîfe (r.a.) şunu söyledi: “Ben hacca gittiğimde Mekke’de hacamatcıdan/berberden üç sünnet öğrendim. (Tıraş olmak için) önünde oturduğunda bana, “Kıbleye dön” dedi. Saçımı kesmeye başımın sağ tarafından başladı ve iki kemiğe kadar kesti.” Humeydî şunu söylemiştir: “Bir kişi menasiki sünnete göre bilmezse, miras, feraiz, zekât, namaz ve diğer önemli din konularında nasıl taklid edilir ve kendisine uyulur?” (s. 158)

Ben derim ki; Humeydî Ebû Hanîfe (r.a.)'i kötölemek istemiş, fakat farkında olmadan O'nu övmüştür. Çünkü Ebû Hanîfe (r.a.) haya sahibi, alıcnap bir kimseydi ve ne kadar küçük olursa olsun, kendisine bir iyilik yapan veya bir şey öğretilene teşekkür eder ve iyiliğini dile getirirdi. İnsanların iyiliğini unutmaz ve gizlemezdi. Bu cümleden olarak, (hac heyecanı içinde unutmak üzere olduğu) bir iki şeyi hacamatcının hatırlatmasını kendisine yapılmış bir iyilik olarak görmüş ve onu dile getirerek iyiliğin hakkını vermek istemiştir. el-Humeydî'ye şaşılır; kendi imâmı olan İmâm-ı Şâfiî (r.a.), “Ben Muhammed ibnü'l-Hasen'den bir deve yükü kitap öğrendim” demiş ve, “Allâhü Te'âlâ hadiste İbn Uyeyne'yi, fıkıhta da Muhammed'i bana yardımcı etti” demiştir. Malumdur ki, Muhammed'in ilmi Ebû Hanîfe (r.a.)'den kendisine geçen ilimdir. Yine İmâm-ı Şâfiî şunu söylemiştir: “Fıkıh arayan, onu Ebû Hanîfe ve ashabından öğrensın.” ve, “Bütün fıkıh talipleri Ebû Hanîfe (r.a.)'in iyalidirler.” Bu böyle iken, el-Humeydî şeyhinin şeyhi olan İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in iyiliğine teşekkür etmemiş, iyiliğini inkâr etmiş ve ona karşı edebini bozmuştur.

Yukarıda zikredilen kıssanın cevabı da şudur: Bu olay, yani İmâm'ın haccederken Mekke’de hac menasikinden bir iki şeyi hacamatcıdan öğrenmesi, muhtemeldir ki, O'nun çocukluğu sırasında olmuştur. Çünkü kendisi çocukken de babasıyla haccetmiştir. Bir çocuğun bir büyükten mesleğinin gereği olan bir iki şeyi öğrenmesinde ise şaşılacak bir şey yoktur. Bu

ihtimali güçlendiren bir husûs da, *Reddû'l-Muhtar* sahibinin dediği gibi, İmâm'ın ilimle iştigalinin buluş yaşından sonra olmasıdır. Kaldı ki, bu hacamatcının büyük âlimlerden ve ileri gelen tâbîlerden birisi olması da mümkündür. Çünkü o dönem İslâm'ın gençlik dönemi ve ilmin büyük bir revaç kazandığı bir dönemdi. O kadar ki, mevlâlar, köleler, cariyeler, tüccarlar, çiftçiler ve sanat erbabı birer âlim derecesindeydiler ve herkes çok miktarda hadis ezberler ve ahkâm öğrenirdi. Buna göre, İmâm'ın kendisinden bir iki sünneti öğrendiğini söylediği hacamatçı tâbî âlimlerinden bir âlim olup sevap için ya da geçim aracı olarak berbercilik yapıp hac ve umrecileri tıraş etmiş olabilir. Bunda ne olmayacak, ne de ayıplanacak bir durum yoktur. Çünkü sanat ve meslek ilim öğrenmeyi engellemez ve isteyen bundan menetmez. Nitekim fiilen de o dönemlerde muhaddislerin çoğu duvar ustası, oduncu, tüccar, dokumacı işlerinde çalışmışlardır. Bu da gizli bir şey değildir. Bu böyle iken, Humeydî, sözü edilen hacamatçı ve berberin tâbî âlimlerinden bir âlim olmadığını ve öğrettiği sünnetleri rivâyet şeklinde ve senedini söyleyerek Allah Resûlü (s.a.v.)'e veya büyük bir sahabîye ulaştırmadığını nereden bilmiştir?

Humeydî'nin bu olaya dayanarak, "Bir kişi menasiki sünnete göre bilmezse, miras, feraiz, zekât, namaz ve diğer önemli din konularında nasıl taklid edilir ve kendisine uyulur?" Demesine karşı da biz şunu diyoruz: Humeydî bu kişiyi taklid etmese de ilmî seviyesi ondan çok daha yüksek olanlar, Humeydî'nin taklid ettiği seyyidina İmâm-ı Şâfiî, Yahya ibn Said el-Kattan, Malik ibn Enes, Süfyan-ı Sevri, Ahmed ibn Hanbel, Abdullah ibn Mübârek, Yahya ibn Maîn ve bunlar gibi daha niceleri onu taklid etmişlerdir.

İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Muhammed'den Ebû Hanîfe (r.a.)'in fikhını öğrenmiş ve ondan faydalanmıştır. Ve kendisinin de Ebû Hanîfe (r.a.)'in iyâ-linden olduğunu söyleyip itiraf etmiştir. İmâm-ı Mâlik, yukarıda geçtiği gibi, gizlese ve söylemese de çok kere Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşünü benimserdi. Biraz ileride geleceği gibi, Süfyan-ı Sevri de O'nun görüşlerini benimserdi. İmâm Ahmed, hadis ve ilmi öğrenmeye İmâm Ebû Yusuf yanında başlamış, fikhı da İmâm-ı Muhammed'in kitaplarından almıştır. Bu da gelecektir. İsmi geçen diğer imâmların da Ebû Hanîfe (r.a.)'i taklid ettikleri ve O'nun görüşlerine uydukları açıktır.

Evet; sultanlar ve padişahlar, halifeler, vezirler, âlimler, muhaddisler, fakîhler, salihler, abidler Ebû Hanîfe (r.a.)'i taklid etmiş ve ona uymuşlardır. Mü'minlerin çoğu O'nun mezhebine göre Allâhü Te'âlâ'ya ibâdet ve kulluk etmiş ve İslâm'ı yaşamışlardır. Bu üstün muvaffakiyet, Ebû Hanîfe (r.a.)'in huy ve yaratılış olarak sahip olduğu tevazû ve edebin bereketiyle gerçekleşmiştir. Öyle bir tevazu ki, O'nu hacamatçıdan da ilim öğrenmeye sevk etmiş ve öyle bir edep ki, hacamatçı için de teşekkür etmesini ve üzerine geçen hakkını itiraf etmesini bilmiştir. Bu üstün meziyetlerinden dolayı da Allâhü Te'âlâ O'nu ümmetin imâmı yapmış, O'na en büyük imâm derecesini vermiş ve en büyük kitleyi ona tâbî kılmıştır.

*Hasetçilerin canları sana feda olsun*

*Onlar yanında da arkanda da azap içindedir*

*Güneşin nurunu kıskanan hep yorgundur*

*Ona bir ayıp bulmanın boş çabası içindedir*

İtirazcılar beşinci gerekçe olarak Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadislerle az ilgilendiğini söylemişlerdir. Allah'a yemin olsun ki, bu açık bir iftiradır. Buraya kadar yazdıklarımız üzerinde teemmül eden bir kimse, Ebû Hanîfe (r.a.)'in, bilakis, çok hadis bildiğini, hadis hafızı olduğunu, hadis rivâyetinde sika, huccet, mutkin ve mütesebbit olduğunu kabul etmek zorunda kalır. Şimdi burada O'nun hadisteki büyük derecesini gösteren bir nebze delil zikrederim.

## ALTINCI FASIL

### **Ebû Hanîfe (r.a.)’in En Çok Hadis Arayan ve Onu En Çok Toplayan Kimse Olması**

Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabından olan Nadr ibn Muhammed el-Kureyşî el-Mervezî şunu söylemiştir: Yahya ibn Said el-Ensarî ve Hişam ibn Urve ibn Ebû Arube bize geldiler. Ebû Hanîfe (r.a.) bize, “Bakın bakalım, bunların yanında dinleyebileceğimiz bir şey (hadis) var mıdır? “dedi. (Bkz: *el-Cevherü ’l-Mudîa*, 2/201)

Ben derim ki; Nadr, Nesaî’nin ricâlindendir. Muhammed ibn Sa’d şunu söylemiştir: “Nadr; ilim, fıkıh ve akılda ileri bir kimseydi. Abdullah ibn Mübârek’in dostuydu ve Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabındandı.” Nesaî ve Dârekutnî, onun sika olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibban da onu sikaların içinde zikretmiştir. (Bkz: *et-Tehzib*, 10/444) Bu kıssa Ebû Hanîfe (r.a.)’in hadis arayışı içinde olduğuna ve kendi şehrine muhaddislerden bir kimse geldiğinde onu dinlemek istediğine delildir. Onun hadis talebi için Mekke, Medine ve Basra’ya rihlet ettiği ve kendi yaşlılarından ve hatta daha küçük yaşta olanlardan hadis aldığı da bilinen bir gerçektir. Said ibn Ebû Meryem; Eşheb ibn Abdulaziz’den onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.)’i (hadis dinlerken) Malik ibn Enes’in önünde babasının önündeki çocuk gibi görürdüm.” Ben derim ki; bu söz Malik ibn Enes’ten on üç sene daha büyük olan Ebû Hanîfe (r.a.)’in hadis dinlemeye karşı duyduğu iştiyakı ve O’nun hüsn-i edebini ve tevazuunu gösterir. (Bkz: *Tezkiretü ’l-Huffaz*, 1/195)

Ben derim ki; Ebû Hanîfe (r.a.)’in gösterdiği bu edep, İmâm-ı Mâlik’in rivâyet ettiği hadislerden dolayıcıydı. İmâm-ı Mâlik de bilmukabele İmâm’a karşı edep gösterirdi. Nitekim, daha önce de geçti, ikisi ele ele tutuşup

giderken Mescidü'l-Haram'a ulaştıklarında İmâm-ı Mâlik O'nu takdim etmiştir. İmâm-ı Şâfiî de şunu söylemiştir: "İmâm-ı Mâlik'e, "Sen Ebû Hanîfe (r.a.)'i gördün mü?" diye soruldu. İmâm-ı Mâlik, "Evet, gördüm; o öyle bir kimseydi ki, sana şu direğin altın olduğunu söylese, onu ispat ederdi" dedi. Bu kıssayı Suyutî, Hatib'den naklen *Tebyidü's-Sahife*'de zikretmiştir. Bu da Ebû Hanîfe (r.a.)'in İmâm-ı Mâlik'in kalbinde bıraktığı intibahın büyüklüğünü gösterir. İbn Hacer, İmâm Ebû Yusuf'un şunu söylediğini zikretmiştir: "Ben hangi meselede Ebû Hanîfe (r.a.)'e muhalefet ettimse, sonunda onun görüşünün daha isabetli olduğunu anladım; hadisle istidlâl husûsunda da onun daha sahih hadisleri bildiğini gördüm." İmâm Ebû Yusuf şunu da söylemiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.) bir görüş üzerinde karar kıldığı zaman, ben onu teyid edecek bir hadis veya eser bulmak ümidiyle Kûfe meşayihini dolaşırdım. Bazen iki veya üç hadis bulurdum ve dönüp onları kendisine aktarırdım. Fakat Ebû Hanîfe (r.a.), "Bu hadis sahih değildir.", "Bu hadis ma'ruf değildir" derdi. Ben ona, "Bu hadislerin böyle olduklarını nerden biliyorsun? Üstelik onlar senin görüşünü teyid ediyorlar" derdim. Kendisi, "Ben Kûfe ehlinin yanındaki bütün hadisleri biliyorum" diye karşılık verirdi. (*el-Hayrâtü'l-Hısân*, 69)

el-Kârî kendi *Menâkıb*'ında şunu söylemiştir: "İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), A'meş'i bir hastalığında ziyaret etti ve ona sitem makamında şunu söyledi: "İnsanlar beni istiskal ediyorlar, sen de bu konuda onlara yardımcı oldun. Sahip olduğun ilimden dolayı olmasa, sen beni hiç görmezdin. Çünkü sende hoşlanmadığım (doğru bulmadığım) şeyler vardır. Sen ikinci fecir sökerken hala sahur yersin ve "bu birinci fecirdir" dersin. Halbuki o kesin olarak ikinci fecirdir. Ve sen suyu sudan dolayı gerekli görürsün, su olmayınca cinsel ilişkiden dolayı guslû vacip görmezsin. Bu da yanlıştır. Onun için rivâyet ettiğin hadisler olmasa, ben seninle konuşmazdım" dedi. Bu sözden etkilenen A'meş, ondan sonra ikinci fecirde sahur yemedi ve su gelsin, gelmesin, cinsel ilişki yaşadıkça da gusletti. Ve şunu söyledi: "Namaz ve orucun sıhhatinde ihtilaf varsa, onların kabul edilmesi nasıl beklenebilir? Allah'a yemin ederim, ben artık bu konularda kendi görüşümle fetva vermem."

Ben derim ki; hoşlanmadığı bir kimseden bile hadis alan ve hadisten

dolayı onu arayıp soran bir kimse, hoşlandığı ve râzı olduğu kimselerden hadis almaz mı ve onları aramaz mı? Hadis talep etmek de budur.

Esrem, Ahmed'e şunu söyledi: "Ben ve sen şunu yazdık: "Ali ibn Bahr'dan, Muhammed ibnü'l-Hasen'den, Mis'ar'dan.. dedi ki, ben Cabir'in yanındaydım, Ebû Hanîfe (r.a.)'in elçisi geldi ve ona, Ebû Hanîfe adına, "Sen şu şu meselelerde ne diyorsun?" diye sordu. Cabir şu cevabı verdi: "Ben Kasım ibn Muhammed, falan ve falandan.. (yedi kişi sayarak) şöyle duydum" dedi." (*Tehzibü'l-Tehzib*, 2/51) Bu kitapta şu da zikredilmiştir: "Ebû Yahya el-Hamanî, Ebû Hanîfe (r.a.)'in şunu söylediğini rivâyet etmiştir: "Ben Cabir el-Cu'fî'den daha yalancı bir kimseyle karşılaşmadım. Ben bir konuda reye göre bir şey söyledikçe, kendisi ona karşı bir eser rivâyet etti ve kendisi kendi yanında hiç rivâyet etmediği otuz bin eser bulunduğunu iddia ederdi." (2/48) Bu iki kıssa da delâlet ederler ki, Ebû Hanîfe (r.a.), hadise karşı duyduğu şiddet-i iştiyaktan dolayı yalancı olduğuna kuvvetle ihtimal verdiği kimselere varıncaya kadar hadis rivâyetiyle tanınan herkesi dinlemiş ve kendi görüşlerini onların rivâyet ettikleri hadislerle test etmiştir.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Hanîfe (r.a.)'i şöyle vasıflandırmıştır: "Allâh'a yemin olsun, Ebû Hanîfe (r.a.) ilme karşı çok hırslıydı, haramlara karşı dirençliydi, kendi şehrindeki ilim ehlinin hadis ve görüşlerini takip ederdi, nasih ve mensuhu çok iyi bilirdi. Amel etmek için sikaların hadislerini öğrenmeye çalışırdı ve Allah Resûlü (s.a.v.)'in fiillerine öncelik verirdi." (*el-Hayrâtü'l-Hisan*, 33)

*el-Cevâhirü'l-Mudîa*'da da şu söylenmiştir: "Muhammed ibn Şuca' dedi ki, Hibban şunu dedi: "Din veya dünya ile ilgili bir mesele Ebû Hanîfe (r.a.)'e götürüldüğünde, onun yanında illâ meseleyle alakalı hasen bir eser bulunurdu." (1/184) Bu kıssa da Ebû Hanîfe (r.a.)'in çok miktarda hadis cemmettiğine delâlet eder. Muhammed ibn Şuca', Hasan ibn Ziyad el-Lü'lû'nin arkadaşıdır; *el-Mizan* ve *et-Tehzib*'te zikredildiğine göre, muhaddisler onu ağır bir cerh ile yaralamışlardır. Fakat Zehebî *Siyerü'n-Nübelâ*'da şunu söylemiştir: "İbnu Şuca' ilim deniziydi; ibâdet, teheccüd ve tilâvet sahibiydi; onun atmış küsur cüz'den oluşan *Menasik* kitabı vardır. "el-Aynî, *el-Binâye*'de şunu söylemiştir: "Eğer desen ki, hadis ehli İbn Şuca'ı şiddetli bir şekilde teşni' etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî de İbn Adiy'den naklen onun teşbih

konusunda hadis uydurduğunu ve ehl-i sünnete nisbet ettiğini söylemiştir.” Ben derim ki; *er-Reddu Ale'l-Müşebbihe* kitabı onun kendi tasniflerindedir. Bu durumda onu bu şekilde suçlamak nasıl sahih olur?” (*el-Fevâidü'l-Behiyye*, 70) *el-Cevâhirü'l-Mudîa*'da şöyle denmiştir: “İbn Şuca', kendi döneminde Irak ehlinin fakîhiydi, fıkıh, hadis ve Kur'ân tilâveti konularında öndeydi, vera' ve ibâdet sahibiydi.” Hakim şunu söylemiştir: “Ben Muhammed ibn Ahmed ibn Musa el-Kummî'nin yanında onun babasından, İbnu Şuca'dan nakledilmiş *el-Menâsik* kitabını gördüm. Kitap ince yazıyla altmış küsur sahifeydi. Büyük hacimli olan *Tashihu'l-Âsâr*, *Kitabü'n-Nevâdir* ve *Kitabü'r-Reddi Ale'l-Müşebbihe* de onun teliflerindendir.

Ben derim ki; onun *Mizan*'daki tercümesinden anlaşılan, kendisinin Ebû Hanîfe (r.a.) için taassup sahibi olmasıdır. Bundan dolayı kendisi Ahmed ibn Hanbel ve İmâm-ı Şâfi'ye ta'nda bulunmuştur. Bu sebeple Ahmed ibn Hanbel, onun ashabı ve diğer muhaddisler de ona ta'nda bulunmuşlardır. Fakat kendisi ölüm hastalığında bu taassubdan dönmüş ve bilhassa İmâm-ı Şâfi'yi övmüştür. (Bkz: *el-Mizan*, 3/720)

Hibban ibn Ali ise Mendel'in kardeşidir ve kendisi hakkında ihtilâf edilmiştir. İbn Harraş şunu söylemiştir: “Yahya ibn Maîn dedi ki, Hibban ve Mendel kardeşler sadukturlar.” ed-Devrekî şunu söylemiştir: “O ikisinde beis yoktur.” Hatib şunu söylemiştir: “Hibban, salih ve dindar bir kimseydi.” Hıcr ibn Abdülcebbar ibn Vail şunu söylemiştir: “Ben Kûfe'de ondan daha efdal bir fakîh görmedim.” İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. el-İclî şunu söylemiştir: “Hibban, Kûfeli ve saduk bir kimsedir.” Başkaları ise onu eleştirmişlerdir. (Bkz: *Tehzibü'l-Tehzib*, 2/183, 184)

Tahavî, kendi şeyhi İbn Ebû Umran'm şunu söylediğini zikretmiştir: “Bana Muhammed ibn Şuca' haber verdi, dedi ki, ben Abbad ibn Süheyb'e, “Sendeki Ebû Hanîfe fetvalarını bana rivâyet et” dedim. Abbad şu karşılığı verdi: “Bende O'nun fetvalarından kamtar vardır. Fakat ben sana O'nun reyini rivâyet etmem, sana dilediğin kadar hadisini rivâyet ederim” dedi.” (*el-Cevherü'l-Mudîa*, 1/267) Bu sözde İmâm'ın hadisinin çokluğuna delâlet vardır. Abbad ibn Süheyb ise muhtelefun fih'tir (hakkında ihtilaf edilmiştir). Ebû Davud, onun saduk, fakat kaderî (mutezile görüşlü) olduğunu söylemiştir. İmâm Ahmed, “O kitap sahibi değildir, fakat yanında (ezberinde)

çok hadis vardır. A‘meş’ten (de hadis) dinlemiştir. Ahmed ibn Ravh, ondan yüz bin hadis rivâyet etmiştir.” İbn Adiy, “Abbad ibn Süheyb’in çok telifleri vardır. Zayıf olmakla birlikte hadisleri yazılır” demiştir. Abdan, “İnsanlar Abbad’ı yalanlamamışlar, fakat Süheyb ibn Muhammed ibn Süheyb ahir-i ömründe ona bazı şüpheli hadisler (bir diğer rivâyete göre, İbn Maîn’dan şazz hadisler) telkin etmiştir. Kendisi ise sebtir” demiştir. es-Sacî, “Yahya ibn Maîn dedi ki, Abbad’ın hadis ilminde yeri vardır. Fakat Allâhü Te‘âlâ dilediği kulunu indirir ve dilediğini yükseltir” demiştir. (Özetle *Lisan’dan*; 3/23)

*el-Cevâhirü’l-Mudîa*’da Yusuf ibn İmâm Ebû Yusuf’un hal tercümesinde şöyle denmiştir: “Kendisi babasından Ebû Hanîfe (r.a.)’in *el-Âsâr* kitabını rivâyet etmiştir. Bu kitap büyük bir cilt halindedir.” Hatib, Yusuf hakkında şunu söylemiştir: “Kendisi rey hakkında bilgi sahibiydi, Hadisi de Yunus ibn Ebû İshak ve Seri ibn Yahya’dan dinlemiştir.” Reşid bu Yusuf’u, babasının vefatından sonra kadı’l-kudât olarak tayin etmişti. Kendisi de Bağdad’m batı tarafı için kendi oğlunu kendisine halife/naip etmişti. (Bkz: *Câmiü’l-Mesânid*, 2/579)

Tahavî şunu söylemiştir: “Bana İbn Ebû Umran haber verdi, bana Hasan ibn Abdeveyh el-Verrak haber verdi, dedi ki, İmâm Ebû Yusuf’un cenazesi dışarı çıkarıldığı zaman insanlar hayıflanıp, “Fıkıh öldü, fıkıh öldü” dediler. Cenazede hazır bulunan Ebû Yakub el-Huzeymî buna karşı şiir diliyle şunu söyledi:

*Ey fıkıh öldü, deyip yas tutanlar*

*Yakup öldü, fakat fıkıh ölmedi*

*O bir sadırdan bir sadra geçti*

*Yakup onu Yusuf’a aktardı*

*O bir sırttan bir sırta geçiş yaptı*

*Yusuf ise yaşıyor. O ne zaman ölse*

*Fıkıh da o zaman ölür ve kabre gömülür (el-Cevâhir, 2/234)*

Bu şiirden de Yusuf’un ilimdeki yeri ve değeri anlaşılıyor. Ve kendisi babasından, Ebû Hanîfe (r.a.)’den büyük bir cilt tutan *el-Âsâr* kitabını rivâyet etmiştir. Bu da İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in çok hadis bildiğine delildir.



Tahavî, Bekkâr ibn Kuteybe'den şunu rivâyet etmiştir: “Ben Ebû Asım en-Nebîl'in şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Biz Mekke’de Ebû Hanîfeyle birlikteydik. Hadis ashabı ve rey ashabı etrafında toplandılar ve sonu gelmeyen sorular sormaya başladılar. Kendisi, rahatsız olup, “Bu evin sahibine gidip bunları dağıtmasını isteyecek kimse yok mu?” dedi. Kendim, “Ben giderim; fakat bende cevaplandırmanı istediğim bazı önemli meseleler var” dedim. Bana, “Yaklaş ve sor” dedi. Yaklaştım ve sordum; bu arada başkaları da sordular. Bana şaşırır gibi oldu ve şunu söyledi: “Burada bir genç vardı, evin sahibine gidecekti. O kimdi?” dedi. Kendim, “O benim” dedim. Ebû Hanîfe (r.a.), “Söz verdin, niye gitmiyorsun?” dedi. Ben, “Ey Ebû Hanîfe (r.a.); ben hemen giderim, diye söz vermedim. Müsait olunca giderim, dedim demek istedim. Fakat henüz müsait olmadı.” dedim. Ebû Hanîfe (r.a.), “Demek ki bana karşı hile kullanıyorsun. İnsanlar arasındaki konuşmalar, senin söylediğin manada algılanmazlar. Onlar, hemen yapılması manasında algılanırlar” dedi.” (*el-Cevâhirü'l-Mudâ, 2/256*) Bu kıssa da İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadiste ve fıkıhta ileri olduğuna delâlet eder. Çünkü bu demektir ki, kendisi hangi ülkeye veya şehre gitse, hadis ve fıkıh talebeleri etrafında toplanmış ve onu soru yağmuruna tutmuşlardır. Ve şüphe yoktur ki, hadis talebeleri yalnızca hadisi sormuşlardır.

Evzaî, kendisiyle karşılaşmadan önce Ebû Hanîfe (r.a.)'den hoşlanmazdı. Fakat onunla karşılaştıktan ve uzunca sohbet edip konuştuktan sonra, İbnü'l-Mübârek'e şunu söylemiştir: “Ben adamın ilim ve akıl çokluğuna gıpta ettim. Onun hakkında büyük bir yanılgı içindeymişim. Bundan dolayı Allâhü Te'âlâ'ya istiğfar ediyorum. Ona gidip gel. O bana bildirildiğinden farklı bir kimsedir.” (*el-Hayrâtü'l-Hısan, 34*)

Ben derim ki; İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) hadise az önem verse ve hadis sermayesi az olsaydı, büyük ve ünlü muhaddisler onun sözünü tutmazlardı. Halbuki daha önce de geçtiği gibi, hadis ilminin imâmlarından olan Yahya ibn Said el-Kattan, Kûfîlerin görüşlerine uyar ve onların arasından da Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşünü ihtiyar ederdi. Ve bu imâm şunu söylemiştir: “Allah’a yalan söylemeyelim; biz Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşünden daha güzel olanı görmedik. Bu yüzden onun görüşlerinin çoğuna da uyduk.” Yahya ibn Maîn de şunu söylemiştir: “Bana göre fıkıh Ebû Hanîfe

(r.a.)'in fıkhdır, kıraat da Hamza'nın kıraatıdır. Biz öncekileri de bu görüşte gördük." Mis'ar ibn Kidam şunu söylemiştir: "Ben sahih olmasından dolayı Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşüne uydum. Bana ondan daha sahih bir görüş getirin, onu bırakıp buna döneyim." Şüphe yoktur ki, bu çaptaki hadis imâmları, sünnete uygun olmayan görüşleri kabul etmezler ve hadisleri bilmeyen ve onlara itibar etmeyen kimselerin görüşlerine itibar etmezler.

Yahya ibn Zekerîya ibn Ebû Zaide şunu söylemiştir: "Babam bana dedi ki, yavrum; Num'an ibn Sabit hayatta iken ondan faydalanmaya çalış." Yahya şunu da söylemiştir: "Ben bazen Ebû Hanîfe (r.a.)'in bir fetvasını babama söyledim, kendisi sevinir ve onu takdir ederdi." (*el-Cevâhir*, 1/244) Veki'a imalı bir şekilde, "Sen Züfer'e gidip geliyorsun?" dediler. Kendisi hiddetlenip şu karşılığı verdi: "Böyle deyip Ebû Hanîfe (r.a.)'e haksızlık ettiniz. Şimdi İmâm-ı Züfer'e de onu yapmak istiyorsunuz. Ne yani, İmâm-ı Züfer'i bırakıp Esed ve ashabına mı gidelim?" (1/243)

Ali ibn'ül-Ca'd şunu söylemiştir: "Bir adam Züheyr'e gelip giderdi. Sonra bir müddet gelmedi. Daha sonra geldiğinde Züheyr ona, "Nerdedin?" diye sordu. Adam, "Ebû Hanîfe (r.a.)'e gittim" dedi. Züheyr, "Ne iyi yapmışsın! Ebû Hanîfe (r.a.)'in bir saat meclisinde oturmak bana bir ay gelmekten daha hayırlı ve faydalıdır" dedi. (*el-Cevâhir*, 1/245)

Sumeyrî şunu söylemiştir: "Ali ibn Mesher, Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabındandı. Süfyan-ı Sevrî, Ebû Hanîfe (r.a.)'in ilmini bundan aldı ve onun kitaplarını bundan (bunun yanındaki kitaplardan) istinsah etti. Ebû Hanîfe (r.a.) ise onu bunu yapmaktan nehyetmişti." (*el-Cevâhir*, 1/378) Bunun kıssası şöyledir: el-Kârî, *Menâkıb*'da Yahya ibn Nasir'in şunu söylediğini zikretmiştir: Ali dedi ki, İmâm benden dargın bir halde dünyayı terk etti. Ben sabahları İmâm'ın meclisine giderdim. Öğleden sonra ise Süfyan gelip bana, "Şeyh bugün size ne anlattı?" diye sorardı; ben de o sabah orada öğrendiklerimi ona söyledim. İmâm bunu öğrenince, "Sana teşekkür bile etmeyen bir kimseye niye ilmini veriyorsun?" dedi. Bir rivâyette de, "Bırakmıyorsun ki, kendisi gelip ona hazır verdiklerini burada öğrensin" dedi." (s. 544)

Ubeydullah ibn Zeyyad el-Kûfî şunu söylemiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.), ders için mescitte oturunca, Süfyan ibn Said es-Sevrî gelir ve bir direğin

arkasında saklanıp otururdu. Ondan sonra derste anlatılanları dinlerdi. Bu durum Ebû Hanîfe (r.a.)'e haber verildi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe (r.a.) derste sesini yükselterek, "Bize direğin arkasında saklanan zâtın babası haber verdi..." şeklindeki senedleri okudu. Süfyan ondan sonra bir daha gelmedi." (*el-Cevâhir*, 337)

Bir adam, Süfyan'ı yastığı altında Ebû Hanîfe (r.a.)'in *Kitabü'r-Rehn*'i ni gördü ve ona, "Sen onun kitaplarına mı bakıyorsun?" dedi. Sevrî şu karşılığı verdi: "Keşke onun bütün kitapları yanımda olsalardı ve ben onları okusaydım! Kendisi ilmi güzel şerh etmiştir. Fakat biz ona karşı insafli davranmıyoruz." İmâm Ebû Yusuf şunu söylemiştir: "Sevrî, Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşlerine benden daha çok uyardı."

Yezid ibn Harun'a, "Sen onun kitaplarına mı bakıyorsun?" dediler. Kendisi şu karşılığı verdi: "Evet, bakıyorum. Ben fakîhlerden hiç bir kimsenin onun kitaplarına bakmayı nehyettiğini görmedim. Süfyan da onun *Rehin* kitabını elde etmek için epey uğraştı ve sonunda onun bir nüshasını ele geçirdi." (*el-Hayrâtü'l-Hisân*, 33, 34)

İkrime şunu söylemiştir: "İmâm-ı Züfer Basra'ya geldiğinde ona Süfyan'ın *el-Câmi'* kitabı gösterildi. Kendisi onu karıştırınca şunu söyledi: "Hayret! Bu kitaptakiler bizim görüşlerimizdir. Fakat kitap başkasına nisbet edilmiştir." (*el-Kârî, Menâkıb*, 535)

Ben derim ki; Süfyan'ın ilmi şu veya bu şekilde Ebû Hanîfe (r.a.)'den aldığı şüphe yoktur. Onun için görüşlerinin çoğu onun görüşlerine uyar, onlardan çok az ayrılır. Süfyan ise kendi zamanında hafızların seyyidiydi. Bu durumda olan bir kimsenin, hadise önem vermeyen ve hadis bilgisi az olan bir kimseye uyması mantık olarak olanaksızdır.

İmâm Ebû Yusuf'un sahibi Kadı Bişr ibnü'l-Velid şunu söylemiştir: "Biz Süfyan ibn Uyeyne'nin yanında olurduk. Müşkül bir mesele konuşulduğu zaman Süfyan, "Burada Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabından kimse var mı?" diye sorardı. Ona, "Bişr var" derlerdi. Bunun üzerine kendisi bana, "Buna sen cevap ver. İlmi ehinden sormak din selâmetidir" derdi. (*Cevahir*, 1/166)

İbn Mende, Ahmed ibn Ebû Muhammed el-Harisî el-Buharî'nin şunu

söylediğini hikâye etmiştir: “Bize babam ve Muhammed ibn Abdullah ibn Sehl haber verdiler, dediler ki, bize Muhammed ibn Ahmed ibn Hafs haber verdi, Bîşr ibn Yahya’dan, Cerir’den.. dedi ki, bir adam gelip A‘meş’e bir mesele sordu. A‘meş ona, “Şu halkada oturanların yanına gir. Çünkü onlar bir mesele olunca onu evirir, çevirir ve onun doğru çözümünü bulurlar.” Şu halka’dan kastedilen Ebû Hanîfe (r.a.)’in halkasıdır. (Bkz: *Câmiü’l-Mesânid*, 1/27) Bu kitapta hafız Ebû Bekir el-Hatib el-Bağdadî’den şu kıssa nakledilmiştir: “Bize Hallâl haber verdi, bize el-Cerirî haber verdi, bize Nüceyh ibn İbrahim haber verdi, bize İbn Kerâme haber verdi, dedi ki, biz bir gün Veki’ ibnü’l-Cerrah’m yanıdayken, meclisteki adamlardan birisi, “Ebû Hanîfe şu meselede hata etmiş” dedi. Veki, “Yanında kıyas ve ictihadlarıyla Ebû Yusuf, Züfer ve İmâm Muhammed varken, yanında hadisleri hıfzetmeleri ve hadis ilmine sahip olmalarıyla Yahya ibn Zekerriya ibn Ebû Zaide, Hafs ibn Ğıyas ve Ali’nin iki oğlu Hıbban ve Mendeh dururken, lügat ve Arapça ilmiyle Kâsım ibn Ma’n ibn Abdurrahman ibn Abdullah ibn Mes’ud bulunurken, zühd ve vera’larıyla Davud ibn Nusayr et-Tâî ve Fudayl ibn İyad otururken Ebû Hanîfe (r.a.) hata edebilir mi? Ashabı ve birlikte oturanları bunlar olan bir kimse hata edemez. Hata etse onu uyarır ve doğrulturlar.” dedi.” (1/33)

Ben derim ki; ashabın tercümelerinde geleceği gibi, Yahya ibn Zekerriya ve Hafs ibn Ğıyas hadis hafızlarının büyüklerindendirler. İbnü’l-Mübârek ve Yezid ibn Harun da böyledirler. Bu dördü İmâm’ın kendine yakın tuttuğu ve yanında bulundurduğu kırk kişidendirler. Kendisi bunlara şunu söylemiştir: “Siz ashabımın büyüklerisiniz; kalbimin sevinçlerisiniz; hüznümün cilâsısınız; ben fıkıhı sizin için dizginledim ve semerledim. Bu işte bana yardımcı olun. Çünkü ben kendimi insanlar geçsinler diye cehennem üstüne köprü yaptım. Bu işin rahatlığı başkaları içindir, sorumluluğu ise benim sırtımdadır.”

Fıkıh ve şeriatı ilgilendiren bir olay gündeme geldiği zaman kendisi bunlarla danışır, tartışır ve sorulu cevaplı müzâkere ederdi. Onlar da bildikleri hadis ve eserleri rivâyet eder ve fikirlerini söylerlerdi. Ondan sonra kendisi kendi reyini açıklardı ve bu müzakere bir ay veya daha uzun süre devam eder ve sonunda bir rey ve görüş ağırlık kazanır ve hepsi onun

üzerinde anlaşılardı. Ebû Yusuf da bu rey ve görüşleri yazıp kitap haline getirirdi. Kendisi Haneî mezhebinin usûl ve furu’unu bu meşveretlerden aldığı ilhamlarla tespit edip yazmıştır. Bu husûs şöhret bulup herkesin bildiği bir şeydir. Nitekim el-Harzemî de *Câmiü’l-Mesânid*’de babasından, İmâm Seyfû’l-Eimme es-Sailî’den böyle rivâyet etmiştir. (1/32, 33) Daha önce geçtiği gibi, Hatib’in Veki’den yaptığı rivâyet de bunu teyid etmiştir.

Tahavî şunu söylemiştir: İbn Ebû Sevr bana şunu yazıyla bildirdi: “Bana Süleyman ibn Umran haber verdi, bana Esed ibnû’l-Gurab haber verdi, dedi ki, Ebû Hanîfe (r.a.)’ın kitap tedvin eden ashabı kırk kişiydiler. İmâm Ebû Yusuf, İmâm Züfer, Davud et-Tâî, Esed ibn Amr, Yusuf ibn Halid es-Semtî ve Yahya ibn Zekeriya ibn Ebû Zaide bunlardan ilk onu içindeydiler. Bu sonuncusu otuz sene onlara katiplik etmiştir. (Bkz: *el-Cevâhirü’l-Mudîa*, 2/212) Bu anlatılan, Ebû Hanîfe (r.a.)’ın kendisinde ve meclisinde çok hadis bulunduğuna, yanında muhaddislerin hafızlıklarını ve ilimlerinin genişliğini kabul ettikleri ve bu sahada ileri ve imâm olduklarını itiraf ettikleri hafızlardan bir cemaat bulunduğuna açıkça delâlet ediyor. İmâm-ı A‘zam bunlara sorar, onlarla tartışır, kendi bildiğini söyler ve onların bildiği hadis ve eserleri dinlerdi. Bu da onun meclisinin hadis yoğunluklu olduğunu gösteriyor. *Lisanü’l-Mizan*’da Esed ibn Amr tercümesinde şöyle denmiştir: “İbn Sa’d demiştir ki, “Esed ibn Amr’ın yanında çok hadis vardı ve kendisi, inşâallah, sikaydı.” Ebû Davud demiştir ki, “Esed rey sahibidir, hadiste de zararsızdır.” İbn Adiy demiştir ki, “Hadis ve rivâyetlerinde beis yoktur. Ebû Hanîfe (r.a.)’den sonra rey ashabı içinde ondan daha çok hadisi olan kimse yoktur.” (1/384) Bu söz de Ebû Hanîfe (r.a.)’ın çok hadis bildiğine ve herkesin bu husûsu kabul ettiğine açıkça delâlet ediyor. Biz bu minval üzere Ebû Hanîfe (r.a.)’ın vasıflarını anlatmaya ve onun çok hadis bildiğine ve hadis hafızı olduğuna delâlet eden rivâyetleri aktarmaya devam etsek, söz çok uzar ve biz yine de son noktaya ulaşamayız. Onun için özetle söylersek, Ebû Hanîfe (r.a.) şeriat ilimlerinde imâm, kendi zamanında en önde olan âlim, ilmiyle amel eden, vera ve takvada çok ileri olan bir kimseydi. Allâhü Te‘âlâ kendisinden, ashabından ve etbaından râzı olsun!

## YEDİNCİ FASIL

### **Ebû Hanîfe (r.a.)’in Hadis Nâkidi, Cerh ve Tâ’dil Ehli Olması**

Bil ki, cerh ve tadil’de ve usûlü’l-hadiste İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in söz ve değerlendirmeleri kabul edilmiş, bu ilmin uzmanları bunları ondan almışlar, istidlâl ve istişhad için kendi kitaplarında zikretmişlerdir. Bu husûsta onu İmâm Ahmed, Buharî, İbn Maîn, İbnü’l-Medinî ve hadis ilminin diğer şeyhleri gibi görmüşlerdir. Bu da onun hadis ilmi alanındaki yüksek derecesine, ilminin genişliğine ve seyyidliğine delâlet ediyor. Tirmizî *el-Câmiü’l-Kebir*’in *Kitabü’l-İlel*’inde şunu söylemiştir: “Bana Mahmud ibn Ğaylan haber verdi, Cerir’den, Yahya el-Hamanî’den, dedi ki, ben Ebû Hanîfe (r.a.)’in şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Ben Cabir el-Cu’fî’den daha yalancı ve Ata’dan daha sadık kimse görmedim.” Hafız da bunu *Tehzibü’t-Tehzib*’te zikretmiştir. (2/48)

Ebû Kutn, Ebû Hanîfe (r.a.)’in şu sözünü rivâyet etmiştir: “Mısırın haşvi Şu’be hadiste ne iyidir!”

Hafız Beyhakî, *el-Medhal Li Ma’rifeti Delâili’n-Nübüvve* kitabında Abdülhamid el-Hamanî’den şunu rivâyet etmiştir: Ben Ebû Sa’d es-San’ânî’den şunu dediğini duydum: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.)’e, “Sevrî’den hadis almaya ne dersin?” dedim. Ebû Hanîfe (r.a.), “Ondan hadis al, o sikadır. Fakat, Ebû İshak’ın Haris’ten rivâyet ettiği hadisleri ve Cabir Cü’fî’nin hadislerini alma” dedi. (*el-Cevâhirü’l-Mudia*, 1/30)

Bu anlatılan, Ebû Hanîfe (r.a.)’in ulemânın kalbindeki yerinin büyük olduğuna, hadiste, cerh ve tadilde döneminin ehli içinde önde olduğuna ve Süfyan gibi büyük muhaddislerin durumunun ondan sorulduğuna ve ken-

disinin bunların bir kısım hadislerini eleştirdiğine açıkça delâlet ediyor. Bunun anlamı ise çok büyüktür. Daha önce de geçtiği gibi, Süfyan, “Beni hadis rivâyet etmek için meclise oturtan ilk kişi Ebû Hanîfe (r.a.)’dır.” Bir rivâyet de şöyledir. “Ben Kûfe’ye yirmi yaşımı henüz tamamlamamışken gittim. Ebû Hanîfe (r.a.), beni görünce ashabına ve şehir halkına, “Size Amr ibn Dinar’ın ilmini getiren bir hafız gelmiştir” dedi. Bunun üzerine bunlar gelip etrafımda toplandılar ve Amr ibn Dinar’ın hadislerini sordular. Böylece beni muhaddis yapan ilk kişi Ebû Hanîfe (r.a.) oldu.” Bu söz delâlet ediyor ki, Ebû Hanîfe (r.a.) cerh ve tadilinin kabul edilmesinde önemli bir yere gelmiş ve kendisi bir kimseyi tadil ettiğinde herkes ona yönelmiş ve etrafında toplanmıştır.

Ebû Hanîfe (r.a.), Zeyd ibn Ayyaş için, “O mechuldur” demiştir. (*Tehzi-bü’l-Tehzib*, 3/424) İbn Abdülber, İbn Hazm, Taberî, Abdülhak ve Tahavî de bu görüşte ona uymuşlardır.” (*Telhisü’l-Habir*, 2/235)

Eğer desen ki, Dârekutnî, “Zeyd ibn Ayyaş sika ve sebtir” demiş, “Münzirî, “İki sika ondan hadis rivâyet etmişler” demiş, İmâm-ı Mâlik onu şiddetle tenkit etmesine rağmen rivâyetlerine itimat etmiş, Tirmizî ve Hakim onu tashih etmişler ve Hakim, “Ben Zeyd ibn Ayyaş’a ta’n eden bir kimse olduğunu bilmiyorum” demiştir.

Ben derim ki; onu tevsik edenler onu Ebû Ayyaş ez-Zürkî sanmışlardır. Fakat Tahavî, ”onun Ebû Ayyaş ez-Zürkî olması muhaldır” demiştir. Çünkü Ebû Ayyaş ez-Zürkî sahabenin büyüklerindendir. Ve İbn Yezid ona yetişmemiştir. Hakim de sahabî olan Zeyd Ebû Ayyaş ez-Zürkî ile tâbiî olan Zeyd Ebû Ayyaş ez-Zürkî’yi birbirinden ayırmıştır. Buhârî ise tâbiî olanı hiç zikretmemiş ve, “Zeyd ibn Ayyaş, Zeyd ibnü’s-Sabit olup sahabenin küçüklerindendir” demiştir. Hakim, “Şeyhayn (Buhârî ve Müslim) Zeyd ibn Ayyaş’ın mechul olmasından korkarak onu (veya onun hadislerini) tahriç etmemişlerdir” demiştir. (*Tehzibü’l-Tehzib*, 3/424) Böylece Ebû Hanîfe (r.a.)’in sözünün kuvveti ortaya çıkmış oldu. “Söz Hazamî’nin sözüdür.”

Ve Ebû Hanîfe (r.a.), “Talk ibn Habib kaderî idi” demiştir. (*el-Cevâhir*, 1/30) Çokları da bu görüşte ona uymuşlardır. Örneğin Ebû Hatim, “Talk, irca’ya inanırdı” demiş, Ebû Zür’a da bunu söylemiş, İbn Sa’d, “O mür-

ciiydi, fakat inşâallah sikadır. “ demiş, İbn Hibban da bunu demiş, el-Ezdî, “Talk, halkı kendi görüşüne (irca’ya) davet ederdi. Bu yüzden muhaddisler onu terk etmişlerdir” demiştir. (Bkz; *Tehzibü’l-Tehzib*, 5/31)

Yakub ibn Şeybe şunu söylemiştir: Ben Ali ibnû’l-Medînî’ye, “Süfyan ibn Uyeyne’nin Ebû Hanîfe (r.a.)’den rivâyet ettiği Rakabe ibn Musakka-le’nin sözü doğru mudur? diye sordum. Ali ibnû’l-Medinî, “Doğrudur. Ve ben o sözü Ebû Hanîfe (r.a.)’den başkasının yanında görmedim” dedi.”

Ebû Süleyman el-Cürcanî şunu söylemiştir: Ben Hammad ibn Zeyd’in şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Biz Amr ibn Dinar’ın künyesini Ebû Hanîfe (r.a.)’den öğrendik. Mescidi’l-Haram’daydık, Ebû Hanîfe (r.a.) ile birlikte Amr ibn Dinar’ın yanına oturduk. Ve kendisine, “Ona tek-lif et, bize hadis rivâyet etsin” dedik. Ebû Hanîfe (r.a.), “Ya Eba Muham-med; bunlara hadis rivâyet et” dedi. Biz bununla Amr’in künyesinin Ebû Muhammed olduğunu öğrendik.” (*el-Cevâhir*, 1/31)

Ben derim ki; bu kıssayı anlatan Hammad ibn Zeyd, bayraklaşan imâm-lardandır. *Kütüb-i Sitte* sahipleri onun hadislerini tahriç etmişlerdir. İbn Mehdi, “ Ben sünneti Zeyd ibn Hammad’tan daha iyi bilen bir kimse gör-medim” demiştir. Ve işte bu imâm, “Biz Amr ibn Dinar’ın künyesini Ebû Hanîfe (r.a.)’den öğrendik” demiştir. Bu da tabiatıyla Ebû Hanîfe (r.a.)’in ricali herkesten daha çok bildiğine ve büyük mühaddislerin yanında da önde olduğuna ve büyük imâmlardan hadis dinlemek için onun aracı olma-sına ihtiyaç duyulduğuna delâlet ediyor.

Ebû Hanîfe (r.a.) şunu söylemiştir: “Allah, Amr ibn Ubeyd’e lânet etsin; kendisi kelâm ilmine çok bid’atlar karıştırdı. Allah, Cehm ibn Safvan’a ve Mukatil ibn Süleyman’a lânet etsin. Bunlardan biri nefy’de, diğeri teşbihte ifrat etti.” (*el-Cevâhir*, 31/1)

*Tehzibü’l-Tehzib*’te şöyle denilmiştir: “İshak ibn İbrahim dedi ki, Ebû Hanîfe (r.a.) şunu söyledi: Bize doğudan iki habîs rey/görüş/batıl inanç geldi. Cehm, onlardan nefy ve tadili aldı; Mukatil de teşbihi aldı.” Mu-hammed ibn Semaa, Ebû Yusuf tarikıyla Ebû Hanîfe (r.a.)’in şunu söyle-diğini rivâyet etmiştir: “Cehm, nefyde ifrat etti ve Allâhü Te‘âlâ’yı bir şey



olmama noktasına getirdi, Mukatil de isbâtta ifrat etti ve Allâhü Te‘âlâ’yı mahluklarının derecesine indirdi.” (10/281)

*Tezkiretü'l-Huffaz*'da Cafer ibn Muhammed (Cafer es-Sadık) tercümesinde şöyle denmiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)’in, “Ben Cafer ibn Muhammed’den daha fakîh bir kimse görmedim” dediği rivâyet edilmiştir.” (1/157) Tahavî şunu söylemiştir: “Bize Süleyman ibn Şuayb haber verdi, bize babam haber verdi, dedi ki, İmâm Ebû Yusuf bize şunu imlâ etti: Ebû Hanîfe (r.a.) dedi ki, “Kişi, duyduğu günden rivâyet ettiği güne kadar hıfzında tuttuklarının dışında hadis rivâyet etmemelidir.” Tahavî’nin rivâyetine göre Ebû Kutn şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.) bana, “Sen oku, ben dinleyeyim, sonra, “O bana haber verdi” de” dedi. İmâm-ı Mâlik de bana, “Sen oku, ben dinleyeyim, sonra, “O bana haber verdi” de” dedi. (*Cevâhir*, 1/32; *Tehzib*, 159) *Tedribü'r-Râvî*'de şöyle denmiştir: “Beyhakî, *el-Medhal*'de Buhârî'nin şeyhi Mekî ibn İbrahim'den şunu rivâyet etmiştir: “İbn Cüreyc, Osman ibnü'l-Esved, Hanzara ibn Ebû Süfyan, İmâm Mâlik, Süfyan es-Sevrî, Ebû Hanîfe (r.a.), Hişam, İbn Ebû Zi'b ve Said ibn Ebû Arube şunu söylerlerdi: “Senin âlime okuman, âlimin sana okumasından senin için daha yararlıdır.” (s. 132) Mekî ibn İbrahim, bu sözünde Ebû Hanîfe (r.a.)’i de diğer büyük muhaddisler arasında zikretmiş ve rivâyet yöntemi konusunda diğerleri gibi, onun görüşüyle de ihticaç etmiştir. Bu da önemli bir fikir verir. O kitapta şöyle de denmiştir: “Talebenin okuması halinde en ihtiyatlı olan, rivâyet ederken bunu belirtmektir. Meselâ, “Ben falana /şeyh) okudum, veya ona okundu, ben de dinledim ve kendisi doğru buldu, veya benim ona okumam şeklinde bana haber verdi, veya ona okunurken ben de dinledim ve kendisi doğruladı” demektir. Abdullah ibn Mübârek, Ahmed ibn Hanbel, Nesaî ve daha başkaları bu rivâyet şeklinde yalnız, “Bize haber verdi veya bize rivâyet etti” demeyi menetmişlerdir. Bir taife ise bunu caiz görmüşlerdir. Denilmiştir ki, bu, Zehebî’nin mezhebidir; keza o, Malik ibn Enes, İbn Uyeyne, Yahya el-Kattan, Buhârî, muhaddislerden bir cemaat, Hicazlıların ve Kûfelilerin ekseriyetinin de görüşüdür. O, Sevrî, Ebû Hanîfe (r.a.), Ebû Yusuf, Muhammed, Nadr ibn Şümeyl, Yezid ibn Harun, Ebû Âsım en-Nebil ve Tahavî’nin de görüşüdür. Tahavî, bu görüşü savunduğu bir risale de yazmıştır. (S.132)

Sözü geçen kitapta münavele yöntemi hakkında da şöyle denmiştir: “Zühri, Rabia, Şa‘bî, İbrahim, Alkame ve İmâm Mâlik yanında münavele de kuvvetli olmakta dinlemek gibidir. Fakat sahih olan, onun dinlemek ve okumaktan daha aşağı olmasıdır. Bu görüş ise Süfyan-ı Sevrî, Evzaî, İbnü’l-Mübârek, Ebû Hanîfe (r.a.) ve İmâm-ı Şâfiî’nin görüşüdür.” O kitapta şöyle de denmiştir: “Hafız el-İrakî demiştir ki, “Ebû Hanîfe (r.a.)’in bunlarla birlikte zikredilmesine itiraz edilmiştir. Çünkü onun ashabından olan *Kunye* sahibi ondan (Ebû Hanîfe (r.a.)’den) ve İmâm-ı Muhammed’den, “Muhaddis talebeye hadis kitabını verse ve kitap içindeki hadisleri rivâyet etmesine izin ve icazet verse, fakat kendisi ne hadisleri okusa, ne de dinlese, rivâyet caiz değildir” dediklerini nakletmiştir.” ve el-İrakî buna şu cevabı vermiştir: “Caiz olmayan, mutlak olarak münavele veya icazet vermek değildir, kitabın içeriğini ve içindeki hadisleri bilmeden münavele, icazet ve izin vermektir.” Gördüğün gibi, imâmlar hadis rivâyeti konusunda Ebû Hanîfe (r.a.)’in görüşünü de nakletmiş ve onunla ihticaç etmişlerdir.

O kitapta, şeyhin talebesine gönderdiği kitaptaki hadisleri rivâyet etmek babında da şöyle denmiştir: “Sahih olan odur ki, talebe kitaptaki hadisleri rivâyet ederken, “Falan bana kitap gönderdi veya falan bu hadisi bize kitap yoluyla haber verdi” demek lazımdır; sadece “Bize haber verdi veya bize rivâyet etti” demek yeterli değildir.” Leys, Mansur ve daha başkaları bunları yeterli görmüşlerdir. Daha başkaları “Bize haber verdi” demeyi yeterli görmüş, “Bize tahdis etti/hadis rivâyet etti” demeyi ise yeterli ve daha ötesi caiz görmemişlerdir. Beyhakî, *el-Medhal*’de Ebû Isme Sa’d ibn Mu‘âz’dan onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Ebû Süleyman el-Cüzcanî’nin meclisindeydim. “Bize haber verdi”, “Bize tahdis etti.” Sözlerinin bahsi geçti. Ben, “İkisi birdir” dedim. Bir adam, “Araalarında fark vardır” dedi ve devam etti: “Görmez misin, İmâm’ın sahibi (arkadaşı, talebesi) Muhammed ibnü’l-Hasen şunu söylemiştir: “Bir kimse kölesine, “Bana falan şeyi haber verirsen, sen hür olasan” dese ve ondan sonra köle o şeyi mektupla kensisine haber verse, hür olur. Fakat ona, “O şeyi bana tahdis etsen, sen hür olasan” dese ve köle o şeyi mektupla ona bildirse, hür olmaz.” (s. 148)

Ben derim ki; bu mesele (azat olma meselesi), *el-Âlemgiriyye*'de (*el-Hindiyye*'de) yeminler bahsinde ve ihtilafsız bir şekilde zikredilmiştir. (4/66) Demek ki, o Ebû Hanîfe (r.a.)'in de görüşüdür. Ve muhaddisler, bu meseleyle ihticaç ederek "Bize haber verdi." sigasıyla "Bize tahdis etti." Sigasını birbirinden ayırmışlardır.

*Tedribü'r-Râvi*'de şöyle denmiştir: "Mürsel hadis zayıftır ve muhaddislerin kahir ekseriyetine ve İmâm-ı Şâfi'ye göre onunla ihticaç edilmez. İmâm-ı Mâlik, Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm Ahmed ve daha bir taife, "O sahihtir" demişlerdir." (s. 67)

*Mukaddime*'de (*Hadis Usûlü*'nde) el-Kârî ve başkasından naklen şöyle denmiştir: "İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), mestur olan ravinin rivâyetini kabul etmiş, İbn Hibban da ona uymuştur." *Kıfvi'l-Eser*'de şöyle denmiştir: "Ravi'nin kendi aslı/kitabı ve kendi hattıyla olan bir kitaptan yaptığı rivâyet, eğer kendisi mezkur (hatırlıyor) ise bizde bi'l-ittifak o rivâyet huccettir. Eğer o mezkur (hatırlıyor) değilse, Ebû Hanîfe (r.a.)'e göre mutlak olarak onunla amel edilmez. İmâm Ebû Yusuf şunu söylemiştir: "Hat tanımyorsa ve adeten biri tarafından değiştirilmesinden korkulmuyorsa ve kitap emin bir kimse- nin elindeyse, onunla amel edilir. İmâm-ı Muhammed ise şunu söylemiştir: "Hattın kendi hattı olduğundan eminse, yaptığı rivâyetle mutlak olarak amel edilir. (s. 26) *Tedribü'r-Râvi*'de de böyle denmiştir. (s. 161) Burada da Ebû Hanîfe (r.a.)'in rivâyet konusunda a'zamî ihtiyat ve dikkat gösterdiği görü- lüyor. Ve bütün bu geçenler, Ebû Hanîfe (r.a.)'in fıkıhta olduğu gibi, hadis ilminde de büyük bir imâm olduğuna ve önde gelen müctehidlerden sayıl- dığına açıkça delâlet ediyorlar. Kalbi temiz ve insafı olan herkes de bunu bu şekilde kabul etmiştir. Meselâ Zehebî onu *Tezkiretü'l-Huffaz*'da tevsik, taz'if, tashih ve tezyif'te görüş ve ictehadlarına başvuru- lan ta'dil ehlinde- n saymıştır. İbn Haldun şunu söylemiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadis ilminde büyük müctehidlerden olduğuna, onun mezhebinin bunlar tarafından benim- senmesi ve hak kabul edilmesi delâlet ediyor." İmâm-ı Şâfi' de Ebû Hanîfe (r.a.)'i *er-Risâle*'de zikretmiştir. Kıskançlığından, azgınlığından, dikkatsizli- ğinden veya bilgisizliğinden rivâyet işinde bu derecede müteşeddid ve titiz olan İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'yi zayıflık, hıfz yetersizliği veya hadi- se az itibar etmekle suçlayanlara Allah acısın!

Harzemî, kendi senediyle şunu rivâyet etmiştir: İshak ibn Muhammed en-Nehaî'den, Yahya ibn Abdülhamid el-Hamanî'den, bize Şerik ibn Abdullah haber verdi, dedi ki, vefat ettiği hastalıkta biz A'meş'in yanındaydık. Ebû Hanîfe (r.a.), İbn Ebû leylâ ve İbn Şübrûme geldiler. Ebû Hanîfe (r.a.) yaşça diğerlerinden büyüktü. Onun için kendisi konuştu ve A'meş'e şunu söyledi: "Ey Ebû Muhammed; Allah'a karşı takva içinde ol. Bil ki, sen dünya günlerinin hitamında ve ahiret günlerinin başlangıcındasın. Sen Ali ibn Ebû Talib (r.a.)'den (veya Ali ibn Ebû Talib (r.a.)'le ilgili) bazı hadisler rivâyet ettin. Halbuki onları rivâyet etmeseydin, senin için daha hayırlı olurdu." A'meş, "Benim gibi birisine bunlar mı söylenir?" dedi veyanmdakilere, "Sırtıma bir yastık koyun!" dedi. Bu yapılıncı da şunu söyledi: "Bize Ebû'l-Mütevekkil en-Naci haber verdi, Ebû Said el-Hudrî (r.a.)'den.. dedi ki, Allah Resûlü (s.a.v.) şunu söyledi: "Kıyâmet günü olunca, Allâhü Te'âlâ bana ve Alî ibn Ebû Talib'e, "Sizi sevenleri cennete götürün, sizi sevmeyenleri de cehenneme atın" der. Allâhü Te'âlâ'nın, "İkiniz nankör ve inatçıları cehenneme atın" âyeti de buna işaret etmiştir." Ebû Hanîfe (r.a.), bunu duyunca, "Kalkın, kalkın! Bu adamın hadisleri hep böyle çürük, bozuk ve batıldır" dedi." (s. 29)

Ben derim ki; vallahi bu kıssa katıksız bir yalandır. Onun ravisi, İshak ibn Muhammed ibn Eban en-Nehaî dinden çıkmış bir zındık ve yalancıdır; kendisi, "Ali Allah'tır" demiştir. (*Lisan*, 1/372) Bunun Yahya el-Hamanî'den, Şerik ibn Abdullah'tan, A'meş'ten, Ebû'l-Mütevekkil'den, Ebû Said'den (sözde) rivâyet ettiği bu hadisi İbnü'l-Cevzî zikretmiş ve, "Bu hadis mevzudur, onu İshak vaz'etmiştir. Hamanî de onun gibi bir yalancıdır" demiştir. (Bkz: *el-Lüâli'l-Masnua*, 1/198)

Biz de A'meş'i böyle batıl şeyleri rivâyet etmiş olmaktan tenzih ediyoruz. Harzem'e ve Ali ibnü'l-Kârî'ye şaşılır; bu batıl rivâyeti nasıl Ebû Hanîfe (r.a.)'in *Menâkıbı*'nda zikretmişler ve onun batıl olduğunu fark etmemişlerdir? Ben bu kıssayı, burada yalan olduğunu söylemek için zikrettim. Yoksa Ebû Hanîfe (r.a.)'in kendisi böyle yalanlarla şişirilmeye ihtiyacı olmayan bir kimsedir.

## SEKİZİNCİ FASIL

### Ebû Hanîfe (r.a.)’e Yöneltilen Diğer İtirazların Cevapları

İtirazcılar altıncı olarak, Hakim’in Ebû Yusuf’tan, Ebû Hanîfe (r.a.)’den, Musa ibn Ebû Âişe’den, Abdullah ibn Şeddad’tan, Ebü’l-Velid’ten, Cabir’den... merfu olarak rivâyet ettiği şu hadisi zikretmişlerdir:” Bir kimse imâmın arkasında namaz kılrsa, imâmın okuması onun için de okumaktır.” Hakim şunu söylemiştir: “Abdullah ibn Şeddad, Ebü’l-Velid’in kendisidir. Ali ibnü’l-Medinî bunu açıkça söylemiştir.” Hakim şunu da söylemiştir. “Ravi isimlerini öğrenmekte tehavün gösterenler (gevşek davrananlar), bu türlü hatalara düşerler (bir raviyi iki ravi yaparlar). Bunu *Şerhü’n-Nuhbe*’nin Muhaşşisi, Alî el-Kârî’in *Şerhü’ş-Şerh* kitabından naklen zikretmiştir. İtirazcılar demişler ki, “Hakim, Ebû Hanîfe (r.a.)’i hata yapmakla ve ricalin isimlerini bilmemekle suçlamıştır.”

Ben derim ki; eğer Hâkîm gerçekten bu suçlamayı yapmışsa, bu onun kendisinin rivâyetleri bilmediğine ve onları öğrenmekte tehavün gösterdiğine delâlet eder. Çünkü İmâm’ın sahih olan rivâyeti, İmâm-ı Muhammed’in kendi *Muvatta*’mda tahriç ettiği şu rivâyettir: “Bize Ebû Hanîfe (r.a.) haber verdi, dedi ki, bize Ebü’l-Hasan Musa ibn Aişe haber verdi, Abdullah ibn Şeddad’tan.. (ve hadisi rivâyet etti.) Bu rivâyette Ebü’l-Velid yoktur. Ebû Muhammed el-Harisî el-Buharî de onu şöyle tahriç etmiştir: “Abdullah ibn Samad ibnü’l-Fadl ve Hamdan ibn Zünnun ve İsmail ibn Bişr’den, dediler ki, bize Mekke’de İbrahim haber verdi, Ebû Hanîfe (r.a.)’den, Ebü’l-Hasan Musa ibn Ebû Âişe’den, Ebü’l-Velid Abdullah ibn Şeddad’tan, Cabir ibn Abdullah’tan.. (ve hadisi okudu.) (Bzk; *Câmiü’l-Mesânid*, 1/338) Bu tarikte de, Hâkîm’in dediği gibi “Abdullah ibn Şeddad’tan,

“Ebü'l-Velid'ten” denilmemiştir. İbnü'l-Medini'nin de dediği ve sahih olan rivâyet şekliyle, “Ebü'l-Velid Abdullah ibn Şeddad'tan” denilmiştir. Bu demektir ki, Ebû Hanîfe (r.a.), rivâyette hata etmemiştir. Çünkü onun sika olan ashabı, senedi kendisinden bu şekilde rivâyet etmişlerdir. Hata ise, Ebû Hanîfe (r.a.)'den sonraki raviler tarafından yapılmış ve onlar senedi, “Abdullah ibn Şeddad'dan, Ebü'l-Velid'den” şekline sokmuşlardır.

Beyhaki'ye şaşılır ki, kendisi yukarıdaki hadisi bu hatalı senedle rivâyet edenlere aldanmış ve Ebü'l-Velid'in mechul olduğunu söyleyerek bu hadisle ihticacı iskat etmiştir. Kendisi *Cüz'ü'l-Kıraat* risalesinde şunu söylemiştir: “İmâmın kıraatı me'mum için de kıraattir.” kıssasını Ebû Hanîfe (r.a.), Musa ibn Ebû Aîşe'den, Abdullah ibn Şeddad'tan, Ebü'l-Velid'ten, Cabir'den... rivâyet etmiştir. Ebü'l-Velid ise, Dârekutnî'nin -rahimehül-lah- dediği gibi, mechul bir adamdır; onun rivâyetiyle huccet oluşmaz.” (s. 103) Fakat Beyhakî ve Dârekutnî; Mekkî ibn İbrahim'in “Ebû Hanîfe (r.a.)'den, Ebü'l-Hasan Musa'dan, Ebü'l-Velid Abdullah ibn Şeddad'dan, Cabir'den...” senedini görseler veya işitselerdi, Ebü'l-Velid'in mechul olduğunu söylediklerinden dolayı mahcubiyet duyarlardı ve öğrenirlerdi ki, sened'teki hata kendilerinin rivâyetlerindeki imâmdan sonra olan bazı şeylerin hatasıdır. Hakîm'in de vehmetmesi (şaşırp hata etmesi) uzak bir ihtimal değildir. Çünkü o çok kere vehmeder. Meselâ, *Kitabü'd-Duafâ*'sında bazı kimseleri taz'if eder, onlardan (hadis) rivâyet edilmemesini ister ve onların hadis ve rivâyetleriyle ihticaç edilmeyeceğini söyler, ondan sonra onların hadislerini kendi Müstedrek'inde rivâyet eder ve onları tashih eder (sahih olduklarını söyler). Bu husûsu el-Hafız da *el-Lisan*'da zikretmiştir. (5/333) Bu husûs Zehebî'nin *Telhisü'l-Müstedrek* kitabını okuyanlarca da gizli değildir. Allah en doğrusunu bilir.

Yedinci olarak şunu söylemişlerdir: Zehebî, Mis'ar ibn Kidam'ın tercümesinde şunu söylemiştir: “es-Süleymanî; “Mis'ar, Hammad ibn Ebû Süleyman, Nu'man (Ebû Hanîfe (r.a.)), Amr ibn Mürre ... mürcie taifesindedirler” demiştir. Fakat Süleymani'nin sözüne itibar edilmez. Ve ben şunu derim: “İrcâ, bir kısım büyük âlimlerin mezhebidir. Bu sebeple, irca'a kail olana yüklenmemek lazımdır.” (4/99) İtirazcılar şunu söylemişlerdir: “Ebû Hanîfe mürcie'dendir. Mürcie ise sapık fırkalardandır.”

Ben derim ki; Allah’a yemin olsun, bu İmâm-ı A‘zam (r.a.)’e yapılmış bir iftiradır. Çünkü kendisi kesinlikle mürcie değildir; sünnete uyan hanif bir müslümandır. Nitekim kendi *el-Fıkhü’l-Ekber* kitabı, ashabının kitapları ve Tahavî’nin, onun (Ebû Hanîfe (r.a.)’in) akide esaslarını açıkladığı Akide kitabı da bu husûsa şahidlik edeler. Süleymanî’nin sözüne nasıl itibar edilir ki, Zehebî, “Onun sözüne itibar edilmez” demiştir? İbn Hacer el-Mekkî de çok haklı olarak şunu söylemiştir: “Bazı kimseler Ebû Hanîfe (r.a.)’in mürcie’den olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu doğru değildir. Birinci olarak, *el-Mevakîf*’ın şarihi şunu söylemiştir: “Mürcie olan Gassan, Ebû Hanîfe (r.a.)’den uydurma hadisler rivâyet etmiş ve onun da mürcie’den olduğunu söylemiştir. Bu ise iftiradır. Gassan bu büyük imâma nisbet etmek ve yamamak sûretiyle kendi mezhebinin terveci olmak (ona itibar ve revaç kazandırmak) istemiştir. İkinci olarak, el-Âmidî şunu söylemiştir: “Mutezile taifesi, kendi kader görüşlerine muhalefet edenlere ilk asırda mürcie demişlerdir.” (Bkz: *er-Raf‘u vet-Tekmil*, 24) Biz de bu husûsu *Usûlü’l-Hadis*’te genişçe açıkladık. Oraya bakılabilir.

Sekizinci olarak şunu söylemişlerdir: “Kutbu’l-Aktâb ve Ğavsu’l-En-cab seyyidina şeyh Abdülkadir, *Ğünyetü’l-Tâlibîn* kitabında Hanefileri murcie taifesinden saymıştır.”

Bunun cevabı şudur: Evvelâ, bu sözün bu büyük seyyidin kitabına mülahidler tarafından derc edilmiş / katılmış, sokulmuş bir iftira olması ihtimali vardır. Çünkü bunlar Şeyh-i Ekber Muhyiddin ibn-i Arabî’nin *Fusus* kitabına ve İmâm-ı Şa‘rânî’nin *el-Bahrü’l-Mevrud* kitabına da iftiralar derc etmişler/sokup karıştırmışlardır. Sonra bu söz gerçekten Şeyhin sözü de olsa, kendisi onunla Ebû Hanîfe (r.a.)’i kasdetmemiştir. Çünkü onu kasdetmiş olsaydı, kendisi aynı kitapta ondan “İmâm” lakabıyla söz etmez ve şer‘î hükümlerde onun görüşünü diğer makbul imâmların görüşleriyle birlikte zikretmezdi. Buna misal vermek gerekirse, kendisi namaz vakitleri bahsinde kendi mezhebinin sabah namazı için tağlis’in efdal olduğunu söyledikten sonra şunu söylemiştir: “İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe (r.a.), isfar efdaldır, demiştir.” Yine kendisi, namazı terk edenin hükmü babında şunu söylemiştir: “İmâm-ı Şâfiî, bu kimsenin kılıçla ve had şeklinde öldürüleceğini, fakat tekfir edilmeyeceğini söylemiştir. İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe

(r.a.) ise, onun öldürülmeyeceğini, tevbe edip namaz kılınca veya ölünceye kadar hapsedileceğini söylemiştir.” (Bkz: *er-Raf'u vet-Tekmil*, 26) Şeyh, o sözüyle bazı Hanefileri kasdetmiştir. Bunlar, furu'da Ebû Hanîfe (r.a.)'i taklid etmişler, fakat usûl-i akaidde ona muhalefet etmiş ve ehl-i hevesin mezhebini ve görüşünü benimsemişlerdir. Zemahşerî bunlardandır. Kendisi furu'da hanefidir, akaidde ise mutezilidir. Ğassan el-Murci bunlardandır. O da furu'da hanefidir, fakat akaidde murcidir. Reis ibn Sina da bunlardandır. Kendisi de furu'da hanefidir, akaidde ise sapmış, mutezili vesaire olmakla itham edilmiştir. Ve âyette de belirtildiği gibi (En'âm, 6/164), kimse kimsenin günah yükünü taşımaz.

Bu sebeple bunların yanlışlarından İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e bir şey bulaşmaz. Nitekim bu türlü durumlardan hiçbir müctehit salim kalmamıştır. Çünkü Şâfiîlerden ve Mâlikîlerden de itizal, felsefe vesaire ile itham edilenler olmuştur. Seyfüddin el-Âmidî, Kadı Ebû'l-Velid ibn Rüşd ve benzerleri bunlardandır.

Dokuzuncu olarak şunu söylemişlerdir: “Ebû Hanîfe rey ehлиндendir. Nitekim Zehebî de *el-Mizan*'da şunu söylemiştir: “Nu'man ibn Sabit ibn Zutî Ebû Hanîfe el-Kûfî, rey ehlinin imâmıdır.”

Ben derim ki; eğer itirazcılar, reyden akl-i selim ve sağlam kavramayı kastediyorlarsa, rey sahibi olmak şerefli bir menkıbedir. Çünkü akı olmayanın ilmi de yoktur. Ve akıl olmadan nakli anlamak da mümkün değildir. Ve eğer onlar, dört huccetten biri olan kıyası kastediyorlarsa, kıyas kendi şartları içinde İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e mahsus bir şey değildir; aksine, bütün âlimler, zorunlu ve lüzumlu hallerde kıyas etmişler ve ediyorlar. Şa'rânî'nin de *el-Mizan*'da dediği gibi, bir meselede kitap, sünnet, icmâ ve sahabenin hüküm ve fetvaları yoksa, kıyas dördüncü huccet olarak işlev görür.

Davud ez-Zâhirî ve tabilerinin kıyas'ı inkâr etmelerine ise itibar edilmez. en-Nevevî, *Tehzibü'l-Esmâ*'da bu Davud'un hal tercümesinde şunu söylemiştir: “İmâmü'l-Haremeyn şöyle demiştir: Tahkik ehlinin kâil oldukları görüşe göre, kıyası inkâr edenler ümmetin ulemâsından ve şeria-tin hamele'sinden (taşıyıcılarından) sayılmazlar. Çünkü onlar, tevatür ve



şöhret yoluyla sabit olan bir şeyi kibir ve inat yüzünden inkâr ediyorlar. Halbuki şeriat ahkâmının çoğu ictihad ve kıyastan kaynaklanıyor, nasslar ise bu hükümlerin onda birini bile karşılamıyor. Onun için bu bedihî olan (ispat gerektirmeyecek derecede açık olan) gerçeği kavramayanlar avam tabakasındandırlar.” (Bkz: *Fethü'l-Mübin*, 30)

Molla Muin de *Dirâsâtü'l-Lebib*'de şunu söylemiştir: “Ümmet ulemâsı içinde bu hadis-i şerife yapışan bir taife vardır. Bu taifeye Zahirîyye denir. Bunlar Davud ez-Zahirî'nin ashabı ve onlar gibi katıksız ve katı Zahirilik üzerinde olan kimselerdir. Bunlara bu ismin verilmesi ise, nassın illeti açık iken ve hatta tasrih edilmişken bile kıyası kabul etmemeleridir. Bunların sözlerinden anlaşılan odur ki, bunlar istinbatı her çeşidiyle ve külliye inkâr ediyorlar. Hadis ve fıkıh imâmları bunları nazar-i itibara almamışlardır. Suyutî ve başkaları şunu söylemişlerdir: İcmâ, bunların muhalefet etmeleriyle bozulmaz; onların mezhebi Allah'ın kitabında ve Allah Resûlü (s.a.v.)'in sünnetinde tefekkür ve i'mâl-i fikir etmeyi emreden ve onlardan istinbat etmeyi caiz gören bu iki huccetle merduttur.” (Bkz: *Tezkiretü'r-Râşid*, 269) İbn Kayyım da *İ'lâmü'l-Muvakkîn* kitabında kıyası uzunca ispat etmeye çalışmış ve bu konu üzerinde genişçe durmuştur. Kendisi reyî mahmud (övuilen) ve mezmum (zemmedilen) olmak üzere iki kısma ayırmış, ondan sonra da şunu söylemiştir: Mahmud olan rey de birkaç kısımdır. Birinci kısmı; sahabenin reyidir. Sahabe ise, ümmetin en fakîh olanları, kalpleri en temiz olanları, ilmi en derin olanları, tekellüfî en az olanları, kasıt ve maksadı en sahîh ve sağlam olanları, fitratları en mükemmel olanları, idrakleri en tam olanları ve zihinleri en arı ve duru olanlarıdır. Bunlar, vahyin inişine şahid olmuşlar, inen Kur'ân'ı öğrenmişler ve Allah Resûlü (s.a.v.)'in sözlerinin arkasındaki mana ve maksatları anlamış ve kavramışlardır. Bunların rey ve kıyaslarının daha sonrakilerin rey ve kıyasından üstünlüğü bunların daha sonra gelenlerden üstünlüğü gibidir. İkinci kısım rey, nassları tefsir eden, onların delâlet yönlerini açıklayan, güzelliklerini izah eden, hükümlerini netleştiren reydir. Abdan, Abdullah İbn Mübârek'ten şunu duyduğunu söylemiştir: “Üzerine dayanıp itimat ettiğin şey nass ve eser olsun. Re'ydin de sana nas ve eseri tefsir edeni al.” (1/28, 29)

Ben derim ki; Ebû Hanîfe (r.a.)'in re'yi bu kısımdandır. Nitekim, daha

önce de geçtiği gibi, İbnü'l-Mübârek şunu söylemiştir: “Siz, Ebû Hanîfe (r.a.)’in reyi, demeyin, hadisin tefsiri, deyin.” Bunu Suyutî zikretmiştir. Üçüncü kısım, üzerinde ümmetin ittifak ettiği ve nesilden nesile kabul halinde gelen reydir. Ümmetin bu şekilde üzerinde ittifak ettiği rey de ancak doğru olur. Nasıl ki, Allah Resûlü (s.a.v.), ashabına, “Bakıyorum, rüyalarınız son hafta üzerinde ittifak etmiştir. Öyleyse onu (kadir gecesini) bu haftada arayın” demiştir. Allah Resûlü (s.a.v.) mü’minlerin rüyalarının bir hafta üzerinde ittifak etmesini delil saymıştır. Çünkü ümmet, üzerinde ittifak ettiği rüyalarda ve rivâyetlerde masumdur (hatadan korunmuştur). Bu böyle olduğu için, reyin doğruluğunu garanti eden şey, onun bir tek kişinin görüşüne değil, müşterek şuraya dayanması ve ümmet ittifakının sonucu olmasıdır. Nitekim, Allâhü Te‘âlâ, mü’minleri reylerinin şuraya dayandığını söyleyerek bununla övmüştür. (Şurâ, 42/38) Ömer (r.a.), bir meselenin çözümünü bir âyet veya hadis nassında göremediği zaman Allah Resûlü (s.a.v.)’in ashabını toplar ve onu bunların meşveretine sunar. el-Humeydî şunu söylemiştir: “Bize Süfyan haber verdi, bize Şeybânî haber verdi, Şa‘bî’den... dedi ki, Ömer (r.a.) Kadı Şureyh’e şunu yazdı: “Çözmen gereken bir mesele geldiği zaman, Allah’ın kitabına bak ve ona göre hükmet; orada hüküm bulamazsan, Allah Resûlü (s.a.v.)’in sünnetine bak ve ona göre hükmet; orda da hüküm bulamazsan, salihlerin ve âdil imâmların hükmüne bak ve ona göre hükmet; burada da hüküm bulamazsan sen muhayyersin; dilersen kendi reyinle ichtihad et, dilersen bana danış. Fakat bana danışmanı senin için daha hayırlı görüyorum. Vesselâm.” (1/30)

Ben derim ki; Ebû Hanîfe (r.a.)’in fikhî da meşveret ve şuraya dayanmıştır. Daha önce geçtiği gibi, Ebû Hanîfe (r.a.)’in fikhını tedvin edenler kırk kişiydiler. Bir mesele gündeme geldiğinde kendisi bunlarla danışıp meşveret ederdi, bunlarla sorulu cevaplı tartışırdı ve bildikleri hadis ve eserleri bunlardan dinlerdi. Kendisi de kendi bildiklerini söylerdi. Bundan sonra bir rey üzerinde ittifak edinceye kadar meleseyi evirip çevirirlerdi. Bir rey üzerinde anlaşır ittifak edince de, onun yazılmasını emrederdi. Daha önce geçtiği gibi, bir adam A‘meş’e gelip bir mesele sorunca, A‘meş Ebû Hanîfe (r.a.)’in halkasını göstererek ona, “Şu halkın ehline git ve onlara sor. Çünkü onlar bir mesele vaki olduğunda doğru olan çözümü buluncaya kadar onu kurcalarlar.” Veki’in de bunun gibi bir sözü geçti.

Dördüncü mahmud re'y, çözümünü Kur'ân'da aramak, onda bulamayınca sünnette aramak, onda da bulamayınca râşid haliflerin hepsinin, bu olmazsa ikisinin, bu da olmazsa birisinin verdiği hükümde aramak, burada da bulamayınca sahabeden -en az- birinin sözünde aramaktır. Burada da bulamayınca, kendi reyiyile ictihad etmek ve hangi reyin kitaba, sünnete ve sahabenin söz, fevte ve hükümlerine daha yakın olduğuna bakmaktır. Sahabenin caiz görüp kullandıkları ve birbiri için hoş gördükleri rey bu türden olan reydir. Ali ibnü'l-Ca'd şunu söylemiştir: "Bize Şu'be haber verdi, Yesar'dan, Şa'bî'den.. dedi ki, Ömer (r.a.) bir atı satın almak istemiş ve onu denemek için sahibinden emanet almıştı. Hayvanı koştururken (veya ona bir yük yüklerken) hayvan düşüp öldü. Adam, atının bedelini istedi. Ömer (r.a.), "Benim bir kusurum olmadı. Fakat madem istiyorsun, hükümüne müracaat edeceğimiz birini söyle" dedi. Adam, "Ben Iraklı Şureyh'e razıyım" dedi. Şureyh, Ömer (r.a.)'e, "Sen atı sağlam ve sıhhatli aldın. Onu o şekilde iâde etmen gerekirdi. Şimdiki halde sen ona daminsin" dedi. Şureyh'in cesareti ve doğru reyî Ömer (r.a.)'in hoşuna gitti ve kendisi bunun üzerine onu kadı yaptı ve ona şunu söyledi: "Hükmü Allah'ın kitabında açık görürsen, hüküm odur, onu başkasına sorma; onu Allah Resûlü (s.a.v.)'in sünnetinde açık görürsen, yine başkasına sorma; bu ikisinde açık hüküm göremezsen kendi reyinle ictihad et."

Ebû Ubeyd şunu söylemiştir: Bize Kesir (veya Küseyr) ibn Hişam haber verdi, Cafer ibn Berkan'dan.. Ve Ebû Nuaym şunu söylemiştir: Cafer ibn Berkan'dan, Ma'mer el-Basrî'den, Ebü'l-Avvam'dan.. Ve Süfyan ibn Uyeyne şunu söylemiştir: Bize İdris Ebû Abdullah ibn İdris haber verdi, dedi ki, ben Said ibn Ebû Bürde'ye gittim ve ondan Ömer ibnü'l-Hattab (r.a.)'in kendi dedesi Ebû Musa el-Eş'ari (r.a.)'e gönderdiği yazıları sordum. Ebû Musa bu yazıları oğlu Ebû Bürde'ye emanet etmişti. Said, o yazıları çıkarıp bana gösterdi. Onlardan birinde, Ömer (r.a.) şunu yazmıştı: "Bilesin ki, hüküm Allah'ın farz kıldığı veya Allah Resûlü (s.a.v.)'in sünnet kıldığı şeylerdedir. Kur'ân'da ve sünnette hükmü bulunmayan bir mesele sana geldiğinde iyice düşün, iyice düşün, sonra benzerleri birbirine kıyas et, misallerin manasını anla, ondan sonra kendi görüşüne göre Allah'ın en çok sevdiği ve hakka en çok benzeyen hükmü ver." (Bu eser, yukarıdaki üç tarikle rivâyet edilmiştir.)

İbn Kayyım şunu söylemiştir: “Bu büyük eseri âlimler kabul ile karşılamışlar ve hüküm vermekle şahidlik etmenin usûl ve kurallarını onun üzerine bina etmişlerdir. Onun için hâkim ve müftü onun üzerinde düşünmeye ve ondaki fikhî anlamaya çok muhtaçtırlar.” (1/31)

Ve İbn Kayyım, ta‘lil’i (illetin geçerliliğini), benzeri benzere kıyas etmeyi, Kur’ân’daki misallerin kural oluşlarını ispat ettikten sonra şunu söylemiştir: “İşte Allah’ın şeriatı, takdiri, vahyi, sevabı ve ikabı budur. Bütün bunlar bu asıl ile kaimdirler. Asıl ise benzeri benzere kıyas etmek ve misli mislin hükmüne dahil etmektir. Bundan dolayı şâri’ (şeriatin sahibi) hükümde esas olan illetleri, vasıfları ve manaları zikretmiştir. Ve bu yolla demek istemiştir ki, hüküm bunlara bağlıdır ve bunların bulunduğu her yerde aynı hüküm geçerlidir ve açık bir fark görülmedikçe bu kural hep böyle işler. Allah Resûlü (s.a.v.), Allah’dan ve O’nun Resûlü (s.a.v.)’den bir nass bulamadığı yerde kendi re’yiyle ictihat etmeyi Mu‘az (r.a.)’e emretmiştir. Şu‘be bunu şöyle rivâyet etmiştir: “Bana Ebû Avn haber verdi, Amr’dan, Mu‘az ibn Cebel (r.a.)’in birkaç ashabından.. (Bunlar dediler ki) Allah Resûlü (s.a.v.), Mu‘az (r.a.)’i Yemen’e gönderdiğinde ona, “- Öñüne bir mesele geldiğinde ne yaparsın?” dedi. Mu‘az (r.a.), “- Allah’ın kitabıyla hükmederim.” dedi. Allah Resûlü (s.a.v.), “- Allah’ın kitabında hüküm bulamazsan?” dedi. Mu‘az (r.a.), “Allah Resûlü (s.a.v.)’i sünnetiyle hükmederim” dedi. Allah Resûlü (s.a.v.), “Allah Resûlü (s.a.v.)’in sünnetinde de hüküm bulamazsan?” dedi. Mu‘az (r.a.), “Reyimi kullanır ve bilgimle doğru olan hükmü bulmaya çalışırım” dedi. Mu‘az (r.a.) dedi ki, “Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.) elini göğsüne vurdu, ve, “Allah Resûlü (s.a.v.)’i elçisini Allah Resûlü (s.a.v.)’in râzı olduğu şeye muvaffak eden Allah’a hamd olsun” dedi.” Bu hadis, isimsiz kimselerden rivâyet edilmişse de, bu kimseler Mu‘az (r.a.)’in ashabı oldukları için bunun zararı yoktur. Bu sened, hadisin Mu‘az (r.a.)’in ashabı arasında meşhur olduğuna ve Amr ibnû’l-Hars onu Mu‘az (r.a.)’in bir değil, birkaç ashabından rivâyet erttiğine delâlet eder. Bu ise, şöhrat ve kuvvette, ismi zikredilen bir tek kişiden rivâyet etmekten daha ileridir. Nasıl böyle olmasın ki, Mu‘az (r.a.)’in ashabı ilimde, diyanette, fazilette ve doğrulukta gizli olmayan bir yerdedirler.

## **Mu‘âz (r.a.)’in Ashabı Arasında Yalancı, Mecruh ve Töhmetsiz Bir Kimse Yoktur**

Mu‘âz (r.a.)’in ashabı arasında yalancı, mecruh ve töhmetsiz bir kimse-nin bulunduğu bilinmiyor. Bilinen, onun bütün ashabının Müslümanların efdal ve en hayırlı olanlarından olduklarıdır. Nakil ve rivâyet uzmanları bu hadisin sahih olduğunda şübhe etmezler. Nasıl şübhe etsinler ki, onu rivâyet eden, hadis ilminin bayrağını taşıyan Şu‘be’dir? Bazı hadis âlimleri Şu‘be için şunu söylemişlerdir: “Sen bir isnadda Şu‘be’yi gördüğün zaman, o isnada dört elle sarıl.”

Ebû Bekir el-Hatib şunu söylemiştir: “Denilmiştir ki, Ubade ibn Nesiyy bu hadisi Abdurrahman ibn Ğanem’den, Mu‘az (r.a.)’den rivâyet etmiştir. Bu rivâyet ise muttasıldır, ricali de sika olmakla tanınmışlardır. Kaldı ki, ilim ehli bu hadisi nakletmiş ve onunla ihticaç etmişlerdir. Ve biz bununla onun sahih olduğu kanaatına sahip olmuşuz. Nasıl ki, isnad cihetiyle sabit olmadıkları, fakat nesilden nesile herkesçe aktarıldıkları ve nakledildikleri sebebiyle sahih olduklarına hükmetmek için sened talep etmeyi gerektirmeyen şu hadislerin sahih oldukları kanaatına da sahip olmuşuz: “Varis için vasiyet yoktur.”, “Denizin suyu temiz ve ölüsü helâldir.”, “Diyet âkile üzerindedir.” İşte Mu‘az ibn Cebel (r.a.)’in bu hadisi de böyledir. Bütün herkes onunla ihticaç ettiği için, sened talep etmekten müstağni kılmıştır.” (1/73)

İbn Kayyım, bundan sonra kıyası isbat etmek için uzunca söz söylemiş ve sahabe’nin hem Allah Resûlü (s.a.v.)’den sonra, hem de onun zamanında kendi reyleriyle çok kere icihad ettiklerini tespit edip belgelemiş ve ondan sonra şunu söylemiştir: “Sahabe (r.a.e.) vak’aları emsaline benzetmişler, onları birbirine kıyas etmişler, hepsini benzerlik cihetiyle bir hükme bağlamışlar ve böylece âlimlere icihad kapısını açmışlar, onun yolunu göstermişler ve bu yolda yürümenin usûl ve kuralını koymuşlardır.” (1/178)

Ben derim ki; Ebû Hanîfe (r.a.)’in icihadî meselelerdeki reyi, İbn Kayyım’ın zikrettiği ve övdüğü dördüncü türe de uygundur. İbnü’s-San’ânî ibn Maîn’den şunu rivâyet etmiştir: “Ben Ubeyd ibn Kurre’nin şunu söylediğini kendisinden duydum: Ben Yahya ibnü’l-Füveys’in şunu söylediğini

kendisinden işittim: “Süfyan es-Sevrî’ye bir adam geldi ve ona, “Senin Ebû Hanîfe (r.a.)’e kızman nedendir?” diye sordu. Süfyan, “Ona şu sözünden dolayı kızgımım” dedi: Ondan duydum, dedi ki, Allah kitabını tutarım, sonra Allah Resûlü (s.a.v.)’in sünnetini tutarım, sonra sahabenin sözünü tutarım, sözleri farklı ise o sözlerden dilediğime uyarım ve onların sözünü bırakıp başkasının sözüne uymam. Fakat iş İbrahim, Şa’bî, İbn Sîrin ve Atâ’yâ gelirse, bunlar ictihad etmişlerdir, ben de onlar gibi ictihad ederim.” (*Tehzibü’l-Tehzib*, 10/451)

Kendisinden gelen bir rivâyete göre de kendisi şunu söylemiştir: “Allah Resûlü (s.a.v.)’den gelen baş göz üzerinde. Annem babam ona feda olsunlar Allah Resûlü (s.a.v.)’e muhalefet etmek aklımızdan geçmez. Onun ashabından gelenler arasında da seçim yaparız. Fakat iş daha başkalarına geçince, onlar ricaldir, bizler de ricaliz.”

Ebû Mutî’ el-Belhî şunu söylemiştir: “Ben bir gün Kûfe câmiinde İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in yanındaydım. Sevrî, Mukatil ibn Hibban, Hammad ibn Seleme, Cafer es-Sadık ve daha başka birkaç âlim geldiler. Konuşma sırasında Ebû Hanîfe (r.a.)’e, “Duyduğumuza göre, sen dinde çok kıyas yapıyorsun. Biz bundan dolayı senin için korkuyoruz. Çünkü ilk kıyas yapan İblis’tir” dediler. İmâm-ı A’zâm (r.a.) bunlarla sabahtan öğlene kadar tartıştı, kendi mezhebini onlara açıkladı ve şunu söyledi: “Ben Allah’ın kitabıyla amel etmeyi önde tutarım, ondan sonra sünnetle amel ederim, ondan sonra sahabenin söz ve hükümleriyle amel ederim ve ittifak ettiklerini ihtilaf ettiklerine tercih ederim ve ondan sonra kıyas ederim.” Gelen ziyaretçiler kalkıp onun elini ve dizlerini öptüler ve kendisine, “Sen âlimlerin seyyidisin, bilmeden aleyhinde konuştuğumuz için bizi affet” dediler. Ebû Hanîfe (r.a.), “Allah bizi de, sizi de affetsin” dedi. Bu kıssayı rivâyet eden Ebû Mutî’ şunu söylemiştir: “Süfyan o zamana kadar Ebû Hanîfe (r.a.) için, “Bu adam, İslâm’ın halkalarını bir bir çözüyor” derdi.” Bunu Şa’rânî *el-Mizan*’da zikretmiş ve ondan önce şunu söylemiştir: “Bu kıssayı imâm Ebû Cafer eş-Şizamarî muttasıl bir senedle rivâyet etmiştir.” Bundan sonra da şunu söylemiştir: “Sakın kardeşim, eğer sözü zahir manasıyla alıyorsa, böyle bir sözü Süfyan söylemiş diye nakletme; çünkü sen Süfyan’ın bu sözünden döndüğünü, İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den

af dilediğini ve O'nun âlimlerin seyyidi olduğunu itiraf ettiğini duydun, işittin.” (1/35)

Ben derim ki; eğer muhalifler, Ebû Hanîfe (r.a.)'in rey ehli olmasından onun rey ve kıyası hadisten üstün tuttuğu ve önüne geçirdiği manasını kast ediyorlarsa, yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı gibi, bu açık bir iftiradır.

İmâm Ebû Cafer eş-Şizamarî, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e ulaşan muttasıl bir senedle onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Bizim rey ve kıyası nassa takdim ettiğimizi söyleyenler yalan söylüyor ve bize iftira ediyorlar. Nass varken rey ve kıyasa ihtiyaç kalır mı? “Ve kendisi -radı-yallahu anh- şunu söylemiştir: “Biz ancak şiddetli zaruret halinde kıyas ediyoruz. Biz önce mesele için kitapta, sünnette ve sahabenin sözlerinde (direkt) delil arıyoruz. Böyle bir delil bulamazsak, o zaman aralarındaki benzerlik ve ittihattan dolayı, hükmü açıklanmamış olanı hükmü açıklanmış olana kıyas ediyoruz.” (*Mizanü's-Şa'rânî*, 53)

Suyutî, *Buhara Tarihi*'nden naklen Nuaym ibn Ömer'in şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.)'in şunu söylediğini kendi ağzından dinledim: “İnsanlara şaşıyorum, benim reyle fetva verdiğimi söylüyorlar; halbuki ben yalnızca eserle (hadisle) fetva veriyorum.”

el-Kârî, kendi *Menâkıb* kitabında İmâm Ebû Yusuf'un şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Bir hadise vuku bulduğunda İmâm bize, “Bu konuda bildiğiniz bir eser var mı?” diye sorardı. Bizim bildiğimiz veya kendisinin bildiği bir eser varsa, onu tutardı, farklı eserler varsa, çok olanları tutardı, eser yoksa o zaman kıyas yapardı.” (s. 473)

Muhammed ibn Muhammed ibn Selâm el-Belhî; Yahya ibn Nusayr el-Belhî'nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Ahmed ibn Hanbel'e, “Sen bu adama -yani Ebû Hanîfe (r.a.)'e- niçin kırgınsın?” dedim. Ahmed ibn Hanbel, “Onun reyinden dolayı” dedi. Ben, “Malik ibn Enes de rey kullanmamış mı?” dedim. Ahmed ibn Hanbel, “Kullanmış. Fakat Ebû Hanîfe (r.a.)'in reyi kitaplara geçmiş” dedi. Ben, “İmâm Malik'in reyi kitaplara geçmemiş mi?” dedim. Ahmed ibn Hanbel, “Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm Malik'ten daha çok rey kullanmış” dedi. Ben, “O zaman her biri hakkında hissesine göre konuşun” dedim. Ahmed ibn Hanbel, sustu ve

cevap vermedi.” (*el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 2/118) Bu kıssa *el-Hayrâtü'l-Hisân*'da İbn Abdülberr'den de rivâyet edilmiştir. (Bkz: *et-Ta'liku'l-Mümecced Alâ Muvat-ta-ı Muhammed*, 32)

Bu zikredinlerle anlaşılmıştır ki, reyden dolayı Ebû Hanîfe (r.a.)'i eleştirmek haksız bir yüklenmedir. Çünkü hiçbir müctehid reyden salim kalmamıştır. Onu İmâm-ı Mâlik de, İmâm-ı Şâfiî de kullanmıştır. Mezmum olan, nass varken rey kullanmaktır. Ebû Hanîfe (r.a.) ise bunu yapmaktan berîdir. Şa'rânî kendi *Mizân*'ında şunu söylemiştir: “Dört İmâm'ın icmâ halinde zemmettikleri rey, şeriatin zâhirine muhalif olan reydir. Bu reyden ilk teberri eden (veyaka silken) imâm da, bazı mutaassıpların söylediklerinin aksine, Ebû Hanîfe (r.a.)'dir. Kıyâmet gününde yüz yüze geldiklerinde bunların bu İmâma karşı mahcubiyetleri çok büyük olacaktır. Kalbinde îmân nûru olan bir kimse, ne Ebû Hanîfe (r.a.)'i, ne de imâmlardan herhangi birini kötülemeye ve onun hakkında kötü söz söylemeye cesaret edemez. İtiraz edenlerin makamı neresi, itiraz ettiklerinin makamı neresi! Çünkü İmâmlar gökteki yıldızlar gibidirler, onlara itiraz edenler ise yerden başlarını kaldırıp ancak onların parıltılarını veya suya bakıp onların hayallerini görebilen kimselerdir.

Şeyh Muhyiddin, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*'de İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'e kadar götürdüğü senedle onun şunu dediğini rivâyet etmiştir: “Allah'ın dîninde reyle söz söylemekten sakının; bunun yerine sünnete ittiba edin, uyun! Kim sünnet dairesinden çıkarsa dalaletе düşer.” Bir kere Kûfe ehlinden bir adam onu ziyaret etmeye geldi ve onun yanında hadis dersi okunduğunu gördü. “Bu hadislerden bizi kurtarın!” dedi. İmâm bu sözünden dolayı onu şiddetle tekdir etti ve, “Hadisler olmasa, hiç birimiz Kur'ânı anlamazdık” dedi. Ve kendisi şunu söylerdi: “Sizden öncekilerin eserlerine uyun. Parlak sözlerle süsleseler bile şimdiki insanların reylerine uymayın. Bu nasihatime uyarsanız, her şeyin hakikati ortaya çıktığı gün kendinizi sırat-i müstakîm üzerinde bulursunuz.” Bir kere ona, “İnsanlar hadisle amel etmeyi bırakmış, yalnız onu rivâyet etmekle meşgul oluyorlar” dendi. Kendisi -radiyallahu anh- “Hadisi rivâyet etmek de onunla amel etmektir.” diye karşılık verdi. Ve kendisi şunu derdi: “İçlerinde hadis talep edenler bulundukça, insanlar iyi durumda olurlar; ilmi hadissiz talep



ettikleri zaman ise fesada uğrarlar.” Ve şunu söylerdi: “Bir kimse, Allah Resûlü (s.a.v.)’in tebliğ ve tesis ettiği şeriatin onu kabul edeceğini bilmedikçe bir sözü söyleme hakkı yoktur.” Ve kendisi kitapta ve sünnette hükümünü açıkça görmediği bir mesele için âlimleri toplar ve onların üzerinde ittifak ettikleri reyle amel ederdi. Bir hüküm istinbat ettiği zaman da, asrının âlimleri üzerinde ittifak etmedikçe onu yazdırmazdı. Ancak herkesin o istibanta râzı olduğunu öğrendiği zaman İmâm Ebû Yusuf’a, “Bunu yaz” derdi. Sünnete ve hadise karşı yaklaşımı bu olan bir kimseyi reye nisbet etmek ve rey ehli olmakla itham etmek nasıl caiz olabilir? Akıllı bir insanın iyi niyetle böyle bir vebali irtikap etmesinden Allah’a sığınırız. (s. 47, 48)

Şa‘rânî şunu da söylemiştir: “Allah’a hamd olsun, ben *Edilletü’l-Mezâhib* kitabını yazarken Ebû Hanîfe (r.a.)’in ve ashabının sözlerini inceledim ve gördüm ki, ister onun, ister ashabının her sözü ya bir âyete, ya bir hadise, ya bir esere, ya bunların mefhumuna, ya tarikleri çok olan bir zayıf hadise veya sahih bir asıl üzerine bina edilen kıyasa dayanmıştır. Bunun böyle olduğunu öğrenmek isteyeneler, benim bu kitabıma müracaat etsinler. (s. 52)

Şa‘rânî şunu da söylemiştir: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.)’in mezhebini inceledim ve onu gâyet yüksek derecede ihtiyat ve vera’ üzerinde gördüm. Nitekim selef ve halef de onun vera’ının çokluğunda, dindeki ihtiyatlarında ve Allâh korkusunda icmâ etmişlerdir. Söz ve görüş de keyfiyette sahiplerine tabi olurlar.” (s. 57)

Şa‘rânî şunu da söylemiştir: “İmâmlar Rablerinin bir hidâyet-i üzerinde dirler. Onun için, onlardan birinin bir sözüne itiraz eden, bunu cehalet ve bilgisizliğinden dolayı yapar; yani onun bildiği delili bilmez veya onun derin kavrama gücüne sahip değildir. Bilhassa bu İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.) için böyledir. Çünkü selef ve halef onun ilminin çokluğu, vera ve ibâdeti, zekâ keskinliği ve istinbatlarının sağlıklı olması konularında icmâ etmişler. Bunun izahı gelecektir. Onun için, biz Ebû Hanîfe (r.a.)’in kitap ve sünnetin şahidlik etmediği bir reyle hüküm söylemiş olmaktan tenzih ederiz. Bunu iddia eden ise kendisiyle buluşacağı çocukları ihtiyarlatan Kıyâmet gününü düşünmeye davet ederiz.

Nasr el-Mervezî (Bunun sika olduğu daha önce söylendi.) şunu söyle-

miştir: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.)’den daha çok esere (nass ve hadise) bağlı olan bir kimse görmedim.” (*el-Cevâhirü’l-Mudîa*, 2/201)

Abdürrezzak şunu rivâyet etmiştir: “Ben Ma‘mer’in yanındayken İbnü’l-Mübârek geldi. Ma‘mer ona şunu söyledi: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.) kadar fıkıh üzerinde konuşmayı bilen ve ahkâm hadislerini şerh edebilen bir kimse. görmedim. Ebû Hanîfe gibi bir kimesenin Allah’ın dînine şübhe sokmasından endişe etmiyorum.” Said ibn Mansur şunu söylemiştir: “Ben Fudayl ibn İyad’ın şunu söylediğini kendisinden duydum: “Ebû Hanîfe (r.a.) fakîh bir kimseydi, fıkıh bilgisiyle tanınırdı, takva ve vera’da meşhurdu, ilmi gece gündüz öğretmeye karşı çok sabırlıydı, geceyi ihya ederdi, helâl veya haram konusunda bir mesele gelinceye kadar susardı, az konuşurdu, böyle bir mesele geldiğinde sahih bir hadis, sahabîden mürsel, tâbîiden mevsul bir eser varsa ona uyardı. Aksi takdirde kıyas ederdi ve bunu güzel yapardı.” (Suyutî, *Tebyidu’s-Sahife*, 24-25)

Harzemî, *Câmiü’l-Mesânid*’de şunu söylemiştir: “Hatib ve benzeleri, Ebû Hanîfe (r.a.)’i hadisle amel etmemiş, onun yerine reyile amel etmiş diye itham etmişler; fakat bu ithamı, ancak fıkıhtan bir şey anlamayan yapabilir; fıkıhı anlayan ve insaf sahibi olan bir kimse itiraf eder ki, Ebû Hanîfe haberleri/hadisleri en iyi bilen ve eserlere en çok uyan kimselerdendi. Sözü edilenlerin bu ithamının batıl olduğunun delili üç şeydir. Birincisi; Ebû Hanîfe (r.a.) mürselleri bile huccet sayar ve onları kıyasa tercih ederdi. İmâm-ı Şâfiî ise mürsellerle amel etmez, kıyası onlara tercih ederdi. İkincisi; kıyas şu dört çeşittir;

1- Müessir kıyas. Bu kıyas asıl ve fer’ arasında müşterek bir mana ve ortak bir illet bulunmasıdır.

2- Münasip kıyas (veya münasebet kıyası). Bu kıyas asıl ve fer’ arasında bir çeşit münasebet bulunmasıdır.

3- Benzerlik kıyası. Bu kıyas asıl ve fer’ arasında sûret benzerliği bulunmasıdır.

4- Tard kıyası. Bu kıyas asıl ve fer’in ikisinde de geçerli olan bir mananın bulunmasıdır.

Ebû Hanîfe (r.a.) ve O'nun ashabı benzerlik kıyasıyla münasebet kıyasının batıl olduğunu söylemişler, tard kıyasında ise kendi aralarında ihtilaf etmişler ve onlardan bazıları bu kıyası da inkâr etmiştir (geçerliliğini kabul etmemiştir) Bu cümleden olarak Ebû Zeyd el-Kebir şunu söylemiştir: “Müessir olan kıyas huccettir, diğerleri ise huccet değildirler.” Buna mukabil İmâm-ı Şâfiî kıyasın dört çeşidini de huccet kabul etmiş ve benzerlik kıyasını çok kullanmıştır. Fakat hayrettir ki, Ebû Hanîfe (r.a.) kıyasın ancak bir veya iki çeşidini kullanırmış, İmâm-ı Şâfiî ise onun dört çeşidini de kullanmış ve huccet saymışken, Hatib ve emsali, Ebû Hanîfe (r.a.)'i haberleri değil, kıyası kullanmış olmakla suçlamışlardır. Bu durum, keyfiliğin insan aklına galip gelmesi ve fikhî bilmemenin delilidir. Ebû Hanîfe (r.a.)'in ve ashabının me'hazlerini (hüküm çıkardıkları kaynakları) bilen bir kimse, onlara yöneltilen ithamın batıl olduğu bilir. Hatib ve benzerleri ise, Şâfiînin amel ettiği bazı hadisleri Ebû Hanîfe (r.a.)'in terk ettiğini görünce, onun bunları kıyastan dolayı terk ettiğini zannetmişler, bilmemişler ki, kendisi bunları başka hadislerden dolayı terk etmiştir. Nitekim Harzemî de şunu söylemiştir: “Otuz kadar meselede muhalifimiz bazı hadislerin delâleti veya umumuyla amel etmiş Ebû Hanîfe ise, o hadisleri daha sahih veya daha sarîh olan veya meseleyle daha çok yakınlığı bulunan başka hadisler yüzünden terk etmiştir.” Bu sözün ayrıntısı öğrenmek isteyen Harzemî'nin kitabına müracaat etsin. (1/52-54) Kaldı ki, *İ'lâü's-Sünen* kitabımız bu konuyu en geniş biçimde açıklamış ve umarız, onun tahkiki için yetmiştir.

Kadı Ebû Abdullah es-Sumeyrî (Bunun sika olduğu yukarıda zikredildi.) kendi isnadıyla şunu rivâyet etmiştir: “Emîrû'l-mü'minîn Me'mun döneminde bir kısım hadisleri kapsayan bir kitap hazırlanmış ve onun eline verilmiştir. Ve Me'mun'a, “Senin yanında itibar gören Hanefîler, bu hadislerle amel etmiyorlar” denmiştir. Uzun olan bu kıssanın sonunda İsa ibn Eban, *el-Huccetü's-Sağira* kitabını telif etmiş ve hadisleri sınıflandırarak kabulü vacip, reddi vacip ve tevili vacip olanları belirlemiş ve çelişkili olan hadislere karşı ne yapmak gerektiğini açıklamış ve Ebû Hanîfe (r.a.)'in huccetlerini zikretmiştir. Me'mun bu kitabı okuyunca, Ebû Hanîfe (r.a.)'i rahmetle anmış ve İbnü'l-Mübârek'in şu iki beytini terennüm etmiştir:

*Yiğidi kıskandılar, çünkü onunla yarışamadılar*

*Onun için kendisine hasım ve düşman oldular*

*Güzel kadının kumaları gibidir bunlar*

*Haset ve kinden dolayı, onu çirkin buldular*

(Bkz: Câmîü'l-Mesânid, 1/6)

Ben derim ki; İsa ibn Eban'ı es-Sem'ânî *el-Ensab* kitabında el-Kadı faslında zikretmiştir. Ez cümle şunu söylemiştir: “İsa ibn Eban, bu hadisi (kıssayı) isnadla İsmail ibn Cafer, Haşım ibn Bısr, Yahya ibn Zekeriya ibn Ebû Zaide, Muhammed ibnü'l-Hasen ve diğerlerinden rivâyet etmiştir.” Muhammed ibn Semaa şunu söylemiştir: “Hasan ibn Eban, güzel yüzlü bir kimseydi. Bizimle birlikte namaz kılardı. Ben onu Muhammed ibnü'l-Hasen'in yanına gitmeye davet ederdim; kendisi, “Bunlar hadise muhalefet eden kimselerdir” diye cevap verirdi. Hadis hıfzı da iyiydi. Sonra bir gün bizimle birlikte sabah namazını kıldı ve o gün Muhammed'in meclis günüydü. Ben onun çıkıp gitmesini önledim ve bu sûretle mecliste oturmak zorunda kaldı. Muhammed dersini bitirince, ben ona, “Bu delikanlı Eban ibn Sadaka'dır; zekâsı ve hadis bilgisi iyidir. Ben onu sana gelmeye davet ediyorum, bana, “Bunlar hadise muhalefet ediyorlar” diye karşılık veriyor” dedim. İmâm-ı Muhammed ona döndü ve, “Yavrum; hangi hadise muhalefet ettiğimizi görmüşsün?” dedi. Eban yirmi beş hadis zikretti. İmâm-ı Muhammed, o hadislerden anlaşılması gereken manaları açıkladı, onların ravilerinin güvenilir olma durumlarını anlattı ve o hadislerin manalarıyla ilgili şahidleri ve delilleri söyledi. Oradan ayrılınca kendisi bana, “Benimle nûrun arasında bir perde vardı, o perde yırtıldı. Ben Allah'ın mülkünde bu adam gibi bir kimsenin bulunduğunu düşünmemiştim” dedi ve ondan sonra şiddetli bir şekilde İmâm-ı Muhammed'e bağlandı ve ondan fıkıh öğrendi.” Ebû Hazım el-Kadı şunu söylemiştir: “Ben Bağdat ulemâsı içinde İsa ibn Eban ve Bısr ibnü'l-Velid'ten daha çok hadis bilen bir kimse görmedim.” (s. 39) *el-Cevâhirü'l-Mudîa* sahibi, İsa ibn Eban tercümesinde şunu söylemiştir: İsa, *el-Hucec* kitabını telif etmiştir. Ben bu kitabın ilk cildini gördüm. Onun telif sebebi de meşhurdur.” (1/401)

*et-Tahkik* sahibi şunu söylemiştir: “Ashabımız, kıyasa muhalif olması-

na rağmen, Ebû Hüreyre (r.a.)'in, "*Oruçlu bir kimse unutarak yemek yese veya su içse..*" hadisiyle amel etmişlerdir. Ebû Hanîfe (r.a.) de şunu söylemiştir: "Bu rivâyet olmasaydı, ben de burada İmâm-ı Mâlik gibi kıyas kullanırdım." (Bkz: *el-Cevherü'n-Nakî*, 2/417)

el-Kârî, *el-Menâkıb*'da şunu söylemiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.)'in eser (hadis) bulunduğu için kıyası terk ettiği meseleler çoktur. Çünkü kendisi esere şiddetle bağlıydı. Meselâ, kendisi diyeti parmakların yararına göre taksim etmiş ve baş parmağın diyet hissesinin daha fazla olması gerektiğini söylemişti. Fakat Allah Resûlü (s.a.v.)'in, "*Diyette parmaklar eşittirler.*" hadisi kendisine ulaştınca, bu görüşünü terk etmiştir. İmâm, hayzın çoğu on beş gündür, demişti. Fakat Enes (r.a.)'in rivâyet ettiği hadiste Allah Resûlü (s.a.v.)'in, "*Hayız üç günden on güne kadardır. Ondan sonraki kanama istihazedir.*" sözü kendisine ulaştınca, bu sözünden vazgeçti. Halef el-Ahmer şunu zikretmiştir: "İmâm bayram sabahı ne bayram namazından önce, ne de ondan sonra nafil kılmazdı. Fakat bir müddet sonra onun namazı müteakıp nafil kıldığını gördüm ve bunun sebebini sordum. Bana şunu söyledi: "Bana ulaştı ki, Alî (r.a.), namazdan sonra dört rekât nafil kılardı. Ben ona uyduum."

Muhtemeldir ki, Alî (r.a.) bu nafilayı mescidden döndüğünde evinde kılardı. Nitekim İbn Mâce de, "Alî (r.a.), kendi evinde iki rekât nafil kılardı." eserini rivâyet etmiştir. (s. 474)

Abdullah ibn Davud el-Haribî'ye, "Bazı kimseler, Ebû Hanîfe (r.a.)'den bazı meseleler yazmışlar, fakat bir müddet sonra onun bunların çoğundan dönmüş olduğunu görmüşler. Bu nasıl olur?" demişler. el-Haribî, şu cevabı vermiştir: "Bu sizi şaşırtmasın. Ebû Hanîfe (r.a.) devamlı sûrette fıkhıta derinleşmiştir. Fakih derinleştikçe ve ilmi arttıkça yeni şeyler söyleyebilir." Bir rivâyette de şunu söylemiştir: "Bu durum, onun ilminin devamlı geliştiğini gösterir. Fakat ilmi dar kalıplar içinde kalmış olsaydı, cevabı her zaman aynı olurdu. Böyle olmadığı için, yeni tercihler yapabilmektedir." (*el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 268-275) Zehebî de bu kıssayı *Tezkiretü'l-Huffaz*'da muhtasar olarak zikretmiştir. (1/309) Allah Hatib'in taksiratını affetsin, kendisi bir fazilet olan bu durumu Ebû Hanîfe (r.a.)'in kusurları arasında

saymış ve şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.), çok kere önce bir şey söylemiş, daha sonra başka bir şey söylemiştir.” Allah’a yemin ederim; hakka dönmek, batılda ısrar etmekten çok iyidir. Nitekim, Ömer ibnü’l-Hattab (r.a.), Ebû Musa el-Eş‘arî (r.a.)’e şunu yazmıştır: “Bir meselede bir şeye hükmettikten sonra, hükmünü hak terazisinde tartıp onun doğru olmadığını öğrendiğin takdirde, ondan dönmemezlik etme. Çünkü esas olan hak’tır, senin hükmün ve görüşün değildir. Hak bakidir, o batıl ile zail olmaz. Onun için hakka dönmek batılda ısrar etmekten daha hayırlıdır.” (Bkz: *İ’lâ-mü ’l-Muvakkîn*, 1/30)

Fakîh, yürüttüğü kıyasın hadislere muhalif olduğunu veya amel ettiği hadislerin daha sahih olanlara ters düştüğünü veya mensuh olduğunu veya tevil gerektirdiğini anladığında, hak olana dönmesi vaciptir, riyaset ve prestijini korumak endişesiyle batılda ısrar etmesi caiz değildir. Onun için Hatib, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’i zemmetmek isterken, bilmeden onu takva ve diyanetle ve batılda ısrar etmemekle övmüştür. Kaldı ki, Ebû Hanîfe (r.a.) bazı görüşlerinden dönmüşse, İmâm-ı Şâfiî, eski görüşlerinden bundan birkaç kat daha fazla dönmüştür. Öyle ki, hemen hemen her mesele hakkında onun kadîm ve cedid diye bilinen iki görüşü vardır. Diğer imâmlar da bunu yapmışlardır. Bu da onların dindarlığına, takvalarına ve hakkı her şeyin üstünde tuttuklarına delildir. Allâhü Te‘âlâ hepsinden râzi olsun.

Bunu yapmak Ebû Hanîfe (r.a.)’in de şiddetli bir şekilde eserlere tâbi ve bağlı olduğunun delilidir. İbn Kayyım, *İ’lâ-mü ’l-Muvakkîn* kitabında şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabı, onun mezhebinde zayıf olan hadisin de kıyastan evlâ olduğu husûsunda icmâ etmişlerdir. Onun için daha önce geçtiği gibi, meselâ ilgili hadisler zayıf olmalarına rağmen, kendisi seferde hurma şerbetiyle abdest almayı caiz görmüş ve on dirhemden az olan mal için hırsızın elinin kesilmesini menetmiştir. Zayıf olan hadisleri ve sahabenin eserlerini kıyas ve reye takdim etmek Ebû Hanîfe (r.a.)’in ve İmâm Ahmed’in müşterek görüşüdür. Ancak selef’in sözlüğündeki zayıf, müteahhirin’in sözlük ve ıstılahındaki zayıf değildir. Aksine, müteahhirin’in hasen dediklerine çoğu kere mütekaddimin (selef) zayıf demişlerdir.” (1/27)

Şimdi Allah hakkı için söyleyin; mürsel ve zayıf hadisleri ve sahâbenin sözlerini huccet kabul eden, bunları kıyasa tercih eden bir imâmı, mezmum olan reye nisbet etmek, onun rey ehli olduğunu söylemek caiz midir? Hayır, vallahi bu kesinlikle caiz değildir. Hafız, *Tehzibü't-Tehzib*'te Yezid ibn Abdu Rabbih'in şunu söylediğini zikretmiştir: "Ben Veki'in Yahya ibn Salih'e şunu söylediğini kendisinden duydum." Ey Ebû Zekeriya; reyden sakın. Ben Ebû Hanîfe (r.a.)'den şunu dediğini duydum: "Mescitte bevletmek, bazı kıyaslardan daha ehvendir." Bu söz delâlet eder ki, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.), şâriin nehyettiği kötü reyî zemmetmek sadedinde ihticaç maksadıyla sözleri zikredilen kimselerdendir.

Eğer desen ki, "durum bu iken, muhaddislerin onu reye nisbet etmelerinin, rey ehli olduğunu söylemelerinin izahı nedir?" Ben derim ki; onlar kendisine nisbet ettikleri reyden mezmum olan reyî kasdetmemişler ve bu nisbeti onu zemmetmek makamında yapmamışlardır. Onlar; akıllı tam, zekâsı aşkın olan ve hadislerden çok miktarda hüküm istinbat eden ve ahkâmı detaylandıran diğer muhaddis imâmları da reye (vey reyî onlara da) nisbet etmişler ve bunlara da rey ehli demişlerdir. Bununla demek istemişlerdir ki, bu imâmlar çoğu muhaddisler gibi hadisleri senedleriyle rivâyet etmekle yetinmemişler, onları şeriatin caiz gördüğü kıyas ölçüleri içinde şerh ve tefsir etmişler ve onların kapsadığı hükümleri istinbat edip ortaya çıkarmışlardır. Nasıl ki, Ömer (r.a.) da Şureyh'e "Reyinle ictihad et" demiştir. Bu da yukarıda geçti. Yaptığımız bu izahın doğru olduğunun delili de odur ki, muhaddisler bir kısım sahabeye ve hadiste imâm oldukları üzerinde icma ettikleri sika ve sebt kimselere de rey ehli demişlerdir. Meselâ bunlara göre sahabî Muğire ibn Şube rey ehliendir. (Bkz: Hakim, *el-Müstedrek*, 3/447) Muhammed ibn Ömer şunu söylemiştir: "Muğire ibn Şu'be'ye "Muğiretü'r-rey" denirdi. Kendisi akılda dâhi bir kimseydi." el-Hafız da İbn Sa'd'dan naklen bunu *el-İsâbe*'de zikretmiştir. Taberî de şunu söylemiştir: "İki şey birbirine karıştığı (veya benzediği) zaman, Muğire kendi reyîyle birini tercih ederdi." (6/132) Ve meselâ, İmâm-ı Mâlik'in şeyhi olan Rebia ibn Ebû Abdurrahman, bunlara göre rey ehliendir. Bunu belirtmek için ona, "Rebiatü'r-rey" demişlerdir. Cemaat (*Kütüb-i Sitte*) onun hadislerini tahriç etmişler, akranı olduğu Yahya ibn Said el-Ensârî de on-

dan (hadis) rivâyet etmiştir. Keza İmâm-ı Mâlik, Şu'be, iki Süfyan, Hammad ibn Seleme, Leys, Evzaî ve daha çok kimse ondan hadis (ve görüş) almışlardır. Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*'da şunu söylemiştir: "Rebia; hafız, fakîh, mütehid ve rey sahibiydi. Bundan dolayı da ona Rebiatü'r-rey denirdi." Hatib şunu söylemiştir: "Rebia; fakîh, âlim, fıkıh ve hadis hafızıydı. İbnü'l-Macişun, "Ben Rebia'dan daha çok sünnet (hadis) hıfzeden kimse görmedim" demiştir." (1/48)

*Tehzibü't-Tehzib*'te şöyle denmiştir: "Ebû Zür'a, İmâm Ahmed'den rivâyetle Rebia'nın sika olduğunu söylemiştir. el-İclî, Ebû Hatim ve Nesaî, onun sika olduğunu söylemişlerdir. Yakub ibn Şeybe, "O; sika, sebt ve Medine müftüsüdür" demiştir. Mus'ab ez-Zübeyrî, "Rebia bazı sahabîlere ve büyük tâbîlere ulaşmıştır; Medine'de fetva makamıydı; ileri gelenler hep onun meclisinde toplanırlardı; Malik de ondan ilim almış" demiştir. Mu'az (r.a.) ibn Mu'az (r.a.) el-Anberî şunu söylemiştir: Sevvar el-Anberî, "Ben Rebia'dan daha âlim görmedim" dedi. Ben, "Hasan ve İbn Sîrin de dahil mi?" dedim. Sevvar, "Hasan ve İbn Sîrin de dahil" dedi. Leys, Ubeydullah ibn Ömer'den naklen şunu söylemiştir: "Rebia, müşküllerimizi çözen kişidir; en âlimimiz ve en efdalımızdır." Leys, Yahya ibn Said'ten naklen de şunu söylemiştir: "Ben Rebia'dan daha çabuk anlayan bir kimse görmedim." Mutrif şunu söylemiştir: "Ben Malik'ten şunu dediğini dinledim: "Rebai öldüğü gün fıkıh ilminin de lezzeti gitti." (3/258/259) el-Kârî'nin *Menâkıb*'ında zikredildiği gibi, Rebia, Ebû Hanîfe (r.a.)'in akranıydı ve ikisi ilim müzkâresi yaparlardı. (s. 545)

Ben derim ki; eğer muhaddislerin kullandığı 'rey ehli' sözcüğü cerh ve ta'n anlamında ise, o zaman Muğire ibn Şu'be'nin ve Rebia'nın da mecruh (cerh edilmiş) ve mat'un (ta'n edilmiş) olmaları gerekmez mi? Halbuki bütün sahabîler ehl-i adl'dırlar; Rebia da şeyhayn ve diğer imâmaların, hadis ve rivâyetlerini ittifakla tahriç ettikleri bir kimsedir. Fakat muhaddislerin rey sözcüğünden maksatları fıkıh, akıl ve fehm'dir. Abdullah ibn Ahmed ibn Şebeveyh, "Ben babamdan duydum, şunu söyledi" demiştir: "Fitne ilmini isteyen eser öğrensin; hayır ilmini isteyen rey'i öğrensin." Bu sözün sahibi olan Ahmed ibn Şebeveyh, zamanının şeyhi, kendisine uyulan, hafız ve imâmdır." (Bkz: *Tezkiretü'l-Huffaz*; 2/46) Size soruyorum: İbn



Şebeveyh, rey sözcüğüyle şâri'in nehyettiği reyi mi kasdetmiştir? Hayır, vallahi! Çünkü bu reyde hayır yoktur. Kendisi, yukarıda söylediğimiz gibi, isabetli bir anlayış ve içe nüfuz eden bir idrâkla sahih ve geçerli olan asılların üzerine kıyas etmeyi kasdetmiştir.

Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*'da Veki' tercümesinde şunu söylemiştir: "Yahya (ibn Maîn) dedi ki, ben Veki'den daha efdal bir kimse görmedim. Teheccüde kalkar, arka arkaya oruç tutar ve Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebine göre fetva verirdi." Yahya el-Kattan da Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşüne göre fetva verirdi."

Ben derim ki; İbn Maîn, Veki'in Hanefî mezhebine göre fetva vermesini onun faziletleri arasında zikretmiştir. Halbuki eğer Ebû Hanîfe (r.a.) muhaddislere göre mezmum olan re'yin sahibi olsaydı, onun mezhebine göre fetva vermekte ne fazilet olabilirdi? İbn Ammar şunu söylemiştir: "Veki' zamanında Kûfe'de ondan daha fakîh ve daha çok hadis bilen yoktu." (*Tezkiretü'l-Huffaz*, 1/283) Bundan da anlaşılıyor ki, muhaddisler, rey sözcüğünden fikhî kasdetmişlerdir. Ve fikhî üzerinde yoğunlaşan, meseleleri çoğaltan ve onları nasslardan istinbat eden kimselere rey ehli demişlerdir. Zehebî, *Tezkire*'de Muallâ (veya Ma'lâ) ibn Mansur'un tercümesinde şunu söylemiştir: "Muallâ (veya Ma'lâ); bayraklaşan (meşhur olan) fakîh hafız Ebû Ya'lâ er-Razî el-Bağdadî'dir. İlim küplerindendi. İbn Maîn onu tevşik etmiştir. el-İclî, "o sika, değerli, sünnet sahibi bir âlimdir" demiştir. İbn Sa'd'ın;" rivâyet ettiği hadisler bütün kitaplarda vardır. Rey ve hadiste imâmlık mertebesine haizdi." (1/343)

Görüldüğü gibi, Zehebî bu imâmlık vasfını onun için övgü makamında zikretmiştir. Halbuki eğer reyden maksat ayıplanan ve kötülünen şey olsaydı, böyle bir şeyde imâmlık mertebesine ulaşmak övülecek bir vasıf olmazdı. Ve altı muhaddis imâm onun hadislerini kitaplarına almazlardı.

Zehebî, *Tezkire*'de şunu da söylemiştir: "Vahhazî; fakîh imâm hâfız Şam âlimi Ebû Zekeriya Yahya ibn Salih el-Humsî'dir. Buharî, Zühelî, Ebû Hâtım ve Darimî ondan (hadis) rivâyet etmişlerdir. İbn Maîn, "O sikadır" demiştir. Ebû Uvâne, "Hadisi hasen derecesindedir, kendisi rey sahibidir, fıkıhta Muhammed ibnü'l-Hasen'in dengidir" demiştir." (1/368)

el-Hafız, *Tehzibü't-Tehzib*'te Zeyd ibn Yahya el-Huzaî ed-Dimeşkî'in hal tercümesinde şunu söylemiştir: "Ebû Hatim, "Ben onun hadisini yazdım; kendisi rey sahibiydi" demiştir. Dârekutnî, "O sikadır" demiştir. Ebû Zür'a, "Kendisi Şam'da fetva verenlerdendi. Ahmed ibn Hanbel ondan rivâyet etmiş ve onu tevsik etmiş" demiştir. el-İclî ve İshak ibn İbrahim ibnü'l-Alâ da onu tevsik etmişlerdir. Ebû Ali en-Nişaburî, "O sika ve güvenilen bir kimsedir" demiştir." (3/428) Ve en-Nişaburî; Ebû Davud, Nesaî ve İbn Mâce'nin ondan hadis rivâyet ettiklerine işaret etmiştir. Zehebî; el-Makyanî diye bilinen İbrahim ibn Yusuf ibn Meymun el-Bahilî el-Belhî için, "O rey sahibidir, Nesaî ondan (hadis) rivâyet etmiş ve onun ismini kendi şeyleri arasında zikretmiştir. Ve onun sika olduğunu söylemiştir." İbn Hibban da onu sikalar arasında zikretmiştir. Dârekutnî şunu söylemiştir: "Ben, el-Makyanî'yi Aylek er-Razi'ye sordum. Kendisi, "O sikadır, sikadır" dedi. Ben Zehebî'in hattıyla yazılmış şu yazıyı okudum: "el-Makyanî, fıkıhta üst seviyeye ulaşmıca kadar İmâm Ebû Yusuf'a bağlandı." Bu geçenler muhaddislerin sözleridir ve onlar bizim yukarıda söylediğimiz manaya delâlet ederler. Yani, muhaddisler, rey sahibi veya rey ehli sıfatını zem makamında kullanmamışlar ve onunla cerh ve ta'n yapmayı kasdetmemişlerdir. Onların kasdettiği şey, kişinin fıkıh ve ictihad sahibi olmasıdır. Kasdettikleri bu olmasaydı, sika, sebt olan büyük muhaddisleri bu sıfatla anmazlardı.

Üstelik; itirazcıların Zehebî'nin *Mizan*'ından naklettikleri söz (yukarıda geçti), bu kitabın bazı tashihli nüshalarında mevcut değildir. Bunu Hindistanın medar-i iftihar muhaddis el-Leknevî, *Tezkiretü'r-Raşid*'te (s. 267) ve büyük âlim muhaddis en-Neymevî, *et-Ta'liku'l-Hasan*'da (1/88) söylemişlerdir. Ve bunlar, o sözün daha sonra ilhak edildiğini (kitaba karıştırıldığını) söyleyip üç şeyle istidlâl etmişlerdir:

1- Zehebî, kitabın dibacesinde/mukaddimesinde şöyle demiştir: "Ben bu kitapta furu'da kendilerine uyulan Ebû Hanîfe (r.a.), İmâm-ı Şâfiî ve Buharî gibi imâmlardan hiçbirini zikretmeyeceğim. Çünkü bunların İslâm'a hizmetleri ve kalplerdeki yerleri eleştirilmeyecek derecede büyüktür.

2- Zehebî, bu kitapta ele aldığı kimselerin hepsinin künyelerini zikrettiği halde, bu sözde Ebû Hanîfe (r.a.)'in künyesi zikredilmemiştir.

3- Allâme el-Irakî, *Şerhü'l-Elfiye*'de ve Suyutî *Tedribü'r-Râvi*'de şunu söylemişlerdir: “Zehebî, *Mizan* kitabına sahabeden ve kendilerine uyulan imâmlardan kimseyi almamıştır.” İlâve olarak, Zehebî, Ebû Hanîfe (r.a.)'i *Tezkiretü'l-Huffaz*'da zikretmiş ve onu İmâm-ı A'zâm lakabıyla vasıflandırmıştır. Bu lakap, Allahü te'âlâ'nın bu büyük İmâm için kalplere ilham ettiği ve dillere söylettiği bir şeref lakabıdır. Ve İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) için bir fahr ve fazilettir ki, bütün mezheplerin mensupları yanında İmâm-ı A'zâm lakabı yalnız kendisi için söylenir ve ondan yalnız kendisi anlaşılır.

Şiir:

*Eğer bilmiyorsan, cehâlet bir musibettir*

*Biliyorsan, yaptığın daha büyük âfettir*

### **Müctehidler Arasındaki İhtilâfın ve Bazıları Bir Şeyle Amel Ederken Bazılarının Onu Terk Etmelerinin Sebepleri**

İbn Teymiye, *Ref'ü'l-Melâm Anil Eimmeti'l-A'lâm* risâlesinde şunu söylemiştir: “Şu bilinsin ki, ümmet nezdinde genel kabul görmüş müctehid imâmlardan hiçbirisi, büyük olsun, küçük olsun hiçbir sünnette Allah Resûlü (s.a.v.)'e bilerek muhalefet etmemiştir. Onun için, onlardan birinin bir sözü sabit ve sahih olan bir hadise ters düştüğü zaman, bunun mutlaka meşru bir mazereti vardır. Bu yöndeki mazeretler ise üç çeşittir:

1- Allah Resûlü (s.a.v.)'in o sözü söylediğine (ve o sözün onun hadisi olduğuna) itikat etmemek;

2- Allah Resûlü (s.a.v.)'in o söz ve hadisle söylenen ma'nayı kasdettiğine itikat etmemek;

3- O sözün/hadisın mensuh olduğuna itikat etmek. Bu mazeretlerin değişik sebepleri vardır. Birinci sebep, hadisin o imâma ulaşmamış olması (onun bundan haberdar olmaması, bilmemesi)dır. İkinci sebep, hadis ona ulaşmış olmakla birlikte, kendi yanında o hadis ravisinin veya daha yukarıdaki bir ravinin sika ve sebt olmaması, ona göre mechul olması, mütte-

hem olması, hıfzının kötü olması veya hadisin ona muttasıl değil, münkatî' olarak ulaşması veya hadis lafzının sağlıklı bir şekilde korunmamış olmasıdır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sebepler; hadisin zayıf olduğuna itikat etmesi, onun sahih olduğunu kabul etmemesi, onda sıhhat şartlarının tamamını görmemesidir. Altıncı sebep, hadisin delâlet ettiği manayı tespit etmemesidir. Bunun da değişik sebepleri vardır. Buna göre, ya hadisin lafzı ona garip gelmiştir, ya o lafzın manası kendi lügatinde ve örfünde Allah Resûlü (s.a.v.)'in lügatindeki mana değildir. Bu yüzden kendisi lafzı kendi lügatindeki ma'nâ üzerine hamletmiştir. Çünkü asıl olan, lafzı lügat manası üzerine hamletmek ve ona göre yorumlamaktır. Ya lafız müsterek, mücmel veya hakikat ile mecaz arasında mütereddit olan bir lafızdır. Ve kendisi onu kendine göre en yakın (ve en uygun) bulduğu mana üzerine hamletmiştir. Ya da nassın delâleti açık değildir ve bu yüzden kendisi ondan farklı bir mana çıkarmıştır. Çünkü bir söz Allâhü Te'âlâ'nın insanlara verdiği kabiliyete göre onlar tarafından farklı manalara çekilebilir ve bazılarına göre açık olan bir delâlet bazılarına göre gizli ve kapalı olabilir. Yedinci sebep, hadiste o şekilde bir delâlet bulunmadığını itikat etmesidir. Bu tıpkı, mahsus (özel) olanın huccet olmadığı, mefhum'un delil olmadığı, mukteda'da umum bulunmadığı gibi tartışmaya açık şeyleri itikat etmesi gibidir. Zaten usûlî'l-Fıkh'ın yarısına tekabül eden meselelerdeki ihtilaf bu konulardaki itikat farklılığından ileri gelmiştir. Sekizinci sebep, hadisin karşısında onun delâletinin kastedilmediğini gösteren muâriz (muhalif) bir delilin bulunduğunu itikat etmesidir. Âmin olan lafzın karşısında has olan veya mutlak olanın karşısında mukayyed (kayıtlı) olan bir lafzın bulunması ve bunların benzeri muârazaların mevcut olması bunun misallerindendir. Bu da geniş bir alandır. Çünkü delâletlerin birbirine muâraza etmesi (karşı durması, muhalif olması) ve bunlardan bazısını bazısına tercih etme meselesi sahilisiz bir denizdir. Dokuzuncu sebep; hadisin karşısında onun zayıf veya mensuh olduğuna veya tevil gerekirdiğine delâlet eden ve bi'l-ittifak muâriz olmaya elverişli olan âyet, hadis veya icmâ gibi bir delilin bulunduğunu itikat etmesidir. İddia edilen icmâ genellikle, muhalifin bulunduğunu bilmemekten ibarettir. Böyle bir icmâ'da bazen delillerin zahiri, onun aksini gerektirirler. Fakat, âlim, böyle bir icmâ dururken, kimsenin söylemediği muhalif bir görüş söylemekten çekinir. Çünkü bunun icmâa muhalefet ol-

masından korkar veya düpedüz icmâa muhalif olduğunu itikat eder. İcmâ ise, en büyük huccettir. Onuncu sebep; belli bir kesimin hadisin karşısında onun zayıf veya mensuh olduğuna veya tevil gerekirdiğine delâlet ettiğine itikat ettikleri bir delilinin bulunmasıdır. Bunun bir misali, çoğu Kûfile-rin Kur'ân'ın zahiriyle sahih olan hadise karşı çıkmalarıdır. Çünkü bunlar umum, ıtlak gibi Kur'ân lafzının zahirini hadisin nassma takdim etmenin gerektiğine ıtlak ederler ve bu sebeple Kur'ân'ın umumunu tahsis eden, mutlakını takyid eden veya ona yeni bir mana ekleyen haberi reddederler.

Bu on sebep açık olan sebeplerdir. Bunların yanında, bir âlimin (müctehidin) hadisle amel etmemesinin bilmediğimiz bir sebebi/delili de bulunabilir. Çünkü ilmin idrâk alanı çok geniştir. Ve biz bütün âlimlerin bildiklerini ihata etmiş değiliz. Kimi âlimler, dayandıkları huccet ve delili açıklar, kimileri de açıklamazlar. Açıkladıkları delil de bazen bize ulaşır, bazen ulaşmaz. Bize ulaştığı durumda da, o delile bakış açılarını bazen idrak ederiz, bazen idrâk etmeyiz.” (Özetle, Şeyhimizin *Câmiü'l-Âsâr*'ından, 9-13)

Hindistan muhaddislerinin başı (Şah Veliyyullah ed-Dehlevî), *Huccetü'llahi'l-Balîğ*a kitabında şunu söylemiştir:

Bil ki, Allâhü Te'âlâ tâbiîler asrından sonra ilmi taşıyan bir cemaat daha ortaya çıkardı. Bu, Allah Resûlü (s.a.v.)'in haber verip vaad ettiği şeyi gerçekleştirmek anlamındaydı. Çünkü kendisi aleyhissalatu vesselâm, “Bundan sonraki her asırda ilmi o asrın iyileri taşıyacaklardır” demişti. Bunlar, kendilerinden önceki iki nesilden (sahabe ve tâbiîn'den) buluşabildiklerinden abdest, gusûl, namaz, hac, nikâh, alış veriş ve çok vaki olan daha başka şeylerin hükümlerini öğrendiler, onlardan duydukları Allah Resûlü (s.a.v.)'i hâdislerini rivâyet ettiler, şehirlerde hükmetmiş olan kadıların hükümlerini ve müftülerin fetvalarını öğrendiler ve bunlara göre hüküm ve fetva verdiler, bunları rivâyet ettiler ve öğretiler. Bu tabaka ve sınıftaki âlimlerin yaptıkları birbirinin benzeriydi. Hepsi, Allah Resûlü (s.a.v.)'in müsned ve mürsel olan hadislerine temessük ettiler ve sahabe ile tâbiîlerin sözleriyle ihticaç ettiler. Bildiler ki, bunların sözleri ya bizzat hadislerdir, mevkuf hale getirilmiştir, ya da hadislerden yapılan istinbatlardır, ya da kendi reyleriyle yaptıkları ictehadlardır. Bunlar bu üç dalda da kendilerinden sonra gelenlerden daha ehliyetlidirler, daha isabetlidirler, ilimde daha

ileridirler. Bu sebeple, bunların sözleriyle amel etmek kaçınılmazdır. Meğer ki, kendi aralarında ihtilaf etmiş olsunlar veya Allah Resûlü (s.a.v.)'in hadisi kendi sözlerine açık bir şekilde muhalif olsun.

Ve bunlar, Allah Resûlü (s.a.v.)'in bir mesele hakkındaki hadisleri birbiriyle ihtilaf ettikleri zaman, sahabenin sözlerine baktılar. Sahabe, bu hadislerden bazısının nesh edildiğini veya zahirin kastedilmediğini söyledikleri veya bir şey söylemedikleri takdirde, o türlü hadisleri terk ettikler ve onların manalarını işletmediler. Çünkü sahabenin ihtilafı hadisler hakkında bir şey söylememeleri de bir kısmının mensuh veya malûl olduğunu veya tevil edilmesi gerektiğini söylemeleri gibidir.

Sahabe ve tâbiilerin kendi mezhep ve görüşleri farklı ve ihtilafı olduğu zaman da sözünü ettiğimiz tebe-i tâbiîn cemaatinden her biri kendi beldesinin ve derslerini dinlediği şeyhin mezhebini ve görüşünü ihtiyar etti. Çünkü kendisi bu mezhebi diğer mezheplerden daha iyi öğrendi ve bu mezhebi temsil edenleri daha iyi tanıdı, onların ictihatta esas aldıkları asılları kendince daha uygun buldu ve kalbi onların faziletine, ilim çokluğuna daha iyi yattı. Bundan dolayı, Abdullah ibn Mes'ud (r.a.) ve ashabının mezhebi, Hz. Alî (r.a.), Şureyh ve Şa'bi'nin kaziye ve hükümleri ve İbrahim'in fetvaları, Kûfe ehlinin nazarında tutulmaya ve uyulmaya daha çok layık görüldü. Medine ehli için de başka bir sahabînin veya sahabîlerin ve tâbiîlerin mezhebi daha uygun bulundu. Onun için meselâ, Mesruk, teşrik konusunda Zeyd ibn Sabit'in görüşüne meyledince, Alkame ona, "Onların içinde Abdullah'tan daha sebt bir kimse var mı ki?" dedi ve ondan şu cevabı aldı: "Onu bilmem; fakat Zeyd ibn Sabit ve Medine ehlinin teşrik ettiklerini gördüm."

Bir belde halkı (veya ulemâsı) bir hüküm üzerinde ittifak ettikleri zaman, bunlar (tebe-i tâbiîler), o hükme dört elle sarıldılar. İmâm-ı Mâlik'in söylediği şu söz bu anlamdadır: "Medine halkının hakkında ihtilaf etmedikleri sünnet bizim yanımızda şöyle şöyledir (yani huccettir, delildir). İhtilaf ettikleri sünnette ise biz, söyleyenlerin çokluğu veya kuvvetli bir kıyasa muvafakatı ya da kitap ve sünnetten yapılan bir tahrice daha çok uygunluğu sebebiyle daha kuvvetli olan veya daha çok tercih edilen görüşe uyarız. İmâm-ı Mâlik'in yer yer, "Bu görüş, duyduklarımın en güzel

olanıdır” demesinin manası da budur. Ve eğer tebe-i tâbiîn cemaati, saha-be ve tâbiînden öğrendiklerinin içinde bir meselenin cevabını bulmasalar, söz aramaktan vazgeçip imâ ve iktizâlardan hüküm çıkarmaya yöneldiler. Bu tabakaya tedvin de ilham edildi. Ve bunların içinde İmâm-ı Mâlik ve İbn Ebû Zîb Medine’de, İbn Cüreyc ve İbn Uyeyne Mekke’de ve Sevrî Kûfe’de kitap tedvin ettiler ve tedvinlerinde yukarıda açıkladığımız esas üzerinde yürüdüler.”

Şah Veliyyullah bu minval üzere sözünü sürdürürken şöyle demiştir: “Sayı bakımından en çok ve kalite bakımından en güzel tasnifi yapan da İmâm Muhammed ibnü’l-Hasen olmuştur. Onun hikâyesi şöyledir: Kendisi fikhî Ebû Hanîfe (r.a.) ve İmâm Ebû Yusuf’ta okumuş, ondan sonra Me-dine’ye rihlet edip *Muvatta’*’ı İmâm-ı Mâlik’te okumuş, ondan sonra kendi memleketine dönmüş ve kitap tasnif etmeye başlamış. Eserlerinde ashabı-nın mezhebini mesele mesele *Muvatta’* ile kıyaslamış, onunla uyuşanları kaydetmiş, uyuşmayanlar için sahabe ve tâbiîlerin görüşlerinde destek ara-mış, bulduklarını da olduğu gibi kaydetmiş, fakat ashabının mezhebindeki zayıf bir kıyas veya leyyin bir tahririn fakihlerin amel ettikleri sahih bir hadise veya ekser ulemânın ameline muhalif olduğunu gördüğünde onu terk etmiş ve selef mezheplerinden tercihe şayan gördüğü bir mezhebe uymuştur.”

Dehlevî, daha sonra şunu söylemiştir: İmâm-ı Şâfiî ise Hanefî ve Mâ-likî mezheplerinin zuhur etmeye başladığı, usûl ve furularının tertiplenmiş olduğu bir zamanda yetişti ve bu iki mezhep ashabının yaptıklarına baktı ve bunlarda gördüğü bazı şeyler onu bunların arkasında girmekten menet-ti. Kendisi bu şeyleri *el-Ümm* kitabının başında zikretmiştir. Bu işlerden birisi şudur: Kendisi öncekilerin mürsel ve münkati’ hadislerle amel et-tiklerini ve bundan dolayı zayıf görüşler oluşturduklarını gördü ve buna muhalefet etti. Birisi şudur: Kendisi muhtelif olan rivâyetleri cem’etme kurallarının tespit edilmediğini ve bundan dolayı tereddütler yaşandığını gördü ve kendisi bu kuralları belirlemeye çalıştı. Sonra kendisi, sahih bul-duğu bazı hadislerle amel edilmediğini gördü ve bu hadisleri öne çıkardı. Kulleteyn hadisi bunlardandır. Bu hadis sahihtir ve bir çok tarikle rivâyet edilmiştir. Ancak bu tariklerin çoğu başlangıçta Ebû’l-Velid ibn Kesir’den,

Muhammed ibn Cafer ibnü'z-Zübeyr'den veya Muhammed ibn Abbad ibn Cafer'den, Ubeydullah ibn Abdullah'tan.." senedine dayanırlar. Bu iki kişi ise sikalardan olmakla birlikte, kendilerine fetva verme yetkisi verilmiş ve insanların fetva için baş vurduğu kimselerden değildirler. Bu sebeple de bu hadis, ne Said ibnü'l-Müseyyeb, ne de Zührî asrında zuhur etmemiş, haliyle Malikiler ve Hanefiler de onunla amel etmemişler. İmâm-ı Şâfiî ise onunla amel etti. Meclis muhayyerliği de bunlardandır. Bunu bildiren hadis sahihtir ve bir çok tarikle rivâyet edilmiştir. İbn Ömer ve Ebû Hüreyre (r.a.e.) gibi sahabîler de onunla amel etmişlerdir. Fakat bu hadis, yedi fakihler'e ve onların çağdaşlarına gizli kalmış ve bunlar ondan söz etmemişler. İmâm-ı Mâlik ve Ebû Hanîfe (r.a.) de bu durumu bu hadis için kadîh (sıhhati ihlâl eden) bir illet olarak görmüş ve onunla amel etmemişlerdir. İmâm-ı Şâfiî ise onu gündeme getirip onunla amel etmiştir." (özetle, s. 115-117)

Şa'rânî, *Mizan*'da şunu söylemiştir: (s. 15) "İbn Hazm şunu demiştir: "Müctehidlerin bütün istinbatları şeriattendir. Delilleri avâm halka gizli kalsa da bu böyledir. Bunu inkâr eden bir kimse, imâmları hata etmek ve Allah'ın izin vermediği bir işi yapmış olmakla suçlamış olur. Bu suçlamayı yapan ise sahibini dinden çıkaran bir yanlışlık ve dalâlettir."

Ben derim ki; bu söz kıyası kabul etmeyen bir zahirinin sözüdür. Fakat onun Allah'ın dîninin eminleri olan büyük müctehidlere karşı takındığı edebe bakın! Ve muhtemelen kendisi bunu *el-Muhallâ*'yı telif ettikten sonra söylemiştir. Çünkü kendisi bu kitapta büyük imâmlar hakkında kırıcı ve maksadı aşan bir dil ve üslup kullanmıştır. Bunu yaptığı için de nûru sönmüş ve kitaplarından yararlanma imkânı ortadan kalkmıştır. Ancak, kim ne yaparsa yapsın, Allah kendi nûrunu, enbiya ve ulemânın nûrunu tamamlamayacağı taahhüt etmiş ve üzerine almıştır.

İtirazcılar, onuncu itiraz olarak şunu söylemişlerdir: Ebû Hanîfe (r.a.)'ın Arapçası azdı ve kendisi Arap dilini ve lügatını bir âlimin bilmesi gerektiği kadar bilmezdi. Ve bu itirazlarını sözde ispatlamak için İbn Hallikân'ın kendi tarihi'nde zikrettiği hikâyeyi dile getirmişlerdir. İbn Hallikân, hikâyeyi şöyle anlatmıştır: "Ebû Hanîfe (r.a.) gibi bir imâmın dindarlığında,



vera ve takvasında şübhe yoktur ve kendisi Arapçayı az bilmekten başka bir kusurla ayıplanmaz. Arapçası ise azdı. rivâyet edildiğine göre, Ebû Amr ibnü'l-Alâ el-Mukri (kıraat imâmı) en-Nahvî ona, “keskin olmayan ağır bir şeyle adam öldürmenin kısas gerektirip gerektirmediğini” sormuş. Ebû Hanîfe (r.a.), kendi mezhebinin görüşünü söylemiş ve “o kısas gerektirmez” demiş. Şâfiî mezhebine göre ise, bu da kısas gerektirir. Ebû Amr, ona, “Kâtil, mancınık taşıyla da öldürse böyle midir?” demiş. Ebû Hanîfe (r.a.), “Ebû Kubeys dağıyla da öldürse böyledir” diye karşılık vermiş. Ancak “Ebû Kubeys” demesi gerekirken, “Ebâ Kubeys” demiştir. Ancak onun ashabı buna şu şekilde cevap vermişlerdir: “Ebû Hanîfe (r.a.), bunu i‘rabi harflerle olan altı ismi üç halde de elifle okuyan Arapların lügat ve lehceyle söylemiştir. Nitekim bunların şairi şu beytinde bu isimlerden birini böyle okumuştur:

Onun babası ve babasının babası itibar ve şerefte doruğa ulaşmışlar. Ve bu lügat Kûfîlerin de lügatıdır. Ebû Hanîfe (r.a.) ise Kûfe ehliindendir; dolayısıyla kendisi o sözü kendi kavminin lügatıyla söylemiştir. Allâh en doğrusunu bilir. (Bkz: *Tezkiretü'r-Raşid*, 289)

Ben derim ki; İbn Hallikân *Tarih*'indeki bu kıssayla istidlâl eden kimse-lerin, İmâm'ın bunun dışında bütün kusurlardan beri olduğunu kabul etmeleri lazımdır. Çünkü İbn Hallikân, aynı kıssanın içinde, “kendisi Arapçayı az bilmekten başka bir kusurla ayıplanmaz” demiştir. Bu ise, itirazcıların ona nisbet ettikleri bütün kusur ve ta'ınların gerçek dışı ve batıl olmasını gerektirir. Buna göre, itirazcıların Ebû Hanîfe (r.a.)'in rivâyet ilminde zayıf olduğu, hıfzı yetersiz olduğu, hadise az itibar ettiği, kıyası habere takdim ettiği gibi yukarıda zikredilen ve cevapları da verilen suçlamaların batıl ve asılsız olduğunu kabul etmeleri gerekir. Öyleyse, böyle bir imâmı bu türlü yalanlarla kötölemek isteyen bu insanlar tevbe etsinler ve dillerini bundan geri çeksinler. Ve biz, ileri sürdükleri bu itiraza da cevap veriyoruz. Bu cevabı İbn Hallikân'm kendisi de vermiştir. Fakat eğer bu cevabın bu kadarıyla zayıf olduğu şeklinde aklında bir vesvese kalmışsa, onu Sahih-i Buhârî'de rivâyet edilen Enes (r.a.) hadisiyle gider. Bu hadise göre, Allah Resûlü (s.a.v.), Bedir savaşında, “*Kim Ebû Cehl'in ne durumunda olduğuna bakıp bize haber getirir?*” dedi. İbn Mes'ud (r.a.) gidip onu aradı ve bul-

duğunda İbn Afrâ'nın onu öldürmüş olduğunu gördü ve cesedinin başında durup ona, "Sen Eba Cehil'sin = cehaletin ve küfrün babasıdır!" dedi." İbn Aliyye şunu söylemiştir: "Süleyman et-Teymî, "Enes, "İbn Mes'ud (r.a.), "Eba Cehil" dedi" demiştir." (2/573) el-Hafız, *el-Feth*'te şunu söylemiştir:

"Ekşerin rivâyetinde "Eba Cehl" dir. Yalnız Müstemli'nin rivâyetinde "Ebû Cehl"dir. Enes hadisinde sahih olan, birinci rivâyettir. Nitekim İsmail ibn Aliyye, Süleyman et-Teymî'den naklen, "Enes, Eba Cehl, dedi" demiştir. Yahya el-Kattan da hadisi bu şekilde okumuştur. el-İsmailî, el-Makdimî tarikiyle Yahya el-Kattan'dan, et-Teymî'den onu böyle rivâyet etmiştir. Bu rivâyet, altı ismi üç halde de elif ile okuyan lügat üzerine hamledilmiştir. Ebû Huzeyme, bu hadisi Ebû Nuaym tarikiyle Buhârî'nin şeyhi Muhammed ibnü'l-Müsennâ'dan "Sen Ebû Cehilsin." şeklinde rivâyet etmiştir. Ancak, bu muhtemelen bazı ravilerin tashihi ve düzeltmesidir." (Özetle, 7/329-330) Bu hadisin lafzıyla değil, manasıyla rivâyet edilmiş olması halinde, bu tashih ve düzeltmenin yapılmış olması açıktır. Sonuçta bu hadis, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in "... Bi Ebâ Kubey's" sözündeki lügatı teyid ediyor. Müteassipların kendi cehâletleri ve taassuptaki aşırılıkları yüzünden onu Ebû Hanîfe (r.a.)'in hatalı telaffuz ettiğine ve onun Arapçayı az bildiğine hamletmelerinin aksine, bu telaffuz şeklinin hatalı değil, sahih bir lügat olduğunu ispat ediyor. el-Kissâî, bu lügatı Belharis, Zebid, Has'am ve Hemedan'a nisbet etmiştir. Ebü'l-Hattab onu Kinâne'ye nisbet etmiştir. Bazıları da onu Belanber, Belcehem ve Rebia'nın torunlarına nisbet etmişlerdir. Müberrid, bunların hepsini inkâr etmiş ve "böyle bir şey yok" demiştir. Fakat onun bu inkârı, lügatte birer imâm olan Ebû Zeyd, Ebü'l-Hattab ve Ebü'l-Hasan el-Kissâî'nin kabul ve rivâyetleriyle reddedilmiştir. el-Aynî de Şerhü's-Şevâhid'de böyle demiştir. (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudîa Hamîşi*, 1/358)

Suyutî, *el-Behcetü'l-Mardiyye Şerhü'l-Elfiyye*'de müellif'in, "Altı ismin kasrı naksından daha meşhurdur." sözünü şerherken, "Bu isimlerin kasrından maksat, üç halde de elifle okunmalarıdır; naksından maksat ise sonlarındaki harflerin atılıp harekelerle i'rablandırılmalarıdır" demiştir. Ahmed eş-Şucaî de İbn Akîl'in *Şerhü'l-Elfiyesi* üzerindeki Haşiyesinde, metin müellifinin "Vav ile ref et..." sözünden sonra şunu söylemiştir: "Bu

söze ve şarihin önce yaptığı açıklamaya göre, bu altı ismin i'rabı harflerledir. Fakat kendisi bundan sonra onların i'rabının üzerlerinde mukadder olan (takdir edilen) hareketlerle olduğu görüşünü tashih etmiş (daha doğru bulmuş) tir. Nahv âlimlerinin bu isimlerin i'rabı husûsundaki görüşlerinin hulâsâsı on mezheptir. Bu mezhepleri el-Nuradî ve başkası açıklamışlardır. Bu mezheplerin en kuvvetlisi iki tanedir. Biri Sîbeveyh, el-Farisî ve Basrîlerin (Basralıların) cumhurunun mezhebidir. Bu mezhebe göre bu isimlerin i'rabı mukadder hareketlerledir. Diğerleri ise, i'rablarının harflerle olmasıdır.

Müellif (*Elfiyye*'nin nâzımı İbn Mâlik), *et-Teshil* kitabında, “Birinci mezhep en sahih olan mezheptir” demiş, onun şerhinde ise, “İkinci mezhep de en kolay olan ve tekellüften en uzak bulunandır” demiştir. (Bkz: *Tezkiretü'r-Râşid*, 290-291) Bununla sabit oldu ki, ikinci mezhep en kolay ve en fasih olmakla birlikte, Ebû Hanîfe (r.a.)'in Ebû Kubeys'i telaffuz etmesi, en sahih ve en kuvvetli olan mezhebe göre olmuştur. el-Enbarî şunu söylemiştir: “Bu, Harisîlerin lûgatıdır. Nitekim onların şairi, “İnne ebaha ve eba ebaha.” demiştir. Sibeveyh, “Kur'ân'daki “*İnne hâzâni le sâhirâni*” âyeti de (Tahâ, 20/63) bu lûgate göre gelmiştir. ez-Zeccac da bu lûgate göre olan şu beyti okumuştur:

*O kadınla evlendi, kulakları arasında (beyne üzünahu) bir darbe vardı  
Onu çamur karan, kısır kadınla evlenmeye zorladı*

(Bkz: *Câmiü'l-Mesânid*, 1/153)

Sonra; Hafız Sibt İbnü'l-Cevzî şunu söylemiştir: “Sözü edilen okuma tarzının Ebû Hanîfe (r.a.)'e isnad edilmesi iftiradır. Sika olan Nakil erbabının dediklerine göre, kendisi o lafzı “Bi Ebî Kubeys” şeklinde söylemiştir. (*Câmiü'l-Mesânid*, 1/154)

Ayrıca; Ebû Hanîfe (r.a.)'in Nahv ve İ'rab ilmindeki derecesini, öğrenmek isteyen, *el-Câmiü'l-Kebir*'deki îmân meselelerine baksın ve onun bu ilimde nasıl bir deniz olduğunu görsün. Çünkü İmâm-ı Muhammed, bu meseleleri Ebû Hanîfe (r.a.)'in sözleri halinde o kitapta telif etmiştir ve onun ilim denizinden bir avuç olarak orada aktarmıştır. Bu kitabı (veya meseleleri) İbn Cinnî, Ebû Said es-Seyrabî ve Ebû Ali gibi Nahv imâm-

ları şerh etmişler ve hepsi onun sahibinin Lügat ve Nahv ilminde ulaştığı derinliğe ve nihâyetteki çizgiye şahidlik etmişlerdir. Ebû Bekir er-Râzî bu kitabın şerhinde şunu söylemiştir: “Ben *el-Câmiü'l-Kebir*’in bazı meselelerini Nahv ilminde ileri derecede olan bazısına (Bununla Ebû Ali el-Farisi’nin kasedildiği söylenmiştir.) okuyordum, kendisi bu kitabı bu şekilde telif edenin, yani İmâm Muhammed ibnü’l-Hasen’in Navh ilmindeki derinliğine hayret ve taaccup ediyordu. Ancak, Muhammed bu meseleleri ve kitabın içeriğini Ebû Hanîfe (r.a.)’in ilminden nakil ve iktibas etmişti.” (Bkz: *Câmiu Mesânidi'l-İmâm*, 1/35-54)

İbn Hacer, *el-Hayrâtü'l-Hısan*’da şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)’in fıkıh dışındaki ilimlerde yeterli bilgi sahibi olmadığını vehmetmekten sakın. Hâşâ, o böyle değildi. Bilakis, kendisi tefsir, hadis gibi diğer şer’î ilimlerde, edebî ilimlerde ve hikmet mikyaslarında da kendisiyle ölçülmez bir deniz ve yarışılmaz bir imâmdı. Bazılarının bunun tersini söylemelerinin kaynağı ise haset ve çekememezliktir. Fakat, bazıları istemeseler de Allah nûrunu tamamlar. Bunun böyle olduğunun bir delili de şudur ki, Ebû Hanîfe (r.a.) bazı fikhî meselelerini Arapça ilimlerinin üzerine bina etmiştir. Bu meseleleri ve onun bu ilimlerden istinbat ve istihraçlarını görenler, onun bu ilimlerdeki derinliğine ve birikiminin çokluğuna şaşıp hayret ederler.” (s. 28)

Buraya kadar yazdıklarımızla, Ebû Hanîfe (r.a.)’e itiraz edenlere cevap vermiş olduk. Bundan böyle sözün dizginini o konudan çevirip Ebû Hanîfe (r.a.) faslını onun İslâm’daki nevahet ve celâletine (büyüklüğüne) delâlet eden bir nebze faziletlerini zikrederek bitirelim:

Suyutî, bazı imâmlardan naklen şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)’in kendisine mahsus olan Menâkıbından birisi odur ki, kendisi şariat ilmini tedvin eden ve onu bablar şeklinde ayırıp üzerinde konuşan ilk imâmdır. Ondan sonra Malik ibn Enes, ona uyarak *Muvatta*’ı tertip etmiş ve bablara ayırmıştır. Bu işte Ebû Hanîfe (r.a.)’i geçen olmamıştır. Kendisi terti bi taharet, sonra namaz, sonra diğer ibâdetler, sonra muameleler şeklinde yapmış ve onu miraslarla tamamlamıştır. Çünkü miraslar, insanların sonu olan ölümün ortaya çıkardığı meselelerdir. Feraiz ve şurut (şartlar) bahislerini müstakil olarak ilk kitaplaştıran da kendisidir. Bu ilklerinden dolayı

İmâm-ı Şâfiî, “İnsanlar fıkıh ilminde Ebû Hanîfe (r.a.)’in iyalidirler” demiştir. (Bkz: *Tebyidü’s-Sahife*, 36)

*Câmiü’l-Mesânid* sahibi şunu söylemiştir:” Bana sika bir şeyh olan Ahmed ibnü’l-Müferric haber verdi, icazetle Ebü’l-Feth Muhammed ibnü’l-Baki’den, Ebü’t-Tufetyl ibn Hayrun’dan, Kadı es-Saymürî’den... dedi ki, bize Ömer ibn İbrahim haber verdi, bize Mükerrrem haber verdi, bize Ahmed ibn Atıyye haber verdi, bize Ebû Süleyman el-Cürcanî haber verdi, dedi ki, bana Basra kadısı Ahmed ibn Abdullah şunu söyledi: “Âlimler hakkında insafılı davranmak lazımdır. Bu ilmi önce Ebû Hanîfe (r.a.) kitaplaştırdı, ondan sonra siz arttırdınız, eksiltiniz ve lafızları güzelleştirdiniz. Fakat Ebû Hanîfe (r.a.)’den önce sizin ve Kûfe ehlinin şartlarla ilgili hangi çalışmanız vardı, bana gösterin! Hakkı kabul etmek haksızlıkla mücadele etmekten çok daha iyidir.” (1/340)

Ben derim ki; bu senette beis yoktur. Onun ricalinin ekserisi de sika ve ma’ruf kimselerdir. Bu sözü Suyûtî de *Tebyidü’s-Sahife*’de zikretmiştir.

*Tebyidü’s-Sahife*’de (s. 36) şu da zikredilmiştir: “Hatib, Ebû Yahya el-Hamanî’nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.)’in şunu söylediğini kendisinden duydum: “Ben bir zaman bir rüya gördüm ve ondan dehşete kapıldım. Gördüm ki, sanki ben Allah Resûlü (s.a.v.)’in kabrini açıyorum. Basra’ya geldim ve bir adama rüyamı Muhammed ibn Sîrin’e tevil ettirmesini söyledim. İbn Sîrin şunu söylemişti: “Bu rüyanın sahibi Allah Resûlü (s.a.v.)’in gömülen (unutulan veya terk edilen) hadislerini ortaya çıkaracaktır.” (s. 16) Bu rüyayı es-Sem’ânî de *el-Ensab*’ta zikretmiş ve ona göre İbn Sîrin şunu söylemiştir:” Bu rüyanın sahibi, kendisinden önce kimsenin yapmadığı bir işi yapacak ve gömülü olan bir ilmi ortaya çıkaracaktır.” (s. 247)

eş-Şa’rânî, *el-Mizan*’da şunu söylemiştir: “İmâm-ı Şâfiî, Ebû Hanîfe (r.a.)’in kabrini ziyaret etmiş ve sabah namazını orada (ona bitişik olan mescidde) kılmıştı. Fakat namazda kunut okumamış ve, “Kunutu bu namazda sünnet görmeyen imâmın huzurunda (veya civarında) nasıl okurum?” demiştir. İmâm-ı Şâfiî bu davranışı, müctehid imâmlara karşı her halükârda edebli davranmamız ve onlar hakkında mutlak hüsn-i zan edip

sözlerini güzel manalara hamletmemiz ve kendilerinin söyledikleri her sözü Şari' (s.a.v.)'in muttali oldukları bir sözüne dayandırdıklarına inanmamız için örnek olarak göstermiştir.” (s. 5)

İbn Hacer el-Mekkî de bu olayı *el-Hayrâtü'l-Hisân*'da Nevevî'nin *Min-hac*'ı üzerine haşiye yazan birisinden naklen zikretmiş ve şunu söylemiştir: Bazıları ise, “İmâm-ı Şâfiî'nin o ziyarette besmeleyi açık okumadığını söylemişlerdir. Fakat, bazılarının anlamak istediği gibi, olayın şöyle veya böyle olması arasında mana ve öz bakımından bir fark yoktur.” (s. 72)

Ahmed ibn Bedil'in rivâyetine göre Ebû Muaviye bir konuşmasında şunu söylemiştir: “Ey Kûfe ehli! Allâhü Te'âlâ sizleri A'meş ve Ebû Hanîfe (r.a.) ile yüceltmıştır. Ey Kûfe ehli! Allâhü Te'âlâ sizleri Ebû Hanîfe ve A'meş (r.a.) ile yükseltmiştir.” Ebû Muaviye, görme özürsüzü olup Kûfe imâmlarından ve büyüklerindendir.

Abdullah ibn Lebid şunu söylemiştir: “Biz Yezid ibn Harun'un yanındaydık; Kendisi, “Ebû Hanîfe; Muğire'den, İbrahim'den...” deyince bir adam, “Ebû Hanîfe (r.a.)'i bırak, bize Allah Resûlü (s.a.v.)'in hadisini haber ver” dedi. Yezid ona, “Ey ahmak; Ebû Hanîfe (r.a.), Allâh Resûlü (s.a.v.)'in hadisini tefsir etmiştir. Sen manasını bilmezsen, hadisi ne yaparsın? Fakat sizin derdiniz, sadece hadis dinlemektir. Derdiniz ilim olsaydı, İmâmın kitaplarını okur ve sözlerine kulak verirdiniz” dedi ve ondan sonra da o adamı kendi meclisinden çıkarıp kovdu. (Bkz: el-Kârî, *el-Menâkıb*, 460)

Yezid ibn Harun şunu da söylemiştir: “İsterdim, imkânım olsa da Ebû Hanîfe (r.a.)'in kitaplarını ve meselelerini yazsaydım.” Bunu Suyutî, kendi *Sahife*'sinde (s. 28) Hafız Ebû Bekir ibnü'l-Ceaabî'nin kitabından naklen zikretmiştir. Suyutî bu kitaptan şunu da nakletmiştir: “Süfyan ibn Uyeyne dedi ki, ben Şefik ibn Uteybe'nin şunu dediğini kendisinden dinledim: “Göz bebeklerim Ebû Hanîfe gibisini görmedi.” (s. 28) O; Hafız Muhammed ibn Ahmed el-Hanbelî el-Nusili'nin *Gâyetü'l-İhtisar Fi Menakibi'l-Ensar* kitabından da şunu nakletmiştir: “Mansur ibn Haşim dedi ki, biz Kadisiyye'de Abdullah İbnü'l-Mübârek'in yanındaydık; Kûfe halkından olan bir adam geldi ve Ebû Hanîfe (r.a.)'in aleyhinde konuştu. Abdullah ona, “Sana yazıklar olsun! Kırk beş sene boyunca beş vakit namazı bir abdestle kılan

bir adamın aleyhinde konuşuyosun ve bunu benim yanımda yapıyorsun. O benim hocamdır ve ben sahip olduğum fıkıhı ondan öğrendim” dedi.” Süveyd ibn Said el-Mervezî şunu söylemiştir: “Ben İbnü’l-Mübârek’in şu beyitleri terennüm ettiğini gördüm:

*Ülkeler süslenip güzelleştiler  
Çünkü yerin üstünde Ebû Hanîfe var  
İctihadları ve hadis konusundaki bilgisi  
Siyah kadife üstündeki inciler gibidir.  
Onun ne doğuda dengi vardır  
Ne batıda, ne de Kûfe de misali  
Onu eleştirenleri sefihler gördüm  
Zayıf delillerle hakka karşı durmuşlar”*

ed-Deraverdî şunu söylemiştir: “Ben, İmâm-ı Mâlik ve Ebû Hanîfe (r.a.)’in Allah Resûlü (s.a.v.)’in mescidinde müzakere ettiklerini ve ilim üzerinde konuştuklarını gördüm. Biri diğerine hatalı olduğunu söylemez ve onu kırmamaya dikkat ederdi. Bu hal bütün gece devam eder ve onlar ancak sabah namazı için sohbetlerine ara verirlerdi.” (s. 35)

Hatib, Muhammed ibn Ahmed ibn Yakub’un şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Dedem bana dedi ki, ashabımızdan birisi Abdullah ibn Mübârek’in Ebû Hanîfe (r.a.)’i övdüğü şu beyitleri bize okudu:

*Ben Ebû Hanîfe (r.a.)’i gördüm, her gün  
Şerefi artar, hayrı ve yararı çoğalırdı  
Doğru olanı söyler, onu arındırırdı  
Zulüm ehli ise yalan söyleyip dururdu  
Ona şiddet gösterene lin (yumuşaklık) gösterirdi  
Ahlakta kimi ona denk görebilirler?  
Hammad’ın fıkıhını ondan öğrendik  
Onu kaybetmenin musibeti bizde büyüktür*

*Ebû Hanife (r.a.)'i gördüm; bir ilim sorulunca*

*Dalgalanan bir deniz olur, açılırdı*

*İlim ricali müşkülli birbirine iterken*

*Ebû Hanîfe (r.a.) onlara kucak açar, onları çözerdi.*

(Bkz: Suyutî, *Tebyidü's-Sahife*, 22)

Kendi döneminin Kutbu olan Allâme eş-Şa'rânî şunu söylemiştir: “Al-lâhü Te‘âlâ, minnet edip şeriat pınarına (keşif yoluyla) beni muttali kılınca, dört hak mezhebin de onunla irtibatlı olduklarını ve kanallarla onun suyundan beslendiklerini gördüm. Ebû Hanîfe (r.a.)’in kanalını en uzun kanal olarak gördüm. Ondan sonra İmâm-ı Şâfiî’nin kanalı geliyordu, üçüncüsü İmâm Ahmed’in kanalıydı. En kısa olan kanal ise İmâm Malik’in kanalıydı. Ben bu kanalların uzunluk ve kısalığını dört mezheple amel etmenin süresiyle tevil ettim. Ve aynen gördüğüm gibi, Ebû Hanîfe (r.a.)’in mezhebi hem en önce tedvin edilen mezheptir, hem de en sonraya kalacak olandır. Keşf ehli de bunu böyle söylemişlerdir.” (s. 24)

Bu satırlar, faydası bütün insanları kapsayan ve ilminin güneşi bütün İslâm ülkelerinin üzerine doğan İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in Menâkıbının misk-i hıtamı olsun. İlk ve son, zahir ve batın, büyük olan Allah’a hamd olsun; ay doğdukça ve felek döndükçe elçilerin efdaline, yaşarken de irtihâl ederken de tayyip olan, tahir ve tayyib olarak yaşamış olan Efendimiz Muhammed (s.a.v.)’e, O’nun âline ve ashabına salat ve selâm olsun. Salih amellerin ve yararlı işlerin kendi izzeti, celâli, izni ve tevfiğiyla tamamlanan Allâhü Te‘âlâ’ya tekrar hamd ve senâ olsun.



## DOKUZUNCU FASIL

### İmâm'ın Büyük Muhaddis Olan Birkaç Ashabının Hal Tercümeleri

#### İmâm Ebû Yusuf

Bu başlıktaki ashabın ilki ve en büyüğü; Kadı'l-Kudât Irakeyn (Basra ve Kûfe) fakîhi hafız muhaddis Ebû Yusuf Yakub ibn İbrahim ibn Habib ibn Hanis ibn Sa'd ibn Habbe el-Ensarîdir. İbn Abdülberr şunu söylemiştir: "Ebû Yusuf'un neseb şeceresinin bu olduğunda ihtilaf edilmemiştir." İbnü'l-Kelbî şunu söylemiştir: "Sa'd ibn Habbe, Sa'd ibn Avf'tır. Habbe, Sa'd'ın annesidir. Onu Allah Resûlü (s.a.v.)'e getirmiş, Allah Resûlü (s.a.v.) de ona dua etmiş, başını okşamış ve bereketli olacağını söylemiştir." (*el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 2/220)

İmâm Ebû Yusuf, İslâm tarihi'nde kadı'l-kudât ünvanını alan ilk kimse-  
dir; o aynı zamanda fıkıh usûlü üzerine kitaplar yazan, meseleleri imlâ yön-  
temiyle ders veren ve bunları bu sûretle neşreden ve Ebû Hanîfe (r.a.)'in  
fikhını yerin her tarafına yayan ilk kimsedir. (*Tacü't-Teracim*'den naklen *Hasîye-  
tü'l-Cevahir*, 2/221) Bunu es-Sem'ânî de *el-Ensab*'ta zikretmiştir. (s. 439) Ebû  
Ömer şunu söylemiştir: "Ben, kendi zamanında İmâm Ebû Yusuf ve kendi  
zamanında Ahmed ibn Ebû Davud'dan başka doğudan batıya kadar bütün  
memleketin kadılık görevi kendisine tevdi edilmiş üçüncü bir kimse bu-  
lunduğunu bilmiyorum. Ahmed, İbn Maîn ve İbnü'l-Medinî, "Ebû Yusuf  
sikadır" demişlerdir. (*el-Cevâhir*, 2/221)

Zehebî, onu *Tezkiretü'l-Huffaz*'da zikretmiş ve şöyle tanıtmıştır: "İra-  
kayn fakîhi İmâm Allâme.. Kendisi Hişam ibn Urve, Ebû İshak eş-Şey-  
bânî, Atâ ibnü's-Saib ve bunların tabakasından (hadis) dinlemiş, kendisin-

den de İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen el-fakîh, Ahmed ibn Hanbel, Bîşr ibnü'l-Velid, Yahya ibn Ma'în, Ali ibnü'l-Ca'd, Ali ibn Müslim et-Tusî, Amr ibn Ebû Amr ve daha başkaları dinlemişlerdir.

el-Müzenî şunu söylemiştir: "İmâm Ebû Yusuf, Hanefî taifesi içinde hadise en çok uyan kimsedir." Yahya ibn Yahya et-Temimî şunu söylemiştir. "Ben ölüm döşeğinde iken İmâm Ebû Yusuf'un şunu söylediğini kendisinden dinledim: "Kitap ve sünnete uyanlar hariç, verdiğim bütün fetvalardan döndüm, teberri ettim." Bir lafza göre de şunu söyledi: "Kur'ân'a uyan ve Müslümanların üzerinde icmâ ettikleri hariç..."

Ali ibnü'l-Ca'd şunu söylemiştir. "Ben İmâm Ebû Yusuf'un şunu söylediğini kendisinden dinledim: "Bir kimse, "Benim îmânım Cebraîl'in îmânı gibidir" dese, o bid'at sahibidir." Bîşr ibnü'l-Velid onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: "Garip hadis arayan, hadislere yalan katan, mal ve serveti kimya ilmiyle arayan fakirleşir. Dîni kelâm ilminde arayan zındıklaşır.

Abbas, İbn Maîn'in şunu söylediğini rivâyet etmiştir: "İmâm Ebû Yusuf, hadis sahibi ve sünnet sahibi (yani bunlara bağlı) bir kimsedir." İmâm Ahmed şunu söylemiştir. "İmâm Ebû Yusuf hadiste insafî bir kimseydi." Ebû İshak İbrahim ibn Ebû Davud el-Barlesî İbn Maîn'in şunu dediğini rivâyet etmiştir: "Rey ashâbı içinde İmâm Ebû Yusuf'tan daha çok hadis bilen ve daha çok sebt olan bir kimse yoktur." İbn Semaa şunu söylemiştir: "İmâm Ebû Yusuf, her gün kadılık görevini yapıp tamamladıktan sonra iki yüz rekât namaz kılardı." (Bkz: *et-Tezkire*, 269-270)

Amr ibn Nakîd şunu söylemiştir: "İmâm Ebû Yusuf, sünnet sahibiydi. "Ebû Hatim, "İmâm Ebû Yusuf'un hadisi (rivâyet ettiği hadis) yazılır" demiştir. Mahmud ibn Ğaylan şunu söylemiştir: "Ben, Yezid ibn Harun'a, "Sen İmâm Ebû Yusuf hakkında ne dersin (onun hakkındaki görüşün nedir)?" diye sordum. Yezid, "Ben ondan (hadis) rivâyet ederim" diye karşılık verdi. İbn Adiy şunu söylemiştir: "Rey ashâbı içinde ondan daha çok hadis bilen kimse yoktur. Fakat kendisi Hasan ibn Umare gibi zayıflardan da hadis rivâyet etmiştir. Kendisi çoğu zaman ashâbının reyine muhalefet etmiş ve esere (hadise) uymuştur. Kendisi sikadan, sika da kendisinden rivâyet ettiklerinde onda beis yoktur." İbn Hibban onu sikalar içinde zik-

retmiş ve, “Kendisi mutkin bir şeyhti” demiştir. Ve o şunu da söylemiştir: “İmâm Ebû Yusuf, salih bir kimseydi; üst üste nafile oruçlar tutardı.” (Bkz: *Lisanü'l-Mizan*, 6/301)

Nesaî, İmâm Ebû Yusuf’u kendi *Tabakat* kitabında Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının sikaları arasında zikretmiştir. O şunu söylemiştir: “Kadı Ebû Yusuf, sikadır.” (s. 35) es-Sem’ânî, *el-Ensab*’ta şunu söylemiştir: “Yahya ibn Maîn, Ahmed ibn Hanbel, Ali ibnü'l-Medinî, İmâm Ebû Yusuf’un sika olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Ve kendi zamanında ilimde kimse onu geçememiştir. Kendisi ilimde, kadılık mesleğinde (veya hikmet ve felsefe-de), riyasette ve kader bilgisinde nihayet noktası olmuştur.”

İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen şunu söylemiştir: “İmâm Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe (r.a.) döneminde ağır hastalanmış ve öleceğinden endişe edilmişti. Biz de kendisiyle birlikte olduğumuz halde Ebû Hanîfe (r.a.) onu ziyaret etti. Yanından ayrıldığımızda elini sokak kapısının üstüne koyup şunu söyledi: “Bu genç ölürse, yeryüzünün en büyük âlimi ölmüş olur.”

İmâm Ebû Yusuf şunu söylemiştir: “A‘meş, bana bir mesele sordu ve ben onun cevabını söyledim. A‘meş, “Bunu nerden aldın?” diye sordu. Ben, “Senin bize rivâyet ettiğin hadisten” dedim ve o hadisi okudum. Şaşkınlığı iyice artan A‘meş, şunu söyledi: “Ey Yakub; ben bu hadisi babanla annenin birleştigi tarihten önce bilir ve rivâyet ederim. Fakat onun manasının senin söylediğin şey olduğunu bilemedim.” (s. 434) Beyhakî de İmâm Ebû Yusuf’u tevsik etmiştir. (*el-Cevherü'n-Nakî*, 1/102)

*et-Ta'liku'l-Mümecced*’in sahibi, Sem’ânî’nin *el-Ensab* kitabından şunu nakletmiştir: “Rivâyet edildiğine göre Ahmed, “Bir meselede üçün görüşleri bir olursa, muhalif bir görüş dinlenmez” dedi. “Üç kimlerdir?” diye soruldu. İmâm Ahmed, “Ebû Hanîfe (r.a.), Ebû Yusuf ve Muhammed’dir. Ebû Hanîfe (r.a.) kıyası en iyi binledir, İmâm Ebû Yusuf eserleri en iyi bilendir, İmâm Muhammed de Arapçayı en iyi bilendir” diye cevap verdi.” (s. 30)

Ben derim ki; İmâm Ebû Yusuf’un hıfzı, itkanı ve sebt oluşu için şahidler olarak İmâm Ahmed, İbn Maîn, İbnü'l-Medinî, Nesaî, İbn Abbas, İbn Adıyy, Yazid ibn Harun, Ebû Hatim, Amr en-Nakîd, Zehebî, Beyhakî,

Sem'ânî ve diğerleri yeterlidirler. Onun için el-Fellâs'ın, "O saduktur, fakat (hadis rivâyetinde) hataları çoktur. Sözüne, Buhârî'nin, "Muhaddisler onu terk etmişler" deyişine ve el-Akîlî'nin "İbnü'l-Mübârek onu tevhin etmiştir." rivâyetine itibar edilmez. Bu muhalif sözler, akranın birbirini takdir edemeyişinden veya İmâm Ebû Yusuf'un rey ehlinde olması, resmî görev, alması sebebiyle ona karşı duyulan olumsuzluktan kaynaklanmıştır. Bu olumsuzluk, benzer sebeplerden dolayı ilimde ileri giden bütün Hanefilere karşı duyulmuştur. Hepsine haset edilmiştir ve hiçbir kendisine karşı gösterilen taassuptan ve yapılan hücumdan kurtulamamıştır. Bunlardan intikam alınması (iğbirar duyulması) yalnızca Allâhü Te'âlâ'nın onlara verdiği kitap ve sünnet bilgisinden, dünya ve din şerefinden ve Müslümanların kalplerindeki sevgi ve kabulden dolayı olmuştur. Fakat istemeyenler istemeseler de Allâhü Te'âlâ kendi nûrunu tamamlar.

Hatib şunu söylemiştir: "Yahya ibn Maîn, "Biz İmâm Ebû Yusuf'tan hadis yazdık" demiştir." Ebû'l-Fadl, yani el-Abbâs şunu söylemiştir: "Ben Ahmed ibn Hanbel'in şunu söylediğini kendisinden duydum: "Hadis talep etmeye başladığım zaman, ilk olarak Kadı Ebû Yusuf'a gittim (ve onun rivâyet ettiği hadisleri dinledim). Ondan sonra başkalarına gittim ve dinlediğim hadisleri yazdım." (Bkz: *Câmiü'l-Mesânid*) Tahavî şunu söylemiştir: "Ali ibnü'l-Huseyn Ebû Ubeyd el-Kadî'nin şunu söylediğini kendisinden duydum: "Bana İbn Fehm haber verdi, bana İbn Zenceveyh haber verdi, bana Ahmed ibn Hanbel haber verdi, dedi ki, "İmâm Ebû Yusuf'un, kızdığı Bişr el-Merisî'nin kendi meclisinden dışarı atılması emrini verdiği ve onun ayaklarından çekilip dışarı atıldığı gün ben de mecliste idim. Ertesi gün gittiğimde onu tekrar mecliste gördüm. Kendisine, "Dün sana yapı-lana rağmen, yine gelmişsin?" denildi. el-Merisî, "Dün bana yapılandan dolayı ilimdeki nasibimi kaçırmak istemiyorum" diye karşılık verdi." (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 2/221)

el-Ğaznevî, Hilâl'den naklen şunu söylemiştir: "İmâm Ebû Yusuf; tefsir, hadis ve Arapların tarihini ezberlerdi (ezberlemişti). Onun en az ilmi fıkhıydı." el-Halebî, Hasan ibn Zeyyad'tan naklen şunu söylemiştir: "Biz İmâm Ebû Yusuf'la hacca gittik. Kendisi yolda hastalandı. Bi'ri Mâûne'de Süfyan ibn Uyeyne gelip bize yetişti ve bize, "Bildigi hadisleri dinleyip

ondan alın” dedi. İmâm Ebû Yusuf orada bize kırk hadisi hıfzından rivâyet etti. Süfyan kalkıp gittikten sonra bize kırk hadis daha sened ve metinleriyle birlikte hıfzından rivâyet etti. Biz, hastalık ve yolculuk meşguliyetine rağmen, onun bu hadisleri hıfzından rivâyet etmesine şaşıktık.”

Hatib, *Tarih-i Bağdat*’ta Kasım ibnü’l-Hakîm’den şunu rivâyet etmiştir: “Ben İmâm Ebû Yusuf’un şunu söylediğini kendi ağzından dinledim: “Keşke, eski fakir halim üzerinde ölseydim ve kadılık görevi yapmasaydım! Fakat Allah’a hamd ediyorum ki, görevim içinde bilerek kimseye zulmetmedim ve üst sınıf ile alt sınıf arasında kayırma yapmadım.” Denildiğine göre, Sultan, onun arazisinden haraç almamıştır ve kendisi o haracı sadaka olarak fakirlere dağıtmıştır.” Kendisinden hadis rivâyet eden emâli sahipleri, sayılamayacak kadar çokturlar. (el-Kârî, *Menâkıb*, 525-526)

Bu kitaba göre, Asım ibn Yusuf’un şunu söylediği rivâyet edilmiştir: “Ben, İmâm Ebû Yusuf’a, “İnsanlar, ilimde kimsenin senin önünde olmadığı husûsunda icmâ etmişler” dedim. Kendisi buna şu karşılığı verdi: “Benim ilmim İmâm’ın ilmi yanında küçük bir kanalın Fırat nehri yanındaki durumu gibidir.” el-Ma’lâ (veya el-Muallâ) İbnü’l-Mensur şunu söylemiştir: “Ebû Yusuf dedi ki, bir meselede benim görüşüm ile İmâm’ın görüşü birleştiği zaman, ben kalbimde bir kuvvet hissederim; görüşlerimiz ayrıldığı zaman ise, ben kalbimde dağlar ağırlığında bir zayıflık, tereddüt ve şübhe duyarım.” (s. 459)

İbn Ebû’l-Avvam şunu söylemiştir: “Bana Muhammed ibn Ahmed ibn Hammad haber verdi, bana Muhammed ibn Şucâ’ haber verdi, dedi ki, ben Hasan ibn Ebû Malik, Abbas ibnü’l-Velid; Bişr ibnü’l-Velid ve Ebû Ali er-Râzi’den duydum, şunu söylediler: “Biz İmâm Ebû Yusuf’tan onun şunu söylediğini duyduk: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.)’e muhalif ne söyledimse, kendisi daha önce onu söylemiş ve ondan sonra onu terk etmiştir.” (*el-Cevâhir*, 2/221)

Yine bu kitapta, sanırım, Hatib’in *Bağdat Tarihi*’nden naklen şöyle denmiştir: (Şevval 398/1007 senesinde Hacca gitmek üzere Bağdat’a gelen ve olayı orada anlatan) Kadı Ebû’l-Fadl Muhammed ibn Ahmed ibn İsa Sa’dî; Abdurrahman ibn Muhammed ibn Muhammed ibn Ridvan Ebû

Muhammed el-Buhârî'den onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: Ben Ebû Cafer Ahmed ibn Muhammed ibn Hamdan'dan şunu söylediğini duydum: Ben Ali ibn Musa el-Kümmî'nin şunu söylediğini duydum: Ben Muhammed ibn Şüca'nın şunu söylediğini duydum: İbadet ve zühdüyle bilinen Ma'ruf el-Kerhî, ashabından bir adamı hasta olan Ebû Yusuf el-Kadî'nın evine gönderdi ve kendisine, "Zannediyorum, o vefat etmiştir. Namazının kılınması için evden çıkarıldığı zaman gelip bana haber ver, ben de cenaze namazında hazır bulunmak istiyorum" dedi. Adam giderken evinden çıkarılan cenazeyle karşılaştı ve kalabalığa karışıp birlikte mescide gitti. Orada kılınan cenaze namazından sonra da evine yakın olan kabristana gömüldü. Adam, namazdan önce Ma'ruf'a dönüp haber vermemiştir. Ona dönüp namazın kılındığını ve cenazenin gömüldüğünü haber verince, Ma'ruf, bu büyük âlimin cenaze namazını kılammış olmaktan dolayı büyük bir hü-zün duydu ve duyduğu ıstırapı belli etti. Adam ona, "Ey Ebû Mahfuz; sen sultanın adamlarından olan, kadılık yapan ve dünyaya rağbet duyan bir adamın cenaze namazını kılmadığın için mi böyle üzüldün?" dedi. Ma'ruf ona şu karşılığı verdi: "Dün gece rüyamda cennete gitmiş gibi oldum. Orada bir kasır/saray dikkatimi çekti. İçi döşenmiş, perdeleri asılmış ve hizmetçileri kapıda nöbete durmuşlardı. Ben, "Bu saray kimindir, kimin için hazırlanmış?" dedim. "Bu saray Yakub ibn İbrahim Ebû Yusuf el-Ensari'nin sarayıdır, onun için hazırlandı" dediler. Ben hayret ederek, "Sübhanellâh; kendisi hangi ameliyle Allah yanında bu mertebeyi kazanmış?" dedim. "İnsanlara ilim ve hayrı öğretmesi ve onların eziyetine sabır ve tahammül göstermesiyle" dediler." (1/308) Allâhü Te'âlâ İmâm Ebû Yusuf'a cömertçe rahmet eylesin.

### İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen eş-Şeybânî

İmâm Muhammed; Muhammed ibnü'l-Hasen ibn Ferkad eş-Şeybânî el-Kûfî Ebû Abdullahtır. H.132/749 senesinde Vasıt şehrinde doğmuştur. Babası Şam ordusunda askerdir. Vasıt'a gelip yerleşti, İmâm Muhammed de bu şehirde doğdu. Büyüyünce Kûfe'ye gitti ve orada fıkıh okudu. Bunu İbn Sa'd söylemiştir. Kûfe'de Ebû Hanîfe (r.a.)'e bağlanmış ve O'ndan dolu dolu fıkıh ve hadis öğrenmiştir. Kendisi burada Süfyan-ı Sevrî, Kays ibnü'r-Rebi', Ömer ibn Zer, Mis'ar ve diğerlerinden de (hadis) dinlemiş-

tir. Şam'da Evzaî ve diğerlerinden dinlemiş, Medine'de de İmâm-ı Mâlik ve diğerlerinden dinlemiştir. Kendisinden de başta İmâm-ı Şâfiî (hadis) rivâyet etmiştir. İmâm-ı Şâfiî, ondan yaptığı rivâyetleri kendi *Müsned*'inde zikretmiştir. Ondan ayrıca Ebû Ubeyd Kasım ibn Sellâm, Hişam ibn Ubeydullah er-Râzi, Ebû Süleyman el-Cüzcanî, Ebû Cafer Ahmed ibn Muhammed ibn Mehran, Ali ibn Müslim et-Tusî ve başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir.

Muhammed ibn Abdullah ibn Abdülhakem şunu söylemiştir: “Ben İmâm-ı Şâfiî'nin şunu söylediğini kendisinden dinledim: “İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen bana dedi ki, “Ben İmâm-ı Mâlik'in kapısını üç sene mesken edindim. Ve bu süre içinde onun kendi lafzından (ağzından) yedi yüz hadis dinledim.” Malik, kendi lafzından (ağzından) az hadis rivâyet ederdi. (Malik, hadisleri çoğunlukla bir talebeye okuturdu.) Onun için eğer Muhammed bu kadar uzun süre onun yanında kalmasaydı, bu kadar hadisi onun ağzından dinleyemezdi. İmâm Muhammed, İmâm-ı Mâlik'in *Muvatta*'ını ondan rivâyet edenlerden biridir. Kendisi bu kitapta İmâm-ı Mâlik'ten dinlediği hadisleri toplamış ve kendisinin ona muhalefet ettiği hadisleri de içine almıştır. Bu *Muvatta*' ise Muhammed tarikiyle rivâyet edilmiştir.” İbnü'l-Münzir şunu söylemiştir: “Ben Müzenî'nin şunu söylediğini kendisinden dinledim: Ben İmâm-ı Şâfiî'nin şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Ben Muhammed ibnü'l-Hasen kadar hafif ruhlu bir şişman ve onun kadar fasih konuşan bir edip görmedim.” Rebi', İmâm-ı Şâfiî'nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Muhammed ibnü'l-Hasen'den bir deve yükü kadar kitap (ilim) edindim.” Rebi' şunu söylemiştir: “İmâm-ı Şâfiî, Onun ilmine çok saygı duyar ve onu yüceltirdi. İmâm Ahmed de onu ilminden dolayı çok takdir ederdi.” Abdullah ibn Alî el-Medinî babasından naklen, “Muhammed ibnü'l-Hasen saduktur” demiştir. Dârekutnî, “Muhammed terk edilmez” demiştir. Abbas ed-Devrî, İbn Maîn'den onun şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben *el-Câmiü's-Sağır*'i Muhammed ibnü'l-Hasen'den (dinleyerek) yazdım. (Bkz: Hafız İbn Hacer, *Ta'cilü'l-Menfaat*, 361-362)

Zehebî, *Mizan*'da şunu söylemiştir: “Nesaî ve başkası hıfzı açısından onu telyin etmişler.

İmâm-ı Mâlik'ten ve başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisi bir ilim deniziydi, İmâm-ı Mâlik'ten yaptığı rivâyetlerde kaviydi.

*el-Lisan* sahibi şöyle demiştir: “Ebû Davud, “Kendisi terk edilme-ye müstahak değildir” demiştir.” Abdurrahman ibn Mehdi tarikıyla İbn Maîn'den de şunu rivâyet etmiştir: “İmâm Muhammed'in ziyaretine gittim, yanında (kendisine ait) bir kitap gördüm ve alıp baktım. Gördüm ki, kendisi bir hadisi yanlış kaydetmiş ve o yanlış bir şeyi kıyas etmiştir. Kendisine bunu söyledim. İtiraz etmedi ve makası alıp o kısmı kapsayan birkaç yaprağı kesip attı.” (5/121-122)

Dârekutnî, *Ğarâib-u Mâlik* kitabında şunu söylemiştir: “İmâm-ı Mâlik, rukû'dan kalkışta elleri kaldırmanın sünnet olduğunu *Muvatta'* kitabında zikretmemiş, fakat başka yerde zikretmiştir. Bunu ondan yirmi kadar sika hafızlar rivâyet etmişlerdir. İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen eş-Şeybânî ve Yahya ibn Said el-Kattan bunlardandır.” (Zeylaî, *et-Tahriç Ale'l-Hidâye*, 1/213) Görüldüğü gibi, Dârekutnî, bu sözünde İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'i sika hafızlardan saymış ve onu diğerlerinden ve Yahya el-Kattan'dan önce zikretmiştir. Bu da İmâm Muhammed için büyük bir tevsiktir (sika olduğunu tasdik etmektir).

Sem'ânî, *el-Ensab*'ta şunu söylemiştir: “Rivâyet edildiğine göre, kendisi henüz yirmi yaşında iken (hadis rivâyet etmek için) Kûfe mescidinde otururdu. İmâm-ı Şâfiî şunu söylemiştir: “Ben Muhammed ibnü'l-Hasen'den daha fasih kimse görmedim. Kendisini okurken dinlediğim zaman, Kur'ân'm sanki onun diliyle indiğini düşünürdüm.” Ve o şunu söylemiştir: “Ben Muhammed ibnü'l-Hasen'den daha akıllı kimse görmedim.” İmâm-ı Şâfiî ile ilgili şu anekdot rivâyet edilmiştir: “Bir adam ona bir soru sormuş, kendisi de ona cevap vermiş. Adam ona, “Ya Eba Abdullah; fakîhler böyle demiyorlar” demiş. İmâm-ı Şâfiî şu karşılığı vermiş: “Sen hiç fakîh gördün mü ki? Allahım; meğer ki, Muhammed ibnü'l-Hasen'i görmüş olasın. Çünkü o gözü ve kalbi dolduran bir fakîhtir.” (s. 342)

Ben derim ki; Ahmed ibn Hanbel'in şu sözü yukarıda geçti: “Üçü bir görüşte ittifak ettiklerinde, muhalif olan bir görüşüne kulak asılmaz. Ebû



Hanîfe (r.a.) böyle, İmâm Ebû Yusuf böyle, İmâm Muhammed de Arapçayı en iyi bilendir.”

Nevevî, *Tehzibü'l-Esmâî ve'l-Lügât* kitabında Hatib el-Bağdadî'den şunu rivâyet etmiştir: “İmâm Muhammed, Vasıt şehrinde doğmuştur. Vakıdî'nin kâtibi Muhammed ibn Sa'd şunu söylemiştir: “Muhammed ibnü'l-Hasen'in aslı Cezire'dendir. Fakat Kûfe'de büyümüştür. Hadis aramış, çok şeyhleri dinlemiş, Ebû Hanîfe (r.a.) ile birlikte bulunmuş ve ondan (hadis ve fıkıh) dinlemiştir. Rey ve kıyası kullanmış, onunla tanınmış ve onda ileri gitmiştir. Ondandır Bağdat'a gitmiş, oraya yerleşmiş ve insanlar ona büyük teveccüh göstererek kendisinden hadis ve rey dinlemişlerdir. “Hatib şunu söylemiştir: “İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen, İmâm Malik hadislerini rivâyet ettiği zaman, insanlar çoğalır, meclis dolar ve oturacak boş yer kalmazdı.” Ve İmâm-ı Şâfiî'nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben Muhammed ibnü'l-Hasen'den daha zeki olan kilolu bir kimse görmedim.” Ve o şunu söylemiştir: “İmâm Muhammed, bir mesele üzerinde konuşmaya başladığında, Kur'ân okuduğunu sanırdın; çünkü her kelimeyi yerinde söylerdi, önce veya sonra söylemezdi.” Ebû Ubeyd şunu söylemiştir: “Ben, Allah'ın kitabını Muhammed ibnü'l-Hasen'den daha iyi bilen görmedim.” İbrahim el-Harbî şunu söylemiştir: “Ben Ahmed ibn Hanbel'e, “Bu ince meseleleri nerden çıkardın?” dedim. İmâm Ahmed, “Muhammed ibnü'l-Hasen'in kitaplarından” dedi.” (*et-Ta'liku'l-Mümecced*, 30) Hatib, Yahya ibn Salih'in şunu söylediğini isnadıyla zikretmiştir: “Yahya ibn Eksem, bana, “Sen hem İbnü'l-Hasen'in İmâm-ı Mâlik, hem de İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'i görmüşsün. Hangisi daha fakîhti?” dedi. Ben, “İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen İmâm-ı Mâlik'ten daha fakîhti” dedim.” Hatib, Ebû Recâ el-Kadî'nin şunu söylediğini isnadıyla zikretmiştir: “Ben, ebdal'dan saydığımız Mahreme'nin şunu söylediğini kendi ağzından dinledim: “Ben Muhammed ibnü'l-Hasen'i rüyamda gördüm. Ben, “Ey Ebû Abdullâh; Rabbin seni nasıl karşıladı?” dedim. İmâm Muhammed, “Bana dedi ki, ben sana bunca ilmi vermişken sana azâb etmem” dedi. Ben, “Ebû Yusuf ne durumdadır?” dedim. İmâm Muhammed, “O benden üstün bir durumdadır” dedi. Ben, “Ebû Hanîfe (r.a.) ne durumdadır?” dedim. İmâm Muhammed, “O İmâm Ebû Yusuf'tan da katbekat üstün bir durumdadır” dedi.” (Bkz: *Camîu'l-Mesânidi'l-İmâm*, 2/360)

*el-Cevâhirü'l-Mudîa*'da şöyle denmiştir: "Muhammed ibnü'l-Hasen ibn Ferkad Ebû Abdullah eş-Şeybânî, el-İmâm, Sahibü'l-İmâm; Ebû Hanîfe (r.a.)'ın yanında kalmış ve ondan fıkıh almıştır, ondan sonra da Ebû Yusuf'tan ilim ve fıkıh almıştır. Kendi döneminde de kitaplar yazmış, Ebû Hanîfe (r.a.)'ın ilmini yaymış, İmâm-ı Malik'ten hadis rivâyet etmiş, *Muvatta*'ı tedvin etmiş ve onu İmâm-ı Mâlik'ten dinlediği gibi rivâyet etmiştir. Kendisi Abdullah ibn Mesleme el-Ka'nebî'nin bacasının oğludur. Mis'ar, Sevrî, Amr ibn Dinar ve diğerlerinden de (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de başlıca İmâm-ı Şâfiî (hadis) rivâyet etmiştir. Bir müddet yanında kalmış ve onun ilminden yararlanmıştır. Kendisi bunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Ben İmâm Muhammed'den bir deve yükü ağırlığında ilim aldım." Ve şunu söylemiştir: "İmâm Muhammed, gözü ve kalbi dolduran bir adamdı." Bu sözü Ebû Ömer rivâyet etmiştir. Rebi' ibn Süleyman, şunu rivâyet etmiştir: "İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Muhammed'den bazı kitaplar istemiş ve kitaplar gecikmişti. Bunun üzerine, kendisi ona şu dizeleri yazıp gönderdi:

*Onu görenin onun gibisini görmediği*

*Onu görenin öncekileri görmüş olduğu*

*Kimseye söyle, de ki, "İlim kendi ehlini*

*Onu ehlinde esirgemeyi meneder."*

*Umulur ki, onu ehline verir, umulur*

Bu dizleri okuyan İmâm-ı Muhammed, hemen kitapları gönderdi." *et-Ta'lim* kitabında şöyle denmiştir: "İmâm-ı Şâfiî'nin istediği kitaplar arasında İmâm-ı Muhammed'in *es-Siyerü'l-Kebir*'i de vardı." Ebû Sevr şunu söylemiştir: "Ben İmâm-ı Şâfiî'den şunu söylediğini duydum: "Ben Rakka'da Muhammed ibnü'l-Hasen'in meclisinde hazır bulundum. Mecliste ilimle iştigal eden Hâşimîler, Kureyşliler ve daha başka kimseler de vardı. İmâm-ı Muhammed şunu söyledi: "Ben bir kitap yazdım. İçinizde onu okuyup bulacağı yanlırları bana söyleyecek birisi varsa, onu kendisine vereceğim" dedi. Ve bunun devamında bir olay anlattı."

İmâm-ı Muhammed; hadis ve fıkıh yanında, Arapça ilimleri, nahvi, hesabı (matematiği) ve mantığı da çok iyi bilirdi ve bu alanlarda da öndeydi.

Rakka'da Harun Reşit için kadılık yaptı ve bu vesileyle bir müddet orada ikamet etti. Ondan sonra Reşit kendisini azletti. Ondan sonra onunla birlikte Rey'e gitti ve Reşid bu sefer o şehrin kadılığını kendisine verdi. Ve kendisi H.187/802 senesinde elli sekiz yaşında iken Rey şehrinde vefat etti. Aynı gün el-Kissaî de vefat etti. Bunun üzerine Reşid şunu söyledi: "Ben (İmâm-ı Muhammed'in irtihâliyle) fıkıh ilmini ve (Kissaî'nin irtihâliyle) Arapça ilmini Rey'de toprağa verdim." el-Yezidî de şu güzel şiirle ikisine ağıt yaktı:

*Dünya yüzünü ekşitti. Burada ümid yoktur*

*Gördüğün her güzel şey yok olacaktır*

*Hepimiz için bir ölüm pınarı vardır*

*Varıp ondan ölüm suyunu içeriz*

*Asırları bitiren fanilik seni de bitirir*

*Hazırlıklı ol, fanilik kesin kararlıdır*

*Kadî-l-kudât Muhammed için üzüldüm*

*Gözlerim aktı, yüreğim yandı*

*Dedim; sen yokken ilmin sorularına*

*Kim cevap verecek, kim izah getirecek?*

*Ondan sonra Kisaî'nin ölümü beni sarstı*

*Gözlerim aktı, lezzetler ve keyfler acılaştı*

*İki alimimizdi onlar, öldürler ve gittiler*

*Bu âlemde bir benzerlerini bırakmadılar*

el-Kârî, *el-Menâkıb*'da Veki'den şunu nakletmiştir: "Biz, İmâm-ı Muhammed'le birlikte hadis talep etmekten hoşlanmazdık. Çünkü biz yetişkindik, kendisi ise çocuktı." Bir rivâyette de, "kendisi güzel bir çocuktı." es-Sem'ânî şunu zikretmiştir: "İmâm-ı Muhammed'in babası onu İmâm'a getirdi. İmâm (Ebû Hanîfe (r.a.)), onun babasına, "Saçlarını tıraş et ve ona eski elbiseler giydir" dedi. Babası bunları yaptı ve fakat İmâm-ı Muhammed, bu halinde daha da güzelleşti." Ebû Nüvas, bunun için (veya buna benzer bir durum için) şunu söylemiştir:

*Çirkinleşsin diye başını tıraş ettiler*

*Kem gözler değişmesin diye gayret gösterdiler*

*Fakat korktukları oldu;başından yüzüne inen*

*Gece sıyrıldı, yerinde pırıltılı bir gün (güneş) doğdu*

es-Sem'ânî, İmâm-ı Muhammed'in evinde irtihâl ettiği Hişam ibn Abdullah'ın şunu söylediğini zikretmiştir: "İmâm irtihâl edeceği zaman ağladı. Ben, niçin ağladığını sordum. Dedi ki, "Allâhü Te'âlâ beni önünde durdurup, "Ey Muhammed; seni dinimde rey kullanmaya iten ne oldu? Bununla benim rızamı mı kasedtin, yoksa dünyalık mı aradın" dese, ben ne cevap veririm?"

el-Buveytî, İmâm-ı Şâfiî'nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: "Allâhü Te'âlâ ilim tahsilinde iki kişiyi bana yardımcı etti. Bunlar hadiste İbn Uyeyne, fıkıhta ise İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'dir." Denmiştir ki, ilim öğrenmek için İmâm'ın (Ebû Hanîfe (r.a.)'in) yanına gelmiş, İmâm (r.a.), "Git, önce Kur'ân-ı Kerîm'i ezberle" demiş. İmâm-ı Muhammed yedi gün kaybolmuş ve geri geldiğinde, "Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledim" demiştir.

ed-Deylemî, İmâm-ı Şâfiî'nin şunu söylediğini rivâyet etmiştir: "Ben on sene İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'le oturup kalktım ve ondan bir deve yükü kadar ilim öğrendim. Kendisi, kendi aklî seviyesinde konuşsaydı biz anlamazdık; fakat bizim aklımız seviyesinde konuşurdu." (s. 526, 527, 528)

*el-Fevâidü'l-Behiyye*'de, *Mukaddime*'nin şerhi *et-Takdime*'den naklen şöyle denmiştir: "İmâm-ı Muhammed, hepsi de dinî konularla ilgili olan dokuz yüz doksan irili ufaklı kitap ve risâle yazmıştır."

Ondan (fıkıh ve hadisi) Ebû Hafs el-Kebir, Ahmed ibn Hafs, Ebû Süleyman el-Cüzcanî, Musa ibn Nusayr er-Râzi, Muhammed ibn Semaa, Ma'lâ ibn Mansur, İbrahim ibn Rüstem, Hişam ibn Ubeydullah, Muhammed ibn Mukatil, Şeddat ibn Hakim ve başkaları almıştır. İmâm-ı Muhammed'in ilimdeki büyük yeri ve güvenilirliği meşhur ve yaygındır. Çok sayıda muhaddis ve muverrih (tarihçi) onu övmüşlerdir. Bunlardan İbn Hallikân

kendi tarihi'nde, Yafî *Mir'âtü'l-Cinan*'da, Sem'ânî *el-Ensab*'ta, Zehebî *el-İber*'de kendi övgüleri yanında başkalarından rivâyet ettikleri övgüleri de zikretmiş, onun vasıflarını genişçe açıklamış ve menâkıbını uzunca anlatmışlardır. (s. 66)

(Faide) İbn Teymiyye şunu söylemiştir: “Yaygın bir şekilde söylendiği gibi, İmâm-ı Şâfiî ve Ahmed ibn Hanbel, Şeybân er-Râî ile buluşup ondan sorular sormamışlardır. Bu hikâye marifet ehlinin ittifakıyla batıldır. Çünkü bu iki imâm Şeybân dönemine yetişmemişlerdir. Keza, denildiği gibi, İmâm-ı Şâfiî, İmâm Ebû Yusuf'la Reşid yanında buluşmamıştır. O ancak İmâm Ebû Yusuf'un irtihâlinde sonra halife ile buluşmuştur.”

Ben derim ki; İbn Hacer şunu söylemiştir: “İmâm-ı Şâfiî'nin Reşid'in yanında gittiği ve İmâm Muhammed'in bunu kıskanıp onu öldürmesi için Reşid'i kışkırttığı hikâyesi de batıl ve yalandır. Bu hikâye Beyhaki'nin *Menâkıbü'ş-Şâfiî* kitabında ve Suyutî'nin *ed-Dürerü'l-Mensure*'sinde zikredilmiştir.” (s. 240)

### İmâm Züfer İbnü'l-Hüzeyl el-Anberî

Zehebî *el-Mizan*'da şunu söylemiştir: “İmâm Züfer; fakîh ve zahidlerdendir, saduktur, İbn Maîn ve daha başkaları onu tevsik etmişlerdir.” Hafız *el-Lisan*'da şunu söylemiştir: “Abbas ed-Devrî (veya Ebû Nuaym Fadl ibn Dekin), İmâm Züfer sika ve güvenilir bir kimsedir, demiştir. Abbas şunu da söylemiştir: “Ben Yahya'nın kendisinden duydum, dedi ki, İmâm Züfer sika ve güvenilirdir.” Ebû Ahmed şunu söylemiştir: “İmâm Züfer'den Ebû Nuaym ve Müslim ibn İbrahim (hadis) rivâyet etmişlerdir.” Ebû Nuaym el-İsfahanî kendi *Tarih*'inde “Hakem ibn Eyyub ve Nu'man ibn Abdüsselâm rivâyet etmişlerdir.”

Ben derim ki; İbn Hibban, İmâm-ı Züfer'i sikalar arasında zikretmiş ve onu şöyle tanıtmıştır: “Kendisi mutkîn (rivâyetlerinde dakîk ve dikkatli) ve hafızdı; ashâbı içinde en çok kıyas yapandı; hakkı fark ettiği anda da ona en çabuk dönendi. Rivâyet ettiği İbn Ebü'l-Heysem hadisiyle bize âli bir isnadı kalmıştır.” Mısır kadısı Muhammed ibn Ebü'l-Avvam *Ebû Hanîfe (r.a.) Menakîbi*'nde şunu söylemiştir: “Ebû Cafer et-Tahavî bana şunu

söyledi: Ben Kadı Ebû Hazım Abdülhamid ibn Abdülaziz'den (kendisi sikkadır) duydum, dedi ki, ben Ahmed ibn Abde ed-Dabbî'den duydum, dedi ki, İmâm-ı Züfer ibnü'l-Hüzeyl Basra'ya gelmişti. Osman el-Bettî'nin ders meclisine gelir ve oradakilerle onların kendi usûlüne göre münazara eder ve onlara furuu (meseleleri) sorardı. Onların usûlün dışına çıktıklarını gördüğünde, emin olmak için bunu Osman'la konuşurdu. Ondan sonra, "Bu meselede bundan daha güzel bir cevap vardır" derdi. Eğer onlar o cevabı güzel bulurlarsa, "Bu Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşüdür" derdi. Böylelikle gıderek bütün meclistekiler onun tarafına geçtiler ve Osman el-Bettî tek başına kaldı." (2/476-478)

Ebû İshak eş-Şirazî, *Tabakatü'l-Fukâha* kitabında şunu söylemiştir: "İmâm-ı Züfer ilim ve ibâdeti birleştirmişti. Hadis ashabındandı. Ebû Hanîfe (r.a.)'in kıyasını kullanırdı. Menkıbeleri sayılmayacak kadar çok ve büyüktür. Onun görüşlerine ve fıkıh yöntemine vakıf olanlar, onun değerini bilirler." (*Câmiü'l-Mesânid*, 2/460)

es-Sem'ânî, *el-Ensab*'ta şunu söylemiştir: "İmâm-ı Züfer, bir miras meselesinden dolayı Basra'ya gelmişti. Basra ehli onun kıymetini anladılar ve ona yapışıp yanlarından gitmesini önlediler. Yahya ibn Maîn şunu söylemiştir: "Züfer ibnü'l-Hüzeyl, rey sahibi, sika ve me'mundur." (s. 247)

*el-Cevâhirü'l-Mudia*'da şöyle denmiştir: "İmâm (Ebû Hanîfe) (r.a.), onu üstün tutardı ve, "Kendisi en iyi kıyas yapan ashabımdır" derdi. İmâm-ı Züfer evlendiğinde, Ebû Hanîfe (r.a.) de hazır oldu. İmâm-ı Züfer, ona, "bir konuşma yap" dedi. Ebû Hanîfe (r.a.), konuşmasında şunu söyledi: "İmâm-ı Züfer İbnü'l-Hüzeyl, Müslümanların imâmlarından bir imâmdır; şeref, nesep ve ilimde onların içinde bayraklaşanlardan biridir." Veki'a, sitem tarzında, "Sen İmâm-ı Züfer'e gidip geliyorsun!" dediler. Veki' şunu söyledi: "Ebû Hanîfe (r.a.)'i küçümsediniz ve elimizden kaçırdınız. Şimdi de İmâm-ı Züfer'i küçümseyip elimizden kaçırmak ve bizi Esed ve ashabına muhtaç etmek istiyorsunuz!" dedi.

İbn Mukatil şunu söylemiştir: Ben Ebû Nuaym Fadl ibn Dekin'den duydum, dedi ki, İmâm-ı Züfer bana, "Hadislerini bana çıkar, onları senin için eleyeyim, ondan sonrada seni Basra kadısı yaparım" dedi."

Davud et-Taî şunu söylemiştir: “İmâm-ı Züfer bir direğe yaslanır, İmâm Ebû Yusuf da onun karşısında otururdu. Ondan sonra fıkıh üzerinde münazara ederlerdi. İmâm-ı Züfer iyi dil bilirdi. Onun için İmâm Ebû Yusuf onunla münazara ederken sıkıntı çekerdi. Çok kere İmâm-ı Züfer’in ona şunu dediğini duydum: “Nereye kaçıyorsun? Önünde bir sürü açık kapılar vardır; onlardan istediğine gir.”

Mısır kadısı, Tahâvî’nin talebesi İbn Ebû’l-Avvam kendi senediyle Ebû Asım en-Nebil’den şunu duyduğunu söylemiştir: Ben İmâm-ı Züfer’den şunu söylediğini duydum: “Ben hangi konuda Ebû Hanîfe (r.a.)’e muhalefet ettimse, o kendisinin önceki görüşüydü.” (1/243-244)

el-Kârî, kendi *Menâkıb* kitabında İbnü’l-Mübârek’ten şunu rivâyet etmiştir: Ben İmâm-ı Züfer’den şunu dediğini dinledim: “Eser (hadis) buldukça biz reyle amel etmeyiz. Eser bulunca da reyle amel etmekten vazgeçeriz.”

Veki’, kendi şeyhi olan İmâm-ı Züfer için şunu söylemiştir: “Hiçbir kimşenin ders meclisinde bulunmak, İmâm-ı Züfer’in dersinde bulunmak kadar bana fayda vermemiştir.” Yahya ibn Eksem şunu söylemiştir: “Ben Veki’ in ahir ömründe sabah faslında İmâm-ı Züfer’e, akşam üstü faslında da İmâm Ebû Yusuf’a gidip geldiğini göürdüm. Ondan sonra İmâm Ebû Yusuf’a hiç gitmedi, sabah akşam İmâm-ı Züfer’e gitti. Çünkü İmâm-ı Züfer’in daha çok vakti vardı. Ve Veki’ ona şunu derdi: “Seni bizim için İmâm (r.a.)’in halifesi yapan (onun yerine koyan) Allâhü Te‘âlâ’ya hamd olsun; fakat İmâm’ın hasreti benden gitmiyor.” Fadl ibn Dekin şunu söylemiştir: “İmâm irtihâl edince, ben İmâm-ı Züfer’e bağlandım. Çünkü kendisi O’nun ashabının en fakîh ve en müttakî olanıydı. Ve en çok ondan yararlandım.” Hasan ibn Zeyyad şunu söylemiştir: “İmâm-ı Züfer ve Davud et-Taî ahiret kardeşleriydi. Sonra Davud fikhî terk etti ve ibâdete yöneldi. İmâm-ı Züfer ise ikisini birlikte götürdü.” Muhammed ibn Vehb şunu söylemiştir: “İmâm-ı Züfer hadis ashabındandı. Ve kitap tedvin (telif) eden on kişiden biriydi.”

Hafız en-Nişaburî şu kıssayı zikretmiştir: “Bir adam İmâm (r.a.)’e gelerek, “Bilmiyorum (hatırlamıyorum), karımı boşadım mı, boşamadım mı?” dedi. İmâm, “Bunu bilinceye (hatırlayınca) kadar” senin için bir sorun

yoktur” dedi. Adam gidip aynı şeyi Süfyan’a söyledi. Süfyan, “Ric‘at yap” dedi. Adam gidip aynı şeyi Şerik’e söyledi. Şerik, “Karını bir talakla boşa ve ondan sonra ric‘at yap” dedi. Adam İmâm-ı Züfer’e gidip bütün bu söylenenleri ona aktardı. İmâm-ı Züfer şu karşılığı verdi: “İmâm fıkha göre cevap vermiş, Sevrî vera’a göre konuşmuş, Şerik ise hazm’ı (kesin çözümlü) söylemiştir. Sana bunun misalini söyleyeyim: Bir adam elbisesine necaset bulaşıp bulaşmadığında şübhe etmiş. İmâm (r.a.) ona, “Sen necaseti bilmedikçe, onun sana zararı yoktur” demiş. Sevrî, “onu yıkarsan, sana zararı olmaz” demiş. Şerik ise, “ona necaset bulaştır, ondan sonra yıka” demiştir.” İkrime şunu söylemiştir: “İmâm-ı Züfer Basra’ya gelince, Ona Süfyan’ın kitabı *el-Cami*’ gösterildi. Kendisi onu karıştırdıktan sonra şunu söyledi: “Bu kitaptaki bilgi bizimdir, fakat başkasına nisbet edilmiştir.” Şeddad şunu söylemiştir: “Ben Esed ibn Amr’a, “İmâm Ebû Yusuf mu, yoksa İmâm-ı Züfer mi daha fakîhtir?” diye sordum. Esed, “Daha fakîh mi, yoksa daha çok vera sahibi mi? “dedi. Ben, “Onların fıkıh yönünü sordum” dedim. Esed, “Ey Şeddad; kişi fıkıhla değil, vera’la yükselir” dedi.” İbrahim ibn Süleyman şunu söylemiştir: “Biz İmâm-ı Züfer’le birlikte oturduğumuzda, onun yanında dünyadan bahsedemez olurduk. Birisi ondan söz açınca, İmâm-ı Züfer sesizce kalkıp meclisi terk ederdi. Kendisi irtihâl ettikten sonra biz aramızda, “Onu Allâh korkusu (mehafetullah) öldürdü” diye söyleşirdik.” (s. 534-535) el-Kerderî’nin *Menâkıbı*’nın Hamişinde şöyle denmiştir: “Yahya ibn Sa’id, “İmâm-ı Züfer sika, me’mun (güvenilir) ve zahid bir kimsedir” demiştir.” (s. 534)

### **Abdullah ibn Mübârek el-Mervezî**

Abdullah ibn Mübârek; İmâm Hafız Şeyhu’l-İslâm, mücahidlerin fahrı (iftiharı), zahidlerin kudvesi (uyulanı), Ebû Abdurrahman el-Hanzalî, Hanzal Araplarının mevlâsı, Mervezî (Merv’li), babası Türk, ninesi Harzemli, tacir, gezgin, faydalı tasniflerin sahibi, uzak ülkeler kadar gidip gelen (kendi döneminin Evliyâ Çelebisi)dir. H.118/736 senesinde doğmuş ve bütün ömrünü hac, cihad ve ticaret için seferlerde geçirmiştir. Süleyman et-Teymî, Asım el-Ahvel, Humeyd et-Tavil, Rebi’ ibn Enes, Hişam ibn Urve, Cerirî, İsmail ibn Halid, Halid el-Hazza’, Büreyde ibn Abdullah ibn Ebû Bürde ve daha pek çok kimseden (ilim ve hadis) dinlemiştir.



Kendisi, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in meşhur olan talebelerindendir. Hanefî mezhebinde (ondan ) rivâyetleri vardır. Hanefiler onu kenti fukaha tabakatı içinde zikretmişlerdir. Mizzî de onu İmâm'm ashâbı ve kendisinden rivâyet edenlerden saymıştır. (Bkz: Suyutî/ *Tebyidü's-Sahife*, 12) Daha önce geçtiği üzere kendisi, parlak şiirler ve üstün kaliteli sözlerle İmâm'ı övmüştür. Onun şu sözü de daha önce geçti: "Benim sahip olduğum fıkıh Ebû Hanîfe (r.a.)'dendir." Şu sözü de geçti: "Allâhü Te'âlâ beni Ebû Hanîfe (r.a.) ve Süfyan'la tanıştırmasaydı, ben de kalabalıklar içindeki bir insan olurum." Kendisi İmâm'la beraber olmuş ve ondan onun ilmini almıştır. Ebû Hanîfe (r.a.), onun ilim ve zühd yoluna nasıl girdiğini sorunca, kendisi şunu anlatmıştır: "Arkadaşlarımla birlikte bir bahçede oturmuştuk; yiyip içiyor ve iyi bildiğim ud ve tamburu çalıyorduk. Şafak vaktinde uyuyakaldım. Rüyamda başımın üstünde duran bir kuş gördüm, kuş oradan yakın bir ağacın dalına uçu ve dile gelip şu âyeti okudu: "*İmân edenlerin, Allah'ı ve inen hakkı anıp kalplerinin huşu duyması zamanı gelmedi mi?*" (Hadid, 57/16) Ben, "Evet, vakit geldi" dedim ve sözümle birlikte uyandım. Ondan sonra çalgı âletlerimi kırdım, yanımdaki yiyecek ve içecekleri de toplayıp bir çukura attım. Uyanışım bu şekilde başladı." (Bkz: *el-Fevaidü'l-Behiyye*, 43)

Her ülkeden çok sayıda insanlar ondan (ilim, fıkıh, hadis) rivâyet etmişlerdir. Abdurrahman ibn Mehdi, Yahya ibn Maîn, Hibban ibn Musa, Ebû Bekir ibn Şeybe ve kardeşi Osman, Ahmed ibn Meni', Ahmed ibn Hanbel bunların başlıcalarıdır. (Zehebî, *et-Tezkire*) Ondan İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen de rivâyette bulunmuştur. (*el-Cevâhir*, 1/281) Ben derim ki; İmâm-ı Muhammed'in ondan yaptığı rivâyetler, onun *el-Muvatta'* ve *el-Âsâr* kitaplarında zikredilmiştir.

Ebû Usâme, "Kendisi, hadiste Emirü'l-Mü'minîn'dir" demiştir. İbnü'l-Mehdi, "İmâmlar dördtür. Bunlar İmâm-ı Mâlik, Sevrî, Hammîad ibn Zeyd ve İbn Mübârek'tir" demiştir. İbnü'l-Mehdi, onu Sevri'den de üstün tutmuştur. İbn Hanbel, "İbnü'l-Mübârek zamanında onun kadar ilim talep eden olmamış" demiştir. Şuayb ibn Harb, "İbnü'l-Mübârek kendisi gibi birini görmemiş" demiştir. Şu'be şunu söylemiştir: "İbnü'l-Mübârek gibi birisi bize gelmedi" demiştir. Ebû İshak el-Firazî, "İbnü'l-Mübârek müs-

lûmanların imâmıdır” demiştir. İbn Maîn, “Kendisi sika ve güvenilir bir kimseydi. Kendisinin kitaplarına yazdığı ve rivâyet ettiği hadisler yirmi bin kadardır.” demiştir. Yahya ibn Âdem, “Ben ince/nadir bir meseleyi arayıp da İbnü'l-Mübârek'in kitaplarında göremediğim zaman, onu bulmaktan ümidimi keserdim” demiştir. İsmail ibn Ayyaş şunu söylemiştir: “Yer üstünde İbnü'l-Mübârek gibisi yoktur.”

Abbas ibn Mis'ab şunu söylemiştir: “İbnü'l-Mübârek; hadis, fıkıh, Arapça ilimleri, tarih, cesaret, cömertlik, dost sevgisi gibi güzellikleri kendinde toplamıştı.” Hasan ibn İsa ibn Maserces şunu söylemiştir: “İbn Mübârek'in ashabından birkaç kişi bir araya gelip onun hasletlerini saymak istemişler. Ve sözlerinden şu sonuç ortaya çıkmıştır: “İbnü'l-Mübârek; ilim, fıkıh, edebiyat, nahiv, lügat, zühd, cesaret, şairlik, fesahat, gece kıyamı, ibâdet, hac, savaş, binicilik, gereksiz şeyler konuşmama, insaf sahibi olmak ve arkadaşlarıyla uyumlu olmak hasletlerini kendinde toplamıştı.” Abbas ibn Mus'ab kendi Tarihi'nde İbrahim ibn İshak'tan İbnü'l-Mübârek'in şunu söylediğini rivâyet etmiştir: “Ben dört bin şeyhten hadis aldım ve bin şeyhten hadis rivâyet ettim.” Abbas şunu söylemiştir: “Ben de onun rivâyet ettiği sekiz yüz hadisi gördüm.”

İbn Maîn'in yanında İbnü'l-Mübârek'ten söz açılınca kendisi şunu söylemiştir: “O Müslümanların büyüklerinden bir büyüktür.” Muhammed ibn A'yen şunu söylemiştir: Ben Fudayll'm şunu söylediğini kendi ağzından dinledim: “Bu beytin Rabbine yemin ederim; gözlerim İbnü'l-Mübârek gibisini görmemiştir.” Abdullah ibn Sinan şunu söylemiştir: “İbnü'l-Mübârek, bir keresinde Mekke'ye geldiğinde ben de oradaydım. Çıktığında Süfyan ibn Uyeyne ve Fudayl ibn İyad onu yolcu ettiler ve onunla Mekke dışına kadar çıktılar. Kendisi ayrılınca da arkasından onlardan birisi, “Bu zat, şark ehlinin fakîhidir” dedi, diğeri, “O garp ehlinin de fakîhidir” dedi ve şunu ekledi: “Vallahi, ben onu seviyorum ve onu sevmemden hayır umuyorum. Çünkü Allâhü Te'âlâ ona takva, ibâdet, ihlas, cihad, geniş ilim, itkan, yardımlaşma duygusu, fütuvvet ve bunlara benzer başka güzel sıfatlar vermiştir.” (Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, 254-256) Ben derim ki; ben de onu seviyorum ve Allah'tan onun gibilerine olan sevgimi arttırmasını istiyorum.

*Tehzibü't-Tehzib*'te şöyle denmiştir: "İbn Mehdi'ye; İbnü'l-Mübârek ve Süfyan'ın durumu soruldu. Kendisi şunu söyledi: "Süfyan bütün cehd ve gayretini sarf etse, bir gün bile İbnü'l-Mübârek gibi olamaz." Ahmed şunu söylemiştir: "İbnü'l-Mübârek, çok üstün sıfatları kendinde cemetmiş bir kimsedir. Hadis sahibidir, hafızdır, fakat (daha sağlıklı olması için) yine de kitaptan rivâyet ederdi." İbnü'l-Karurî şunu söylemiştir: "İbn Mehdi, hadiste kimseyi İbnü'l-Mübârek ve İmâm-ı Mâlik'ten üstün görmezdi." İbn Cüneyd, İbn Maîn'den şunu rivâyet etmiştir: "İbnü'l-Mübârek, zeki, itkan sahibi, âlim ve hadis sahibiydi." İbn Sa'd şunu söylemiştir: "İbnü'l-Mübârek; durmadan ilim aramış, çok rivâyetler yapmış, ilmin bütün bablarında çok kitaplar yazmıştır. Kendisi sika, me'mun, huccet ve hadisi çok olan bir kimsedir." Hâkim şunu söylemiştir: "İbnü'l-Mübârek; bütün İslâm ülkelerinde kendi asrının imâmıdır; ilim, zühd, cesaret ve cömertlikte herkesten öndeydi." el-İclî şunu söylemiştir: "İbnü'l-Mübârek; hadiste sika ve sebtir, kendi nefsinde salih bir kimsedir. İlmi kendinde toplamıştır."

İbn Hibban şunu söylemiştir: "İbnü'l-Mübârek'te kendi zamanında yer yüzünde hiç kimsede toplanmayan güzel sıfatlar toplanmıştır." el-Haylî *el-İrşad*'ta şunu söylemiştir: "İbnü'l-Mübârek, imâmlığı konusunda ittifak oluşturan bir kimsedir. Denildiğine göre, kendisi ebdâl'dandı. Ve onun pek çok kerâmetleri vardır."

### **İbnü'l-Mübârek'in Bir Kerâmeti**

Ebû Vehb şunu söylemiştir: "Abdullah İbnü'l-Mübârek, bir körün yanından geçti. Kör ona, "Bana dua etmeni istiyorum" dedi. İbnü'l-Mübârek dua etti ve Allâhü Te'âlâ onun gözlerini açtı. Ben olayın şahidiyim, gözle-rimle gördüm." Hasan ibn İsa şunu söylemiştir: "İbnü'l-Mübârek, duâları kabul olan kimselerdendi."

Ali ibnü'l-Hasan ibn Şekik şunu söylemiştir: "Bize ulaştığına göre, kendisi Fudayl ibn İyad'a, "Sen ve ashabın olmasaydınız, ben ticaret yapmazdım" demiştir. Kendisi fakirlere ve sufilere her sene yüz bin (dinar mı, dirhem mi) infakta bulunurdu." Yahya ibn Yahya el-Endülüsî şunu söylemiştir: "Biz İmâm-ı Mâlik'in meclisindeydik, İbnü'l-Mübârek için izin istendi; İmâm-ı Mâlik izin verdi ve İbnü'l-Mübârek içeri girince kendisi

yerinden kaydı ve onu kendi yerinde oturttu. Halbuki İmâm-ı Mâlik, kimse için yerinden ayrılmazdı. O sırada hadisler okunuyordu. Bazı yerlerde İmâm-ı Mâlik ona, “Bunun üzerinde sizin mütalaanız nedir?” diye sordu. İbnü'l-Mübârek de sesini kısarak yavaşça açıklamalar yaptı. Bir müddet sonra kalkıp gitti. İmâm-ı Mâlik onun edebine duyduğu hayranlığını ifade etti ve şunu söyledi: “Bu İbnü'l-Mübârek'tir, Horasan fakîhidir.”

Nesaî şunu söylemiştir: “Biz, kendi asrında İbnü'l-Mübârek'ten daha yüce bir kimse bilmiyoruz, onun kadar güzel sıfatları kendinde toplayan da bilmiyoruz. *Kütüb-i sitte* sahipleri onun rivâyetlerini almışlardır.” (5/582'den 387'ye kadar alıntı)

Ben derim ki; İbnü'l-Mübârek, hadiste ve diğer ilimlerde sahip olduğu celâlet ve imâmetle birlikte Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis ve fıkıh almıştır; onun görüşüne göre fetva vermiştir ve fıkıhta onun yolunu takip etmiştir.

Bişr ibn Yahya şunu söylemiştir: Ben İbnü'l-Mübârek'e, “Sen Ebû Hanîfe (r.a.) ve Süfyan'ın ilmini kitaplara geçirdin, İmâm-ı Mâlik ve Evzaî'nin ilmini ise kitaplara geçirmedi? Bunun sebebi nedir?” diye sordum. İbnü'l-Mübârek şu karşılığı verdi: “Çünkü ben bu ikisini alimlerden saymadım.” (Kâfî'nin *Menâkıbı*, 502)

Ebû Ömer şunu söylemiştir: “Abdullah ibn Mübârek'ten başka hakkında hiçbir şey söylenmeyen (hiç eleştirilmeyen) bir kimse bilmiyom.” Tahavî şunu söylemiştir: Bize Ebû Hamid Ahmed ibn Ali en-Nişaburî haber verdi, dedi ki ben Ali ibnü'l-Hasan er-Razi'den duydum, dedi ki, bize Ebû Süleyman haber verdi, dedi ki ben İbnü'l-Mübârek'in şunu söylediğini kendisinden dinledim: Ben Ebû Hanîfe (r.a.)'e sordum, bir kimse malının zekâtını bir beldeden başka bir beldeye gönderebilir mi? Ebû Hanîfe (r.a.), “Kendi akrabası için bunu yapmasında beis yoktur” dedi. Ben onun bu sözünü İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'e söyledim. İmâm-ı Muhammed, “Ebû Hanîfe (r.a.)'in bu sözü güzeldir. Biz kendimiz bunu ondan duymamıştık” dedi. Ebû Süleyman'ın rivâyetine göre ise, İbn Mübârek şunu söylemiştir: “Muhammed, bu sözü, “İbnü'l-Mübârek'ten, Ebû Hanîfe (r.a.)'den...” şeklinde benim rivâyetim olarak kitabına yazdı.”

İbn Vehb şunu söylemiştir: Abdullah ibn Mübârek'e saksagan'ın etini yemenin hükmü soruldu. Kendisi, "Ebû Hanîfe (r.a.) onu mekruh saydı" diye cevap verdi. Ona, yatsı namazının son vakti soruldu. Kendisi "Ebû Hanîfe, onun son vakti şafak vaktine kadardır, dedi" diye cevap verdi. Abdullah İbn Mübârek şunu söyledi: "Ebû Hanîfe (r.a.), münessaf'ın satışını mekruh saydı." Ve şunu söyledi: "Ben Ebû Hanîfe (r.a.)'den dinledim, dedi ki, "Ben Medine'de iken Eyyub es-Sahtiyânî geldi. Ben kendime, "Bakalım nasıl yapacak?" dedim. Sırtını Kibleye, yüzünü mübârek kabre çevirerek sun'î ve zoraki olmayan, içten gelen bir ağlayışla ağladı." Ben kendime, "Fakîh bir kimsenin yaptığını yaptı" dedim." (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 1/282)

Ben derim ki; İbnü'l-Mübârek'in mezhebimizle ilgili çok rivâyetleri vardır ve bunlar kitaplarımızda yazılıdır. Onun menâkıbları ise sayılamayacak kadar çoktur. Allâh rahmet eylesin.

### **Yahya ibn Zekeriya ibn Ebû Zaide**

Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*'da şunu söylemiştir: "Yahya ibn Zekeriya; hafız, sebt, mutkin (itkan sahibi), fakîh, Ebû Said el-Vedaî, Veda' Araplarının mevlâsı, el-Kûfî, Ebû Hanîfe (r.a.)'in sahibi (talebesi)dir. Kendi babasından ve Âsım el-Ahvel'den ve Davud ibn Ebû Hind'ten, Hişam ibn Urve, Ubeydullah ibn Ömer, Leys ibn Ebû Selim ve Ebû Malik el-Eşcaî'den (hadis ve ilim) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ahmed ibn Hanbel, İbrahim ibn Musa el-Ferrâ, Ebû Kureyb ve başkaları rivâyet etmişlerdir. Kendisi imâm ve tasnif (telif) sahibi bir kimsedir. Ali ibnü'l-Medinî şunu söylemiştir: "Kûfe'de Süfyan Sevrî'den sonra ondan daha sebt (rivâyetleri sağlam) kimse yoktur." Ve şunu da söylemiştir: "İlim, kendi zamanında Yahya ibn Ebû Zaide'ye emanet edilmiştir." Amr en-Nakîd şunu söylemiştir: "Ben Süfyan Sevrî'nin şunu söylediğini kendisinden dinledim: "Bize (Kûfe'ye) İbnü'l-Mübârek ve Yahya ibn Ebû Zaide çapında üçüncü bir kimse gelmemiştir." Yahya el-Kattan şunu söylemiştir: "Kûfe'de İbn Ebû Zaide kadar muhalefeti beni zorlayan (terleten) başka bir kimse yoktur." (Özetle, 1/246-247)

Ben derim ki; daha önce geçtiği gibi, Tahavî kendi senediyle Yahya

ibn Zekeriya'nın İmâm'ın kitaplarını tedvin eden on güzide ashabından biri olduğunu söylemiştir. *Tehzibü't-Tehzib*'te de *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin ondan (hadis) rivâyet ettiklerine işaret edilmiştir. İbn Nümer şunu söylemiştir: "İbnu Ebû Zaide, itkanda İbn İdris'ten ileri idi." Ebû Hatim şunu söylemiştir: "Hadisi müstakimdir, kendisi sika ve saduktur."

Nesâî, "sika ve sebttir" demiştir. el-İclî, "Sikadır; fıkıh ve hadisi kendisinde birleştiren kimselerdendir" demiştir. Kendisi Medain kadısıydı. Kûfe'nin hadis hafızlarından sayılır. İtkan sahibi ve sebtli. Sünnete bağlıydı. Veki' kendi kitaplarını Yahya ibn Ebû Zaide'nin kitaplarını örnek alarak yazmıştır." İbn Ebû Hatim, onun Kûfe'de kitap yazan ilk kimse olduğunu söylemiştir. İsmail ibn Hammad, Ebû Hanîfe (r.a.)'den şunu rivâyet etmiştir: "İbn Ebû Zaide, hadis ilminde kokular saçan gelin gibidir." Zeyyad ibn Eyyub şunu söylemiştir: "İbn Ebû Zaide, hadisleri hıfzından rivâyet ederdi."

İbn Sa'd ve diğerleri, onun Medain'de kadı iken H.183/799 senesinde vefat ettiğini söylemişlerdir. Yakub ibn Ebû Şeybe, bu tarihe ilâve olarak, onun atmış üç yaşında irtihâl ettiğini zikretmiştir. (11/209)

Ben derim ki; onun babası Zekeriya ibn Zaide de İmâm'ın ashabından dandı. Bunu el-Kureyşî *el-Cevâhirü'l-Mudîa*'da zikretmiş ve Yahya'dan şunu nakletmiştir: "Babam bana dedi ki, yavrum; Nu'man ibn Sabit (r.a.)'e git ve kendisi irtihâl edip girmeden önce onun ilmini al." Yahya şunu da söylemiştir: "Ben, ondan öğrendiğim bazı şeyleri babama anlattığımda, kendisi çok sevinir ve mutlu olurdu." (1/244)

Zekeriya, cemaatin de ricâlındendir. Buhârî ve Müslim dahil bunlar ondan (hadis) rivâyet etmişlerdir. Kendisinden ayrıca oğlu Yahya, Sev-rî, Şu'be, İbnü'l-Mübârek, İsa ibn Yunus, el-Kattan, Veki', Ebû Üsame, Ebû Nuaym (hadis) rivâyet etmişlerdir. Abdullah babası Ahmed ibn Hanbel'den şunu nakletmiştir: "Zekeriya; sikadır, tatlı hadislidir." Osman ibn Maîn'den şunu nakletmiştir: "Ben Zekeriya'yı her şeyde tercih ederim." el-İclî, Nesâî, Ebû Davud, İbn Hibban, Ebû Bekir (İbn Abdülberri), Yahya, Ebû Bekir el-Bezzar, Yakub ibn Süfyan da onu tevsik etmişlerdir. el-Kattan, "Onda beis yoktur" demiştir. İbn Sa'd, "Sika ve hadisi çok olan bir kimsedir" demiştir. (3/330)

### Yahya ibn Said el-Kattan

Zehebî, *Tezkire*'de şunu söylemiştir: “Yahya ibn Said; İmâm, bayrak (gibi yukarıda ve meşhur), hafızların seyyidi, Ebû Said, et-Temimî, Temim Araplarının mevlası, el-Basrî el-Kattan'dır. (1/274) Zehebî, Veki'in hal tercümesinde Yahya ibn Maîn'den şunu nakletmiştir: “Yahya el-Kattan Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşüne göre fetva verirdi.” (1/282)

Hatib, *Bağdat Tarihi*'nde İbn Maîn'den şunu nakletmiştir: “Ben Yahya el-Kattan'dan şunu söylediğini dinledim: “Biz Ebû Hanîfe (r.a.)'in meclisinde oturduk, ondan (ilim, fıkıh, hadis) dinledik. Yemin ederim, ben ona baktığımda onun Allah'tan korkan bir kimse olduğunu anladım.” (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudâ*, 2/212) Onun bu sözüyle de sabit olduğu gibi, kendisi İmâm'ın ashabındandı, onun görüşlerini benimseyen ve onu taklid edenlerdendi. Bundan dolayı el-Kureyşî onu Hanefîlerin tabakatı içinde zikretmiştir.

el-Halilî şunu söylemiştir: “Kendisi tartışmasız bir imâmdır. Kendisi İmâm-ı Mâlik'in Basra'daki en büyük ashabındandı. Süfyan es-Sevrî, onun hafızasına hayranlık duyardı. Bütün imâmlar onunla ihticaç etmişler ve şunu söylemişlerdir: “Yahya'nın terk ettiğini biz de terk ediyoruz.”

İbn Hibban şunu söylemiştir: “Kendisi; hıfz gücü, vera', ilim, fehm (anlama, zekâ), fadl ve diyanet yönlerinde zamanının sadat'ındandı. Irak ehline hadis rivâyet etme usûlünü öğreten, sika olan ravileri tespitte titizlik gösteren ve zayıf olanları terk eden kendisidir. İmâm Ahmed, Yahya ibn Maîn, Ali ibnü'l-Medinî ve diğer imâmlarımız (bu husûsları) ondan öğrenmişlerdir.” İbn Sa'd şunu söylemiştir: “Kendisi sika, me'mun, yüksek ve huccetti.” el-İclî şunu söylemiştir: “Kendisi Basralıdır, hadiste sikadır. Ancak sikalardan (hadis) rivâyet etmiştir.” Ebû Zür'a şunu söylemiştir: “Kendisi'sikalardan ve hafızlardandı.” Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Kendisi huccet ve hafızdır.” Nesaî şunu söylemiştir: “Kendisi sika ve beğenilen bir kimsedir.” ed-Devrî; İbn Maîn'den, Affan ibn Müslim'den şunu nakletmiştir: “Salih bir adam, onun vefatından yirmi sene önce, rüyasında önemli bir zâtın kendisine, “Yahya ibn Said'e Kıyâmet gününde emin olacağını müjdele” dediğini gördü.” İshak ibn İbrahim ibn Ebû Habîb eş-Şehid şunu söylemiştir: “Ben

Yahya el-Kattan'ı görürdüm; ikinci namazım kılar, ondan sonra bir direğe yaslanırdı. Ve Ali ibnü'l-Medinî, Ahmed ibn Hanbel, Yahya ibn Maîn, eş-Şazkûnî ve Amr ibn Ali önünde durup ondan hadis sorarlardı. Bunlar ona duydukları saygıdan dolayı ayakta dururlardı.” (*Tehzibü't-Tehzib*, 11/219-220)

Ben derim ki; Yahya el-Kattan, hadis ilmindeki bu celâlet, azamet ve imâmetine rağmen Ebû Hanîfe (r.a.)'den yararlanmaya çalışır ve onun derisinde otururdu. Ve daha önce de geçtiği gibi, kendisi onun görüşüne göre fetva verir ve şunu söylerdi:” Biz Allah’a karşı yalan söylemiyoruz. Bizde Ebû Hanîfe (r.a.)’in rey ve görüşlerinden daha iyisi yoktur.”

Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*'da şunu söylemiştir: “Nesaî, “Allah Resûlü (s.a.v.)’in hadisleri için Allah’ın eminleri İmâm-ı Mâlik, Şu’be ve Yahya el-Kattan’dır” demiştir.” İmâm Ahmed şunu söylemiştir: “Sebt olmak Yahya el-Kattan’da yoğunlaşmıştır. Kendisi (rivâyetinde dikkatli ve titiz) insanların en sebt olanıdır. Onun için, kendisinden hadis alıp yazarken duyduğum huzur ve güveni başkasına karşı duymadım.”

### **Veki' ibnü'l-Cerrah**

Zehebî, *et-Tezkire*'de şunu söylemiştir: “Veki' ibnü'l-Cerrah; İmâm, hafız, sebt, Irak muhaddisi, Ebû Süfyan er-Revâsî el-Kûfî, bayraklaşan imâmlardandır.” (1/282)

Daha önce Zehebî'den naklen defeatla İbn Maîn'in şu sözü geçti: “Ben Veki'den daha üstün olanı görmedim. Ve kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)’in görüşüne göre fetva verirdi.” Zehebî bunu *Tezkiretü'l-Huffaz*'da zikretmiştir. Yine daha önce geçtiği gibi, İbn Maîn, Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) dinlediğini ve onun bütün hadislerini hıfzettiğini ve onun ismiyle dokuz yüz hadis rivâyet ettiğini söylemiştir:”

Kadı es-Sumeyrî (bunun tevsiki daha önce geçti) de Veki'i Ebû Hanîfe (r.a.)’den ilim alan ve onun görüşleriyle fetva verenler arasında zikretmiştir. (*el-Cevâhir*, 2/208)

Ben derim ki; daha önce geçtiği gibi, kendisi İmâm'ın irtihâlinden sonra sabah İmâm Ebû Yusuf'a, akşam üstü İmâm-ı Züfer'e gitmiş, bir müddet sonra da bütünüyle İmâm-ı Züfer'e gidip gelmiştir.



Veki'; Hişam ibn Urve, A'meş, İbn Cerir, Süfyan, Evzaî ve daha başka kimselerden (hadis) dinlemiş, ondan da yaşça daha önde olmakla birlikte İbnü'l-Mübârek, İmâm Ahmed, İbn Maîn, İbnü'l-Medinî ve daha başkaları dinlemişlerdir.

Yahya ibn Yeman şunu söylemiştir: "Süfyan vefat edince, Veki' onun yerine oturdu." el-Ka'nebî şunu söylemiştir: "Biz Hammad ibn Zeyd'in yanındaydık. Veki' kalkıp gidince, meclistekiler, "Bu Süfyan'ın halefidir" dediler. Hammad, "İsterseniz, "Bu Süfyan'dan üstündür" de diyebilirsiniz" dedi." Yahya ibn Maîn şunu söylemiştir: "Kendi zamanında Veki', kendi zamanında Evzaî gibidir." İbn Maîn şunu da söylemiştir: "Abdurrahman'ı (İbn Mehdi) Veki'den üstün tutanlar, iftira kefareti vermekle mükelleftirler." İmâm Ahmed şunu söylemiştir: "Ben Veki' kadar ilmi anlayan ve hadisi ezberleyen bir kimse görmedim." O şunu da söylemiştir: "Benim gözlerim Veki' gibisini görmedi; hadisleri hıfzeder, fikhî müzakere eder ve ikisini de güzel yapar. Vera ve takvası da üstündür. Gıybet etmez ve kimseyi kötülemez." Hammad ibn Mes'ade şunu söylemiştir: "Ben Sevrî'yi de gördüm, fakat o Veki' gibi değildi." Ebû Hatim şunu söylemiştir: "Veki', İbnü'l-Mübârek'ten daha hafızdır." İbn Ammar şunu söylemiştir: "Veki' zamanında Kûfe'de ondan daha fakîh ve ondan daha çok hadis bilen âlim yoktu." (et-Tezkire, 282-283)

Nuh ibn Habib şunu söylemiştir: "Ben Sevrî, Ma'mer ve İmâm-ı Mâlik'i de gördüm. Fakat gözlerim Veki' gibisini görmedi." İbn Haşrem şunu söylemiştir: "Ben Veki'i gördüm; eline hiç kitap almazdı, her şeyi hıfzederdi. Ben ona, hafıza kuvveti için ne yapmak lazımdır?" diye sordum. Kendisi, "Günahları terk etmek lazımdır. Ben hıfz için bunun gibi ilaç görmedim" dedi. Yahya ibn Eksem şunu söylemiştir: "Ben seferde de, hazarda da Veki'yle beraber oldum. Kendisi bütün sene oruç tutar ve her gece hatîm indirirdi."

İbn Sa'd şunu söylemiştir: "Veki'; sika, me'mun, kadri yüce, hadis bilgisi çok ve huccet olan bir kimseydi." el-İclî şunu söylemiştir: "Veki'; sika ve abid bir kimseydi, hadis hafızlarındandı ve fetva verirdi." İbn Hibban şunu söylemiştir: "Veki'; hafız ve mutkîn (itkan sahibi) bir kimseydi." İs-

hak ibn Raheveyh şunu söylemiştir: “Veki’nin hıfzı tabiatından gelen bir şeydi, ezberlerken zorlanmazdı.” (*Tehzibü’l-Tehzib*, ( 11/129, 130) *Kütüb-i Sitte* sahipleri ondan (hadis) rivâyet etmişlerdir.

### Hafs ibn Ğiyas en-Nehaî

ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffaz*’da şunu söylemiştir:

“Hafs ibn Ğiyas; İmâm, hafız, Ebû Ömer el-Kûfî, Bağdat kadısı, sonra Kûfe kadısıdır. Dedesi Talk ibn Muaviye, Asım ibnü’l-Ahvel, Hişam ibn Urve, A’miş, Ubeydullah ibn Ömer’den ve çok kimseden (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de kendi oğlu Ömer ibn Hafs, Ahmed, İshak, Ali ibnü’l-Medinî, İbn Maîn ve çok kimse (hadis) rivâyet etmişlerdir.

Yahya ibnü’l-Kattan şunu söylemiştir: “Hafs, A’miş’in en sika ve en güvenilir ashabıdır.” İbn Maîn şunu söylemiştir: “Hafs’ın gerek Bağdat ve gerekse Kûfe’de rivâyet ettiği bütün hadisleri kendi hıfzından aktarmıştır. Bunun için bir kere bile kitap açmamıştır. Böylece talebeleri ondan kendi hıfzından aktardığı üç bin, dört bin hadis yazmışlardır.” Seccade şunu söylemiştir: “Genel kanaate göre, ehliyetli kadılık Hafs ibn Ğiyas ile noktalananmıştır.” Hafs şunu söylemiştir: “Vallahi, fakirlikten dolayı ölü eti bana helâl oluncaya kadar ben kadılık kabul etmedim.” Kadılık görevi yaptığı halde vefat ettiği zaman, üzerinde dokuz yüz dirhem borç vardı.” (1/274)

Ben derim ki; Hafız el-Mizzî, kendisini İmâm’ın ashabı ve ondan hadis rivâyet edenler arasında zikretmiştir. (Bkz: Suyutî, *Tebyidü’s-Sahife*, 12) Suyutî, *Tedribü’r-Râvi*’de de şunu söylemiştir: “Kadı Hafs ibn Ğiyas el-Hanefî, Ebû Hanîfe (r.a.)’in ilk tabaka ashabındandır.” (s. 159) Daha önce geçtiği gibi, Tahavî, onun İmâm’ın kitaplarını yazan ve meselelerini imlâ eden öndeki on ashabından olduğunu söylemiştir. el-Kureysî, *Tabakatü’l-Hanefiyye*’de şunu söylemiştir: “Hafs, İmâmın cemaat önünde kendilerine, “Siz kalbimin sevinci ve hüznümün cilâsımız” dediği kimselerdendir.” el-Hatib şunu söylemiştir: “Hafs; çok hadis bilendir, hadis hafızıdır; sebtir, kendilerinden hadis dinlediği şeyhler yanında öndedir, Yahya ibn Maîn ve başkaları onu tevsik etmişlerdir.” (1/222-223) *Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Hafs, Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının büyüklerindendir. Onan çok hadis rivâyet etmiştir.” (2/230)

Yahya ibnü'l-Leys, onun kadılıktaki adâletinden bir örnek verdikten sonra şunu söylemiştir: “Hafs, kadılık görevini alınca İmâm Ebû Yusuf, kendi ashabına, “Bundan sonra Hafs’ın nevâdir’ini (görülmemiş acayip kararlarını) yazmaya hazırlanın” dedi. Böyle kararlar gelmeyince, onun ashabı, “Hafs’ın nevâdiri nerde?” dediler. İmâm Ebû Yusuf şu cevabı verdi: “Düşünmemişiz. Hafs, Allah’ı irade ettiği için, Allah da onu doğruya muvaffak ediyor.” (*Tehzibü’t-Tehzib*) Yine bu kitapta şöyle denmiştir: “İbn Maîn, Hafs’ı tevsik etmiştir.” Abdülhâlîk onun için şunu söylemiştir: “Kendisi hadis sahibidir, hadis bilgisi vardır.” el-İclî şunu söylemiştir: “Hafs; sika, fakîh ve me’mundur.” Çok kere Veki’a bir şey sorulduğunda, “Bizim kadıya gidin, ona sorun” derdi. Yakub şunu söylemiştir: “Kendi kitabından rivâyet ettiği zaman sika ve sebtir.” İbn Nümejr şunu söylemiştir: “Hafs, hadisi İbn İdris’ten daha iyi bilirdi.” Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Hafs, Ebû Halid el-Ahmer’den daha çok itkan (zapt) ve hıfz sahibiydi.” İbn Sa’d şunu söylemiştir: “Hafs; sika ve me’mundu, hadisi çoktu, tedlis yapardı. el-İclî şunu söylemiştir: “Hafs, sikadır ve sanki bütün vücudu fıkıh olmuştur.” (Bkz: *Tehzibü’t-Tehzib*, 1/416-417)

Ebû Hişâm şu kıssayı anlatmıştır:

“Hafs; bir gün kadılık görevini yapmak üzere oturmuştu ki, Halife’nin elçisi gelip onu çağırdı. Hafs, “Davaları bitirmeden gelmem” dedi. Davaları her günkü gibi bitirdi, ondan sonra gitti.” el-Halebî şunu zikretmiştir: “Hafs on beş gün hastalanmıştı. İyileşip tekrar göreve başlayınca, oğluna yüz elli (dirhem) verdi ve ona şunu söyledi: “Götür bunu haznedara ver ve de ki, ben on beş gün hasta olduğum için görev yapamadım, dolayısıyla bu günlerin ücretini hak etmedim, bu Müslümanların malıdır.” (el-Kârî, *Menâkıb*, 541) Hafs’ın hadisleri *Kütüb-i Sitte*’nin hepsindedir.

### Mis’ar ibn Kidam

Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffaz*’da şunu söylemiştir:

“Mis’ar ibn Kidam, imâm hafız Ebû Seleme el-Hilâlî el-Kûfî ilimde bir bayraktır. Kendisi Ali ibn Sabit, Hakem ibn Uteybe, Katade, Amr ibn Murre’den ve bunların tabakasındaki olanlardan (hadis) rivâyet etmiştir. Onan da Süfyan ibn Uyeyne, Yahya el-Kattan, Muhammed ibn Bişr, Yahya ibn

Adem, Ebû Nuaym ve başkaları rivâyet etmişlerdir.” (1/177) Mis’ar’ın şu sözü yukarıda geçti: “Ebû Hanîfe (r.a.)’i kendisiyle Rabbi arasına koyan bir kimse, umarım, ihtiyat konusunda tefritte bulunmamış olur ve amelinin reddedilmesinden emin olur.” Mis’ar; direkt Ebû Hanîfe (r.a.) ve Ata’dan da rivâyette bulunmuştur. (Bkz: *el-Cevâhir*, 2/167) Ondan da İmâm Muhammed ibnü’l-Hasen kendi *Muvatta*’ında (hadis) rivâyet etmiştir. Nitekim, bu kitabı okuyan bunu görür. *Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “İmâm Ahmed, Buhârî ve Müslim’in en büyük şeyhlerinin şeyhi olan Mis’ar ilimdeki önceliği ve yerinin celâletine rağmen İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet etmiştir.” (2/555)

Hafız Suyutî, *Tebyidü’s-Sahife*’de İbnü’l-Mübârek’ten naklen şunu zikretmiştir: “Ben Mis’ar’i Ebû Hanîfe (r.a.)’in ders meclisinde gördüm; önünde oturmuştu, sorular soruyor ve verilen cevapları anlamaya çalışıyordu.” (s. 24) Bu kitapta Mis’ar’dan naklen şöyle denmiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.) kendi mescidinde ders yapardı. Sabah gelir, öğlene kadar anlatırdı. Öğle namazından sonra ikindiye kadar anlatırdı. İkindi namazından sonra akşama kadar anlatırdı. Akşam namazından sonra yatsıya kadar anlatırdı. İnsanlar dağılıp gidince de kalkıp şafak vaktine kadar teheccüd kılardı. Ben onun bu halini görünce, kendi kendime, “Ben veya kendisi ölünceye kadar bunun derslerine devam edeceğim” dedim. Ve öyle yaptım.” (s. 26)

Zehebî, *et-Tezkire*’de şunları nakletmiştir: Yahya el-Kattan, “Ben Mis’ar’dan daha sebt (rivâyette dikkatli) bir kimse görmedim” demiştir. Ahmed ibn Hanbel, “Sika, Şu’be ve Mis’ar gibi olandır.” Vekî’, “Mis’ar’ın şübhesi, başkalarının yakîni gibidir” demiştir. Hasan ibn Umare, “Mis’ar gibileri cennete gitmezlerse, cennet ehli çok azdır, demektir” demiştir. Şu’be, “Biz Mis’ar’a, itkanmdan dolayı “Mushaf” adını koymuştuk. Kûfelilerin yanında Mis’ar, Basralıların yanındaki İbn Avn gibidir” demiştir. el-Haribî, “Mis’ar dışında herkes bir şekilde eleştirilmiştir.” (1/177)

*Tehzibü’l-Tehzib*’te Hafs ibn Ğiyas’ın Hişam ibn Urve’den naklen şunu söylediği zikredilmiştir: “İrak’tan bize Eyyub’tan ve bu Revasi’den, yani Mis’ar’dan daha üstünü gelmemiştir.” el-Harbî, Sevri’den şunu nakletmiştir: “Biz bir meselede ihtilaf ettiğimizde doğrusunu Mis’ar’a sorardık.”

ibn Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Babama, Mis’ar ve Süfyan es-Sevrî soruldu. Babam şunu söyledi: “Mis’ar’ın isnadı daha âli, hadisi daha ceyyid (iyi, güzel) ve mazbuttur. Mis’ar, Hammad ibn Zeyd’ten de daha mutkîndir (mazbuttur).” el-Âcurî, Ebû Davud’tan şunu nakletmiştir: “Mis’ar’ın şeyhleri çoktur. Kendisi Süfyan’ın görüp rivâyet etmediği yüz şeyhten rivâyet etmiştir.” İbnü’l-Mübârek onun için söylediği şiirin bir beytinde şunu söylemiştir: “Kendisiyle oturacak salih bir kimse arayan Mis’ar ibn Kidam’ın meclisine gelsin” (10/115) *Kütüb-i Sitte* sahipleri onun hadislerini rivâyet etmişlerdir.

### Mekkî ibn İbrahim el-Belhî

Zehebî, *Tezkire*’de şunu söylemiştir: “Mekkî ibn İbrahim; hafız, İmâm, Horasan şeyhi, Ebû’s-Seken et-Temimî el-Hanzelî’dir. Yezid ibn Ebû Ubeyd, Cafer es-Sadık, Behz ibn Hakîm, Ebû Hanîfe (r.a.), Hişam ibn Hassan, İbn Cüreyc’ten ve daha başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Buhârî, İmâm Ahmed, İbn Maîn, Zühelî, Abbas ed-Devrî ve daha başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Abdüssamed ibnü’l-Fadl el-Belhî şunu söylemiştir:” Ben Mekkî’nin şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Ben altmış kere haccettim, altmış kere evlendim, on sene mücaveret ettim (Mekke ve Medine’de kaldım) ve on yedi tâbî’den hadis dinledim ve yazdım.”

Ben derim ki; Mekkî abidlerdendi. Onun için İbn Sa’d, “sika ve sebtir” demiştir. Dârekutnî, “sika ve me’mundur” demiştir. (1/332)

Ben derim ki; Mekkî, daha önce de geçtiği gibi, “Ebû Hanîfe (r.a.), zamanının en büyük âlimiydi” demiştir. Hafız Mizzî, onu İmâm’dan (hadis) rivâyet edenler arasında zikretmiştir. (*Tebyidü’s-Sahife*, 13; *Tehzibü’t-Tehzib*, 10/293) el-Haylî şunu söylemiştir: “Mekkî, üzerinde ittifak edilen bir sikadır.” (Teh, Teh, 10/295) *Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Mekkî, İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabındandır, ondan çok şey rivâyet etmiştir.” (2/557)

Ben derim ki; Mekkî ibn İbrahim, Buhârî’nin büyük şeyhlerindendir. Kendisi sülasiyat’ının (üç cümlelik hadislerinin) ekserini ondan rivâyet etmiştir. Onun hadisleri diğer *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin de kitaplarındadır.

### Ebû Âsım en-Nebil

Zehebî, *Tezkire*'de şunu söylemiştir: “Ebû Âsım; Dahhâk ibn Mahled eş-Şeybânî el-Basrî, el-Hafız, Şeyhü'l-İslâm'dır. Cafer ibn Muhammed, Yezid ibn Ebû Ubeyd, Süleyman et-Teyyim, İbn Cüreyc, Behz ibn Hakîm'den ve diğer büyüklerden (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da Ahmed, Bendar, Darimî, Buhârî ve benzerleri (hadis) rivâyet etmişlerdir. Onun için aklının kemalinden ve faziletlerinden dolayı “en-Nebil” lakabı kullanılırdı. Kendisi bütün rivâyetlerini hıfzından yapardı. Amr ibn Ebû Şeybe şunu söylemiştir: “Allah'a yemin ederim, ben onun gibisini görmedim.” Buhârî ve daha başkası şunu söylemişlerdir: “Biz onun şunu söylediğini kendi ağzından dinledik: “Ben gıybetin en çok onu yapana zarar verdiğini öğrendiğim günden beri hiç kimseyi gıybet etmedim.” Ebû Davud şunu söylemiştir: “Ebû Âsım, ceyyid hadislerinden bin kadarını ezbere bilirdi.” İbn Sa'd şunu söylemiştir: “Ebû Âsım, sika ve fakîh bir kimseydi.” (1/334)

Ben derim ki; Ebû Âsım, aynı zamanda Buhârî'nin büyük şeyhlerindendir. Buhârî, *Sahih*'indeki sülasiyat'ın (üç cümlelik hadislerin) bir kısmını ondan rivâyet etmiştir. el-Mizzî, onu İmâm'dan (hadis) rivâyet eden ashâbı arasında zikretmiştir. (*Tebyidü's-Sahife*, 12)

Ben derim ki; yukarıda Ebû Asım'm İmâm'm meclisine gitmesi ve ondan sorular sorması kıssasını da zikrettik. Ebû Âsım, İmâm Züfer'in de ashabmdandı.

es-Sumeyrî şunu söylemiştir: “İmâm, Dahhâk ibn Mahled'in ashabından biri de Nebil lakabıyla bilinen Ebû Asım'dır. Onun bu lakapla isimlendirilmesinin sebebi hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Bir rivâyete göre, bu lakabı olan İmâm-ı Züfer'in bir cariyesi takmıştır. Tahavî şunu söylemiştir: Bize Yezid ibn Sinan haber verdi, dedi ki, biz Ebû Asım'ın meclisindeydik. Kendi aramızda konuşurken, bazımız bazımıza, “Ebû Asım'a neden en-Nebil deniyor?” dedik. Kendisi bunu duydu ve, “Ne konuşuyorsunuz?” diye sordu. Biz onun en-Nebil lakabının sebebinin konuştuğumuzu söyledik. Bunun üzerine kendisi şu açıklamayı yaptı: “Evet, biz İmâm-ı Züfer'e gidip geldik. Aramızda, kendi adı da Ebû Asım olan Benu Sa'd'dan bir

adam da vardı. Kendisi fakirdi ve İmâm-ı Züfer'in yanına eski püskü giyimlerle gelirdi. Bense şık giyimlerle ve ata binerek gelirdim. Bir gün ben İmâm-ı Züfer'in kapısında izin istedim. Kapıyı açan ve adı İmâm-ı Zühre olan bir hizmetçi köle kadın, "Adm nedir?" diye sordu. Ben, "Ebû Asım" dedim. Köle kadın içeri girip İmâm-ı Züfer'e, izin isteyen Ebû Asım olduğunu söylemiş. İmâm-ı Züfer, "Hangi Ebû Asım?" diye sorunca da köle kadın, "Nebil (şık) olan Ebû Asım" demiş. Bundan sonra bana izin verildi ve ben içeri girdim. İmâm-ı Züfer beni görünce güldü ve bana, "Cariye sana nebil (şık olan)" dedi. İnşâallah bu güzel lakap, yaşarken de, öldükten sonra da senin lakabın olmaya devam edecektir" dedi ve işte o günden bu yana ben bu lakapla anıldım."

Zehebî, "Muasırları Ebû Asım'ı tevsik etmek (sika olduğunu söylemek) te icmâ etmişlerdir. Buhârî ve Müslim dahil olmak üzere *Kütüb-i Sitte* sahipleri ondan hadis rivâyet etmişlerdir. (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudâ*, 1/265)

### **Fadl ibn Dekin (Ebû Nuaym)**

Zehebî, *Tezkire*'de şunu söylemiştir: "Fadl ibn Dekin; hafız, sebt, el-Kûfî, Ebû Nuaym, et-Tacir, el-Melâî'dir. A'meş, Zekeriya ibn Ebû Zaide, Ömer ibn Zerr, Şu'be'den ve daha pek çok kimseden (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da İmâm Ahmed, İshak, Yahya ibn Maîn, Zühelî, Buhârî, Darimî ve daha başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Kendisinden (yaşça) daha önde olmasına rağmen, İbnü'l-Mübârek de (hadis) rivâyet etmiştir.

Ahmed ibn Hanbel, Ebû Nuaym'm (Fadl ibn Dekin'in) şunu söylediğini nakletmiştir: "Ben Sevrî'nin kendilerinden rivâyet ettiği yüzden fazla şeyh'ten rivâyet ettim ve hadislerini yazdım." İmâm Ahmed şunu söylemiştir: "Ebû Nuaym, rivâyetlerde Veki'den daha az hata yapmıştır. Kendisi şeyhleri, nesepleri ve ricali Veki'den daha çok bilmiş, Veki' de fıkıhı ondan daha çok bilmiştir." Ebû Zür'a ed-Dimeşkî şunu söylemiştir: "Ben İbn Maîn'in şunu söylediğini kendisinden dinledim: "Ben yaşayanlar içinde Ebû Nuaym ve Affan'dan daha sebt (rivâyetinde dikkatli) bir kimse görmedim." Ahmed ibn Salih şunu söylemiştir: "Ben Ebû Nuaym'dan daha sâdık bir muhaddis görmedim." Yakup el-Fesnevî şunu söylemiştir: "Ashabımız, Ebû Nuaym'm itkanda en uç noktada olduğu husûsunda icmâ etmişlerdir.

Ebû Nuaym hafız ve mutkîndir.” Yahya el-Kattan şunu söylemiştir: “Bu şaşılabilir gözle benimle aynı görüşte olduktan sonra, bana muhalefet edenlere aldırman.”

Ebû Nuaym, H.103/721 senesinde doğmuş ve H.217/832 senesinde vefat etmiştir.” (1/338-339)

Ben derim ki; Hafız el-Mizzî, onu Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis ve ilim) rivâyet edenler arasında zikretmiştir. (Bkz: Suyutî, *Tebyidü’s-Sahife*, (s. 13), Hafız, *Tehzibü’t-Tezhib*, s. 449)

*Câmiü’l-Mesânid*’de de şöyle denmiştir: “Bu *Mesânid*’de geçen hadislerin çoğunu İmâm’dan Ebû Nuaym rivâyet etmiştir. Kendisi Buhârî ve Müslim’in büyük şeyhlerindendir.” (2/542)

### **Fadl ibn Musa es-Sinanî**

Zehebî, *Tezkire*’de şunu söylemiştir: “Fadl ibn Sinan; hafız, İmâm, Ebû Abdullah el-Mervezî, Horasan imâmlarındandır. Mensup olduğu Sinan, Merv şehrinin bir köyüdür. Kendi oradan ilim için rihlet etmiş ve Hişam ibn Urve; Haysem ibn Erâk, Ma’mer, Hüseyin el-Muallim’den ve bunların tabakasında olanlardan (hadis) dinlemiştir. Kendisinden de İshak ibn Raheveyh, Ali ibn Hicr, Ali ibn Haşrem, Mahmud ibn Ğaylan ve daha başkaları dinlemişlerdir.

Ebû Nuaym şunu söylemiştir: “Fadl ibn Musa, İbnü’l-Mübârek’ten daha sebtir.” Vekî’ şunu söylemiştir: “Ben onu sika ve hadis sahibi bir kimse olarak biliyorum.” İshak ibn Raheveyh şunu söylemiştir: “Ben, Fadl ibn Musa ve Yahya ibn Yahya’dan hadis yazarken duyduğum güveni başka kimseden duymadım.” (1/273)

Ben derim ki; el-Mizzî, onu Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet edenler arasında saymıştır. (Bkz: *Tebyidü’s-Sahife*, 13) Hafız; *Tehzibü’t-Tezhib*’de şunu söylemiştir: “Hakim şöyle demiştir: “Fadl ibn Musa; yaşça büyüktür, (onun için) senedi âlidir ve kendisi hadiste asrının imâmlarından bir imâmdır.” İbn Şahin, *es-Sikât*’ta şunu söylemiştir: “İbn Mübârek, Fadl ibn Musa’dan rivâyet ederken, onun ismi yerine, “Bana sika olan haber verdi” derdi.” Buhârî şunu söylemiştir: “Ebû Abdullah Fadl ibn Musa, Mervlidir



ve sikadır.” Veki’ şunu söylemiştir: “Kendisi sebtir, bizimle birlikte hadis dinlemiştir.” (8/278)

*el-Cevâhirü’l-Mudîa*’da şöyle denmiştir: “Fadl ibn Musa, Ebû Hanîfe (r.a.)’den hadis rivâyet etmiştir. İlimde ve yaşta İbnü’l-Mübârek’in emsaliydi. *Kütüb-i Sitte*’de rivâyetleri vardır. Zehebî şunu söylemiştir: “Kendisi sika olan âlimlerdendir. Ben rivâyet husûsunda kendisinde lin (yumuşaklık, göz yumma, görmezden gelme olayı) görmedim.” (1/408)

*Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “İbn Musa, İmâm’ın ashabındandır ve bu *Mesânid*’deki hadislerin bir kısmını kendisi ondan rivâyet etmiştir.” (2/543)

### İmâm Süfyan es-Sevrî

Zehebî, *Tezkire*’de şunu söylemiştir:

“Süfyan es-Sevrî; İmâm, Şeyhu’l-İslâm, hafızların seyyidi Ebû Abdullah es-Sevrî’dir. Babasından ve Zeyd ibnü’l-Haris, Habîb ibn Ebû Sabit, Esved ibn Kays, Zeyyad ibn Alaka, Muharib ibn Disar’dan ve bunların tabakasında olanlardan (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da İbnü’l-Mübârek, Yahya el-Kattan, İbn Vehb, Veki’, Feryabî, Kubaysa, Ebû Nuaym ve pek çok başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir.

Şu‘be, Yahya ibn Maîn ve cemaat (*Kütüb-i Sitte* sahipleri) şunu söylemişlerdir: “Süfyan, hadiste Emîrü’l-müminîn’dir.” Şu‘be şunu söylerdi: “Süfyan benden daha çok hadis hafızıdır.” Verka şunu söylemiştir: “Sevrî, kendisi gibisini görmemiştir.” İmâm Ahmed şunu söylemiştir: “Benim gönlümde kimse Süfyan’ın önüne geçmemiştir.” el-Kattan şunu söylemiştir: “Ben Süfyan’dan daha hafız kimse görmedim.” Evzaî şunu söylemiştir: “Süfyan’dan başka Ümmetin râzı olma ve sahih bulma konusunda üzerinde icma ettiği kimse kalmamıştır.” Veki’ şunu söylemiştir: “Süfyan denizdi.” el-Haribî şunu söylemiştir: “Ben Süfyan’dan şunu dediğini dinledim: “İnsanlar için hadis gibi faydalı bir ilim yoktur.” Ebû Üsâme şunu söylemiştir: “Ben Süfyan’dan şunu söylediğini dinledim: “Hadis aramak ölüm hazırlığı ve azığı değildir; o kişinin kendisini uğraştırdığı bir meşguliyettir.” (1/101)

Zehebî, bu son söz üzerine şunu söylemiştir: “Vallah-i Süfyan doğru söylemiştir. Çünkü hadis aramak hadis değildir. Hadis aramak çoğunlukla; güzel hadis nüshaları (kitapları) elde etmek, âli isnadları aramak, şeyhleri çoğaltmak, takdir görmek ve övülmekle sevinmek, topladığını rivâyet etmek için uzun yaşamayı temenni etmek, rakiplerini geçmek, ön kazanmak gibi nefsanî garazları içerir; bunlar ise ahiret amelleri değildir. Onun için senin hadis araman bu türlü afetleri içeriyorsa, onlardan kurtulmaya çalışman lazımdır. Hadis ilmine bile bu türlü nefsanî garazlar ve maksatlar girdiğine-girebildiğine göre, sen artık mantık, cedel ve felsefenin ne âfetler içerdiğini düşün. Bunlar bir meşguliyet olmanın ötesinde îmânı selb eden, şek ve şübheler doğuran ve zihni hayret, tereddüt ve şaşkınlık içine iten şeylerdir. Allah’a yemin ederim; bunlar sahâbenin ve tâbiilerin ilmi değildirler, onlar Evzâî, Sevrî, Malik, Ebû Hanîfe (r.a.) ve Şu‘be’nin de ilmi değildirler. Hayır vallahi, onları İbnü’l-Mübârek de İmâm Ebû Yusuf da bilmemiş ve bilmek istememişlerdir. Nitekim İmâm Ebû Yusuf şunu söylemiştir: “Bir kimse dîni kelimadan öğrenmeye çalışsa, zındıklaşır.” (1/192)

Ben derim ki; bu söz, kalplerin sahifeleri üzerine altın suyuyla yazılmaya layıktır.

Süfyan’ın menkıbeleri, kuşatılmayacak kadar yüce ve sayılmayacak kadar çokturlar. Ve kendisi sahip olduğu celâlet, azamet ve kıymet yüceliğine rağmen Ebû Hanîfe (r.a.)’den hadis dinlemiş ve ondan ilim almıştır. İbn Hacer el-Mekkî, *el-Hayrâtü’l-Hisân*’da şunu söylemiştir: “Yahya ibn Maîn’e, “Süfyan Sevrî Ebû Hanîfe (r.a.)’den hadis almış mıdır?” diye sorulduğunda o şunu söylemiştir: “Evet. Çünkü Ebû Hanîfe (r.a.) fıkıh ve hadiste sika ve saduktur.” (s. 31)

İbn Abdülberr, Ali ibnü’l-Medinî’nin şunu söylediğini nakletmiştir: “Sevrî ve İbnü’l-Mübârek Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet etmişlerdir. Kendisi sikadır ve onda beis yoktur.” (Nimevî, *et-Ta’liku’l-Hasen*, 1/88) el-Mervezî şunu söylemiştir: “Ben Ahmed ibn Hanbel’e Kutbe (İbnü’l-Alâ ibnü’l-Minhal el-Ğanevî)’nin durumunu sordum. İmâm Ahmed şu karşılığı verdi: “Kutbe, Süfyan’ın ashabımdandır. Dediklerine göre, kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)’in sohbetlerinde de bulunmuştur. Ebû Hanîfe (r.a.)’in söz ve

görüşlerini Süfyan'a ulaştıran da Kutbe'dir. Ve derler ki, Süfyan Sevrî, Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebi hakkında bu sûretle bilgi sahibi olmuştur. Kutbe, rivâyet ve hadisi müstakîm olan bir kimsedir.” (*el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 1/413)

Ben derim ki; Süfyan, önceleri tebdil-i kıyafet eder ve gelip İmâm'm sohbetlerini dinlerdi. İmâm onun farkına varınca, artık kendi gelmeyi kesti ve İmâm'm ilmini onun ashabından öğrendi. Bunu daha önce de zikrettik.

Ebû İsme şunu anlatmıştır: “Bir gün ben Ebû Hanîfe (r.a.)'in yanında iken bir adam geldi ve, “Ey Ebû Hanîfe; bir kimse temiz bir kaptaki suda abdest aldıktan sonra, bir başkasının o suyla abdest alması caiz midir?” diye sordu. Ebû Hanîfe (r.a.), “Hayır; caiz değildir” dedi. Adam, “Niye caiz değildir?” dedi. Ebû Hanîfe (r.a.), “Çünkü o, kullanılmış sudur” dedi. Ben bundan sonra Süfyan'a gittiğimde bu meseleyi ona sordum. Süfyan, “O suyla ikinci bir kere abdest almak caizdir” dedi. Ben, “Ebû Hanîfe (r.a.) bunun caiz olmadığını söyledi” dedim. Süfyan, “Niye caiz değilmiş?” dedi. Ben, “Çünkü o su kullanılmış” dedim. Bunun üzerinden bir hafta geçti; ben Süfyan'ın yanında iken aynı adam gelip aynı soruyu ona sordu. Süfyan, “caiz değildir, çünkü o su birinci abdestte kullanılmıştır” diye cevap verdi. (Bkz: *el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 2/258)

Ben derim ki; Sevrî'nin bir çok meselede Ebû Hanîfe (r.a.)'e muvafakat ettiği, Sevrî'nin mezhebini bilenlerce gizli değildir. el-Kârî, *Menâkıb*'mda şunu söylemiştir: “Süfyan, kimi zaman tasrih ederek, kimi zaman da kinaye yoluyla Ebû Hanîfe (r.a.)'den (hadis) rivâyet etmiştir. Ancak kendisi de müctehid imâmlardan, İslâm'ın kutuplarından ve dînin erkânmdandır. Fıkıh, hadis, zühd, vera' ve ibâdeti şahsında birleştirmiştir.” (584)

el-Kureyşî, onu *el-Cevâhirü'l-Mudîa*'da Hanefîlerin tabakaları/sınıfları arasında zikretmiştir. Ve kendisi şunu söylemiştir: “es-Seymürî, Âli ibn Mesher'in şunu söylediğini rivâyet etmiştir:” Süfyan-ı Sevrî, Ebû Hanîfe (r.a.)'in ilmini benden aldı ve onun kitaplarını bendekilerden istinsah etti (kendisi için yazdırdı). Ebû Hanîfe (r.a.) ise beni bundan nehyederdi.” Kubeysa şunu söylemiştir: “Ben Sevrî'yi rüyada gördüm ve ona, “Allâhü Te'âlâ sana nasıl muâmele etti?” dedim. Süfyan, şiirle şu cevâbı verdi:

*Rabbimi perdesiz gördüm, bana dedi ki  
Senden râzıyım, buna sevin ey Said oğlu  
Gece karardığı zaman sen ayakta, namazdaydın  
Yaşların sevenin yaşı, kalbin onun kalbiydi  
İşte önünde cennet, beğendiğin kasrı al  
Ve beni istedikçe gör, ben uzak değilim*

Şeyhayn (Buhârî ve Müslim) ondan hadis rivâyet etmişlerdir. (1/250) Ben derim ki; bütün *Kütüb-i Sitte* sahipleri ondan (hadis) rivâyet etmişlerdir.

### İbrahim ibn Tahmân

Zehebî, *Tezkire*'de şunu söylemiştir:

“İbrahim ibn Tahmân; İmâm, hafız, Ebû Said el-Herevî, en-Nişaburî, Horasan âlimidir. Semmâk ibn Harb, Amr ibn Dinar, Ebû Hamza, Sabit el-Benanî'den ve bunların tabasında/sınıfında olanlardan (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da İbnü'l-Mübârek, Ma'n ibn İsa, Ebû Huzeyfe en-Nehdî (hadis) rivâyet etmişlerdir. Kendi şeyhlerinden de Safvan ibn Selim ve İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) (hadis) rivâyet etmişlerdir.

İshak ibn Raheveyh şunu söylemiştir: “İbrahim ibn Tahmân'm hadisleri sahihti. Ve Horasan'da ondan daha çok hadisi olan kimse yoktu.” Ebû Hatim şunu söylemiştir: “İbrahim; sika ve mürcî'dir (mürce taifesindendir).” “Ebû Zür'a şunu söylemiştir: “Ben Ahmed ibn Hanbel'in yanındaydım; bir rahatsızlıktan dolayı yastığa yaslanmıştı. İbrahim ibn Tahman'dan söz açıldı, kendisi doğrulup oturdu ve şunu söyledi: “Salihlerden söz edilirken, böyle yaslanmak doğru değildir.” Hatib şunu söylemiştir: “İbrahim'e beytü'l-mal'dan bir aylık verilirdi. Bir gün halifenin meclisinde ona bir soru soruldu. Kendisi, “Bilmiyorum” dedi. Ona, “Sen her ay şu kadar para alıyorken bir meseleyi bilmiyorsun” dendi. İbrahim şu karşılığı verdi: “Ben aldığımı bildiğim meselelerden dolayı alıyorum. Eğer bilmediğim meselelerden dolayı alsaydım, beytü'l-mal bana yetmezdi.” Kendisinin bu hazır cevaplılığı Emîrü'l-müminîn'in hoşuna gitti. Zannedirim, o el-Mehdiydi.” (1/199)

Ben derim ki; İbrahim, cemaatin (*Kütüb-i Sitte*'nin) ricalindendir. Şeyhayn ve diğerleri onunla ihticaç etmişlerdir. el-Kureyşî onu Hanefîlerin tabakatı içinde zikretmiş, el-Mizzî de onu İmâm'dan (hadis) rivâyet edenlerden saymıştır. (Bkz: Suyutî, *es-Sahife*, 11)

### **Cerir ibn Abdülhamid**

Zehebî, *Tezkire*'de şunu söylemiştir:

“Cerir ibn Abdülhamid; hafız, huccet, Ebû Abdullah ed-Dabbî el-Kûfî Rey muhadissidir. Kendisi Mansur ibnü'l-Mu'temir, Husayn ibn Abdurrahman, A'meş'ten ve daha başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da Ali ibnü'l-Medinî; İshak, Kuteybe, Ahmed ibn Hanbel ve daha bir çok kimse (hadis) rivâyete etmişlerdir. Sika oluşundan, hıfzından ve ilminin genişliğinden dolayı muhaddisler ona rihlet etmişlerdir.” (1/25)

Ben derim ki; Şeyhayn ve cemaat ondan (hadis) rivâyet etmişlerdir. el-Kureyşî onu Hanefîlerden saymış ve şunu söylemiştir: “Kendisi fıkıh Ebû Hanîfe (r.a.)'den almıştır.” (1/178) *Câmiü'l-Mesânid*'de de şöyle denmiştir: “Kendisi bu *Mesânid*'de İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis rivâyet edenlerdendir.” (2/420)

### **Yezid ibn Harun el-Vasitî**

Zehebî, *Tezkire*'de şunu söylemiştir: “Yezid ibn Harun; hafız, kudve (kendisine uyulan, numune-i imtisâl), Şeyhü'l-İslâm Ebû Halid es-Selemî, Seleme Araplarının mevlasıdır. Âsıl el-Ahvel, Yahya ibn Said, Süleyman et-Teymî, Davud ibn Ebû Hind'den ve daha başka çok kimseden (hadis ve ilim) dinlemiştir. Kendisinden de İmâm Ahmed, İbnü'l-Medinî, Ebû Bekir ibn Ebû Şeybe ve çok kimse (hadis) dinlemişlerdir.

İbnü'l-Medinî şunu söylemiştir: “Ben ondan daha büyük hafız görmedim.” İmâm Ahmed şunu söylemiştir: “Kendisi hafız ve mutkîndi.” Ali ibn Şuayb şunu söylemiştir: Ben Yezid'den onun şunu söylediğini dinledim: “Ben fahr ve kibir için söylemiyorum, ben yirmi dört bin hadisi senedleriyle birlikte ezbere biliyorum. Ben Şamlıların rivâyetleri olan yirmi bin hadisi de ezbere biliyorum.”

Zehebî şunu söylemiştir: “Yezid, tartışmasız bir hafız ve huccettir.” Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Yezid, benzeri bulunmayan sika bir imâmdır.” (1/292-293)

Ben derim ki; el-Mizzî, Yezid ibn Harun’u Ebû Hanîfe (r.a.)’den hadis rivâyet edenler arasında zikretmiştir. (Bkz: Suyutî, *es-Sahîfe*, 13)

### **Ali ibn Mesher**

Zehebî, *Tezkire*’de şunu söylemiştir: “Ali ibn Mesher; imâm hafız el-Kureyşî, Kureyş’in mevlası, el-Kûfî Musûl kadısıdır. Davud ibn Ebû Hind, Zekeriya ibn Ebû Zaide, Asım el-Ahvel’den ve bunların tabakasındaki diğer Kûfeli ve Basralılardan (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Bîşr ibn Âdem, Süveyd ibn Said, Ebû Şeybe’nin iki oğlu ve daha başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Ahmed ibn Hanbel şunu söylemiştir: “Ali ibn Mesher, hadiste Ebû Muaviye’den daha sebtir.” el-İclî şunu söylemiştir: “Ali ibn Mesher sikadır ve fıkıh ile hadisi kendinde toplayanlardandır. Abbas, Yahya ibn Maîn’in şunu söylediğini rivâyet etmiştir:” Ali, sebtir.” Şeyhayn ve bütün cemaat ondan hadis rivâyet etmişlerdir.” (1/268)

Seymürî şunu söylemiştir: “Ali ibn Meher de Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabmdandır. Süfyan Sevrî, kendisinden Ebû Hanîfe (r.a.)’in ilmini almış ve onun vasıtasıyla kitaplarını istinsah etmiştir.” (Bkz: *el-Cevâhir*, 378/1) Bu yukarıda da geçti. el-Mizzî de onu İmâm’dan hadis rivâyet edenlerden saymıştır. (Bkz: Suyutî, *es-Sahîfe*, 13) *Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Ali ibn Mesher, ilimdeki celâletine ve büyüklüğüne rağmen bu *Mesânid*’de İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den hadis rivâyet etmiştir.” (2/508)

### **Abdullah ibn Davud el-Haribî**

Zehebî, *Tezkire*’de şunu söylemiştir: “İmâm, hafız, kudve Ebû Abdurrahman el-Hemedanî eş-Şa’bî el-Kûfî Abdullah ibn Davud el-Haribî, Hişam ibn Urve’den, A’miş’ten, İbn Cüreyc’ten, Evzaî’den ve bunların tabakasındaki diğerlerinden (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da Hasan ibn Salih, Süfyan ibn Uyeyne, Müsedded, Bendar ve daha başka çok kimse (hadis) rivâyet etmişlerdir. İbn Sa’d şunu söylemiştir: “el-Haribî, sika, âbid ve nasik’ti. İbn Maîn şunu söylemiştir: “Kendisi sika ve me’mundur. Ye-

zid ibn Ahzem şunu söylemiştir: “Ben Haribî’den onun şunu söylediğini dinledim: “Din kelâm ile değildir, din eserlerledir. Onun için, kişi evladını hadis talep etmeye zorlayabilir.” Veki’ şunu söylemiştir: “Abdullah ibn Davud’un yüzüne bakmak ibâdettir.” Kendisine, “Ebû Hanîfe (r.a.), söylediği çok meselelerden geri dönmüştür” dediler, kendisi şunu söyledi: “Fakîhin ilmi artınca bunu yapar.” (1/308,309)

Ben derim ki; Hatib’in rivâyetiyle Suyûtî’den naklen yukarıda geçtiği gibi, el-Haribî, Ebû Hanîfe (r.a.)’i övmüş ve ondan sitayişle söz etmiştir. el-Kureyşî de *el-Cevâhir*’de onu Hanefîlerden saymış ve Müslim dışındaki cemaat ondan hadis rivâyet etmişlerdir. (1/275) *Câmiü’l-Mesânid*’de de, el-Haribî bu *Mesânid*’de Ebû Hanîfe (r.a.)’den hadis rivâyet etmiştir” denilmiştir.

### **Kâsım ibn Ma’n ibn Abdurrahman el-Mes’udî**

Zehebî, *Tezkire*’de şunu söylemiştir: “Allah Resûlü (s.a.v.)’in sahabîsi Abdullah ibn Mes’ud (r.a.)’in torunu İmâm Allâme Kûfe Kadısı Kâsım ibn Ma’n; Abdullah ibn Umeyr, Mansur ibnü’l-Mu’temir, Hişam ibn Urve’den ve bunların tabakasındaki olanlardan (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Abdurrahman ibn Mehdi, Ebû Nuaym, Ebû Ğassan el-Hindî ve başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. İmâm Ahmed şunu söylemiştir: “el-Mes’udî, kadılık görevinden dolayı ücret almazdı.” Ebû Hatim şunu söylemiştir: “el-Mes’udî, kendi tabakası içinde en çok hadis rivâyet eden, Arapça ilmini ve fikhî en çok bilen ve şairliği olan bir kimsedir.” Ebû Davud ve Nesaî ondan hadis tahric etmişlerdir.” (1/12)

Suyûtî, *el-Buğye*’de ondan bahsetmiş ve Yakut’tan naklen şunu söylemiştir: “el-Mes’udî, Kûfe ulemâsındandır; Arapça’yı, lügati, fikhî ve hadisi iyi bilendir; zahidlerden ve sikalardandır; kendi döneminde Kûfe’de onun gibisi yoktu ve kendisi Hanefiydi. Nakilde, fıkhıta ve lügatte sebtir. Ebû Hanîfe (r.a.)’in meclisinde bulunmuştur; Asım el-Ahvel ve diğerlerinden hadis rivâyet etmiştir. Ebû Davud ve Nesaî onun hadislerini tahric etmişlerdir.” (s. 381)

Ben derim ki; Nesaî kendi *Tabakat* kitabında el-Mes’udî’yi Ebû Hanîfe (r.a.)’in sika ashabı arasında zikretmiştir. (s. 35) el-Kureyşî onu *el-Cevâ-*

*hir*'de zikretmiş ve Tahavî'nin şunu söylediğini nakletmiştir: "İbn Ebû İmran -kendisi sikadır- bize şunu söyledi: "Kâsım ibn Ma'n, fıkıhta imâmdır ve kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabının büyüklerindendir." İbn Ebû İmran şunu söylemiştir: "Kâsım ibn Ma'n el-Mes'udiye, "Sen Arapça ilminde de, fıkıhta da imâmsm. Bu iki ilimden hangisi daha geniştir?" diye soruldu. Kendisi şu cevabı verdi: "Vallahi Ebû Hanîfe (r.a.)'in kitaplarından bir tek kitap bütün Arapça ilminden daha büyüktür." Tahavî şunu söylemiştir: "Bize Süleyman ibn Şuayb -kendisi sikadır- haber verdi, bize babam haber verdi, dedi ki, "İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen bize imlâ etti, dedi ki, bizim kadılarımızdan birisi, Kâsım ibn Ma'n şunu söylemiştir: "Karı koca ev eşyası konusunda ihtilâf etseler (biri, benim, diğeri benimdir, dese) evdeki her şey aralarında ikiye bölünür." Kendisi de Arapça ilminde imâm olmakla birlikte İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen, İbn Ma'n'dan rivâyet etmiştir. Ferrâ da ondan bazı şeyler hikâye etmiştir." (1/412)

Ben derim ki; Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabı arasında kendi dönemlerinde benzeleri bulunmayan İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen ve Kâsım ibn Ma'n gibi allameler bulunurken, Ebû Hanîfe (r.a.)'in ilmi ve Arapçası nasıl az olabilir?

### **Hammad ibn Zeyd**

Zehebî, *Tezkire*'de şunu söylemiştir: İmâm, hafız, mücevvid (tecvit âlimi), Irak şeyhi Ebû İsmail el-Ezdî, Ezd Araplarının mevlası el-Basrî Hammad ibn Zeyd, Ebû İmran el-Cüvanî, Enes ibn Sîrin, Amr ibn Dinar, Sabit el-Benanî'den ve daha başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Abdurrahman ibn Mehdi, Müsedded, Ali ibnü'l-Medinî ve daha başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir.

İbn Mehdi şunu söylemiştir: "Ben sünneti (hadisi) Hammad ibn Zeyd'den daha iyi bilen bir kimse görmedim." Şunu da söylemiştir: "Ben Basra'da ondan daha fakîh olan bir kimse görmedim." Şunu da söylemiştir: "Ben Hammad ibn Zeyd'den daha âlim olanı görmedim. Süfyan ve İmâm Malik de buna dahildirler." Ebû Asım şunu söylemiştir: "Hammad'ın vefat ettiği güne kadar ben onun bir benzerini görmedim."



Yahya İbn Maîn şunu söylemiştir: “Hammad ibn Zeyd’ten daha sebt olan bir kimse yoktur.” Yahya ibn Yahya şunu söylemiştir: “Ben ondan daha hafızalı bir şeyh (muhaddis) görmedim.” Ahmed ibn Hanbel şunu söylemiştir: “Hammad ibn Zeyd Müslümanların imâmlarındandır, din eh-lindendir. Onu Hammad ibn Seleme’den daha çok seviyorum.” Ebû Hatim İbn Hibban şunu söylemiştir: “Hammad ibn Zeyd, bütün hadislerini hıf-zederdi.” İbn Harraş şunu söylemiştir: “Hammad ibn Zeyd, rivâyet ettiği hiçbir hadiste hata yapmamıştır.” el-İclî şunu söylemiştir: “Hammad ibn Zeyd’in dört bin hadisi vardı; hepsini hafızasında tutardı; kitabı yoktu.” (1/211-212)

Ben derim ki; Hammad ibn Zeyd, hadisteki celâleti, hıfzı ve itkanıyla birlikte Ebû Hanîfe (r.a.)’e talebelik etmiştir. el-Kureyşî *el-Cevâhir*’de şunu söylemiştir: “Kendisi fıkıh Ebû Hanîfe (r.a.)’den almıştır, “Vitrin vacîp olduğunu” da ondan kendisi rivâyet etmiştir. Şemsü’l-Eimme de *Mebsut*’ta ondan bahsetmiştir. Hasılı; onun şöhreti, sözü uzatmaya ihtiyaç bırakmamıştır. Cemaat ondan (hadis) rivâyet etmişlerdir. (1/255) *Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Kendisi bu *Mesânid*’de Ebû Hanîfe (r.a.)’den çok şey rivâyet etmiştir.” (2/428)

### İmâm Leys ibn Sa’d

Leys ibn Sa’d, fıkıh ve hadiste Mısır halkının imâmıdır. Zehebî, *Tezki-re*’de şunu söylemiştir: “İmâm, Hafız, Mısır ülkesinin şeyhi, âlimi ve reisi Ebü’l-Haris Fehmî, Fehm kabilesinin mevlası, aslen İsfahanlı, el-Mısrî Leys ibn Sa’d, Atâ, Nafi’, İbn Ebû Müleyke, Said el-Makburî, Ebü’z-Zübeyr el-Mekkî’den ve daha bir çok kimseden (hadis) rivâyet etmiştir. Kendi til-mizlerinden de nazil rivâyetler yapmıştır. Kendisinden de Muhammed ibn Aclân- bu onun şeyhidir-, İbn Vehb, kâtibi Abdullah ibn Salih, Yahya ibn Bükeyr, Kuteybe ve daha başkaları rivâyet etmişlerdir. Kendisi Mısır ülkesinin büyüğü ve en nebil ve şerefli âlimiydi. İmâm-ı Şâfiî, ona yetişemediğine üzüldü ve şunu derdi: “Leys, İmâm-ı Mâlik’ten daha fakihdir, fakat ashabı onun fıkıhını yaymadılar.” İmâm-ı Şâfiî şunu da söylemiştir: “Leys, İmâm-ı Mâlik’ten daha çok esere uymuş ve onu izlemiştir.” Abdülmelik ibn Yahya ibn Bükeyr babasından naklen şunu söylemiştir: “Ben Leys’ten daha mükemmel olanı görmedim. Fıtraten fakîhti, dili Arapçaydı, Kur’ân’ı

güzel okurdu, Nahv'i iyi bilirdi, şiir ve hadisi ezberlerdi. Ben onun gibisini görmedim." Said ibn Ebû Eyyub şunu söylemiştir: "İmâm-ı Mâlik ve Leys bir arada olsalardı, İmâm-ı Mâlik lal ve ebkem olur, dili tutulurdu ve Leys onu açık arttırmayla köle diye satardı." Leys'in menkıbeleri çoktur. Kendisi imâm, huccet ve tasnifleri/telifleri çok olan bir kimsedir." (2/208, 209)

Ben derim ki; fıkıh, hadis ve isnaddaki celâleti ve yüce mertebesiyle birlikte kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'in tilmizlerindendi. el-Harzemî şunu söylemiştir: "Leys, bu *Mesânid*'de Ebû Hanîfe (r.a.)'den rivâyetler yapmıştır." (2/550) el-Kureyşî onu *el-Cevâhir*'de zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Kadı'l-Kudat Şemsüddin İbn Hallikân kendi *Tarih*'inde şöyle demiştir: "Ben bazı mecmualarda Leys'in Hanefî mezhebinden olduğunu gördüm." (1/416) el-Kârî de onu kendi *Menâkıb*'ında İmâm'ın ashabı arasında zikretmiştir. (s. 550)

Allâme el-Leknevî ise, bu görüşe itiraz ederek bazı teliflerinde şunu söylemiştir: "Leys mutlak müctehiddir. Bu durumda onun Hanefî olması nasıl düşünülebilir?"

Ben derim ki; bu söze şaşılır. İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen ve Kadı Ebû Yusuf da mutlak müctehidler değil midirler? Fakat bununla birlikte Hanefi mezhebinden bilinirler. Hind muhaddislerinin başı Şah Veliyyullah, "*el-İnsaf fi Beyanı Sebebi'l-İhtilâf*" risâlesinde şunu söylemiştir. -Yemin olsun ki, bu risale kendi ismine layıktır. Ona temiz bir niyetle bakanlar peşin fikirlerden ve saplantılardan kurtulurlar:- "Ebû Hanîfe (r.a.)'in en meşhur ashabı (sahibi) Ebû Yusuf'tur. En güzel tasnif ve telif yapan ve derslere en çok devam eden ise Muhammed ibnü'l-Hasen'dir. Bu ikisi icthadlarında İbrahim'in yolu üzerinde gitmişler. Nitekim Ebû Hanîfe (r.a.) de bu yolun üzerinde gitmiştir. İmâm-ı Muhammed bu üçten (İbrahim, Ebû Hanîfe (r.a.) ve İmâm Ebû Yusuf'tan) öğrendiklerini tasnif etmiş ve bu sûretle çok insanlara faydalı olmuştur. Buna da Ebû Hanîfe mezhebi denmiştir. Kendileri de mutlak müctehid iken ve muhalefetleri de az değilken, Ebû Yusuf ve Muhammed'in mezhepleri İmâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebiyle birleştirilmiştir. Çünkü üçünün de izledikleri yol aynı yoldur." (Özetle, *et-Ta'liku'l-Mümecced*, 41) Bunlar böyle oldukları gibi, Leys de mutlak müctehid olduğu halde Hanefi mezhebinden olabilir. Çünkü o da fıkıhta Ebû Hanîfe (r.a.)'in mehaccetini/yolunu takip etmiştir.

### Muğire ibn Maksem ed-Dabbî

Zehebî, *Tezkire*'de şunu söylemiştir: “Fakîh hafız Ebû Hişam ed-Dabbî, Dabb Araplarının mevlâsı el-Kûfî Muğire ibn Maskem zekâda bir hari-kaydı. Ebû Vail, Şa'bî, İbrahim en-Nehaî'den ve daha başkalarından (ha-dis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Şu'be, Sevrî, Zaide, İsrail ve başka-ları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Şu'be şunu söylemiştir: “Muğire, Hammad ibn Ebû Süleyman'dan daha çok hafızdı.” İmâm Ahmed şunu söylemiş-tir: “Muğire; zekî, hafız ve sünnet sahibiydi.” Ahmed el-İclî, “O sikadır” demiştir. *Câmîü'l-Mesânid*'de şöyle denmiştir: “İlimde ileri olmasına ve Ebû Hanîfe (r.a.)'den on yedi sene önce vefat etmesine rağmen Ebû Hanîfe (r.a.)'den bu *Mesânid*'de hadis rivâyet etmiştir.” (2/555)

*el-Cevâhirü'l-Mudîa*'da şöyle denmiştir: “Yahya ibn Maîn şunu söyle-miştir: “Muğire; sika ve me'mundur; cemaat ondan hadis rivâyet etmişler-dir.” Cerir ibn Abdülhamid şunu söylemiştir: “Ben görüyordum, Muğire bir şey söylerdi, etrafındakiler muhalefet ederlerdi, kendisi ısrar eder ve şöyle derdi: “Ben ne yapayım, Ebû Hanîfe (r.a.) böyle demiştir.” (2/179)

Ben derim ki; Muğire, aynı zamanda İmâm'ın şeyhlerindendir.

### Fudayl ibn İyad

Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*'da şunu söylemiştir: “Fudayl ibn İyad; İmâm, kudve, Şeyhü'l-İslâm Ebû Ali et-Temimî el-Yerbuî el-Mervezî şey-hü'l-Haram'dır. Mansur ibn Mu'temir, Beyan ibn Bişr, Atâ ibnü's-Saib'ten ve bunların Kûfe'deki tabakasından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahya el-Kattan; İmâm-ı Şâfiî ve bir çok kimse hadis ri-vâyet etmiştir. Kendisi (aslen Mervli olmasına rağmen) Mekke'de ikamet etmiştir. O; Rabbanî ve Samedanî ve kanit (devamlı ibâdetle meşgul olan) bir imâmdı, sikaydı, şe'ni (şanı) büyüktü. İbnü'l-Mübârek şunu söylemiş-tir: “Yeryüzünde Fudayl'dan daha efdal bir kimse kalmamıştır.” İbn Sa'd şunu söylemiştir: “Fudayl; sika, nebil (fazilet ve şeref sahibi) fazıl, âbid ve hadisi olan olan bir kimseydi.” Nesaî şunu söylemiştir: “O sika ve me'mun-dur.” Şerik şunu söylemiştir: “Her kavim için Allah'ın bir hucceti vardır. Fudayl ibn İyad da kendi zamanının ehli için huccetti.” Cemaat onun ha-dislerini rivâyet etmişlerdir. (1/226)

Ben derim ki; Fudayl ibn İyad, celâletine rağmen Ebû Hanîfe (r.a.)'e talebelik etmiştir. Sumeyrî şunu söylemiştir: “Fudayl, fıkıhı Ebû Hanîfe (r.a.)’den alanlardandır. İmâm-ı Şâfiî de ondan (hadis) rivâyet etmiştir. Böylece Fudayl büyük bir imâmdan almış, büyük bir imâma vermiş, kendisi de büyük bir imâmdır. Allâhü Te’âlâ bizi onlardan faydalandırsın. Âmin.” (s. 409)

Suyutî, kendi *Sahife*’sinde Said ibn Mansur’dan naklen şunu zikretmiştir: “Ben Fudayl ibn İyad’m şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Ebû Hanîfe (r.a.) fakîh bir kimseydi, fıkıhla tanınan, vera’ ile meşhur olan, gece-gündüz ilmi öğretmeye çalışan ve öğretmenin sabrını taşıyan, gecesi olan (teheccüd kılan), çok susan, az konuşan bir kimseydi. Helâl ve haram mevzuunda bir mesele geldiği zaman ise açılır ve konuşurdu. Bir mesele geldiğinde, o konuda sahih bir hadis varsa, ona uyardı, hadis yoksa, sahabe ve tâbiîlerin sözlerine uyardı, bunlar da yoksa güzelce kıyas ederdi.” (s. 24) *Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Vekî’ İbnü’l-Cerrah, Fudayl’m Ebû Hanîfe (r.a.)’in meclisine geldiğini ve ondan ilim aldığını söylemiştir. Bu *Mesânid*’de de onun İmâm’dan rivâyet ettiği hadisler vardır.” (2/543)

### Nadr ibn Şümeyl

Zehebî, Nadr ibn Şümeyl’i *Tezkire*’de zikretmiş ve onu şu sözlerle tanıtmıştır: “İmâm, hâfız, Allâme, Ebû’l-Hasan el-Mazinî el-Basrî el-Lugavî, Merv ehlinin âlimi.”

Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Nadr, sikadır ve sünnet sahibidir (sünnete bağlıdır, ehl-i sünnettendir).” Abbas ibn Mus’ab şunu söylemiştir: “Nadr, Arapça ilminde ve hadiste imâmdı. Şu’be’den en çok rivâyet edendir. Daha önce benzeri yazılmamış çok kitaplar yazmıştır. Cemaat onun hadislerini rivâyet etmişlerdir.”

Kerderî, onu İmâm’m ashabı arasında zikretmiştir. (Bkz: Kârî, *Menâkıb*, 552)

Nadr’ın şu sözü daha önce geçti: “İnsanlar fıkıh konusunda uykudaydılar, Ebû Hanîfe (r.a.) onları uyandırdı. Kendisi fıkıh kılıfından çıkardı, açıkladı, özetledi.” (Bkz: Suyutî, *Tebyidü’s-Sahife*, 24)

### **Muâfâ ibn İmran el-Musûlî**

Zehebî, Muâfâ ibn İmran'ı *Tezkire*'de şöyle tanıtmıştır:

“İmâm, kudve, hafız, Cezire'nin şeyhi Ebû Mes'ud el-Ezdî. İbn Cüreyc, Said ibn Ebû Arube, Evzaî'den ve daha başka bir çok kimseden (hadis ve fıkıh) dinlemiş, ondan da Bîşr el-Hâfî, Muhammed ibn Cafer, İbrahim ibn Abdullah el-Harevî ve başkaları dinlemişlerdir. İbn Maîn, “O sikadır” demiştir. İbn Sa'd, “Kendisi sika, fazıl, sünnet sahibi bir kimsedir” demiştir. Sevrî ona, “âlimlerin yakutu” ismini vermiştir. İbn Ammar, “Ben ondan efdal olan bir kimseyi hiç görmedim” demiştir. Bîşr, “Kendisi hadisi ve fıkıhı ezberlerdi, ezbere bilirdi” demiştir. Buhârî, Ebû Davud ve Nesâî onunla ihticaç etmişlerdir.” (1/264)

Ben derim ki; el-Mizzî onu İmâm'dan (hadis ve fıkıh) rivâyet edenlerden saymıştır. (Bkz: Suyutî, *es-Sahife*, s. 13)

### **Abdürrezzak ibn Hemmam**

Abdürrezzak ibn Hemmam, San'a ehlinin imâmıdır. Zehebî, onu hafızlar arasında zikretmiş ve onun için şunları söylemiştir: “Büyük hafız Ebû Bekir el-Himyerî, Himyerîlerin mevlâsı, es-San'ânî, teliflerin sahibi. Ubeydullah ibn Ömer'den bir miktar hadis rivâyet etmiştir. Bunun dışında İbn Cüreyc, Mamer, Evzaî, Sevrî ve çok kimseden (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da İmâm Ahmed, İshak, İbn Maîn, ez-Zühelî ve pek çok kimse (hadis) rivâyet etmişlerdir. İmâm Ahmed şunu söylemiştir: “Abdürrezzak, Ma'mer'in hadislerini ezbere bilirdi.” Çok kimse onu tevsik etmişlerdir. Hadisleri *Kütüb-i Sitte*'de tahrîc edilmiştir. Kendisi ilim deposuydu.” (Özetle, 1/331)

el-Kârî, *el-Menâkıb*'da el-Kerderî'den naklen şunu söylemiştir: “Abdürrezzak, İmâm'dan çok hadis rivâyet etmiştir.” (s. 550) el-Mizzî de onu İmâm'dan hadis rivâyet edenlerin arasında zikretmiştir. (Bkz: Suyutî, *es-Sahife*, 12) *Câmiü'l-Mesânid*'de şöyle denmiştir: “Abdürrezzak meşhur muhaddislerdendir. Bu *Mesânid*'de İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'den rivâyetleri vardır.” (2/512)

### Abdülhamid ibn Abdurrahman el-Hamanî

Hafız, *et-Tehzib*'de şunu söylemiştir: “Abdülhamid; A‘meş, iki Süfyan ve Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ebû Şeybe’nin iki oğlu Ebû Bekir ve Osman, Süfyan ibn Veki’ ve başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. İbn Maîn, “sikadır” demiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. İbn Kani’ de onu tevsik etmiştir. Nesaî de bir yerde onu tevsik etmiştir. Bazıları da onun hakkında konuşmuşlar (onu eleştirmişler)dir.” (6/120)

Ben derim ki; el-Kureyşî onu *el-Cevâhir*’de zikretmiş ve Hanefîlerden saymıştır. el-Kerderî de onu İmâm’ın ashâbı arasında göstermiştir. ve el-Kârî, onun Kûfe hafızlarından biri olduğunu söylemiştir.” (Bkz: el-Kârî, *Menâkıb*, s. 548)

### Amr ibn Heysem ibn Kutn

Hafız, *et-Tehzib*’te şunu söylemiştir: “Amr ibn Heysem; Şu‘be, Mâlik ibn Moğol, Hamza ez-Zeyyat, Ebû Hanîfe (r.a.)’den ve daha başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da İmâm Ahmed, İbn Maîn ve başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Rebi’, İmâm-ı Şâfi’den naklen, “o sikadır” demiştir. Abdurrahman ibn Ahmed de babasından naklen, “O sebtir” demiştir. İbnü’l-Medinî, “Kendisi dördüncü tabakadan, Şu‘be’nin ashabındandır” demiştir. İbn Maîn, “sikadır” demiştir. Müslim, onu üçüncü tabakadan, Veki’, Yezid ibn Harun ve diğeriyle birlikte Şu‘be’nin ashâbı arasında zikretmiştir.” (8/115) el-Kureyşî onu *el-Cevâhir*’de zikretmiş ve kendisini Hanefîlerden saymıştır. (1/400) Amr ibn Heysem’in şu sözü daha önce geçti: “Ebû Hanîfe (r.a.) bana, “Sen bana oku ve rivâyet ederken, “Ebû Hanîfe bana haber verdi” de.” Müslim ve diğer dört kitap onun hadislerini rivâyet etmişlerdir. Buhârî de onun hadislerini *el-Edeb*’de rivâyet etmiştir. *Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Kendisi bu *Mesânid*’de İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisi İmâm-ı Şâfi’ ve İmâm Ahmed’in şeyhidir.” (2/512)

### Mâlik ibn Moğol

Zehebî, Mâlik ibn Moğol'u hafızlar arasında zikretmiştir. (1/181) Hafız, *et-Tehzib*'de şunu söylemiştir: "Ebû Abdullah el-Kûfî el-Becelî Mâlik ibn Moğol; Ebû İshak es-Subey'î, Semmâk ibn Harb, Nafi' Mevlâ İbn Ömer ve Abdurrahman ibnü'l-Esved ibn Yezid en-Nehâî'den (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de şeyhi Ebû İshak, Şu'be, Mis'ar, Sevrî, İbn Uyeyne, Yahya el-Kattan ve başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Ahmed, "O, hadiste sika ve sebtir" demiştir. İbn Maîn, Ebû Hatim, Nesaî ve Ebû Nuaym da onu tevsik etmişlerdir. İbn Sa'd şunu söylemiştir: "Kendisi sika, me'mun, fazıl, hayırlı ve hadisi çok olan bir kimseydi." İbn Hibban *es-Sikat* kitabında şunu söylemiştir: "Mâlik ibn Moğol, Kûfe ehlinin âbidlerinden ve mut-kîn'lerindendi." (10/22, 23) el-Kureyşî onu *el-Cevâhir*'de zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Malik; İmâm'ın cemaat içinde kendilerine, "Siz kalbimin sevinci, hüznümün cilâsımız." dediği kimselerdendir."

Kendisi huccet olan bir imâmdır. Şeyhayn ve *Sünen* sahipleri ondan (hadis) rivâyet etmişlerdir. H.159/775 senesinde vefat etmiştir." (2/150)

### Ebû Hamza es-Sükkerî

Zehebî, Ebû Hamza'yı hafızlar arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: "İmâm muhaddis Horasan şeyhi Muhammed ibn Meymun el-Mervezî (Ebû Hamza es-Sükkerî); Zeyyad ibn Alaka, Ebû İshak, Abdumelik ibn Umeyr'den ve daha başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Nuaym ibn Hammad ve başkaları rivâyet etmişlerdir. Kendisi sika, nebil (şerefli, kendini taşıyan, kişiliğini sayan), cömert, iyi huylu ve tatlı sözlü bir kimseydi. Bundan dolayı da ona es-Sükkerî (şeker gibi) lakabı verilmiştir. Yahya İbn Maîn onu tevsik etmiştir. Duası kabul olanlardandı." (1/212)

Ben derim ki; el-Mizzî onu İmâm'dan rivâyet edenler arasında zikretmiştir. (Bkz: Suyutî, *es-Sahife*, 13) el-Kureyşî de *el-Cevâhir*'de onu zikretmiş ve onu Hanefîlerden saymıştır. el-Kureyşî onun şunu söylediğini de rivâyet etmiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.)'den şunu dediğini kendisinden dinledim: Dedi ki, "İsnadı sahih olan bir hadis Allah Resûlü (s.a.v.)'den geldiği zaman, biz

onu tutarız (onunla amel ederiz); ashabından söz geldiği zaman, biz aralarında seçim yaparız ve onların sözünden dışarı çıkmayız. Tâbîlerden bir şey geldiği zaman ise, biz de kendi görüşümüzü söyleriz.”

Halid ibn Sabih şunu söylemiştir: Ben Ebû Hamza (r.a.)’in çok kere şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Ebû Hanîfe (r.a.)’den duyduğu bu görüş, yanımda yüz bin (dirhem)den daha kıymetli ve sevimlidir.”

Ebû Hamza şunu söylemiştir: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.) kadar Allah Resûlü (s.a.v.)’i bütün ashabı hakkında güzel söz söyleyen bir kimse görmedim. Onlardan her birinin meziyetlerini ve üstünlüklerini söyler ve fakat hiç birine kusur isnad etmezdi. Bu hali, onun irtihâline kadar devam etti.” (2/250)

### **Muhammed ibn Abdullah İbnü’l-Müsennâ el-Âtâsî**

Muhammed el-Âtâsî; sahabî Enes ibn Malik’in torunudur. Zehebî, onu hafızlar arasında zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: “İmâm muhaddis Basra’nın şeyhi ve kadısı Ebû Abdullah el-Âtâsî, Süleyman et-Teymî, Humeyd, İbn Avn ve el-Cerirî’den ve daha başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da Buhârî kendi *Sahih*’inde, İmâm Ahmed; Yahya, Bendar ve çok kimse (hadis) rivâyet etmişlerdir. İbn Maîn ve başkaları onu tevsik etmişlerdir. Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Ben imâmlardan yalnız üç tane gördüm. Bunlar İmâm Ahmed, el-Ensârî ve Süleyman ibn Davud el-Haşimî’dir.” es-Sacî şunu söylemiştir: “el-Âtâsî, celil ve âlim bir adamdır; onun fıkhnı rey hakim olmuştur.” (1/337)

Ben derim ki; el-Âtâsî Hanefidir. es-Seymürî şunu söylemiştir: “Enes ibn Malik (r.a.)’in evladından olan Muhammed ibn Abdullah, özellikle İmâm-ı Züfer’e yakın olmuş ve onun ashabından sayılmıştır. el-Hatib, onun İmâm-ı Züfer ve İmâm Ebû Yusuf ashabından olduğunu söylemiştir. Buhârî, kendi *Sahih*’inde onun kanalıyla Humeyd’den, Enes (r.a.)’den... Rebi’ hadisini, “Ya Enes! Allah’ın kitabı (nın emri) kısastır.” hadisini rivâyet etmiştir. Bu hadis Buhârî’nin sülasiyât’ındandır (üç kelimelik hadislerindendir). Altı hadis imâmı da onun hadislerini kitaplarında rivâyet etmişlerdir. (Bkz: *el-Cevâhir*, 70-71/2)



## ONUNCU FASIL

### Alfabetik Sıraya Göre Bazı Hanefî Muhaddisler<sup>1</sup>

- **İbrahim ibn Edhem ibn Mansur el-İclî et-Temimî Ebû İshak el-Belhî ez-Zahid.** Kendisi Yahya ibn Said el-Ensarî ve Said ibnü'l-Merzüban'dan ve daha başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisi Sevrî'den, Sevrî de ondan rivâyet etmiştir. Ondan ayrıca hizmetçisi İbrahim ibn Beşşar, Şekik el-Belhî, Evzaî ve daha başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Nesaî, “O sika ve me'mundur” demiştir. Dârekutnî, “Hadisi sahihtir” demiştir. İbn Maîn, İbn Nümejr ve el-İclî onu tevsik etmişlerdir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir.

Tirmizî, kendi *Câmi'*nde ve Buharî *el-Edeb*'te onun hadislerini rivâyet etmişlerdir. Kendisi H.161 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *et-Tehzib*, 1/102-103) Şemsü'l-Eimme el-Kerderî onu İmâm'ın ashâbı arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi İmâm'dan (hadis) rivâyet etmiş ve İmâm ona nasihat etmiş, ilim ve ameli birleştirmesi yönünde onu teşvik etmiştir. (*Menâkıbü'l-Kârî*, 555) *er-Dürr* kitabının sahibi Allâme Alaüddin el-Haskefî de onu Hanefîlerden saymıştır. (1/60)

- **İbrahim ibnü'l-Cerrah ibn Sabih et-Temimî el-Mazinî el-Kûfî el-Kadı Nezilu Mısır.** (Mısır'a yerleşmiş). Kendisi Yahya ibn Ukbe'den hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Ahmed ibn Abdu'l-Mümin (hadis) rivâyet etmiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiş ve, “O rey ashabındandı” demiştir. (Bkz: *el-Lisân*, 44) Kendisi fikhî Kadı'l-Kudat Ebû Yusuf'tan öğrenmiş, hadisi de ondan dinlemiştir. Buhârî'nin şeyhi Ali ibnü'l-Caad ve baş-

<sup>1</sup> Alfabetik sıralama Arapça alfabeye göredir.

kaları (İmâm Ebû Yusuf'un kitabı) *el-Emali*'yi onun rivâyetiyle (veya onun nüshasından) yazmışlardır. İbn Yunus onu, *Garipler Tarihi*'nde zikretmiştir. (Bkz: *el-Cevâhir*, 1/36) *Câmiü'l-Mesânid*'de şöyle denmiştir: "İbrahim, Vekî' ibnü'l-Cerrah'ın kardeşidir. İmâm Ebû Yusuf'un has talebesindendir. İmâm Ebû Yusuf ona Mısır kadılığı vermiştir. Kendisi bu *Mesânid*'de İmâm Ebû Yusuf'tan da, İmâm'dan da çok şey rivâyet etmiştir." (2/385)

- **İbrahim ibn Hasan el-Üzrî.** es-Sem'ânî, *el-Ensab*'ta şunu söylemiştir: "el-Üzrî sözcüğü, Nişabur'daki Üzre kapısına nisbettir. O semtten bir cemaat kadar âlimler ve muhaddisler çıkmıştır. Onlardan birisi de Ebû İshak İbrahim ibnü'l-Hasan el-Üzrî'dir. Kendisi Ebû Said Abdurrahman ibnü'l-Hasan ve İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan en-Nişaburî'den (hadis) dinlemiştir. Kendisinden de Ebû Abdullah el-Hakim el-Hafız (hadis) dinlemiştir. Kendisi Rey ashabı fakîhlereydi. el-Kureysî *el-Cevâhir*'de ondan söz etmiş ve şunu söylemiştir: "el-Hakim onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiş ve, "kendisi, Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının fakihlerindendi" demiştir." (1/36)

- **İbrahim ibn Rüstem Ebû Bekir el-Mervezî.** Kendisi bayraklardan (bayrak gibi yüksek ve meşhur olanlardan) birisi olup İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'de fıkıh okumuş, Ebû Hanîfe (r.a.)'ın iki ashabı (sahibi) olan Ebû Âsım el-Câmi' ve Esed ibn Amr el-Becelî'den (hadis) rivâyet etmiş, İmâm-ı Mâlik, Sevrî, Hammad ibn Seleme, Bakıyye ibnü'l-Velid ve başkalarından da (hadis) dinlemiştir. Bağdat'a bir kereden fazla gelmiş, orada hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Ahmed ibn Hanbel ve Ebû Hayseme Züheyr ibn Harb gibi ünlü hadis imâmları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Hakim, *Nişabur Tarihi*'nde şunu söylemiştir: "Darimî şunu demiştir: "Ben Yahya İbn Maîn'e İbrahim ibn Rüstem'i sordum. Yahya, "O sikadır" dedi." (*el-Cevâhir*, 1/38)

*Lisanü'l-Mizan* sahibi (Hafız) da bunu aktarmış ve şunu eklemiştir: "Ebû Hatim, "Kendisi dört dörtlük değildir. Fakat sâdıktır" demiştir. İbn Ebû Hatim, "Onun âfeti (kusuru) rey kullanmasıdır. Yoksa fıkıh ve ibâdetinin olduğu söyleniyor." demiştir. Tahir ibnü'l-Hüseyin, onu kadı yapmak istemiş, fakat kendisi istememiştir. Abbas ibn Mus'ab şunu söylemiştir: "İbn Rüstem, önceleri hadis ashabındandı. Ve hadis ezberledi. Fakat bir-

kaç hadis yüzünden ağır eleştirildi. Bunun üzerine İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'e gitti ve onların kitaplarını yazdı. Bundan sonra halk ona teveccüh gösterdi. Bunun üzerine ona kadılık teklif edildi, fakat kendisi kabul etmedi. Me'mun ona alaka gösterip onu kendine yaklaştırdı. Bununla itibarı o kadar arttı ki Zü'r-Riâsetey onu evinde ziyaret etmeye geldi ve kendisi onun için yerinden kıpırdamadı." İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Fakat rivâyette hata yapar." (1/57-58)

- **İbrahim ibn Abdullah ibn Cafer ibn Abdurrahman Ebü's-Semh et-Tenuhî.** Kendisi İsfahan'a rihlet etmiş ve hem orada, hem de başka yerlerde hadis dinlemiştir. Kendisi başlıca Abdulvahid ibnü'l-Küfürtalî'den (hadis) rivâyet etmiş, ondan da Ebû Muhammed ibn Yusuf ibnü'l-Muğire el-Buharî el-Küfürtalî hadis rivâyet etmiştir. İbn Asakir, Dimeşk tarihi'nde şunu söylemiştir: "İbrahim, Beytü'l-Makdis'e gitmek isterken Şam'dan geçmiştir. Kendisi zahid, vera sahibi ve dîni bütün bir kimseydi. Ahmed ibn Abdulaziz el-Makdisî (hadis) rivâyet etmiştir." Ebü'l-Muğis bu kitabın zeylinde şunu söylemiştir: "Ebü's-Semh; zahid, vera' sahibi ve Ebû Hanîfe mezhebi üzerinde fakîhti." İbnü'n-Neccar ve başkaları da onun zikretmişlerdir. Kendisi beş yüz üç senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *el-Cevâhir*, 1/40)

- **İbrahim ibn Ubeyd ibn Ebû Ümeyye et-Tanâfîsî.** Ya'lâ ibn Ubeyd'in kardeşi. Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ta dediği gibi, sikadır, Dârekutnî onu tevsik etmiştir. Ubeyd oğullarının hepsi Hanefidirler. Bunu onun kelimelerinden de açıkça öğrenmek mümkündür. (s. 372)

- **İbrahim ibn Ali ibn Ahmed ibn Ali ibn Yusuf.** "İbn Abdülhak" ismiyle bilinir, Ebû İshak, Kadî'l-Kudât. Şam'dan Kahire'ye sürgün edilmiş ve orada kadılık görevini almıştır. Kendisi Ali ibn Ahmed ibn Abdulvahid el-Makdisî el-Hanbelî, Ebû Hafs ibnü'l-Buharî'den ve başkalarından (hadis) dinlemiştir. Hafız Berzalî'nin düzenlediği şeyhler kitabında ismi mevcuttur. Kendisi imâm, âlim ve muhaddistir. *el-Hidâye* üzerinde bir şerh yazmış ve ona hadisleri ve selef'in mezheplerini yerleştirmiştir. Beyhakanî'nin *es-Sünenü'l'-Kebir*'ini beş cilt halinde kısaltmıştır. İbn Şahin'in *Nâsihu'l-Hadis* ve *Mensuhuhu* kitabını da özetlemiştir. Dört yüz kırk dört senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *el-Cevâhir*)

- **İbrahim ibn Muhammed ibn İbrahim ibn Muhammed ibn Salim el-Heysemî el-Hazrecî.** *el-Ensab*'m müellifi hafız es-Sem'ânî bunun yanında Ebû Bekir ibn Davud'un *el-Ba's* kitabını okumuştur. Abdülhâlık ibn Esed onu kendi şeyhlerinin listesinde zikretmiş ve onun için şunu söylemiştir: "Kendi döneminde parmakla gösterilirdi; Kur'ân'ın manalarını, ahkâmını ve hadis ilmini bilirdi, hükmetme usûluna aşinaydı, hızf ile vassıflı ve takva ile meşhurdu. "Beş yüz otuz yedi senesinde vefat etmiştir. Kendisi Nasrullah ibn Ali ibn Mansur el-Vasitî'nin de üstadıdır. Nasrullah, ihtilafli meseleleri ondan nakletmiştir. (Bkz: *el-Cevâhir*, 44/1)

- **İbrahim ibn Muhammed ibn İbrahim ibn İshak el-Huzâmî en-Nişaburî el-Fakîh el-Muhaddis.** İlk hadis dinlemeleri Nişabur'da Ahmed ibn Nasr el-Lebbad el-Hanefî'den ve Ebû Bekir ibn Yasin'den olmuştur. Ondan sonra Irak ve Şam'da hadis dinlemiştir. Kendisinden de Ebû Ahmed Muhammed ibn Şuayb ibn Harun eş-Şuaybî (hadis) rivâyet etmiştir. Hakim onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'ın büyük ashabındandı ve onların en zahid olanıydı. Irak'ta, Horasan'da ve Şam'da çok sayıda hadis rivâyet etmiştir. Ben onun kardeşi Ebû Bîşr'in yanında onun bir çok teliflerini gördüm ve yine kardeşi yanında "sahih asıllar" gördüm. "Kendisi üç yüz yirmi birde vefat etmiştir. (Bkz: *el-Cevâhir*, 1/44)

- **İbrahim ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Kureyş el-Mervezî.** Semerkand'da ikamet etmiştir. Ebû Said el-İdrisî onu *Semerkand Tarihi*'nde zikretmiştir. Ve kendisi için "Onda beis yoktur. Biz Semerkand'da ondan hadis yazdık. Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'ın ashabındandı." demiştir. Üç yüz yetmiş üç senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/45)

- **İbrahim ibn Muhammed Ahmed ibn Hişam.** "el-Emin" lakabıyla tanınmıştır. Ebû Ali Salih ve başkasından (hadis) dinlemiştir. Bağdat'a gelmiş ve burada hadis rivâyet etmiştir. Bağdat ehli de ondan hadis dinlemişlerdir. Muhammed ibn Abdullah el-Hakim el-Hafız en-Nişaburî şunu söylemiştir: "Biz ondan Ebû Ali el-Hafız'ın hadislerini yazdık." (*el-Cevâhir*, 1/45) Üç yüz kırk altı senesinde vefat etmiştir.

- **İbrahim ibn Muhammed ibn İshak ibn İbrahim ibn Nusreveyh Ebû İshak ed-Dehkan es-Semekandî.** Sa'd el-İdrisî şunu söylemiştir:

“Biz ondan hadis yazdık. Kendisi bize dedesi İbrahim ibn Nusreveyh’in kitaplarından rivâyet ederdi. Kendisi rey ashabından fazıl bir kimseydi.” Üç yüz yirmi üç senesinde doğmuştur. (*el-Cevâhir*, 1/45)

- **Muhammed ibn Sadr ibn Ali Ebû İshak el-Harzemî.** Ebû Bekir ibn Mübârek ibnü’ş-Şaâr onun için şunu söylemiştir: “Değeri büyük, mahfuzatı çok, İslâm ve şeriat ilimlerinde mutkîn, fıkıh, tefsir ve hadiste imâm olan bir zâttı.” Beş yüz elli beş senesinde doğmuştur. (*el-Cevâhir*, 1/45)

- **İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan Ebû İshak en-Nişaburî.** el-Hakim Ebû Abdullah şunu söylemiştir: Ben Muhammed ibn Yezid ibnü’l-Adl’m şunu söylediğini kendisinden dinledim: “İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan, duâsı kabul olanlardandı. Kendisi Hanefî rey sahibi ve zahid bir âlim olan Eyyub ibn Hasan’m ashabındandı. Bu İbrahim, *Sahih-i Müslim*’i direkt Müslim’den rivâyet etmiştir. Kendisi şunu söylemiştir: “Müslim, bize kitabını okumayı Ramazan ayı iki yüz elli yedi senesinde bitirdi.” İbrahim, üç yüz sekiz senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/46)

Ben derim ki; Nevevî de İbrahim’i *Sahih-i Müslim* şerhinin mukaddimesinde zikretmiş ve şu ilâveyi eklemiştir: “İbrahim Hicaz’da, Nişabur’da, Rey’de ve Irak’ta hadis dinlemiştir. el-Hakim şunu söylemiştir: Ben Amr ibn Nüceyd’den onun şunu dediğini işittim: “İbrahim salih kimselerdendi. el-Hakim şunu da söylemiştir: “İbrahim âbid olan müctehdilerdendi, Müslim ibnü’l-Haccac’a bağlıydı.” Nevevî şunu da söylemiştir: “*Sahih-i Müslim* kitabı onun rivâyetiyle şöhret kazanmıştır.”

*Sahih-i Müslim*’in rivâyet yolları İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan Ebû İshak el-Hanefî’de toplanırlar.

Muttasıl isnad ve muttasıl rivâyet yönüyle bizde, bu beldelerde *Sahih-i Müslim*’in rivâyeti Ebû İshak İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan’m Müslim’den yaptığı direkt rivâyetle sınırlıdır. Mağrip beldelerinde ise, bu kitap bu rivâyetin yanında Ebû’l-A’la ibn Burhan el-Bağdâdî’nin Ebû Bekir ibnü’l-Eşkar’dan, Ebû Muhammed el-Kanasî’den, Müslim’den... rivâyetiyle de gelmiştir. Ancak bu ikinci tarikte kitabın sonundaki üç cüz’ü Ebû’l-A’lâ; Ebû’l-Ahmed el-Culudî’den, İbn Süfyan’dan, Müslim’den.. şeklinde rivâyet etmiştir.

Ben derim ki; buna göre İbrahim hadiste huccettir, onun sika ve adl olduğu üzerinde icmâ oluşmuştur. Çünkü Müslümanlar *Sahih-i Müslim* kitabının sahih olduğu husûsunda icmâ etmişlerdir. Bu ise ancak o kitabın ilk el ravisinin sika olmasıyla mümkün olabilir. Bu ravi ise İbrahim'dir. Onun için Hanefîlerin bununla iftihar etmeleri gerekir. Çünkü *Sahih-i Müslim* çoğu beldelerde yalnızca onların ashabı (sahibi) nin başında olduğu bir tarikla rivâyet edilir. Bütün dünyada da kitabın tamâmı itibarıyla tek rivâyet tariki de bu tariktir.

- **İbrahim ibn Musa el-Vezdulî.** Bu zat, kendi zamanında Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının şeyhidir, rakîbi bulunmayan bir âlimdir. İlim aramış ve onun için rihlet etmiş (ülkeleri dolaşmış)tır. Fudayl ibn İyad, İbnü'l-Mübârek ve Süfyan-ı Sevrî'den (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da Ahmed ibn Hafs Sa'dî (hadis) rivâyet etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/49)

*el-Lisan*'da İbn Adiy'den naklen şöyle denmiştir: "İbrahim ibn Musa el-Vezdulî rey ehliendendir. İbn Mübârek, Fudayl ibn İyad ve diğer büyüklerden (hadis) rivâyet etmiştir. Onun hadisleri arasında rivâyet ettiği Ebû Muaviye hadisinden başka münker görmedim." (s. 115)

Sem'ânî'nin *el-Ensab* kitabında şöyle denmiştir: "Ebû Bekir Cafer ibn Muhammed el-Feryabî, "Ben Cürcan'a gittim ve orada el-Fessar, eş-Şebbâk ve Musa ibnü's-Sindî'den (hadis) yazdım" dedi. Kendisine, "Ya Eba Bekir; İbrahim ibn Musa da arada değil miydi?" diye soruldu. Kendisi şu karşılığı verdi: "Evet, ordaydı ve rivâyet yapardı. Fakat ben rey ashabından (hadis) yazmam. İbrahim ibn Musa ise rey ashabının şeyhidir." (s. 583)

Ben derim ki; bu söz, İbrahim ibn Musa'nın hadis rivâyet etmekle meşhur olduğuna ve bu sebeple el-Feryabî'nin talebelerinin kendisinin ondan rivâyet etmesini beklediklerine delâlet ediyor. Feryabî'nin, ondan yüz çevirmesine sebep olarak gösterdiği şey ise, peşin hükümlük ve taassuptan ibarettir.

- **İbrahim ibn Meymun es-Saiğ el-Mervezî.** Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.) ve Atâ'dan (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da Hassan ibn İbrahim ve başkaları (Ebû Hamza es-Sükkerî, Davud ibn Fırat gibileri (*Tehzib*)) rivâyet etmişlerdir. el-Kureyşî onu *el-Cevâhir*'de zikretmiş ve kendisini Hanefî-

lerden saymıştır. Ve İbnü'l-Mübârek'ten naklen emr-i ma'ruf'un farz olduğu konusunda onunla Ebû Hanîfe (r.a.) arasında geçen ilginç bir kıssayı da zikretmiştir. (50/1)

Ebû Davûd ve Nesaî onun hadislerini rivâyet etmişlerdir. Buhârî de kendi *Sahih*'inde onun hadislerini ta'lik şeklinde zikretmiştir. İmâm Ahmed şunu söylemiştir: "Onun hadisleri sahihe çok yakındırlar." İbn Maîn şunu söylemiştir: "O sikadır." Ebû Zür'a şunu söylemiştir: "Onda beis yoktur." Ebû Hatim şunu söylemiştir: "Hadisi yazılır ve kendisiyle ihticaç edilir." Nesaî şunu söylemiştir: "Sikadır. Ebû Müslim el-Horasanî 131 senesinde onu katletmiştir." İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Kendisi fazıl bir fakîhti. Çok emr-i ma'ruf yapanlardandı." (Bkz: *Tehzib*, 1/122-123) el-Kerderî de el-Kârî gibi onu İmâm'm ashâbı arasında zikretmiştir. (el-Kârî, *el-Menâkıb*, 552)

- **İbrahim ibn Yusuf ibn Muhammed ibnü'l-Bunî Ebü'l-Ferec.** Zehebî şunu söylemiştir: "el-Bunî, Şam'da (muhtemelen *Câmiü'l-Emeviyye*'de) Hanefîlerin mihrabının imâmıdır. Kıraat ve hadis âlimidir. Kasım ibn Asâkir'den (hadis ve ilim) rivâyet etmiştir. 612 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/51)

- **İbrahim ibn Yusuf ibn Meymun ibn Kudame el-Belhî, el-Mâk-yanî.** Bunun ismi kitabın altıncı faslında da geçti. Nesaî, kendi *Sünen*'inde onun hadislerini rivâyet etmiştir. Kendisi İbnü'l-Mübârek, İbn Uyeyne, Kadı Ebû Yusuf, Hüseyim ve başkalarından (hadis) rivâyet etmiştir. Dârekutnî şunu söylemiştir: "Ben onu Alî er-Razî'ye sordum." Kendisi, "O sikadır, sikadır" dedi. Ben Zehebî'nin hattıyla şunu okudum. "İbn Kudâme, fıkıhta üstünlük kazanıncaya kadar İmâm Ebû Yusuf'tan ders aldı. Nesaî, onu kendi şeyhleri arasında zikretmiş ve "sikadır" demiştir. (Bkz: *et-Tehzib*, 1/184)

- **Ebyad ibnü'l-Eğar ibnü's-Sabah el-Menkarî.** el-Mizzî, onu İmâm'dan rivâyet edenler arasında zikretmiştir. (Suyutî, *es-Sahife*, 11)

*el-Lisan*'da şöyle denmiştir: "Buhârî, "Onun hadisi yazılır" demiştir." İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Dârekutnî ise, "O kavi değildir" demiştir.

Ben derim ki; hadis ıstılahı olarak bu söz, hafifçe telyin etmek anlamındadır. Ebyad'tan Mervan ibn Muaviye ve Yahya ibn Hassan et-Tinesî rivâyet etmişlerdir.

- **Ahmed ibnü'l-Ezher el-Belhî.** Hâkim onun hadislerini *el-Müstedrek*'te tahriç etmiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi rey ehlinin mezhebini benimsemiştir. Rivâyetlerinde hata yapar ve bilinenin hilafına şeyler rivâyet eder.” Ben derim ki: Hata yapma kusurundan kim selâmet bulmuştur? (*Tehzib*, 1/13)

- **Ahmed ibn İshak ibnü'l-Behlûl ibn Hassan ibn Sinan Ebû Cafer et-Tünuhî.** Kendi babasından hadis dinlemiş, Ebû Yakub ed-Devrekî ve Muhammed ibnü'l-Müsennâ el-Anzî'den de dinlemiştir. Hatib, onu kendi *Tarihi*'nde zikretmiştir. Ondan Dârekutnî ve Ebû Hafs Ömer ibn Şahin el-Bağdadî hadis rivâyet etmişlerdir. Hatib şunu söylemiştir: “Kendisi hadiste sebtir; sika ve me'mundur; rivâyet ettiği hadisleri güzelce zaptemiştir. Değişik ilimlere sahiptir. Onlardan biri de Ebû Hanîfe (r.a.) -Allah ona da ashabına da rahmet eylesin.- mezhebi üzerinden fıkihtır. Lügat bilgisi tamdı; nahvi, kıssaları, siyeri, tefsiri iyi bilirdi. Hıfzı iyiydi. Kitabetlerinde belagat ve akıcılık vardı. Talha ibn Muhammed onu Bağdat kadıları arasında zikretmiş ve, “sikadır” demiştir.

Hatib şunu söylemiştir: “Kendisi Ebû Cafer et-Taberî ile muasırdı/çağdaştı. Bir gün şiir ve siyer üzerinde tartıştılar. Tünuhî hiç duraklamadığı halde, Taberî zaman zaman duraklardı. Buna bakarak hazır olanlar Taberî'nin onun aşağısında kaldığını anladılar. Kendisi 319 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, s. 58-59)

*Buğyetü'l-Vuât*'ta şöyle denmiştir: “Tünuhî, fıkihta ileri derecedeydi. Lügat bilgisi tamdı. Hadiste sebt. Sika ve me'mundu. Babası İshak'm oldukça büyük bir müsnedi vardı. İnsanlar ondan, babasından ve dedesinden çok hadis rivâyet ettiler. Özellikle kendisinden Dârekutnî, İbn Şahin, el-Mulahhas ve cemaat (hadis) rivâyet etmişlerdir. (1/128)

- **Ahmed ibnü'l-Esved Ebû Ali el-Kadı el-Basrî.** Yezid ibn Harun ve cemaatten hadis rivâyet etmiştir. İbn Hibban, onu sikalar arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Bize ondan Ahmed ibn Abdullah el-Hisrî ha-



dis rivâyet etmiştir.” Kendisi 275 senesinde vefat etmiştir. el-Kureyşî onu *el-Cevâhir*’de zikretmiş ve Hanefîlerden saymıştır. (1/60)

- **Ahmed ibn İsmail ibn Âmir Ebû Bekir es-Semerkandî.** Ebû İsa et-Tirmizî ve Said ibn Hoşnam’dan hadis rivâyet etmiştir. Hafız el-Müstağfirî onu zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi dedem Ebû Bekir (r.a.) zamanında bizim beldemize geldi ve burada hadis rivâyet etti. Hadisi çoktu.” H. 321 senesinde vefat etmiştir. *el-Cevâhir* sahibi onu zikretmiş ve Hanefîlerden saymıştır. (1/61)

- **Ahmed ibn Bedîi el-Kadî el-Kûfî.** Kendisi Hanefî olan kadî Hafs ibn Ğıyas’ın ashabımdandır. Ondan faydanlanmış ve ondan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de İbn Mâce ve Tirmizî hadis rivâyet etmişlerdir. (Bkz: *el-Cevâhir*, 61/1)

*et-Tehzib*’te şöyle denmiştir: “Ondan Tirmizî ve İbn Mâce hadis rivâyet etmişlerdir. Nesaî, “onda beis yoktur” demiştir. İbn Ebû Hatem, “O sıdk mahallindedir/sadıktır) (İbâdetinin çokluğundan dolayı) ona Kûfe abidi denirdi. Nesaî onu kendi şeyleri arasında zikretmiştir. İbn Hibban, onu sikalar arasında zikretmiş ve, “hadisi müstakîmdir” demiştir. İki yüz elli sekiz senesinde vefat etmiştir. (Özetle, 1/17-18) el-Kureyşî onu Hanefîlerden saymıştır.

- **Ahmed ibn Bekir ibn Seyf Ebû Bekir el-Husaynî.** Sem‘ânî şunu söylemiştir: “el-Husaynî, sikadır; kendisi Ebû Veheb’ten, Züfer ibnü’l-Hüzeyl’den, Ebû Hanîfe (r.a.)’den... senediyle *el-Âsâr* kitabını rivâyet etmiştir. Başkalarından da çok miktarda hadis rivâyet etmiştir. *el-Cevâhir* sahibi onu zikretmiş ve kendisini Hanefîlerden saymıştır. (1/62) Üç yüz yetmiş dört senesinde vefat etmiştir.

- **Ahmed ibnü’l-Hasan ibn Mahmud ibn Mansur Ebû Ya‘lâ.** Ebû Zekeriya Yahya ibn Mende, onun H. 404 veya 405 senesinde doğduğunu söylemiş ve şunu demiştir: “Bilgisi iyiydi. Şöhretten kaçan salih bir kimseydi. İsfahan ve Horasan’da hadis yazmıştır. Hafızlardandır, Kûfîlerin mezhebini bilen bir âlimdir. “el-Kureyşî de onu *el-Cevâhir*’de bu şekilde tanıtmıştır. (1/64)

- **Ahmed ibnü'l-Hüseyn ibn Ali el-Yusufî.** es-Sem'ânî onu kendi şeyhleri arasında zikretmiştir. Hıfzı (mahfuzatı) çok olan, mütevazî, âlim ve fazıl bir kimseydi, zahid, fakîh ve takva sahibiydi. Denildiğine göre kendisi Kadı Ebû Yusuf'un evladındandır. Gazne'ye ve Hind'e gitmiş, bir müddet oralarda ikâmet etmiştir. H. 490 senesi dolayında doğmuştur. (*el-Cevâhir*, 1/65)

- **Ahmed ibnü'l-Hüseyn ibn Ali Ebû Hamid el-Mervezî et-Hanefî.** İbnü't-Taberî diye bilinir. Hakim onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiştir. Sonra Hatib onu kendi *Tarih*'inde zikretmiş, sonra Ebû Sa'd el-İdrisî onu kendi kitabında zikretmiştir. Kendisi Ahmed ibn Hıdır el-Mervezî ve Ebû'l-Abbas ed-Düğolfî'den (hadis) dinlemiş, ondan da Ebû Bekir el-Barkî el-Hafız ve Kadı Ebû'l-A'lâ el-Vasitî (hadis) dinlemişlerdir. Kendisi kitaplar tasnif etmiştir. Onun çok güzel bir tarih kitabı vardır. el-Hakim şunu söylemiştir: "Bu kitap Buhara'da imlâ edilmiştir. Hadis ilimleriyle ilgilidir. İbnü't-Taberî, değeri büyük, salih, vera' sahibi, Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebini bilen bir kimseydi." Allâhü Te'âlâ ona rahmet eylesin.

Hatib şunu söylemiştir: "İbnü't-Taberî, âbid ve müctehid (kendisini ibâdetle yoran) bir kimseydi, mutkîn âlimlerdendi. Hadis hafızı, eseri bilen bir kimseydi. Bağdat'a gelmiş, sonra tekrar HoraSan'a dönmüş, Kadı'l-Kudâtlık görevini üstlenmiş, kitaplar yazmış ve hadis rivâyet etmiştir. Ondan sonra yine Bağdat'a dönmüş ve oraya yerleşmiştir. İnsanlar ondan hadis rivâyet etmişlerdir. Hafız Ebû'l-Hasan ed-Dârekutnî şunu söylemiştir: "Ben onu el-Burkanî'ye sordum. el-Burkanî, "O sikadır" dedi." Ebû Sa'd el-İdrisî şunu söylemiştir: "Kendisi hadis ve rivâyetle mutkîndi. Biz Buhara'da ondan hadis yazdık." H. 377 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/65-66)

- **Ahmed ibnü'l-Abbas el-İsterabadî.** Ahmed ibn Abdullah ibn Yunus'tan (hadis) rivâyet etmiştir. Ondan da Huseyn ibn Bendar (hadis) rivâyet etmiştir. Hamza ibn Yusuf es-Sehmî onu zikretmiş ve şunu söylemiştir: "el-İsterabadî, fakîh, sika ve rey ehlinde olan bir kimseydi." (*el-Cevâhir*, 1/71)

- **Ahmed ibn Abdullah İbn Abbas et-Tâî el-Ekta'.** Hatib şunu söylemiştir: "Bağdat'ta ikâmet etmiş ve orada Sehl ibn Osman es-Sükkerî'den

(hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ahmed ibn Kâmil el-Kadı ve Ebû'l-Kasım et-Taberânî (hadis) rivâyet etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/72)

Ben derim ki; Heysemî'nin *Mecmaü'z-Zevâid*'de tasrih ettiği gibi, *el-Mizân*'da taz'if edilmeyen Taberânî şeyhlerinin hepsi sikadılar. (1/30) et-Tâi de bu kitapta taz'if edilmemiştir. Demek ki o da sikadır.

- **Ahmed ibn Ali ibn Muhammed ed-Damiğani**. Sem'ânî bunu kitabının zeylinde zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi ilim evinden fazıl bir kimseydi. Sem'ânî, el-Mehamili'nin hadisten bir cüz' bunun yanında okumuş ve okumada Abdülvehhab el-Enmatî el-Hafız da hazır bulunmuştur. ed-Damiğani'den Ebû Bekir ibn Kâmil, Ebû'l-Kasım İbn Asâkir ve Ebû Sa'd es-Sem'ânî (hadis) rivâyet etmişlerdir. H. 440 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/82)

- **Ahmed ibn Ali ibn Musa el-İsterabadî**. Hatib *Tarih*'inde onu zikretmiş ve şunu söylemiştir: “el-İsterabadî, hacca gitmek üzere Bağdat'a gelmiş ve orada hadis rivâyet etmiştir. Kendisi zühd ile meşhur ve fazilet ile vasıflı sika bir kimseydi. Bana ondan Kadı Ebû Ubeydullah es-Saymürî ve Kadı Ebû'l-Kasım et-Tünühî hadis rivâyet ettiler. Kendisi Ebû Hanîfe mezhebi üzerinden fıkıh tahsil etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/83)

- **Ahmed ibn Ali Ebû Bekir er-Razî, el-İmâmü'l-Kebir**. Kendisi el-Cessas ismiyle bilinir. Ashabımız, kitaplarını onun zikriyle ve medhiyle doldurmuşlardır. Hatib şunu söylemiştir: “el-Cessas, kendi döneminde Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının imâmıydı.” Hatib'in Şeyhi es-Seymürî şunu söylemiştir: “İlim onunla zirve yaptı. Kendisi vera', zühd ve günahlardan korunmada kendisinden önceliklerin yolu üzerindeydi. Bağdat'a geldi ve el-Kerhi'de ders verdi. Ondan sonra Hakim en-Nisaburî ile birlikte Nişâbur'a gitti. Abdülbaki ibn Kâni'den hadis rivâyet etmiştir. Ve, kendi *Ahkâmü'l-Kur'ân* tefsirinde ondan çok rivâyet yapmıştır. Ebû Ömer Gülam-u Sa'lep'den de hadis rivâyet etmiştir. H. 370 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/85)

ez-Zürkanî, *el-Mevahîbü'l-Ledünniyye* şerhinde şunu söylemiştir: “Ebû Bekir er-Râzi Ahmed ibn Ali ibn Hüseyin el-İmâmü'l-Hâfız, Nişabur muhaddisidir. Ebû Hatim ve Osman ed-Darimî'den hadis dinlemiştir.

İbn Ukde, onun hafızlardan olduğunu söylemiştir. (*el-Fevaidü'l-Behiyye*, 16) Zehebî de *Tezkiretü'l-Huffaz*'da bunu söylemiştir. O şunu da söylemiştir: “Kendisinden Ebû Ali el-Hafız, Ebû Ahmed el-Hakim ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. Zehebî onun üç yüz on beşte vefat ettiğini söylemiştir.

Ben derim ki; ben *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı mütalaa etmekle şereflendim. Bu tefsir kitabı müellifinin bakış ufkunun genişliğe ve hem fıkıhta, hem hadiste denizleştiğine canlı olarak şahidlik ediyorum.

- **Ahmed ibn İmran Ebû Ca'fer el-İsterabadî el-Muhaddis, el-Fakîh.** Kendisi Hasan ibn Selâm, Ebû Bekir Muhammed ibn Ahmed ibn Ebû'l-Avvam er-Ribahî, Muhammed ibn Sa'd el-Ufî ve başkalarından hadis dinlemiştir. Ondan da Ebû Ca'fer el-Müstağfirî dinlemiştir. H. 331 senesinde vefat etmiştir. Hafız Ebû Sa'd el-İdrisî, *Tarihu İsterabad* kitabında ondan bahsetmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi hadiste sikaydı, rey ashabındandı, mezhebde şediddi. (*el-Cevâhir*, 1/85)

- **Ahmed ibn Amr.** Bir görüşe göre, Ömer ibn Müheyr. Bir görüşe göre de Mehran eş-Şeybânî. el-İmâm Ebû Bekir el-Hassaf. Kendi babasından hadis rivâyet etmiştir. Buhârî'nin şeyhi Ebû Asım en-Nebil, Ebû Davud ed-Tayâlisî, Müsedded ibn Müserhed, el-Ka'nebî, Yahya ibn Abdülhamid el-Hamanî, Ali ibnü'l-Medinî, Arim ibnü'l-Fadl, Ebû Nuaym el-Fadl ibn Dekin ve daha başkalarından da (hadis) rivâyet etmiştir.

İbnü'n-Nedim onu *Fihristü'l-Ulemâ* kitabında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi fazıl ve ashabının mezhebini ârif (bilen) bir kimseydi.” Şemsü'l-Eimme el-Hulvanî şunu söylemiştir: “el-Hassaf, ilimde büyük bir adamdır. Kendisine uymanın sahih olduğu âlimlerdendir.” İbnü'n-Neccar, Ebû Amr ibn Mende Ahmed ibn Amr'dan naklen şunu söylemiştir: “Ahmed ibn Amr el-Hassaf hadis rivâyet etmiştir.” H. 261'de vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/88)

Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ* kitabında şunu söylemiştir: “el-Hassaf muhaddisti. Fakat Hanefilerin şeyhinden az rivâyet etmiştir. Rey âlimiydi, el-Mühtedi Billah'ın yanında saygınlığı vardı. Vera' ve zühd sahibiydi. Kendi sanatının geliriyle geçinirdi.” (Bkz: el-Muhaddisü'l-Leknevî, *Mukaddime-tü'l-Hidaye*, 15)

- **Ahmed ibn Kâmil ibn Halef eş-Şüccerî (veya eş-Şecerî) el-Bağdadî.** Sem'ânî şunu söylemiştir: “Kendisi, ahkâm, Kur’ân, tarih ve geçmişin önemli vukuatını iyi bilen bir âlimdi. Bu konularda telifleri vardır. Muhammed ibnû'l-Cehm es-Saymurî ve Ebû Kılabe er-Rakkaşî'den hadis dinlemiştir. Ondan da Dârekutnî, Ebû Ubeydullah el-Merzubanî ve başkaları (hadis) rivâyet etmişlerdir. Kendisi hadiste mütesahildi (Rivâyetleri fazla incelemez, olduğu gibi kabul ederdi). H. 350 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/90)

Ben derim ki; *el-Lisan*'da şöyle denmiştir: “Ahmed ibn Kâmil el-Kadı el-Hafız'ı Dârekutnî telyin etmiş (yumuşak bulmuş) ve şunu söylemiştir: “Kendisi mütesahildi; fakat yine de hadislerine onay verilmiştir. Kendisi ilim depolarındandı, rivâyette hıfzına (hafızasına) dayanırdı.” Hatib şunu söylemiştir: “Kendisi geçmişin vukuatını, ahkâmı, Kur’ân ilimlerini ve hadis ashabının tarihini bilen âlimlerdendi. İbn Zürkeviye şunu söylemiştir: “Benim gözlerim onun mislini görmedi. Kendisi sünnetlerde bir kitap imlâ etti. Ve hadisler üzerinde konuştu.” (Özetle, 1/249)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn İbrahim Ebû Said en-Nişaburî el-Müzenî.** *Sahih-i Müslim* kitabını Müslim'den direkt rivâyet eden İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan ve Ebû Huzeyme'den (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de el-Hakim Ebû Abdullah ve Ebû Nuaym el-Hafız (hadis) rivâyet etmişlerdir. Kendi asrında Nişabur'un şeyhiydi. Ve Ebû Hanîfe Mezhebine göre fetva verirdi.” (*el-Cevâhir*, 1/91)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Cafer ibn Hamdan el-Kudurî el-Bağdadî.** Meşhur İmâm, mübârek *Muhtasar*'m müellifi. Muhammed ibn Ali ibn Süveyd el-Müeddib ve Ubeydullah ibn Muhammed el-Cevşenî'den (hadis) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Kadı'l-Kudât Ebû Abdullah ed-Damiğanî ve hafız Ebû Bekir el-Hatib tahdis etmişlerdir. Hatib şunu söylemiştir: “Ben ondan hadis yazdım. Saduktu. Az hadis rivâyet ederdi” H. 428 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/93)

İbn Hallikân kendi tarihi'nde ondan söz etmiş ve şunu söylemiştir: “Irak'ta Hanefî mezhebinin riyaseti ona geçmişti. Tartışırken ibare ve ifadesi düzgün ve yerli yerindeydi. *Tarih* sahibi Hatib ondan (hadis) rivâyet

etmiştir.” Sem’ânî de *el-Ensab*’ta bunu söylemiştir. Kendisinin mensup olduğu Kudure, Bağdat’ın bir köyüdür.” (Bkz: *el-Fevaidü'l-Behiyye*, 7)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Hamza Ebü'l-Hüseyn Kadı'l-Kûfe es-Sakafî.** Ebû Sa'd es-Sem'ânî onu kitabının zeylinde anlatmıştır. Ve şunu söylemiştir: “Ben onu el-Enmatîye sordum. Kendisi onu övdü ve şunları söyledi: “O hayırlı ve sika bir kimseydi. Gençlik çağında Bağdat’a gelmiş ve Ebû Ali ed-Damiğanî’de fıkıh tahsili yapmıştır. Ömrünün sonunda tekrar Bağdat’a gelmiş ve orada hadis rivâyet etmiştir. Bunu İbnü’n-Neccar söylemiş ve şunu eklemiştir: “Ben es-Selefi’nin hattıyla şunu okudum: “Ebü'l-Hüseyn Kûfe kadısıydı ve sikaydı.” (*el-Cevâhir*, 1/95) Kendisi H. 497 senesinde vefat etmiştir.

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Muhammed ibn Yahya ebü'n-Nasr el-Enmatî en-Nişaburî.** el-Hakim, *Nişabur Tarihi*’nde şunu söylemiştir: Ben Ebû Hanîfe (r.a.) ashâbı içinde onun kadar hadis dinleyen (hadis toplayan ve bilen) kimse görmedim.” H. 338 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/95)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Mahmud ebü'l-Hasan ibn Ebû Cafer es-Semnânî.** Muhammed ibn Ali ibn Mehdî el-Enbarî el-İmâm ve Ebü'l-Hüseyn el-Mehâmîlî el-Hafız’dan hadis dinlemiş, ondan da Ebü'l-Fütuh Abdülğafir ibnü'l-Hüseyn el-Elmaî el-Kâşgarî ve başkaları dinlemişlerdir. Hatib onu *Tarih*’inde zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Ben ondan az bir miktar hadis yazdım. Kendisi saduktu. et-Talak kapısında kadılık yapardı.” Sem’ânî de kitabının zeylinde onu zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendi babası yanında Ebû Hanîfe mezhebi üzerinden kelâm ve furu’ okumuştur. Kebir, nebil, vakur ve celil bir kimseydi.” Ve şunu söylemiştir: “Ben Ebü'l-Fadl ibn Hayrun’un hattıyla şunu okudum: “O sikaydı, usûlü ceyyidi.” Ben es-Selefi Ebû Galip ez-Zühelî’ye onu sordum. Şunu söyledi: “Ben en-Nakkaş’ın kitabı olan *Şifai’s-Sudur*’un tamamını kendisine okumak sûretiyle ondan rivâyet ettim. Onun bazı hadislerini ve yorumlarını da kendisinden dinledim.” (*el-Cevâhir*, 1/96) H. 466 senesinde vefat etmiştir.

- **Ahmed ibn Ahmed ibnü'l-Fadl Ebû Ali el-Bezzaz en-Nişaburî.** Ondan Kadı Ebü'l-A'lâ el-Vasitî ve Kadı Ebü'l-Kasım et-Tenuhî hadis rivâyet etmişlerdir. Bunu söyleyen Hatib şunu da söylemiştir: “Kendisi hac yolcusu olarak Bağdat’a uğramıştır. Sikaydı. et-Tenuhî bana kendi asrında hadis ehlinin imâmı olan Ebû Ali en-Nişaburî’den naklen şunu söyledi: “Ahmed ibn Muhammed sika bir şeyhtir, Ebû Hanîfe mezhebi üzerinde fakihdir.” H. 383 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/98)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Hamid (bir kavle göre Haşim) Ebû Bekir et-Tavavisî.** Sem’ânî onu *el-Ensab*’ta zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Tavavisî sözcüğü, Buhara’nın bir köyü olan Tavavis’e nisbettir. Fâzıl, vera’ sahibi, zâhid ve sika olan Ebû Bekir Ahmed ibn Muhammed ibn Haşim, o köydendir. Kendisi Allâhü Te’âlâ’nın salih kullarındandır. Muhammed ibn Nasr el-Mervezî (ve Abdullah ibn Şireveyh el-Belhî) ve Muhammed ibn Fadl el-Belhî’den hadis rivâyet etmiştir. Ebû Sa’d el-İdrisî el-Kemal kitabında onu övmüştür. (*el-Fevâifü'l-Feride*, 18) el-Kureysî onu *el-Cevâhir*’de zikretmiş ve kendisini Hanefîlerden saymıştır.” (s. 100) H. 344 senesinde vefat etmiştir. Ondan Nasr ibn Muhammed ibn Garip eş-Şaşî ve Ahmed ibn Abdullah ibn İdris -el-Hafız el-İdrisi’nin dayısı- hadis rivâyet etmişlerdir.

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Selâme ibn Seleme el-Ezdî el-Hacerî el-Mısırî, Ebû Cafer et-Tahâvî el-İmâm el-Hafız.** Zehebî onu, tevsik, taz’if, tashih ve tezyifte görüşlerine müracaat edilen hafızlar arasında zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: Kendisi İmâm, Allâme, hafız ve çok kıymetli teliflerin sahibidir. İbn Yunus şunu söylemiştir: “Kendisi sika, sebt, fakîh, âlim ve akıllı bir kimseydi. Kendisi gibi bir kimseyi geride bırakmamıştır. Üç yüz yirmi bir senesinde vefat etmiştir.” Suyutî *Hüs-nü'l-Muhâdara*’da onu Mısır’da olan hadis hafızı ve nakidi (eleştirmeni) kimselerden saymış ve şunu söylemiştir: “Kendisi İmâm, Allâme, hafız, teliflerin sahibi bir kimseydi, sika, sebt, ve fakîhti; kendisi gibi birisini geride bırakmamıştır. Kendi döneminde Mısır’da Hanefîlerin riyaseti ona geçmiştir. *Me’âni'l-Âsâr*, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, *et-Tarihü'l-Kebir* ve *İhtilâfü'l-Ulemâ* onun başlıca telifleridir.” (1/147)

Ebû Ya'lâ el-Halilî, *el-İrşad* kitabında şunu nakletmiştir: Muhammed Ahmed eş-Şurutî, Tahavî'ye, "Sen neden dayının (el-Müzenî eş-Şâfî) mezhebini terk ettin?" diye sormuş. Tahavî şu karşılığı vermiştir: "Çünkü ben dayımın muttasıl Ebû Hanîfe (r.a.)'in kitaplarına baktığını görürdüm."

Alî el-Kârî, kendi *Tabakât*'mda İbn Abdülberr'den naklen şunu söylemiştir: "Tahavî, Kûfelilerin mezhebindendir. Fakat bütün imâmlarm mezheplerini bilir." *el-Lisan*'da şöyle denmiştir: "İbn Abdülberr, *Kitabü'l-İlim*'de şunu söylemiştir: "Tahavî, Kûfelilerin siyerini, haberlerini (hadislerini) ve fıkhnı çok iyi bilir. Diğer fakîhlerin mezheplerini de oldukça iyi bilir." Müslime ibn Kasım el-Endülüsî *es-Sıla* kitabında şunu söylemiştir: "Tahavî; sika, değeri yüce, fıtraten fakîh, âlimlerin ihtilaflarını bilen, rahatça telif eden (eser yazar) bir kimsedir." (1/276)

el-İtkanî, *Gâyetü'l-Beyan* kitabında şöyle demiştir: "Ben derim ki; Şâfiîlerin, Tahavî'nin mezheplerini terk etmesini yadırgamalarının bir manası yoktur. Çünkü kendisi bütün ümmet için mü'temen ve mu'temed bir kimsedir. İlminin çokluğu, ictihadı (çabası ve ibâdeti), vera'ı, mezhepleri bilmekteki önceliği ortadadır. Eğer bu husûsta şübhen varsa, onun *Şerh-u Meâni'l-Âsâr* kitabına bak. Başka mezheplerde ve hatta bizim mezhebimizde onun dengini bulabilir misin?" (*el-Fevaid*, 18)

Birisi kendi *İhyâ*'sında ve Emir el-Bufal bazı teliflerinde İbn Teymiye el-Harranî'nin *Minhacü's-Sünne*'deki sözlerine uyarak, "Tahavî, nakd (cerh ve ta'dil) ehlinin bildiği gibi isnadı bilmemiştir" demişlerdir. Bu valahi açık bir iftiradır. Bunlar eğer bu sözleriyle Tahavî'nin sahih ve sakîm (sahih olmayan) hadisleri ayıramadığını kasdetmişlerse, onun *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, *Müşkilü'l-Âsâr* ve diğer büyük telifleri bu ithamı reddederler. Çünkü kendisi bu kitaplarda isnadlarm sahihlik, sakîmlik, kuvvetlilik, zayıflık yönlerini açığa çıkarmış, uzman hadis ehli gibi cerh ve tadil yapmış ve usta eleştirmenler gibi eleştirmiştir.

Kaldı ki, Zehebi'nin onu tashih ve taz'if husûsunda ictihadlarma baş vurulan hafızlar arasında zikretmesi ve Suyûtî'nin onu hadis hafızlarından ve eleştirmenlerinden sayması tek başına bile bu konuda fikir vermeye yeterlidir. *Tehzibü't-Tehzib*, *Lisanü'l-Mizan* ve benzeri isnad ve ricâl kitap-



larmı okuyanlar, muhaddislerin tevsik ve tad'if, cerh ve ta'dil konularında onun görüşleriyle nasıl ihticaç ettiklerini, bu fen/meslek ehlinin tahsin ve tashih konusunda onun değerlendirmelerini ve sözlerini nasıl kabul ettiklerini ve kendisini bu alanda ictihad ehli saydıklarını görür. Meselâ Allah Resûlü (s.a.v.)'in duasıyla güneşin ufuktan geri göndüğünü haber veren hadisin tashihi konusunda alimler, Tahavî'nin onu rivâyet etmesine ve tahsin etmesine dayanmışlar ve ona güvenip hadisi mevzû sayan İbn Teymiye, İbnü'l-Cevzî ve tahmin üzerine hüküm veren benzerlerini reddetmişlerdir. Bu konuyu es-Sahavî *el-Mekasidü'l-Hasene* kitabında, el-Kastalanî *el-Mevahib*'te, Suyutî, *Muhtasarü'l-Mevduât*, *Menahilü's-Sâfâ fî Ahâdisi's-Şîfa* ve *en-Nüketü'l-Bedia* gibi kitaplarında ve eş-Şihab el-Huffaci *Nesimü'r-Riyad li Şerhi Şîfa-i İyâd* kitabında ve başkaları başka kitaplarda iyice açmışlardır. (Bkz: *el-Behiyye*'nin müellifi, *Gaysü'l-Gumam*, 58)

Bazıları da Tahavî için “Kendisi yaşı ve kuruyu toplamıştır” demişlerdir. Fakat, bu ona mahsus bir hal değildir. Nitekim, İbnü's-Salah *Mukaddime*'sinde, Nevevî *et-Takrib*'te, Hafız el-İrakî *Elfiye*'sinde şunu söylemişlerdir: “Toplanan sünnetler (hadisler) içinde sahih ve hasen olanlar olduğu gibi, zayıf ve münker olanlar da vardır.” Zehebî *Siyerü'n-Nübelâ*'da şunu söylemiştir: “İbn Mâce'nin *Sünen*'inde münker ve az bir miktar mevzu hadisler vardır. Bunlar kitabın değerini düşürmüşlerdir.” Suyutî *Zehrü'r-Rûbâ Alel-Müctebâ*'da şunu söylemiştir: “Nesai'nin *Sünen*'i, *Sahihayn*'dan (Buhârî ve Müslim'den) sonra zayıf ve mecruh hadisleri en az olan hadis kitabıdır. Ebû Davud ve Tirmizî'nin kitapları da onunkine yakındırlar. İbn Teymiye *Minhacü's-Sünne* kitabında Beyhakî'nin kitaplarının zayıf ve mevzu hadisleri de kapsadığına hükmetmiştir. el-Aynî *el-Binâye*'de şunu söylemiştir: “Dârekutnî kendi *Sünen*'inde sakîm, malûl, münker, garip ve mevzu hadisler de rivâyet etmiş ve bunların durumunu da belirtmemiştir.” İbn Dıhye, İbn Hacer ve başkaları da şunu söylemişlerdir: “el-Hakîma, yalnız sahih olan hadisleri yazmayı va'd ettiği halde, *el-Müstedrek* ve diğer kitaplarında zayıf ve mevzu olan hadisleri de yazmıştır.” Tahavî ise, hiç olmazsa böyle bir taahhütte bulunmamıştır. (65)

Ben derim ki; bundan da ötesi, Buhârî ve Müslim, kitaplarında yalnız sahih hadisleri yazmayı iltizam ettikleri (kendileri için zorunlu saydıkları

rı halde), zayıf olanları da yazmışlardır. Hafız'ın *el-Feth* mukaddimesini okuyanlar bunu bilirler. Özür beyanı sadedinde, onların bu tür hadisleri yalnızca mütabaat ve istişhad için yazdıklarını söylemek de fayda vermez. Çünkü sahih olan kitaplarda bunlara yer verilmemesi lazımdır. Çünkü öylesi kitaplarda bunlar da sahih zannedilir ve karışıklık hasıl olur. Çünkü, sahibinin sahih hadisleri yazmayı taahhüt ettiği bir kitabı okuyan bir kimse, onun bu taahhüdüne güvenerek kitapta gördüğü zayıf bir hadisi de sahih kabul eder ve böylece aldanmış olur. Mütabaat ve istişhad ise sahih olan hadislerin muhtaç olmadıkları bir şeydir. Ona ancak takviye maksadıyla zayıf olan hadisler muhtaçtırlar. Onun için, denebilir ki, Buhârî ve Müslim bu zayıf hadisleri de sahih görmüşler ve güya sahihleri yine sahihlerle teyid ve takviye etmişlerdir. Tahavî'nin rivâyet edip ihticaç ettiği zayıfların durumu bundan farklıdır. Çünkü kendisi kıyasla amel etmiştir. Ve kıyas ona -ve tüm Hanefîlere- göre şeriatin temel delilleriden biridir ve hadisin sıhhatini tayinde kriter ve ölçü olarak kullanılabilir.

İbn Teymiye'nin sözü de Tahavî gibileri için kabul edilmez. Çünkü sika ve sebt olanlar, kendileri mecruh olanların sözleriyle cerh edilmezler. İbn Teymiye ise ilminin çokluğuna, cesaretinin büyüklüğüne, zihninin akıcılığa ve dînin hurumat'ına (emir ve yasaklarına) a'zamî tazimine rağmen, Zehebî, İbn Hacer el-Askalanî, Zerkanî ve Sadefî gibi muhaddis ve tarihçiler kendisini akıl azlığıyla, gereksiz teşeddüt (tesahülün aksi) göstermek ve bunda hududu aşmış olmakla suçlamışlardır. İbn Hacer *ed-Dürrerü'l-Kâmine*'de şunu söylemiştir: "İbn Teymiye ebna-i cinsinden üstün olduğu vehmine kapılmış ve kendisini müctehid zannetmiştir. Bu sebeple, önüne gelen herkesi eleştirmiş, âlimleri, imâmları, bunların küçük, büyük, eski ve yeni olanlarını bildiğini zannettiği meselelerde reddetmiş ve hatta seyyina Ömer'i bile bir yerde hatalı bulmuştur. Ali için de, "Kendisi on yedi yerde hata etmiş ve kitabın/Kur'ân'ın nassına muhalefet etmiş" demiştir. Hanbelî mezhebi için taşıdığı taassubdan dolayı Eş'arileri eleştirmiş ve Gazalî'ye ağır sözler söylemiştir. Bundan dolayı bazıları kızıp onu öldürmeye kalkmışlardır." (Bkz: *Ğaysü'l-Ğumam*, 57)

Eğer dense ki, Hafız, *el-Lisan*'da Beyhakî'nin *el-Marife* kitabından şu sözü nakletmiş, "Tahavî, cinsel organına dokunmakla ilgili hadisi zikret-

miştir. Ben onun bu hadisi yanlış anladığını açıklamak istedim. Onun bu türden çok yanlışları vardır.” Ondan sonra da şunu söylemiştir: “Beyhakî, bu sözyle demek istemiştir ki, hadis ilmi Tahavî’nin bildiği bir meslek değildir. Kendisi hadisleri kelimesi kelimesine almış ve sağlıklı bir değerlendirme yapmadan olduğu gibi kullanmıştır.” (1/277)

Ben derim ki; el-İtkanî bu suçlamayı reddetmiş ve şunu söylemiştir: “Yemin ederim ki, Beyhakî gibi bir imâmın, büyük meşayihin de itimat ettiği bu üstad (Tahavî) hakkındaki bu suçlaması haksız bir yüklenmedir.” Bu sözü *Lisan*’m Muhaşşisi *Keşfü’z-Zünun*’dan nakletmiştir.

Ben şunu da derim: Beyhakî’nin Tahavî hakkındaki yorumu Zehebî’yi etkilememiş ki, kendisi *Tezkire*’de onu tashih ve tezyif’te ictihad ve görüşlerine müracaat edilen hafızlardan saymış, (zayıfları zikrettiği) *Mizan*’da da onu zikretmemiştir. Keza Suyûtî’yi de etkilememiş ki, kendisi onu hadis hafızlarından ve eleştirmelerinden saymıştır. Keza o yorum Hafız İbn Abdülberrî, Müslime ibnû’l-Kasım el-Endülüsî ve Mısır müverrihi Yunus el-Mısırî’yi de etkilememiştir. Şübhe yoktur ki, bu sonuncusu, zaman itibarıyla kendisine daha yakın olması itibarıyla Tahavî’yi Beyhaki’den ve hatta diğer âlimlerden de daha iyi bilmiştir. Ve kendisi şunu söylemiştir: “Tahavî, sika ve sebtir; kendisi gibi birisini geride bırakmamıştır.”

el-Kureyşî, kendi kitabında *-el-Cevâhirü’l-Mudîa*’nın zeyli- şunu söylemiştir: “Beyhakî şunu demiştir: “Ben bu kitabımı *-Marife*’yi- yazmaya başladığımda arkadaşlarımdan birisi bana Ebû Cafer et-Tahavî’nin bir kitabını getirdi. Kendisi bu kitapta kendi reyine uyduğu için nice zayıf hadisleri tashih etmiş ve kendi reyine uymadığı için nice sahih hadisleri taz’if etmiştir.” Beyhakî böyle demiştir. Fakat, biz Tahavî’yi böyle bir var-taya düşmüş olmaktan tenzih ediyoruz. Beyhaki’nin sözünü ettiği kitap Tahavî’nin *Meâni’l-Âsâr* kitabıdır. Ben bu kitabın isnadları üzerinde ko-nuştum ve hadislerini *Kütüb-i Sitte*’ye, İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*’ine ve diğer hafızların kitaplarına nisbet ettim (asıllarım bu kitaplarda olduğunu gösterdim). Şimdiye kadar bu çalışmamın dörtte birine kadar geldim ve Allah’tan onu tamamlamayı diliyorum. Ve ona *el-Hâvî fi Beyani Âsâ-ri’t-Tahavî* ismini koydum. Ben bu çalışmamda gördüm ki, Tahavî, Yunus ibn Abdu’l-A’lâ gibi bazı şeylerde Müslim’le ortak durumdadır. Tahavî de

bir kısım hadisleri aynen Müslim'in kullandığı isnadlarla bu şeyhten rivâyet etmiştir. Yemin ederim, ben Tahavî'nin sözü edilen kitabında Beyhaki'nin iddia ettiği şeyleri görmedim. Şeyhimiz Alaüddin ibnü't-Türkmanî, Beyhaki'nin *es-Sünenü'l-Kebir* kitabı üzerine bir kitap yazmış ve orada onun Tahavî'yi suçladığı aynı hataları işlediğini açıklamıştır. Ona göre Beyhakî, bu kitapta kendi mezhebine uyduğu için senedi zayıf olan hadisi tevsik etmiş, bizim mezhebimize uyan hadisi ise, ikisinin senedi ve ravisi aynı olduğu halde taz'if etmiştir. Çok yerde bunu yapmıştır. Fakat buna rağmen, bu kitap (*es-Sünenü'l-Kebir*) ismi gibi büyük bir kitaptır ve eğer daha önceki hafızlar onu görselerdi, Beyhaki'nin onu telaffüz eden dilini öpmek isteyeceklerdi. Ayrıca, Beyhakî şanı büyük hafız bir imâmdır, sünneti neşretmiş ve Şâfiî mezhebini savunmuştur. Ve kendisi zühd ile muttasıf bir âlimdir. Allâhü Te'âlâ ona da, dînine hizmet eden diğer imâmlara ve âlimlere de rahmet eylesin." (s. 432)

Hafız *el-Lisan*'da şunu söylemiştir: "Tahavî; Müzeni'den onun İmâm-ı Şâfiî'den rivâyet ettiği *Kitabü's-Sünen*'i dinlemiş, hadisi kendi zamanındaki mühaddislerden dinlemiş, Yunus ibn Abdu'l-A'lâ, Harun ibn Said el-Eylî, Muhammed ibn Abdullah ibn Abdülhakem, Bahr ibn Nasr, İbn Uyeyne ve İbn Vehb'in diğer ashabı'ndan dinlemiş, keza çok miktarda hadisi İbrahim ibn Ebû Davud el-Feris'ten -Kendisi çok hadis rivâyet eden hafızlardandır- dinlemiş, el-Kadı Ebû Berke Bekkâr ibn Kuteybe ve *Sünen* sahibi Hafız Nesai'den ve daha başkalarından da dinlemiştir. Ondan sonra Şam ülkesine çıkmış, Beytül-Makdis'te, Gazze'de, Askalan'da dinlemiş, Dimeşk'te kadı Ebû Hazim'de fıkıh tahsili yapmış ve ilimde mükemmelleşmiş bir halde Mısır'a dönmüş ve ulemânın ihtilaf ettikleri görüşleri kapsayan kitaplar telif etmiş, *Meâni'l-Âsâr*, *Müşkilü'l-Âsâr*, *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve diğer kitaplarını yazmıştır. Kendisinden (ilmi ve hadisi) oğlu Ali, kadı Ebû Muhammed ibn Zeber, Ebü'l-Hasan Muhammed ibn Ahmed el-Ahmimî, Ebü'l-Kasım et-Taberanî -*Mu'cem*'lerin sahibi-, Kıraat âlimi Ebû Bekir el-Mukri', Ahmed ibnü'l-Kasım el-Haşşab, Yusuf el-Meyancı ve başkaları rivâyet etmişlerdir.

*el-Cevâhir*'de şu fazlalık da zikredilmiştir: "Tahavî'den çok kimse rivâyet etmişlerdir. Ebü'l-Kasım Müslime ibnü'l-Kasım el-Kurtubî, Ebü'l-Kasım Abdullah ibn Ali ed-Davudî- kendi döneminde ehl-i zahirin şeyhi-,

Ebû Said Abdurrahman ibn Ahmed ibn Yunus el-Mısrî el-Hafız ve Gündür diye bilinen Ebû Bekir Muhammed ibn Cafer ibnü'l-Huseyn el-Müfid el-Hafız da bunlardandır.” (1/104)

**- Ahmed ibn Muhammed ibn Abdullah ibn Muhammed ibn Ahmed Ebü'l-Abbas.** Kendisi Mısır kadılarından olup İbn Ebü'l-Avvam Sa'dî diye bilinir. Kendisi babasından ve dedesinden rivâyet etmiş, ondan da Ebû Abdullah Muhammed ibn Selâme el-Kudâî rivâyet etmiştir. el-Hakim Bi-Emrillah Mısır'daki âlimlerin en büyüğünün kim olduğu sormuş, onun Ebü'l-Abbas olduğu söylenmiş ve şöyle denmiştir: Ancak bu kimse senin mezhebin ve senden önceki babalarının mezhebi üzerinde değildir. Ne var ki, sikadır, me'mundur, Mısır yerlisidir, hükmetme usûlünü bilir, insanları tanır. Mısır'da bu vasıflara sahip başka bir kimse de yoktur.” Bunun üzerine Sultan H. 405/1014 senesinde onu kadı (veya Kadı'l-Kudât) tayin etmiştir.” (*el-Cevâhir*, 1/107)

**- Ahmed ibn Muhammed ibn Abdullah Ebü'l-Hasan en-Nişaburî.** Kendisi “Kadı'l-Haremeyn” diye bilinir. Kendi döneminde rakipsiz olarak Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının şeyhidir. Horasan'da Ebü'l-Abbas eş-Şeybânî, Ebû Yahya Zekeriya ibn Yahya el-Bezzar, Ebû Halife el-Fadl ibn Cenap ve daha başkalarından (hadis) dinlemiştir. Onan el-Hakim Ebû Abdullah (hadis) rivâyet etmiş ve onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiştir. Vezir Ali ibn İsa yanında Şâfiî olan bir fakihle Zevü'l-Erham'm tevrısı (varis kılınması) meselesini tartışmışlar, vezir onun görüş ve takririni tasvip etmiş ve kendisine, “Bu meseleye dair bir kitap yaz ve yarın sabah onu bana getir” demiş. Kendisi bunu yapmış, vezir hazırlanan kitaba bakıp çok memnun olmuş ve onu Haremeyn kadısı olarak tayin etmiştir. Bu hikâyeyi el-Hakim Ebû Abdullah kendi tarihi'nde zikretmiştir. H. 351 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *el-Cevâhir*, 1/108)

**- Ahmed ibn Muhammed ibn Abdullah et-Tahirî Ebü'l-Abbas el-İmâm el-Hafız ez-Zahid el-Kudve Cemalüddin el-Halebî el-Hanefî el-Mukri.** Kıraat İmâmı, Suyutî, onu *Hüsnü'l-Muhadara* kitabında hadis hafızları ve eleştirmenleri arasında zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: “Kendisi yoğun bir şekilde hadisle meşgul olmuş ve yedi yüz şeyhten hadis yazmıştır. H. 696'da vefat etmiştir.” (1/150)

el-Kureyşî de şunu söylemiştir: “Kendisi çok hadis dinlemiş, bunun için ülkeleri dolaşmış ve dinlediklerini kendi güzel hattıyla yazmıştır. Ben de ondan hadis dinledim.” (1/110)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Ali ibn Muhammed ibn Nusayr el-Enberduvanî en-Nadirî el-Hanefî Ebû Kâmil.** Ebü'l-Hasan el-Farisi ve başkalarından hadis dinlemiştir. Sem'ânî şunu söylemiştir: “Kendisi hadisle ilgilenmiş ve çok hadis toplamıştır. Fakat hadis için rihlet edip ülkeleri dolaşamamıştır. *el-Mudâhât Fi'l-Esma ve'l-Ensab* (Benzer İsimler ve Nesep-ler) adında bir kitap yazmıştır. Ne mutkin, ne de sika değildir. Dinlerken de rivâyet ederken de dikkatsiz olmuştur. (*el-Cevâhir*, 1/113; Sem'ânî, *el-Ensab*)

- **Ahmed ibn Ahmed ibn Ömer İbnü'l-Hüseyn Ebü'l-Ferec.** İbnü'l-Müslime diye bilinir. Bağdat'ta ikâmet etmiştir. Hatib, kendi *Tarih*'inde şunu söylemiştir: “Ebü'l-Ferec; babasından ve Ahmed ibn Kâmil el-Kadı ve Da'lec ibn Ahmed'den hadis dinlemiştir. Ben de kendisinden hadis yazdım. Sikaydı; akıllı ve faziletli bir âlimdi; hayrı, iyiliği ve iyi işleri çoktu. Onun evi ilim ehlinin buluşup görüşme yeri” H. 415 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 13)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn İsa İbnü'l-Ezher Ebü'l-Abbas el-Bunî el-Fakîh el-Hafız.** Kendisi Tahavî'nin üstadı Ahmed ibn Ebû Umran'm tabakasındandır. Ebû Süleyman el-Cürcanî'de ilim tahsil etmiştir; çok hadis rivâyet etmiştir; bir müsned telif etmiştir; el-Ka'nebî, Müseddet ibn Müserhed ve Ebû Bekir ibn Ebû Şeybe'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Yahya ibn Sâid ve Ebû Abdullah el-Mehamilî hadis rivâyet etmişlerdir.

Hatib şunu söylemiştir: “Kendisi sika ve salih bir kimseydi. Salahat ve ibâdetinden bahsedilirdi. Kadı Yahya ibn Eksem'in ashabındandı. Ahmed şunu söylemiştir: “Saduktur; ben onun hakkında yalnız hayır bilirim.” Dârekutnî, “Sikadır” demiştir. Bu iki sözü de Hatib rivâyet etmiştir. Kendisi H.280'de vefat etmiştir.

- **Ahmed ibn Muhammed ibn İsa ibn Yezid ibnü's-Seken Ebû Cafer es-Sükûnî.** İlmi Ebû Yusuf ve Muhammed'den almıştır. Veki' de ondan rivâyet etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/115) *Lisanü'l-Mizan*'da şöyle denmiştir: “Dâ-

rekutnî, onu taz'if etmiş ve hadisi terk edilmiş bir Bağdatlıdır, demiştir.” İbn Hibban ise onu sikalar arasında zikretmiştir. (1/288)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn İsa ibn Zeyyad el-Antakî Ebû Bekir el-Kadı.** Antakya, Tarsus ve Musaysa'da hadis dinlemiştir. Muhammed ibn Âdem, Muhammed ibn Süleyman Lüey ve Ahmed ibnü'l-Havarî'den rivâyet etmiştir. Kendisinden de *Mu'cem*'lerin sahibi Ebü'l-Kasım et-Taberanî hadis dinlemiş ve rivâyet etmiştir. Abdülgani ibn Said el-Mısırî onu *Kitabü'l-Kudaat*'ta zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi Mısır'a gelmiş ve orada hadis rivâyet etmiştir. Ondan Abdullah ibn Cafer ibnü'l-Verd hadis rivâyet etmiştir. İbnü'n-Nedim *Halep Tarihi*'nde şunu söylemiştir: “Onun babası ve dedesi de Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebi üzerinde fakihtiler.” (*el-Cevâhir*, 1/116)

Ben derim ki; *el-Lisan*'da kendisi Ebû Said ibnü'l-A'râbî künyesiyle anılmış ve kendisinden şöyle bahsedilmiştir: “Ondan Ebû Ebü'l-Kasım et-Taberanî ve Ebû Süleyman el-Hattabî gibi ünlü muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir. Kendisi hafız, sika, saduk ve zahid bir imâmdı.” (1/208) Ancak ben, *Lisan*'dan kendisinden böyle bahsedilen Ahmed ibn Muhammed ibn Zeyyad, tercümesini yazdığımız kadı olup olmadığını kesin bilmiyorum.

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Hamdan Ebû Mansur el-Harisî.** İmâm Necmüddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, şeyhlerinin *Mu'cem*'inde (isimlerini yazdığı risâlede) şunu söylemiştir: “Ahmed ibn Muhammed ibn Mansur el-Harisî'nin *Mesmuât*'ından birisi, İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'in İmâm-ı Mâlik'ten direkt rivâyet ettiği *Muvatta'* kitabıdır. Kendisi onu Ebü'l-Fadl ibn Hayrun'dan rivâyet etmiştir. Hafız Ebû Sad es-Sem'ânî kendisinden bir icazet almıştır. Kendisi ona bu icazeti beş yüz sekiz senesinde yazmış ve bütün mesmuât'ını rivâyet etme yetkisini ona vermiştir. H. 518 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhirü'l-Mudîa*, 1/118)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Muhammed ibnü'l-Hasen el-İmâm, Takıyyüddin Ebü'l-Abbas eş-Şümnî.** Suyutî, *Hüsnu'l-Muhadara*'da şunu söylemiştir: “Kendisi kudvedir, zamanın gözdesidir, ilimlerde asrının tekidir. Onun için ilimde yaya olanlarla binitli olanlar ona boyun

eğmişlerdir. Sekiz yüz bir senesinde İskenderiye’de doğmuş, hadisi şeyh Veliyyüddin el-İrakî’den almış, fenlerde (değişik ilim dallarında) ilerlemiş, el-İrakî, el-Bülkmî, el-Helavî, el-Merağî ve başkaları ona icazet vermişler, halk ondan yararlanmış, *eş-Şifa* üzerine bir haşiye yazmış, fıkıh ilmindeki *en-Nükaye*’yi şerh etmiş ve babasına ait olan *en-Nuhbe* manzumesini açıklamıştır.” (1/202)

Ben derim ki; eş-Şümnî, Suyûtî’nin de hocasıdır ve kendisi onun vefatı üzerine içli bir kaside yazmıştır. Kasidenin birkaç beyti şöyledir:

*Muhakkıktır, aletleri (ilim malzemesi) tamdır, müctehittir*

*Bu beyitler ve bu satırlar onu nasıl anlatabilir ki?*

*Hadiste hizmetleri var, eserleri yayılmıştır*

*Bunun güzel kokusu gibi her yere ulaşmıştır.*

*Kur’ân’ı ve onun ayetlerini okuyup tefekkür ettiğinde*

*Onun hüneri ve mucize gibi yorumları ortaya çıkardı*

*Usûlüddin ilmini izah edip açıklamıştır*

*Zihnin hayret ettiği nice şübheleri gidermiştir*

*Kendi ashabı içinde anıldığı zaman gözü aydınlansın*

*Nu’mân’ın. Mezarı üzerine su yerine dürler yağsın*

*Buğyetü’l-Vuât* sahibi (Suyutî) onun için şunları da söylemiştir: “eş-Şümnî, fakîh, müfessir, muhaddis ve kendi zamanında ulemânın şeyhidir. İlimlerine yakın ve uzak herkes şahittir. Tefsirde o bahr-i muhittir. Hadisin hem rivâyet, hem dirayeti için rihlet ona yapılmıştır. Müşkûl hadislerin hallinde merci kendisi olmuştur. Fıkıhtaki derecesini Numan görseydi, gözleri aydınlanırdı. Hadisi el-İrakî’den almıştır. İlmin çeşitli dallarında nihayete varmıştır. Kendisine es-Siracü’l-Bülkinî, ez-Zeynü’l-İrakî, el-Cemal ibn Zahir, el-Heysemî, el-Kemalü’d-Dümeyrî, el-Merağî ve daha başkaları icâzet vermişlerdir. Arkadaşımız şeyh Şemsüddin es-Sehavî bir “meşihat” hazırladı ve eş-Şümnî onu rivâyet etti. Ben de necat/kurtuluşla ilgili müselsel bir hadis çıkardım ve kendisi onu rivâyet etti. eş-Şümnî imâm, allâme, müfennen (çok yönlü), dengi olmayan, idrak ve



algı çabukluğuna sahip bir şeyhtir. Tefsir, hadis ve fıkıh okutmuş ve pek çok kimse onun ilminden yararlanmış ve ondan ilim almakla övünmüştür. Ben de hadiste onun yanında birkaç cüz' okudum. Ve daha sonra kendisi benim teliflerimden olan *Şerhü'l-Elfiyye* ve *Cem'ü'l-Cevâmi'* kitaplarına birer takriz ve takdim yazdı." (163-164)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Muhammed ibnü'l-Hüseyn ibnü'l-Kerim en-Nesefî el-Pezdevî Ebü'l-Meâli.** Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'in yolu üzerinde yürümüştür. es-Sem'ânî şunu söylemiştir: "Pezdevî, kendi babasından ve Ebü'l-Muin Meymun ibn Muhammed el-Mekhlûf'den hadis dinlemiştir. Büyüklerle karşılaşmış ve çocuklarından yararlanmıştır. Bir müddet Buhara'da hadis imlâ etmiştir. Hac dolayısıyla Merv'e uğradı ve ben bu vesileyle bir müddet kendisinde okudum. Kendisi bu yolculukta Bağdat'ta da hadis rivâyet etmiş, ondan sonra haccedip memleketine dönmüştür. Kendisi fazıl bir imâmdı; ilim ve hadis ailesindendi. H. 542 senesinde vefat etmiştir." (*el-Cevâhir*, 1/119)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Muhammed es-Serahsî Ebü'l-Abbas.** Kendisi şerifler olan Ebû Nasr Muhammed ve Ebü'l-Fevaris'ten -ikisi de Muhammed ibn Ali ez-Züneybî'nin çocuklarıdır- hadis dinlemiştir. Kendisinden de Ebü'l-Kasım İbn Asâkir ve Ebû Sa'd es-Sem'ânî (hadis) rivâyet etmişlerdir. H. 547 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 120/1)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Mansur el-Kadı Ebû Bekir ed-Damiğânî.** Mısır'da Tahavî'de okumuş, ondan sonra Bağdat'a gelmiş ve el-Kerhî'de okumayı sürdürmüştür. Bağdat'ta uzun bir süre kalmış ve Tahavî'den dinlediği hadisleri orada rivâyet etmiştir. Kendisinden Kadı Ebû Muhammed el-Ekfânî ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.

Hatib şunu söylemiştir: "es-Sumeyri bana haber verdi, dedi ki, Ebû Bekir ed-Damiğânî bir çok sene Tahavî'nin yanında okumuştur. Ve kendisi ilimde ve diyanette imâmdı, vera' ve zühdüyle şöhret bulmuştu." (*el-Cevâhir*, 1/122)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Mehran Ebû Cafer.** Kendisi Muhammed ibnü'l-Hasen'in *Muvatta'*ını rivâyet etmiştir." (*el-Cevâhir*)

*el-Lisan*'da şöyle denmiştir: “İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil* kitabında şunu söylemiştir: “Ahmed ibn Mehran ibnü'l-Münzir el-Kattan el-Hemedanî Ebû Cafer. Benim babam onun kitabı içinde *el-Muvatta'* kitabını el-Ka'nebi'den rivâyet etmiştir. Kendisi hadisi Osman ibnü'l-Heysem, Abdullah ibn Raca; Hasan ibnü'l-Eşhep ve el-Ensarî'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisi saduktur. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir.” (1/315)

Ben derim ki; kendisi *el-Muvatta'* İmâm-ı Muhammed'den rivâyet etmiştir. Fakat aralarında bir vasıta bulunması lazımdır.

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Nasr ibn Ahmed el-İmâm Ebû Nasr en-Nesefî.** Sem'ânî şunu söylemiştir: “Kendisi Nesefî'nin imâmlarmdandır. Kadı Mansur ibn Ahmed el-Ğarakî'de fıkıh tahsili yapmış ve hem ondan, hem de başkalarından hadis dinlemiştir. Kendisi de hadis rivâyet etmiş ve hadis dersi vermiştir. Ebû Hafs Ömer ibn Muhammed ibn Ahmed en-Nesefî de ondan hadis dinlemiştir. H. 442'de vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Nasr Ebû Nasr en-Nişaburî.** el-Lebbad diye bilinir. *Sahih-i Buhârî*'nin ravisi Nuaym ibn Fadl ibn Dekin, kadı Bısr ibn Velid ve başkalarından hadis dinlemiş, kendisinden de *Sahih-i Müslim*'in ravisi İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan Ebû Yahya Zekeriya ibn Yahya el-Bezzar hadis rivâyet etmiştir.

el-Hakim el-Hafız Ebû Abdullah, onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi, kendi asrında Rey ehlinin şeyhi ve reisidir.”

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Yusuf ibnü'l-Hadîr ebü't-Tayyib el-Halebî.** el-Hafız ed-Dimyâtî ondan hadis yazmıştır. Kendisi de Ebû Hafs Ömer ibn Muhammed ibn Taberzed'ten hadis dinlemiş ve hadis rivâyet etmiştir. H. 658'de vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/123)

- **Ahmed ibn Muhammed ibn Hibetullah ibn Ebü'l-Feth Ebü'l-Abbas el-Vasîfî el-Musilî.** ed-Dimyâtî ondan hadis yazmış ve onu kendi şeylerinin mu'ceminde (fihristinde, kataloğunda) zikretmiştir. eş-Şerif İz-züddin de onu *Vefıyyat* kitabında zikretmiştir. Kendisi fakih ve dindar bir kimseydi, güzel bir insandı. Musûl'da Ebû Hafs Ömer ibn Muhammed ibn

Taberzed ve Ebû Muhammed Abdullah ibn Ebû'l-Mecd'ten hadis dinlemiştir. Ve H. 650 senesinde bu şehirde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 123)

- **Ahmed ibn Ebû İmran Musa ibn İsa el-Hafız Ebû Cafer el-Bağdadî.** Mısır'a inmiş ve orada yerleşmiştir. Kendisi Ebû Cafer et-Tahavî'nin şeyhidir. Ebû Cafer et-Tahavî, ondan çok şey almıştır. Kendisi Ali ibn Asım, Şuayb ibn Süleyman -ikisi de Vasıtlıdırlar-, Buhârî'nin şeyhi Ali ibnû'l-Ca'd ve Muhammed ibnû's-Sebbah'tan hadis dinlemiştir. Hafız Ebû Yunus onu Mısır'a gelip yerleşen garipler (yabancılar) arasında zikretmiş ve onun için şunu söylemiştir: "Kendisi muhtelif ilimleri bilen, dirayet sahibi bir kimseydi. Hıfzından çok hadis rivâyet etmiştir. Sikadır. Hafız Abdugani onu babasının künyesi kendi isminden daha çok şöhret bulanlar arasında zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: "Mısır'a kadı olarak gelmiştir. Daha sonraları da Basra'ya gitmiştir. Hafızalarıyla anılan kimselerden biridir. Hıfzından çok hadis rivâyet etmiştir. Ve *el-Hucec* isminde bir kitap telif etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/128)

- **Ahmed ibn Harun ibn İbrahim Ebû'l-Abbas el-Hakim el-Müzenî.** et-Tibyan adıyla meşhur olmuştur. Nişabur'da Hanefîlerin imâmıydı. O şehirde Ebû'l-Kasım Abdurrahman ibn Raca, Ebû Nasr Ahmed ibn Muhammed ibn Nasr, Ebû'l-Fadl el-Abbas ibni Hamza ve başkalarından hadis dinlemiştir. Merv'de Yahya ibn Sameveyh ez-Zühelî ve emsalinden dinlemiştir. Rey'de Ali ibnû'l-Hasab ibnû'l-Cüneyd ve muasırlarından dinlemiştir. Irak'ta Abdullah ibn Ahmed ibn Hanbel ve yaşitlarından dinlemiştir. Hicaz'da da Ali ibn Abdulaziz el-Bagavî'den dinlemiştir. Kendisinden de el-Müstedrek'in sahibi el-Hakim Ebû Abdullah dinlemiş ve onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: "Kendisi kendi asrında Ebû Hanîfe ashabının şeyhiydi. H. 349 senesinde vefat etmiştir." (*el-Cevâhir*, 1/132)

- **Ahmed ibn Hibetullah ibn Es'ad ibn Abdullah Ebû'l-Abbas.** İbnü'n-Necbî diye bilinir. İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: "Kendisi Ebû'l-Berekât el-Enmatî ve Ebû'l-Vakt Abdü'l-Evvel'den Hadis rivâyet etmiştir. Bize ondan Abdullah el-Mukri' (kıraat âlimi) hadis nakletmiştir. H. 592 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/130)

- **Ahmed ibn Yusuf ibn Abdulvahid Ebü'l-Feth el-Ensârî es-Sa'dî.** Şihabüddin sıfatıyla tanınır. İmâm, âlim, muhaddis, müftü bir hocaydı. el-Ensârî'nin cüz'ünü (hadis yazılı kitabını) İbn Teberzed ve Ebü'l-Yemen el-Kindî ve başkalarının kendisine verdikleri icazetle rivâyet etmiştir. Halep'te doğmuştur. Musûl'a gitmiş ve orada el-Celâl er-Razî'de fıkıh okumuştur. Ve hadis dinlemiştir. Kendisinden de Ebû Hafs Ömer ibnü'l-Adîm hadis dinlemiştir. H. 633 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/133)

- **Ahmed ibn Yusuf el-Erzak ibn Yakub ibn İshak ibnü'l-Behlül.** Kendisi Ebü'l-Kasım et-Tenuhî'nin şeyhidir. Ebû Cafer Muhammed ibn Cerir et-Taberî ve onun tabakasından hadis almıştır. Kendisinden de Ali ibnü'l-Hasan et-Tenuhî hadis almıştır. Hatib onu zikretmiş ve, "Onun dinlemesi sahihtir" demiştir. H. 377 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 133)

Kendisi *el-Lisan*'da da zikredilmiş ve şöyle denmiştir: "Hadis işitmesi sahihtir. İbnü'l-Fevaris şunu söylemiştir: "O mütkîn bir kimseydi, fakat itizâl'e (mutezile fikrine) davet ediciydi." (1/328)

- **Ahmed ibn Yusuf ibn Ali ibn Muhammed ibn Ahmed Ebû Nasr (bir görüşe göre, Ebü'l-Abbâs) İmadüddin el-Hüseynî.** Hadisi, Ebû Haşim Abdulmuttalib ibnü'l-Fadl el-Haşimî'den dinlemiştir. Kendi asrında Hanefîlerin şeyhiydi. Halep'te doğmuş ve Moğolların Halep ve Rum diyarına ulaşması üzerine Mısır'a gelmiştir. Ve orada hadis rivâyet etmiştir. ed-Dimyâtî ondan hadis yazmıştır. H. 648 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/134)

- **İdris ibn Ubeyd ibn Ebû Ümeyye et-Tanafesî.** Dârekutnî şunu söylemiştir: "Dördü de Tanefesî olan Ya'lâ, Muhammed, İdris ve İbrahim sikadırlar. Dördü de hanefidirler. (Sem'ânî, *el-Ensab*) İdris'i el-Kureyşî *el-Cevâhir*'de zikretmiştir. Diğerlerini de biz sıralarında zikredeceğiz.

- **İdris ibn Ubeyd ibn Abdurrahman el-Evdî Ebû Abdullah.** Kendisi babasından ve Amr ibn Mürre, Ebû İshak es-Sübay'î veya'lâ ibn Ubeyd ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da oğlu, es-Sevrî, Vekî', Ya'lâ ibn Ubeyd ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. İbn Maîn ve Nesaî, "Sikadır" demişlerdir. el-Âcürri de, Ebû Davud'dan naklen,

“Sikadır” demiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Cemaat (*Kütüb-i sitte*) onun hadislerini rivâyet etmişlerdir. (Bkz: *et-Tehzib*, 1/195) el-Kureyşî de *el-Cevâhir*’de onu zikretmiş ve kendisini Hanefîlerden saymıştır. (1/136)

- **İshak ibn İbrahim ibn Musa el-Vezdulî.** Daha önce de geçtiği gibi, fikhî babasında okumuştur. İbn Adiy şunu söylemiştir: “İshak, hadis ashabındandır. Kitap ve siyer telif etmiştir. Hadisi müstakîmdir. Sikadır.” (*el-Cevâhir*, 1/136)

Ben derim ki; Sem’ânî, İbn Adiy’nin bu sözünü el-Vezdulî ismi altında zikretmiştir. Zehebî, onu hafızlar arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Hafız, saduk, Ebû Ya’kub İshak ibn İbrahim, *Müsned* sahibi olup hadis için rihlet etmiş ve onu Abdullah ibn Musa, Müslim ibn İbrahim, Âdem ibn Ebû İyas ve bir cemaatten dinlemiştir. Kendisinden de İbrahim ibn Musa el-Cürcanî, Muhammed ibn Cafer el-Basrî ve başkaları dinlemişlerdir. Kendisi sikaydı.” (2/128)

- **İshak ibn İbrahim Ebû Ya’kub el-Hurasanî eş-Şaşı.** İbn İdris onu Mısır’a dışarıdan gelen garipler arasında zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: “Kendisi Ebû Hanîfe mezhebi üzerinde fikhî yürütürdü. Mısır’a bağlı bazı yerlerde kadılık yapmıştır. Ondan bazı kıssalar ve hadisler yazılmıştır. *el-Câmiü’l-Kebir*’i Zeyd ibn Üsâme’den, Ebû Süleyman el-Cürcanî’den, Muhammed ibnü’l-Hasen’den.. rivâyet ederdi. Sikaydı. H. 325 senesinde Mısır’da vefat etmiştir.” (*el-Cevâhir*, 1/136) *el-Fevaid* kitabında da şöyle denmiştir: “Kendi döneminde Ebû Hanîfe ashabının şeyhi ve âlimiydi. Sikaydı.” (s. 22)

- **İshak ibnü’l-Behlül Ebû Yakup et-Tenuhî.** Kendisi büyük bir muhaddistir. Enbar’da doğmuştur. Fikhî Hasan ibn Zeyyad ve İmâm Ebû Yusuf’un ashâbı (sahibi) Heysem ibn Musa’dan almıştır. Kendine mahsus fikhî görüşleri vardır. Hadis taleb etmek için Bağdat, Kûfe, Basra ve Medine’ye rihlet etmiştir. Kendi babasından ve Süfyan ibn Uyeyne, Vekî’ ibnü’l-Cerrah, İsmail ibn Aliyye ve daha pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Bağdat’ta hadis rivâyet etmiş, ondan da Muhammed ibn Abdurrahman Saika, Ebû Bekir ibn Ebû’d-Dünya, el-Feryabî, İbn Saîd, el-Mehamilî

ve kendi oğulları Behlül ve Ahmed hadis rivâyet etmişlerdir. *el-Cevâhir* sahibi bu bilgiyi Hatib'ten naklen vermiştir. (1/137)

Ben derim ki; Zehebî onu hafızlar arasında zikretmiş ve onu, “hafız, nakîd, imâm” diye vasıflandırmıştır. Ve şunu söylemiştir: “Fıkıhta bir kitap telif etmiştir. Kendine mahsus fikhî görüşleri vardır. Hadiste de *el-Müsnedü'l-Kebir*'i telif etmiştir. Sikadır. Oğlu Behlül şunu söylemiştir: “Bağdat'ta elli bin hadis rivâyet etmiş ve hiçbirinde hata etmemiştir.” Bir rivâyette de şöyle denmiştir: “Kendisi hıfzından kırk bin hadis rivâyet etmiş ve uzun bir ömür yaşamıştır. Seksen sekiz yaşında olduğu halde H. 253 senesinde vefat etmiştir.” (2/92)

- **İshak ibn Şis (bir görüşe göre, ibn Ahmed ibn Şis).** Ebû Nasr el-Buhârî. es-Saffar diye bilinir. Hacca giderken Bağdat'a uğramış ve orada Nasr ibn Ahmed ibn İsmail el-Keşanî'den hadis rivâyet etmiştir.

el-Hatib şunu söylemiştir: “Hasan ibn Ali ibn Muhammed bana ondan mezhebi haber verdi (tahdis etti) ve onu hayırla övdü.” (*el-Cevâhir*, 1/137)

*el-Fevaid*'de şu ilâve yapılmıştır: “Kendisi sika ve fazıl bir kimseydi. Oğlu Ebû Nasr el-fakîh es-Saffar Ahmed ibn İshak ondan ilim almıştır.” (s. 23)

- **İshak ibnü'l-Fırat ibnü'l-Caad ibn Selim Ebû Nuaym el-Kindî et-Tecibî el-Mısırî el-Kadî.** Ebû Ömer el-Kindî şunu söylemiştir: “Kendisi kadî Ebû Yusuf'la buluşmuş ve ondan fıkıh almıştır. Kendisi Malik ashabının büyüklerindendir. H. 204 senesinde Mısır'da vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/138)

Ben derim ki; *et-Tehzib*'te de böyle denmiştir. Ebû İshak el-İsferainî de, onun sika olduğunu söylemiştir.

Bahr ibn Nasr şunu söylemiştir: “Ben ibn Aliyye'den şunu söylediğini duydum: “Sizin bu şehrinizde İshak ibn Fırat'tan başka ilim ehli bir kimse görmedim.” İbn Kadîd şunu söylemiştir: “Bana İbn Abdu'l-Hakem haber verdi, dedi ki, İmâm-ı Şâfiî bana şunu söyledi: “Ben bazı valilere İshak ibn Fırat'a kadılık vermesini tavsiye ettim ve dedim ki, “Kendisi seçicidir ve geçenlerin ihtilaflarını bilen bir âlimdir.” Nesaî ondan hadis rivâyet etmiştir. (1/246, 247)

- **İshak ibn Yahya ibn İshak ibn İbrahim ibn İsmail Ebû Muhammed el-Âmidî.** Fakih ve muhaddis olup Şam-Zahiriyye hadis medresesinde ders vermiştir. İbnu Halil, Hamdan ibn Şis ve el-Mecd, İbn Teymiyye'den hadis dinlemiştir. Hadis dışındaki ilimlerde de iyi bir birikimi vardır. H. 640 senesinde doğmuştur. (*el-Cevâhir*, 1/140)

- **Esed ibn Amr el-Becelî el-Kadî.** İmâm'm ashâbı (sahibi) ve bayraklardan biri. Bunun hal tercümesi beşinci fasılda geçti. Ve orada dendiği gibi, İbn Sa'd, Ebû Davud ve İbn Adiy onu tevsik etmişlerdir. *el-Lisan*'da da şöyle denmiştir: "Ahmed onun için, "saduktur" demiştir. Bir kere de, "O Salihü'l-Hadistir" demiştir.

Muhammed ibn Osman el-Absî, Yahya ibn Maîn'in şunu söylediğini nakletmiştir: "Onda beis yoktur." Abbas şunu söylemiştir: "Ben Yahya'nın şunu söylediğini kendisinden duydum: "Esed ibn Amr, Nuh ibn Derrac'tan daha sikadır, onda beis yoktur."

Ben derim ki; geçen iki ismin lehteki rivâyetleri, İbn Ebû Meryem'in, "Yahya, o yalancıdır, dedi." rivâyetine tercih edilir. İbn Maîn'in, "onda beis yoktur." sözü, bilindiği gibi, onu tevsik etmek anlamındadır. İbn Ammar el-Musilî, "Onda beis yoktur" demiştir. İbn Sa'd, "Yanında çok hadis vardı. İnşâallah sikadır" demiştir. (1/384)

Ben derim ki; bütün bunlardan sonra, onu taz'if edene (edenlere) itibar edilmez. es-Saymürî, kendisine ulaştırdığı isnadla Ebû Nuaym'ın şunu söylediğini rivâyet etmiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.)'in kitaplarını herkesten önce yazan Esed ibn Amr'dır. Tahavî de kendi senediyle şunu rivâyet etmiştir: "Ebû Hanîfe (r.a.)'in kitaplarını tedvin eden ashâbı on kişidirler. Esed ibn Amr da bunlardandır ve ilk onu içindedir." (*el-Cevâhir*, 1/140)

Kendisi Rabiâtü'r-rey', Mutrif ve başkasından hadis rivâyet etmiştir. (*el-Lisan*, 1/384) Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis dinlemiş ve onda fıkıh okumuştur. İmâm Ahmed de ondan rivâyet etmiştir. İmâm Ahmed deyip de geçmemek lâzımdır. (*el-Cevâhir*, 1/140) *el-Fevaid* de şöyle denmiştir: "Onun sika olduğuna, İmâm Ahmed'in ondan rivâyet etmesi tek başına yeterli bir delildir. Çünkü *Minhacü's-Sünne*'de İbn Teymiyye el-Harranî, *Şifai'l-Es-*

*kam*'da es-Sübki ve *Fethü'l-Muğis*'te es-Sehavî de dedikleri gibi, İmâm Ahmed yalnızca sika olanlardan hadis rivâyet etmiştir.” (s. 22)

Ben derim ki; *İ'lâ'nın Hadis Usûlu Mukaddimesi*'nde zikrettiğim gibi, bunu el-Heysemî de *Mecmaü'z-Zevaid*'te tasrih etmiştir. el-Hatib şunu söylemiştir: “Esed ibn Amr, Ebû Yusuf'tan sonra Reşid için Bağdat kadılığı yapmıştır. Ve onunla aynı seviyede kendisiyle beraber hacetmiştir. H. 188 senesinde, bir görüşe göre ise yüz doksan senesinde vefat etmiştir. Bir rivâyete göre de kendisi Harun Reşid'in kızıyla evlenmiştir. (Bkz: *el-Fevaid*)

- **İsrail ibn Yunus ibn Ebû İshak es-Sebiî (veya es-Sübeyî) el-Kûfi.** es-Sübeyî'yi yukarıda yeterli derecede anlattık. Onun için, burada bir şey söylemeyeceğiz.

- **Es'ad ibn Sâid ibn Mansur Ebû'l-Meâli.** Hadisi kendi babasından ve dedesinden Cem'de dinlemiştir. Bağdat'ta da hadis rivâyet etmiştir. Sem'ânî onu kitabının *Zeyl*'inde, İbnü'n-Neccar da kendi *Tarih*'inde zikretmişlerdir. Sem'ânî şunu da söylemiştir: “Ondan doğrudan doğruya hadis dinlemek bana nasip olmadı. Onun hadislerini Şam'da bize dostumuz Ebû'l-Kasım İbn Asâkir rivâyet etti.”

Ben derim ki; İbn Asâkir direkt olarak ondan Bağdat'ta hadis rivâyet etmiştir. İbnü'n-Neccar ise Şam'da Amr ibn Abdurrahman el-Ensarî'den, İbn Asâkir'den, ondan... rivâyet etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/143) H. 527 senesinde vefat etmiştir. Bunu da Süm'ânî söylemiştir.

- **Es'ad ibn Ali ibnü'l-Muvaffak ibn Zeyyad er-Reis veya el-Mehasin ez-Zeyyadî.** ed-Davudî'den Abd ibn Humeyd'in *Müsned*'inin *Müntehab*'-ını, *Sahih-i Buhârî*'yi ve *Darimî*'yi dinlemiştir. Kendisinden de iki hafız olan es-Sem'ânî ve İbn Asâkir hadis rivâyet etmişlerdir. Kendisi sika, saduk ve salih bir kimseydi. Sem'ânî'nin de dahil bulunduğu bir cemaat onu bu sıfatlarla anmışlardır. H. 544'te vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/143)

- **İsmail ibn İbrahim ibn Ahmed eş-Şeybânî Ebû'l-Fedâil.** Kendisi Şam kadılarındandır. İbnü'l-Musilî diye bilinir. Sireti övülen bir kimseydi. Hafız Reşid el-Attar ondan hadis dinlemiştir. Kendisi el-Münzirî'ye de icâzet vermiştir. H. 629 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/44)



- **İsmail ibn İbrahim ibn Gazi ibn Muhammed Ebû Tahir en-Nümeyrî el-Mardinî.** İbn Fulus diye bilinir. Ebû Hanîfe mezhebi üzerinde fıkıh tahsili yapmış, hadisi Şam'da es-Seleffî'nin ashabından dinlemiş, Mısır'a gitmiş ve orada bu iki ilmi (hadis ve fıkıh) ders vermiştir. Kendisi bu iki ilimde de yed-i tulâ'ya sahip olmuştur. Bunu şeyhimiz Kutbuddin Mısır tarihi'nde zikretmiştir. H. 637 senesinde Şam'da vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/144)

- **İsmail ibn İbrahim ibn Meymun es-Saîğ el-Mervezî.** Yukarıda babasından söz edildi. İsmail, babasından fakıh tahsili yapmıştır. (*el-Cevâhir*, 1/145) *el-Lisan*'da şöyle denmiştir: "Kendisi Selâm ibn Müslim ve Said ibn Cübeyr'den hadis rivâyet etmiştir. Ancak Said'den direkt hadis dinlememiştir.

Buharî şunu söylemiştir: "Muhaddisler, onun hakkında sükût etmişler/lehte veya aleyhte bir değerlendirme yapmamışlardır." İbn Ebû Hatim da onu zikretmiş ve hem kendi babasından, hem de Ebû Zür'a'dan naklen onun Said ibn Cübeyr'den mürsel olarak hadis rivâyet ettiğini söylemiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. (1/391)

- **İsmail ibn İbrahim ibn Yahya ibn Alevî ed-Dimeşkî.** Kendisi İbnü'd-Dercî diye bilinir. Hafız ed-Dimyâtî ondan ve onun babasından hadis yazmış ve onları kendi şeyhlerinin Mu'ceminde (liste ve fihristinde) zikretmiştir. Şam ve Musûl'da da hadis dinlemiş ve hadis rivâyet etmiştir. Hafız Ebû Abdullah el-Birzâlî onun için bir "meşihat" hazırlamıştır. H. 664 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/145)

- **İsmail ibnü'l-Hüseyn ibn Ali ibnü'l-Hüseyn ibn Harun ez-Zahid el-Buhârî.** Kendisi furu'da ve fıkıhta zamanının imâmıydı. el-Hatib şunu söylemiştir: "Kendisi birkaç kere hac yolculuğu dolayısıyla Bağdad'a gelmiş ve orada Muhammed ibn Ahmed ibn Ahmed ibn Habib el-Buhârî ve Bikir ibn Muhammed ibn Mahmedan el-Mervezî'den ve daha bir cemaat kadar kimseden hadis rivâyet etmiştir." el-Hatib bundan sonra şunu söylemiştir: "Kendisi bana Abdulaziz ibn Ali el-Ezcî'den tahdis etti. Ayrıca kendisinden bana kadı Ebû Cafer Muhammed ibn Ahmed es-Süm'ânî de tahdis etti. H. 398 senesinde bize Bağdad'a hacı olarak geldi." H. 402 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/148)

- **İsmail ibn Hammad ibn Ebû Hanîfe.** İmâm'ın torunudur; rakipsiz bir imâmdır; üstün faziletlerin ve yüce hasletlerin sahibidir. Babası Hammad (İmâm'm oğlu) ve Hasan ibn Zeyyad'ta fıkıh tahsil etmiştir. Dedesi (İmâm'a) yetişmemiştir. (*el-Cevâhir*, 1/148)

Hatib şunu söylemiştir: “Kendisi Ömer ibn Zerr, Malik ibn Moğol, İbn Ebû Zî'b ve bir taifeden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Sehl ibn Osman el-Askerî ve Abdu'l-Mümin ibn Ali er-Razî hadis rivâyet etmişlerdir. Rusafe'nin kadılığını yapmıştır. Büyük fakîhlere dendir.

Muhammed ibn Abdullah el-Ensarî şunu söylemiştir: “Ömer (r.a.) döneminden bu yana İsmail ibn Hammad'tan daha bilgili kimse kadılık yapmamıştır.” Hasan Basri de buna dahil midir? sorusuna, “Evet, Hasan Basri de buna dahildir” diye karşılık vermiştir. (Bzk; *el-Lisan*, 1/399)

Ben derim ki; gizli değildir ki, kadılık bilgisi ancak sünnetleri, eserleri ve sahabe'nin hükümlerini hıfız etmekle kazanılabilir. Onun için, Hasan Basri'den de daha bilgili ve âlim olan bir kimsenin hadisleri hıfız etmiş ve ichtihad etme ehliyetini kazanmış olması lazımdır. *el-Lisan*'da şu da söylenmiştir. “es-Sibt (İbnü'l-Cevzî), onu *el-Mir'ât* kitabında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi âlim, zahid, sika ve saduk bir kimsedir. Hatib'ten başka kimse onu eleştirmemiştir.” es-Sibt, bundan sonra onun Kur'ân hakkındaki sözünü zikretmiştir. Ancak onun bunu takıyye olarak söylediğini de ilâve etmiştir.

Hafız şunu söylemiştir: “Ben derim ki, onu Hatib'ten daha âlim olan da eleştirmiştir. Dolayısıyla onu eleştirmeyi Hatible sınırlandırmak doğru değildir.” (1/399)

Ben derim ki; Onu eleştirenlerden birisi İbnu Adydir. Kendisi şunu söylemiştir: “İsmail ibn Hammad; babasından, dedesinden hadis rivâyet etmiştir. Üçü de zayıftırlar. Salih Cezere, “O sika değildir” demiştir. Matin de bunu dedikten sonra şunu söylemiştir: “Kur'ân'ın mahluk olma mihtetinde kendisi Me'mun'un tarafını tutmuş ve onun mutezilî görüşünü savunmuştur. Ve defalarca şunu söylemiştir: “Bu görüş benim, babamın ve dedemin görüşüdür.” Fakat bu sözyle babasına ve dedesine iftira etmiştir.” Bu olay *el-Lisan*'da da zikredilmiştir. (1/399)

Ancak şu vardır ki, İbn Adiy'nin onu taz'if etmesine asla itibar edilmez. Çünkü o bunun dedesini (Ebû Hanîfe (r.a.)'i) de taz'if etmiştir. Bu ise açık bir mücazefe, delilsiz ve ölçüsüz konuşmaktır. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi, Ebû Hanîfe (r.a.)'i ibn Adiy'den daha âlim olan İbn Maîn, İbnü'l-Medinî, İbnü'l-Mübârek, Veki', İbn Ebû Davud el-Haribî, Ebû Asım en-Nebil ve diğerleri tevsik etmişler ve onu hayırla övmüşlerdir. Salih Cezere'nin onu eleştirmesi ise, kapalı ve izahsızdır. Muhtemeldir ki, kendisi onu Kur'ân meselesinden dolayı eleştirmiştir. Matin'in eleştirmesi açık ve izahlıdır. Ancak zikredilen görüş, eğer İsmail'i etkilerse, Ali ibnü'l-Medinî'yi de etkilemesi lazımdır. Çünkü o daha ileri gitmiştir. İsmail o görüşü kendi babasına ve dedesine nisbet etmişken, Ali ibnü'l-Medinî onu sahabeye nisbet etmiştir. Kendisi Me'mun'un mutezilî kadısı ibn Ebû Davud'a Ömer'den bir hadis rivâyet etmiş ve şunu söylemiştir: "Velid ibn Müslim'den, Evzaî'den, Enes'ten, Ömer (r.a.)'den.. Ömer (r.a.) dedi ki, "Ey insanlar; Kur'ân'dan size açıklanmış olanı alın, bilmediğinizi onun âlimine havale edin." Velid bir kere de, "Onu kendi Rabbine havale edin" demiştir. Ali ibnü'l-Medinî bu hadisi İbnu Ebü'l-Mervezî'ye (İbn Ebû Davud'a) tahdis etmiştir. Ben Ahmed'e dedim ki, Ali ibnü'l-Medinî Velid ibn Müslim'den, "Onu kendi âlimine havale edin." hadisini rivâyet ediyor. Dedi ki: Ben Ebû Abdullah Ahmed ibn Hanbel'e dedim ki, "Abbas el-Anberî dedi ki, Ali bu hadisi asker'de (ordu karargahında) rivâyet edince, ben kendisine, "İnsanlar bu yaptığını doğru bulmadılar" dedim. Kendisi şu karşılığı verdi: "Ben bu hadisi size Basra'da da rivâyet ettim. Ve dedim ki, Velid onun rivâyetinde bir yanlışlık yapmıştır."

Ben bunları söyleyince, Ahmed kızdı ve şunu söyledi: "Peki! Kendisi Velid'in bu hadisin rivâyetinde yanlışlık yaptığını bildiği ve söylediği halde, neden onu karşı tarafa tahdis etmiş ve onları yanıltmıştır? "

es-Sacî şunu söylemiştir: "Ali ibnü'l-Medinî Basra'ya geldi. Konuşurken ikide birde, "Ebû Abdullah" dedi durdu. Bendar ona, "Ebû Abdullah kimdir? Ahmed ibn Hanbel mi?" diye sordu. Ali, "Hayır; o Me'mun'un kadısı Ahmed ibn Ebû Davud'tur" dedi. Bendar, buna tepki gösterdi ve kalkıp meclisi terk etti."

İbrahim el-Harbî'ye, "Ali ibnü'l-Medinî yalancılıkla itham edilebilir mi?" diye soruldu. Kendisi, "Hayır; o bir hadisi rivâyet etmiş, ancak İbn Ebû Davud'u hoşnut etmek için sonuna bir kelime eklemiş (idrac yapmış) tir. Ona, "Ali, Ahmed'in aleyhinde konuşur muydu?" diye soruldu. Kendisi şu karşılığı verdi: "Hayır; fakat kendi kitabında Ahmed'ten yapılmış bir rivâyeti gördüğü zaman, "Bunu silin" derdi. Bu hareketiyle İbn Ebû Davud'un hışmından sakınmak isterdi." (Bkz: *et-Tehzib*, 7/354-355)

Ben derim ki; İbnü'l-Medinî'nin bütün bu yaptıkları onu olumsuz bir şekilde etkilememiş ve Müslim dışındaki cemaat (*Kütüb-i Sitte* sahipleri) onun hadisiyle ihticaç etmişler ve onu huffazdan ve İslâm'ın erkânından saymışlardır. İbnü'l-Cüneyd şunu söylemiştir: "Yahya İbn Maîn'in yanında Ali ibnü'l-Medinî'den söz açıldı ve meclistekiler ona yüklenirler. Ben de, "Ya Ebû Zekeriya; Ali (takındığı tutumdan dolayı) halkın nazarında bir mürteddir" dedim. Ebû Zekeriya/Yahya ibn Maîn şu karşılığı verdi: "O mürted değildir. Kendi dîni üzerindedir. Fakat korkmuştur." (Bkz: *et-Tehzib*, 7/354-355)

Ben derim ki; şaşılacak şeydir; İbnü'l-Medinî bid'at ehlini râzı etmek (veya hışımlarından sakınmak) için hadise ilâve yapacak ve İbn Ebû Davud'u hoşnut etmek için Ahmed'in hadislerini kendi kitabından silecek ve fakat korku onun için mazeret sayılacak, lakin korku İsmail ibn Hammad için mazeret sayılmayacak, olur mu böyle şey?! Bu, tahakküm (keyfi hüküm) değil midir? Bu tahakkümü, İbnü'l-Medinî hadis ashabından ve kendi mezheplerinden olduğu, buna mukabil, İsmail rey ve fıkıh ashabından olduğu ve kendi mezheplerinden olmadığı için yapmışlardır. İnsaf odur ki, ayırım yapmaksızın bütün imâmların davranışları güzel manalara hamledilsin ve olumlu şekilde yorumlansın. Bunu yapmak bilhassa şeylerin itirafıyla adâleti ve imâmeti sabit olmuş kimseler için daha da önemlidir. el-Ensarî'nin İsmail için söylediği şu söz onun için medih ve övgü olarak yetmez mi: "Ömer döneminden bu yana Hammad'ın oğlundan daha âlim bir kimse kadılık yapmamıştır. (ve bir soru üzerine, el-Ensarî) Hasan Basrî de buna dahildir" demiştir. Daha önce de geçen bu sözü, Hatib kendi isnadıyla Abbas ibn Maymun'dan rivâyet etmiş, o da, "Ben Muhammed ibn Abdullah el-Ensari'nin böyle dediğini kendisinden dinledim" demiştir. (Bkz, *el-Cevâhir*)

*el-Cevâhir*'de şu da söylenmiştir: "İsmail; kadılık mesleğinde basiret sahibiydi, övülen bir kimseydi, şer'î hükümleri, vakıaları ve hadiseleri bilendi; salih, dindar ve zahiddi; dedesinin fikhı üzerinde *el-Kitabü'l-Cami*'i yazmış, Kaderiyye'ye karşı bir reddiye, el-Besti'ye karşı bir risale ve *el-İrcâ* kitabını telif etmiştir. Ashabımızdan Ebû Said el-Berdaî de onda fıkıh tahsili yapmıştır.

Şemsü'l-Eimme el-Hulvanî şunu söylemiştir: "İsmail ibn Hammad, Ebû Hanîfe (r.a.)'ın torunudur. Ebû Yusuf'a gider ve ondan fıkıh öğrenirdi. Ondan sonra onunla boy ölçüşebilecek bir seviyeye geldi. Fakat genç yaşta vefat etti. Eğer yaşlanıncaya kadar yaşasaydı, halk içinde çok farklı bir şöhreti olurdu. H. 216 senesinde vefat etti." (Özetle, 1/148-149)

**- İsmail ibn Salim.** Muhammed ibnü'l-Hasen'de fıkıh tahsili yapmıştır. er-Razi'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'da ondan söz edilmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/149)

Ben derim ki; muhtemelen bu, İsmail ibn Salim es-Saiğ'dir. Muhammed ibn İsmail'in babasıdır. Mekke'ye yerleşmiştir. İbn Aliyye, Hüseyim ve Yezid ibn Harun'dan hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Müslim ve *el-Cami*'n dışında Buhârî ve kendi oğlu Muhammed hadis rivâyet etmişlerdir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Ebû Ali Salih ibn Ubeydullah şunu söylemiştir: "İsmail sika ve me'mundur, babası da sikadır." (Bkz: *et-Tehzib*, 1/303)

**- İsmail ibn Sebi' (veya Sübey') el-Kûfî el-Sabirî.** Sem'ânî şunu söylemiştir: Bu isim, sabirî denilen bir elbise türüne nisbettir. Birkaç kimse bu isimle tanınır. Bunlardan birisi Ebû Muhammed İsmail ibn Sübey' el-Hanefî, el-Kûfî'dir. Kendisi sabirî elbise tüccarıydı. Kendisi Ebû Rezin ve Ebû Malik'ten hadis rivâyet etmiştir. Ondan da İsrail, Hafs ibn Ğıyas ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. Ahmed ibn Hanbel onu övmüştür. Kendisi sikadır." (*el-Cevâhir*, 1/149)

**- İsmail ibn Said Ebû İshak.** Kendisi Taberistanlı, Cürcanlıdır. Şalenci diye bilinir. İsterabad'ta ikamet etmiştir. Muhammed ibnü'l-Hasen'in ashabındandır. Ondan, İbn Uyeyne'den ve Yahya el-Kattan'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Dahhâk ibnü'l-Hüseyn el-İsterabadî ve Ebü'l-Abbâs

Ahmed İbn Abbas el-Mes'ûdî hadis rivâyet etmiştir. Kendisi İsterabad'ta tahdis etmiş ve hem oranın ehli, hem de Cürcan'm ehli ondan hadis almışlardır. Sem'ânî şunu söylemiştir: "Kendisi fazıl bir imâmdır; fıkıhta ve diğer ilimlerde kitaplar telif etmiştir. Hamza ibn Yusuf, *Cürcan Tarihi*'nde şunu söylemiştir: "Ahmed ibn Hanbel, İsmail ile mektuplaşırdı. Kendisi hadis yazmış ve sünnete uymuştur. çok kitaplar yazmıştır. Rey ehlinin mezhebini benimsemiştir" Davud ibn Muhammed şunu söylemiştir: "Ben İsmail ibn Said'i İsterabad'ta gördüm. Hadisleri imlâ ederdi, meclisinde de onun imlâ ettiklerini istimlâ eden (yazan) kimseler vardı. O sırada bu şehirde kırk kadar fakih, hadis ehli ve âlimler vardı. Bunlar her sabah erken onun meclisine gelirlerdi. Kendisi vera' ve takva sahibiydi. H. 230 senesinde vefat etmiştir." Bu bilgiyi Hamza ibn Yusuf ve Ebû Said el-İdrisî, İsmail ibn Muhammed el-Becelî'den naklen vermişlerdir. (*el-Cevâhir*, 1/150)

- **İsmail ibn Süleyman ibn Endaş el-Sellad.** Kendisi fakîh ve muhaddistir. Sabir ibn Asâkir ve Abdülhak ibn Esed'ten hadis dinlemiştir. Ondan da el-Hafız er-Reşid el-Kattan (doğrusu, el-Attar) dinlemiştir. el-Attar, onu şeyhlerinin *Mu'cem*'inde (liste ve fihristinde) zikretmiştir. Bana şeyhimiz İbrahim ibnü't-Tahirî ve başkası el-Hafız Reşidüddin'den onun şunu söylediğini rivâyet etmişlerdir: "İsmail ibn Süleyman hayır ve iffet ehliydendi." H. 630 senesinde vefat etmiştir. el-Münzirî onu *et-Tekmile*'de zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Bizim ondan bir icazetimiz vardır. Kendisi onu altı yüz on yedi senesinde Şam'da yazıp bize göndermiştir." (*el-Cevâhir*, 150)

- **İsmail ibn Abdüsselâm el-Lemğanî Ebü'l-Kasım el-Bağdadî.** el-Hafız ed-Dimyâtî onu kendisine icazet veren şeyhleri arasında zikretmiştir. Ben bu icazeti onun kendi hattıyla gördüm: "Ebü'l-Kasım İsmail ibn Abdüsselâm bize Bağdat'tan şunu yazdı: "Bize Ebû Muhammed Ahmed ibn Ezher ibn Abdülvehhab haber verdi" diye başlayan bu yazı bir isnaddan sonra şöyle devam etmiştir: "İbn Büreyde'den, babasından.. (babası) merfu olarak dedi ki, "Hayra delâlet eden (aracı ve sebep olan) da o hayrı yapan gibidir." (*el-Cevâhir*, 1/153)

- **İsmail ibn Osman ibn Abdülkerim ibn Temam (veya Temmam) el-Kureyşî el-İmâm el-Allâme Ebü'l-Fidâ.** Reşidüddin lakaplı, İbnü'l-Müallim diye bilinen bu zat, kendi vaktinde Hanefîlerin şeyhiydi.

Ders okuttu, fetva verdi, hadis rivâyet etti. Ben ondan Buhârî'nin sülâsiyyat'ını (üç cümleli hadislerini) kendisinin İbnü'z-Zübeydî'den dinlemiş olduğu şekliyle dinledim. Şeyh Takıyyüddin İbnu Dakiki'l-İd onu tazim eder, ilmini, faziletini ve diyanetini överdi. Kendisi Takıyyüddin İbnü's-Salah, İzzüddin en-Nessabe, Ahmed ibn Müslime ve benzeri imâmlardan hadis dinlemiştir. Kendi yanında fıkıh, nahv, kıraat gibi türlü ilimler vardı. Fıkıhı, İmâm Cemalüddin el-Huserî'de tamamlamıştır. Bir cemaat kadar insanlar da fıkıhı onda okumuşlardır. Ben bir kereden fazla onun şunu dediğini kendisinden dinledim: “Ben Buhârî'nin tamamını İbnü'z-Zübeydî'de okudum.” H. 714 senesinde vefat etmiştir. (Özetle *el-Cevâhir*, 154-155)

*el-Fevaidü'l-Behiyye*'de de şöyle denmiştir: “Kendisi İmâm, fazıl, muhaddis, müfessir ve usûlî idi. Zehebî onu *Tabakat*'ında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi asrın büyük imâmlarmdandır.” Suyutî, *Hüsnü'l-Muhadara* ve *Buğyetü'l-Vuât* kitaplarında onu anmış ve şunu söylemiştir: “Kendisi Hanefîlerin şeyhidir. İbnü'z-Zübeydî'den hadis dinlemiş, ondan da İbnu Habib dinlemiştir. Zühd ve itkan (rivâyetlerinde dikkat) sahibiydi. Bir asra yakın yaşamış ve vefatından iki sene önce aklı karışmıştır.” (s. 32)

- **İsmail ibn Adiy el-Fadl ibn Ubeydullah Ebü'l-Muzaffar el-Ezherî et-Talkanî.** Belh, Buhara ve Horasan'da bir cemaat kadar insanlardan hadis dinlemiştir. Ebû Cafer Muhammed ibnü'l-Hüseyn es-Semnânî ve Ebû Bekir Muhammed ibn Abdurrahman ibnü'l-Kasîr onlardandır. On dan da bir cemaat kadar kimse hadis yazmışlardır. Hafız Ebû Ali el-Vezir ed-Dimeşkî ve hafız Ebü'l-Haccac el-Endülüsî onlardandır. Sem'ânî onu *el-Ensab*'ta zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi fakîh, fazıl ve Hanefî mezhepli bir imâmdır. İlim tahsili için Horasan ve Maverâünnehr'in çoğu şehirlerini dolaşmış ve el-Burhan ve başkasında fıkıh tahsili yapmıştır. Kendisi bütün mesmuatım rivâyet etmem için bana icazet yazdı.” (*el-Cevâhir*, 1/155) Ve şunu söylemiştir: “Zannıma göre kendisi H. 540 senesi civarında vefat etti.” (s. 582)

- **İsmail ibn Ali ibnü'l-Hüseyn ibn Zenceveyh er-Razî Ebû Sa'd es-Semman el-Hafız el-Kebir el-Mutkîn ez-Zahid.** Kendisi akide itibarıyla mutezile, fıkıh ve furu' itibarıyla hanefydi. el-Kureysî onu *el-Cevâhir*'de zikretmiş ve kendisini Hanefîlerden saymıştır. Hafız Zehebî de onu

*Tezkiretü'l-Huffaz*'da zikretmiş ve onu hafız, kebir, mutkîn sıfatlarıyla sıfatlandırmıştır. Kendisi Abdurrahman ibn Muhammed ibn Fudale, Ebû Muhammed ibnü'n-Nehhas, Ebû Tahir el-Muhlis, Ahmed ibn İbrahim ibnü'l-Ferras el-Mekkî ve bunların tabakasından hadis dinlemiş, kendisinden de Ebû Bekir el-Hatib, Abdulaziz el-Kettanî, Ebû Ali el-Ceddad ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.

el-Kettanî şunu söylemiştir: “es-Semman, büyük hafızlardandı, âbid ve zahiddi, itizal fikrine meylederdi.”

Ömer el-Alimî şunu söylemiştir: “Kendisi kıraat ilminde, hadiste, rical'da ve feraiz'de tartışmasız bir imâmdı, Ebû Hanîfe (r.a.)'in fikhını, onunla İmâm-ı Şâfiî arasındaki ihtilaf noktalarını çok iyi bilen bir âlimdi.” Şam, Hicaz ve Mağrib'i dolaşmış ve üç bin şeyhte okumuştur. Onun için şöyle denmiştir: “Kendisi kendisi gibisini görmemiştir. Zamanın tarihiydi ve Şeyhü'l-İslâmdı.”

Ben derim ki; “o Şeyhü'l-İslâm değil, şeyhü'l-itizaldı. Ve bu haliyle ibret konusuydu. Çünkü din ilimlerinde bu derece ilerlemiş olmasına rağmen, bid'atdan ve itizal hatasından kurtulamamıştır. Çok kitaplar tasnif etmiş ve hiç mübalele etmemiştir.” (Özetle, 3/300-301)

*el-Cevâhir*'de İbnü'l-Adîm'in *Halep Tarihi*'nden naklen şöyle denmiştir: “es-Semman, Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashabının fikhında imâmdı. Irak'a gelmiş, Şam'ı/Suriye'yi, Hicaz'ı ve Mağrip beldelerini dolaşmış, ricali ve şeyhleri görmüş ve görüşmüş ve zamanındaki üç bin şeyhte okumuştur. Ömrünün sonuna doğru da hadis talebi için İsfahan'a gitmiştir. Kendisi ilmiyle birlikte zahid, vera' sahibi, gece namazı kılan, çok oruç tutan, ibâdetle kendisini yoran, kanaatkâr ve haline râzı olan bir kimseydi. Kimse'nin minneti altına girmemiş ve ne hizada, ne seferde kimseden bir şey talebinde bulunmamıştır. Vefat ettiğinde de kimsenin ne ondan bir alacağı, ne de şikâyeti olmamıştır. Bütün ömrü ve zamanı Kur'ân okumak, tedris yapmak, rivâyet, irşat, hidâyet ve ibâdet işleriyle meşgul olmakla geçmiştir. Hastalığında da Allah'ın ne bir farzını, ne bir vacibini terk etmemiştir. Sık sık tevbe ve istiğfar ederdi.”



el-Mutahhirî şunu söylemiştir: “Ben Ebû Sa’d İsmail es-Semman’dan şunu dediğini dinledim: “Hadis yazmayan (okumayan, bilmeyen) bir kimse, İslam’ın halavet ve tatlılığını duymaz.” Rey’de H. 445 senesinde vefat etmiş ve fakîh/imâm Muhammed ibnü’l-Hasen’in kabrine yakın bir yerde defnedilmiştir.” (1/157)

Ben derim ki; Hadis-i Nebevîye olan sevgisi bereketiyle Allâhü Te‘âlâ ona müsamahada bulunsun ve akaidde yaşadığı kayma ve sapmayı kendisi için affetsin.

- **İsmail ibn Ali ibn Abdullah el-Hakim en-Nasihî Ebü’l-Hasan ibn Ebû Said.** Abdullah ibn Yusuf, Ebû Said es-Sayrafi ve başkalarından hadis dinlemiştir. Abdülğafir onu es-Siyak kitabında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi Ebû Hanîfenin tanınan ashabmdandır. Hadis rivâyet etmiştir. H. 486 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/157)

- **İsmail ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Cafer Ebû Said el-Haccaci (veya el-Huccaci).** Ebû Said es-Sayrafi ve Ebü’l-Kasım es-Sarrac’tan hadis rivâyet etmiş, hafız Abdülğafir el-Farisi’den de hadis dinlemiştir. Ondan da hafız Ebü’l-Fadl Muhammed ibn Tahir el-Makdisî hadis dinlemiştir. Abdülğafir Ebü’l-Hasan onu es-Siyak’ta zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)’in tanınan ashabından bir şeyhtir, hadisleri çoktur ve onlarla meşhurdur. Ebü’l-Fadl el-Makdisi de onu kendi *Ensab* kitabında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe yolu ve mezhebi üzerinde bir fakihtir. Ben yolu ondan daha güzel olan bir Hanefi görmedim.” es ‘Sem‘ânî de bunu kendi *Ensab*’mda söylemiştir. Dört yüz yetmiş dokuz senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/59)

Ben derim ki; ben *el-Ensab*’ta şu ibareyi gördüm: “Kendisi Ubeydullah ibn Muhammed ibn Esed, Ebû Bekir ibn Beyrî, Ebû Abdullah ibn Mehdi ve İbn Dinar’dan hadis dinlemiştir. Sika bir âlimdi. Bunu Emir ibn Makûlâ söylemiştir.”

- **İsmail ibn Muhammed ibnü’l-Hasen el-Hüseynî es-Seyyid Ebû İbrahim.** Ondan Ahmed ibn Muhammed el-Halimî imlâ tarzıyla hadis yazmıştır. Kendisi Ebü’l-Yüsr ve Ebü’l-Main akranmdandır. Allâhü Te‘âlâ hepsine rahmet eylesin. (*Cevahîr*, 1/160)

(İlginç) Bil ki, ben bu seyyidi/efendiye muhaddisler arasında zikretmeyi düşünmemiştim. Aksine, onu terk etmeye karar vermiştim. Çünkü (hal tercümelerini kendi kitabından aldığım) el-Kureyşî, onun hal tercümesini ayrıntılı bir şekilde vermemiştir. Fakat, buna rağmen kalem kendiliğinden onu yazdı. Ben de artık onu silemedim. Bu ilginç hal, bu yüce seyyidin/efendinin açık bir kerametidir. Allah ona rahmet eylesin.

**- İsmail ibn Muhammed ibnü'l-Hasen Ebü'l-Fadl el-Kerabisî el-Hakim.** Abdülğafir onu *Nişabur Siyakı*'nda zikretmiş ve şu bilgiyi vermiştir: "Hanefîlerden olup tanınan bir şeyhtir. el-Haffaf ve onun tabakasındaki olanlardan hadis rivâyet etmiştir. Bize ondan Ebû Bekir Muhammed ibn Yahya ibn İbrahim hadis rivâyet etmiştir. H. 461 senesinde vefat etmiştir." (*Cevahîr*, 1/160)

**- İsmail Şemsüddin el-Kûrânî.** *el-Fevaidü'l-Behiyye* sahibi onu zikretmiş ve mevlâ Muhammed ibn Edmeğan'dan naklen onun kendisini övdüğünü ve şunu anlattığını söylemiştir: "Kûrânî; fazıl, kâmil, fakîh, muhaddis, ilimlerde parlanmış bir kimsedir. Gazi Sultan 2. Murat Han'a arz edilmiş, kendisi ona son derecede ikramda bulunmuş ve dedesinin Bursa'daki medresesini ona vermiş ve kendisini oğlu (Muhammed) için mualim ve öğretmen yapmış ve ona fetva verme görevini vermiştir. Kûrânî, bu sultan döneminde Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmiş ve tefsirine "*Gâyetü'l-Emani*" ismini vermiş ve *Sahih-i Buhârî*'yi şerh etmiş ve şerhine "*el-Kevserü'l-Cârî Alâ Riyadi'l-Buhârî*" adını vermiştir. Kendisi bu şerhte bir çok yerde el-Kirmanî ve İbn Hacer'in yorumlarını çürütmüş, müşkül olan lügatları açıklamış, iltibas olan yerlerde râvilerin isimlerini zaptetmiştir. Kendisi bu kitabı H. 874/1469 senesinde tamamlamıştır.

*eş-Şekaikü'n-Nu'maniyye* sahibi onu Osmanlı Devleti'nin Ulemâsı arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Kendisi usûl ilmini bilen bir âlimdir. Kendi memleketinde okumuş, sonra Kahire'ye göç etmiş, orada da kıraat, hadis ve tefsir tahsil etmiştir. Aralarında hafız İbn Hacer'in de bulunduğu Mısır âlimleri ona ilim icazetleri vermişlerdir." (Bkz, s. 23, 24)

**- İsmail ibn Hibetüllah ibn Muhammed Ebû Salih.** İbnü'l-Adîm diye bilinir. Büyük ve meşhur bir ailedendir. Halep'te doğmuş ve orada dedesi

Ebû Ğanim Muhammed'ten hadis dinlemiş, ondan sonra Mısır'a gitmiş ve orada Ebû Ali el-Kindî'nin cüz'ünü (hadis kitabını) Hüseyin ibn Mısırî'den duyumuyla rivâyet etmiştir. H. 694 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/160)

- **İsmail ibn Yakub ibn İshak ibn Behlûl Ebû Muhsin et-Tenuhî el-Enbarî.** Bağdat'ta, Ahmed ibn Hanbel ve Behlûl ibn İshak'ın da dahil olduğu bir cemaat kadar muhaddisten hadis rivâyet etmiştir. Kur'ân hafızıydı, Yemen halkının neseplerini bilirdi, hadisi çoktu, sikaydı. Bunları Hatib zikretmiştir. H. 331 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/161)

- **İsmail ibnü'n-Neseî el-Kindî Ebû'l-Fadl Ebû Abdurrahman el-Kûfî.** Kendisi Mısır kadısıdır. Ve kendisi Ebû Hanîfe mezhebi üzerinde Mısır'da kadılık yapan ilk kadıdır. O zamana kadar Mısır halkı Ebû Hanîfe mezhebini bilmezlerdi. Ebû Said ibn Yunus şunu söylemiştir: "Mısır halkından Abdullah ibn Vehb, Sa'd ibn Sabik, Said ibn Ebû Meryem ve Ebû Salih el-Cürcanî ondan hadis rivâyet etmişlerdir. H. 164 senesinde el-Mehdî tarafından Mısır kadılığına getirilmiştir. İbn Yunus, *Mısır'a Gelen Garipler* kitabında şunu söylemiştir: "Bize Ali ibn Ahmed haber verdi, bize Ahmed ibn Said ibn Ebû Meryem haber verdi, dedi ki, amcamdan duydum, dedi ki, İbn Lehia' (veya Lühey'a) dan sonra İsmail en-Neseî el-Kûfî kadı olarak geldi. Ve kendisi en hayırlı kadılarımızdandı. Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebine uyardı. Onun (veya Ebû Hanîfe (r.a.)'in) mezhebi vakıfları iptal etmekte. Onun bu yöndeki kararları Mısır halkına ağır geldi. Bunun üzerine Leys İbn Sa'd el-Mehdî'ye onun hakkında bir şikâyet yazdı ve şunu söyledi: "Biz mal veya din konusunda bu kadının bir kusurunu bilmiyoruz. Fakat kendisi bizim burada kendi memleketimizde bilmediğimiz kararlar veriyor." Bu şikâyet üzerine el-Mehdi onu atmış yedi senesinde azletti." (*Cevahîr*, 1/161) Suyutî, *Hüsnu'l-Mühadara fi Kudat-ı Mısır* kitabında şunu söylemiştir: "İbn Lühey'a'dan sonra İsmail ibn Semî' el-Kûfî kadılığa getirildi. Halkın nazarında saygın bir kadıydı. Fakat Ebû Hanîfe mezhebine göre kararlar alırdı. Halk da bu mezhebi bilmezdi." (1/161)

Ben derim ki; *Tehzibü't-Tehzib*'te şöyle denmiştir: "İsmail ibn Semî' el-Hanefî Ebû Muhammed el-Kûfî, sabirî tüccarıdır. Enes, Malik ibn Umeyr el-Hanefî, Ebû Rezin, Müslim el-Batin ve başkalarından hadis ri-

vâyet etmiştir. Ondan da Şu'be, Sevrî, İsrail, Ebû İshak el-Fezarî, Hafs ibn Gıyas ve bir cemaat hadis rivâyet etmişlerdir. el-Kattan şunu söylemiştir: "Hadis rivâyeti husûsunda onda beis yoktur." Ahmed, "Sikadır" demiştir. İbn Maîn bir rivâyette, "Sika ve me'mundur" demiş, bir kere de, "Sikadır" demiştir. Ebû Hatim, "Saduk ve salihdir" demiştir. Müslim, Ebû Davud ve Nesaî onun rivâyetlerini tahric etmişlerdir. İbn Nümejr ve el-İclî, "Sikadır" demişlerdir. Said, "İnşâallah sikadır" demiştir. Buhârî, "Hadis konusunda onda beis yoktur" demiştir.

Bazıları da rey ve görüşünden dolayı onun hakkında konuşmuşlardır. Çünkü kendisi biraz haricilerin rey ve görüşüne meyletmiştir." (Özetle, 1/305-306)

Ben derim ki; sabirî tüccarı olan İsmail ibn Sübey' el-Kûfî yukarıda geçti. el-Kureyşî onu Mısır kadısı olan İsmail en-Neseffî'den ayrı bir kimse olarak zikretmiştir. Suyutî ise, Mısır'a kadı olanı İsmail ibn Semi' diye isimlendirmiştir. Muhtemelen sabirî tüccarı olan bu İsmail'dir; İsmail ibn Sübey' değildir. Bu ise ya başka bir adamdır, el-Kureyşî ikisini karıştırmıştır; ya da ikisi aynı adamdır, babasının ismi katipler tarafından bazen Semi', bazen de yanlışlıkla Sümey' (veya Sümeyyi') şekilde yazılmıştır. İsmail ibn Semi'in iki kişi olması da muhtemeldir. Bu durumda onlardan birisi sabirî tüccarıdır, diğeri de Mısır kadısıdır. Allah daha iyi bilir.

- **Eşref ibn Said Ebû Eyyub.** Kendisi Ebû Yusuf ashabından ve onda fıkıh okuyanlardandır. Hadisi de ondan, İsmail ibn Ayyaş, Selâm ibn Selim ve başkalarından dinlemiştir. Kendisinden de Muhammed ibnü'l-Hasen el-Buhârî ve başkaları hadis dinlemişlerdir. (*Cevahîr*, 1/162)

- **Eyyub ibn Ebû Bekir ibn İbrahim en-Nahhas el-Halebî el-İmâm el-Allâme.** Halep'te doğmuş, hadisi Mekke'de İbnü'l-Himyerî'den, Kahire'de Yusuf es-Sadî'den, Bağdat'ta İbnü'l-Hazîn'den dinlemiştir. Ders vermiş, fetva vermiş, hadis rivâyet etmiştir. 699 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/163)

*el-Fevaid*'te buna şu bilgi de eklenmiştir: "Kendisi İmâm, âlim, müfessir ve muhaddistir. Kendi zamanında Hanefî mezhebinin riyasetini o temsil etmiştir. Mekke'de, Kahire'de ve Bağdat'ta hadis dinlemiş, kendi

yanında da onu Kadı'l-Kudât Ali ibn Ahmed et-Tarsusî ve Yusuf ibn Muhammed ibn Yakub en-Nahhas el-Halebî okumuşlardır. (s. 56)

Buraya kadar, Hanefî mezhebinden olan ve ismi elif ile başlayan yüz iki muhaddisi zikretmiş olduk.

### İsimleri Bâ ile Başlayanlar

- **Bişr ibnü'l-kasım ibn Hammad ibn Abdu Rabbihi Ebû Sehl el-He-revî en-Nişaburî.** Malik ibn Enes, Leys İbn Sa'd, İbn Lühey'a, Şerik ibn Abdullah el-Kadı ve Hammad ibn Zeyd'ten hadis dinlemiştir. Kendisinden de Eyyub ibnü'l-Hasan (Zahid, fakîh ve Hanefî olan bu zat, *Sahih-i Müslim*'in ravisi olan İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan'ın tercümesinde geçti) ve onun üç oğlu Sehl, Hasan ve Hüseyin hadis rivâyet etmişlerdir. Bunlar da Nişabur'da Ebû Hanîfe ashabından olan kadılardır. Bişr-i el-Hakim kendi *Tarih*'inde zikretmiş ve onun H. 215 senesinde vefat ettiğini söylemiştir. (*el-Cevâhir*, 1/166)

- **Bişr ibnü'l-Velid ibn Halid ibn Velid el-Kindî el-Kadı.** Kendisi Müslümanların bayrak (gibi yüksek olan) âlimlerinden ve meşhurlardan biridir. el-Hafız, *el-Lisan*'da şunu söylemiştir: “Bişr; Abdurrahman ibnü'l-Gasil ve Malik ibn Enes'ten hadis dinlemiş, Ebû Yusuf'tan da fıkıh öğrenmiştir. Geniş bir fıkıh bilgisine sahipti. İbâdeti çoktu. Onun yirmi dört saatlik viridi iki yüz rekât namazdı. Bu namazları yaşlanıp felç olduktan sonra da kılmıştır. Bir adam, devlete ihbar edip onun “Kur'ân'ın mahluk olduğuna” inanmadığını söyledi. Bu sebeple el-Mu'tasim onun evinde hapsedilmesini emretti. Ondan sonra el-Mütevekkil halife olunca kendisini serbest bıraktı. Salih ibn Muhammed Cezere, “O saduktur” demiştir. İbn Ebû Hatim onu zikretmiş ve onun için bir cerh zikretmemiştir. Müslime şunu söylemiştir: “O sikadır. Kur'ân meselesinden dolayı mihnete uğratılmıştır. Ahmed onu överdi. H. 238 senesinde vefat etmiştir. Bağavî, Ebû'l-Velid ve Hamîd ibn Şuayb ondan hadis rivâyet etmişlerdir. H. 213 senesine kadar Mansur şehrinin kadılığını yapmıştır.” (Özetle, 2/35)

*el-Cevâhir*'de şu bilgi de verilmiştir: “Bişr, Ebû Yusuf'un ashabındandı, fakat Muhammed ibnü'l-Hasen'e yüklenir ve onu şiddetle eleştirirdi. Hasan ibn Malik onu bundan nehyeder ve kendisine, “Muhammed ibnü'l-Ha-

sen bu kadar kitap yazmıştır. Sen bir kitap yaz” derdi. Mezhebi ve yolu cemil ve güzeldi, kendisi salih, dindar ve âbiddi. İnsanlar ondan bir arada zikredilemeyecek kadar fıkıh, nevâdir ve mesâil öğrenmişlerdir. Ebû Yusuf onu diğer talebelerinden üstün tutardı. Kendisi ondan onun kitaplarını ve emalisini rivâyet etmiştir.

Hatib, kendisine ulaştırdığı isnadıyla Bîşr ibnü'l-Velid'in şunu söylediğini zikretmiştir: “Biz Süfyan ibn Uyeyne'nin yanında iken müşkül bir mesele gelirse, kendisi, “Burada Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabından kimse var mı?” diye sorardı. “Bîşr vardır” denilirdi ve kendisi bana, “Bu meseleye cevap ver” derdi. Ben cevap verirdim ve cevabım hoşuna gidip kendisi şunu söylerdi: “Fakîhlerin hakkını tanımak din selâmetidir.” Bîşr, Hammad ibn Zeyd, Malik ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ahmed ibn Ali el-Enbarî ve Ebû Ya'lâ el-Hafız el-Musilî hadis rivâyet etmişlerdir.

Ben derim ki; aklımda kaldığına göre, Dârekutnî ve Beyhakî kendi *Sünen*'lerinde onun hadislerini rivâyet etmişlerdir.

- **Bîşr ibn Yezid ebü'l-Ezherî en-Nişaburî.** Künyesi Ebû Sehldir. İbn Mübarek, İbn Uyeyne ve İmâm Ebû Yusuf el-Kadî'dan hadis dinlemiş ve Ebû Yusuf'ta fıkıh tahsili yapmıştır. İbn Vehb ve daha başkalarım da dinlemiştir. Kendisinden de imâm Ali ibnü'l-Medinî ve Muhammed ibn Yahya ez-Zühelî el-Hafız hadis rivâyet etmişlerdir. el-Hakim onu *Nişabur tarihî*'nde zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi, Kûfe fakihlerinin gözdelelerinden. H. 213 senesinde vefat etmiştir.” *el-Bedai'* kitabının başında da ondan söz edilmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/168)

Ben derim ki; el-Hafız da onu *el-Lisan*'da zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi Şerik, İbn Mübarek ve Ebü'l-Ahvas'tan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ebû Hatim ve Yahya ibn Abduke hadis rivâyet etmişlerdir. Ebû Zür'a, “saduktur” demiştir.” (1/36)

- **Bekkâr ibn Kuteybe ibn Esed Ebû Berke.** Kendisi sahabî Ebû Berke es-Sekafî'nin soyundandır. Mısır kadısıdır. Basra'da İmâm Ebû Yusuf'un ashabından olan ve Hilâlî'r-rey diye bilinen Hilâl ibn Yahya ibn Müslim'de fıkıh tahsili yapmış, Ebû Davud et-Tayalesî ve Yahya ibn Harun'dan hadis

okumuştur. Basrahlıların ilmini Mısır'a taşımıştır. Abdüssamed ibnü'l-Varis, Safvan ibn İsa ez-Zühri ve Müemmil ibn İsmail'den hadis rivâyet etmiş, ondan da en çok Tahavî hadis rivâyet etmiş ve yararlanmıştır. Ebû Avâne kendi *Sahih* kitabında ve imâmların imâmı Ebû Bekir ibn Huzeyme de ondan hadis rivâyet etmişlerdir.

Tahavî, *Tarih-i Kebir*'inde şunu söylemiştir: “Bekkâr'a eziyet veren kimse iflâh olmamıştır. el-Mutemid, kardeşi el-Muvaffak'ı tahttan uzaklaştırmak için çalışırken Mısır sultanı İbn Tolon'la da mektuplaştı ve ikisi ittifak ettiler. İbn Tolon kadıları ve önde gelenleri topladı ve el-Muvaffak'ı haletmelerini istedi. Hepsini onu halhetti. Fakat Bekkâr ibn Kuteybe onlara uymadı. İbn Tolon (kızarak) ona, “İnsanların senin için “dünyada benzeri yoktur” demeleri seni bu şekilde cüretlendirmiştir” dedi. H. 270 senesinde vefat etmiştir. Kabri meşhurdur, ziyaret edilir ve onunla teberrük edilir. (*el-Cevâhir*, 1/171)

Ben derim ki; Suyutî, Bekkâr ibn Kuteybe'yi *Hüsni'l-Muhadara*'da Hanefî fakihleri arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Ebû Avâne kendi *Sahih*'inde ve İbn Huzeyme ondan hadis rivâyet etmişlerdir. el-Mütevekkil ona Mısır kadılığı vermiştir. Onun adâlet, iffet, nezahet ve takvası hakkında çok şey anlatılmıştır. Onun şartlar ve vesikalar konusunda telifleri ve Ebû Hanîfe (r.a.)'e itiraz yönelttiği husûslarda İmâm-ı Şâfiî'ye cevapları vardır.” (1/197)

el-Hakim, *el-Müstedrek*'te onun bir hadisini tahrîç edip Şeyhayn şartı üzerine tashih ettikten (sahih olduğunu belirttikten) sonra şunu söylemiştir: “Ebû Berke (Bekkâr ibn Kuteybe) sika ve me'mundur.” Zehebî de kendi *Telhis*'inde bu sözü teyid etmiştir. Hakim, *el-Müstedrek*'te onun bundan başka hadislerini de tahrîç etmiştir.

**- Bekr ibn Muhammed ibn Ali ibnü'l-Fadl ez-Zerencerî Ebû'l-Fedâil.** Kendisi sahabî ve ensarî Cabir ibn Abdullah'ın soyundandır. Buhara ehlin-den olup “Şemsü'l-Eimme” lakabıyla tanınmıştır. Ebû Hanîfe mezhebinin hıfz etmede darb-i mesel halinde örnek gösterilirdi. Nesepler ve tarihler hakkında da bilgisi vardı. Kendi belde halkı ona, Küçük Ebû Hanîfe ismini vermişlerdi. Hadisleri rivâyet etmiş, imlâ etmiştir. Kendi babası ve şeyhi

olan el-Hulvanî'den, Ebû Sehl Ahmed ibn Ali el-Ebyurdî, Ebû Hafs Ömer ibn Mansur el-Hafız, Ebû Mes'ud Ahmed ibn Muhammed ibn Abdullâh el-Becelî el-Hafız, Ebü'l-Kasım Meymun ibn Ali ibn Meymun el-Meymunî, Ebû Abdullâh İbrahim ibn Ali et-Taberî, Ebû Yakub Yusuf ibn Mansur el-Hafız, Ebû Amr Muhammed ibn Abduaziz el-Kantarî ve daha başkalarından hadis dinlemiştir. Kendi döneminde saydığımız bu şeylerin çoğundan yalnız kendisi rivâyette bulunmuştur. Bana, bütün mesmuatım rivâyet etmem için icazet yazıp verdi. Ondan Ebû Abdullâh Muhammed ibn Abdulvahid ed-Dekkak el-Hafız, Cafer Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Cafer el-Halimî, Ebû Hafs Ömer ibn Muhammed ibn Tahir el-Ferganî, Ebû Abdullâh Muhammed ibn Yakub el-Kâsânî ve daha başka çok kimseler de rivâyette bulunmuşlardır. (s. 284)

- **Behlûl ibn Hassan ibn Sinan.** Bunun oğlu İshak ibn Sinan yukarıda (Elif bölümünde) geçti. Kendisi Bağdat, Basra, Kûfe, Mekke ve Medine'de hadis dinlemiş, Şu'be, Hammad, Malik ve Süfyan'dan rivâyette bulunmuştur.

el-Hatib, kendi senediyle şunu söylemiştir: "Behlûl ibn Hassan önce tarih, lügat, şiir, savaşlar ve Arapların ilim ve marifetlerini öğrenmeye çalışmış, ondan sonra hadis, fıkıh ve siyer tahsil etmiş ve bu ilimlerde çok ilerlemiştir. H. 204 senesinde Enbar'da vefat edinceye kadar da zahid bir şekilde yaşamıştır. (*el-Cevâhir*, 174/1)

- **Bayram ibn Ali ibn Nüstekin Ebû's-Surur.** Kendisi fakîh ve muhaddistir. Diya (Ziya) el-Makdisî el-Hafız'dan ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Mısır muhaddisi el-Hafız er-Reşid hadis dinlemiş ve şunu söylemiştir: "Kendisi, rivâyet ettiği bütün hadisleri rivâyet etmem için bana icazet verdi." Bunu bana bir çok kimse el-Hafız er-Reşid'ten nakletti. H. 620 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/174)



### İsimleri Cim İle Başlayanlar

- **Cebare ibnü'l-Müflis el-Hamanî el-Kûfî.** el-Kureyşî bunu *el-Cevâhir*'de zikretmiş ve onu hafızlardan saymıştır. Şunu da söylemiştir: “Ondan İbn Mâce hadis rivâyet etmiştir. Onun hakkında (sika olup olmadığı husûsunda) konuşulmuştur. H. 241 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 277)

Ben derim ki; *et-Tehzib*'te şöyle denmiştir: “İbn Nümeyr, “O saduktur” demiştir. Ebû Hatim, “O, adâletin elleri önündedir. Kendisi Kasım ibn Ebû Şeybe gibidir” demiştir. İbn Adiy, onun bir hadisi için şunu söylemiştir: “Ondan başka kimse bu hadisi rivâyet etmemiştir. Fakat kendisi bile bile yalan uydurmaz.” Kasım ibn Seleme şunu söylemiştir: “Ondan bizim bel-demizden Bakîy ibn Mahled hadis rivâyet etmiştir. Cebare inşaallah sika-dır. Salih Cezere şunları söylemiştir: “Kendisi salih bir kimseydi. Onun hakkında Muhammed ibn Ubeyd'e sorulmuş, kendisi, “Cebare oldukça sikadır” demiştir. Ben Osman ibn Ebû Şeybe'den şunu dediğini dinledim: “Cebare bizden daha çok hadis aramış ve kendisi bizden daha fazla hafızdır (veya hıfzı daha kuvvetlidir).” el-Esrem, ondan hadis yazmayı bana tavsiye etti. Ben onunla birlikte onun seçtiği hadisleri kendisinden dinledim.” (1/58-59) Bazıları da Cebare'yi taz'if etmişlerdir.

- **Cerid ibn Abdülhamid ibn Kîrt.** Daha önce geçti.

- **Cafer ibn Tarhan el-İsterabadî Ebû Muhammed.** Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının büyük fakîhlerindendir. Ebû Nuaym el-Fadl ibn De-kin'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de oğlu Muhammed ibn Cafer rivâyette bulunmuştur. el-İdrisî onu zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi hadiste sikadır. Hadiste telifleri de vardır. Allâhü Te'âlâ ona rahmet eylesin.” (*el-Cevâhir*, 1/179)

- **Cafer ibn Abdullah ibn Muhammed ed-Damiğanî.** Kendisi adâlet, ilim ve rivâyetle meşhur olan bir ailedendir. Nebil, celil bir şeyhtir, sireti (hayat tarzı) övülmüş, yolu beğenilmiştir. Çok sayıda hadisi Ebü'l-Hattab Mahfuz ibn Ahmed el-Küluzanî ve Ebû Zekeriya İbn Mendeh el-Asbahânî'den dinlemiştir. Kendisi de çok hadis rivâyet etmiştir. Saduktur.

İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: “Bize ondan İbn Ebü'l-Ahdar ve Ebü'l-Abbas ibnü'l-Bendenici hadis rivâyet etmişlerdir.” (*el-Cevâhir*, 1/189)

**- Cafer ibn Muhammed ibnü'l-Mu'tez ibn Muhammed ibnü'l-Müs-tağfir Ebü'l-Abbas en-Nesefî el-Müstağfirî.** Nesef'te hatipti. Fakîh, fa-zıl, muhaddis, çok hadisli ve hafızdı. Kendi asrında Maverâü'n-Nehir'de onun misli yoktu. Güzelce yazdığı telifleri vardır. Ebû Abdullah Muham-med ibn Ahmed Ğancar el-Hafız'dan hadis dinlemiş, ondan da Ebû Man-sur es-Sem'ânî hadis dinlemiş ve rivâyet etmiştir. H. 432 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/180)

*el-Fevaid*'te es-Sem'ânî'den naklen şöyle denmiştir: “Cafer ibn Mu-hammed muhaddis, çok hadisli, saduk bir kimseydi. Anlamak (fehmi), ta-nımak (marifet) ve itkan (rivâyette titiz olmak) onda ağırlık kazanmışlardı. Hadis mecmualarını daha da cem'edip büyük ciltler haline getirmiş, ki-taplar yazmış ve onları güzelce hazırlamıştır. Hadis talebi için HoraSan'a rihlet etmiş, bir müddet Merv ve Serahs'ta ikamet etmiştir. Çok kimseden hadis dinlemiş, ondan da sayılamayacak kadar çok kimse hadis dinlemiş ve rivâyet etmiştir. Kendi zamanında Meverâü'n-Nehir'de onun derecesin-de hadisleri toplayan, telif eden ve anlayan kimse olmamıştır.” (s. 28)

Ben derim ki; Zehebî onu hafızlar arasında zikretmiş ve şöyle tanıtmış-tır: “el-Hafız el-Allâme Ebü'l-Abbas Cafer ibn Muhammed ibnü'l-Mu'tez ibn Muhammed ibnü'l-Müstağfir. Teliflerin sahibidir, kendisi sadıktır, fa-kat mevzu hadisleri rivâyet eder ve onları çürütmez (mevzu veya zayıf olduklarını söylemez).”

Ben derim ki; bu bir kusur ise, hafızların (hadis müelliflerinin) çoğu ondan selâmette olmamışlardır. Meselâ, bilindiği üzere, İbn Mâce ve el-Hakim de böyledirler. el-Aynî, Dârekutnî'den böyle olduğunu söylemiş ve onu eleştirmiştir. Ben bu husûsu başka yerde de zikrettim.

Cafer ibn Muhammed'in bazı telifleri şunlardır: *Ma'rifetü's-Sahâbe*, *Tarih-u Nesef*, *Tarih-u Keş*, *Kitabü'd-Daavât*, *Kitabü'l-Menamat*, *el-Hu-tebü'n-Nebeviyye*, *Delâilü'n-Nübüvve*, *Fedâilü'l-Kur'ân*, *Kitabü's-Şemâil*. Zehebî, ona dayandırdığı isnadla onun şunu söylediğini zikretmiştir: “Ben el-Hafız ibn Mende'nin şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Sen bir

hadisin isnadında bir zahid (abid, sofu) görürsen, o hadisten ellerini yıka.” (3/243-244)

- **Celâl ibn Ahmed ibn Yusuf et-Tirbetî Celâlüddin.** Kendisi et-Tübanî nisbetiyle/lakabıyla tanınmıştır. Hafız İbn Hacer onu *ed-Dürerü'l-Kâmine*'de zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi elliden önce Kahire'ye gelmiş, *Sahih-i Buhârî*'yi el-Alâý et-Türkmanî'den dinlemiş, başka hadisleri de ondan ve el-Kavvam el-İtkanî'den almıştır. Çeşitli ilimlerde üstünlük ve maharet kazanmış, bunun yanında dindarlık ve hayırlılık sıfatlarıyla tanınmıştır. *el-Meşarik* kitabını şerh etmiş, birkaç yerde birlikte Cuma namazının kılınamayacağını savunduğu bir kitap telif etmiş, el-Miğlitaî'nin *Buhârî Şerhi*'ni özetlemiş ve bunlara benzer ilmî çalışmalar yapmıştır. Akîdesi güzel, sünneti seven bir kimseydi ve kendi döneminde Hanefîlerin riyaseti ona dayanmıştı. Defalarca kadılık teklif edildiği halde, kendisi bunu kabul etmekten imtina etmiştir. (Bkz: *Buğyetü'l-Vuât*, 1/213)

- **Cüneyd ibn Muhammed ibnü'l-Muzaffer et-Talkanî el-Ğaznevî Ebû Bekir.** Kendisi Serahs ehlindendir. Nişabur'da Ebû Bekir ibn Abdulgaffar es-Seyrevî'yi, Serahs'ta da Nasır ibn Muhammed el-İyadî'yi dinlemiştir.

Ebû Sa'd şunu söylemiştir: “İlerlemiş yaşma rağmen hacca giderken Bağdad'a uğramış ve orada Ebû's-Saâdât Ahmed ibn Muhammed ibn Abdülvahid el-Mütevekkilî'den hadis dinlemiştir. Ondan da Serahs'ta Ebû Sa'd es-Sem'ânî hadis dinlemiştir. el-Kafatî onu *Tarihü'n-Nuhât* kitabında zikretmiştir. Hadis ve lügat bilgisi vardır. H. 540 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/181)

### İsimleri Noktasız Ha ile Başlayanlar

- **Hıbban ibn Ali Ebû Ali.** Bir görüşe göre de Ebû Abdullah. Kendisi İmâm'm ashabındandır. O, ileride geleceği gibi, Mendel'in kardeşidir.

Saymürî şunu söylemiştir: “İki kardeş de Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabındandırlar.” (*el-Cevâhir*, 1/184) İbn Mâce onun hadislerini tahric etmiştir. el-Mizzî de onun İmâm'dan hadis rivâyet edenler arasında zikretmiştir. (Bkz: Suyutî, *es-Sahife*, 11)

Hafız, *et-Tehzib*'te şunu söylemiştir: “Hıbban; A‘meş, Sehl ibn Ebû Salih, İbn İclân, Leys ibn Ebû Süleym, Akîl ibn Halid el-Eylî, Abdumelik ibn Umeyr, Yunus ibn Yezid ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da İbnü’l-Mübârek, Ebü’l-Velid et-Tayalesî, Ebü’r-Rabi’ ez-Zehrânî ve Levin hadis rivâyet etmişlerdir. İbnu Harraş şunu söylemiştir: “Yahya İbn Maîn dedi ki, Hıbban ve Mendel kardeşler sadukturlar.” ed-Devrakî de ondan (Yahya’dan) şunu nakletmiştir: “Onlarda beis yoktur.” Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Hıbban’ım hadisleri yazılır, fakat onlarla ihticaç edilmez.”

İbn Adiy şunu söylemiştir: “Onun hadisleri arasında salih olanları vardır. Fakat genel olarak hadisleri ifrat ve garip türdendirler. Kendisi hadisleri taşınabilen ve yazılabilen kimselerdendir.” Hatib şunu söylemiştir: “Kendisi salih ve dindar bir kimsedir.” Hıcr ibn Abdülcebbar ibn Vail şunu söylemiştir: “Ben Kûfe’de ondan daha efdal bir fakîh görmedim.” İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiş ve şunu eklemiştir: “Kendisinde Şiilik vardı.” el-İclî şunu söylemiştir: “Kendisi Kûfeli ve saduk bir kimsedir.” Başka bir yerde de, “Kendisi Kûfe’nin önde gelen âlimlerindendi. Fakîhti” demiştir. Başkaları ise onu eleştirmişlerdir. (1/173- 174)

- **Hasan ibn Ahmed er-Rafil Ebû Muhammed.** İbnü’l-Müslime diye bilinir. Muhammed ibnü’l-Muzaffer’dan hadis rivâyet etmiştir. el-Hatib şunu söylemiştir: “Ashabımızdan bazıları ondan hadis yazdılar. Saduk bir kimseydi. H. 430 senesinde vefat etti.” (*el-Cevâhir*, 1/189)

- **Hasan ibn Ahmed ibn Malik Ebû Abdullah ez-Za’ferânî.** İmâm ve sikaydı. İmâm Muhammed ibnü’l-Hasen’in *el-Cami’u’s-Sağir* kitabına güzel bir tertip vermiştir. Ve İmâm-ı Muhammed’in kendi görüşüne dayandırdığı meseleleri İmâm Ebû Yusuf’tan rivâyet ettiği meselelerden ayırmış ve bunların hepsini bablar haline getirmiştir. Onun *Kitabü’l-Edâhi* adında da bir kitabı vardır. (*el-Fevaid*, 28)

- **Hasan ibn Ahmed ibnü’l-Hasan ibn Enuşirvan, Kadî’l-Kudât Husamüddin er-Razî.** İmâm, allâme, kâmil ve fazıl bir kimseydi. Hadis ve tefsirde yed-i tulâ (en uzun el) sahibiydi. Suyutî onu *Hüsnu’l-Muhadara* kitabında zikretmiş ve onun için şunu söylemiştir: “İmâmdı, allâmeydi,

faziletleri çoktu. Mısır ülkesinde Hanefîlerin kadılık görevini üstlenmiştir. Ondan sonda Şam'da kadılık yapmıştır. Moğolların istilâsı sırasında H. 669/1270 senesinde vefat etmiştir. (*el-Fevâid*, 28)

- **Hasan ibn Eyyub Ebû Ali er-Remcarî en-Nişaburî.** Kadı Ebû Yusuf'ta fıkıh okumuş, Hüseyim ve İbn Uyeyne'den hadis dinlemiştir. Hakim onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'ın ashabından olup kadim (eski) lerimizdendir. İlim tahsili için Kadı Ebû Yusuf'a Bîşr ibn Ebû'l-Ezher ve diğer birkaç akrasıyla birlikte gitmişlerdir. Ben müstemli (kâtip) Ebû Ömer'in hattıyla şunu okudum: "Bize Hüssam haber verdi, bize Hasan ibn Eyyub el-fakîh haber verdi. Kendisi ilim ehlinde olup sika bir kimseydi. Remcar'da ikamet ederdi." (*el-Cevâhir*, 1/190) Hakim de ondan hadis tahric etmiştir.

- **Hasan ibn Bîşr ibnü'l-Kasım Ebû Ali en-Nişaburî.** Hasan ibn Zeyyad el-Lü'lü'de fıkıh okumuştur. İbn Uyeyne, Vekî' ve benzerlerine yetişmiştir. Mısır'da da el-Leys'in kâtibi Abdullah ibn Salih'ten hadis dinlemiştir. H. 244 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/191)

- **Hasan ibn Bendar Ebû Ali el-İsterabadî.** el-İdrisî onu *İstirabad tarihi*'nde zikretmiştir. Kendisi rey ashabından olup fazıl, müttakî ve sika bir kimseydi. Hüseyin ibnü'l-Hasan el-Mervezî ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. H. 292 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/191)

- **Hasan ibn Ebû'l-Hasan Ebû Muhammed el-Endakî.** Kendisi imâm Abdülkerim el-Endakî'nin torunudur. Sem'ânî şunu söylemiştir: "Denildiğine göre, kendisi ilim, zühd ve vera' ailesindendir. Vaktinin şeyhidir. Maveraü'n-Nehrin büyük şeyhlerindendir. Güzel bir yolun (hayat ve yaşam tarzının) sahibidir. H. 552 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/191)

- **Hasan ibn Zeyyad el-Lü'lü el-Kûfî.** Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'ın ashabı (sahibi) dir. es-Sem'ânî onu *el-Ensab*'ta zikretmiş ve onun için şunları söylemiştir: "Kadılık yapmıştır. Ebû Hanîfe hadislerinin hafızıydı. Fakat hükmetmek için kadılık minderine oturduğu zaman hıfzını unuttu. Bu sebeple yanına bir yardımcı alır ve hükmü ona sorardı. Kadılık minde-rinden kalkıp gittiği zaman ise hıfzı geri gelirdi. el-Bekkâlî ona mektup

yazıp şunu söyledi: “Sen kadılık yapmak için yaratılmamışsın. Umarım, bunun böyle olması Allâhü Te‘âlâ’nın senin için dilediği bir hayırdır. Sana göre olmayan o görevden istifâ et.” Hasan el-Lü’lû kadılıktan istifâ etti ve rahatladı.

Kendisi şunu söylemiştir: “Ben ibn Cüreyc’ten on iki bin hadis yazdım. Fakîhler onların hepsine muhtaçtırlar. “Ahmed ibn Abdülhamid el-Hafız şunu söylemiştir: “Ben Hasan ibn Zeyyad el-Lü’lû’dan daha güzel ahlaklı, insana daha yakın ve daha yumuşak huylu bir kimse görmedim.” H. 204 senesinde vefat etmiştir. (s. 497)

Ben derim ki; muhaddisler onun hakkında konuşmuş ve onu cerh etmişlerdir. Hafız, *el-Lisan*’da bunların aleyhteki sözlerini zikrettikten sonra şunu söylemiştir: “Buna rağmen, Ebû Avâne kendi *Müstahrec*’inde, Hakim de *Müstedrek*’inde onun hadislerini tahric etmişlerdir.” Müslim ibn Kasım ise onun sika olduğunu söylemiştir. Allâhü Te‘âlâ ona rahmet eylesin. (2/209)

Yahya ibn Âdem-Buhârî’ni şeyhi- şunu söylemiştir: “Ben Hasan ibn Zeyyad’tan daha fakîh kimse görmedim. Kendisi sünneti sever ve ona uyardı. O kadar ki, Allah Resûlü (s.a.v.)’in, “*Onlara kendi giydiklerinizden giydirin.*” hadisine uymak için, kölelerine kendi giydiklerinden giydirdi. (*el-Cevâhir*, 1/193)

*el-Fevaid*’te Kârî’nin *Tabakat*’ından naklen şöyle denmiştir: “Hasan ibn Zeyyad, hicrî ikinci yüz yılda ümmetin dînini tecdid eden müceddilerden sayılmıştır. İbnü’l-Esir’in *Muhtasaru Garibi Ahâdisi’l-Kütûbi Sitte* kitabında da böyle denmiştir. (s. 25)

**- Hasan ibn Salih ibn Salih ibn Hayy Ebû Abdullah el-Hemedânî el-Kûfî el-Fakîh el-Âbid.** Zehebî onu hafızlardan saymış ve kendisini “Kudve olan imâm” sıfatıyla anmıştır. Kendisi Seleme ibn Küheyl, Mansur ibnü’l-Mu’temir, Semmâk ibn Harb ve daha bir çok kimseden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Veki’, Yahya ibn Âdem, Yahya ibn Fudayll, Ebû Nuaym, Kabisa (veya Kubaysa), Ali ibn Caad ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.

Ebû Nuaym şunu söylemiştir: “Ben sekiz yüz muhaddisten (hadis) yazdım. Hasan ibn Salih’ten daha efdal olanı görmedim.” Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Kendisi sika, hafız ve mutkîndir.”

Ahmed şunu söylemiştir: “Sikadır.” Abbas, İbn Maîn’den naklen şunu rivâyet etmiştir: “Evzaî ve Hasan ibn Salih’in reyleri yazılır.” Ebû Zûr’a şunu söylemiştir: “Hasan ibn Salih’te itkan, fıkıh, ibâdet ve zühd birleşmiştir.” Veki’, onu Said ibn Cübeyr’e benzetirdi. Ebû Nuaym şunu söylemiştir: “Hasan el-Lü’lûî, vera’ ve kuvvette (hafıza gücünde) Sevrî’den aşağı değildi. Ben Hasan dışında herkesin illâ bazı hatalar yaptığını gördüm.” (Bkz: *Tezkiretü’l-Huffaz*, 1/201)

Ben derim ki; el-Kureyşî onu *el-Cevâhir*’de zikretmiş ve kendisini Haneîlerden saymıştır. Ebû’l-Velid et-Tayalesî, uzun bir hikâyede Ebû Yusuf’un şu sözünü zikretmiştir: “Ben bir kimse için Hasan ibn Salih aleyhinde konuşmasından (bunun vebalinden) korktuğum kadar bir şeyden korkmam.” Kendisi bunu söylerken, kinaye yoluyla Şu’be’yi kastettiği kalbime doğdu.” (1/194)

- **Hasan ibn Abdullah el-Merzuban Ebû Said el-Kadı es-Seyrâfî el-lügavî en-Nahvî.** Hadisi Ebû Bekir ibn Zeyyad en-Nişaburi, Muhammed ibn Ebû’l-Ezher ve bir cemaat (kadar kimseler)den dinlemiş, kıraati İbnu Mücahid’ten almış, lügat ve nahvi İbnü’s-Sirac’ta okumuş, Ebû Hanîfe fikhını tahsil etmiştir. Bundan sonra Bağdat’ta ikamet etmiş ve kitaplar tasnif/telif etmiştir. Kendisi kendi el emeğinden yerdî. Hat ve yazısı güzeldi. Ebû Hayyan et-Tevhidî onu çok tazim eder, ilimlerdeki seviyesini överdi. H. 367 senesinde vefat etmiştir. *el-Lisan*’da da böyle denmiştir. (2/218)

*Buğyetü’l-Vuat*’ta şöyle denmiştir: Ebû Hayyan şunu söylemiştir: “Ebû Said es-Seyrâfî şeyhlerin şeyhi ve imâmların imâmıdır. Nahv, lügat, kıraat, ferâiz, hadis ve kelâm konularında marifet (bilgi) sayibidir. Rusafe camiinde elli sene Ebû Hanîfe mezhebi üzerinden fetva verdi. Ve fetvalarında bir hata veya bir kayma görülmedi.

Kendisi bu güven, diyanet, emanet ve akıllılıkla Bağdat’ta kadılık da yaptı. *Muhadaratül ‘Ulemâ*’da şöyle denmiştir: “Kendisi zamanının şeyhi

ve kalıcı iz bırakan, misli na-mevcut ve şekli kendine has bir kimseydi. Ben onun kadar zühd hadislerini hıfzetmiş başka bir kimse görmedim. Kendisi dindar, takva, temiz, âbid ve zâhid bir kimseydi.” *el-İmtinâ*’ sahibi şunu söylemiştir: “es-Seyrafi; ilmi güzel derleyip toplayan, Arapların örf ve âdetlerini en iyi bilen, her konuya çok rahat girebilen, ahlakta, dindarlıkta orta yolu tutan, en çok hadis rivâyet eden, en çok hüküm veren, fetva husûsunda en fakih olan bir kimsedir. Müteaddit sultanlar kendisine tazimle başlayan mektuplar göndererek fıkıhta, Arapçada ve lügatte sorular yöneltmiş ve cevap istemişlerdir.” (1/222)

- **Hasan ibn Osman ibn Hammad ibn Hassan Ebû Hassan ez-Ziyâdî el-Kadı.** Ebû Ali el-Muhsin ibn Ali et-Tenuhî onu zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi fukahâ ashabımızın önde gelenlerinden, İmâm Ebû Yusuf’un yetiştirdiklerindendi. Hüseyim ibn Beşir, Veki’ ibnü’l-Cerrah ve daha başkalarından hadis dinlemiştir. Kendisinden de Muhammed Bağandî ve İshak ibnü’l-Hasan el-Harbî hadis dinlemişlerdir. Güzel bir tarih kitabı vardır. Kendisi hadis ashabındandı. H. 242 senesinde vefat etmiştir.” (*el-Cevâhir*, 1/157)

- **Hasan ibn Ali ibn Muhammad en-Nesefî el-Bezdevî (el-Pezdevî) el-İmâm.** Sem‘ânî şunu söylemiştir: “Ben ondan Ali ibn Abdulaziz’nin otuz cüz’ tutan büyük *Müsned*’ini dinledim H. 557 senesinde vefat etmiştir.

Kendisi güzelce susan, sessiz, vakur, evine kapanmış, güzel namaz kılan bir kimseydi. (*el-Cevâhir*, 1/199)

- **Hasan ibn Mübârek ibn Muhammed ibn Yahya ez-Zebidî Ebû Ali el-Fakîh el-Hanefî.** Ebû’l-Vakt’i, Ömer’i ve bir cemaat (kadar insanları) dinlemiştir. Çok hadis rivâyet etmiştir. Vaktine çok dikkat eder ve zamanını yerli yerinde kullanırdı. Zehebî şunu söylemiştir: “Kendisi Bağdat’ta ve Mekke’de tahdis etmiştir. Önce Hanbeliydi, sonra Şâfiî oldu, ahirde de Hanefî oldu. H. 629 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *Buğyetü’-Vuât*, 226)

İbnü’n-Neccar şunu söylemiştir: “Ben de ondan hadis yazdım. Kendisi fazıl, âlim, emin, mütedeyyin, salih, müstakîm ve güzel siretli bir kimseydi. Nahv ilminde tam bir marifete sahipti. Tefsir, hadis, tarih ve edebiyat kitaplarından çok şey yazmıştır. (*el-Cevâhir*, 1/200)



- **Hasan ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ali Ebû Muhammed.** Kendisi İstirabad halkındandır. Kendi babasından, Şerif Ebû Nasr Muhammed'ten ve Ebû'l-Fevaris'ten hadis dinlemiştir. Bağdat'ta hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden Ebû Bekir Muhammed ibn Ahmed el-Yezdecürdî de hadis dinlemiştir. Ve kendi şeyhlerinin mu'ceminde (liste ve fihristinde) ondan hadis rivâyet etmiştir. Ebû Sa'd es-Sem'ânî şunu söylemiştir: "Kendisi Rey şehrinin kadısıdır; fazilet, ilim ve akılda bu şehrin övünç kaynağıdır. Şekil ve kalıp görüntüsü güzel, ibaresi ve dili fasih, mahfuzatı çok olan bir kimseydi. Ben Rey'de ondan hadis yazdım. Kendisi itizal görüşlüydü. H. 541 senesinde Rey'de vefat etmiştir." İbnü'n-Neccar da onu böyle anlatmıştır. (*el-Cevâhir*, 10/201)

- **Hasan ibn Muhammed İbnü'l-Hasan ibn Haydar ibn Ali el-Adevî el-Ömerî Ebû'l-Fedâil es-Sâgânî el-Hanefî.** Kendisi kendi döneminde lûgat ilminin bayrağını taşımıştır. Zehebî şunu söylemiştir: "es-Sâgânî, Lahor-Pakistan'da doğmuş ve Gazne'de büyümüştür. Ondan sonra Bağdat'a gelmiş, oradan elçi olarak Hindistan sultanına gitmiş, bir müddet orada kalmış, sonra hacca gitmiş, oradan Yemen'e gitmiş, Bağdat'a geri gelmiş, tekrar Hindistan'a gitmiş, tekrar Bağdat'a dönmüştür. Kendisi en-Nazzam el-Merğinanî'den (hadis) dinlemiştir. O dönemde en-Nazzam bilhassa lûgat ilminde zirve yapmıştı. Kendisinden de eş-Şeref ed-Dimyâtî hadis dinlemiştir. Onun telifleri arasında *Mecmaü'l-Bahreyn Fil Lûgat*, *et-Tekmile Ales-Sihâh*, *el-Ubab*, *Meşariku'l-Envar Fi'l-Hadis*, *Şerhü'l-Buhârî*, *Derri's-Sehabe Fi Vefiyyati's-Sahâbe* vardır. Biz onun hadislerinden bazı örnekleri *et-Tabakatü'l-Kübrâ*'da senedleriyle birlikte zikrettik. *Cemü'l-Cevâmi* sahibi de onu "kâne" babında zikretmiştir." (Bkz: *Buğyetü'l-Vuât*, 227)

*el-Cevâhir* sahibi şunu söylemiştir: "Kendisi Hanefî bir inîâmdır; Lahor'da doğmuş, Bağdat'ta vefat etmiştir. Fakîh, muhaddis ve lûgat âlimidir. er-Radiy sıfatıyla bilinir. H. 650 senesinde vefat etmiştir. Tarihte *Muhtasarü'l-Vefiyyât*, hadiste de *ed-Duafâ*, *Misbahü'd-Dücâ*, *eş-Şemsü'l-Münire* gibi telifleri vardır. Âlim ve salih bir kimsedir. Hadis ilminin her dalında birkaç telifi vardır ve hepsini de güzel yazmıştır." (1/202)

*el-Fevâidü'l-Behiyye*'de şöyle denmiştir: “Kendisi teliflerinin ikisinde mevzu hadisleri toplamıştır, ancak onlara mevzu olmayan hadisleri de derç etmiştir. Bu sebeple, kendisi de İbnül'Cevzî ve benzerleri gibi, müteseddidlerden (mütesâhilin zıddı) sayılmıştır.” (s. 30)

- **Hasan ibn Ebû Malik.** İmâm Ebû Yusuf yanında fıkıh tahsili yapmıştır. es-Şeymürî şunu söylemiştir: “Kendisi rivâyetinde sikadır, ilmi çok, rivâyeti geniştir. İmâm Ebû Yusuf, taşıma gücünün fazlalığından dolayı onu deveye benzetmiştir. Kendisi H. 204 senesinde vefat etmiştir. Damîğânî, Tahavî'den naklen bu bilgiyi vermiştir. (*el-Cevâhir*)

- **Hasan ibn Mes'ud ibnü'l-Hasan ibn Ali el-Vezir el-Harzemî ed-Dimeşkî.** Kendisi Harzem'de doğmuş, Şam'da vefat etmiştir. Merv'de Ebû Hanife ashabından bir şeyhte, Horasan'da da Ali ibnü'l-Fadl el-Kirmanî'de fıkıh okumuştur. Bunu İbn Asâkir söylemiştir. Kendisi önceleri asker kıyafetiyle gezerdi, ondan sonra fıkıh ve hadis tahsili yaptı. (*el-Cevâhir*, 1/204)

Ben derim ki; Hafız onu *el-Lisan*'da zikretmiş ve şunu söylemiştir: “İlim tahsili için rihlet etmiş ve Taberânî'nin hadislerine ulaşmıştır. İbn Asâkir şunu söylemiştir: “Kendisinde şiddetli bir tesamüh (tesahül veya müsâmahe) vardı. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebir* kitabının dinlenmemiş/duyulmamış bir nüshasını satın almıştı. Onun hadislerini rivâyet ederdi. Bu hadisler bazen bu kitabın dinlenen/duyulan aslındaki hadislerle farklılık gösterirdi.” Sem'ânî de onu zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi hafız, çabuk anlayan, zeki bir kimseydi. Hadis ve nesep bilgisi hakkında güzel bir marifeti ve birikimi vardı. Hattı (el yazısı) güzeldi. Bağdat'ta İbn Beyan'dan, İsfahan'da Fatıma el-Cüzdaniyye'den, Merv'da Zahir ibn Tahir'den, Belh, Herat, Gazne ve Hindistan'da da başka kimselerden hadis dinlemiştir. H. 542 senesinde vefat etmiştir.

- **Hasan ibn İbrahim ibnü'l-Harr ibn Zağlan Ebû Ali el-Bağdadî.** Kendisi “Eşkâb” lakabıyla tanınmıştır. İmâm Ebû Yusuf'a bağlanmış ve onda fıkıh tahsili yapmıştır. Hammad ibn Zeyd ve Şerik ibn Abdullah'tan da hadis dinlemiştir. Buhârî onun hadislerini başka hadislerin refakatinde rivâyet etmiştir. Hatib, “onun sika olduğunu” söylemiştir. Me'mun hilafeti döneminde H. 210/825 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/207)

Ben derim ki; Hafız onu *et-Tehzib*'te zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisinden iki oğlu Muhammed ve Ali ile Ebû Bekir es-San‘ânî, Abbas ed-Devrî, Muhammed ibn Abdullah el-Mahremî ve diğerleri hadis rivâyet etmişlerdir.”

İbn Sa‘d şunu söylemiştir: “Eşkâb, Bağdat’ta yetişmiş ve hadis talep etmiştir. İmâm Ebû Yusuf’a bağlanmış ve reyi iyice öğrenmiştir. Kendisi kadılık veya benzeri gibi bir görev almamıştır. H. 216 senesinde vefat etmiştir.

- **Hüseyn ibn Hasan ibn Abdullah Ebû Abdullah el-Mukri.** (Kıraat âlimi). Beytül-Makdis halkından olan el-Mukri, eş-Şerif Ebû Nasr ez-Züneybî’den hadis dinlemiş, el-Kadı ed-Damiğanî el-Hanefî’den de fıkıh öğrenmiştir. İbnü’n-Neccar şunu söylemiştir: “Ben Ebû’l-Fadl Ahmed ibn Salih ibn Şafi’ el-Habelî’nin tarih kitabında şunu okudum: “el-Mukri’nin hadis dinlemesi ve kıraat tahsili sahihtir. Kendisi sika, salih ve dindar bir kimsedir. Hadis rivâyet etmiş ve Kur’ân okutmuştur. Sünnet ve selâmet üzerinde yürümüştür. (bid‘atlara bulaşmamıştır). Al-lâhü Te‘âlâ ona rahmet eylesin. H. 540 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/209)

- **Hüseyn ibn Hasan ibn Atıyye İbn Sa‘d ibn Cünade Ebû Abdullah el-Ufî.** Kendisi Kûfe ehliyendir. Babasından ve A‘meş’ten hadis dinlemiştir. Kendisinden de kendi oğlu Hasan ve İshak ibn Behlül hadis dinlemişlerdir. el-Hatib şunu söylemiştir: “Bize Ali ibnü’l-Hüseyn haber verdi, bize Talha ibn Muhammed ibn Cafer haber verdi, dedi ki, Hüseyn ibn Hasan el-Ufî, Ebû Hanîfe ashabından olup celil bir adamdır. Selimdi. H. 201 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/210)

Ben derim ki; Hafız *el-Lisan*’da onu zikretmiştir. İbn Sa‘d da şunu demiştir: “Çok hadis dinlemiştir. fakat rivâyette zayıftır.” (2/277) Başka bir çok muhaddis de onu taz‘if etmişler, fakat kimse onu yalancılığa nisbet etmemiştir.

Ben derim ki; onun babası Hasan ibn Atıyye el-Ufî de zayıftır. Ebû Davud onun bir hadisini rivâyet etmiştir. (Bkz: *et-Tehzib*, 2/294)

- **Hüseyin ibn Hafs ibnü'l-Fadl ibn Yahya ibn Zekvan Ebû Muhammed el-Hemedanî el-İsfahanî.** Ebû Nuaym İsfahan tarihi'nde şunu söylemiştir: "Hüseyin ibn Hafs, kadı Ebû Yusuf yanında fıkıh tahsil etmiştir. Ebû Hanîfe (r.a.)'ın fikhını İsfahan'a taşıyan ve onun mezhebine göre fetva veren kendisidir. İki Süfyan'dan (İbn Uyeyne ve es-Sevrî'den) ve başkalarından da hadis rivâyet etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/210)

*et-Tehzib*'te şöyle denmiştir: "Kendisi İbrahim ibn Tahman, İsrail, Fudayl ibn İyad ve kadı Ebû Yusuf'tan hadis rivâyet etmiş, ondan da Ebû Kılabe er-Rakkaşî, el-Fellâs, Yunus ibn Habib, Ömer ibn Şeybe ve Ebû Mes'ud er-Razî hadis rivâyet etmişlerdir."

Ebû Hatim, "Onun mahalli sıdktır/ yani kendisi sadıktır" demiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Ebû Asım en-Nebil, "Ben İsfahan'da kendisinden faydalanılma açısından onun bir benzerini göremedim" demiştir. (2/338) Müslim kendi *Sahih*'inde ve İbn Mâce kendi kitabında ondan hadis rivâyet etmişlerdir.

- **Hasan ibn Hadır (veya Hızır) el-Kadı Ebû Ali en-Nesefî.** Kendisi Ebû Bekir Muhammed ibnü'l-Fadl yanında fıkıh tahsili yapmıştır. Şemsü'l-Eimme el-Hulvanî ondan (hadis) almıştır. Sem'ânî onu *el-Ensab*'ta zikretmiş ve onun için şunu söylemiştir: "Kendisi tartışmasız bir şekilde asrının imâmıydı. Buhara'da Ebû Bekir Muhammed ibnü'l-Fadl el-İmâm'dan, Ebû Amr Muhammed ibn Muhammed ibn Sabir'den, Ebû Said ibnü'l-Halil ibn Ahmed es-Sencerî'den hadis dinlemiş, Bağdat'ta Ebü'l-Fadl Ubeydullah ibn Abdullah ez-Zührî ve Ebü'l-Hasan Ali İbn Ömer ibn Muhammed'ten, Kûfe'de Ebû Abdullah Muhammed ibn Abdullah ibnü'l-Hüseyin el-Herevî'den, Mekke'de Ebü'l-Hasan Ahmed ibn İbrahim'den, Hemedan'da Ebû Bekir Ahmed ibn Ali ibn Lâl el-İmâm'dan, Rey'de Ebü'l-Kasım er-Razî'den, Merv'de de Ebû Ali el-Mervezî ve onun tabakasından (sınıfından) dinlemiştir. Kendisinden de çok kimse hadis dinlemiş ve rivâyet etmiştir. Onun çok ashâbı ve talebeleri oluşmuş ve ondan ilim almışlardır. H. 424 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *el-Fevaid*, 31)

- **Hüseyin ibn Ali ibn Muhammed ibn Cafer es-Saymürî Ebû Abdullah.** Kendisi Hanefîlerin büyüklerindendir. Ebû Bekir ibn Hilâl ibn

Muhammed er-Râzî, Ebû Hafs ibn Şahin ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da hafız Ebû Bekir el-Hatib el-Bağdadî hadis rivâyet etmiş ve onun için şunu söylemiştir: “Bağdat’ta ikamet ederdi. İnceleyebilen bir kimseydi, ibare ve ifadesi güzeldi, saduktu, akıllı tamdı, muâşeretî güzeldi, ilim ehlinin hukukunu bilirdi. Ben ondan şunu dediğini dinledim: “Ben Ebû’l-Hasan ed-Dârekutnî’nin yanında bulundum ve ondan kendi telifi olan *Sünen* kitabından birkaç cüz’ dinledim.” H. 436 senesinde vefat etmiştir.

Ebü’l-Velid el-Bacî şunu söylemiştir: “es-Saymürî, Bağdat’ta Hanefîlerin imâmıydı (büyüğüydü). Kadı, âlim ve hayırlı bir kimseydi. Ebû Hanîfe (r.a.) ve ashabı üzerine telif ettiği büyük hacimli bir kitabı vardır. (*el-Cevâhir*, 1/214) *el-Fevaid* sahibi el-Kefevî’den naklen şunu söylemiştir: “Biz kendi kitabımızı hazırlarken onun kitabından çok şey alıntıladık.” (s. 31)

- **Hüseyn İbnü’l-Mübârek Ebû Bekir et-Tirmizî el-Bağdadî.** Kendisi Ebü’l-Vakt Abdü’l-Evvel es-Secezi’den hadis dinlemiştir. Şam’a gelmiş ve orada da *Sahih-i Buhârî*’yi ve başkalarını dinlemiştir. Küçükleri büyüklere ilhak etmiştir. Ben Nevevî’nin hattıyla şunu gördüm: “Kendisi sikadır. H. 631 senesinde Bağdat’ta vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/216)

- **Hüseyn ibn Muhammed ibn İbrahim el-Ğuveydinî Ebû Nuaym.** Buhara’da Ebû Sehl Harun ibn Ahmed el-İsterabadî’den hadis dinlemiş, Nişabur’da Ebü’l-Kasım Abdullah ibn Ahmed en-Nesevî’den dinlemiş, Bağdat’ta da Ebû Tahir el-Muhlis’ten dinlemiştir. Kendisinden ise Ebü’l-Abbas Cafer el-Müstağfirî dinlemiştir. es-Sem’ânî onu *el-Ensab*’ta zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi sika, saduk ve hadisi çok olan bir kimseydi. Hadis için Horasan, Irak ve Hicaz’a rihlet etmiş ve şeyhlere ulaşmıştır. H. 427 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/216; *el-Ensab*, 419)

- **Hüseyn ibn Muhammed ibn İsmail Ebü’l-Kasım el-Kûfî el-Kadî.** Hatib onu kendi tarihi’nde zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Ali ibnü’l-Hüseyn et-Tenuhî bana ondan hadis rivâyet etti ve kendisinin ondan Bağdat’ta hadis dinlediğini söyledi. “Kadî et-Tenuhî şunu söylemiştir: “Hüseyn ibn Muhammed sikaydı, hadisi çoktu, marifeti iyiydi, Ebû Hanîfe mezhebi üzere fakihti, zahid ve afifti. H. 395 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/217)

- **Hüseyin ibn Muhammed Husrev el-Belhî.** Hafız İbnü'n-Neccar kendi *Tarih*'inde şunu söylemiştir: "Ebû Abdullah es-Simsar el-Hanefî (Hüseyin ibn Muhammed); kendi vaktinde Bağdat ehlinin müfidi (müftüsü) idi. Çok miktarda hadisi Ebû Abdullah Malik ibn Ahmed el-Banyasî'den Ebû'l-Ğanaim ed-Dakkak'tan, Ebû Abdullah Hüseyin ibn Ahmed ibn Yusuf Abdüsselâm'dan, Ebû Muhammed el-Kazvinî'den, Ebû'l-Hasan ibnü'l-Hatib el-Enbarî ibn Ahmed ibn Muhammed ibn Talha'dan, Ebû Şucâ' Faris ibnü'l-Hüseyin ez-Zühelî'den, en-Nakîb Ebû'l-Fevaris ez-Züneybî'den ve daha başkalarından dinlemiştir. Çok miktarda hadisi de Ebû Ali ibn Şazan'ın ashabından, Ebû'l-Kasım ibn Bışran, Ebû Talip ibn Ğaylan, Ebû'l-Kasım et-Tenuhî ve daha başkalarından dinlemiştir.

İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: "Kendisi çok ciddî ve ısrarlı hadis arayışı içinde olmuş, bu zikredenlerin altında olanlardan da hadis dinlemiş ve hem kendisi, hem de başkaları için hadisleri yazmıştır. Garip ve taşralılar için müfid olmuştur. Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadislerinden bir müsned cemetmiştir. (Bkz: *Câmiü'l-Mesânid*, 2/434)

*el-Cevâhir*'de şöyle denmiştir: "İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: "Hüseyin ibn Muhammed; kendi vaktinde Bağdat'ta Irak ehlinin fakîhiydi. Ebû Ali ibn Şazan'ın ashabından çok hadis rivâyet etmiştir. Bize ondan İbnü'l-Cevzî hadis rivâyet etmiştir. H. 222 senesinde vefat etmiştir."

Ben derim ki; Hafız Ebû Abdullah Muhammed ibn Ali Hamza el-Hüseyinî, bunun Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadislerinden oluşturduğu *Müsned*'e itimat etmiş ve onun ricalini tahrîç etmiştir. Hafız ibn Hacer da *Ta'ci-lü'l-Menfaa Fi Zevaidi Ricali'l-Eimme* kitabında bu ikisinin çalışmaları-na itimad etmiştir. Kendisi bunu *el-Lisan*'da da zikretmiş ve Hüseyin ibn Muhammed için şunu söylenmiştir: "Kendisi müksir'dir (hadisi çoktur, çok hadis rivâyet etmiştir), ondan İbn Asâkir de hadis almıştır." Ebû Sa'd es-Sem'ânî, Bağdat tarihinin Zeylinde onun hal tercümesini vermiş ve şunu söylemiştir: "Hüseyin ibn Muhammed Husrev Ebû Abdullah el-Belhî es-Simsar kendi asrında Bağdat müfididir. Çok miktarda hadisi kendi şeyleri el-Humeydî, Tarrad ve el-Allâf'dan ve daha başkalarından rivâyet etmiştir. Ben onu Ebû'l-Kasım İbn Asakir'e sordum. Kendisi şöyle dedi: "es-Simsar çok hadis dinlemiş, fakat bir şey anlamamıştır." Ben onu İbn

Nasır'a sordum. İbnu Nasir şunu söyledi: "Kendisinde lin (yumuşaklık, titiz olmamak) vardı; gece odun toplayan gibiydi (neyi dinlese hadis diye alırdı). İtizal fikrine meylederdi." (2/312)

- **Hüseyn ibn Muhammed ibn Abdurrahman ibn Fehim ibn Muhar-riz Ebû Ali el-Bağdadî el-Hafız.** Yahya ibn Maîn ve *Tabakat* sahibi Muhammed ibn Sa'd'tan hadis dinlemiştir. Kendisinden de Ahmed ibn Kâmil el-Kadı ve İsmail ibn Ali el-Hatibî hadis dinlemişlerdir. Ahmed ibn Kâmil şunu söylemiştir: "Çeşitli ilimlerin sahibiydi, çok hadis hıfzetmişti. H. 289 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/219)

Ben derim ki; Zehebî onu hafızların arasında zikretmiş ve onun için şunu söylemiştir: "Büyük hafız Ebû Ali el-Hüseyn ibn Muhammed ibn Abdurrahman ibn Fehim; *Tabakat* sahibi Muhammed ibn Sa'd ve Halef Hişam'dan hadis dinlemiş, ondan da el-Haşşab diye bilinen Ahmed ibn Ma'ruf, Ebû Ali es-Sûmârî ve başkaları dinlemişlerdir.

İbn Kâmil şunu söylemiştir: "Kendisi ilimlerde mütefennin ve çok hadis hıfz etmiş, meclis ve sohbeti güzel, hadis ve haberlerin müsned ve maktuunu, nesebi, şiiri, rical ilmini birleştirmiş bir kimseydi, fesahatliydi, fıkıhta ortaydı. Bana, "Ben rical ilmini İbn Maîn'den aldım" dedi ve kendilerinden hadis rivâyet ettiği bir cemaat (kadar raviyi) bana isimleriyle zikretti." (Özetle, 2/226)

- **Hafs ibn Abdurrahman ibn Ömer ibn Feruh ibn Fudale el-Belhî Ebû Ömer el-Fakîh en-Nişaburî.** Kendisi Horasanlıların ashabının en fakîhiydi. İsrail ibn Yunus, Ebû Hanîfe (r.a.), Haccac ibn Ertat, Asim el-Ahvel, Said ibn Ebû Arube ve başkalarından hadis dinlemiştir. Ondan da kızının oğlu İbrahim ibn Mansur, Ebû Davud et-Tayalesî, Yahya ibn Eksem ve başkaları dinlemiştir. Ebû Hatim, "Saduktur, fakat hadisleri mustarıptır" demiştir. Nesaî "Saduktur" demiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir.

Hakim onun tercümesinde şunu söylemiştir: "Nişabur kadılığını üstlenmiş, fakat ondan sonra pişman olup bırakmış ve ibâdete yönelmiştir. Bazı ashabımız bana, İbn Uyeyne ve İbnü'l-Mübârek'in ondan hadis rivâyet ettiklerini haber verdi. Yahya İbn Maîn ondan hadis yazmıştır. Hüseyn ibn

Mansur şunu söylemiştir: “Belvâ meselelerine onun kadar vakıf bir kimse görmedim.” Hakim, *Suâlât-u Mes'ud*'ta, “o sikadır” demiştir.” (Özetle, *et-Tehzib*, 2/404) Nesaî ve Ebû Davud kader bahsinde ondan hadis rivâyet etmişlerdir. H. 199 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/221)

**- Hakem ibn Abdullah Ebû Mutî' el-Belhî el-Kadî.** Kendisi İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den *el-Fikhü'l-Ekber* risalesini rivâyet etmiştir. Kendisi ayrıca ibn Avn, Hişam ibn Hısan, Malik ibn Enes ve İbrahim ibn Tahman'dan hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Ahmed ibn Menî', Hallad Eslem es-Saffar ve bir cemaat (kadar kimseler) hadis rivâyet etmişlerdir. (*el-Cevâhir*, 2/266)

Hafız *el-Lisan*'da şunu söylemiştir: “Bu diyarların halkı ondan fıkıh öğrenmişlerdir. Kendisi rey'i iyi bilir ve iyi kullanırdı. Allâmeydi, şanı büyüktü. Fakat hadislerin zaptında çok zayıftı. İbnü'l-Mübârek, dîninden ve ilminden dolayı onu sayar ve ona saygı gösterirdi. Muhammed ibnü'l-Fadl el-Belhî şunu söylemiştir: “Ben, Abdullah ibn Muhammed el-Âbidi'nin şunu dediğini kendisinden dilendim: “Ona Halife'den bir mektup gelmiş ve mektupta kendi veli ahdi için hutbede, “*Biz ona henüz çocukken hikmet verdik.*” âyetinin okunması emredilmişti. Ebû Mutî' bunu okuyunca vali'ye gitti ve ona, “Dünya gözümüzde o kadar büyümüş ve değerlenmiş ki, onun için küfre de giriyoruz.” dedi ve gelen mektubu anlattı. İçli bir şeyler daha söyledi ve valiye ağlattı. Vali ona, “Ben seninle beraberim. Fakat konuşmaya cesaret edemiyorum. Sen konuş, benden de emin ol” dedi. Hakem Cuma günü minbere çıktı ve konuşmaya, “Ey Müslümanlar!” diye başladı, fakat daha fazla konuşamadı, sakalını tutup ağladı. Ağlaması kesilince de şunu söyledi: “Dünya gözümüzde o kadar büyümüş ki, onun yüzünden küfre de giriyoruz. Kim, Yahya peygamberden başkası için, “*Biz ona henüz çocukken hikmet verdik.*” âyetini uyarlarsa o kâfir olur.” Bunun üzerine cami çalkalandı ve ağlama sesleri yükseldi.”

el-Akîlî şunu söylemiştir: “Hakem, mürcie'dendi. Fakat hadiste salihî. Buna rağmen, ehl-i sünnet ondan hadis rivâyet etmekten çekinmişlerdir. Ondan Muhammed ibn Mukatil ve Musa ibn Nasr hadis rivâyet etmiş ve onu tazim etmişlerdir. Hanefîlerin yanında da onun büyük yeri vardır.” (9/335-336)



Zehebî, *el-İber*'de şunu söylemiştir: “Kendisi H. 199 senesinde vefat etmiştir. Bize ulaşan bilgiye göre, kendisi emr-i ma'ruf ve nehy-i münkeri yapanların büyüklerindendi.”

Ben derim ki; böyle bir kimse, bazılarının onu itham ettikleri gibi nasıl sünnetlere buğzeder, hadis vaz'eder v eyalan söyler? Hatib onu kendi tarihinde zikretmiş ve onun için şunu söylemiştir: “İbnü'l-Mübârek demiştir ki, Ebû Mutî' el-Belhî'in (Hakem'in) bütün dünya halkı üzerinde minneti vardır.” (2/441)

**- Hakem ibn Maîd ibn Ahmed ibn Abdullah Ebû Abdullah el-Edip.** Kendisi “*es-Sünne*” kitabının sahibidir. Nasr ibn Ali el-Cehdamî ve Muhammed ibn Yahya ibn Ebû Ömer el-Adenî'den hadis rivâyet etmiştir. On-  
dan da Ebû's-Şeyh diye bilinen Ebû Muhammed Abdullah ibn Muhammed ibn Cafer ve Ebû Nuaym Ahmed ibn Abdullah el-Hafız hadis rivâyet etmişlerdir. Bu ikisi de onu kendi *İsfahan Tarihi* kitaplarında zikretmişlerdir. el-Hafız Ebû Nuaym onun için şunu söylemiştir: “Kendisi Kûfelilerin mezhebi üzere fıkıh tahsili yapmıştır. Edebiyat ve garip kıssalarla ilgilenmiştir. Sikadır, hadisi de çoktur. H. 295 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/223)

**- Hammad ibn İbrahim ibn İsmail ibn Ahmed ibn İshak es-Saffar Ebü'l-Mehamid el-Buharî.** Ebû Sa'd ibnü's-Sem'ânî onu kendi Zeyl'inde zikretmiş ve şunu söylemiştir: “es-Saffar ilim ailesindendir. Çeşitli ilimleri kendinde toplamıştır. İmâmlik yapardı. Ebû Muhammed ibn Ahmed ibn Ebû Sehl ve Ebû Bekir Ali ibn Hafs'tan hadis dinlemiştir. Buhara'da imlâ meclisi akdetmişti. Ebû Sa'd'ın oğlu Ebü'l-Muzaffer ondan hadis dinlemiş ve kendi *Mu'cem*'inde ondan söz etmiştir.” (Bkz: *el-Lisan*, 2/346)

*el-Cevâhir*'de şöyle denmiştir: “Kendisi babasından hadis dinlemiştir. Hacca girmek için Bağdad'a gelmiş ve orada hadis rivâyet etmiştir. Kadı Ebü'l-Mehasin Ömer ibn Ali onu dinlemiş ve onun bir hadisini kendi şeyhlerinin *Mu'cem*'inde tahriç etmiştir. H. 576 senesinde vefat etmiştir.” (1/224)

*el-Fevaidü'l-Behiyye*'de şu ilâve bilgi de verilmiştir: “Kendisi, babası ve dedesi ilim ve zühd ailesindendirler. Babası ve dedesi büyük şeyhlerdendir. Kendisi ilmi babasından almış ve dinî ilimlerde, hem usûl, hem

de furu'da Şeyhü'l-İslam, imâmların imâmı ve asrın feridi (rakipsizi) ve müctehidi haline gelmiştir.” (s. 32)

- **Hammad ibn Zeyd.** Meşhur olan bu büyük imâm yukarıda geçti.

- **Hammad ibn Delil el-Kadı.** Kendisi İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'ın kadı olmaya elverişli olduklarına işaret ettiği on iki ashabmdandır. (*el-Cevâhir*, 1/225)

Ben derim ki; bu on ikisi fiilen kadı olmuşlardır. Hammad, Medain kadısı olmuştur. el-Hafız onu *et-Tehzib*'te zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi Sevrî, Hasan ibn Hayy, Fudayl ibn Merzuk, Muğire ibn Müslim es-Serrac ve Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis rivâyet etmiştir. Ebû Hanîfe (r.a.)'den fıkıh da almıştır. Ondan da Esed ibn Musa, Müemmil ibn İsmail, İshak ibn İsa, Züheyr ibn Abbad, İbn Ebû Ömer el-Adenî ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. Ahmed, “Ben ondan iki hadis dinledim” demiştir. ed-Devri'nin nakline göre İbn Maîn, “Sikadır, onda beis yoktur” demiştir. İbnü'l-Cüneyd'in nakline göre ise, “Sikadır” demiştir. İbn Ammar şunu söylemiştir: “Kendisi Medain kadısıydı. Sonra oradan ayrıldı. Sika kim-selerdendi. Ben onu Mekke'de gördüm.” Ebû Davud, “Onda beis yoktur” demiştir. (Onun hadislerini de kendi *Sünen*'inde tahriç etmiştir.) İbn Hibban da onu sikalar arasında zikretmiştir. Fudayll'a bir mesele sorulduğu zaman, “Ebû Zeyd'e gidip ona sorun” derdi. Halef ibn Muhammed el-Hayyam şunu söylemiştir: “Ebû Zeyd'in ismi Hammad ibn Delil'dir. Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabındandır. İbn Ebû Hatim'in nakline göre babası, “Ebû Zeyd sikalardandır” demiştir.” (3/8)

- **Hammad ibn Seleme.** Kendisi a'lâm'dan (bayraklaşmış imâmlardan) dır. Müslim ve başkası onun hadisini rivâyet etmişlerdir. H. 167 senesinde vefat etmiştir. Bu bilgiyi veren *el-Cevâhir* sahibi onu Hanefîlerden saymıştır. Zehebî de onu *Tezkireü'l-Huffaz*'da zikretmiş ve kendisini “İmâm hafız Şeyhü'l-İslâm en-Nahvî el-Muhaddis” sıfatlarıyla anmıştır. Vüheyb şunu söylemiştir: “Hammad ibn Seleme seyyidimizdir ve en iyi bilenimizdir.” Ahmed ibn Hanbel şunu söylemiştir: “Hammad ibn Seleme Sabit el-Benani'yi en iyi bilen ve Humeyd konusunda en sebt olandır.” İbnü'l-Medinî şunu söylemiştir: “Yahya ibn Hurays yanında Hammad'm rivâyetinden

olan on bin hadis vardı.” el-Kûsenc’in nakline göre Yahya İbn Maîn, “O sikadır” demiştir. Şihab ibn Ma’mer şunu söylemiştir: “Hammad ibn Seleme ebdal velilerden sayılırdı. Denildiğine göre, çocuğu olsun diye yetmiş kadınla evlenmiş, fakat çocuğu olmamıştır.” Ahmed şunu söylemiştir: “Bir kimsenin Hammad ibn Seleme’yi çekiştirdiğini görürsen, onun Müslümanlığından şübhe et.”

- **Hammad ibn Süleyman ibnü’l-Merzuban Ebû Süleyman en-Nişaburî.** Hakim, *Nişabur Tarihi*’nde şunu söylemiştir: “Hammad ibn Süleyman bir cemaat kadar alimlerle görüşmüştür. Ve yaşının ileri olmasına rağmen Muhammed ibnü’l-Hasen’de fıkıh tahsili yapmıştır. Kendisi Sevrî ve Şu’be’den hadis rivâyet etmiş, ondan da -daha önce geçtiği gibi- Ahmed ibnü’l-Ezher hadis rivâyet etmiştir.

- **Hammad ibnü’n-Nu‘man.** İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in oğludur. İbn Hallikân onu kitabında zikretmiştir. Kendisi babasının mezhebi üzerindeydi; salih ve hayırlı bir kimseydi. Babası (Ebû Hanîfe (r.a.)) vefat ettiğinde yanında bir çok emanetler vardı. Hammad onları kadıya teslim etmek istedi. Fakat kadı, onun emin bir kimse olduğunu göz önünde tutarak emanetleri ondan teslim almadı. Bunun üzerine Hammad bir müddet ortalıkta görünmedi. Bu süre içinde emanetlerin sahiplerini soruşturup bulmuş ve emanetlerini onlara iade etmiştir. İbn Ebû Hatim de onu zikretmiş ve hakkında yaralayıcı bir söz (cerh) söylememiştir. Allah ona rahmet eylesin. (Bkz: *el-Lisan*, 2/347)

*el-Cevâhir*’de şöyle denmiştir: “Hammad; Ebû Yusuf, Muhammed ve Züfer tabakasındandır.”

Fadl ibn Dekin şunu söylemiştir: “Hammad, bir meselede şahidlik etmek için kadı Şerik ibn Abdullah’a gitmişti. Kadı onu şu sözlerle karşıladı: “Buyurun seni dinliyoruz. Vallahi sen batnı ve ferci (midesi ve cinsel-organi) açısından afif bir kimsesin, Müslümanların hayırlı olanlarımdansın.” Kendisi H. 170 senesinde vefat etmiştir. (1/227)

el-Kârî, *el-Menâkıb*’da şunu söylemiştir: Hammad’ın galip vasfı; din-darlık, vera’, fıkıh ve hadis yazmaktı. Hasan ibn Kahtabe, İmâm-ı A‘zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’in yanına bin dirhem emanet bırakmıştı. İmâm’a, “Ema-

neti almakta sorumluluk vardır, sen onu nasıl kabul ettin?” dediler. İmâm şu karşılığı verdi: “Vera ve takvada Hammad gibi oğlu ve halefi bulunan bir kimse, emaneti kabul eder.” (543)

- **Hamza ibn Habib ez-Zeyyat el-Kârî' (Kıraat İmâmı) Ebû Umare el-Kûfî.** Suyûtî'nin *Tebyidü's-Sahife*'sinde denildiği gibi, el-Mizzî onu İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis rivâyet edenler arasında zikretmiştir. Kendisi Ebû İshak es-Sübay'î, Ebû İshak eş-Şeybânî, A'meş'ten (Ve Ebû Hanîfe (r.a.)'den) hadis rivâyet etmiştir.

İbn Maîn, “Sikadır” demiştir. Nesaî, “Onda beis yoktur” demiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. el-İclî, “sika ve salih bir kimse-dir” demiştir. İbn Sa'd, “Salih bir kimseydi. Yanında hadisler vardı. Saduk ve sünnet sahibiydi (ehl-i sünnettendi)” demiştir. İbnu Fudayll, “Bana göre, Allâhü Te'âlâ Kûfe halkı üzerinden belâyı ancak Hamza için (onun yüzü suyu hürmetine) kaldırıyor” demiştir. Hamza'nın kıraatının kabulü üzerinde icmâ hasıl olmuştur. Sevrî'nin şahidliği tek başına bile kendisi için yeterlidir. Sevrî şunu söylemiştir:” Hamza, her bir harfı bir esere (hadise) dayanarak okumuştur.” Ebû Hanîfe şunu söylemiştir: “Hamza, Kur'ân kıratında ve feraiz ilminde diğer insanlardan üstün olmuştur.” Müslim ve diğer dörtler ondan hadis rivâyet etmişlerdir. (Özetle, *et-Tehzib*, 3/282)

- **Hayyan ibn Bişr ibnû'l-Muharik Ebû Bişr el-Kadî.** Fıkıhî Ebû Yusuf'ta okumuştur. Hadisi de ondan ve Hüseyim ibn Bişr'den dinlemiştir. Kendisinden de Muhammed ibn Abdus ibn Kâmil ve Ebû'l-Kasım el-Bağavî hadis rivâyet etmişlerdir. Hatib, onu *Tarih-u Bağdat*'ta zikretmiş ve kendisinin hadis ashabından olduğunu söylemiştir: (*el-Cevâhir*, 1/228)

### İsimleri Noktalı Ha ile Başlayanlar

#### - Harice ibn Mus‘ab ibn Harice ed-Dabuî el-Hurasanî es-Serahsî.

Zeyd ibn Müslim, Ebû Hazim ibn Dinar, Bükeyr ibnü'l-Eşecc, Halid el-Hazzâ', Malik, Ebû Hanîfe (r.a.), Yunus ibn Yezid ve daha başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Sevrî hadis rivâyet etmiş ve kendisi ondan önce vefat etmiştir. Ayrıca ondan Ebû Davud et-Tayalesî, Şebabe ibn Sevvar, Abdurrahman ibn Mehdi, Veki', Yahya ibn Yahya en-Nişaburî, Nuaym ibn Hammad ve başkaları rivâyet etmişlerdir. Hüseyin ibn Muhammed el-Kabanî şunu söylemiştir: “Ebû Ma‘mer el-Hüzelî bana, “Sen Harice’nin hadislerinin niçin terk edildiğini biliyor musun?” dedi. Ben, “Reyinden dolayı” dedim. Ebû Ma‘mer, “Hayır, dedi; rey sahipleri Ebû Hanîfe (r.a.)’ın bazı görüşlerini almışlar ve onlara Yezid ibn Ebû Zeyyad’tan, Mücahid’ten, İbn Abbas’(r.a.)’dan” şeklinde senedler uydurmuşlar ve onları Harice’nin kitaplarına yazmışlar. Kendisi de yapılan hileyi fark etmeyerek onları hadis diye rivâyet etmiştir.”

Müslim şunu söylemiştir: “Harice’nin durumu sorulunca Yahya ibn Yahya’nın şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Bize göre kendisi müstakimdir. Hadislerinden yalnızca Ğiyas ibn İbrahim’den tedlis şeklinde rivâyet ettikleri münker bulunmuştur.” Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Harice’nin hadisleri yazılır, fakat onlarla ihticac edilmez. Kendi yeri yalan yeri değildir.” İbn Adiy şunu söylemiştir: “Onun hadisleri çok ve çeşitlidir. İçlerinde müsned olan da münkati olan da vardır. Bana göre, kendisi bile bile yalan söylememiş, bazen yanılmıştır. (Bkz: *et-Tehzib*, 3/78) Tirmizî ve İbn Mâce, hadislerini rivâyet etmişlerdir. H. 168 senesinde vefat etmiştir.

- **Harice ibn Mus‘ab ibn Harice ibn Mus‘ab.** Bu bundan öncekinin torunudur ve ondan daha sikadır. Ebû Nuaym, Ali ibnü'l-Hüseyin ibn Vakıd ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Muhammed ibn Abdurrahman el-Ağvelî ve daha başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. H. 264 senesinde vefat etmiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. (Bkz: *et-Tehzib*, 3/78)

- **Halid ibn Süleyman Ebû Mu‘âz el-Belhî.** Halid de, talebelerinden kimlerin fetva vermeye elverişli oldukları sorulduğunda İmâm-ı A‘zâm

Ebû Hanîfe (r.a.)'in zikrettiklerinden biridir. (*el-Cevâhir*, 1/229) H. 199 senesinde vefat etmiştir.

*el-Lisan*'da şöyle denmiştir: “Halid; Malik, Sevrî ve İbn Cüreyc'ten hadis rivâyet etmiştir. İbn Maîn onu taz'if etmiştir; diğerleri onu temşiye etmişler (hadislerini yürütmüşler)dir. el-Halilî, *el-İrşad*'ta şunu söylemiştir: “Halid'in bazı rivâyetleri tanınır, bazı rivâyetleri tanınmaz (münker kabul edilir). Hadis rivâyet etmiştir. Bazı hadisleri müstakimdir. Bazı hadislerinde kendisine mütabaat edilmez. Bazı hadisleri de zayıflardan rivâyet etmiştir.” (2/377)

- **Halid ibn Sabih el-Horasanî Ebû Mu'az (r.a.)**. İkrime ve İsmail ibn Rafî'den hadis rivâyet etmiştir. Hişam ibn Abdullah er-Razî de ondan hadis rivâyet etmiştir. İbn Ebû Hatim, babasından şunu nakletmiştir: “Halid, rey sahibiydi, saduktu.” (Bkz: *el-Lisan*, 2/378)

Ben derim ki; *el-Cevâhir*'de şöyle denmiştir: “Hişam ibn Abdullah er-Razî, Ebû Hanîfe (r.a.)'in şunu söylediğini ondan rivâyet etmiştir: “Kadı, velisi olmayan bir yetim kızı evlendirse, bülüğ yaşına geldiğinde kızın, nikâhı kabul etmeme muhayyerliği yoktur. Nasıl ki, baba da çocuk olan kızını evlendirse, bülüğ yaşına geldiğinde bu kızın da nikâhı reddetme muhayyerliği yoktur.” *el-Mebsur*'a ve diğer fıkıh kitaplarında ona yer verilmiştir. (1/229)

- **Halid ibn Yusuf ibn Halid es-Semtî el-İmâm ibnü'l-İmâm**. Fıkıh babasında tahsil etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/230) İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: “Babasından olan rivâyetleri dışındaki hadislerine itibar edilir.” Zehebî onu taz'if etmiştir. İbn Adiy onun rivâyet ettiği şu münker hadisi misal göstermiştir: “Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde bir hac ve bir umre vacip olmasın.” (Bkz: *el-Lisan*, 2/392)

- **Halef ibn Eyyub el-Âmirî el-Belhî**. (Belh'in bayraklaşan âlimlerindendir.) Avf el-A'râbî, Ma'mer, Kays ibnü'r-Rabî, İsrail ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Ahmed, Ebû Küreyb, Ebû Ma'mer el-Hüzelî ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. İbn Ebû Hatim, babasının ondan hadis rivâyet ettiğini onun ağzından söylemiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. (Ve onu mürcieci olmakla damgalamıştır.) Tirmizî

onun bir hadisini tahriç etmiştir. Hakim onu Nişabur tarihi'nde zikretmiş ve onu uzunca anlatmıştır. Bu cümleden olarak şunları söylemiştir: “Kendisi Belh ehlinin fakîhi ve zahididir. İmâm Ebû Yusuf ve İbn Ebû Leylâ yanında fıkıh okumuştur. İbrahim ibn Edhem'den de zühdü almıştır. Kendisinden İbn Maîn ve bir cemaat (kadar insanlar) hadis rivâyet etmişlerdir. Nişabur'a 203 senesinde gelmiştir. (ve buradaki şeyhlerimiz ondan hadis yazmışlardır.) H. 215 senesinde vefat etmiştir.” el-Halilî şunu söylemiştir: “Kendisi meşhur olup saduk bir kimsedir. Salahat, zühd ve setr ile vasıflıdır. Kûfilerin reyî üzerine fakihtir. (Bkz: *et-Tehzib*, 3/148)

*el-Cevâhir*'de şöyle denmiştir: “Halef ibn Eyyub, İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Züfer'in ashabındandır. Kendine mahsus bazı görüşleri vardır. Meselâ, “Ben mescitte dilenene sadaka verenin şahidliğini kabul etmem” demiş ve ezan okunurken nesh ile (kitap yazımıyla) meşguliyetini sürdürmenin şahidliğini reddetmiştir.”

- **Halil ibn Ahmed ibn Muhammed ibnü'l-Halil ibn Musa Ebû Said eş-Şecerî.** Hakim Ebû Abdullah şunu söylemiştir: “Kendi asrında rey ehlinin şeyhidir, fıkıhta da öndedir. *ed-Daavât ve'l-Âdâb ve'l-Mevâiz* kitabının sahibidir. İlim talebi için geniş bir rihlet yapmış, Fars diyarı, Horasan, Irak, Hicaz, Şam ve Cezire bölgesini gezmiştir. Ebû'l-Kasım el-Bağavî, Ebû Bekir ibn Muhammed ibn İshak ibn Huzeyme ve daha başka kimse-lerden hadis rivâyet etmiştir. Tarih ve nesepler konusunda da geniş bir hal tercümesi kitabı vardır. H. 368 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 234)

- **Halil ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ahi.** Bahaüddin diye bilinir. ed-Debabisî, İbnü's-Salah, el-Hüseynî gibi müsnidlerden (isnad âlimlerinden) bir cemaat (kadar kimseler) ona icazet vermişler ve kendisi bu icazetlerle akranının önüne geçmiştir. Ayrıca çok hadis dinlemiş, kendi hattıyla yazmış, fıkıh tahsili yapmış, kitap telif etmiş, fetvalar vermiş, tedriste bulunmuş ve hüküm naibliği yapmıştır. Kendisinden önceki salih âlimlerin ve kadıların yolunu takip etmiştir. H. 769 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/235)

### İsimleri Dal Harfi İle Başlayanlar

- **Davud ibnü'r-Rüşeyd Ebü'l-Fadl el-Harzemî.** Kendisi Hafs ibn Ğiyas'm ashabmdandır; aynı zamanda Muhammed ibnü'l-Hasen'in da ashabmdandır. Bağdat'ta ikamet etmiştir. Tirmizî dışında cemaat (*Kütüb-i Sitte*) onun hadislerini tahriç etmişlerdir. Yahya ibn Maîn onu tevsik ederdi. Ebû Hatim, "Saduktur" demiştir. Dârekutnî, sika olduğunu söylemiştir. H. 239 senesinde vefat etmiştir. (*Tehzib*, 3/184; *Cevahir*, 1/237)

- **Davud ibnü'l-Mahber ibn Kahzem Ebû Süleyman el-Basrî.** Kendisi *Kitabü'l-Akl*'ın sahibidir. Zehebî, "Keşke bu kitabı telif etmeseydi" demiştir. Kendisi Hemmadlardan, Şube'den ve bir cemaat (kadar kimselerden) hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Fadl ibn Sehl el-A'rec, Ebû Ümeyye et-Tarsusî, İbnü'l-Münadi ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. ed-Derdî, İbn Maîn'den şu sözünü nakletmiştir: "Davud ibnü'l-Mahber; hadis bilgi-siyle tanınırdı; hadisleri de yazılırdı. Ancak mutezileden bir taife ile oturup kalkmış ve onlar onun fikrini/akîdesini bozmuşlardır. Yine de rivâyetinde sikadır." Bir başka yerde de şunu söylemiştir: "O, rivâyetlerinde yalancı değildir. Babası el-Mahber'den hadis yazmıştır. Kendisi sikadır, ibâdeti çoktur, fakat hadisleri ikinci plana atmıştır."

Ebû Davûd şunu söylemiştir: "Davud, zayıfa benzeyen bir sikadır. Yahya'dan bana ulaşan bilgiye göre, kendisi onu tevsik etmiştir." İbn Adiy şunu söylemiştir: "Davud, aklın fazileti konusunda bir kitap telif etmiştir. O kitaptaki haberlerin (hadis ve eserlerin) hepsi veya büyük kısmı mahfuz (sahih) şeyler değildir. Fakat bu kitabın dışında onu salih olan hadisleri vardır. Anlaşılan kendisi, Yahya ibn Maîn'in dediği gibi, rivâyetlerinde hatalar yapmış ve çok tashif (kelimeleri bozmak) etmiştir. *el-Asl*'da şöyle denmiştir: "Kendisi saduktur, kader konusunda İbn Mâce ve Ebû Davud ondan hadis rivâyet etmişlerdir." (Bkz: *et-Tehzib*, 1/199-200)

- **Davud ibn Nasir (veya Nusayr) et-Taî Ebû Süleyman el-Kûfî el-İmâmü'r-Rabbanî.** Kendisi fıkıh ve diğer ilimleri tahsil etmiş, fakat ondan sonra uzlete çekilmiştir. Muharip ibn Disar onun için şunu söylerdi. "Eğer Davud daha önceki ümmetlerde yaşamış olsaydı, Allâhü Te'âlâ Kur'ân-ı Kerim'de onun takvasını (bize örnek olması için) anlatacaktı. İb-



nü'l-Mübârek de onun için şunu söylemiştir: “İslâm, Davud’un yaşadığı şeyden başka bir şey midir?”

İbn Hibban şunu söylemiştir: “Davud, Ebû Hanîfe (r.a.)’in meclisine devam eden fakîhlere dendir. Fakat daha sonra kendisini ibâdete vermiş ve ibâdete bağlanmıştır. Kendisine babasından yirmi dinar kalmıştı; kendisi yirmi sene onlarla idare etmiş ve o halde iken vefat etmiştir. Sultandan atıye (hediye, maaş vs.) kabul etmemiş, arkadaşlarından da böyle şeyler almamıştır. “Tahavî şunu söylemiştir: “Bize ibn Ebû Umran haber verdi, bize Muhammed ibn Mervan el-Haffaf haber verdi, dedi ki, ben İsmail ibn Hammad ibn Ebû Hanîfe (r.a.)’in şunu söylediğini kendisinden dinledim: “İmâm Muhammed ibnü’l-Hasen şunu söylemiştir: “Ben Davud et-Tâî’nin evine gider ve ona bir meseleyi sorardım. Kendisi, o meselenin vaki olduğuna ve cevaplanması gereken bir mesele olduğuna kanaat getirirse, onun hakkında bana cevap ve bilgi verirdi. Fakat onun vaki olmadığına ve onun bizim varsaydığımız meselelerden olduğuna inansa, yüzüme bakıp tebesüm eder ve, “Bizim bundan başka meşguliyetimiz var, bizim bundan başka meşguliyetimiz var” derdi.” (*el-Cevâhir* ve *Haşiyesi*, 1/239-240)

Davud et-Tâî; Abdülmelik ibn Umeyr, İsmail ibn Ebû Halid, Humeyd et-Tavil, Sa’d ibn Said el-Ensarî, İbnu Ebû Leylâ, A’miş ve başkalarından hadis dinlemiştir. Kendisinden de Abdullah ibn idris, İbn Uyeyne, İbnu Aliyye, Mus’ab el-Mıkdam, İshak ibn Mansur, Vekî’, Ebû Nuaym ve başkaları hadis dinlemişlerdir.

İbnü’l-Medinî, İbn Uyeyne’nin şu sözünü nakletmiştir: “Sevrî, Tâî’den söz açtığı zaman, “Tâî, yolunu bulmuştur” derdi. İbn Maîn, “O sikadır” demiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Nesaî, onun hadislerini tahric etmiştir. Ebû Nuaym’a göre, H. 160 senesinde, İbn Nümeyr’e göre ise, H. 165 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *et-Tehzib*, 3/203)

### İsimleri Ra ile Başlayanlar

- **Rizkullah ibn Muhammed ibn Muhammed ibn Ali el-Hatib el-Enbarî.** Kendisi İbnü'l-Ahdar Ebû Sa'd diye bilinir. Sem'ânî şunu söylemiştir: "İbnü'l-Ahdar yüz sene kadar yaşamıştır. Sika ve emindir. Ebû Hanîfe mezhebi üzere fıkıh tahsili yapmıştır. Kendi hadislerinin çoğunu hıfzına almıştı, kendisine okunan diğer hadisleri de tanırdı. Yaptığı rivâyetlerle meşhur olmuştur. Saduktu, az konuşurdu, sesi güzeldi. H. 469 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahir*, 1/242)

### İsimleri Za İle Başlayanlar

- **Zaide ibn Kudame es-Sakafî Ebû's-Salt el-Kûfî.** *el-Cevâhir* sahibi onu zikretmiş ve kendisini hafızlardan saymıştır. (1/243)

Ben derim ki; Zehebî de onu huffaz'dan saymış ve onu, "İmâm, hucet" sıfatlarıyla nitelemiştir. Kendisi Zeyyad ibn Alaka, Abdulmelik ibn Umeyr, Mansur, Sammâk, Musa ibn Ebû Âişe ve bunların tabakasındaki diğerlerinden hadis rivâyet etmiştir. Ondan da İbn Uyeyne, İbnu Mehdi, Ebû Nuaym, Ebû Huzeyfe en-Nehdî, Ahmed ibn Yunus ve daha başka çok kimseden hadis rivâyet etmiştir. Kendisi dikkat ve itkanda Şube'nin emsalindendi.

Ebû Hatim şunu söylemiştir: "Kendisi sikadır ve sünnete bağlıdır." Ebû Üsame şunu söylemiştir: "Kendisi en sadık ve en hayırlı insanlardandır." Ahmed ibn Hanbel şunu söylemiştir: "Veki', hıfz ve hafıza gücü açısından kimseyi Zaide'den üstün görmezdi." (1/200) Cemaat onun hadislerini rivâyet etmişlerdir. *Câmiü'l-Mesânid*'de şöyle denmiştir: "Kendisi bu *Mesânid*'de İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis rivâyet etmiştir." (s. 458)

- **Züfer ibnü'l-Hüzeyl ve Zekeriya ibn Zaide.** Daha önce geçtiler.

- **Zekeriya ibn Yahya ibnü'l-Haris el-İmâm en-Nişaburî el-Müzekki Ebû Yahya el-Bezzar.** Kendisi kendi asrında Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının şeyhlerinden ve abidlerdendir. Horasan'da İshak ibn Raheveyh'ten ve başka yerlerde başka kimselerden hadis dinlemiştir. Hakim, *Nişabur Tarihi*'n-de şunu söylemiştir: "Kendisi bize İshak ibn Raheveyh'ten hadis rivâyet

etmiştir. Hadiste çok kitap telif etmiştir. H. 298 de vefat etmiştir. (*Cevahir*, 1/245)

- **Züheyr ibn Muaviye ibn Hadic Ebû Hayseme el-Kûfî.** Kendisi İmâm'ın ashabındandır. A'meş ve tabakasından tahdis etmiştir, ondan da el-Kattan tahdis etmiştir. Süfyan şunu derdi: "Kûfe'de onun misli yoktur." İbn Maîn onu tevsik etmiştir. H. 173 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahir*)

Ben derim ki; Zehebî onu hafızlar arasında zikretmiş ve onun için, "hafız, huccet, Cezire muhaddisi" sıfatlarını kullanmıştır. Kendisi Esved ibn Kays, Ebû İshak, Semmaâk ibn Harb, Humeyd et-Tavil ve bunların tabakasmdakilerden tahdis etmiştir; ondan da Ebû Davud Hasan ibn Musa, Ebû Nuaym, Ahmed ibn Yunus, Yahya ibn Yahya et-Temimî ve daha başkaları tahdis etmişlerdir. Kendisi hadis ulemâsmdandı. Mu'âz ibn Mu'âz şunu söylemiştir: "Bana göre Süfyan-ı Sevrî, Züheyr'den daha fazla sept ve sika değildir." Şuayb ibn Harp şunu söylemiştir: "Züheyr benim yanımda Şu'be'den yirmi kat fazla hafızdır." Ahmed şunu söylemiştir: "Züheyr, ilim hazinelerindendi." (Özetle, 1/215)

*Câmîü'l-Mesânid*'de şöyle denmiştir: "Allah'ın en zayıf kulu olan Ben derim ki, ilimde kadrinin celâletine ve yüceliğine rağmen Züheyr, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'ın ashabındandır ve bu *Mesânid*'de ondan çok hadis rivâyet etmiştir." (2/458)

- **Zeyd ibnü'l-Hasan ibn Zeyd ibnü'l-Hasan Ebü'l-Yümn Tacüddin el-Kindî el-Lügavî en-Nahvî el-Hafız.** Hafız İbnü'n-Neccar kendi tarihinde şunu söylemiştir: "Zeyd ibnü'l-Hasan, Darü'l-Hilâfe'nin /Bağdat'ın sakinlerindendir. Bağdat'ta doğmuştur ve henüz küçük bir çocukken babası onu şeyh Ebû Muhammed Abdullah ibn Ali el-Mukri'ye (kıraat âlimi, Kur'ân okutmanı) teslim etmiştir. Yaşı henüz on iken Şeyh ona Kur'ân'ı ve tecvidi öğretmiş, kıraat-i aşereyi hıfzettirmiştir. Ondan sonra ona lügat ve Nahv öğretmiş ve iyice hazmettirmiş, ondan sonra da büyük şeyhlerden duyduğu hadisleri ona dinletmiştir. Bu şeyler arasında Ebû Bekir Muhammed ibn Abdülbaki el-Ensarî, Ebü'l-Kasım Hibetüllah ibn Ahmed el-Cezirî, Ebû Mansur el-Kazzaz, Ebü'l-Kasım es-Semerkindî, Ebü'l-Berekât Abdullah ibnü'l-Mübarek el-Ağatî ve benzerleri vardır. Zeyd'in kendisi di-

rekt olarak da şeylerden hadis dinlemiştir. Daha sonra sefer edip Hemedan'a gitmiş ve orada yıllarca Ebû Hanîfe (r.a.) mezhebi üzerine fıkıhla meşgul olmuştur. Ahir-i ömründe de Şam'a yerleşmiş ve her taraftan ilim talipleri ona rıhlet etmişilerdir. H. 613 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *Câ-miü'l-Mesânid*, 2/462)

Ben derim ki; Suyutî onu *el-Buğye*'de zikretmiş ve şunu söylemiştir: “el-İmâm el-Lügavî el-Mukri, el-Muhaddis, el-Hafız. Ebû Bekir ibn Abdulbaki ve bir çok kimseden hadis rivâyet etmiştir. Ebü'l-Kasım ibn Asakir onun için dört cüzlük meşihat (hadis rivâyet ettiği şeyhler listesi) tahric etmiştir. Dinlemesi sahih, nakilde sika bir kimsedir. Ebû Hanîfe (r.a.) mezhebinde ilerlemiş, (bu mezhebe göre) fetva vermiş, ders okumuş ve kitap telif etmiştir. (2/249)

### İsimleri Sin Harfi İle Başlayanlar

- **Said ibn Evs el-Ensarî Ebû Zeyd.** İmâm'ın ashabımdandır. İbn Ebü'l-Avvam onu böyle zikretmiştir. (*Cevahîr*, 248/1)

Ben derim ki; Said, en-Nahvî el-Basrîdir. Avf el-A'râbî, Ebû Amr ibn ü'l-Alâ, Said ibn Ebû Arube, Süleyman et-Teymî, İbn Avn, İbn Cüreyc ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ebû Ubeyd Kasım ibn Sellâm, Halef ibn Hişam el-Bezzar, Ebû Hatim es-Sicistanî, Ebû Hatim er-Razî, Ebû Müslim el-Kecî ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.

İbn Ayn onun için “Saduktur” demiştir. Salih Cezere, “Sikadır” demiştir. İbn Ebû Hatim, babasının onu övdüğünü, kendisini yücelttiğini ve “o saduktur” dediğini söylemiştir. el-Müberrid, “Ebû Zeyd Araplardan çok şey dinlemiş, sika ve rivâyeti makbul bir kimsedir” demiştir. Hakim, *el-Müstedrek*'te, “O sika ve sebtir” demiştir. Abdulvahid, “Muhaddislerin yanında sika ve güvenilen bir kimsedir” demiştir. Ebû Ubeyd ve Ebû Hatim onu tevsik etmişlerdir. Sa'leb, “Doğru söyler” demiştir. (Bkz: *et-Tehzib*, 4-5)

- **Süfyan ibn Uyeyne el-Hilâlî.** Kendisi bayraklaşanlardır, Harem'in muhaddisidir. el-Kureyşî onu *el-Cevâhîr*'de zikretmiş ve Hanefilerden saymıştır. Kendisi şunu söylemiştir: “Beni ilk olarak hadis (rivâyet etmek)

için oturtan veya beni muhaddis yapan Ebû Hanîfe (r.a.)’dir.” Yakub ibn Şeybe şunu söylemiştir: “Süfyan ibn Uyeyne, İbn Abbas’m, “Borcumu er-ken ver, ben bir miktar indireyim.” Hadisini zikretti ve dedi ki, o şunu söylemek gibidir: “Borcumu ertelet, ben bir miktar arttırayım.” İbn Uyeyne dedi ki: Ebû Hanîfe (r.a.) bunu mekruh görürdü.” (*Cevahîr*, 1/250)

Hatib, kendi isnadıyla Bişr ibnü’l-Velid el-Kadı’nın şunu dediğini rivâyet etmiştir: “Biz Süfyan ibn Uyeyne’nin yanında olurduk. Müşkül bir mesele geldiği zaman kendisi, “Burada Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabından kimse var mı?” diye sorardı. Arkadaşlar, “Bişr buradır” derlerdi. Bunun üzerine İbn Uyeyne bana, “Sen buna cevap ver” derdi. Ben cevap verince de şunu derdi: “Fakihlerin hakkını teslim etmek din selâmetidir.” (Bkz: *Câmiü’l-Mesânid*, 2/415)

Ben derim ki; İbn Uyeyne Kûfe’nin mefahirindendir. Zehebî onu hafızlar içinde zikretmiş ve onu şu sıfatlarla anmıştır: “Allâme, hafız, Şeyhü’l-İslâm Ebû Muhammed el-Kûfî, Harem muhaddisi.” Kendisi Amr ibn Dinar, Zührî, Esved ibn Kays, Zeyd ibn Elsem, Abdurrahman ibnü’l-Kasım ve daha bir çok kimseden tahdis etmiştir. Ondan da A’meş, ibn Cüreyc, Şu’be ve başkaları tahdis etmişlerdir. Kendi şeyhleri arasında İbnü’l-Mübârek, İbn Mehdi, el-İmâmü’l-Hemmam (himmeti yüce) eş-Şâfiî, İmâm Ahmed ve daha başkaları vardır.

İbnü’l-Medinî şunu söylemiştir: “Zührî’nin ashabı içinde İbn Uyeyne’den daha mutkin (rivâyetinde dikkatli, titiz) kimse yoktur.” el-İclî şunu söylemiştir: “Kendisi hadiste septti. Yedi bin kadar hadisi vardı. Onları kitaba yazmamıştı.” İbn Maîn şunu söylemiştir: “Kendisi Amr ibn Dinar’dan rivâyette insanların en sebt olanıdır.” (1/24)

Süfyan ibn Uyeyne doksan bir yaşında olduğu halde H. 198 senesinde vefat etmiştir. Hafız, *et-Takrib*’te şunu söylemiştir: “Kendisi sika, hafız, fakîh, imâm ve huccettir.” *Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Süfyan bu *Mesânid*’de Ebû Hanîfe (r.a.)’den çok hadis rivâyet etmiştir. (2/469)

- **Süleyman ibn Şuayb ibn Süleyman el-Keysanî.** Kendisi İmâm-ı Muhammed’in ashabındandır. Kendisi *en-Nevâdir* kitabını ondan aldığı bilgilerden oluşturmuştur. Bunu es-Saymurî söylemiştir. İbn İshak da

*et-Tabakat* kitabında onu Muhammed'in ashabı arasında zikretmiştir. On-  
dan hafız Ebû Cafer et-Tahavî hadis rivâyet etmiştir. Sem'ânî "sikadır"  
 demiştir. (*el-Cevâhir*, 1/252) Kendisi babasından, Esed ibn Musa'dan ve bun-  
ların tabakasında olanlardan hadis rivâyet etmiştir. H. 273 senesinde vefat  
etmiştir. (Bkz: *el-Ensâb*, 493)

*el-Lisan*'da şöyle denmiştir: "el-İclî onu tevsik etmiştir. Aslen Nişabur-  
ludur. Esed ibn Musa, Halid ibn Bezzar, Vehb ibn Cerir ve daha başkala-  
rından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Tahavî, Hadairî ve başkaları rivâ-  
yet etmişlerdir. H. 278 senesinde vefat etmiştir.

- **Sehl ibn Ammar ibn Abdullah el-Atekî Ebû Yahya en-Nişaburî el-Kadı.** *Müntehab-u Tarih-i Herat* sahibi onu bu kitabında zikretmiş ve  
şunu söylemiştir:" Kendisi Ebû Hanîfe (r.a.)'in ashabındandı. Yezid ibn  
Harun ve Başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Abbas ibn Ham-  
za, Ebû Yahya el-Bezzar ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. H. 267 se-  
nesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/253)

Hafız da onu *el-Lisan*'da zikretmiştir. Sehl'i şu hadisi uydurmakla it-  
ham etmişlerdir.

İbn Hibban, Sehl ibn Ammar'ı sikalar içinde zikretmiştir. Hakim de  
el-Müstedrek'te onun hadislerini tashih etmiştir. Fakat Zehebî, kendi *Tel-  
his*'inde Hakim'in değerlendirmesine uymamıştır. (3/121)

### İsimleri Şin İle Başlayanlar

- **Şeddad ibn Hakîm.** Kendisi Züfer'in ashabmdandır. İki yüz on sene-  
sinin sonunda vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/256)

*Lisanü'l-Mizan*'da da şöyle denmiştir: "Şeddad ibn Hakim el-Belhî  
Ebû Osman. Kendisi İmâm Züfer ibnü'l-Hüzeyl'den hadis rivâyet etmiştir.  
Kendisinden de Belhliler rivâyet etmişlerdir. İbn Hibban şunu söylemiştir:  
"Kendisi mürciedendir, fakat hadisi müstakimdir. Çünkü sikalardan rivâ-  
yet etmiştir." el-Halilî, *el-İrşad*'ta şunu söylemiştir: "Kendisi Sevri, Ebû  
Cafer er-Râzi ve bunların akranından rivâyet etmiştir. Kendisi bir hadis  
nüshasını (mecmuasını) da İmâm Züfer ibnü'l-Hüzeyl'den rivâyet etmiştir.  
Kendisi saduktur. (3/140)

- **Şerik ibn Abdullah el-Kadı Ebû Abdullah el-Kûfî.** Kendisi İmâm'ın meclisinde bulunan ve ondan hadis alan kimselerdendir. Ve kendisi, “Ebû Hanîfe (r.a.) çok akıllıdır” demiştir. (*Cevahîr*, 1/256)

*el-Hayrâtü'l-Hisân*'da şöyle denmiştir: “Şerik el-Kadı şunu söylemiştir: “Ebû Hanîfe çok susan, çok düşünen, fıkıhın derinliklerine inen, ilimde, amelde, incelemede latif olan bir kimseydi. Talip fakir olsa, kendisi onu geçindirirdi. İlim öğrendikten sonra da ona, “Sen fıkıhı, helâl ve haramı öğrenmekle en büyük zenginliği elde ettin” derdi. (s. 36)

Zehebî, Şerik'i huffaz arasında zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: “Kendisi bayraklaşanlardan biridir. İshak ibnü'l-Erzak, ondan dokuz bin hadis rivâyet edildiğini zikretmiştir. İbnü'l-Mübârek şunu söylemiştir: “Şerik, kendi memleketinin hadislerini Süfyan'dan daha iyi bilir.” Nesaî şunu söylemiştir: “Onda beis yoktur.” İsa ibn Yunus şunu söylemiştir: “Ben ilmiyle birlikte kendisi kadar vera' sahibi olan bir kimse görmedim.” Zehebî şunu söylemiştir: Şerik; hadisi hasen olan, imâm, fakîh, muhaddis ve müksir (çok hadis rivâyet eden) bir kimsedir. Ancak itkan'da Hammad ibn Zeyd derecesinde değildir. Buhârî onunla istişhad etmiştir. Müslim de onun hadislerini mütabaa (ve teyid) için tahric etmiştir.” İbn Maîn onu tevsik etmiştir. (s. 214)

*Câmiü'l-Mesânid*'de şöyle denmiştir: “Şerik, Buhârî'nin şeyhlerinden bir cemaatin şeyhidir. Kendisi bu *Mesânid*'de İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis rivâyet etmiştir. (2/478)

- **Şuayb ibn İshak ibn Abdurrahman ibn Abdullah ibn Raşid ed-Dimeşkî el-Emevî.** Kendi babasından ve Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis rivâyet etmiş ve onun mezhebini benimsemiştir. Aynı zamanda İbn Cüreyc, Evzaî, İbn Ebû Arube, Hişam ibn Arube, Sevrî ve daha başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de oğlunun oğlu Abdurrahman ibn Abdüssamed ibn Şuayb, Davud ibn Raşid (veya Rüşeyd), İshak ibn Raheveyh, Ebû Küreyb, Hişam ibn Ammar ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. Leys İbn Sa'd da ondan tahdis etmiştir. O bunun da şeyhlerindendir. Ahmed şunu söylemiştir: “Şuayb sikadır. Hadisi çok sahih ve çok sağlamdırlar.” Ebû Davud, İbn Maîn, Dühaym ve Nesaî, “o sikadır” demişlerdir. Ebû'l-Velid

el-Baci Ebû Hatim'den naklen şunu söylemiştir: “Şuayb ibn İshak sika ve me'mundur (güvenilen bir ravidir).” H. 189 senesinde vefat etmiştir. İbn Hibban da onu sikalar arasında zikretmiştir. (*et-Tehzib*, 4/348)

*et-Tehzib*'te şöyle de denmiştir: “Velid ibnü'l-Müslim şunu söylemiştir: “Ben Evzaî'nin Şuayb ibn İshak'ı kendisine yaklaştırdığını ve yakınında tuttuğunu gördüm.” *el-Cevâhir*'de şöyle denmiştir: “Ahmed baba dedi ki, “Ebû Hanîfe (r.a.)'in meclisine katıl.” İbn Hazm da onu fakihler babında sahabeden sonraki Evzaî tabakasında zikretmiştir. İbn Maîn şunu söylemiştir: “Şerik, (Zühri hadislerinde) Yunus ve akîl gibidir. Şeyhayn ve Tirmizî dışındaki Sünen sahipleri onun hadislerini rivâyet etmişlerdir.

- **Şuayb ibn Eyyub ibn Zürayk ibn Mabed es-Sarifinî.** Kendisi Ebû Hazim el-Kadî'da fıkıh öğrenmiş ve hem ondan, hem de İsa ibn Eban'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisi Vasıt kadısıydı ve H. 261 senesinde o şehirde vefat etmiştir. Sem'ânî'nin rivâyetine göre, Dârekutnî onu tevsik etmiştir. Ebû Davud da onun bir hadisini tahric etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/257)

Kendisi ayrıca Yahya el-Kattan, Ebû Üsame, Abdullah ibn Nümeyr, Muaviye ibn Hişam ve Zeyd ibnü'l-Hubab gibilerinden de hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ebû Davud, Batîn, Ebû Bekir el-Bezzar, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, İbn Said, el-Mehamilî ve Muhammed ibn Mahlad gibileri rivâyet etmişlerdir. İbn Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Kendi bana ve babama yazıyla hadis göndermiştir.”

Dârekutnî şunu söylemiştir: “Sikadır.” Hâkim şunu söylemiştir: “Sika ve me'mundur.” (*et-Tehzib*, 4/249) *Câmiü'l-Mesânid*'de şöyle denmiştir: “Kendisi kadrinin celâletiyle birlikte Ebû Hanîfe (r.a.)'den hadis rivâyet etmiştir. (2/48)

- **Şuayb ibn Süleyman ibn Keysan el-Keysanî.** Oğlu Süleyman Sin harfinde geçti. Şuayb, İmâm Ebû Yusuf ve İmâm-ı Muhammed'in ashabm-dandı. Kendisinde oğlu Süleyman hadis rivâyet etmiştir. İbn Yunus, onu Mısır'a gelen garipler/yabancılar arasında zikretmiştir. O şöyle demiştir: “Şuayb Kufelidir, Mısır'a gelmiştir. Ondandır Said ibn Afir (veya Ufeyr) hadis rivâyet etmiştir. H. 204 senesinde Mısır'da vefat etmiştir. (*Cevâhîr*, 1/257)



*Lisanü'l-Mizan*'da şöyle denmiştir: “Şuayb ibn Keysan; Sabit'ten, Dahhâk'tan, “*Arıların karnından bir bal çıkar...*” âyetiyle Kur'ân kasdetilmiştir” tefsirini rivâyet etmiştir. Osman ibn Faïd; Şuayb ibn Keysan'dan, Said ibn Cübeyr'den, İbn Abbas'tan, Fadl'dan, “Ben Allâh Resûlü (s.a.v.)'i zemzem suyunu ayakta içtiğini gördüm.” hadisini rivâyet etmiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Şuayb'tan Ebû Muaviye ed-Darir, Ebü'l-Velid et-Tayalesî ve Yahya el-Hamanî hadis rivâyet etmişlerdir.” Hadisleri salihdir. Enes'ten rivâyetleri ise mürseldir. (3/149) Ben derim ki; muhtemelen yukarıdaki hadisin senedinde geçen Şuayb, Şuayb ibn Süleyman ibn Keysan'dır, onu (Şuayb ibn Keysan diyerek) dedesine nisbet etmişlerdir. Allah en doğrusunu bilir.

- **Şakîk ibn İbrahim Ebû Ali el-Belhî.** (Bu meşhur zahid) Kadı Ebû Yusuf'un sohbetlerinde bulunmuş ve *Kitabü's-Salat*'ı onun yanında okumuştur. Ebü'l-Leys onu *el-Mukaddime*'de zikretmiştir. Kendisi Hatim el-Asam'm üstadıdır. es-Selemî şunu söylemiştir: “Kendisi güzel konuşurdu, hasenü'l-keîl idi.” Şakîk, İbrahim ibn Edhem'in de sohbetlerinde bulunmuştur. H. 194 senesinde Kûlar savaşında şehid edilmiştir.

Hafız, *el-Lisan*'da şunu söylemiştir: “Şakîk el-Belhî, zahidlerin büyüklerinden, fakat hadisleri münkerdi. İsrail, Ebû Hanîfe ve Abbad ibn Kesir'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Hatim el-Asam' Muhammed ibn Eban el-Belhî, Abdüssamed ibn Mürdeveyh ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. (Babasından kendisine miras kalan) üç yüz köyü vardı. Fakat sonunda kefensiz bir halde vefat etmiştir. Kendisi savaşımlara katılan büyük mücahidlerdendir. Allah kendisine rahmet eylesin. Kendisini hadislerde zayıf tasavvur etmek mümkün değildir. Hadislerindeki nekâret (münker olma hali) ise onun kendisinden değil, ondan rivâyet edenlerden kaynaklanmıştır. Şakîk'in Menâkıbı, bu muhtasar kitaba sığmayacak kadar çoktur. (3/152)

### İsimleri Sad Harfiyle Başlayanlar

- **Sâid ibn Yesar ibn Muhammed ibn Abdullah ibn İbrahim el-Kadı Ebü'l-A'lâ.** Kendisi Herat ehliindendir. Ebû İsmail Abdullah ibn Muhammed'ten ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da Muhammed ibn Nasır hadis dinlemiştir.

İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: "Bize ondan Ebü'l-Ferec ibn Küleyb hadis rivâyet etmiştir." Kendisi H. 520 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahir*, 1/260)

Ben derim ki; Zehebî onu *Huffaz*'dan saymıştır. el-Escanî onu şöyle tanıtmıştır: "Hafız, âlim, muhaddis Ebü'l-A'lâ Sâid ibn Yesar ibn Muhammed ibn Abdullah ibn İbrahim el-Herevî ed-Dehhân." Ebû Sa'd es-Sem'ânî onun için şunu söylemiştir: "Kendisi hafız, mutkîn, rivâyeti geniş bir kimsedir. Çok şey yazmış, babları (değişik konuları) cemetmiş ve ricali tanımıştır. Benim ondan bir icazetim vardır." (4/64)

- **Sâid ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ubeydullah Ebü'l-A'lâ İmadüddin.** Kendisi Nişabur kadısıydı. Kadılık evladında da devam etmiştir. Kendisi alim ve saduk bir kimseydi. Ebû Hanîfe ashabının Horasan'daki riyaseti ona geçmiştir. Kendisi el-Üstüvâî diye bilinir. (*Cevahir*, 1/161)

Sem'ânî onu el-Ensab'ta zikretmiş ve şunu söylemiştir: "Sâid; ilim ve fazilet ehliindendi. Ebû Muhammed Abdullah ibn Muhammed ibn Ali ibn Zeyyad, Ebû Ömer, İsmail ibn Nüceyd es-Selemî, Ebû Sehl Bîşr ibn Ahmed el-İsferainî, Ebü'l-Hasan Ali ibn Abdurrahman el-Bekkârî ve daha bir cemaat kadar kimseden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de ulemâdan bir cemaat hadis rivâyet etmişlerdir. Bana da ondan Ebü'l-Hasan Ali ibn Muhammed Ali el-Uşrî hadis rivâyet etmiştir." H. 432 senesinde vefat etmiştir.

- **Sâid ibn Muhammed ibn Abdurrahman Ebü'l-A'lâ el-Kadı el-Buharî el-İsfahanî.** Sem'ânî onun için şunu söylemiştir: "Bu imâm; fazilet, amel, diyanet, zühd ve tevazu yönlerinden akranının fevkinde olmuştur. Ebû Hanîfe mezhebi üzerinden fıkıh tahsil etmiş ve onda mehareket kesbedip İsfahan'ın müftüsü ve fetva mercii olmuştur. H. 525 senesinde katledilmiştir. Bir batinî onu katletmiş, kendisi de katledilmiştir. (*Cevahir*, 1/262)

### İsimleri Dad Harfî İle Başlayanlar

- **Dahhâk ibn Mahled Ebû Asım en-Nebil.** Daha önce geçti.

### İsimleri Kalın Tâ Harfî ile Başlayanlar

- **Tahir ibn Yahya ibn Kubeysa.** Sem‘ânî şunu söylemiştir: Kendisi büyük muhaddislerden ve rey ashabındandı. H. 315 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/266)

- **Tarrad ibn Muhammed ibn Ali ibnü’l-Hüseyn ez-Zeynenî Ebü’l-Fearis.** Küçük yaşta Ebü’l-Feth Hilâl ibn Muhammed el-Haffar ve Ebü’n-Nasr en-Nersî’ye yetişmiş ve onlardan hadis rivâyet etmiştir. Ebü’n-Nasr’dan en son hadis rivâyet eden de odur.

İbnü’n-Neccar şunu söylemiştir: “Kendisi olukça uzun yaşamış ve bu sebeple ilk şeyhlerinden rivâyet eden tek kişi haline gelmiştir. Bağdat’taki Mansur Camii’nde imlâ tarzında yirmi beş mecliste hadis rivâyet etmiş, Mekke ve Medine’de de imlâ tarzında hadis rivâyet etmiştir. Ondandır hafızlar ve kendisinin iki oğlu Ebü’l-Kasım Ali Ebü’l-Hasan ve Muhammed ibn Nasr ve Şehde bintu Ahmed el-Eberî hadis rivâyet etmişlerdir. Şehde, ondan en son rivâyet eden kimse olmuştur. H. 491 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/267)

### İsimleri Ayn Harfî İle Başlayanlar

- **Âfiye ibn Yezid el-Evdî.** Nesaî, onu Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabı ve sikatlar arasında zikretmiştir. Seymürî kendi senediyle İshak ibn İbrahim’den şunu rivâyet etmiştir: “Ebû Hanîfe (r.a.)’in ashabı onunla birlikte bir meseleyi müzakere ederlerdi. Eğer Âfiye orada hazır değilse, Ebû Hanîfe (r.a.), “Âfiye gelinceye kadar bu meseleyi bir hükme bağlamayın” derdi. Âfiye geldiğinde onlarla aynı görüşü paylaşırsa, Ebû Hanîfe (r.a.), “Şimdi o meselenin hükmünü tescil edin” derdi. (*Cevahîr*, 1/267)

el-Mizzî onu, İmâm’dan hadis rivâyet edenlerden saymıştır. Suyûtî’nin *Tebyidu’s-Sahife*’sinde ve Hafız’ın *et-Tehzib*’inde belirtildiği üzere kendisi, A‘meş, Muhammed ibn Ebû Leylâ, Hişam ibn Urve, Mücalid ve daha başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondandır Esed ibn Musa, Mu‘âz ibn Musa ve Abdullah ibn Davud el-Haribî hadis rivâyet etmişlerdir. İbn Ebû

Mermem, İbn Maîn'den naklen, "Âfiye ibn Yezid sika ve me'mundur" demiştir. Abbas ed-Devrî de ondan naklen, "Sikadır" demiştir. Abu Davud, "Âfiye'nin hadisleri yazılır" demiştir. (5/60)

- **Abbad ibn Süheyb.** Tahavî, kendi şeyhi İbn Ebû İmran'dan şunu rivâyet etmiştir: Bana Muhammed ibn Şuca' dedi ki, ben Abbad ibn Süheyb'e, "Senin yanında bulunan Ebû Hanîfe (r.a.)'e ait kitap ve diğer sicilleri bana göster" dedim. Abbad, "Benim yanımda bundan çok şey vardır. Fakat ben sana Ebû Hanîfe (r.a.)'in reyile ilgili olanları değil, istersen onun hadislerini tahdis edeceğim" dedi. Ben, "Niye böyle?" dedim. Abbad şu karşılığı verdi: "Ben Kûfe'ye ilk geldiğimde Ebû Hanîfe (r.a.)'in fetva verdiğini gördüm ve fetvalarını, cevaplarını yazdım. Sonra Kûfe'den ayrıldım. On sene sonra geri geldiğimde onun aynı meselelerde farkı fetvalar ve cevaplar verdiğini gördüm."

İbn Şücâ' şunu söylemiştir: "Abbad'ın bu sözleri benim kafamı karıştırdı ve ben Abdullah ibn Davud'a gidip, bunu ona anlattım. Kendisi şöyle dedi: "Bu durum, ilim genişliğini gösterir. Eğer Ebû Hanîfe (r.a.)'in ilmi dar bir çerçevede olsaydı, kendisi her zaman aynı şeyi tekrarlayacaktı. Fakat ilmi geniş olduğu için her seferinde onu farklı bir şekilde tezahür ettirmiştir." (*Cevahîr*, 1/268)

Ben derim ki; *Lisanü'l-Mizan*'da şöyle denmiştir: "Abbad ibn Süheyb; Hişam ibn Urve ve A'meş'ten hadis rivâyet etmiştir. Buharî, *ed-Duafâ'* kitabında şunu söylemiştir: "Abbad'm hadisleri çoktur. Fakat muhaddisler onu terk etmişlerdir." Ebû Davud, "O saduktur, fakat kaderidir" demiştir. Ahmed ibn Ravh, Abbad'dan yüz bin hadis rivâyet etmiştir. İbn Adiy şunu söylemiştir: Abbad ibn Suhayb'm hadislerini yazdığı çok defterleri vardır. Kendisi zayıftır, fakat yine de hadisleri yazılır." İbn Ebû Davud şunu söylemiştir: "Bize Yahya ibn Abdurrahman haber verdi, dedi ki ben Yahya ibn Maîn'in "Abbad ibn Süheyb, Asım ibn Nebil'den daha sebt ve sikadır" dediğini kendi ağzından dinledim: (3/230) Fakat, başkaları onun hakkında konuşmuşlar ve onu eleştirmişlerdir.

- **Abbas ibn Hamdan Ebü'l-Fadl el-İsfahanî.** Kendisi Muhammed ibn İsa ed-Damiğani ve Ebû Yusuf ibn Muhammed ibn Sabık'tan hadis

dinlemiştir. Ondan da Ebü'l-Kasım et-Taberanî ve Ebü's-Şeyh hadis dinlemiştir. İbn Hibban onu *İsfahan Tarihi*'nde zikretmiştir. Ve şunu söylemiştir: “Kendisi bir *Müsned* telif etmiştir. Onun yanında Iraklıların ve İsfahanlıların hadisleri vardır. Kendisi namazdan ve tilâvetten hali olmaz. Allah'ın salih kullarındandır. Sebt, mutkîn ve saduktur.” (Cevahîr, 1/226)

- **Abdullah ibn İbrahim ibn Ahmed Ebû Muhammed et-Talkî el-İsterabadî.** Kendisi kendi çağında Cürcan'da Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının rakipsiz şeyhidir. Ebü'l-Kasım el-Bağavî ve başkasından hadis rivâyet etmiştir, ondan da hafız Ebû Sa'd el-İdrisî hadis rivâyet etmiş ve kendisini Cürcan tarihi'nde zikretmiştir. Ebû Sa'd da onu *el-Ensab*'ta anmıştır. (Cevahîr, 1/269)

- **Abdullah ibn Ahmed ibn Mahmud Ebü'l-Berekât Hafızüddin en-Nesefî.** Kendisi *Kenzü'd-Dakaik* kitabının müellifidir. Kendi zamanında dengi bulunmayan kâmil bir imâmdır. Kendisi fıkıhta ve usûl'de baş, hadis rivâyetinde ve dirayetinde olağanüstüydü. H. 710 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *el-Feidü'l-Behiyye*, 42)

- **Abdullah ibn İdris ibn Yezid ibn Abdurrahman ibnü'l-Esved Ebû Muhammed el-Evdî el-Kûfî.** Ebû Hanîfe (r.a.)'den, “Yetimin malında ticaret yapan vasiy, dilerse onu mudarebe şeklinde yapar ve kârı onunla paylaşır” meselesini rivâyet etmiştir. İbn İdris şunu söylemiştir: “Ben Malik ve İbn Ebü'z-Zenad'a, “Bir adam karısına, “Sen boş ol” dese ve üç talakı niyet etse, ne olur? “diye sordum. İkisi “Üç talakı gider” dediler. Ebû Hanîfe (r.a.) ise, “Bir talakı gider” demiştir. Yahya, “Biz Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşüyle amel ediyoruz.” demiştir. Abdullah ibn İdris ile Malik arasında dostluk vardı. Ve şöyle denmiştir: “İmâm Malik, *el-Muvatta*'da, “Ali (r.a.)'den bana ulaştığına göre” deyip mürsel bir şekilde rivâyet ettiği bütün hadisleri İbn İdris'ten duymuştur. H. 192 senesinde vefat etmiştir. (Cevahîr, 1/271)

Ben derim ki; Zehebî onu *Huffâz* arasında zikretmiş ve şöyle takdim etmiştir: “İmâm, kudve, huccet, bayraklaşanlardan biri. Babasından, Süheyl ibn Salih'ten; Hişam ibn Urve'den, A'meş'ten, İbn Cüreyc'ten ve daha başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Ondan da İmâm-ı Mâlik, İbnü'l-Mü-

bârek, İshak, Yahya, Ebû Şeybe'nin iki oğlu ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. Ebû Hatim şunu söylemiştir: “Kendisi Müslümanların imâmlarından bir imâmdır ve huccettir. Denildiğine göre, Kûfe’de ondan daha çok ibâdet eden olmamıştır. Hasan ibn Arafе şunu söylemiştir: “Ben Kûfe’de ondan daha faziletli bir kimse görmedim.” (1/260)

*Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Allah’ın en zayıf kulu şunu der: Abdullah ibn İdris, Malik’in şeyhi olmasına rağmen, İmâm-ı A’zâm Ebû Hanîfe (r.a.)’den (hadis veya fıkıh) rivâyet etmiştir. (2/508)

*et-Tehzib*’te şöyle denmiştir: “Nesai, “O sikadır” demiştir. İbn Sa’d, “Kendisi sika ve me’mundur, hadisi çoktur, sünnet ve cemaat sahibi/ehlidir” demiştir. el-Halilî, “Kendisi sikadır ve bu husûs müttefekun aleyhtir” demiştir.” (5/145)

**- Abdullah ibn Hüseyin Ebû Muhammed en-Nasihî Kadî'l-Kudât İmâmü'l-İslâm.** Kendisi kendi asrında Hanefîlerin şeyhiydi. Kendi dönemindeki büyük imâmların önündeydi. Buhara’da büyük Sultan Mahmud ibn Sebük Tekin için kadılık yapmıştır. Takva sahibi, ibâdet için kendisini yoran, malî yönden fakir bir kimseydi. H. 412 senesinde hacca giderken Bağdat’a uğramıştır.

Hatib onun için şunları söylemiştir: “Kendisi sika, dindar ve salih bir kimseydi. Kendisi için imlâ meclisi akdedilmiştir. Bişr ibn Ahmed el-İsferainî ve Hakim Ebû Muhammed el-Hafız’dan hadis dinlemiştir. Ondan da Ebû Abdullah el-Farisî ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. H. 446 senesinden vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/274-275)

**- Abdullah ibnü'l-Hüseyin ibnü'l-Hasan ibn Ahmed ibnü'n-Nasr ibn Hakîm el-Basrî el-Mervezî Ebü'l-Abbas el-Hâkim.** H. 257 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/274)

**- Abdullah ibn Ali ibn Sain ibn Abdulcelil el-Fergabî Ebû Bekir.** Semerkand’ta ikamet etmiş ve oranın hatiplik görevini yürütmüştür.

İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: “Kendisi hacca giderken Bağdat’a bize uğradı ve bizim şeyhlerimizden Ebû Ahmed el-Emin, Ebû Muhammed ibnü'l-Ahdar’dan, Ebü'l-Kais ibnü'l-Hasin ashabından bir cemaat

kadar kimselerden, Ebû Galib ibnû'l-Bennâ ve Ebû Bekir el-Ensari'den hadis dinledi. Dinlediklerini kendi eliyle yazdı ve ezberlemeye çalıştı. Kendisi de bize Maverâü'n-Nehir'deki şeyhlerinden dinlediği kırk hadisi rivâyet etti ve biz onları dinledik. Kendisi de bizden bazı hadisler dinledi. Nişabur'daki emali'sini benden rivâyet etti. Kendisi mezhepte, mezhepler arası ihtilaflarda, hadis marifetinde, nahv ve sarf'ta büyük bir imâmıdır. Benim gözlerim onun gibi şekil ve suret güzelliğiyle ahlak güzelliğini, tevazuun kemalini, ilim çokluğunu, diyanet, vera', nezahet ve nezaketi, hat güzelliğini, çabuk yazma kudretini, nazm ve nesir halinde metin hazırlama gücünü, dil fesahatini, ses tatlılığını, doğruluğu, asaleti ve güvenilirliği birleştiren, bütün bu güzelliklere birlikte sahip olan başka bir kimse görmedi. O gerçekten asrın nadirelerinden ve zamanın tek şahsiyetlerinden biriydi. Sıfatları eksiksizdi, kendisi benzersizdi. Anneler onun gibisini seyrek doğururlar." (*Cevahîr*, 278) Moğollar H. 616 senesinde Buhara'yı istilâ ettiklerinde karşı koymakta direnip sabrederek şehid olarak katledildi.

- **Abdullah ibn Furuğ el-Horasanî.** Batı'ya rihlet etmiş ve Ebû Hanîfe (r.a.)'den fıkıh öğrenip meselelerini almıştır. Ondan sonra H. 174 senesinde Mısır'a gitmiştir. Bu ülkeye vardığında Abdullah ibn Vehb şunu söylemiştir: "Kendisi bize Leys ibn Sa'd'ın vefatından sonra geldi. Umarız ki, Leys'in halefi olur ve onun yerini doldurur." el-Horasanî fıkıhta Ebû Hanîfe (r.a.)'in görüşlerine dayanırdı. Kayrevan'a gitmek üzere Mısır'dan çıktığı zaman kendisini kastederek şunu söylemiştir: "Arkadaşınız kiminle karşılaştı ve tanıştıysa ondan daha fakih çıktı. Bunun tek istisnası Ebû Hanîfe (r.a.)'dir." Bu sözü Ebû Davud rivâyet etmiştir. (Bkz: *el-Cevahîr*, 1/280)

*Tehzibü't-Tehzib*'te şöyle denmiştir: "İbn Furuğ; Üsâme ibn Zeyd el-Leysî, Sevrî, A'meş, İbn Cüreyc, Hişam ibn Urve ve başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Said ibn Ebû Meryem, Hallad ibn Hilâl ve Hişam ibn Ubeydullah er-Razi hadis rivâyet etmişlerdir. el-Cür-canî şunu söylemiştir: "İbn Ebû Meryem'in ondan iyilikle söz ettiğini görmedim. Fakat o benim yanımda yeryüzündeki bütün insanlardan daha çok makbuldür. Ne var ki, hadisleri münkerdirler. İbnu Hibban onu sikalardan

saymış ve şunu eklemiştir: “Fakat bazen bilinenin aksine hadis metinleri rivâyet etmiştir.” Ebû'l-Arap, *Tabakat-u Afrika* kitabında şunu söylemiştir: “Kendisi ilim talebi için rihlet etmiş ve doğuda Malik, Servi, Ebû Hanîfe, İbn Cüreyc ve daha başkalarıyla karşılaşmıştır. Kendisi sikadır. Bir ara kaderci olmakla itham edilmiş, fakat daha sonra ondan beri olduğu ortaya çıkmıştır.” ez-Zühelî *İlel-u Hadisi'z-Zühri* kitabında şunu söylemiştir: “İbn Furuğ Horasanlıdır, batıda ikamet etmiştir. Sikadır.” (5/356) H. 175 senesinde vefat etmiştir.

- **Abdullah ibn Mübârek.** Daha önce geçti.

- **Abdullah ibn Bedil Ebû Bekir.** el-Eşkar diye bilinir. Sem'ânî şunu söylemiştir: “Kendisi, Buhara'da Hanefîlerin şeyhidir. Hadisi çoktur. İmâm Ahmed ibn Mendeh'den hadis dinlemiştir. el-Hakim, onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiş ve şunu söylemişti: “Kendisi, kendi asrında Buhara'da Ebû Hanîfe (r.a.) ashabının şeyhiydi, hadisi çoktu, dinlemesi sahihti. H. 343 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahir*, 1/283)

- **Abdullah ibn Muhammed ibn Abdullah ibn Muhammed Ömer ibn Salim el-Becelî el-Harirî Ebû Muhammed.** İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: “Henüz çocukken babası ona el-Enmatî, İbnu Husayn ve diğerlerinden çok miktarda hadis dinletmiştir. Kendisi Ebû Hanîfe mezhebi üzere fikhî okumuş ve onda çok ileri bir dereceye gelmiştir. Şam'da ikamet etmiş ve orada fikhî ders vermiş ve hadis rivâyet etmiştir. Kendisi fazıl, faziletleri çok olan ve oldukça dindar olan bir kimseydi. el-Hafız Ali ibnü'l-Fadl el-Makdisî onun için kendi usûlünden faydalar çıkarmış ve onları kendisine okumuştur. Kendisi de bil-mukabele ondan faydalar dinlemiştir. Ondandır ayrıca Ebû'l-Mevahib, Ebû'l-Kasım el-Hüseyn ve oğlu Hibetüllah ibn Mahfuz Şam hadislerini rivâyet etmişlerdir. Bize oğlumuz şunu söyledi: “Benim gördüğüm kadarıyla Hanefîler arasında en çok hadis talep edenler üç kimsedirler. Bunlar şeyhimiz Ebû Abdullah el-Belhî, arkadaşımız Ebû Ali ibnü'l-Vezir ve sahibimiz el-fakîh Ebû Muhammed el-Bağdadîdir.” Kendisi H. 584 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahir*)



- **Abdullah ibn Ubeydullah ibn Ali ibn Cafer ibn Muhammed ibn Zürayk el-Hatibî el-Esedî en-Nesefî el-İsfahanî.** Kendisi İsfahan'ın Cami-i Kebir'inin hatibiydi. Kendisinden Ebû Sa'd es-Sem'ânî, Ebû Musa ve İbnü'l-Cevzî hadis rivâyet etmişlerdir. Ebû Sa'd onun için şunu söylemiştir: "Kendisi fazıl, kadri yüce bir şeyhtir, ilim ailesindendir. Sika, salih ve Hasenî bir seyyiddir."

İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: "Kendisi H. 495 senesinde hac münasebetiyle Bağdad'a gelmiş ve orada Hüseyin ibn Muhammed ibn Husrev el-Belhî' ondan hadis dinlemiştir. Sonra ikinci bir sefer daha gelmiş ve bu sefer de İbnü'l-Cevzî ondan hadis rivâyet etmiştir. H. 533 senesinde vefat etmiştir.

- **Abdullah ibn Muhammed ibn Atâ Kadî'l-Kudât Şemsüddin el-Ezraî.** Kendisi fazıl âlim, üstün, kadri büyük, ilmi çok bir imâmdı. İbn Teberzed'ten hadis dinlemiştir. Hadis rivâyet etmiş, tedris yapmış, fetva vermiştir. Ondan şeyhimiz Kadî'l-Kudât Şemsüddin el-Harirî hadis dinlemiş ve dinlediklerini bize rivâyet etmiştir. (*Cevahir*, 1/286)

*el-Fevaidü'l-Behiyye*'de şöyle denmiştir: "el-Yafîî onu *Mirâtü'l-Cinan* kitabında H. 673 senesinin hadiseleri babında zikretmiştir. Ve şöyle demiştir: "Bu sene Kadî'l-Kudât Şemsüddin Abdullah ibn Muhammed el-Ezraî el-Hanefî vefat etmiştir. Kendisi asrında parmakla gösterilen bir şöhret ve itibara sahipti. Fakat aynı zamanda dindar, mütevazî, iffetli ve haramlardan uzak bir kimseydi." (s. 44)

- **Abdullah ibn Muhammd ibn Muhammed ibn Abdullah el-Beydavî el-Kadî Ebü'l-Feth.** Çok hadis dinlemiş ve çok hadis rivâyet etmiştir. İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: "Bize ondan Abduvehhab ibn Ali el-Emin hadis rivâyet etmiştir. Sem'ânî şunu söylemiştir: "Ben ondan çok hadis yazdım. Kendisi kadılık görevinde hayır, adâlet ve insaf ölçülerine uyardı. H. 537 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahir*, 1/289)

- **Abdullah ibn Muhammed ibn Yakub ibnü'l-Haris ibnü'l-Celil el-Harisî es-Sebzemunî.** Onu Sem'ânî zikrermiş ve şunu söylemiştir: "Kendisi isnadla tanınmıştır, hadiste müksir'dir (çok hadis rivâyet etmiştir). Bunun için Irak ve Hicaz'a rihlet etmiştir. Kendisi Fadl ibn Muham-

med eş-Şa'rânî ve Hüseyin ibnü'l-Fadl el-Becelî'den hadis rivâyet etmişlerdir. Ondan da Ebû Abdullah ibn Mende hadıs rivâyet etmiştir. 340 senesinde vefat etmiştir." es-Sem'ânî, buna rağmen kendisinin sika olmadığını ve münker hadisleri bulunduğunu söylemiştir.

Ben derim ki; Onun *Keşfü'l-Âsâr Fi Menâkıbi Ebû Hanîfe* adında bir kitabı vardır. Ebû Hanîfe (r.a.)'ın *Müsned* kitabını da telif etmiştir. Kendisi *Menâkıb-u Ebi Hanîfe* kitabını imlâ ettiğinde dört yüz müstemli (yazar) onun söylediklerini yazarlardı. Zehebî onu *el-Mizan*'da zikretmiş ve şunu söylemiştir: "İbn Mende ondan çok hadis rivâyet etmiştir. Kendisinin telifleri vardır."

İbnü'l-Cevzi'den nakledildiğine göre kendisi şunu söylemiştir: "Ebû Said er-Revvas dedi ki, Sebzemunî, hadis uydurmakla müttehemdir (töhmetsizdir).

Ben derim ki; Sebzemunî İbnü'l-Cevzi'den de, Ebû Said er-Revvas'tan da daha büyük veya daha yücedir." (Bkz: *el-Cevâhir*, 1/289)

*el-Camî*'de şöyle denmiştir: "Hafız İbn Hacer, *Ta'cilü'l-Menfaa* kitabında onu el-Hafız diye nitelendirmiş ve *Tehzibü't-Tehzib*'te onun Ebû Hanîfe (r.a.)'ın *Müsned*'leri (*Mesânid*) kitabıyla ihticaç etmiştir. Harzemî de *Câmiü'l-Mesânid* kitabında şunu söylemiştir: "Sebzemunî'nin Ebû Hanîfe için hazırladığı *el-Mesânid* kitabını mütalaa edenler, onun hadis ilmindeki derinliğini ve tariklerle metinleri bilgi ile kuşatıp ihata ettiğini bilirler. (2/525)

*el-Lisan*'da şöyle denmiştir: "el-Haylî şunu söylemiştir:" Sebzemunî isnadla bilinir. Kendisinin isnad bilgisi ve marifeti vardır. Fakat kendisi ley-yindir (rivâyette şiddet yanlısı değildir.), bu sebeple onu taz'if etmişlerdir. İbn Ukde, Ebû Bekir ibn Darim, Ciâbî ve başkaları ondan hadis rivâyet etmişlerdir." (3/349)

Ben derim ki; eğer Abdullah ibn Muhammed (Sebzemunî), töhmet edilmiş ve terk edilmiş olsaydı, asrın muhaddisi, cevval, hafız ve imâm olan İbn Mende ondan çok miktarda hadis rivâyet etmezdi, keza İbn Ukde gibi bir hafız, Ciâbî ve benzeleri de bunu yapmazlardı.

*el-Fevâidü'l-Behiyye*'de şöyle denmiştir: “Muhaddis Veliyyullah ed-Dehlevî *el-İntibah* risalesinde onu ashabü'l-vücut'dan saymıştır. Ve kendisi *el-İnsaf* risalesinde ashabü'l-vücut'u, “dereceleri mezhep müctehidi (mutlak müctehid) ile müntesip müctehid (mezhebe bağlı müctehid) arasında olanlar” diye tefsir etmiştir.” (s. 44)

Ben derim ki; Şah Veliyyullah, müteahhirler içinde Hanefîleri ve onların şeyhlerini en iyi bilen kimsedir. Bu itibarla onun Abdullah'ı ashabü'l-vücut'tan sayması onun için tevsik ve tadildir (onun sika ve adil olduğunun tasdikidir) .

- **Abdullah ibn Nümejr Ebû Hışam el-Harifî el-Kûfî.** Kendisi A'meş, Sevrî ve Evzaî'den hadis dinlemiştir. Ebû Hanîfe (r.a.)'den de meseleler rivâyet etmiştir. H. 199 senesinde vefat etmiştir. (*el-Cevâhir*, 1/292)

Ben derim ki; kendisi cemaatin ricalindendir. Şeyhayn ve *Sünen* ashabının tamamı ondan hadis rivâyet etmişlerdir. Zehebî, onu hafızlardan saymış ve onun için şunu söylemiştir: “el-Hafız el-İmâm Abdullah ibn Nümyr, büyük bir hafız olan Muhammed'in babasıdır. Yahya İbn Maîn onu tevsik etmiştir. Kendisi hadis ashabının büyüklerindendir.” (1/300) İbn Sa'd şunu söylemiştir: “Kendisi sika, hadisi çok ve saduktur.” el-İclî şunu söylemiştir: “Kendisi sünnet sahibidir (ehl-i sünnettendir) sikadır, hadisi salihir.” (Bkz: *et-Tehzib*, 6/58)

- **Abdulkâî ibn Kani' Ebü'l-Hüseyn el-Hafız.** Kendisinin Ebû Bekir er-Râzi (el-Cessas) ile husûsî bir yakınlığı vardır. Ebû Bekir Ahkâmü'l-Kur'ân'da ondan çok hadis rivâyet etmiştir. Bunu el-Kureysî *el-Cevâhirü'l-Mudîa*'da söylemiş ve kendisini Hanefîlerden saymıştır.

Zehebî, onu hafızlar arasında zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Hafız, bayrak, Müsannif Ebü'l-Hüsyen el-Emevî, Emevilerin mevlâsı el-Bağdâdî, *Mu'cemü's-Sahabe* kitabının sahibidir. Geniş çaplı rihletler yapmış ve çok hadis cemetmiştir. Dârekutnî, Ebü'l-Hasan ibn Zarkaveyh ve Ebü'l-Hüseyn el-Kattan ondan hadis rivâyet etmişlerdir.”

el-Berkanî şunu söylemiştir: “Bağdatlılar Abdülbaki'yi tevsik ederler. Fakat o benim yanımda (benim görüşüme göre) zayıftır” dârekutnî şunu

söylemiştir: “Kendisi hadisleri hıfzederdi. Fakat hata yapardı ve hatasında ısrar ederdi.” (3/93)

*el-Lisan*’da şöyle denmiştir: “Hatib şunu söylemiştir: Ben el-Berkanî’nin onu niçin taz’if ettiğini bilmiyorum. Çünkü İbn Kani’ ilim ve dirayet ehлиндendir. Ben şeyhlerimizin âmmesinin onu tevsik ettiklerini gördüm. Ancak ahir-i ömründe hıfzı bozulmuştur.” İbn Ebû’l-Fevaris kendi *Tarih*’inde şunu söylemiştir: “İbn Kani’ rey ashabındandı.” (3/384) Kendisi H. 351 senesinde vefat etmiştir.

- **Abdûlbaki ibn Yusuf ez-Zizî el-imâm Ebû Turab el-Merağî.** Sem’ânî şunu söylemiştir: “Kendisi mutkîn imâmlardan ve şöretli fazıl-lardandı. Vera ve zühdü de büyüktü. Nişabur’a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Kendisi Abdullah el-Mehamîlî, Ebû’l-Kasım Büşebren ve diğerlerinden hadis rivâyet etmiştir. H. 491 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: *Cevahîr*, 293)

- **Abdülhamid ibn Abdülaziz el-Kadı Ebû Hazim.** Aslen Basralıdır; ilmi Bekri el-Ammî’den almıştır; kadri yücedir; Şam’da, Kûfe’de ve Kerh’te kadılık yapmıştır. Ebû Cafer et-Tahavî ve Ebû Tahir ed-Debbas onda fıkıh ve hadis okumuşlardır. Ebû’l-Hüseyn el-Kerhî onunla buluşmuş ve onun meclisinde bulunmuştur. (*Cevahîr*, 1/296)

*Gâyetü’l-Beyan*’da şöyle denmiştir: “Kendisi Hanefî bir kadıdır. Aslen Basralıdır. Bağdat’ta ikamet etmiştir. Sika ve vera’ sahibidir. Hesap ve feraiz ilimlerini bilir. İlmi Hilâl ibn Yahya el-Basri’den almıştır. H. 292 senesinde vefat etmiştir.” (*el-Fevâid*, 38)

*Câmiü’l-Mesânid*’de şöyle denmiştir: “Hatib, *Tarih*’inde şunu söylemiştir: Kendisi dindar, vera sahibi ve Irak ehlinin mezhebini bilen bir âlimdir. Muhammed ibn Beşşar ibn Bendar, Muhammed ibnü’l-Müsenna ve Şuayb ibn Eyyub es-Sayrefî’den hadis dinlemiştir. Ondan da Mükrim ibn Ahmed el-Kadı ve başkaları hadis dinlemişlerdir. Kendisi sikadır.” (2/231)

- **Abdûlhâlîk ibn Esed ibn Sabit Ebû Muhammed el-Hafız Tacüddin.** Babası Tıرابلس halkımdandır. Abdûlhâlîk Şam’da doğmuştur. Hadis ve fıkıh talebi için Bağdat, Hemedan ve İsfahan’a rihlet etmiştir. Duyduklarını kendi hattıyla yazmıştır. el-Belhî, kadı İbrahim ibn Muhammed et-Heytî

ve başkalarından fıkıh öğrenmiştir. Şeyhlerini kendi şuyuh Mu'ceminde toplamıştır. H. 583 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/298)

- **Abdüddaim ibn Mahmud ibn Mevdud ebü'l-Hasan el-Musilî.** Musûl'da hadis dinlemiş ve hadis rivâyet etmiştir. Şam'da da el-Huserî'de fıkıhını geliştirmiştir. Babası diğer kardeşleriyle birlikte onlara çok hadis dinletmiştir. Ebü'l-A'lâ el-Faradî ondan hadis dinlemiş ve onu kendi şuyuh Mu'ceminde zikretmiştir. O şunu demiştir: “Abduddaim; fakîh, âlim, fazıl ve müderristir. Mezhebi bilen ve çok hadis rivâyet edendir. Hadis ve riyaset ailesindendir. Zahit ve âbittir. H. 680 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/299)

- **Abdurrahman ibn Alkame Ebû Zeyd es-Sa'dî el-Mervezî.** Kendisi Muhammed ibnü'l-Hasen'in ashabındandır; ilmi ondan almıştır. Şerik ibn Abdullah el-Kadî ve Hammad ibn Zeyd'i de dinlemiştir. el-Hatib şunu söylemiştir: “Kendisi Bağdad'a gelmiş ve orada tahdis etmiş (hadis rivâyet etmiş)tir. Hadisleri Ahmed ibn Hanbel, Zübeyr ibn Harb, İbn Ebû Şeybe ve İbn Rahevey'ten rivâyet etmiştir.” Hakim, *Nişabur Tarihi*'nde şunu söylemiştir: “Kendisi rey ve hadisi iyi bilirdi. Salih bir kimseydi.” (1/303)

- **Abdurrahman ibn Ömer ibn Ahmed ibn Hibetüllah Ebü'l-Mecd Mecdüddin.** Hafız Ebü'l-Abbas ez-Zahîrî, onun şeyhlerini anlattığı on cüz'lük bir meşihat (şuyuh Mu'cemi/fihristi) hazırlamıştır. Kendisi Mısr'da ve Şam'da hadis rivâyet etmiştir. Kendi vakt-i zamanında Hanefîlerin riyaseti ona geçmiştir. H. 699 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/303)

- **Abdurrahman ibn Ömer ibn Abdurrahman ibn Sabit Ebû Müslim et-Teymî, Teymu Adiy.** Bağdad'a gelmiş ve orada Ebû Ali ibn Şazan ve diğerlerinden hadis dinlemiştir. Ondandır da Cafer ed-Damiğanî ve başkaları hadis dinlemişlerdir. İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: “Bize Herat'ta Şihab el-Hatimî haber verdi, dedi ki, ben Ebû Sa'd ibnü's-Sem'ânî'den şunu söylediğini duydum: “Ben el-Enmatî'ye Abdurrahman ibn Ömer'i sordum. Kendisi, “O sikadır” dedi.” H. 497 senesinden vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/304)

- **Abdurrahman ibn Muhammed ibn Emireveyh ibn Muhammed ibn İbrahim el-Kirmanî Rüküddin.** Kendisi büyük bir şeyh, dengi bulunmayan celil bir imâmdır. Horasan'da Hanefî (r.a.) mezhebinin riyaseti

ona geçmiştir. (Bkz: *el-Fevaid*, 39) Sem'ânî, kendi şuyuhunun *Mu'cem*'inde şunu söylemiştir: “Rüknüddin, Horasan'daki Ebû Hanîfe ahabının imâmıdır. Merv'e gelmiş ve talebeler başına yığılmışlardır. Orada herkes onun Merv'de en öndeki âlim olduğunu kabul etmiştir. Has ve âmm yanında makbul ve takdir edilen âlim durumuna gelmiştir. Yetiştirdiği talebeleri her tarafa yayılmışlar, telif ettiği kitapları Horasan ve Irak'ta revaç bulmuş ve âlimler tarafından takdir edilmiştir. Merv âlimleri de Ramazan aylarında onun yanında tefsir ve hadis okumuşlardır. Kendisi Kerman'da hadisi babasından, Merv'de de üstadı el-Erdestanî'den dinlemiştir. (*Cevahîr*, 1/304)

*el-Fevaid*'te Sem'ânî'nin şunu söylediği nakledilmiştir: “Kendisi bize üstadı el-Kadı Ebû Bekir Muhammed ibnü'l-Hüseyn el-Ersabendî ve Ebû'l-Feth Ubeydullah ibn Muhammed el-Heşşamî'den hadis rivâyet etmiştir. H. 544 senesinde vefat etmiştir.

- **Abdurrahman ibn Muhammed ibn Hasekâ Ebû Saidî'l-Kıra.** Tirmiz kadısı. Bir müddet Nişabur'da ikamet etmiştir. Hakim onu *Nişabur Tarihi*'nde zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendi zamanında Ebû Hanîfe (r.a.)ashabı arasında ondan daha çok isnad bilen yoktur.”

Sem'ânî *el-Ensab*'ta şunu söylemiştir: “Kendisi Irak'a rihlet etmiş ve orada Ebû Ya'lâ el-Musilî, Ebû'l-Kasım el-Bağavî ve diğer ünlülerden hadis dinlemiştir. H. 374 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/305)

- **Abdurrahman ibn Muhammed ibn Zeyyad Ebû Muhammed el-Muharibî.** Ebû Hanîfe (r.a.), A'meş, Yahya ibn Said el-Ensarî ve Leys İbn Sa'd'tan hadis rivâyet etmiştir. Ondanda Ahmed, Ebû Said el-Eşecc ve Muhammed ibn Abdullah ibn Nümeyr hadis rivâyet etmişlerdir. İbn Maîn onu tevsik etmiş, cemaat onun hadislerini rivâyet etmişlerdir. Kendisi şunu söylemiştir: “Ben Ebû Hanîfe (r.a.)'in şunu dediğini kendisinden dinledim: “Kişi cenaze namazında beş tekbir getirse ve dördünde ayrılrsa.” Kendisi H. 195 senesinde vefat etmiştir.

*et-Tehzib*'te şöyle denmiştir: “İbn Maîn ve Nesaî, “O sikadır” demişlerdir. Bezzar ve Dârekutnî de bunu söylemişlerdir. Mahmud ibn Gaylan şunu anlatmıştır: “Veki'a, “Abdurrahman el-Muharibî vefat etti” dediler.

Veki' üzümlere, "Allah ona rahmet eylesin. Şu uzun hadisleri ne güzel ezberlemişti." demiştir. (1/265)

- **Abdurrahman ibn Muhammed ibn Ali ibn Muhammed ibn Yais Ebü'l-Ferec el-Kâtip.** Kadı'l-Kudât Ali ibn Muhammed ed-Damiğanî'nin torunu. el-Enmatî ve İbn Nasır'dan hadis dinlemiştir. İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: "Ben ondan hadis yazdım. Kendisi celil ve siyreti (ahlak ve davranışları) güzel olan bir şeyhti. H. 616 senesinde vefat etmiştir.

- **Abdurrahîm ibn Ahmed ibn Urve Ebü'l-Hüseyn el-Fakîh ez-Zahid el-Verî.** (Vera' sahibi). Kendisi ilim ve adâlet ailesindendir. İmâm Ebû Muhammed en-Nasihî'nin torunudur. Fetva verir ve tedris yapardı. Hadis dinlemiş ve râzı olunan bir siyret ve övülen bir tarikatle (yol ve yöntemle) yaşamış ve H. 510 senesinde vefat etmiştir. Sem'ânî onu kendi şeyhlerinin Mu'ceminde zikretmiş ve şunu söylemiştir: Kendisi dedesi Ebû Muhammed en-Nasihî'den hadis dinlemiştir. Ve kendisi bana bütün mesmuâtını rivâyet etme iznini ifade eden bir icazeti yazıp vermiştir. (*Cevahîr*, 1/311)

- **Abdurrahim ibn Ahmed ibn Muhammed es-Sarrac Ebû Said el-Kadı el-Muhtar el-İsmailî.** Meşayihin ihtiyar etmesi ve uygun bulmasıyla bir müddet kadılık yapmıştır. Bundan dolayı da ona "el-Muhtar" denmiştir. Ebü'l-Hasan es-Sarrac ve Ebû Bekir Ahmed ibn Muhammed ibn Şaheveyh el-Kadı'dan hadis dinlemiştir. Kendisi için cumartesi günleri sabah faslı imlâ meclisi akdedilmiştir. Bu meclise meşayih ve fukaha da katılmışlardır. H. 467 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/311/1)

- **Abdurrahim ibn Abdulaziz ibn Mahmud ez-Zevzelî el-Kadı.** Kendisi "İmadü'l-İslâm" lakabıyla tanınmıştır. Tahavî'nin *Me'âni'l-Âsâr* kitabını Muhammed ibn Müeyyed el-Hucendî'den dinlemiş ve onu Bağdat'ta rivâyet etmiştir. Onu dinleyen faziletli ve ünlü âlimler arasında Mâhfuz ibn Şahme el-Kûfî de bulunmuştur. Kendisi fazıl, gece ibâdetine kalkan, sünnette uymakta ve onu savunmakta örnek olan bir imâmdır. (*Cevahîr*, 1/312)

- **Abdurrahim ibn Abdüsselâm ibn Ali ibn Ahmed Ebû Zeyd el-Ğiyasî.** Kendisi Merv ehliindendir. İbnü'n-Neccar şunu söylemiştir: "Kendisi Hanefî ve gözde olan fazıl kadılardandır. Hacca giderken Bağdat'a

gelmiş ve orada babasından ve diğerlerinden hadis rivâyet etmiştir. Bil-mukable oranın ehlinden ve bilhassa Ali ibnü'l-Hasan ibn Melih el-Bez-zar'dan hadis dinlemiştir. Bize Şihab el-Hatimî haber verdi, dedi ki, ben onu Ebû Sa'd es-Süm'ânî'ye sordum. es-Sem'ânî şunu söyledi: "Abdurrahim ibn Abdüsselâm; İmâm, gözde, fazıl ve âlim bir kimseydi. H. 484 senesinde vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/312)

- **Abdurreşid ibn Ebû Hanîfe el-Velvâlicî.** Kendisi Velvalic ehlinden-dir. Velvalic ise, Belh'in Taharistan'ından bir beldedir. Sem'ânî şunu söylemiştir: "Kendisi siyreti güzel faziletli bir imâmdır. Belh, Buhara ve Semerkand'a gelmiş ve *el-Emali*'yi şeyhlerden duyduklarıyla yazmıştır. Bir müddet Keş'te de ikamet etmiştir. H. 467 senesinde Velvalic'te doğmuştur.

Ebü'l-Muzaffar Abdurrahim ibnü's-Sem'ânî şunu söylemiştir: "Ben onunla buluştum. Kendisi fazıl, Hanefyyü'l-mezhep, siyreti güzel bir imâmdı. Takriben beş yüz kırk senesinden sonra vefat etmiştir." Sem'ânî şunu söylemiştir: "Duyduğumuza göre, kendisi Ebü'l-Kasım el-Halil'den Tirmizî'nin *Şemâil* kitabını dinlemişti. Semerkand'a geldiğinde ben ondan bir gün bizimle oturmasını rica ettim, geldi ve biz *Şemâil* kitabını bir celsede ona okuduk (böylece kendi kitabımızı ona tevsik ettirdik)." (Özetle, *Cevahîr*, 220-314)

*el-Fevaid*'te şu fazlalık vardır: "Abdurreşid ibnü'l-Hüseyn en-Neccarî, *el-Hulâsa* sahibinin dedesidir. Sika, hafız bir imâm ve büyük bir şeyhti. Usûl ve furuu ile din ilimlerinde denizleşmiş âlimlerdendi." (s. 40)

- **Abdüssamed ibn Zühayr ibn Harun ibn Musa.** İbnü'l-Adîm şunu söylemiştir: "Kendisi nakıl ve zaptı güzel, fehmi (anlaması) ve hıfzı iyi ve Ebû Hanîfe (r.a.)'in mezhebini koruyan bir kimseydi." H. 402 senesinde Halep'te vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 1/371)

- **Abdüssamed ibn Abdülmelik ibn Ali ibn Ahmed Ebû Saad.** Kendisi Nişabur ehlindendir. Nişabur'da dinlemiş ve orada rivâyet etmiştir. Sem'ânî onun için şunu söylemiştir: "Kendisi meşhurdur; Ebû Hanîfe ashabından olup nebil (asaletli) ve sika bir kimsedir. H. 485 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir. (*Cevahîr*, 317)



- **Abdüsselâm ibn Muhammed ibn Yusuf ibn Bendar Ebû Yusuf el-Kazvinî.** İbnü'n-Neccar ondan söz etmiş ve sözü oldukça uzatmıştır. Ve kendisinin mutezilî ve Hanefyyü'l-mezhep olduğunu söylemiştir. (*Cevahîr*, 1/315) Hafız da *el-Lisan*'da onu zikretmiş ve şunu söylemiştir: “Kendisi, kadı ve mutezilî olan Abdülcebbar ibn Ahmed'ten ve Mehamilî'nin bazı ashabından hadis dinlemiştir. Kendisi fazıl, fasih/fesahatli ve mahfuzatı (ezberi) çok olan bir kimsedir. Dinlemeleri dört yüz senesinden önce olmuştur. Ebû Tahir ibn Seleme, Ebû Nuaym ve başkalarından dinlemiştir.”

İbnü's-Sem'ânî şunu söylemiştir: “Kendisi, uzun yaşayan muammerlerdendir. Büyük bir tefsir yazmış ki, tefsirler içinde ondan daha büyüğü ve daha faydalı olanı görülmemiştir. Ne var ki, kendisi onu mutezile mantığıyla yazmış ve içine bu taifenin sözlerini derç etmiştir. Senelerce Mısır'da kalmış ve balyalarla kitap tahsil etmiştir. İbn Sekre şunu söylemiştir: “Onun yanında Muhammed ibn Abdullah el-Ensari'nin rivâyetiyle Ebû Hatim er-Razi'nin büyük bir cüz/cilt tutan hadisleri vardı. Hadislerin senedleri oldukça âliydi. Ben bu kitabın ondan başkasının elinde olmasını isterdim. Çünkü kendisi onu rivâyet etmek isteyenlere zorluk çıkarıyordu.” İmâm Râfî'in *Kazvin Tarihi*'nde şöyle denmiştir: “Abdüsselâm'dan el-Feravî ve Kadı Abdulmelik ibn Etafî hadis rivâyet etmişlerdir. etaî onu öven bir şiir de yazmıştır. Şiiri fena değildir.” (1/12) H. 393 senesinde doğmuş ve H. 488 senesinde ölmüştür.

- **Abdürrezzak ibn Ebû Bekir ibn Rizkullah ibn Halef er-Rüsaî.** İzzüddin İakabıyla bilinir. İmâm ve allâmeydi. Oğlu İbrahim onda fıkıh okumuş ve ondan hadis dinlemiştir. (*Cevahîr*, 1/313)

Ben derim ki; Zehebî onu hadis hafızları arasında zikretmiş ve onu şu sözlerle anlatmıştır: “Kendisi imâm, muhaddis, (ilim tahsili için) çok rihlet yapan, hadis hafızı, müfessir ve Cezire âlimidir. Bağdat'ta Abduazîz ibn Mina ve tabakasından hadis dinlemiştir. Şam'da, Ebû'l-Yümn el-Kindî ve tabakasından dinlemiştir. Kendi beldesinde de Ebû'l-Mecd el-Kazvinî'den dinlemiştir. Hadis ilmiyle iyice uğraşmış, hadisleri toplamış ve güzel bir tefsir telif etmiştir. Ben bu tefsiri gördüm, kendisi orada zikrettiği hadisleri isnadlarıyla birlikte zikretmiştir. Kendisi imâm, mütkîn, edeb ve diğer ilimleri de iyi bilen bir kimsedir. Şehid Hüseyin (r.a.)'in şhadetini anlatan

bir kitap da yazmıştır. Ondan onun adil olan veledi Şemsüddin ve kendi *Mu'cem*'inde Dimyatî hadis dinlemişlerdir. Musûl'daki "Darü'l-Hadis" şeyhliğini üstlenmiştir. Kendisi hayır ve ilmin depolarındandı. H. 661 senesinde vefat etmiştir. Aynı sene içinde Şam'da da Veki' nüshasının ravisi olan imâm Fahrüddin Ahmed ibn Muhammed ibn İbrahim ibn Ruzman el-Hanefî de vefat etmiştir.

- **İsam ibn Yusuf ibn Meymun ibn Kudame Ebû İsme el-Belhî.** İbrahim ibn Yusuf'un kardeşi. Kendisi İbnü'l-Mübârek'ten hadis rivâyet etmiştir. Ondan da kendi hemşehrileri ve beldesinin halkı hadis rivâyet etmişlerdir. Kendisi hadis sahibiydi. (hadisle bilinir, ilmi ağırlıklı olarak hadisti.), rivâyetinde sebtî. Fakat ara sıra hata ederdi. Künyesi "Ebû İsme"dir. Rukua giderken ve ruku'dan kalkarken ellerini kaldırırdı. Kardeşi İbrahim ise bu yerlerde ellerini kaldırmazdı. Ebû İsme H. 110 senesinde vefat etmiştir. İbn Hibban iki kardeşi sikalar kitabında zikretmiştir. Bunu Sem'ânî söylemiştir.

Kârî'in *Tabakat*'ında şöyle denmiştir: "İsam ibn Yusuf; İbnü'l-Mübârek, Sevrî ve Şu'be'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisi hadis sahibiydi. (Yani hadise uyardı). Rükû ederken ve rükû'dan kalkarken ellerini kaldırırdı.

*el-Fevâidü'l-Behiyye* sahibi şunu söylemiştir: "Bundan anlaşılıyor ki, Mekhul'un Ebû Hanîfe (r.a.)'den, "Namazda ellerini kaldıranın namazı batıl olur." şeklinde yaptığı rivâyet batıl ve asılsızdır. *el-İtkan* yazarı Emîr, bu rivâyete aldanmış ise de, Ebû Hanîfe (r.a.) böyle bir şey söylememiştir. Çünkü İsam ibn Yusuf, İmâm Ebû Yusuf'un müdavimlerindendi. Ve eğer bu rivâyetin aslı olsaydı, kendisi mutlaka ondan haberdar olurdu. Mekhul'un tercümesinde bu rivâyetin batıl olduğunu inşallah daha genişçe anlatacağız.

İsam'm bu yaptığından şu da anlaşılıyor ki, Hanefî olan bir kimse, kendi yanında muhalif delilin daha kuvvetli olması sebebiyle, bir meselede İmâmının mezhebini terk etse mezhebinden çıkmış olmaz. Bil'akis bunu yapmakla kendi İmâmının emrine ve mezhebine uymuş olur. Çünkü İmâmın kendisi bunu söylemiş ve onu mezhebinin esası saymıştır. Görmüyor musun, İsam ibn Yunus, muhalif delili daha kuvvetli bulduğu

için Ebû Hanîfe (r.a.)'in elleri kaldırmak konusundaki mezhebini terk etmiş ve fakat buna rağmen kendisi Hanefîlerden olmaya devam etmiştir. (s. 48, 49)

- **İsa ibn Eban ibn Sadaka el-Kadı Ebû Musa.** Fıkıhî Muhammed ibnü'l-Hasen'de okumuştur. Tahavî şunu rivâyet etmiştir: “Ben Bekkâr ibn Kuteybe'nin şunu dediğini kendisinden dinledim: “Ben Hilâl ibn Yahya'nın şunu söylediğini kendisinden dinledim: “Ben İslâm'da İsa'dan daha fakih bir kadı görmedim (Yani, İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'den sonra). *Kitabü'l-Hucec* onun telifidir. (Bazılarına göre ise, O, Muhammed'in telifidir, onu İsa'ya imlâ etmiştir. Kendisinin de bunu söylediği rivâyet edilmiştir.) Tahavî'nin üstadı kadı Ebû Hazım Abdülhamid onun yanında fıkıh tahsili yapmıştır. es-Sem'ânî bunu kadının nisbetinde (hal tercemesinde) zikretmiştir. İsa ibn Eban; hadisi İsmail ibn Cafer, Hişam ibn Bişr, Yahya ibn Zekeriya ibn Ebû Zaide, İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen ve daha başkalarından almıştır.

Muhammed ibn Cemaa şunu söylemiştir: “İsa ibn Eban güzel yüzlüydü. Bizimle birlikte namaz kılardı. Ben onu Muhammed ibnü'l-Hasen'in yanına davet ederdim. Kendisi, “Bunlar hadise muhalefet eden bir kavimdirler” derdi. Kendisi hadisleri hıfzederdi. Bir gün yine bizimle birlikte sabah namazını kıldı ve o gün Muhammed'in meclis günüydü. Ben, Muhammed derse başlayınca kadar onu oyalayıp beklettim ve böylece kendisini meclisin içinde buldu. Ders bitince ben Muhammed'e, “Bu delikanlı kardeşin Eban ibn Sadaka'nın oğludur. Zekidir, hadisler hakkında da marifet ve bilgi sahibidir. Ben onu senin dersine davet ediyorum, kendisi, “Bunlar hadise muhalefet ediyorlar” diyor” dedim. Muhammed ona döndü ve kendisine, “Yavrum; hangi hadise muhalefet ettiğimizi görüyorsun?” dedi. İsa yirmi beş hadis söyledi. Muhammed meclisi uzatarak onlara teker teker cevap verdi, kimin mensuh olduğunu, kiminin manasının anlaşılardan başka olduğunu şahid ve delil zikrederek belirtti. Bunun üzerine İsa ona şiddetli bir bağlılıkla bağlandı” Ebû Hazım el-Kadı şunu söylemiştir: Ben Bağdat halkı içinde İsa'dan ve Bişr ibnü'l-Velid'ten daha çok hadis bilen kimse görmedim.” İsa ibn Eban, H. 221 senesinde Basra'da vefat etmiştir. (Bkz: *el-Fevaidü'l-Behiyye*, 61)

*Keşfü'l-Esrar* sahibi, Ebû Hazim için şunu söylemiştir: “Kendisi din-dar, âlim, vera’ sahibi, sika, kadri yüce bir adamdı. H. 292 senesinde vefat etmiştir.”

- **Ali ibn Osman ibn İbrahim el-Mardinî Alâüddin.** Kendisi “İb-nü’t-Türkmanî” künyesiyle meşhur olmuştur. Kendisi İmâm, âlim, şeyh, üstün, kâmil, nuhakkik ve müdekkik bir kimseydi; aklî ve naklî ilimlerde denizleşmişti; hadis ve tefsirde, feraiz, hesap, şiir ve tarih bilgisinde yed-i tula (uzun/üstün el) sahibiydi. Kendisinin bütün bu ilimlerde telifleri vardır. *Behcetü'l-Aârib Bima Fi'l-Kur'anı Mine'l-Garib, el-Müntehabu Mine'l-Hadis, el-Mü'telifu ve'l-Muhtelif, ed-Duâfâ ve'l-Metrukîn, el-Cevherü'n-Nakî Fi'r-Reddi Ale'l-Beyhakî* bunlardandır. Kendisi H. 157 senesinde vefat etmiştir.

*el-Cevâhirü'l-Mudîa* sahibi Abdulkadir şunu söylemiştir: “Ben İb-nü’t-Türkmanî Ali ibn Osman el-Mardinî’de *Hidaye*’den bir miktar okudum ve hadis okumak için de ona bağlandım.

Suyutî, onun vefat tarihi olarak H. 749, doğum tarihi olarak da H. 683 senelerini vermiştir.

Ve Suyutî onun için şunu söylemiştir: “Kendisi fıkıh, usûl ve hadiste imâmdı. Devamlı okumak ve okutmakla meşguldu. Onun orijinal telifleri vardır. *Hidaye*’nin Muhtasarı, İbnü’s-Salah’ın telifi olan *Ulumü'l-Hadis*’in Muhtasarı ve *er-Raddu Ale'l-Beyhakî* bu teliflerdendir. Mısır’da kadılık görevini yürütmüştür. (Bkz: *el-Fevaidü'l-Behiyye*, 52-53)

Ben derim ki; *el-Cevherü'n-Nakî Fi'r-Reddi Ale'l-Beyhakî* kitabı Haydarabad matbaasında Beyhakî’nin *es-Sünenü'l-Kübra* kitabıyla birlikte (onun kenarında veya dipnotunda) tabedilmiştir. Onun böyle bir kitabı telif etmesi, hadis ilimlerindeki derinliğine, hadis ricalini tahkik ettiğine, nazar, hıfz ve zaptının genişliğine delâlet ediyor. Kitabın üslubu da onun insaflı hareket ettiğini, ölçüyü kaçırmaktan sakındığını gösteriyor. Allâhu Te’âlâ onu rahmet ve rızasına gömsün ve onu cennetin ortasına yerleştirsün.

- **Ali ibn Mabel ibn Şeddat.** Kendisi Muhammed ibnü'l-Hasen’in ashabındandı ve ondan *el-Cami’u’s-Sağir* ve *el-Cami’u'l-Kebir* kitaplarını

rivâyet etmiştir. el-Mizzî onu *Tehzibnü'l-Kemâl*'da zikretmiştir. H. 228 senesinde vefat etmiştir. el-Kefevî'de böyle denmiştir. Fakat vefat tarihinde mu'temed olan, el-Mizzî ve ez-Zehebi'nin verdikleri tarih olan H. 218 dir.

Kendisi Ebû'l-Hasan'dır. Bir görüşe göre ise Ebû Muhammed er-Rakkî'dir. Mısır'a gelmiş ikamet etmiştir. Abdullah ibn Amr er-Rakkî, Attab ibn Bîşr, Malik, Leys, İbn Uyeyne, İbnü'l-Mübârek, İbn Vehb, Ebû'l-Ahvas el-Kûfî, İsa ibn Yunus, eş-Şâfî, Muhammed ibnü'l-Hasen, Veki' ve daha başka çok kimseden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de İshak ibn Mansur, Yahya ibn Maîn -ikisi akrandırlar-, Yunus ibn Abdu'l-A'lâ, Dahîm (veya Dühaym), Ebû Ubeyd Kasım ibn Sellâm, Bahr ibn Nasr, Ali ibn Ma'bed ibn Nuh es-Sağir ve başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.

Ebû Hatim "Sikadır" demiştir. İbnu Yunus şunu söylemiştir: "Kendisi aslen Mervlidir. Babasıyla birlikte Mısır'a gelmiştir. Ebû Hanîfe mezhebini benimsemiştir." Hafız, *et-Tehzib*'te şunu söylemiştir: "İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Ve şunu demiştir: "Hadisi müstakîmdir." Hâkim şunu söylemiştir: "Kendisi büyük muhaddislerden bir şeyhtir." (Özetle, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, 56)

- **Ali ibn Mabel Nuh el-Misrî es-Sağir.** (Bundan önceki Ali el-Kebir'dir.) Ebû'l-Hasan el-Bağdadî. Mısır'a gelip orada ikamet etmiştir. Osman ibn Mabel'in kardeşidir. Kendisi Ravh ibn Übade, Ma'lâ ibn Mansur, Şebabe ibn Sevvar, Yezid ibn Harun ve diğerlerinden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Nesaî, Musa ibn Harun el-Hafız, İbn Huzeyme, Ebû Bîşr ed-Dulabî ve Ebû Cafer et-Tahavî hadis rivâyet etmişlerdir. el-İclî şunu söylemiştir: "Ali es-Sağir Mısır'a gelip orada ikamet etmiştir. Sikadır ve sünnet sahibidir (ehl-i sünnettendir)." Ebû Hatim, "Saduktur" demiştir. İbn Hibban onu sikalar arasında zikretmiştir. Ve, "Hadisi müstakîmdir" demiştir. (Bkz: *et-Tehzib*, 7/358)

Ben derim ki; Hıfzımda kaldığına göre, kendisi Hanefîlerin muhaddislerindendir.

- **Ali ibn Ebû Bekir ibn Abdülcelil el-Ferganî el-Merginanî.** Kendisi *el-Hidâye*'nin sahibidir. İmâm, fakîh, hafız, muhaddis ve müfessirdir. İlimleri cemetmiş, fenleri zaptetmiştir. Mutkîn, muhakkîk, mütefekkir,

müdakkik, zahid, müttakî, üstün, fazıl, mahir, usûlî, edip ve şairdir. İlim ve edepte gözler onun gibisini görmemiştir. İhtilâf edilen konuları bilmede üstün elin sahibi, mezhep ilminde uzun kolun sahibidir. Meşhur imâmların yanında fıkıh tahsili yapmıştır. Müftî's-Sakaleyn Necmüddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî bunlardandır. Kendisi, *el-Hidâye*'nin başında bu ve diğer şeyhlerini zikretmiştir. Kendisinde de çok kimseler fıkıh tahsili yapmışlardır. Kendi şerefli evaldı Şeyhü'l-İslâm Celâlüddin Muhammed, Nizamüddin Ömer ve Şeyhü'l-İslâm İmadüddin Ebû Bekir bunlardandır. Şemsü'l-Eimme el-Kerderî de onlardandır. Kendisinin bir dörtlüğü şöyledir:

*Allah korkusu olmayan âlim büyük bir fesattır*

*Ondan daha büyük bir fesat da dindarlık taslayan cahildir*

*Âlemde bu ikisi büyük fitnelerdir*

*Dininde onlara uyanların hali de onlar gibidir.*

(Bkz: *el-Fevaidü'l-Behiyye*, 58)

Ben derim ki; Kendisinin muhaddis ve hadis hafızı olduğunun bir delili, telif ettiği kitaplara ve bilhassa *el-Hidâye*'ye koyduğu hadislerin çokludur. Hafız ez-Zeylaî, bu hadisleri *Nasbü'r-Raye* adını verdiği bir kitapta tahric etmiştir. İbn Hacer el-Askalanî de onları *ed-Diraye Li-Ahadisi'l-Hidâye*'de özetlemiştir. Bu iki hafızın, “Bu hadis gariptir, biz onu başka bir yerde görmedik” dedikleri hadislerin (*el-Hidâye* hadislerinin) çoğu İmâm Ebû Yusuf'un *el-Harac* ve *el-Âsâr* kitaplarında ve İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen'in *el-Âsâr* ve *el-Hucec* kitaplarında mevcuttur.

el-Merginanî'nin Arapça dili ve edebiyatındaki üstünlüğüne delâlet eden bir delil de *el-Hidâye* kitabının ibaresindeki fesahat, belagat, ahenk ve akıcılıktır. Bunu Şia'dan olan bazı edipler de itiraf etmişlerdir. Kendileri şunu demişlerdir: “Allah'ın kitabından sonra en fasih kitap *Buhârî*'dir, ondan sonra da *el-Hidâye*'dir.” (Bkz: *Feydu'l-Bâri*) Mutemeldir ki, bu zat İmâm Muhammed'in *el-Muvatta'* ve *el-Cami'u's-Sağir*'ini görmemiştir. Aksi takdirde, şunu diyecekti: “Allah'ın kitabından sonra en fasih kitap Muhammed'in *el-Muvatta'*'dır, ikincisi Buhârî'dir, üçüncüsü Muhammed'in *el-Cami'u's-Sağir*'idir, dördüncüsü de *el-Hidâye*'dir.”

İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve önde gelen 227 muhaddis ashabıyla ilgili olan bu kitap burada bitmiştir. Bundan dolayı Allâhü Te'âlâ'ya hamd ediyoruz ve diliyoruz ki, Rabbimiz bizi mihnetlerden ve zamanın âfetlerinden korusun. Bu mihnet ve âfetlerin en büyüklerinden birisi Yahudilerin Filistin topraklarını ve Mescidü'l-Aksa'yı istilâ etmesidir. Allah onları zelil etsin ve hadlerini bildirsin; İslâm'ı ve Müslümanları aziz etsin, kendi gücüyle onlara yardım etsin ve onları galip kılsın. Âmin.

## İÇİNDEKİLER

|                              |   |
|------------------------------|---|
| MÜELLİFİN HAL TERCÜMESİ..... | 3 |
| TAKRİZ.....                  | 7 |
| TAKRİZ.....                  | 9 |

### I. HADİS USÛLÜ

|                                                        |    |
|--------------------------------------------------------|----|
| KAVÂİD Fİ ULÛMİ'L-HADİS (Hadîs İlminin Kuralları)..... | 11 |
|--------------------------------------------------------|----|

### MUKADDİME (Mebâdi ve Hudud)

|                                                              |    |
|--------------------------------------------------------------|----|
| Bu İlimde Kullanılan Bazı Lafızların Hudud ve Tarifleri..... | 16 |
| Hadis.....                                                   | 16 |
| Metin.....                                                   | 17 |
| Sened.....                                                   | 17 |
| İsnâd.....                                                   | 17 |
| Müsned.....                                                  | 17 |
| Müsnid.....                                                  | 18 |
| Muhaddis.....                                                | 18 |

### HADİSİN NEV'İLERİ

|                                                           |    |
|-----------------------------------------------------------|----|
| 1- Mütevâtir hadîs.....                                   | 19 |
| 2- Meşhûr hadîs.....                                      | 19 |
| 3- Azîz.....                                              | 20 |
| 4- Garîb.....                                             | 20 |
| 5- Lizâtihi sahîh (sahîhliği kendisinden) olan haber..... | 21 |



|                                                                    |    |
|--------------------------------------------------------------------|----|
| 6- Lizâtihi hasen olan haber.....                                  | 21 |
| 7- Liğayrihi sahîh (sahîhliği kendisinin dışından) olan haber..... | 21 |
| 8- Liğayrihi hasen olan haber.....                                 | 21 |
| 9- Zayıf hadîs.....                                                | 22 |
| 10- Müsned.....                                                    | 23 |
| 11- Muttasıl.....                                                  | 23 |
| 12- Merfû'.....                                                    | 23 |
| 13- Mu'an'an.....                                                  | 23 |
| 14- Muallak.....                                                   | 23 |
| 15- Munkatı'.....                                                  | 23 |
| 16- Mürsel.....                                                    | 24 |
| 17- Müdrec.....                                                    | 24 |
| 18- Müselsel.....                                                  | 24 |
| 19- Musahhaf.....                                                  | 24 |
| 20- Muharref.....                                                  | 25 |
| 21- Mevkûf.....                                                    | 25 |
| 22- Maktû'.....                                                    | 25 |
| 23- Mu'dal.....                                                    | 25 |
| 24- Müdelles.....                                                  | 25 |
| 25- Hafî olan mürsel.....                                          | 25 |
| 26- Şâzz.....                                                      | 26 |
| 27- Mahfûz.....                                                    | 26 |
| 28- Münker.....                                                    | 26 |
| 29- Ma'rûf.....                                                    | 26 |
| 30- Mevzû'.....                                                    | 26 |
| 31- Metrûk.....                                                    | 27 |
| 32- Muallel.....                                                   | 27 |
| 33- Muzdarib.....                                                  | 28 |
| 34- Maklûb.....                                                    | 28 |
| 35- Muttasıl.....                                                  | 29 |

|                            |    |
|----------------------------|----|
| 36- Mühmel.....            | 29 |
| 37- Şâhid.....             | 29 |
| 38- Mütâbaat.....          | 29 |
| 39- İ'tibâr.....           | 30 |
| 40- Muhkem.....            | 30 |
| 41- Muhtelifü'l-Hadîs..... | 30 |
| 42- Nâsîh ve Mensûh.....   | 30 |

|                                                |           |
|------------------------------------------------|-----------|
| <b>HADÎSİN MA'NÂ İLE RÎVÂYET EDİLMESİ.....</b> | <b>31</b> |
|------------------------------------------------|-----------|

|                                                       |           |
|-------------------------------------------------------|-----------|
| <b>HADÎS RÎCÂLÎ HAKKINDA KULLANILAN LÂFIZLAR.....</b> | <b>31</b> |
|-------------------------------------------------------|-----------|

|               |    |
|---------------|----|
| Tabaka.....   | 31 |
| Sahâbî.....   | 32 |
| Tâbi'î.....   | 32 |
| Muhadram..... | 32 |

## BİRİNCİ FASIL

|                                                                                                                                                                                            |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Bu fasıl, hadîs ricâlinin zayıf ve sika, hadîslerin de sahîh ve hasen olduğuna dâir hükümde bulunmanın ictihâdî bir iş ve her bir hükmün de kendine aid bir îzâhı olduğu beyanındadır..... | 33 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

## İKİNCİ FASIL

|                                                                                                                                           |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Bu fasıl, tashîh (sahîh olmaya hükmetme) ve tahsîne (hasen olmaya hükmetme) taalluk eden mühim kaide ve usûllerin beyanı hakkındadır..... | 39 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

## ÜÇÜNCÜ FASIL

|                                                                                                                                                                                                                                                              |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Bu fasıl, zayıf hadîsle amel etmenin hükmü ve ancak bir cihetten rivâyet edilmesi hâlinde onunla amel etmenin şartları ve iki veya daha fazla cihetten rivâyet edilmesi hâlinde de bazen sahîh, bazen de hasen hadîse ilhâk edilmiş olması beyanındadır..... | 55 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

## DÖRDÜNCÜ FASIL

Bu fasıl; merfû', mevkûf, mevsûl ve munkatî' rivâyetin hükmü; Sahâbe ve Ecille-i Tâbi'în kavillerinin hüccet olmasının hükmü; sika râvîden olan ziyâdenin hükmü beyanındadır..... 65

## BEŞİNCİ FASIL

Bu fasıl, hadîslerden ve haberlerden; mürsel, müdelles, muallâk, munkatî' ve Mu'dal olanın ahkâmı beyanındadır..... 79

1. İbn Hanbelî, Kafvü'l-Eser'de şöyle demiştir: "Meselenin tafsîli netîcesinde tercîh edilmiş olan kavi..... 79
2. Bunların dînunda (dışında) olanların mürsellerine gelince..... 79
3. Mürsel rivâyet, bizim nezdimizde, müsned muttasıl (mevsûl) olan rivâyetin aşağısındadır..... 82
4. İmâm-ı Şâfiî'nin, mürselin müsned ile takviyesi husûsundaki sözüne gelince..... 83
5. Muhaddisler..... 83
  - 5.1. eş-Şa'bî'nin Mürselleri..... 83
  - 5.2. en-Nehâî'nin mürselleri..... 83
  - 5.3. İbn Müseyyeb'in mürselleri..... 83
  - 5.4. Kâdî Şureyh'in mürselleri..... 84
  - 5.5. el-Hasen'in (el-Basrî) mürselleri..... 85
  - 5.6. İbn Sîrîn'in mürselleri..... 85
  - 5.7. Muhammed ibn Münkedir'in mürselleri..... 85
  - 5.8. Tâbi'în ve onlara tâbi olanların (Etbâüttâbi'în) sika olanlarından bir cemaatin mürselleri..... 85
6. Muhaddisler..... 86
  - 6.1. Atâ'nın mürselleri..... 86
  - 6.2. ez-Zührî'nin mürselleri..... 86
  - 6.3. Katâde'nin mürselleri..... 86
  - 6.4. Ebû İshâk el-Hemedânî'nin, el-A'meş'in, et-Teymî'nin ve İbn Ebû Kesîr'in mürselleri..... 86

|                                                                                     |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 6.5. İsmail ibn Ebû Hâlid'in, İbn Uyeyne'nin ve Süfyân ibn Sa'îd'in mürselleri..... | 86 |
| 7. Kâdî'l-Kudât Hâfız ibn Hacer.....                                                | 87 |

## ALTINCI FASIL

|                                                                                                                                                                             |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Bu fasıl, muzdarib hadîs beyanmdadır. Muzdarib hadîs, muhtelif vecihlerden rivâyet edilen hadîstir. Izdırâb bazen isnadda, bazen metinde ve bazen de her ikisinde olur..... | 93 |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

## YEDİNCİ FASIL

|                                                                                                                                                                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Bu fasıl, cerh ve ta'dîlin usûlü, lâfızları ve cerh sebeplerinin beyanmdadır, ayrıca mübhem olan cerhin makbûl olmadığının ve hiç kimsenin tevsîk etmediği râvi hakkında ise makbûl olduğunun beyanındadır..... | 95  |
| Bir Râvîde Cerh ve Ta'dîl İctimâ Ettiği Vakit Hangisi Mukaddem Kılınır?.....                                                                                                                                    | 98  |
| Adâlet ve İmâmeti, Ümmet Nazarında Sabit Olmuş Bir Kimse Hakkında Cerh, Müfesser de Olsa Müessir Olmaz.....                                                                                                     | 99  |
| Cerhte Bulunan Her Kişinin Kavli Alınmaz, Bu Kişi, İmâmlardan Bile Olsa Cerhinin Kabûlüne Mâni Olan Birçok Mâni Mevcûd Olabilir.....                                                                            | 100 |
| Adâletin, İstifâza (geniş olarak yayılma) ve Şöhret İle Sabit Olması ve Adâleti İştihâr Etmiş Olan İmâmların Zikredilmesi.....                                                                                  | 105 |
| Râvînin Şahsından Mechûliyetin Ne İle Ortadan Kalkacağı.....                                                                                                                                                    | 106 |
| Fâide: Yalnızca sika râvîlerden rivâyette bulunmuş olan imâmlardan bir cemâatin zikri beyanmdadır.....                                                                                                          | 108 |
| Bid'at İki Nev'idir; Rivâyetin Reddinde Müessir Olan ve Müessir Olmayan Bid'at.....                                                                                                                             | 113 |
| Fâide: İrcâ (Mürcie'lik) ve Teşeyyü' (Şi'a'lık) İki Kısma Ayrılır.....                                                                                                                                          | 115 |
| Cerh ve Ta'dîl Lâfızları, Bunların Mertebeleri ve Bu Lâfızların Dereceleri.....                                                                                                                                 | 118 |
| Birinci Tenbîh.....                                                                                                                                                                                             | 122 |

|                       |     |
|-----------------------|-----|
| İkinci Tenbîh.....    | 123 |
| Üçüncü Tenbîh.....    | 125 |
| Dördüncü Tenbîh.....  | 125 |
| Beşinci Tenbîh.....   | 126 |
| Altıncı Tenbîh.....   | 128 |
| Yedinci Tenbîh.....   | 128 |
| Sekizinci Tenbîh..... | 129 |
| Dokuzuncu Tenbîh..... | 131 |
| Onuncu Tenbîh.....    | 133 |
| Birinci Fâide.....    | 134 |
| İkinci Fâide.....     | 134 |
| Üçüncü Fâide.....     | 135 |
| Dördüncü Fâide.....   | 136 |

## SEKİZİNCİ FASIL

|                                                                                         |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Deliller arasındaki teâruzun ve bazısının bazısına tercîhinin<br>usûlü hakkındadır..... | 137 |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|-----|

## DOKUZUNCU FASIL

### ÜÇ İMÂMIMIZIN HÂL TERCÜMELERİ HAKKINDA

|                                                                                                                                                           |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in Hâl Tercümesi.....                                                                                                   | 151 |
| İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in Tâbi'în'den Oluşunun Sübûtu..                                                                                           | 152 |
| İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (r.a.)'in Hadîs Hâfızı, Sika Bir<br>İmâm Oluşu, Çok Rivâyette Bulunması (Muksîr oluşu) ve<br>Muhaddislerin O'nu Medhetmeleri..... | 152 |
| Ebû Hanîfe (r.a.)'in Hadîste Seçici (Nâkid), Cerh ve<br>Ta'dîl Sâhibi Oluşu.....                                                                          | 162 |
| 2. İmâm Ebû Yûsuf'un Hâl Tercümesi.....                                                                                                                   | 167 |
| 3. İmâm Muhammed ibn Hasen'in Hâl Tercümesi.....                                                                                                          | 169 |

## ÇEŞİTLİ MESELELER HAKKINDA TAMAMLAYICI BİLGİLER (TETİMME)

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tevsîk edilmiş bir râvî hakkındaki tenkîd ihtiva eden söz, hadîsini, isnâdı sahîh mertebesinde, isnâdı kavî mertebesine indirir.....                                                                                                                                                                         | 171 |
| Vâkıdî'nin tevsîki; bir râvî hakkında cerhi değil de yalnızca tevsîki nakletmenin tenkîdi; âdil bir kimsenin, bir râvîden rivâyette bulunmasının onu tevsîk sayılmayacağı; cerh ve tevsîkin ictimâ etmesi hâlinde muteber olanın ekseriyet mi yoksa ta'dîl mi olacağı...                                     | 172 |
| Hakkında ihtilâf edilmiş olan bir râvînin hüccetliği, ittifâk edilmiş olanın hüccetliğinin aşağısındadır.....                                                                                                                                                                                                | 174 |
| Ebû Dâvud'un, münkerliği "ihtilâf" kelimesiyle ifade etmesi.....                                                                                                                                                                                                                                             | 174 |
| Bazı râvîlerin techîli husûsunda Zehebî'nin gevşekliği.....                                                                                                                                                                                                                                                  | 174 |
| Sahâbîliği husûsunda ihtilâf edilmiş olan herkes en azından sika bir Tâbi'î'dir.....                                                                                                                                                                                                                         | 175 |
| İbn Adiy'in: "İbn Ma'în'in tanımadığı herkes mechûldür" sözünün reddi ve herkesin kendi beldesi ve yakın yerler halkını en iyi kendisinin tanıyacağını beyanı.....                                                                                                                                           | 175 |
| İmâm Ahmed'in ricâl husûsundaki mezhebinin, Hanefîlerin mezhebi gibi olduğu; Müsned'deki şartı; oğlunun ve el-Katî'î'nin ziyâdeleri; önceki muhaddislerin, tasnîf ettiği kitaplarda takip ettikleri yolun kezzâblardan rivâyet etmemeleri olduğu; İbnü'l-Müzhîb ve el-Katî'î'nin rivâyetlerinin kıymeti..... | 176 |
| Her bir sahîh hadîsin sıhhati için ona mütâbaatın mevcûd olması şart değildir.....                                                                                                                                                                                                                           | 177 |
| Müsned-i Ahmed'in hadîslerinin ekserîsi ceyyiddir, içerisinde az sayıda zayıf hadîs mevcuttur, bunlardan da imtinâ etmeye başlamıştı; oğlu Abdullah ise yalnızca babası nezdinde sika olanlardan hadîs yazmıştır.....                                                                                        | 178 |
| Bir râvîden, yalnızca İmâm-ı Mâlik'in rivâyette bulunmuş olması, kendisinden mechûliyeti kaldırır.....                                                                                                                                                                                                       | 178 |
| İbn Ebû Hâtim veya Buhârî'nin, bir râvî hakkında cerhten sükût etmesi, o râvî için tevsîk demektir.....                                                                                                                                                                                                      | 178 |
| el-Hasen'in, Ebû Hüreyre ve Semure (r.a.)'a işitmiş olmasının sübûtu..                                                                                                                                                                                                                                       | 179 |

|                                                                                                                                                                                     |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Muhaddislerden bir cemâatin, lâfız (Kur'ân'ın mahlûk oluşu) meselesi sebebiyle Buhârî'den rivâyette bulunmayı terk etmeleri.....                                                    | 180 |
| Buhârî'nin İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'den inhirâf etmesinin sebebi.....                                                                                                         | 180 |
| Abdurrezzâk'ın teşeyyü'ü (Şi'î'lige intisâbı) ve ondan rücû' etmesi...                                                                                                              | 180 |
| İmâm-ı Şâfiî'nin hadîs anlayışı ve hadîslerinin az olması; İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in hadîslerinin az olması ve bunun îzâhı.....                                             | 180 |
| Zehebî'nin, el-Mîzân'da, mecruh (cerhedilmiş olan) râvîleri eksiksiz zikretmiş olması ve zikretmediklerinin ise ya sika veyahut da mestûr olması.....                               | 181 |
| Kendisinden yalnızca bir kişinin rivâyette bulunmuş olduğu kimsenin sika ve ihticâc edilir (delîl olarak kullanılabilir) olmasının mümkün olduğu ve onlardan bazılarının zikri..... | 182 |
| Bir râvî hakkında ne zaman: "Hata yapardı" denir?.....                                                                                                                              | 183 |
| Kadın râvîler mestûr veya sikadırlar.....                                                                                                                                           | 183 |
| el-Mîzân isimli kitabın zayıf râvîleri zikretmek için te'lîf edilmiş olduğu ve orada, kendilerini müdâfaa etmek için sika râvîlerin de mevcûd bulunduğu.....                        | 183 |
| Râvînin zayıf olduğuna hükmetmenin bazen, kendisinden daha kuvvetli olana nazaran, yani nisbî olduğu.....                                                                           | 184 |
| İbn Sa'd ve el-Vâkıdî'nin bazı râvîleri taz'îf etmesinin reddi hakkında.....                                                                                                        | 184 |
| İmâm Ahmed'in, herhangi bir râvî hakkındaki: "Ehl-i hıfzdan değildir" sözünün ma'nâsı.....                                                                                          | 184 |
| Tashîh ve taz'îfin ictihâdî bir husûs olduğu, bir kimse hakkında farklı görüşlerin olmasının mümkün olduğu ve Sahîhayn'm tenkîd edilmesinin de bu cümleden olduğu.....              | 184 |
| İmâmlar arasında Şeyhayn'in (Buhârî ve Müslim) şeyhlerinin, hadîs ilmindeki ihtisâs husûsunda, her ikisine de tekaddümü (önde olması).....                                          | 185 |
| Hadîsin ta'n ve i'lâl nevî'leri; bunlardan bazısının müessir, bazısının da gayr-i müessir olduğu ve Sahîhayn'de de mevcûd bulunduğu.....                                            | 185 |

|                                                                                                                                                                                                                            |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Ulemânın, bir râvî hakkında: “Bu zât, kavî değildir” sözünün, hafif bir telyîn olduğu.....                                                                                                                                 | 187 |
| Cerh ve ta’dîlin, zan üzerine mebnî olduğu; dolayısıyla cârihin, bazen hata ve vehim netîcesinde cerhte bulunmuş olabileceği ve buna dair birkaç misâl.....                                                                | 188 |
| Bir ihtiyaç için sultâna gitmenin cerh sebebi olmadığı.....                                                                                                                                                                | 189 |
| Ehl-i Medîne’nin -ki el-Vâkıdî ve İbn Sa’d da onlardandır- ehl-i Irâk’dan inhirâf etmeleri.....                                                                                                                            | 189 |
| Cerh ve ta’dîl âlimi için Arab kelâmının kullanılışını bilmenin şart olduğu.....                                                                                                                                           | 189 |
| Ebû Zür’a’nın cerhte bulunup cerhi îzâh etmemesi ve Nesâî’nin tea’nnütü.....                                                                                                                                               | 190 |
| Asıllarda göz yumulmayan şeylere mütâbaatlarda göz yumulur olması ve Buhârî’nin ancak sika râvîlerden hadîs rivâyet eder olması..                                                                                          | 190 |
| “O, olabileceğin en kavîsi gibi değildir” sözünün, nisbî bir taz’îf olduğu.....                                                                                                                                            | 190 |
| Hadîsin tashîhi ve ricâlin tevsîki için Buhârî’nin bilmesinin kâfî olduğu ve emsallerinin bilmesinin de aynen böyle olduğu.....                                                                                            | 191 |
| Mütekaddim olanın tevsîkiyle beraber müteahhir olanın cerhine itibar edilmeyeceği.....                                                                                                                                     | 191 |
| Bir bid’atçının diğer bir bid’atçı hakkındaki sözünün mesmû’ olmaması (kulak verilmemesi); bir Nâsibî’nin, bir Şî’î hakkındaki sözü gibi.....                                                                              | 192 |
| Buhârî’nin es-Sahîh’inde rivâyet etmiş olduğu İsmâ’îl ibn Ebû Üveys hadîslerinin, kendisinin sahîh hadîslerinden bulunduğu ve Sahîhayn râvîleri ile mutlak olarak değil, ancak malûm kayıtlarla ihticâc edilebileceği..... | 192 |
| Şeyhayn’in bazen, zayıflığı husûsunda icmâ edilmiş bulunan kimselerden, başkasına makrûn olarak (başka bir rivâyet zımnında) rivâyet eder olması.....                                                                      | 193 |
| Buhârî’nin: “İsnâdında nazar vardır” sözünün, râvînin mutlaka zayıf olmasını gerektirmediği.....                                                                                                                           | 193 |
| Râvînin mübtedî olmasının, yalan söyler olması veya bid’atının davetçisi olmasının hâricinde, rivâyetine ta’n getirmeyeceği.....                                                                                           | 194 |



|                                                                                                                                                                                                                                      |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Âdil bir kimsenin, mecrûhun sözüyle cerhedilemeyeceği ve Cemâatin ihticâcda bulunduğu bir kimse hakkında, Beyhakî'nin cerhte bulunmasının herhangi bir te'sîrinin olmadığı.....                                                      | 194 |
| Merdûd olan taz'îfe bir misâl.....                                                                                                                                                                                                   | 194 |
| Râvîde mevcûd olan bir kısım zayıflıkların, mütâbaat ile giderilir olması.....                                                                                                                                                       | 195 |
| Cârihlerin, râvî hakkındaki: "Kavî değildir" sözünün, hafif bir telyîn olduğu.....                                                                                                                                                   | 195 |
| Ebû Zür'a veya Ebû Hâtim'in, bir râvî hakkında cerhde bulunmaktan sükût etmesinin, onu tevsîk demek olduğu ve bir cârihin, râvîlerden herhangi birisini tekzîbinin, tekzîbi îzâh etmedikçe, o râvînin cerhinde müessir olmadığı..... | 195 |
| Sarîh tevsîk olduğu takdirde zannî olan cerhe itibar edilmemesi.....                                                                                                                                                                 | 196 |
| Bir şeyhten rivâyette bulunmuş olan râvîlerin muzdarib olması, ızdırâbın o râvîlerden olması hâlinde, şeyhe herhangi bir te'sîrinin bulunmaması.....                                                                                 | 196 |
| Hafs ibn Gıyâs'ın, el-A'meş'in semâi (işitmesi) ile tedlîsi arasını tefrîk etmesi (ayırması).....                                                                                                                                    | 197 |
| Cârihin zayıf, mecrûhun da sika olması hâlinde onun cerhine itibar edilmeyeceği ve bunun, Ebû Hanîfe (r.a.) hakkında söylenmiş olan ta'nların umûmî vasfı olduğu.....                                                                | 197 |
| Buhârî'nin: "Fülân kişi bize tahdîs etti (haddesenâ fülânun)" tabirinden, "Fülân kişi bize söyledi (kâle lenâ fülânun)" tabirine geçmesinin îzâhı.....                                                                               | 198 |
| Sultâna aid bir işe girmenin, yapılan işin şer'an caiz olması hâlinde, adâleti cerh etmeyeceği.....                                                                                                                                  | 198 |
| Râvînin sika olması hâlinde Şî'îlikteki ifrâtın cerhten sayılmayacağı.....                                                                                                                                                           | 198 |
| İbn Hazm'm cerh husûsundaki tea'nnütüne (haksız şiddetine) bir misâl.....                                                                                                                                                            | 199 |
| Cârihlerin kesretinin, râvînin cerhini iktizâ eden muttarid bir illet olmadığı.....                                                                                                                                                  | 199 |
| "Onu terk etti" sözü ile "ondan rivâyette bulunmadı" sözü arasındaki fark.....                                                                                                                                                       | 199 |

|                                                                                                                                                                                                                           |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Râvînin zayıf olmasının, rivâyetlerinin tamamında zayıf olmasını gerektirmediği.....                                                                                                                                      | 200 |
| Fehm-i fâsidden (bozuk anlayıştan) kaynaklanan cerhe bir misâl.....                                                                                                                                                       | 200 |
| İbn Hibbân'ın cerh husûsundaki tea'nnütü ve lâfızlardaki tasarrufu.....                                                                                                                                                   | 200 |
| Semâm (işitmenin), râvînin ihtilâtmadan önce veya sonra olduğu husûsundaki tereddüdün hükmü.....                                                                                                                          | 201 |
| Büyüklerin, muhtelitlerin (ihtilâta uğramış olan kimselerin) ashâbmdan yapmış oldukları rivâyetlerin, sıhhate hamledilmiş olduğu.....                                                                                     | 201 |
| Mübhem olan telyînin makbûl olmadığı.....                                                                                                                                                                                 | 202 |
| Buhârî'nin, muhtelit bir râvîden rivâyette bulunduğu onun, ihtilâtından evvelki hadîslerini rivâyet etmiş olduğu, ihtilâtmadan sonraki rivâyetlerini ise ulemânın, üzerinde ittifak ettiği hadîslerden seçmiş olduğu..... | 202 |
| Cerhin ancak tesebbütten (teennî ile tahkîkinden) sonra kabul edilebilir olması.....                                                                                                                                      | 203 |
| Râvînin, rivâyet ettiği hadîsi hıfzetmiş olmasının, hadîsin sıhhati için şart olmadığı.....                                                                                                                               | 203 |
| Hisbe vazîfesini deruhte etmenin cerhedici bir keyfiyet olmadığı.....                                                                                                                                                     | 204 |
| İbn Ma'în'in: "Âsım ismindeki her râvî zayıftır" sözünün muttarid (umûmî kaide) olmadığı.....                                                                                                                             | 204 |
| Dünyevî bir adâvetten neş'et etmiş olan cerhin müteber olmadığı.....                                                                                                                                                      | 204 |
| İsmâ'îlî'nin, Buhârî'yi, Abdullah ibn Sâlih el-Cühenî'den Ta'likte bulunması sebebiyle tenkîd etmesi ve buna verilen cevap.....                                                                                           | 204 |
| Merdûd olan mübhem cerhe bir misâl.....                                                                                                                                                                                   | 205 |
| Nisbî olan taz'îfe bir misâl.....                                                                                                                                                                                         | 205 |
| Sahîhayn râvîleri arasında yalnızca bir tek râvîsi olanlar.....                                                                                                                                                           | 206 |
| Râvînin, ismindeki şüpheden dolayı cerhedilmesinin makbûl olmadığı.....                                                                                                                                                   | 206 |
| Bazı rivâyetlerde İbn Ma'în'in, râvî hakkındaki: "O, hiçbir şey değildir" sözü ile muradının, o râvînin rivâyetinin az olması olduğu....                                                                                  | 206 |

|                                                                                                                                                                                          |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| İbn Ma'în'in, râvî hakkındaki: "O, hiçbir şey değildir" sözü ile bazen, o râvînin muayyen bir hadîsinin taz'îfinin kastedildiği.....                                                     | 207 |
| Ulemânın: "Sirkat-ı hadîs ile ithâm edilmiştir" sözünün, mübhem bir cerh olduğu.....                                                                                                     | 207 |
| Bir kitaptan hadîs rivâyet eden kimse, o hadîsleri hıfzetmemiş olmasından dolayı ayıplanamaz.....                                                                                        | 207 |
| Râvînin, bid'at sahibine, kendisinde olan sıfatlarla senâda bulunmasının cerhi icâb etmediği.....                                                                                        | 208 |
| Buhârî'nin muhtelit bir kimseden olan rivâyetinin, o rivâyetin, ihtilâtından evvele âid olduğuna hamledildiği.....                                                                       | 208 |
| Zayıf kimsenin sözünden dolayı sikanın cerh edilmesi ve akranın aleyhte sözünün (cerhinin) ancak beyân ile kabûl edilebileceği.....                                                      | 208 |
| Yahyâ ibn Sa'îd el-Kattân'ın ricâl husûsundaki ve bilhassa akranlarından olan kimseler hakkındaki tea'nnütü.....                                                                         | 209 |
| İhtilâtmadan evvel Atâ ibn es-Saib'den rivâyette bulunan kimselerin bahsi.....                                                                                                           | 209 |
| Kur'ân'ın mahlûk olması husûsunda tevakkuf etmenin cerh sayılmayacağı.....                                                                                                               | 210 |
| İbn Sa'd'dan vâki olmuş olan cerhteki tenâkuza bir misâl.....                                                                                                                            | 210 |
| Bid'at sâhibi kimsenin, sika olan şahsı cerhetmesinin merdûd olduğu.....                                                                                                                 | 210 |
| Buhârî'nin, muhtelit bir kimseden olan rivâyetinin, onun ihtilâtmadan evvel yapılmış olduğu.....                                                                                         | 210 |
| Hâl tercümesi yapılan şeyhlerin ve onlardan rivâyette bulunan râvîlerin zikredilmesi husûsunda İbn Hacer'in mesleğinin (takîb ettiği usûlün), el-Mizzî'nin mesleğinden farklı oluşu..... | 211 |
| Hâricî bir râvînin hadîslerinin, ehl-i hevânın hadîsleri arasında en sahîh olanı olduğu ve Buhârî'nin, hâricî olan İmrân ibn Hittân'dan rivâyette bulunmuş olduğu.....                   | 211 |
| İbn Adiyy'in kitaplarında acâib hatâların vâki olmuş olduğu, binâenaleyh O'nun sözlerinin düşünerek okunması gerektiği.....                                                              | 212 |
| Alî ibn Medînî'nin ricâl husûsundaki teşeddüdü.....                                                                                                                                      | 212 |

|                                                                                                                                                                                   |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Hıfzın kuvvetli ve ğalatın az olmasının hâfızdan hâfıza deĝişen nisbî bir keyfiyet oluşu.....                                                                                     | 212 |
| Merdûd olan mübhem cerhe bir misâl.....                                                                                                                                           | 213 |
| Bazı râvîlerin herhangi bir şeyh husûsunda mutkin, diğçerleri husûsunda ise zayıf olabildiğı.....                                                                                 | 213 |
| Râvînin ehl-i re'yyeden olması sebebiyle cerh edilmesinin hakîkatte cerh olmadığı.....                                                                                            | 213 |
| Husûsî bir sebepten dolayı verilen umûmî bir cerh hükmünün makbûl olmadığı.....                                                                                                   | 213 |
| Buhârî'nin, tergîb ve terhîb ifade eden hadîsler husûsundaki tesâhülü.....                                                                                                        | 214 |
| Râvînin bazen hatâ, bazen de isâbette bulunması hâlinde, İmâm Ahmed nazarında sâkitü'l-hadîs olduğı ve râvînin taz'îfinin bazen muayyen bir hadîs itibariyle de olabildiğı.....   | 214 |
| Ebû Hâtîm'in ricâl husûsundaki tea'nnütü (ölçüsüz şiddeti),.....                                                                                                                  | 215 |
| Buhârî'nin, es-Sahîh'inde zayıf râvîden, mütâbaat cihetiyle tahrîcte bulunmuş olduğı.....                                                                                         | 215 |
| Sîka bir râvînin, hâkime kılıç çekme sebebiyle cerhedilemeyeceğı.....                                                                                                             | 215 |
| Bir râvîden şâz rivâyetlerin çoğalması hâlinde onun hadîslerinin şâzlığma hükmedilir olması.....                                                                                  | 216 |
| Cûzecânî'nin Nâsıbî ve inhirâfta şiddetli olması sebebiyle ehl-i Kûfe'ye karşı yapmış olduğı cerhin kabûl edilmez olduğı ve merdûd cerh ile müfesser olmayan cerhe bir misâl..... | 216 |
| Nuaym ibn Hammâd'm ehl-i re'ye karşı olan taassubu, Buhârî'nin O'ndan olan rivâyeti.....                                                                                          | 216 |
| Tenkîd âliminin bir râvî hakkında hem cerh, hem de ta'dîl edici iki ayrı kavlinin olması hâlinde tercîhin, ta'dîl edici kavle âid olması.....                                     | 217 |
| Sahîhin, lizâtihî sahîh ve liğayrihî sahîh olmak üzere iki kısma ayrılmış olması ve bunun şâhidi.....                                                                             | 217 |
| Buhârî'nin, müdellis bir râvîden tahrîcte bulunması hâlinde, yalnızca onun, semâi (işitme sîgasım) tasrîh etmiş olduğı hadîsini tahrîc etmiş olduğı.....                          | 218 |

|                                                                                                                                                                                |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Hemmâm ibn Yahyâ el-Basrî'nin, kendisinden âhir ömründe işitilen hadîslerinin, eskiden işitilenlerden daha sahîh olduğu.....                                                   | 218 |
| İmâmların bir râvîye itimâd etmesinin, onun hakkında söylenmiş olan telyîni (leyyin olduğuna hükmetmeyi) zayıflatır olması.....                                                | 219 |
| Râvînin re'ye kail olmasından dolayı ayıplanmasının merdûd olduğu; sika olan İbâzî'nin rivâyetinin makbûl olduğu ve Buhârî'nin, es-Sahîh'inde bunu kabul etmiş bulunduğuş..... | 219 |
| Muâsır olma sebebiyle (gerekçesiyle) yapılan cerhin merdûd olduğuna dâir bir misâl.....                                                                                        | 219 |
| Merdûd (reddedilmiş) olan mübhem cerhe bir misâl.....                                                                                                                          | 219 |
| Mütekaddimîn'in, velev az miktarda olsun, tesâhûlden kaçınmış oldukları.....                                                                                                   | 220 |
| Merdûd olan mübhem cerhe bir misâl.....                                                                                                                                        | 220 |
| Berdîcî'nin "Münkeru'l-hadîs" sözündeki ıstılâhî ma'nânın, onun hadîs-i ferd olduğuş.....                                                                                      | 220 |
| Sika bir râvînin, bir kısım münker hadîs rivâyet etmiş olmasının onun sikalığını gidermeyeceğuş.....                                                                           | 221 |
| Merdûd olan cerhe bir misâl.....                                                                                                                                               | 221 |

## MUHTELİF HUSÛSLAR

(Fevâid-i Şettâ)

|                                                                                                                                                        |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| İmâm-ı Şâfiî'nin münâzarasının yalnızca İmâm Muhammed ibn Hasen ve O'nun ashâbı ile olduğuş; Müşârunileyhin İmâm Ebû Yûsuf'a yetişmemiş olduğuş.....   | 225 |
| İmâm-ı Şâfiî'ye nisbet edilen seyâhatin hilâf-ı hakikat olduğuş.....                                                                                   | 225 |
| Sa'lebî, Vâhidî ve Begavî'nin tefsîrleri ve bu zâtların rivâyetleri husûsunda îzâh edici sözler.....                                                   | 226 |
| Her ilimde, o ilmin ehline ve ricâline mürâcaat olunması.....                                                                                          | 227 |
| Hadîs ulemâsının, diğer âlimlere nisbetle mertebelerinin yüceliğuş ve efdaliyetleri.....                                                               | 227 |
| İsnâd ilimleri husûsunda Râfîzîlik, Mûtezile ve Hâricîler arasındaki derece farkı ve bu husûsta en az mâ'lûmât sâhibi olanların Râfîzîler olduğuş..... | 228 |

|                                                                                                                                                                                                                               |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| İsnâdın, İslâm'm husûsiyetlerinden birisi olduğu.....                                                                                                                                                                         | 228 |
| Menkûlâtta olan yalan nev'ilerinin çokluğu.....                                                                                                                                                                               | 229 |
| Menkûlât husûsunda ehl-i sünnetin mevkîinin hak mevkîi olduğu.....                                                                                                                                                            | 229 |
| Kadîm (evvelki) muhaddislerin âdetinin, muayyen bir bâbdaki bütün rivâyetleri, sahîh olsun zayıf olsun nakletmeleri olduğu.....                                                                                               | 230 |
| Âlimlerden bir kısmının da ancak kendileri nazarında sika olanlardan rivâyet eder olduğu.....                                                                                                                                 | 230 |
| Bazı âlimlerin, Sahâbe'nin bir kısmına, açmış oldukları yol (sünnet) husûsunda ittibâ etmeleri.....                                                                                                                           | 230 |
| el-Hiyel isimli kitabın İmâm Muhammed'e nisbet edilmesinin bâtıl olduğu.....                                                                                                                                                  | 231 |
| Mahzûrlu olan şer'î hîleler ile amel etmenin, imâmlardan birine nisbet edilmesinin bâtıl olduğu.....                                                                                                                          | 231 |
| Mahzûrlu (memnû) olan hîlelerin haram kılınması husûsunda Hanefîlerin, diğer mezheblere nazaran daha şiddetli olduğu.....                                                                                                     | 232 |
| Sahâbe arasında Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.)'in, kendi ashâbı, fetvâları ve mezhebinin yazılmış olmasıyla, daha sonra da ashâbınm ashâbı ve onların da ashâbı olan Kûfe ve Irâk fukahâsı ile temeyyüz etmiş olması.....         | 232 |
| İmâm Ahmed ve Hanefîlerin nezdinde herhangi bir Sahâbî'nin fetvâsıyla amel etmenin, mürsel hadisile amel etmeye takdîm edilmiş olduğu.....                                                                                    | 233 |
| Hayırlı olma husûsunda şâhidlik edilmiş olan asırların zikri.....                                                                                                                                                             | 234 |
| Müslim'in, rivâyette, lâfzı aynen muhâfaza etme husûsunda Buhârî'den daha üstün olduğu.....                                                                                                                                   | 234 |
| Buhârî'nin, hadîsin ma'nâ ile rivâyetini tecvîz eder olduğu; Mâlik'in, ehl-i Medîne'nin ameliyle haber-i vâhidin teâruz etmesi durumunda Medîne ehlinin amelinin tekaddümü husûsundaki re'yinin binâ kılınmış olduğu şey..... | 235 |
| Hanefîlerin: "Haber-i vâhid, meşhûr sünnete muâırız olduğunda şâz demektir; umûmî belvâ hakkında vârid olduğunda da böyledir" sözlerinin binâ kılınmış olduğu şey.....                                                        | 235 |

|                                                                                                                                                                                     |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Dört halîfe zamanında veya sünnetin kaynağını teşkil eden memleketlerde mârûf olmayan bir hadîsin hüccet olmayacağı ve onun, dînin zarûrîyâtmdan olmasının da mümkün olmadığı.....  | 236 |
| Hiz. Ömer (r.a.)'in hadîs rivâyeti husûsunda vesîka talep etmesi ve hadîsin takviyesi için onun tarîklerini çoğaltmanın güzel bir iş olduğunu ifade etmesi.....                     | 236 |
| Bazılarının, Ebû Hanîfe (r.a.)'in, hadîsler tedvîn edilinceye kadar yaşamış olması durumunda yapmış bulunduğu bütün kıyasları terk edeceğine dâir olan zanlarının nakzedilmesi..... | 237 |
| Taklîdi zemmeden ve onu reddedenler ile münâzarada câmi, güzel sözler.....                                                                                                          | 238 |
| Selef'in kelâmında nesh ile murâdm ve olduğu ve bu mefhûmun, müteahhir ulemânın ıstılâhmdan olmadığı.....                                                                           | 239 |
| Taklîdi inkâr ve zemmedenlere reddiye.....                                                                                                                                          | 240 |
| Böyle bir taklîdin herkes için lâzım olduğu ve bu zamanda taklîdi terk ederek ictihâd iddiasında bulunmanın tehlikesi.....                                                          | 242 |
| Sahîhayn'de Vâki, Ta'na Bâis Olan Bazı Husûslar ve Bunlara Verilen Cevaplar.....                                                                                                    | 243 |

## ONUNCU FASIL

|                                                                                                                                                                                                  |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Bu fasıl, İ'lâü's-Sünen ve onun mukaddimesi olan İnhâü's-Seken'de ve ayrıca bütün bunlara taalluk eden İncâü'l-Vatan ve diğerlerinde geçen bize âid husûsî ıstılâhâtlarm beyanı hakkındadır..... | 247 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

## II. İMÂM-I A'ZÂM EBÛ HANİFE (R.A.) VE MUHADDİS ASHÂBİ

|                                              |     |
|----------------------------------------------|-----|
| 1. Ebû Hanîfe (r.a.) ve Muhaddis Ashâbı..... | 251 |
|----------------------------------------------|-----|

## BİRİNCİ FASIL

|                                        |     |
|----------------------------------------|-----|
| Ebû Hanîfe (r.a.)'in Tâbiî Olması..... | 255 |
|----------------------------------------|-----|

## İKİNCİ FASIL

|                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------|-----|
| Ebû Hanîfe (r.a.)'in Kendi Zamanının En Büyük Âlimi Olması..... | 263 |
|-----------------------------------------------------------------|-----|

### ÜÇÜNCÜ FASIL

|                                                                                                                   |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in Hadis İlmindeki Derecesi,<br>O'nun Hafız oluşu ve Muhaddislerin Onu Övmesi..... | 267 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

### DÖRDÜNCÜ FASIL

|                                                                                                   |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.)'in Tevsik Edilmesi ve<br>Hıfzının/Hafızasının Kuvvetli Olması..... | 281 |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

### BEŞİNCİ FASIL

|                                                                                                              |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Bazı Âlimlerin İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (r.a.) Hakkındaki<br>Metâin'ine (İtiraz ve Eleştirilerine) Cevap..... | 287 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

### ALTINCI FASIL

|                                                                                      |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Ebû Hanîfe (r.a.)'in En Çok Hadis Arayan ve Onu En Çok<br>Toplayan Kimse Olması..... | 297 |
|--------------------------------------------------------------------------------------|-----|

### YEDİNCİ FASIL

|                                                                    |     |
|--------------------------------------------------------------------|-----|
| Ebû Hanîfe (r.a.)'in Hadis Nâkidi, Cerh ve Tâ'dil Ehli Olması..... | 307 |
|--------------------------------------------------------------------|-----|

### SEKİZİNCİ FASIL

|                                                                                                                        |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Ebû Hanîfe (r.a.)'e Yöneltilen Diğer İtirazların Cevapları.....                                                        | 315 |
| Mu'âz (r.a.)'in Ashabı Arasında Yalancı, Mecruh ve Töhmetsi<br>Bir Kimse Yoktur.....                                   | 323 |
| Müctehidler Arasındaki İhtilâfın ve Bazıları Bir Şeyle Amel Ederken<br>Bazılarının Onu Terk Etmelerinin Sebepleri..... | 337 |

### DOKUZUNCU FASIL

|                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------|-----|
| İmâm'm Büyük Muhaddis Olan Birkaç Ashabının Hal Tercümeleri.. | 351 |
| İmâm Ebû Yusuf.....                                           | 351 |
| İmâm Muhammed ibnü'l-Hasen eş-Şeybânî.....                    | 356 |



|                                                |     |
|------------------------------------------------|-----|
| İmâm Züfer İbnü'l-Hüzeyl el-Anberî.....        | 363 |
| Abdullah ibn Mübârek el-Mervezî.....           | 366 |
| İbnü'l-Mübârek'in Bir Kerâmeti.....            | 369 |
| Yahya ibn Zekeriya ibn Ebû Zaide.....          | 371 |
| Yahya ibn Said el-Kattan.....                  | 373 |
| Veki' ibnü'l-Cerrah.....                       | 374 |
| Hafs ibn Ğiyas en-Nehaî.....                   | 376 |
| Mis'ar ibn Kidam.....                          | 377 |
| Mekkî ibn İbrahim el-Belhî.....                | 379 |
| Ebû Âsım en-Nebil.....                         | 380 |
| Fadl ibn Dekin (Ebû Nuaym).....                | 381 |
| Fadl ibn Musa es-Sinanî.....                   | 382 |
| İmâm Süfyan es-Sevrî.....                      | 383 |
| İbrahim ibn Tahmân.....                        | 386 |
| Cerir ibn Abdülhamid.....                      | 387 |
| Yezid ibn Harun el-Vasitî.....                 | 387 |
| Ali ibn Meshher.....                           | 388 |
| Abdullah ibn Davud el-Haribî.....              | 388 |
| Kâsım ibn Ma'n ibn Abdurrahman el-Mes'udî..... | 389 |
| Hammad ibn Zeyd.....                           | 390 |
| İmâm Leys ibn Sa'd.....                        | 391 |
| Muğire ibn Maksem ed-Dabbî.....                | 393 |
| Fudayl ibn İyad.....                           | 393 |
| Nadr ibn Şümeyl.....                           | 394 |
| Muâfâ ibn İmran el-Musûlî.....                 | 395 |
| Abdürrezzak ibn Hemmam.....                    | 395 |
| Abdülhamid ibn Abdurrahman el-Hamanî.....      | 396 |
| Amr ibn Heysem ibn Kutn.....                   | 396 |
| Mâlik ibn Moğol.....                           | 397 |

|                                                    |     |
|----------------------------------------------------|-----|
| Ebû Hamza es-Sükkerî.....                          | 397 |
| Muhammed ibn Abdullah İbnü'l-Müsennâ el-Âtâsî..... | 398 |

## ONUNCU FASIL

|                                                                                                     |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Alfabetik Sıraya Göre Bazı Hanefî Muhaddisler.....                                                  | 399 |
| - İbrahim ibn Edhem ibn Mansur el-İclî et-Temimî Ebû İshak<br>el-Belhî ez-Zahid.....                | 399 |
| - İbrahim ibn İbnü'l-Cerrah ibn Sabih et-Temimî el-Mazinî el-Kûfî<br>el-Kadî Nezîlu Mısır.....      | 399 |
| - İbrahim ibn Hasan el-Üzrî.....                                                                    | 400 |
| - İbrahim ibn Rüstem Ebû Bekir el-Mervezî.....                                                      | 400 |
| - İbrahim ibn Abdullah ibn Cafer ibn Abdurrahman<br>Ebû's-Semh et-Tenuhî.....                       | 401 |
| - İbrahim ibn Ubeyd ibn Ebû Ümeyye et-Tanâfîsî.....                                                 | 401 |
| - İbrahim ibn Ali ibn Ahmed ibn Ali ibn Yusuf.....                                                  | 401 |
| - İbrahim ibn Muhammed ibn İbrahim ibn Muhammed ibn Salim<br>el-Heysemî el-Hazrecî.....             | 402 |
| - İbrahim ibn Muhammed ibn İbrahim ibn İshak el-Huzâmî<br>en-Nişaburî el-Fakîh el-Muhaddis.....     | 402 |
| - İbrahim ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Kureyş el-Mervezî.....                                         | 402 |
| - İbrahim ibn Muhammed Ahmed ibn Hişam.....                                                         | 402 |
| - İbrahim ibn Muhammed ibn İshak ibn İbrahim ibn Nusreveyh<br>Ebû İshak ed-Dehkan es-Semekandî..... | 402 |
| - Muhammed ibn Sadr ibn Ali Ebû İshak el-Harzemî.....                                               | 403 |
| - İbrahim ibn Muhammed ibn Süfyan Ebû İshak en-Nişaburî.....                                        | 403 |
| - İbrahim ibn Musa el-Vezdulî.....                                                                  | 404 |
| - İbrahim ibn Meymun es-Saiğ el-Mervezî.....                                                        | 404 |
| - İbrahim ibn Yusuf ibn Muhammed ibn İbnü'l-Bunî Ebû'l-Ferec.....                                   | 405 |
| - İbrahim ibn Yusuf ibn Meymun ibn Kudame el-Belhî,<br>el-Mâkyanî.....                              | 405 |

|                                                                                                |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| - Ebyad ibnü'l-Eğar ibnü's-Sabah el-Menkarî.....                                               | 405 |
| - Ahmed ibnü'l-Ezher el-Belhî.....                                                             | 406 |
| - Ahmed ibn İshak ibnü'l-Behlûl ibn Hassan ibn Sinan<br>Ebû Cafer et-Tünühî.....               | 406 |
| - Ahmed ibnü'l-Esved Ebû Ali el-Kadı el-Basrî.....                                             | 406 |
| - Ahmed ibn İsmail ibn Âmir Ebû Bekir es-Semerkindî.....                                       | 407 |
| - Ahmed ibn Bedil el-Kadı el-Kûfî.....                                                         | 407 |
| - Ahmed ibn Bekir ibn Seyf Ebû Bekir el-Husaynî.....                                           | 407 |
| - Ahmed ibnü'l-Hasan ibn Mahmud ibn Mansur Ebû Ya'lâ.....                                      | 407 |
| - Ahmed ibnü'l-Hüseyn ibn Ali el-Yusufî.....                                                   | 408 |
| - Ahmed ibnü'l-Hüseyn ibn Ali Ebû Hamid el-Mervezî et-Hanefî...                                | 408 |
| - Ahmed ibnü'l-Abbas el-İsterabadî.....                                                        | 408 |
| - Ahmed ibn Abdullah İbn Abbas et-Tâî el-Ekta'.....                                            | 408 |
| - Ahmed ibn Ali ibn Muhammed ed-Damiğânî.....                                                  | 409 |
| - Ahmed ibn Ali ibn Musa el-İsterabadî.....                                                    | 409 |
| - Ahmed ibn Ali Ebû Bekir er-Razî, el-İmâmü'l-Kebir.....                                       | 409 |
| - Ahmed ibn İmran Ebû Ca'fer el-İsterabadî el-Muhaddis,<br>el-Fakîh.....                       | 410 |
| - Ahmed ibn Amr.....                                                                           | 410 |
| - Ahmed ibn Kâmil ibn Halef eş-Şüccerî (veya eş-Şecerî)<br>el-Bağdadî.....                     | 411 |
| - Ahmed ibn Muhammed ibn İbrahim Ebû Said en-Nişaburî<br>el-Müzenî.....                        | 411 |
| - Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Cafer ibn Hamdan<br>el-Kudurî el-Bağdadî.....               | 411 |
| - Ahmed ibn Muhammed ibn Hamza Ebü'l-Hüseyn Kadı'l-Kûfe<br>es-Sakafî.....                      | 412 |
| - Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Muhammed ibn Yahya<br>ebü'n-Nasr el-Enmatî en-Nişaburî..... | 412 |
| - Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Mahmud ebü'l-Hasan<br>ibn Ebû Cafer es-Semnânî.....         | 412 |

- Ahmed ibn Ahmed ibnû'l-Fadl Ebû Ali el-Bezzaz en-Nişaburî..... 413
- Ahmed ibn Muhammed ibn Hamid (bir kavle göre Haşim)  
Ebû Bekir et-Tavavisî..... 413
- Ahmed ibn Muhammed ibn Selâme ibn Seleme el-Ezdî el-Hacerî  
el-Mısırî, Ebû Cafer et-Tahâvî el-İmâm el-Hafız..... 413
- Ahmed ibn Muhammed ibn Abdullah ibn Muhammed ibn  
Ahmed Ebû'l-Abbas..... 419
- Ahmed ibn Muhammed ibn Abdullah Ebû'l-Hasan en-Nişaburî.... 419
- Ahmed ibn Muhammed ibn Abdullah et-Tahirî Ebû'l-Abbas  
el-İmâm el-Hafız ez-Zahid el-Kudve Cemalüddin el-Halebî  
el-Hanefî el-Mukri..... 419
- Ahmed ibn Muhammed ibn Ali ibn Muhammed ibn Nusayr  
el-Enberduvanî en-Nadirî el-Hanefî Ebû Kâmil..... 420
- Ahmed ibn Ahmed ibn Ömer İbnü'l-Hüseyn Ebû'l-Ferec..... 420
- Ahmed ibn Muhammed ibn İsa İbnü'l-Ezher Ebû'l-Abbas  
el-Bunî el-Fakîh el-Hafız..... 420
- Ahmed ibn Muhammed ibn İsa ibn Yezid ibnû's-Seken  
Ebû Cafer es-Sükûnî..... 420
- Ahmed ibn Muhammed ibn İsa ibn Zeyyad el-Antakî  
Ebû Bekir el-Kadî..... 421
- Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Hamdan Ebû Mansur  
el-Harisî..... 421
- Ahmed ibn Muhammed ibn Muhammed ibnû'l-Hasen el-İmâm,  
Takıyyüddin Ebû'l-Abbas eş-Şümnî..... 421
- Ahmed ibn Muhammed ibn Muhammed ibnû'l-Hüseyn  
ibnû'l-Kerim en-Nesefî el-Pezdevî Ebû'l-Meâli..... 423
- Ahmed ibn Muhammed ibn Muhammed es-Serahsî  
Ebû'l-Abbas..... 423
- Ahmed ibn Muhammed ibn Mansur el-Kadî Ebû Bekir  
ed-Damiğânî..... 423
- Ahmed ibn Muhammed ibn Mehran Ebû Cafer..... 423
- Ahmed ibn Muhammed ibn Nasr ibn Ahmed el-İmâm  
Ebû Nasr en-Nesefî..... 424

- Ahmed ibn Muhammed ibn Nasr Ebû Nasr en-Nişaburî..... 424
- Ahmed ibn Muhammed ibn Yusuf ibnü'l-Hadir ebü't-Tayyib  
el-Halebî..... 424
- Ahmed ibn Muhammed ibn Hibetüllah ibn Ebü'l-Feth  
Ebü'l-Abbas el-Vasitî el-Musilî..... 424
- Ahmed ibn Ebû İmran Musa ibn İsa el-Hafız  
Ebû Cafer el-Bağdadî..... 425
- Ahmed ibn Harun ibn İbrahim Ebü'l-Abbas el-Hakim  
el-Müzenî..... 425
- Ahmed ibn Hibetüllah ibn Es'ad ibn Abdullah Ebü'l-Abbas..... 425
- Ahmed ibn Yusuf ibn Abdulvahid Ebü'l-Feth el-Ensarî es-Sa'dî.. 426
- Ahmed ibn Yusuf el-Erzak ibn Yakub ibn İshak ibnü'l-Behlül..... 426
- Ahmed ibn Yusuf ibn Ali ibn Muhammed ibn Ahmed Ebû Nasr  
(bir görüşe göre, Ebü'l-Abbas) İmadüddin el-Hüseynî..... 426
- İdris ibn Ubeyd ibn Ebû Ümeyye et-Tanafesî..... 426
- İdris ibn Ubeyd ibn Abdurrahman el-Evdî Ebû Abdullah..... 426
- İshak ibn İbrahim ibn Musa el-Vezdulî..... 427
- İshak ibn İbrahim Ebû Ya'kub el-Hurasanî eş-Şaşı..... 427
- İshak ibnü'l-Behlül Ebû Yakup et-Tenuhî..... 427
- İshak ibn Şis (bir görüşe göre, ibn Ahmed ibn Şis)..... 428
- İshak ibnü'l-Fırat ibnü'l-Caad ibn Selim Ebû Nuaym el-Kindî  
et-Tecibî el-Mısırî el-Kadî..... 428
- İshak ibn Yahya ibn İshak ibn İbrahim ibn İsmail  
Ebû Muhammed el-Âmidî..... 429
- Esed ibn Amr el-Becelî el-Kadî..... 429
- İsrail ibn Yunus ibn Ebû İshak es-Sebiî (veya es-Sübeyî)  
el-Kûfî..... 430
- Es'ad ibn Sâid ibn Mansur Ebü'l-Meâli..... 430
- Es'ad ibn Ali ibnü'l-Muvaffak ibn Zeyyad er-Reis veya  
el-Mehasin ez-Zeyyadî..... 430
- İsmail ibn İbrahim ibn Ahmed eş-Şeybânî Ebü'l-Fedâil..... 430

- İsmail ibn İbrahim ibn Gazi ibn Muhammed Ebû Tahir  
en-Nümeyrî el-Mardinî..... 431
- İsmail ibn İbrahim ibn Meymun es-Saîğ el-Mervezî..... 431
- İsmail ibn İbrahim ibn Yahya ibn Alevî ed-Dimeşkî..... 431
- İsmail ibnü'l-Hüseyn ibn Ali ibnü'l-Hüseyn ibn Harun  
ez-Zahid el-Buhârî..... 431
- İsmail ibn Hammad ibn Ebû Hanîfe..... 432
- İsmail ibn Salim..... 435
- İsmail ibn Sebi' (veya Sübey') el-Kûfî el-Sabirî..... 435
- İsmail ibn Said Ebû İshak..... 435
- İsmail ibn Süleyman ibn Endaş el-Sellad..... 436
- İsmail ibn Abdüsselâm el-Lemğanî Ebü'l-Kasım el-Bağdadî..... 436
- İsmail ibn Osman ibn Abdülkerim ibn Temam (veya Temmam)  
el-Kureyşî el-İmâm el-Allâme Ebü'l-Fidâ..... 436
- İsmail ibn Adiy el-Fadl ibn Ubeydullah Ebü'l-Muzaffar  
el-Ezherî et-Talkanî..... 437
- İsmail ibn Ali ibnü'l-Hüseyn ibn Zenceveyh er-Razî Ebû Sa'd  
es-Semman el-Hafız el-Kebir el-Mutkîn ez-Zahid..... 437
- İsmail ibn Ali ibn Abdullah el-Hakim en-Nasihî Ebü'l-Hasan  
ibn Ebû Said..... 439
- İsmail ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Cafer Ebû Said  
el-Haccacî (veya el-Huccacî)..... 439
- İsmail ibn Muhammed ibnü'l-Hasen el-Hüseynî es-Seyyid  
Ebû İbrahim..... 439
- İsmail ibn Muhammed ibnü'l-Hasen Ebü'l-Fadl el-Kerabisî  
el-Hakim..... 440
- İsmail Şemsüddin el-Kûrânî..... 440
- İsmail ibn Hibetullah ibn Muhammed Ebû Salih..... 440
- İsmail ibn Yakub ibn İshak ibn Behlûl Ebû Muhsin et-Tenuhî  
el-Enbarî..... 441
- İsmail ibnü'n-Nesefî el-Kindî Ebü'l-Fadl  
Ebû Abdurrahman el-Kûfî..... 441

|                                                                                                              |            |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| - Eşref ibn Said Ebû Eyyub.....                                                                              | 442        |
| - Eyyub ibn Ebû Bekir ibn İbrahim en-Nahhas el-Halebî<br>el-İmâm el-Allâme.....                              | 442        |
| <b>İsimleri Bâ ile Başlayanlar.....</b>                                                                      | <b>443</b> |
| - Bişr ibnü'l-kasım ibn Hammad ibn Abdu Rabbihi Ebû Sehl<br>el-Herevî en-Nişaburî.....                       | 443        |
| - Bişr ibnü'l-Velid ibn Halid ibn Velid el-Kindî el-Kadî.....                                                | 443        |
| - Bişr ibn Yezid ebü'l-Ezherî en-Nişaburî.....                                                               | 444        |
| - Bekkâr ibn Kuteybe ibn Esed Ebû Berke.....                                                                 | 444        |
| - Bekr ibn Muhammed ibn Ali ibnü'l-Fadl ez-Zerencerî<br>Ebü'l-Fedâil.....                                    | 445        |
| - Behlûl ibn Hassan ibn Sinan.....                                                                           | 446        |
| - Bayram ibn Ali ibn Nüstekin Ebü's-Surur.....                                                               | 446        |
| <b>İsimleri Cim ile Başlayanlar.....</b>                                                                     | <b>447</b> |
| - Cebare ibnü'l-Müflis el-Hamanî el-Kûfî.....                                                                | 447        |
| - Cerid ibn Abdülhamid ibn Kırt.....                                                                         | 447        |
| - Cafer ibn Tarhan el-İsterabadî Ebû Muhammed.....                                                           | 447        |
| - Cafer ibn Abdullah ibn Muhammed ed-Damiğani.....                                                           | 447        |
| - Cafer ibn Muhammed ibnü'l-Mu'tez ibn Muhammed<br>ibnü'l-Müstağfir Ebü'l-Abbas en-Nesefî el-Müstağfirî..... | 448        |
| - Celâl ibn Ahmed ibn Yusuf et-Tirbetî Celâlüddin.....                                                       | 449        |
| - Cüneyd ibn Muhammed ibnü'l-Muzaffer et-Talkanî<br>el-Ğaznevî Ebû Bekir.....                                | 449        |
| <b>İsimleri Noktasız Ha ile Başlayanlar.....</b>                                                             | <b>449</b> |
| - Hıbban ibn Ali Ebû Ali.....                                                                                | 449        |
| - Hasan ibn Ahmed er-Rafil Ebû Muhammed.....                                                                 | 450        |
| - Hasan ibn Ahmed ibn Malik Ebû Abdullah ez-Za'ferânî.....                                                   | 450        |
| - Hasan ibn Ahmed ibnü'l-Hasan ibn Enuşirvan,<br>Kadî'l-Kudât Husamüddin er-Razî.....                        | 450        |
| - Hasan ibn Eyyub Ebû Ali er-Remcarî en-Nişaburî.....                                                        | 451        |
| - Hasan ibn Bişr ibnü'l-Kasım Ebû Ali en-Nişaburî.....                                                       | 451        |

- Hasan ibn Bendar Ebû Ali el-İsterabadî..... 451
- Hasan ibn Ebû'l-Hasan Ebû Muhammed el-Endakî..... 451
- Hasan ibn Zeyyad el-Lü'lûî el-Kûfî..... 451
- Hasan ibn Salih ibn Salih ibn Hayy Ebû Abdullah el-Hemedânî  
el-Kûfî el-Fakîh el-Âbid..... 452
- Hasan ibn Abdullah el-Merzuban Ebû Said el-Kadî es-Seyrâfî  
el-lügavî en-Nahvî..... 453
- Hasan ibn Osman ibn Hammad ibn Hassan Ebû Hassan  
ez-Ziyadî el-Kadî..... 454
- Hasan ibn Ali ibn Muhammad en-Nesefî el-Bezdevî (el-Pezdevî)  
el-Îmâm..... 454
- Hasan ibn Mübârek ibn Muhammed ibn Yahya ez-Zebidî  
Ebû Ali el-Fakîh el-Hanefî..... 454
- Hasan ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ali Ebû Muhammed..... 455
- Hasan ibn Muhammed İbnü'l-Hasan ibn Haydar ibn Ali el-Adevî  
el-Ömerî Ebû'l-Fedâil es-Sâğânî el-Hanefî..... 455
- Hasan ibn Ebû Malik..... 456
- Hasan ibn Mes'ud ibnü'l-Hasan ibn Ali el-Vezir el-Harzemî  
ed-Dimeşkî..... 456
- Hasan ibn İbrahim ibnü'l-Harr ibn Zağlan Ebû Ali el-Bağdadî..... 456
- Hüseyin ibn Hasan ibn Abdullah Ebû Abdullah el-Mukri..... 457
- Hüseyin ibn Hasan ibn Atıyye İbn Sa'd ibn Cünade  
Ebû Abdullah el-Ufî..... 457
- Hüseyin ibn Hafs ibnü'l-Fadl ibn Yahya ibn Zekvan  
Ebû Muhammed el-Hemedanî el-İsfahanî..... 458
- Hasan ibn Hadır (veya Hızır) el-Kadî Ebû Ali en-Nesefî..... 458
- Hüseyin ibn Ali ibn Muhammed ibn Cafer es-Saymürî  
Ebû Abdullah..... 458
- Hüseyin İbnü'l-Mübârek Ebû Bekir et-Tirmizî el-Bağdadî..... 459
- Hüseyin ibn Muhammed ibn İbrahim el-Ğuveydinî Ebû Nuaym.... 459
- Hüseyin ibn Muhammed ibn İsmail Ebû'l-Kasım  
el-Kûfî el-Kadî..... 459



|                                                                                                     |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| - Hüseyin ibn Muhammed Husrev el-Belhî.....                                                         | 460 |
| - Hüseyin ibn Muhammed ibn Abdurrahman ibn Fehim<br>ibn Muharriz Ebû Ali el-Bağdadî el-Hafız.....   | 461 |
| - Hafs ibn Abdurrahman ibn Ömer ibn Feruh ibn Fudale el-Belhî<br>Ebû Ömer el-Fakîh en-Nişaburî..... | 461 |
| - Hakem ibn Abdullah Ebû Mutî' el-Belhî el-Kadî.....                                                | 462 |
| - Hakem ibn Maîd ibn Ahmed ibn Abdullah Ebû<br>Abdullah el-Edip.....                                | 463 |
| - Hammad ibn İbrahim ibn İsmail ibn Ahmed ibn İshak es-Saffar<br>Ebû'l-Mehamid el-Buharî.....       | 463 |
| - Hammad ibn Zeyd.....                                                                              | 464 |
| - Hammad ibn Delil el-Kadî.....                                                                     | 464 |
| - Hammad ibn Seleme.....                                                                            | 464 |
| - Hammad ibn Süleyman ibnû'l-Merzuban Ebû Süleyman<br>en-Nişaburî.....                              | 465 |
| - Hammad ibnû'n-Nu'man.....                                                                         | 465 |
| - Hamza ibn Habib ez-Zeyyat el-Kârî' (Kıraat İmâmı)<br>Ebû Umare el-Kûfî.....                       | 466 |
| - Hayyan ibn Bişr ibnû'l-Muharik Ebû Bişr el-Kadî.....                                              | 466 |
| <b>İsimleri Noktalı Ha ile Başlayanlar.....</b>                                                     | 467 |
| - Harice ibn Mus'ab ibn Harice ed-Dabû el-Hurasanî es-Serahsî....                                   | 467 |
| - Harice ibn Mus'ab ibn Harice ibn Mus'ab.....                                                      | 467 |
| - Halid ibn Süleyman Ebû Mu'âz el-Belhî.....                                                        | 467 |
| - Halid ibn Sabih el-Horasanî Ebû Mu'az (r.a.).....                                                 | 468 |
| - Halid ibn Yusuf ibn Halid es-Semtî el-İmâm ibnû'l-İmâm.....                                       | 468 |
| - Halef ibn Eyyub el-Âmirî el-Belhî.....                                                            | 468 |
| - Halil ibn Ahmed ibn Muhammed ibnû'l-Halil ibn Musa<br>Ebû Said eş-Şecerî.....                     | 469 |
| - Halil ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ahi.....                                                         | 469 |
| <b>İsimleri Dal Harfî İle Başlayanlar.....</b>                                                      | 470 |
| - Davud ibnû'r'-Rüşeyd Ebû'l-Fadl el-Harzemî.....                                                   | 470 |

|                                                                                                             |            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| - Davud ibnû'l-Mahber ibn Kahzem Ebû Süleyman el-Basrî.....                                                 | 470        |
| - Davud ibn Nasir (veya Nusayr) et-Taî Ebû Süleyman<br>el-Kûfî el-Îmâmü'r-Rabbanî.....                      | 470        |
| <b>İsimleri Ra ile Başlayanlar.....</b>                                                                     | <b>472</b> |
| - Rizkullah ibn Muhammed ibn Muhammed ibn Ali el-Hatib<br>el-Enbarî.....                                    | 472        |
| <b>İsimleri Za İle Başlayanlar.....</b>                                                                     | <b>472</b> |
| - Zaide ibn Kudame es-Sakafî Ebû's-Salt el-Kûfî.....                                                        | 472        |
| - Züfer ibnû'l-Hüzeyl ve Zekeriya ibn Zaide.....                                                            | 472        |
| - Zekeriya ibn Yahya ibnû'l-Haris el-Îmâm en-Nişaburî<br>el-Müzekki Ebû Yahya el-Bezzar.....                | 472        |
| - Züheyr ibn Muaviye ibn Hadic Ebû Hayseme el-Kûfî.....                                                     | 473        |
| - Zeyd ibnû'l-Hasan ibn Zeyd ibnû'l-Hasan Ebû'l-Yüm'n Tacüddin<br>el-Kindî el-Lügavî en-Nahvî el-Hafız..... | 473        |
| <b>İsimleri Sin Harfi İle Başlayanlar.....</b>                                                              | <b>474</b> |
| - Said ibn Evs el-Ensarî Ebû Zeyd.....                                                                      | 474        |
| - Süfyan ibn Uyeyne el-Hilâlî.....                                                                          | 474        |
| - Süleyman ibn Şuayb ibn Süleyman el-Keysanî.....                                                           | 475        |
| - Sehl ibn Ammar ibn Abdullah el-Atekî Ebû Yahya<br>en-Nişaburî el-Kadı.....                                | 476        |
| <b>İsimleri Şin İle Başlayanlar.....</b>                                                                    | <b>476</b> |
| - Şeddad ibn Hakîm.....                                                                                     | 476        |
| - Şerik ibn Abdullah el-Kadı Ebû Abdullah el-Kûfî.....                                                      | 477        |
| - Şuayb ibn İshak ibn Abdurrahman ibn Abdullah ibn Raşid<br>ed-Dimeşkî el-Emevî.....                        | 477        |
| - Şuayb ibn Eyyub ibn Zürayk ibn Mabed es-Sarifinî.....                                                     | 478        |
| - Şuayb ibn Süleyman ibn Keysan el-Keysanî.....                                                             | 478        |
| - Şakîk ibn İbrahim Ebû Ali el-Belhî.....                                                                   | 479        |
| <b>İsimleri Sad Harfiyle Başlayanlar.....</b>                                                               | <b>480</b> |
| - Sâid ibn Yesar ibn Muhammed ibn Abdullah ibn İbrahim<br>el-Kadı Ebû'l-A'lâ.....                           | 480        |

|                                                                                                                        |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| - Sâid ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ubeydüllah Ebü'l-A'lâ<br>İmadüddin.....                                              | 480        |
| - Sâid ibn Muhammed ibn Abdurrahman Ebü'l-A'lâ el-Kadî<br>el-Buharî el-İsfahanî.....                                   | 480        |
| <b>İsimleri Dad Harfi İle Başlayanlar.....</b>                                                                         | <b>481</b> |
| - Dahhâk ibn Mahled Ebû Asım en-Nebil.....                                                                             | 481        |
| <b>İsimleri Kalın Tâ Harfi ile Başlayanlar.....</b>                                                                    | <b>481</b> |
| - Tahir ibn Yahya ibn Kubeysa.....                                                                                     | 481        |
| - Tarrad ibn Muhammed ibn Ali ibnü'l-Hüseyn ez-Zeynenî<br>Ebü'l-Fearis.....                                            | 481        |
| <b>İsimleri Ayn Harfi İle Başlayanlar.....</b>                                                                         | <b>481</b> |
| - Âfiye ibn Yezid el-Evdî.....                                                                                         | 481        |
| - Abbad ibn Süheyb.....                                                                                                | 482        |
| - Abbas ibn Hamdan Ebü'l-Fadl el-İsfahanî.....                                                                         | 482        |
| - Abdullah ibn İbrahim ibn Ahmed Ebû Muhammed et-Talkî<br>el-İsterabadî.....                                           | 483        |
| - Abdullah ibn Ahmed ibn Mahmud Ebü'l-Berekât Hafızüddin<br>en-Neseî.....                                              | 483        |
| - Abdullah ibn İdris ibn Yezid ibn Abdurrahman ibnü'l-Esved<br>Ebû Muhammed el-Evdî el-Kûfî.....                       | 483        |
| - Abdullah ibn Hüseyin Ebû Muhammed en-Nasihî Kadî'l-Kudât<br>İmâmü'l-İslâm.....                                       | 484        |
| - Abdullah ibnü'l-Hüseyn ibnü'l-Hasan ibn Ahmed ibnü'n-Nasr<br>ibn Hakîm el-Basrî el-Mervezî Ebü'l-Abbas el-Hâkim..... | 484        |
| - Abdullah ibn Ali ibn Sain ibn Abdulcelil el-Fergabî Ebû Bekir.....                                                   | 484        |
| - Abdullah ibn Furuğ el-Horasanî.....                                                                                  | 485        |
| - Abdullah ibn Mübârek.....                                                                                            | 486        |
| - Abdullah ibn Bedil Ebû Bekir.....                                                                                    | 486        |
| - Abdullah ibn Muhammed ibn Abdullah ibn Muhammed Ömer<br>ibn Salim el-Becelî el-Harirî Ebû Muhammed.....              | 486        |

- Abdullah ibn Ubeydullah ibn Ali ibn Cafer ibn Muhammed  
ibn Zürayk el-Hatibî el-Esedî en-Nesefî el-İsfahanî..... 487
- Abdullah ibn Muhammed ibn Atâ Kadî'l-Kudât Şemsüddin  
el-Ezraî..... 487
- Abdullah ibn Muhammd ibn Muhammed ibn Abdullah  
el-Beydavî el-Kadî Ebü'l-Feth..... 487
- Abdullah ibn Muhammed ibn Yakub ibnü'l-Haris ibnü'l-Celil  
el-Harisî es-Sebzemunî..... 487
- Abdullah ibn Nümejr Ebû Hişam el-Harifî el-Kûfî..... 489
- Abdülhakî ibn Kani' Ebü'l-Hüseyn el-Hafiz..... 489
- Abdülbaki ibn Yusuf ez-Zizî el-imâm Ebû Turab el-Merağî..... 490
- Abdülhamid ibn Abdülaziz el-Kadî Ebû Hazim..... 490
- Abdülhâlîk ibn Esed ibn Sabit Ebû Muhammed el-Hafiz  
Tacüddin..... 490
- Abdüddaim ibn Mahmud ibn Mevdud ebü'l-Hasan el-Musilî..... 491
- Abdurrahman ibn Alkame Ebû Zeyd es-Sa'dî el-Mervezî..... 491
- Abdurrahman ibn Ömer ibn Ahmed ibn Hibetüllah  
Ebü'l-Mecd Mecdüddin..... 491
- Abdurrahman ibn Ömer ibn Abdurrahman ibn Sabit  
Ebû Müslim et-Teymî, Teymu Adiy..... 491
- Abdurrahman ibn Muhammed ibn Emireveyh ibn Muhammed  
ibn İbrahim el-Kirmanî Rüknüddin..... 491
- Abdurrahman ibn Muhammed ibn Hasekâ Ebû Saidî'l Kira..... 492
- Abdurrahman ibn Muhammed ibn Zeyyad Ebû Muhammed  
el-Muharibî..... 492
- Abdurrahman ibn Muhammed ibn Ali ibn Muhammed ibn Yaiş  
Ebü'l-Ferec el-Kâtip..... 493
- Abdurrahîm ibn Ahmed ibn Urve Ebü'l-Hüseyn el-Fakîh  
ez-Zahid el-Verî'..... 493
- Abdurrahim ibn Ahmed ibn Muhammed es-Sarrac  
Ebû Said el-Kadî el-Muhtar el-İsmailî..... 493

|                                                                             |     |
|-----------------------------------------------------------------------------|-----|
| - Abdurrahim ibn Abdulaziz ibn Mahmud ez-Zevzelî el-Kadî.....               | 493 |
| - Abdurrahim ibn Abdüsselâm ibn Ali ibn Ahmed<br>Ebû Zeyd el-Ğiyasî.....    | 494 |
| - Abdurreşid ibn Ebû Hanîfe el-Velvâlicî.....                               | 494 |
| - Abdüssamed ibn Züheyr ibn Harun ibn Musa.....                             | 494 |
| - Abdüssamed ibn Abdülmelik ibn Ali ibn Ahmed Ebû Saad.....                 | 494 |
| - Abdüsselâm ibn Muhammed ibn Yusuf ibn Bender Ebû Yusuf<br>el-Kazvinî..... | 495 |
| - Abdürrezzak ibn Ebû Bekir ibn Rizkullah ibn Halef er-Rüssaî.....          | 495 |
| - Âsam ibn Yusuf ibn Meymun ibn Kudame Ebû İsme el-Belhî.....               | 496 |
| - İsa ibn Eban ibn Sadaka el-Kadî Ebû Musa.....                             | 497 |
| - Ali ibn Osman ibn İbrahim el-Mardinî Alâüddin.....                        | 498 |
| - Ali ibn Mabed ibn Şeddat.....                                             | 498 |
| - Ali ibn Mabed Nuh el-Mısrî es-Sağır.....                                  | 499 |
| - Ali ibn Ebû Bekir ibn Abdülcelil el-Ferganî el-Merginanî.....             | 499 |